لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری عێراق
«دەستەی کورد»

هێنی هارۆلد هانسن

ژیانی ئافرەتی کورد

لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی‌یە
لەبارەی کۆمەڵی ئیسلامی عیراقەوە

عەزیز گەردی

لە ئینگلیزی‌یەوە کردوویە بە کوردی

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق
بەغدا – ١٩٨٣

NATIONALMUSEETS SKRIFTER

Etnografisk Rakke, VII

The Kurdish Woman's Life

FIELD RESEARCH IN A MUSLIM SOCIETY, IRAQ

by

HENNY HARALD HANSEN

NATIONALMUSEET · KØBENHAVN

1961

لاپەڕەی یەکەمی چاپە ئینگلیزییەکەی ئەم کتێبە

قسەی وەرگێڕ

خوێنـەری ئـازیز !

● ئەم کتێبەی لە بەردەستتدایە بەرهەمی کردوکۆشی چـوار مانـگی ئافرەتێکی بێگانەیە کە سالّی ١٩٥٧ هاتبوە کوردستانو بە زۆری لە گوندی تۆپزاوەی نزیـك دووکان مـابوەوەو وورده سـەفەری بـۆ نـاو شاخوداخەکانی کوردستان کردبوو و چووبوە گوندەکانی وەکو سەرکانو سەرگەلوو و شەدەلەو سەری لە کەرکووكو هەولێرو ڕواندزو هەلەبجـەش دابوو ، ماوەیەکیش لە سلێمانی ، لە مالّی تەرجومانەکەی مابوەوە •

ئەم ئافرەتە بێگانەیە خاتوو هێنیبە • خاتوو هێنی لەم هـاتنەی بـۆ کوردستان دوو مەبەستی بووە ؛ یەکەم : کەرەستەی ئەتنۆگرافیو شـتی کۆنینەی ڕەسەنی کوردەواری کۆبکاتەوەو بیانێرێتەوە دانیمـارك ، بـۆ ئەوەی، لەوێ، لە پالّ کەلەپووری میللەتەکانیتری ئەم دونیـایە، بیانخەنـە مووزەخانەی نیشتمانییەوە • دووەم : لێکۆلینەوەیەکی مەیدانی لەبـارەی ئافرەتی کوردەوە ئامادە بکا •

خاتوو هێنی ئەو کاتەی کە لە کوردستان بووە چی کەلەپووری کوردی چنگ کەوتووە ناردوویەتیەوە دانیماركو لـەوێ خراونەتـە مووزەخـانەی نیشتمانیو هەر یەك ژمارەی خـۆی وەرگرتووە • لەم کتێبـەدا وێنـەی زۆربەی کەرەستەکان بلاوکراوەتەوە• دوای گەڕانەوەیشی بۆ دانیمارك هەر زوو سالّی ١٩٦٠ کتێبێکی وەکو گەشتنامەی لەبـارەی سەفـەرەکەی بـۆ کوردستان بـلاوکردەوە• کتێبەکە بـە نـاوی Daughters of Allah

ـ کچانی خوا) [١] بوو • پاشانیش بۆ ساڵی ١٩٦١ ئەم کتێبەی بڵاوکردەوە کە ئێمە کردوومانەتە کوردیو بەرهەمی زانستیی گەشتەکەیەتی •

● زۆر جار لە هەقایەتی کوردەواری خۆمان گوێمان لێ‌دەبێ کە پاشایەك نەخۆش دەکەوێ ، دەرمانەکەی ئەوە دەبێ : «شیری شێر ، لە پشتی شێر ، شێر هەڵی‌بگرێو شێر بیهاژوا» • منیش بێ سێو دوو دەڵێم ئەم بەرهەمەش وا کەوتۆتەوە ، لەبارەی ئافرەتەو ئـافرەت نووسیویـەو ئـەگەر ئافرەتیـش وەری‌بگێڕابایە هەڵبەت سەرکەوتووتر دەبوو • چونکە پیـاو هەرچەنـد بەتواناش بێ ناتوانێ وەکو ئافرەتێك بچێتە بنج‌وبنـەوانی لایەنـە وردو تایبەتی‌یەکانی ژیانی ئافرەت • بۆیەش بە من بوایە ئافرەتێك لەباتی من خۆی لەم بەرهەمە بدابوایەو بیکردایەتە کوردی ؛ چونکە لەوانەیە من بۆم نەکرابێ بە تەواوی لە هەموو کون‌وکەلەبەرێکی ژیانی ژنان بگەمو بە تەواویو وەکو پێویستە ئاوا بیکەمە کوردیو ئەگەر ئافرەتێك بیکردایە هەڵبەت باشـتر بۆی دەچوو و زیاتر تێدا سەردەکەوت ، بەڵام چ بکەم ساڵێ سەدان نا بەڵام دەیان کچ زمـانی ئینگلیزی لە زانکۆکان تەواو دەکەن ، بـەڵام بەداخەوە قـەت یـەکێ بـەری بەوە نی‌یـە کە ئەرکێکی نەتەوایـەتی وا پێویست بەجێ بێنێ کە تا ئەوان هەبن ئیشـەکە بە ئیشی پیـاوان نـاشێ • ئیـتر ناچاربووم ـ ئەگەر بتوانم بڵێم ، لەباتی ئەوان ـ ئەم ئەرکە وەئەستۆ بگرمو ئەم کتێبەی خاتوو هێنی بێنمە سەر زمانی خۆمان ، بۆ ئەوەی بزانین ئـەم ئافرەتە بێگانەیە کە ئەو ماوە دوورەی بڕیـوەو لە دانیمـارکەوە هاتۆتـە کوردستان ، عەودالی چی بوەو چۆنمان تێ‌گەییوەو بە چی داناوینو لەگەڵ کێ بەراوردی کردووینو دوارۆژمان چۆن دەبینێ ؟ چونکە ئافرەتێکی وا هەر چەندە بۆ ماوەیەکی کورت هاتووەو ڕۆیشتووەو ئێمە لە سـەر ئەم خاکە

---

(١) د. ناجی عەباس ئەم کتێبەی کردۆتە کوردیو ساڵی ١٩٨٠ کۆڕی زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد ـ بە ناوی (کچانی کورد) بڵاوی کردۆتەوە .

دەبین‌و دەژین‌و دەمرین بەڵام دیسان ئەو دەرفەتەی بۆ ئەو و هی وەکو ئەو ڕەخساوەو دەڕەخسێ بۆ ئێمەمانان ڕێك ناکەوێ ، جا چ لەبارەی زروفی گشتی نەتەوەکەمانەوەبێ‌و چ لەبارەی دەسەڵاتی سیاسی‌یەوە بێ ؛ هەربۆیەش دەبینی کە ئێمە تا ئێستاش هەر چاومان لە دەست‌و پلی بێگانانە کە شتێکمان دەرهەق بنووسن‌و بە خەڵك‌و خوامان بناسێنن • قسەیشی لەسەر نی‌یە کە تا ئێستا زۆر گەڕیدەو ڕۆژنامەگەرو سیاسی‌و ڕۆژهەڵاتناسی بیانی ، چ بە چاك‌و چ بە خراپ ، چ بە نیازی پاك‌و چ بە مخەنەتی بێ لەسەر ئێمەیان نووسیوەو ، پێویستە ئێمەش هەر هیچ نەبێ بەرهەمی ئەم جۆرە بێگانانە بکەینە کوردی‌و بیانخەینە بەردەستی خوێنەرانی کوردەوە •

● ئەگەر ئێمەی کورد هەقمان بێ سوپاسی ئەو کەسانە بکەین کە ، لە چاکەی خۆیانەوە ، لەسەریان نووسیوین‌و دەنگیان بە خەڵك گەیاندووین‌و لەسەریان کردووینەتەوە ، ئەوا منیش بەش بە حاڵی خۆم هەق بە خۆم دەدەم کە دوو جار سوپاسی خاتوو هێنی بکەم : جارێك بۆ ئەو ئازارەی کە کێشاویە ، لەوێوە هاتۆتە کوردستان‌و زۆر کەلەپووری کوردی لە فەوتان پاراستوەو کە چۆتەوە هەوڵی داوە باری ژیاری‌و جۆری ژیانی ئافرەتی کورد بە هەندەران بناسێنێ • جارێکیش بۆ ئەوەی کە بە خێرا وەرگێڕانی کتێبەکەی ئەوەوە ناچار بووم بە دوای زۆر ووشەی ڕەسەنی کوردی‌دا بگەڕێم‌و لە گەڵێ پێشەسازی خۆماڵی وەك تەون‌و جۆلایی‌و پێڵاوچنی‌و شتی‌تر بکۆڵمەوە کە ئەگەر بۆ خاتری ئەو کتێبە نەبوایە هەوڵم نەدەدا فێریان بم‌و بیانزانم • ڕەحمەت لە گۆڕی ئەو کەسەی گوتوویە : حەزدەکەم کتێبێکی بێگانە وەربگێرمە سەر زمانی خۆم بۆ ئەوەی زیاترو باشتر فێری زمانەکەم ببم •

● خاتوو هێنیش وەك هەموو نووسەرێکی‌تری بیانی کە لەسەر کوردیان نووسیوە ، ڕەنگە لە هەندێ شوێن سەرچیخ چووبێ‌و لە هەندێ شوێنی‌تر پەرەی هەبێ • چی گوتوەو چی نووسیوە من بێ‌دەستکاری ، بە دەقە خۆی،

کردوومه به کوردی‌و ئه‌گه‌ر له شوێنێ پێویست بـه ڕاستکردنه‌وه‌و ڕونکردنه‌وه بووبێ من له په‌راوێزا نووسیومه •

نابێ ئه‌وه‌شمان له بیر بچێ که ئه‌م لێکۆڵینه‌وه‌یـه‌ی خاتـوو هێنـی لێکۆڵینه‌وه‌یه‌کی مه‌یدانی‌یه چی دیوه‌و چی بیستوه ئه‌وه‌ی نووسیوه بۆیـه زۆر زانیاری وای هێناوه که تایبه‌تین به‌و ناوچانه‌ی که ئه‌و لێیان بوه‌و لـه ناوچه‌کانی‌تری کوردستان جودان ، بۆیه نابێ قسه‌کانی به ڕه‌هایی‌و گشتی وه‌ربگرین •

هه‌ر بۆ نموونه که باسی نانکردنی به ساج‌و به ته‌ندوور ده‌کا ، ده‌ڵێ که نان به ساج ده‌که‌ن ئه‌نگوتك ته‌نیا به ده‌ست پان ده‌که‌نه‌وه‌و تیرۆک به‌کـار ناهێنن ، به‌ڵام که نان به ته‌ندوور ده‌که‌ن ئه‌نگوتك به تیرۆک پان ده‌که‌نه‌وه • ئه‌م قسه‌ی هێنی ڕه‌نگه له‌م ناوچانه وابێ که ئه‌و لێیان بوه به‌ڵام له هه‌ندێ ناوچه‌ی‌تری کوردستان مه‌سه‌له‌که ته‌واو پێچه‌وانه‌یه ؛ واته : که نان به ساج ده‌که‌ن ئه‌نگوتك به تیرۆک پان ده‌که‌نه‌وه‌و که نان به ته‌ندوور ده‌که‌ن هه‌ر به ده‌ست ئه‌نگوتکه‌که پان ده‌که‌نه‌وه‌و تیرۆک به‌کار ناهێنن •

یان بۆ نموونه که باسی جل‌وبه‌رگ ده‌کاو پێوانه‌یان ده‌گرێ : ڕانك‌و چۆغه‌و کراس‌و کورته‌ك‌و ده‌رپێ‌و سوخمه‌و عه‌با ••• به ژماره پێوانه‌که دیار ده‌کاو ده‌ڵێ درێژی هێنده سانتیمه‌تره‌و به‌رینی هێنده سانتیمه‌تره ••• هه‌ڵبه‌ت ئه‌م ژمارانه‌ی ئه‌و داوینی شتی چه‌سپاو نین ، به‌ڵکو ئه‌و ، ژماره‌کانی به پێی ئه‌و نموونانه داوه که له به‌رده‌ستی بوون‌و گه‌وره‌و بچووکی ئه‌و شتانه‌ش به گوێره‌ی که‌له‌شی ئه‌و که‌سه ده‌گۆڕێ که به‌رگه‌که له‌به‌ر ده‌کا •

ئه‌مه چه‌ند نموونه‌یه‌ك بوو ، له زۆر شوێنی لێکۆڵینه‌وه‌که‌دا تووشی شتی وا ده‌بین ، جا ده‌بێ به شتێکی ئاسایی وه‌ری‌بگرین بۆ لێکۆڵینه‌وه‌یه‌کی مه‌یدانی وا و بزانین ئه‌م زانیاری‌یه تایبه‌تی‌به به‌و چه‌ند گوندو شاره‌ی کـه ئه‌و دیونی‌و کردوونی به مه‌یدانی لێکۆڵینه‌وه‌که‌ی •

● له نووسینه‌وه‌ی کتێبه‌که‌دا بـه کوردی ، په‌راوێـزه‌کانی نووسـه‌ر (خاتوو هێنی) م وه‌کو خۆیان له په‌راوێزه‌وه داناوه • هه‌روه‌هـا لـه گه‌لێ شوێنیشدا په‌راوێزی خۆمم داناوه • ئه‌م دوو جۆره په‌راوێزه‌م ، به‌ش بـه به‌شی کتێبه‌که هه‌موو به ژماره‌ی (۱ ، ۲ ، ۳ •••) ڕیزکردووه ، ئه‌وه‌نده هه‌یه بۆ جویکردنه‌وه‌ی په‌راوێزه‌کانی خۆم له په‌راوێزه‌کانی نووسه‌ر ، له داوێنی په‌راوێزه‌کانی خۆمه‌وه (و)یکم داناوه واته (وه‌رگێڕ) •

● نووسه‌ر له ناو نووسینه ئینگلیزی‌یه‌که‌ی خۆی‌دا هه‌ندێ ووشه‌ی کوردی به‌کار هێناوه‌و خستوونیه‌ته ناو که‌وانه و پاشان کردوونی به ئینگلیزی‌و له دواوه‌ی کتێبه‌که فه‌رهه‌نگۆکێکی بۆ ئه‌و ووشه کوردی‌یانه کردووه‌و مانای لێکداونه‌ته‌وه • منیش له کاتی وه‌رگێرانه‌که‌دا ئه‌و ووشـه کوردی‌یانـه‌م (چ ڕاست بن‌و چ چه‌وت) وه‌کو خۆیان له ناو دوو که‌وانه‌ی به‌م‌جۆره «•••»دا داناوه بۆ ئه‌وه‌ی خوێنه‌ر بزانێ که ئه‌م ووشه ئه‌وه‌یه که خاتوو هێنی به‌کاری هێناوه‌و ئه‌گه‌ر ووشه‌که هه‌ڵه بێ له په‌راوێزا ڕاستم کردۆته‌وه‌و له پاش جاری یه‌که‌م به‌دواوه هه‌ر ڕاسـته‌که‌م نووسیوه‌و هه‌ڵـه‌که‌ی خـاتوو (هێنی)م نه‌نووسیوه • له کتێبه ئینگلیزی‌یه‌که‌دا پرۆفیسۆر کێ‌ی بار فه‌رهه‌نگۆکێکی بۆ ووشه کوردی‌یه‌کانی خاتوو هێنی کردوه ، به‌ڵام ئێمـه به پێویستمـان نه‌زانی بینووسـین •

● له دواوه‌ش فه‌رهه‌نگۆکێکم بۆ وه‌رگێڕانه‌که داناوه ، واتـه له‌پـاش وه‌رگێڕانی کتێبه‌که چی ووشه‌یه‌کی ده‌گمه‌ن‌و زه‌حمه‌ت هه‌بێ ده‌رم هێناون‌و له دواوه به ڕیز مانام لێکداونه‌ته‌وه بۆ ئه‌وه‌ی خوێنـه‌ر بـه ده‌ستیـانه‌وه دانـه‌مێنێ •

● ئیدی ئومێده‌وارم له‌م ئه‌رکه قورسه‌دا تێ‌نه‌خرچابم‌و توانیبێتم ڕازو نیازو مه‌به‌ستی خاتوو هێنی به کوردی ده‌ور بکه‌مه‌وه‌و زۆر سوپاس •

عه‌زیز گه‌ردی

به‌حرکه ــ هاوینی ۱۹۸۱

پێشەکی

چاکەی مامۆستا (هارۆلد ئینگۆنت)و (جۆرگین لیسۆ)م قەت لە بیر ناچێ کە دەرفەتیان بۆ خەڵکناسێکی ژیاریی وەکو من ڕەخساند بۆ ئەوەی بتوانم بەشداری (لیژنەی دانیمارکیی دووکان) بکەم کە بە سەرۆکایەتی خۆیان بوو •

زۆر سوپاس بۆ دکتۆری فەلسەفەو زانست (کاج بیرکیت ــ سمیث) کە پێشنیاری بۆ کردم ئەم ئەرکە بگرمە ئەستۆو سوپاسی دەکەم کە بڕوای وابوو ئەمن لەبارمدا هەیە لێکولینەوەیەکی باش دەرهەق باری ژیاری ئافرەتی ئیسلام بنووسم • دکتۆر زۆر چاکەی لەسەر من هەیە ، نەك هەر ئەم جارە بگرە ئەمە چەند ساڵە زۆر هانم دەداو ئامۆژگاریم دەکا •

پێش ئەوەی لە دانیمارك بەڕێ بکەوم ، مامۆستا (کێیی بار) سەرەتایەکی زمانی کوردی دامێ ، پاشانیش دڵسۆزانە ئەو زاراوە کوردیيانەی بۆ ساغ کردمەوە کە پەیوەندیيان بە باسەکەمەوە هەبوو ؛ زۆر سوپاسی دەکەم•

دەزگای (کالسبێرگ) پارەیەکی باشی دامێ ، توانیم پێیبچمە عێراقو بە خێرا ئەو بوو توانیم چوار مانگو نیو لە کوردستانی عیراق بمێنمەوە • کە ئیشم لە کەرەستەکانی بابەتەکەشم دەکرد ئەم دەزگایە هەر پشتو پەناهم بوو ، زێدە لە باری هەندێ ئەرکی چاپەکەیشی وەئەستۆ گرت •

(مێجەر سی ئێل بایلیس) بە پارەی دەزگای (ڕاسکۆرستێد) دەستنووسە دانیمارکیيەکەمی وەرگێڕا (بۆ ئینگلیزی) • سوپاسی بێپایانی ئەم دەزگایەش دەکەم •

سەرباری ئەمانەش زۆر سوپاسی تۆفیق وەهبی دەکەم کە خۆی

کوردەو وەزیرێکی پێشووی عیراقە بەرامبەر بەوەی کە تەرجومانێکی ژنـی بۆ پەیدا کردم ئەویش حەلیمە کەریم سەعید بوو •

ئەم کتێبە زۆر قەرداری (جێنی گی کامبیل)ی ئەندازیاری نیشتەجێی پرۆژەی ئاوبەستی دووکانە کە لەناو کوردەکانی ئەو گوندەی خەڵکەکەی لە پرۆژەکەدا کرێکاری‌یان دەکرد ، جێی بۆ کردمەوە •

(جێی تایلەر) کە یەکێ بوو لە ئەندازیارە نیشتەجێکان ، ئەو مـاوەی کە لە هەواری ئاوبەستی دوکان بووم ، بە خـۆو بە ژنەوە لە ڕادە بـەدەر یارمەتی‌یـان دام •

بێجگە لەمانە هەمووی ، ڕێزو سوپاسی بێ‌پایانم بۆ خاتوو حەلیمـە کەریم سەعیدی تەرجومانم کە قەتاوقەت لە بیری ناکەم ، هەروەها سوپاسی زۆرم بۆ خزم‌و برادەرەکانی ، بۆ شێخ تەیفوورو خاوو خێزانی لە تۆپزاوە کە زۆر لەگەڵم بە خزماتی بوون ، وەك برادەران بەخێریان هێنام‌و بە هەمـوو جۆرێك‌و بە هەموو توانایەکەوە ئەرکی تۆژینەوەکەیان بۆ ئاسان کردم •

سوپاس بۆ هاوڕێکانم لە لێژنەکەدا ، ئەندازیـاران : (مۆگینز فریز)و خاتوو (ئان تین فریز)و (فیلمینگ جۆهانسن)و هەردوو سەرۆکیش کە تا لەوێ بووم لە سای سەری ئەوانەوە خۆشم ڕابواردو هەر کاتێ پێویستی‌یـەکم ببوایە خێرا بە تەنگمەوە دەهاتن •

دواجار سوپاسی (پێ• یو• هانسن)ی ئەندازیاری کوڕم دەکەم کە وێنە ساکارەکانی خانوە کوردی‌یەکانی بۆ کردمە نەخشەی سەر عەردو نموونـەی زانستی •

هێنی هـارۆلد هانسن
١٩٦١

سەرەتـــا

بەهارو هاوینی ١٩٥٧ (لێژنەی دانیمارکیی دووکان) ، بە سەرپەرشتی مامۆستا (هارۆلد ئینگۆلت)و مامۆستا (جۆرگین لیسۆ) ، لە دەشتی ڕانیەی ڕۆژاوای زێی بچووك ، کە چلێکی دیجلەیە ، لە کوردستانی عێراق ، ئیشی دەکرد. لێژنەکە بە زۆری خەریکی هەڵدڕین و پشکنینی گردی شمشارە[1] بوو . پێش ئەوەی لێژنەکە لە دانیمارك بەڕێ بکەوێ وایان بە چاك زانی کە لە بەشی خەڵکناسیی مووزەخانەی نیشتمانییەوە خەڵکناسێك لەگەڵ خۆیان بەن بۆ ئەوەی بە هۆی ئەو پاشماوە کۆنینانەی لە کەناری دەستەڕاستی زێی بچووك دەدۆزرێنەوە ، لە گوندە نزیکەکانی ئەو دەورو بەرەی کوردان بکۆڵێتەوە . یاریدەری دەزگای (کارلسبێرگ) بۆی پێك هێنام کە مــن لەگەڵ (لێژنەی دانیمارکیی دووکان) بچم .

سەبارەت بەوەی کە من خەڵکناسێکی ئـافرەت بووم ، سەربـاری لێکۆڵینەوەی گشتیی خەڵکناسیی کورد ، ئەرکێکی تریشیان پێ سپاردم ئەویش بریتی بوو لە تۆژینەوەی باری شارستانێتی ئافرەتان ؛ چونکە ئـەم جۆرە کارە ، لە ناوچەکانی ئیسلامەتیدا ، زەحمەت بە پیاوان بکرێ .

ئەم لێکۆڵینەوەی ئێمە ئافرەتێکی کوردی دەویست ، ئەویش چا بــوو توفیــق وەهبی ، کۆنە وەزیری کورد ، بۆی پەیدا کردین کە ئەوسا مـاڵی لە بەغدا بوو و لەگەڵ (ئێف لێستۆ)ی لێپرسراوی کاروباری دانیمـارکی ، کە پاشان لە هاوینی ١٩٥٧دا (ئێف دوژۆنکێیر) جێی گرتـەوە ، میـانەو هاتوچۆی هەبوو .

مایس ، لە دانیمارك بەڕێ کەوتم و لەگەڵ لێژنەکەدا چوومە (هەواری

---

(١) ب : ه. ئینگۆلت ، لێژنەی دانیمارکی دووکان ، سۆمەر ١٣ ، ٢١٤ ود بەغدا ١٩٥٧ . جۆرگــن لیسیۆ ، تابلۆکانی شمشارە. ڕاپۆرتێکی پێشەکی.
Arkaeol. Kunsthist. Medd. Dan. Vid. Selsk. 4, No. 3, Kobehavn 1959.

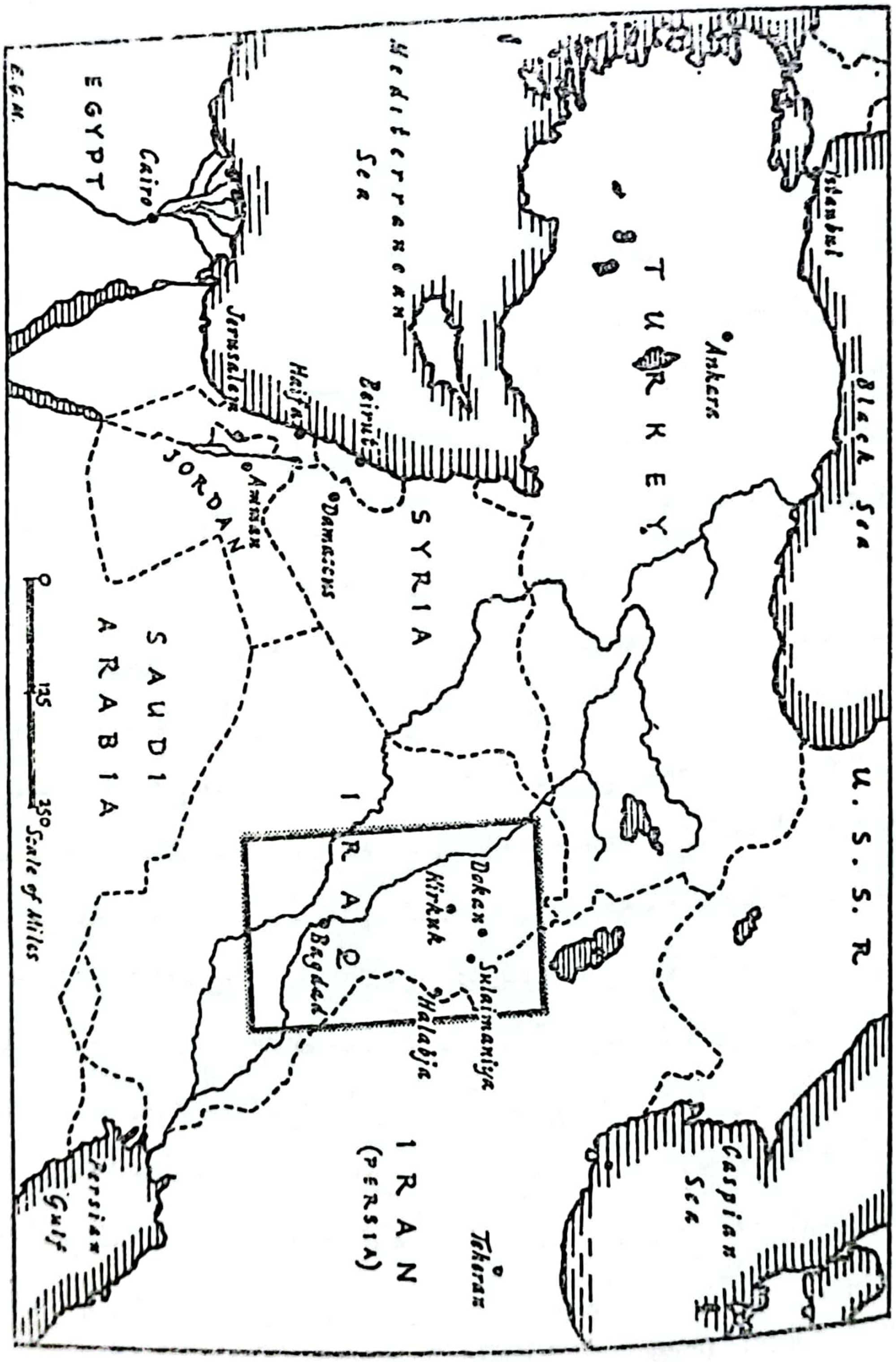

نەخشەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست : ناوچەی ناو لاکێشەکە شوێنی سەردانی نووسەرە کە لە ناوچەی کوردستانی خوارەوە تا دەشتی دەوری بەغدا دادەکشێ

ئاوبەستی دووکان) کە بنەگەیان لەدەو زێی بچووك ، لە نزیك ئاوبەستەکە هەڵدابوو و دەستەی پێش‌خستن‌و پەرەپێدانی عێـراق ، لـەوێ پڕۆژە ئەندازیاری‌یە ئەنگلۆ ـ فەڕەنسی‌یەکەی(٢)، لـە چیـاکانی کوردسـتان‌دا خستبوە کار •

کە زانیمان تۆپزاوەو ڕەکاوە ، ئەو دوو دێ‌یەی کە ئەندازیارە بەریتانی‌و فەڕەنسی‌یەکان کرێکاریان لێ دەهێنان ، نموونەی بەرزو شوێنی باشن بـۆ لێکۆڵینەوەکەمان ، ئەندازیـاری نیشتەجێی هەواری ئـاوبەستی دووکان، مستەر جێ• گی• کامبیل بۆی ڕێك خستم ئەو ماوەیە تا تەرجومانێکی ژن دەست دەکەوێ ، بە میوانی بمبەنە ماڵی شێخ تەیفوور لە تۆپزاوەو وەکـو ئەندامێکی ئەم خێزانە (خاوەن‌دێ‌یە) وا بم •

بە ماوەی سێ حەفتە تۆفیق وەهـبی‌و موتەسـەڕیفی سلێمـانی (٣) (سلێمانی مەڵبەندی لیوای سلێمانی‌یە) بە هەوڵی دڵسۆزانەی خۆیانەوە کچە کوردێکی جحێڵی مامۆستای قوتابخانەیان دۆزی‌یەوەو کچە ڕازی بـوو و هات بە خۆو بە برایەکی سێزدە ساڵی ئەو هەموو گوندانەم لەگەڵ گەڕا کە باسم کردوون • تا ئێشم لە ماڵی شێخ تەیفوور هەبوو لەوێ لە کنم بـوو ، کە لەوێ تەواو بووین سەردانێکی گوندی میرزا ڕۆستەممان کردو نەختێ لەوێ ماینەوە بەڵام ئەم گوندە ئێستا هەڵگیراوەو کەوتۆتە ژێر ئـاوەوە • هەنـدێ سـەردانی شـەدەڵەو سەرگەڵومـان کردو پـاشان مەیـدانی لێکۆڵینەوەکەمان بەرەو سلێمانی بردەوە بۆ ماڵی تەرجومانەکەم کە ماڵـە کوردێکی شارنشینن ••• لەوێوە هەندێ سەفەرمان بۆ ئەو ناوچانە کرد کە

---

(٢) Firm Binnie, Deacon & Gourley, London. Contractors : Firm Dumez - Ballot, Paris.

(٣) دەنووسرێ سلیمانیە ، لێرەدا وامان پێ باش بوو کورد خۆیان ناوەکە چۆن دەڵێن بەم شێوەیە بینووسین .
ب : سی• جێی• ئەدمۆنز ، کوردو تورکو عارەب ، لەندەن ١٩٥٧ .

نەخشەی ناوچەکانی سەردانی نووسەر

ماڵه خزمی تەرجومانەکەمیان لێ بوو • ئەوە بوو سەرمان لە هەڵەبجەو بەڵخەو تەوێڵەی سەر سنووری ئێران دا • بۆ هاتوچۆیش ترۆمبێل و پاسە شڕەی کۆن و ئێسترو ئەسپمان بەکرێ دەگرت • شەویش ئەگەر ماڵێکی خۆییمان دەست نەکەوتایە دەچووینە ئوتێل و ئەویش هەر کورد بوون بە ڕێوەیان دەبرد • بێ لەوەی کە جاروبار سەرمان لە هەواری ئاوبەستی دووکان دەداو چی کەرەستەمان دەست بکەوتایە ـ ئاخر من ئیشم ئەوە بوو ئەو کەرەستانە بۆ بەشی خەڵکناسیی موزەخانەی نیشتمانی کۆبکەمەوە ـ دەمانبرد ، لەوێ دامان دەنا ، هەر لەوێش چاوم بەم ئەندامەی لێژنەی دانیمارکیی دووکان دەکەوت کە هەر دوو حەفتە جارێك لە بنەگەی پشکنینەوە بۆ ئازووقەو پێویستیتر دەهاتەوە دوکان • یەك تاقە جاریش سەرم لە بنەگەی پشکنینی گردی شمشارە دا • ئەو هەموو ماوەی کە لە لادێ مامەوە (لە پێنجی مایس تا پێنجی ئەیلوول) هەر لەناو کوردان بووم •

لە سەرەتای مانگی ئاب ، سەرێکم لە بەغدا داو ئەو کەرەستانەی کۆم کردبوونەوە هەمووم ڕەوانە کردنەوە • جا لەبەر ئەوەی لێژنەکە لە ناوەڕاستی ئەم مانگەدا هەڵوەشایەوە ناچار بووم بە تاقی تەنێ بە ڕێی کەرکوکدا گەڕامەوە سلێمانی • ئەمجارەیان مانگێکیتر مامەوە ، سەردانێکیتری تۆپزاوەو ڕەکاوەم کردو لەگەڵ تەرجومانەکەم و براکەی چووینە سەرکانو بە ڕێی کەرکوکدا گەشتێکی دوورو درێژمان بۆ هەولێرو مووسڵ و ڕواندز کردو لە بەرگەو دەستووری ئەو ناوچانەمان کۆڵییەوە (٤) •

کە هات ماڵاوایی لە کوردستان بکەم ، تەرجومانەکەم بە خۆو بە براوە تا بەغدا لەگەڵم هاتن • بەم جۆرە ، لەوێش ، لەو شارەی عارەبان ، دیسان هەر لەگەڵ کوردان بووم •

بەم جۆرە ، ئەم چوار مانگەی کە لە کوردستان بووم ، نزیکەی

---

(٤) ئەو ناوچانەی من سەرم لێ داون لە نەخشە ئاسمانییەکانی ئار . ئێ ی ئێف دا هەن ، ژمارە ، ٣٤٠ ، ٤٢٧ ، ٤٢٨ .

هەمووی ، هیچی بە گوێرەی ئەو پلانە نەڕۆیشتم کە پێشتر بۆ خۆم دامنابوو. وام دانابوو کە لە هەواری لیژنەی دانیمارکیی دووکان ، لەگەڵ ئەوروپاییەکان بژیم و لەوێوە ڕۆژبەڕۆژ بچمە سەردانی گوندی کوردان ، بەڵام ئەنجام وا کەوتەوە، نزیکەی تەواوی ئەو ماوەیە بەبێ دابڕان هەر لەناو ماڵە کوردان بووم ، بێگومان ئەمەش ئەرکی تەرجومانە ژنەکەمی زۆر زۆر ئاسان کردبوو ؛ چونکە ماڵەوەیان ڕازی نەدەبوون ، بێ ئەو ماوەیە بە دەوام لە بنەگەی پشکنین و لێکۆڵینەوەی ئەوروپاییان لەناو زەلامی بێگانەدا بژی ، چش با ژنێکی تریشیان لەگەڵدا بێ .

سەرباری لێکۆڵینەوەی لادێ ، دەرفەتم بۆ هەڵکەوت کە لە ژیانی شارستانیشیان بکۆڵمەوە . ئەوە هەر لێ گەڕێ کە تەرجومانەکەم هاوکارییەکی زۆری کردم بۆ لێکۆڵینەوەی ژیانی ئافرەتی لادێ ، خۆیشی نموونەیەکی زیرەکانەی ئەو گۆڕانکارییە بوو کە ئەو حەلە ژیانی ئافرەتی کوردی گرتبووەوە .

بەم جۆرە ، ماڵی تەرجومانەکەم لە سلێمانی ، هێ لەو خوشکانەی کە نموونەو نوێنەری گۆڕان و پێشکەوتنی سەردەم بوون ، تاقمە ژنێکی گەورەیشی تێدا بوو ؛ ئەمانە نموونەی ئەو زەمینەیە بوون کە گۆڕانکارییەکە چووزەرەی لێ دەرکردبوو .

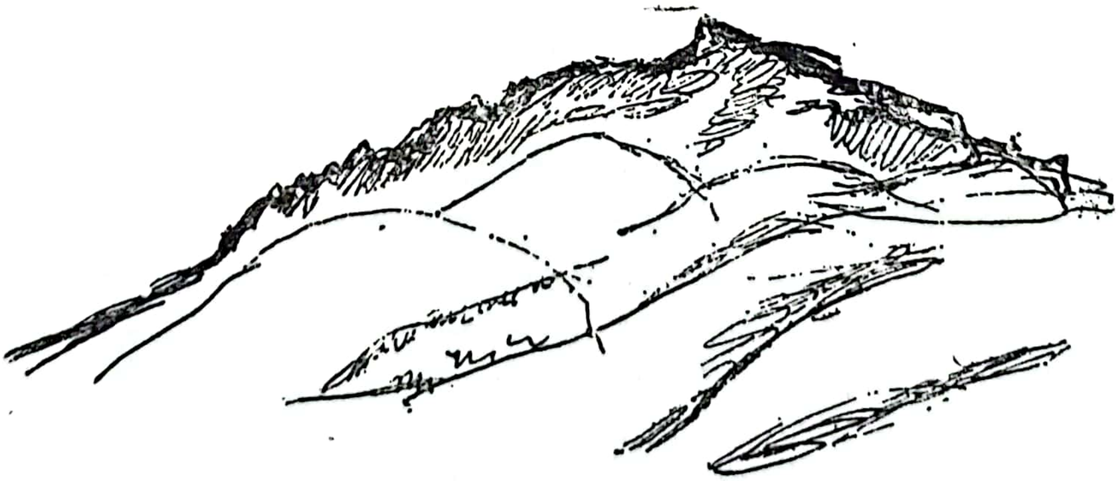

مەیدانی لێکۆڵینەوە

بەشی یەکەم

کورد گەلێکی هیندوئەورووپین و زمانەکەیان کە زاراوەی زۆرە خزمی زمانی فارسییە • لەبارەی ئایینەوە کورد ئیسلامی سوننین و مەزەبیان «شافعی»یە• ئەگەرچی ئاشکرایە کە کورد بە درێژایی مێژوو هەر لەم شاخانەدا ژیاون کە ئەمڕۆ لێیان دەژین ، بەڵام کوردستان هەرگیز وەکو زاراوەیەکی سیاسی پەیدا نەبوە •

سنووری باکووری وولاتەکەیان ــ کە ناوجەرگەکەی ئەنتی توروسە ـ خەتێکە بە یەریڤان و ئەرزەڕۆم و ئەرزنجاندا دەڕواو پاشان بە شێوەی مانگی یەکشەوە دەسووڕێتەوە لای مەرعەش و بەرەو حەلەب دەچێ • لە خوارووی ڕۆژاواوە خەتەکە بە بناری شاخەکانی نوسیبیندا دەڕواو بە دەم دیجلەوە دەگاتە مووسل و لەوێوە بە خەتێکی ڕاست دەچێتە مەندەلی سەر سنووری عێراق و ئێران• لە ڕۆژهەڵاتەوە وولاتی کوردان لە یەریڤانەوە بەرەو خوارووی ڕۆژهەڵات دەڕواو ناوچەی ماکو و بەشێکی خوی و ورمێ و مەهاباد و سەقزو

تێبینی :

● نووسەر لەپەراوێزا داوامان لێدەکا بگەڕێینەوە لای هەندێ سەرچاوەی زانستی ، ئەویش یان بۆ تەماشاکردنی دەقەکە یان بۆ بەراوردکردنی زانیاری ئەم نووسەرەو نووسەری سەرچاوەکە . جا ئێمە وامان بە باش زانی بۆ (بڕوانە)و (بەراود بکە) تەنیا ڕەمزی (ب :) بەکاربێنین و بەس .

● زۆر جار وا دەبێ ئەو زانیارییەی ئیشارەتی بۆ کراوە کەوتۆتە چەند لاپەڕەیەکەوە . جا نووسەر ناوی هەموو لاپەڕەکان ناهێنێ ، تەنیا ناوی یەکەم لاپەڕە دێنێ و دەڵێ فلان لاپەڕەو بە دواوە ، لێرەدا ئێمە وامان بە باش زانی بۆ کورت کردنەوەی ئەم نووسینە ژمارەکە بنووسین و (ود) بە دواوە بنووسین وەکو : (٢١٤ ود) واتە لاپەڕە ، ٢١٤و بە دواوە .

سنه و کرماشان دەگرێتەوە ، ئینجا ڕێگای سەرەکی نێوان کرماشانو کەرەند دەگرێو پاشان بە خەتێکی ڕاست بەرەو مەندەلی دەبێتەوەو سنوورێکی زەق لە نێوان کوردی ڕەسەنو لەك [1] و لوڕەکانی [2] خزمیان پێك دێنێ •

زەینەفون (٤٠٠پ•ز) لە ئەناباسیسو[3] سترابۆ (٦٤پ•ز-٢٠ز) باسی ئەو گەلەیان کردوە کە دەتوانین بە باپیرە گەورەی کوردەکانی ئەمڕۆیان دابنێین • بە بەلگە ساغ بۆتەوە کە کوردو میدیەکانی زەمانی کۆن یەك شت بووین • بۆ ئەو تیورە جۆراوجۆرانەی کە باسی ڕەگەزو بنچینەی کورد دەکەن تەماشای نیکیتین[4] بکە • لە شەرەفنامەش[5]دا ، کە مێژووی کوردەو ساڵی ١٥٩٦ بە فارسی نووسراوە ، ئەفسانەیەك هەیە باسی ڕەچەلەکی [6] کورد دەکات •

---

(١) خاتوو هێنی لەك بە خزمی کورد ناو دەبات . ڕاستیەکەی لەك بەشێکی کوردنو نەدەبوو لە کوردیان دابڕێ — و .

(٢) لەبارەی لوڕەکانیشەوە هەمان شتە . خاتوو هێنی بە خزمی کوردیان دادەنێ ، کە خۆیان کوردن. ئەوەتا هەزار ساڵێك پێش ئێستا بابا تاهیری عوریانی هەمەدانی کە کوردە چوارینەکانی بە زاراوەی لوڕی هۆنیوەتەوە. لە زۆر جێگادا ، خاتوو هێنی کە شتێکی کوردی لەگەڵ نەتەوەکانیدی بەراورد دەکا ، لەگەڵ لەك و لوڕەکانیشی بەراورد دەکا وەك ئەوەی لەگەڵ کورد جودا بن کە ئەمەش لەگەڵ زانستو ڕاستی یەكناگرێتەوە — و .

(٣) کوردستان ، شوێنی گەڕانەوەی دە هەزار یۆنانی لە ٤٠١ ی پێش میلاددا، وەرگێڕانی حەسەن فەهمی جاف ، بەغدا ، ١٩٦١ — و .

(٤) نیکیتین ١٩٥٦ ، ٨ (بەشی سێیەم) ، ١٥ لە ڤی . مینۆرسکی وەرگرتوە کە پێ لەسەر (میدی — سیدی) دادەگرێ .
— نیکیتین ١٩٥٦ ، ١٢ (بەشی ٤) ، ١٥ لە ئێن . جێی . ماری وەرگرتوە کە لای وایە گۆڕانەکە بەم جۆرەیە «کاردوخ — کارتڤیل — کورد» .

(٥) مامۆستا هەژار شەرەفنامەی کردۆتە کوردیو ساڵی ١٩٧٢ کۆڕی زانیاری کورد چاپی کردووە — و .

(٦) نیکیتین ١٩٥٦ ، ١٧ (بەشی ٥) .
— ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٣ .

لەوەتی فەرمانڕەوای میدی لە ساڵی ٥٥٠ ز سەری بۆ (سیرۆس)ی پاشای فارس شۆڕ کردوە ، ئەو ناوچەیەی کە ئێستا کوردستانی خواروە ، یەکەمجار بەشێك بوو لە قەلەمڕەوی ئەخمینییەکان (تا ٣٣٠ پ٠ز)و پاشان (سلوسیدەکان)ی گریك حوکمیان کردو ئینجا پارثییەکانو فارسە ساسانییەکانو خەلیفە عارەبەکانو مۆنگۆلەکانو تورکمانەکانو تا حوکمی سەفەوییە فارسەکانو ئیمپراتۆریەتی عوسمانلی کە لە ١٦٣٩دا کوردستانیان بە سنوورێك شەق کرد .

ئەمڕۆ ، ئەم ناوچەیە کە نزیکەی پێنج ملیۆن (٧) کوردی تێدایە ، لە نێوان ئێرانو تورکیاو عێراق دابەش کراوەو هەندێ پارچەی بچووکیشی کەوتۆتە سوریاو یەکێتی سۆڤیەت (٨) . بەم جۆرە ، ساڵی ١٦٣٩ کوردەکانی ئێران لەو هاونیشتمانانەیان دابڕان کە تا بڕانەوەی شەڕی یەکەمی جیهانی هەر لە ژێر حوکمی تورکیادا بوون .

ساڵی ١٩١٨ کە شەڕەکە دامرکایەوە ، دوو ویلایەتی سەر بە تورکیا ، بەسراو بەغدا ، یەکیان گرتو بوون بە دەوڵەتێکی عارەبی کە عێراقەو کەوتنە ژێر ئینتیدابی بەریتانی ، کەچی مەسەلەی بارو زروفی نەتەوایەتی ناوچەی سێیەم کە ویلایەتی مووسل بوو و خەڵکی شاخەکانی باکووری کورد بوون، بوو بە مایەی گفتوگۆیەکی زۆر . ساڵی ١٩٢٠ ، کە گفتوگۆی ئاشتی لە سیڤەر دەستی پێکرد ، بە پێی ژمارە دوازدە لە چواردە نوختەکەی ویلسۆن

---

(٧) خاتوو هێنی سەراپای کوردی بە (نزیکەی پێنج ملیۆن) داناوە . بەلای منەوە ، بۆ ئەو کاتیش ، ئەم ژمارەیە زۆر ناتەواوە ، چونکە هەڵبەت کورد ئەو کاتەش لەوە زیاتر بوون . جگە لەوەش ، باروزروفی کورد تا ئێستا ڕێی نەداوە سەرژمێرێکی تەواوو زانستی هەموو کورد بکرێ . ئەوەی هەیە هەر مەزەندەو تەخمینە ، زۆربەی مەزەندەکانیش هی ناحەزی کوردن — و .

(٨) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٤١ .

مەسەلەی دروستکردنی دەوڵەتێکی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد قسەی لێ‌کراو هیوای سەربەخۆیی‌یەکی تەواو (٩) کەوتە ناوەوە • ئەمەش ناوچە کوردنشینەکانی ڕۆژهەڵاتی فوڕاتو بەشە شاخاوی‌یەکەی باکووری ویلایەتی مووسلی دەگرتەوە • ئەم بیرەش لە مادەی ٦٢ (کە دیارکردنی ناوچەکەیە)و مادەی ٦٤ی پەیمانی ئاشتی (١٠) ، کە هەر تەسدیق نەکرا ، گەڵاڵە بوو •

ساڵی ١٩٢٣ ، کە گفتوگۆی ئاشتی لە لۆزان تەواو بوو ، تورکیای پەرتو پچڕپچڕ نەماو کۆمارێکی توندو پتەو بە سەرۆکایەتی کەمال ئەتاتورك جێی گرتەوەو هەموو بیرێکی ئۆتۆنۆمی کوردی بن‌گوم کرا • سەر لەبەری ویلایەتی مووسل بە هەموو بیرە نەوتەکانی دەوروبەری کەرکووکیشەوە خرایە سەر عێراق کە لە ساڵی (١٩٢٢)وەوە ببوو بە دەوڵەتو فەیسەلی یەکەمی کوڕی شەریفی مەککە حوکمی دەکرد ، بەڵام تا ساڵی ١٩٣٢ هەر لە ژێر ئینتیدابی بەریتانی‌دا مایەوە •

ساڵی ١٩٢٨ ، نوێنەری تورکیاو عێراقو بەریتانیا لە ئەنقەرە کۆبوونەوەو سنووری نێوان عێراقو تورکیایان بە درێژایی خەتی — برۆسێل — و — براتنینگ (١١) دیار کرد • کورد هیوایان بە کوردستانێکی سەربەخۆ هەبوو، ئەم هیوایەشیان لە سێقەر چەکەرەی دەرکردو لە لۆزان سەر بڕا ، ئیدی کورد هەستی خۆیان بە یاخی‌بوونی پەی‌دەرپەی دژی تورکیاو (١٢) ئێرانو (١٣) عێراق دەربڕی • لەو کاتەی کە ویلایەتی مووسل (جێی پیلەکەو مشتو مڕ) (١٤) بوو ، حکوومەتی ئینتیدابی بەریتانی شێخ مەحموودی

---

(٩) ب : یۆستروپ ١٩٣١ ، ١٢١ .
(١٠) ب : ئەدمۆنز ١٩٢٥ ، ٨٣ .
(١١) لۆید ١٩٢٦ ، ١٠٥ .
— ب : سیسی ١٩٢٦ ، ٣٦٣ ، ٣٦٤ ، نەخشە .
(١٢) ب : برۆکلمان ١٩٤٧ ، ٤٤٤ .
(١٣) ب : ئێلفنستۆن ١٩٤٨ ، ٤٢ ود .
(١٤) ڕەسسام ١٩٣١ ، ٥٦٥ .

(۱۸٦۱ ــ ۱۹٥٦)⁽¹⁵⁾ گرده «حوکمدار»ی سلێمانی ــ سلێمانی مەڵبەنــدی لیوای سلێمانی‌بە ــ و لە ڕووی دارایی‌یەوە پشتی گرت . کە شێخ مەحموود خۆی کردە «مەلیك»ی کوردستان‌و حکوومەتی ئینتیدابی سەخڵەت کرد ، ساڵی ۱۹۱۹ ، مێجەر (ئی بی سۆن)یان [16] لە جێی دانا کە هەر لە زووەوە ، ساڵی ۱۹۰٦ ببوو بە ئیسلام‌و لەبەر ئەوەی کوردی‌یەکی باشیشی دەزانی زۆر لە کوردەکانەوە نزیك بوو . یەکەم ڕۆژنامەی کوردی [17] لە ۲۰ی ئەیلوولی ۱۹۲۰ دەرچوو [18] . لە هەمان کاتیش‌دا زمــانی کوردی بوو بــە زمــانی

---

(۱٥) لەبارەی شێخ مەحموودی سلێمانی‌یەوە بڕوانە :
- بورتۆن ۱۹٤٤ ، ۷۱ .
- داڤیدسۆن ۱۹۳۲ ، ۲۳۲ .
- ئەدمۆنز ۱۹٥۷ ، ۲ ، ٦۹ ، ۳۱۰ ود .
- ئەدمۆنز ۱۹٥۸ ، ۱٤٥ .
- ئێلفنستۆن ۱۹٤۸ ، ٤٥ .
- گاوان ۱۹۳۸ ، ۱۹۸۰ .
- هاملتۆن ۱۹٤۷ ، ٦۱ ، ۱٥٤ .
- حورانی ۱۹٤۷ ، ۹٦ .
- لیس ۱۹۲۸ ، ۲٥۳ ود .
- لیندفیلد ــ سۆن ۱۹۳٥ ، ٤۱۲ .
- مێن ۱۹۳۳ ، ٤۳۰ .
- مومفۆرد ۱۹۳۳ ، ۱۱۲ ود .
- سیسی ۱۹۲٦ ، ۳٥۳ ، ۳٦۰ .
- سۆن ۱۹۲٦ .
- ویگرام ۱۹۲۸ ، ٤۲۷ .

(۱٦) لەبارەی مێجەر سۆنەوە بڕوانە :
- ئەدمۆنز ۱۹٥۷ ، ۳۲ ود ، ۱٤۹ ود .
- هاملتۆن ۱۹٤۷ ، ۱٥٤ ود .
- لیس ۱۹۲۸ ، ۲٦۹ .
- سۆن ۱۹۲٦ (پێشەکی ویلسۆن) .

(۱۷) ئەدمۆنز ۱۹٤٥ ، ۱۸٥ «پێشکەوتن ...» .

(۱۸) مەبەستنی (پێشکەوتن)ە . بەلام پێشکەوتن ، وەك خاتوو هێنی دەڵێ ، =

کاروباری بەڕێوەبەرایەتی • هەر چۆن بێ ساڵی ١٩٢١ سۆن بانگ کرایەوە ئینگلتەرەو ئەو هیوایەی کە بۆ کوردستانێکی سەربەخۆ هەیبوو لەگەڵ ئەنجامی گفتوگۆی ئاشتیی لۆزان تێکی نەکردەوە ، دیسان شێخ مەحموود داندرایەوە ، ئەمەشیان بوو بە هۆی بەرپابوونی یاخیبوونەکانی ٢٢–١٩٢٤و ٣٠–١٩٣١ بە سەرۆکایەتی خۆیو یاخیبوونی ١٩٣٢ بە سەرۆکایەتی ئەحمەدی بارزانی • بۆ گۆڕانی باری سیاسی ئەو ساڵانە بڕوانە لۆنگریكو ستۆکسو(١٩) ئەدمۆنز (٢٠)

دەتوانم باری سەرنجی تایبەتی خۆم لەبارەی زروفی سیاسی ئەو کوردانەی کە ساڵی ١٩٥٧ لەناویان بووم بەم جۆرە کورت بکەمەوە :

کوردەکانی عێراق ، لە شارێکی وەکو شاری سلێمانی کە مەڵبەندی ڕۆشنبیریو شارستانێتی کوردستانی خواروە ، چاویان لە باکوورە ، چاویان لە ڕوسیای سۆڤیەتە (٢١) • دەیانگوت ئەم کۆمەڵە کەمە کوردەی لە یەکێتی

یەکەم ژمارەی لە ٢٠ی ئەیلوولی ١٩٢٠ دەرنەچووە ، بەڵکو لە ٢٩ی نیسانی ١٩٢٠ دەرچوە. بڕوانە : جمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەریی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ . هەروەها بڕوانە : د. کمال مظهر احمد ، تێگەیشتنی ڕاستی ، بەغدا ، ١٩٧٨ . لێرەدا وا چاکە ئەوەش باس بکەین کە لەبارەی دوا ژمارەی ئەم ڕۆژنامەیەوە ڕای جمال خەزنەدار و د. کمال مظهر احمد جودایە . جمال خەزنەدار دەڵێ : «ژمارە (١١٨) کە دوا ژمارەیەتی لە ٢٧ی تەمموزی ساڵی ١٩٢٢ دەرچووە » کەچی د. کمال مظهر احمد دەڵێ : «دوا ژمارەی کوردی کە من دیومە ، ژمارە (١٤٤)ە کە ڕۆژی ٢٩ی جون (حوزەیران)ی ١٩٢٢ای بە سەرەوەیە» .

«پێشکەوتن» یەکەم ڕۆژنامەی کوردی نییە ، وەك خاتوو هێنی دەڵێ، چونکە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی ڕۆژنامەی (کوردستان)ە کە یەکەم ژمارەی لە ٢٢ی نیسانی ١٨٩٨ دەرچووە . بڕوانە : د. کمال فؤاد ، کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی ١٨٩٨ – ١٩٠٢ ، بەغدا ، ١٩٧٢ – و .

(١٩) لۆنگریكو ستۆکس ١٩٥٨ ، ٢٠٩ ود .

(٢٠) ئەدمۆنز ١٩٥٧ .

(٢١) ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٤٦ : «زۆر گەنجی کورد ... دەبوایە چاویان لە ڕووسیا بێ بۆ هیواو ئاواتیان ...» .

سۆڤیەت دەژین دەرفەتی خزمەت کردنو پاراستنی سەربەخۆیی زمانو ڕۆشنبیریو ژیاریی کوردییان لەو کوردانە زیاتر هەیە کە نزیکەی ملیۆنیك (٢٢) دەبنو لە عیراقی عارەبیدا دەژین • بۆ نموونە ، دەیانگوت زانکۆیەکی کوردی لە تاشکەند (٢٣) کراوەتەوە • بێجگە لەمە تا ئێستاش گەنجی دەوڵەمەندی کورد لە لوبنان ، لە زانکۆی بیرۆت ، دەخوێننو کۆمەڵەی «هۆی بوون» (٢٤) ئێستاش هەر ماوە • کە من لە کوردستانی عێراق بووم کوردەکان چاویان لە باکوور بوو ، چاویان لە کۆمۆنیزم بوو ، هەر بە ئومێد بوون ڕۆژێ بێو کوردستانێکی سەربەخۆ لەم ناوچەیە بێتە کایەوە •

هەرچییەکی کە پێش ئێستا لە بارەی ئافرەتی کوردەوە نووسرابێ بە قەڵەمی پیاوان بوە • فریزەر ساڵی ١٩٤٠ دوای ئەوەی کە بەم چەشنە باسی ئافرەتی عارەبی ـ بەغدا ـ دەکا : «•••تارمایی لەناو عەبای ڕەشو شینی تۆخ بە چەکمەی زەردی بچکۆلەوە دێنو بە لاتەوە تێدەپەڕن گوایە ئەمانە ئافرەتن•••» هەروەها دەڵێ : «••• ڕاستییەکەی بەخێلیی ڕۆژهەڵاتی هیچ خۆشاردنەوەیەکی لەو کفنە شراوانە باشتر نەدۆزیوەتەوە بۆ ئەوەی چاوی پیس بترۆقێنێو گیانی داوێنپیسی دابمرکێنێتەوە••••»(٢٥) ئینجا دێتە سەر

---

(٢٢) لێرەش خاتوو هێنی وورد نییە لە ژمارەکە ــ و .

(٢٣) هیچ زانکۆی کوردی لە تاشکەند نەکراوەتەوە . بگرە سۆڤیەت هەر هیچ زانکۆی کوردی لێنییە تەنانەت بەشی کوردیش لە هیچ کۆلێژێکی هیچ زانکۆیەکدا نییە ، ئەوەی هەیە خوێندنی باڵایە کە پاش بەکالۆریۆسەو لە شارەکانی یەریڤانو باکوو لێنینگرادو مۆسکۆ هەیەو سەر بە ئەکادێمیای زانستی سۆڤیەتە ــ و .

(٢٤) ئێلفنستۆن ١٩٥٢ ، ٩٢ .

١٩٤٨ ، ٤٧ : «کۆمەڵەی خۆیبوون کە ساڵی ١٩٢٧ دامەزرا بوو بۆ بەردەوام بوونی بزووتنەوەی نەتەوایەتی » .

[هۆی بوون : خۆی بوون ــ و] .

(٢٥) فریزەر ١٨٤٠ ، ٢٧٨ .

باسی ئافرەتی کوردو دەڵێ : «... وەکو ژنە فارسەکان عەبا ناپۆشن ، ئەو پەڕەکەی دەسرۆکێک لەسەر دەنێن لچکی دێتەوە سەر دەم و چەنەگەیان...»(٢٦) . هەروەها دەڵێ : «ئافرەتی چینە دەوڵەمەندەکانی شار، لە حەرەمسەرای مێردیان یان باوکیاندان و کە دەچنە دەرەوەش چارشێو لە خۆ دەدەن...»(٢٧) . بەم جۆرە جیاوازی باری شارو لادێ دەست نیشان دەکاو پتر پێدا دەچێ و دەڵێ : «بەڵام داخەکەم ناتوانم بە تەواوی بچمە بنج و بناوانی شتی تایبەتیانەوەو لە کاتی ڕاپەڕاندنی ئەرک و کاری خۆیانەوە باسیان بکەم ...»(٢٨) . بەمەوە دەبینین فرێزەریش وەکو ئەو هەموو نووسەرە پیاوانە وایە کە چوونەتە سەردانی ناوچەکانی ئیسلامەتی .

لە بارەی شوێنی ئافرەتی کورد لە وڵاتی فارس‌دا ، بلایبترۆ ، ساڵی ١٨٩٤ ، نووسیویە ، دەڵێ : «ژن عەبا ناپۆشن و لە زۆربەی گەلانی ڕۆژهەڵات سەربەستییان زیاترە ...» (٢٩) .

ڕامبۆش ، ساڵی ١٩٤٧ ، هەمان شتی دووبارە کردۆتەوە : « ئافرەت بە لای کوردانەوە وەکو پیاو وایە ، زۆری لێ ناکەن عەبا لەبەر بکا ...»(٣٠) سۆن دەیچەسپێنێ کە کورد (٣١) هەر نازانن عەبا چییەو «ژن سەربەستییەکی تەواوی هەیە» هەروەها دەڵێ : «ڕاستی ، ژنیان وەکو ژنی هەر وڵاتێکی ئەورووپایی سەربەستن ئەوەندە نەبێ کە ناچنە بازاڕ...»(٣٢) بە هەمان جۆر

---

(٢٦) فرێزەر ١٨٤٠ ، ١٩٣ .
(٢٧) فرێزەر ١٨٤٠ ، ١٩٤ .
(٢٨) فرێزەر ١٨٤٠ ، ١٩٣ .
(٢٩) بلایبترۆ ١٨٩٤ ، ٦٤ .
(٣٠) ڕامبۆ ١٩٤٧ ، ١٧ .
— ب : دیکسۆن ١٩١٠ ، ٣٦٤ : «پیاو زۆر ژن نابینێ لە ڕۆژهەڵات ، هەرچەندەکە کورد وەکو تورکان دەرگایان لەسەر داناخەن و ئافرەت عەباو پێچە ناپۆشن ... » .
(٣١) سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٢ .
(٣٢) سۆن ١٩٢٦ ، ٣٩٦ .
— ب : ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ : «ژنێ بە ناوی حەفسەخان...» .

پێ‌داده‌گرێ که‌ کورده‌کانی کوردستانی خواروو و ناوه‌ڕاست «به‌ شێوازێکی پیاوانه‌» له‌گه‌ڵ ژنان ده‌جوولێنه‌وه‌ «له‌وه‌ زیاتر که‌ له‌ ناو نه‌ته‌وه‌ موسلمانه‌کانی‌دی باوه‌ »[٣٣] باسێکی‌دیکه‌ی وایش دێنێته‌ پێشه‌وه‌ که‌ ده‌ڵێ : «کورد له‌ زۆربه‌ی نه‌ته‌وه‌ محه‌مه‌دی‌یه‌کان زیاتر ڕێزی ژنه‌کانیان ده‌گرن . ته‌نیا سه‌رۆکه‌کانیان ژنیان داده‌بڕێنن‌و گۆشه‌گیریان ده‌که‌ن . ئه‌م ڕه‌وشته‌ش تازه‌ له‌ ژێر زه‌بری کاریگه‌ری تورکی‌یه‌وه‌ سه‌ری هه‌ڵداوه‌ ...»[٣٤] ئه‌دمۆنزیش نووسیویه‌ : «زۆر گه‌ڕیده‌ پێش ١٩١٤ سه‌رنجیان وابوه‌ ، که‌ به‌ شێوه‌یه‌کی گشتی وه‌ری‌بگری ، ژنه‌ کورد له‌ خوشکه‌ عاره‌ب‌و تورك‌و فارسه‌کانیان سه‌ربه‌ستی‌یان زێتره‌....»[٣٥] . له‌ باره‌ی ژن هێنان‌و فره‌ژنیشه‌وه‌ که‌ قورعان ڕێ‌ی داوه‌و له‌ ناوچه‌کانی دیکه‌ی ئیسلامه‌تی باوی هه‌یه‌ ، سۆن [٣٦] ده‌ڵێ : «له‌ باکووره‌وه‌ بگره‌ تا باشوور ، کورد ته‌نیا یه‌ك ژن دێنن ...» هه‌روه‌ها ده‌ڵێ : «تێکه‌ڵاو بوونی سه‌ربه‌ستانه‌ی کوڕو کچ ده‌ستووره‌ ، هه‌ر بۆیه‌ ژن هێنانی به‌ حه‌ز لێ‌کردن زۆره‌ ...»

ڕاستی ، ئه‌و کاته‌ی که‌ کورد که‌وتۆته‌ ته‌نگانه‌ [٣٧] تاك‌و ته‌را ژنی چینه‌ به‌رزه‌کان ناوبانگیان ده‌رکردوه‌ . ئه‌مه‌ش پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌یه‌ گوایه‌ له‌ وولاته‌کانی ئیسلامه‌تی‌دا ئافره‌ت توانای ئیش‌کردن‌و ده‌رکه‌وتنی که‌مه‌ ؛ به‌ڵام دووریش نی‌یه‌ ئه‌مه‌یان سه‌باره‌ت به‌ پایه‌و شوێنی به‌رزی بنه‌ماڵه‌که‌یانه‌وه‌ بێ[٣٨]

---

(٣٣) سۆن ١٩٢٦ ، ٢٣٧ .
(٣٤) های ١٩٢١ ، ٤٣ .
(٣٥) ئه‌دمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .
(٣٦) سۆن ١٩٢٦ ، ٣٩٦ .
خاتوو لینڤیلد ــ سۆن یش ئه‌م زانیاری‌یه‌ی دووپات کردۆته‌وه‌ ، ١٩٣٥، ٤١٠ .
(٣٧) سۆن ١٩٢٦ ، ٢٣٧ .
(٣٨) ب : بارث ١٩٥٣ ، ١٢٠ : «له‌ناو خێزانه‌ کاربه‌ده‌سته‌کانی کوردستانی خواروو » .

خانمی عوسمان پاشا : عادیله خاتوونی هەڵەبجە (٣٩) کە لە بنەماڵەی وەزیری ئەردەلان بوو و مێردی بە عوسمان پاشای بنەماڵەی بەگزادان کردبوو باشترین نموونەیە • مێردەکەی کە لە ئاخروئۆخری حوکمڕانی تورکی کرایە «قایمەقام»ی هەڵەبجە ، هێشتا خۆیشی مابوو هەموو دەسەڵاتی کەوتبوە بەردەستی ژنەکەی •

مێجەر سۆن ، پاش ئەوەی کە ساڵی ١٩٠٦ بوو بە ئیسلامو بە ناوی میرزا غولام حوسێن شیرازی‌یەوە بە دزی بەم ناوچانەدا گەڕا (٤٠) ، ساڵی ١٩١٠ ، بوو بە نۆکەری تایەر بەگی (٤١) کوڕی • پاشان دوای ئینتیدابی بەریتانی ١٩١٨ کە ئەو وەختە بێوەژن بوو ، لێپرسراوە سیاسی‌یەکانی بەریتانیا قسەو گفتوگۆیان هەر لەگەڵ ئەو بووە بێ‌گومان دیارە دەبێ شەخسیەتێکی زۆر بە هێزی هەبووبێ چونکە دژی شێخ مەحموودی سلێمانی بوو کە سەرۆکی بنەماڵەی پیرۆزی شێخەکانی بەرزنجەو (٤٢) نوێنەری خەونو ئاواتی کوردستانی ئازادو سەربەخۆ بوو •

---

(٣٩) سۆن ١٩٢٦ .
– لیس ١٩٢٨ ، ٢٥٧ .
– بارث ١٩٥٣ ، ١٢٠ ود .
– ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .

(٤٠) بڕوانە : مێجەرسۆن : رحلة متنكر الى بلاد مابين النهرين وكردستان . ترجمة فؤاد جميل ، بغداد ، ١٩٧٠ – و .

(٤١) مامۆستا گیوی موکریانی لە پێشەکی دیوانی تاهیر بەگی جافدا (چاپخانەی هەولێر ، ١٩٦٦ ل ٦ – ٧) بە درێژی باسی مێجەرسۆنو تاهیر بەگ دەکاتو دەڵێ : «جارێکی لە کاتی ئاخاوتنی‌دا کە بە کوردی‌یان وت‌ووێژ دەکرد غولام حسێن لە جیاتی ووشەی نا : (نۆ)ی بەسەر زمانی‌دا هات . تاهیر بەگ لەمەدا سەرسام بوو و هەستی بەمەکرد کە دەبێ ئەم غلام حسێنە ئینگلیز بێ ...» ئیدی تاهیر بەگ پێی ئاشکرا دەکا کە ئینگلیزەو ناوی مێجەرسۆنەو چەند ساڵێکە بەم ناوچانەدا دەسووڕێتەوە، تاهیر بەگ بە ڕێی دەکا بۆ ئەوەی لەلای ئەوەوە هیچی بەسەر نەیە – و.

(٤٢) لیس ١٩٢٨ ، ٢٥٤ .
– گاوان ١٩٣٨ ، ١٩٨ .

عادیله خاتوون ، ساڵی ١٩٢٤ ، لە سەردەمی ئینتیدابی بەریتانی کوچی دوایی کرد • گۆڕەکەی ، کە خۆم چوومە سەری و وا لە گۆڕستانی گوندی عەبابەیلێی نەختێ ئەولای هەڵەبجەیە ، ساڵی ١٩٥٧ بێخزمەت بوو ، بگرە هەر تەواو پشت گوێ خرابوو • تەرجومانەکەم گوتی گوایە لەسەر خواستی عادیلە خاتوون خۆی گۆڕەکەی بایەخی پێنەدراوەو نەپارێزراوە بەڵام ئەوەندەیشی گوت کە خەڵك مەڕو بزنی لەسەر دەلەوەڕێننو بە ساردی یادی عادیلە خاتوونی هەڵەبجە دەکەنەوە • دیار بوو تەرجومانەکەشم هەستی هەر وا بوو چونکە جارێکیتریش بەو پەڕی ڕیزەوە باسی شێخ مەحموودی غەنیمی سیاسی عادیلە خاتوونی کردو بە پاشای ڕاستەقینەو مەلیکی کوردستان ناوی هێنا •

بەم جۆرە ، ئەو کاتەی کە عادیلە خاتوون لە سەرەتای ساڵی بیستەکان، لەگەڵ دەستەڵاتدارانی ئینتیدابی بەریتانی زۆر ڕێكو تەبا بوو ، ئافرەتێکی ناوداریتر هەبوو کە حەفسەخانی دۆتمامی شێخ مەحموودەو مێردی بە شێخ قادری برای شێخ مەحموود کردوە • ئەمەیان یەکێ بوو لەوانەی لە سلێمانی بە ئینتیداب ڕازی نەبوون ، ئافرەتێکی زۆر تێگەیشتوو بوو ، بە تێگەیشتنی خۆیەوە لێپرسینەوەی ئەو تاقمە ئەفسەرە بەریتانیەی گرتە ئەستۆ کە پسمامو شووبرای لە ئاژاوەکانی ساڵی ١٩١٩ی ئەو شارە بە دیلیان گرتبوون • دووربینی ئەم کارە نەختێ دواتر دەرکەوت ، ئەو کاتەی کە شێخ مەحموود لە نزیك دەربەندی بازیان بەدیل گیرا ، ئەوە بوو بۆ خاتری ئەم هەڵوێستەی حەفسەخان حوکمی شێخ مەحموود لە خنکاندنەوە کەم کرایەوە بۆ خەپسی هەتاهەتایەو (٤٣) پاشانیش بە تەواوی ئازاد کرا •

ئەدمۆنز (٤٤) باسی ئافرەتێکی ناوداریتری کورد دەکا کە فاتمە خانە •

---

(٤٣) ب : بارث ١٩٥٣ ، ١٢٠ ود .
– ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .
(٤٤) ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .

فاتمە خان کە مێردی مرد هەشت گوندی هەبوو و خۆی موڵك‌و ماڵـەکەی بەڕێوە دەبرد • هەر چەندە کە ئافرەتیش بوو بەڵام خەڵکی ئەم گوندانە بـە متمانەوە کردیانە دەمڕاستی خۆیان بۆ ئەوەی گفتوگۆ لەگەڵ لێـپرسراوانی میری بـکات •

پوختەی بەرهەمی زانستی ئەو نووسەرە پیاوانەی لەم بارەیەوە شتیان نووسیوە ، بریتی‌یە لەمەی خوارەوە :

دەڵێن ئافرەتی کورد لە ئافرەتی ناوچەکانی دیکەی ئیسلامەتی سەربەستی زیاترە ، لە شارو ناوچە شارستانەکان نەبێ عەبا ناپۆشێ ، یەکژنی بـاوە، ژن هێنانی (بە حەزلێ‌کردن) هەیە •

وا لە خوارەوە باسی ئەوە دەکەم داخۆ ئەم زانیاری‌یـە تا چ‌ڕادەیەك لەگەڵ تاقی‌کردنەوەی خۆمدا دەگونجێ کە وەکو ئافرەتێك لەناو ئافرەتـانی کوردستانی خواروودا ژیاوم •

بەلای منەوە ، ناشێ هەموو ئافرەتانی کورد ، کـە دەبێ باری ژیاری‌و ڕۆشنبیری‌یان لە بەرچاو بگرین ، لە ژێر یەك سەردێری گشتی وەکو (ئافرەتی کورد) کۆ بکەینەوە • بە گوێرەی کەرەستەی بەردەستی من دەتوانین چـوار مەڵبەنـدی جیاواز دەست نیشان بکەین کە نموونەی ژیاری‌و ڕۆشنبیری‌یان تا ڕادەیەکی زۆر جودایە • یەکەمین دابەشکردنی زەق‌و ئاشکرا ئەوەی بەینی مەڵبەندی لادێ‌و مەڵبەندی شارە • ئەم دوو مەڵبەندەش ، هەر چەنـدە لـە بنچینەدا جودان ، بەڵام ئەوانیش لەناو خۆیانەوە دابەش دەبن •

دەتوانین لە ڕووی کۆمەڵایەتی‌یەوە مەڵبەندی لادێ بکەینە دوو چین : دەرەبەگ‌و کرمانج (مسکێن) • دەرەبەگ ؛ وەکو ماڵە شێخەکانی تۆپزاوەو شەدەڵەو سەرگەلوو و سەرکان ، لە تۆپزاوەو ڕەکاوەو میرزا ڕۆستەم‌و بەڵخە ماڵە کرمانجم بینی • ماڵی ئەو ئەفسەرە پۆلیسەش کە لە شاربەندەری میرزا ڕۆستەم تێ‌یدا بووم لەم بەینەدا مام ناوەنجی دەوەستێ •

دەرەبەگایەتی دێ . ژنی بەمێرد پەلکەمێو دێنن (سەرکان)

یەکەمجار مەڵبەندی شارستانیم لە سلێمانی بینی کە پێتەختی لیواکەیە ، بەڵام لە کەرکووکو هەڵەبجەو تەوێڵەو ڕواندزیش هەبوو •

دەتوانین ئافرەتەکانی ئەم مەڵبەندە شارستانی‌یە ، زۆر بە زەقی ، دابەش دوو بەرە بکەین ؛ خوێندەوارەکان : کە خرابوونە بەر خوێندن • نەخوێندەوارەکان : کە وەکو ژنە لادێ‌یی‌یەکان خوێندەواری‌یان نەبوو (خوێندنو نووسینیان نەدەزانی) • بۆی هەیە ئەم هەر دوو بەشەی ئافرەتی شارستانی لەیەک ماڵدا کۆببنەوە وەکو ماڵی تەرجومانەکەم کە هەردوو ژنی کابرای خاوەن ماڵ لە تاقمی نەخوێندەواران بوون ، کەچی کچەکانی چووبوونە قوتابخانەو نموونەی تاقمی دووەم بوون • هەر چەندە ئەم دوو تاقمەی ئافرەتانی شارستان لەیەک ماڵدا هەبوون بەڵام باری ژیاری و ڕۆشنبیری‌یان

دەرەبەگایەتی دێ • ژنێکی بەمێرد لەسەر حەوزی ناو باخچە (سەرکان)

تەواو جودا بوو ٠

ئەو بەشەی کوردستان ، کوردستانی خواروو ، کە من چووبوومێ ناوچەیەکی شاخاوی‌یەو کەوتۆتە ناوچەی نیمچەمەداری باکوور ٠ ساڵ ، نیوەی زستانێکی فێنکە ، لە تشرینی دوەمەوە تا نیسان باران دەبارێ‌و لە مایسەوە تا تشرینی یەکەم هاوینێکی گەرم‌و بێ‌بارانە ٠ ئەوەش هەبوو کە لە ٥ی حوزێرانی ١٩٥٧ تاوە بارانێکی ناوەخت باری ٠ گوندەکانیان لە قەد گردان کراون‌و کەوتوونەتە هەورازی زەوی‌و کرت‌وکێڵەکان ٠ خانوویان زۆربەی بەڕیز لە تەلانی گردان کراون‌و کەوتوونە سەر یەگدی ٠ بانی خانووی خوارێ بۆتە حەوش‌وبەرەی خانووی سەرێ ٠ هات‌وچۆش بەو ڕێگە شاخاوی‌یانەدا دەکەن کە بڕیویانەو وەکو قادرمە پایەیان بە بەرد بۆ کردوە ٠

دەرەبەگایەتی دێ . ژنێکی بەمێرد جگەرە دادەگرێ (سەرکان)

یان هەر ئاوەڕۆی جۆگای ووشك‌بوو دەکەنە ڕێ • لە هیچ شوێنێ هەوڵیان نەداوە زەوی تەخت بکەن • لە کوێ جۆگاو کانی هەبێ گوندو ئاوەدانی لەوێ پەیدا دەبێ (ئاوو داوەدانی‌یان گوتوە ــ و) •

هەندێ قۆرتی قووڵ لە تۆپزاوە هەبوو (بەڕیزلێدرابوونو هەر ڕیزەی سێ قۆرت بوو) نیشانەی ئەوە بوون کە ئێرە پێشتر «قەنات» بوە • بەری کانیو جۆگایان دەگرتو ئاوەکە لە حەوزێك کۆدەبوەوەو دەچوون ئاویان لێدەهێناو شتیان تێدا دەشووشت • کێڵگەی شینایی‌و زەوی تووتن چاندن جۆگای ئاوداشتیان دێتەوە سەر • ئەم جۆگایانە بە کەژدو و پێمەڕە هەڵدەکەنن • کەردوو پێمەڕەیەکی گەورەیە بە دوو کەس ئیشی‌پێ‌دەکەن• پێمەڕەمان (٤٥) لە خوارێ ، لە دەم زێی بچووك ، لە ناو کوراقی کێڵگەی برنج بینی •

دەوروبەری تۆپزاوەو ڕەکاوە چنارو دارگوێزو هەندێ تووو هەنجیری لێیە • داربەڕووی کورت لەقەد شاخان ڕواون • هەوراز گوندان هەمووی ڕەزەو بەرەکەی یان دەکرێتە خۆشاو یان ووشك دەکرێتەوەو دەبێتە مێوژ • دەوروبەری گوندی سەرگەڵوو و بەڵخەو تەوێڵە ئاوی زۆرەو باخچەی گەورەی درەختی بەرداری وەکو قۆخو توو و قەیسی زۆرە •

ئاژەڵی ماڵی‌یان ئەمانەن : چێڵو «گا» ، مەڕی بە دوونگ ، «بزن»ی ڕەشۆکی و بزنە مەرەز • «کەر» ، «هێستر» ، مریشكو قازو مراوی ، «ئەسپ» بۆ بەزمو ڕابواردن ڕادەگرنو کە سواری دەبن لغاوی (٤٦) دەکەن•

---

(٤٥) ب : وەسفی بەختیاری لەلایەن بیشۆپەوە ، ١٨٩١ ، ٩ •
ــ هەوجاری پێی ئێرانی لە موزەخانەی نیشتمانی‌ی دانیمارك •
ب : فێلبێرگ ١٩٣١ ، ٢٠٢ •

(٤٦) ب : های ١٩٢١ ، ٥٧ : «لغاوەکە جۆرێکی زۆر ڕەقە لەوانەی کە لە میزۆپۆتامیا هەن » •

زەوی برنج چاندن (قوڕە برنج) لە شاخەکانی کوردستان

سەگی زەردی گەورەی شوانانو تاژی ئێرانی [٤٧] ، بۆرەجرەی ڕاوی ، (وورچو بەرازی کێوی)ش هەن .

سەعات پێنجی بەیانی منداڵو پیرەژن مانگا دەبەنە ناو گاڕانو گاڕان دەچێتە دەرەوەی دێ . لە سبەینێ تا ئێوارێ ڕەشە وولاغەکان لەقەد تەلانان دەلەوەڕێنو منداڵی پارچەلە چاویان لێ دەبن [٤٨] . سەعات (شەش ـ حەفت)ی ئێوارێ گاڕان دێتەوە ناو دێو هەر مانگایەو دەچێتەوە گەوڕی خۆیو ئێوارە دەیاندۆشن .

لە ناوەڕاستی حوزێرانەوە شوانی دێ مێگەلی مەڕو بزن دەباتە شەوبەکێو . لە بەلخە دەیانگوت شەرتی شوان شەش مانگەو هەر شەرتی سەر مەڕی بە ٢٥ فلس دەبات . ڕۆژێ دوو جار ڕان دێتەوە نزیك دێ ـ دەوروبەری سەعات ١٠ ی بەیانیو ٥ ی ئێوارێ ـ و بێری بۆ بێرو مەڕدۆشین دەچنە دەرەوەی دێ . مەڕو بزن لە کۆتایی تەمموز دەبڕێتەوە .

---

(٤٧) ب : های ١٩٢١ ، ٦٠ .

(٤٨) ئەمە بە گوێرەی تۆپزاوە وایە بەڵام گاڕان لەوەڕاندن لە هەر ناوچەیەکی کوردستان شێوازێکی تایبەتی هەیە . بۆ نموونە لە هەندێ ناوچەدا خەڵکی گوند ، بە نۆرە ، هەر یەکە ڕۆژێك دەچێتە بەر گاڕان. لە هەندێ ناوچەیتر گاوان دەگرن بۆ ئەوەی بچێتە بەر گاڕان . ئەویش یان خەڵکی گوندە ، یان خەڵکی گوندێکیترە . چوونە بەرگاڕانیش هەروەکو شوانێتی دوو شەرتە ، واتە ساڵێ دوو کرێی هەیە . بە زۆری وا دەبێ شەرتی هاوینان بە دەغلەو شەرتی زستانان بە پارەیە . گاوان سەرباری شەرتی خۆیشی کە هەر ڕەشەوولاغێك ئەندازە دەغل یان پارەیەکی تایبەتی دەوێ ، داوای نانیش دەکا . ئەویش یان ئەوەتە هەموو سبەینان ژن یان دایك یان هەر ژنێکیتری ماڵی گاوانەکە ماڵەوماڵ لە دێ دەگەڕێو یەکەو نان لەو ماڵانە دێنێ کە ڕەشەوولاغیان هەیە ، یان ئەوەتە گاوان نان‌نانە وەردەگرێ . نان‌نانە ئەوەیە کە هەر ماڵەو سەرباری کرێی ڕەشەوولاغەکانی یەك دوو ڕبە گەنمی زیادە دەداتە گاوان بۆ ئەوەی بیکاتە باراش ـ و .

گەنم لە کانوونی دوەم دادەچێندرێ❋ و لە سەرەتـای حوزێـران
دروێنەی دێ • دروێنە بە مەلەغان ناکەن ، پاڵە شان دەدەنە شانی یەکترو

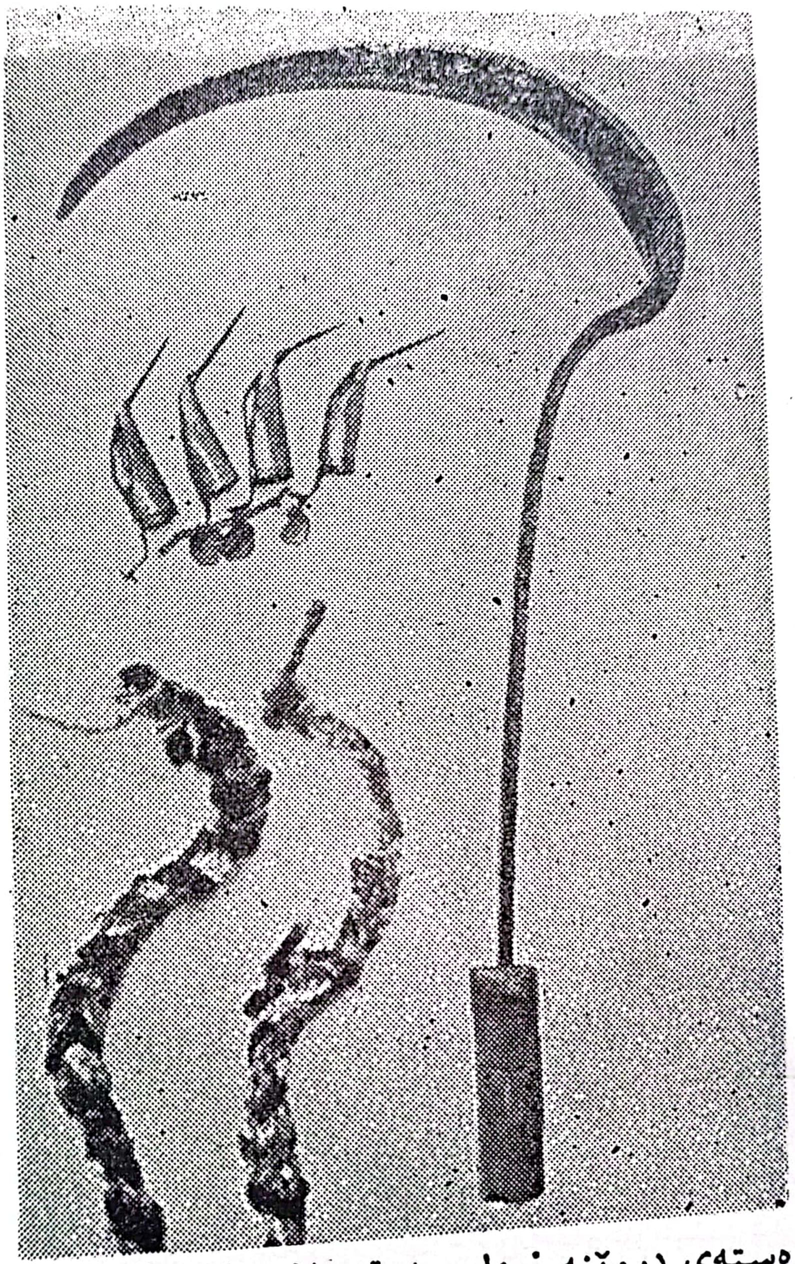

کەرەستەی دروێنە : داس ، قەیناغ ، گوریسی دەستکرد
قەیناغی چەند ناوچەیەك • مووزەخانەی نیشتمانیی دانیمارك •

(❋) ئەو کاتەی خاتوو هێنی باس دەکات و ئێستاش لە زۆر شوێنی کوردستان،
جوتیار چەندی عەرد لە بەردەستدا بێ دەیکاتە دوو بەش و هەر ساڵەو
بەشێك دادەچێنێ و بەشەکەی تر بەجێ دێڵێ بۆئەوەی بۆ ساڵی دادێ بەهێز
بێ • کە دەغل دروایەوە دەبێتە پەرێز و جوتیار پایزێ گاسنێك لە پەرێزەکە
دەدا ئەمە پێی دەگوترێ (شۆبڕین) ، بەهاریش گاسنێکیتری لێدەداو
ئەمەش پێیدەگوترێ (وەرددانەوە) جا لێیدەگەڕێ و بۆ ساڵی دادێ
یەکسەر تۆوی پێوەردەکات و گاسنێکیتری لێدەدات و دایدەچێنێ — و •

دەچنە بەر بەری دروێنەو بە « داس » دروێنە دەکەن کە نزیکەی ٢٧ سم درێژ دەبێ • پاڵە داسەکە بە دەستی ڕاستە دەگرێو چوار « قەیناغ » [٤٩] لە چوار پەنجەی دەستی چەپەی دەکات • ئەو قەیناغانە بە زریزە لێك بەستراون • دروێنە تەنیا ئیشی پیاوانە[٥٠] بەڵام ژن قرشەکە دەکێشنەوە [٥١] سەر جۆخین [٥٢] ، ئەویش یان بە «گوریس»ێکی درێژ کە نزیکەی ٦٫٨٠ م دەبێ یان بە دەهۆ دەیکێشنەوە • ژنان خۆیان گوریسەکە دەهۆننەوە • یەکەم جار خوری و موو دێننو هەر بە ڕەنگی خۆی ، سپیو ڕەش تاڵەو حەلوایی ، بە «تەشی» دەیڕێسنو دەیکەنە

---

(٤٩) تەختە دارێکی چەماوەیان لەناو لوڕەکانی ئێران هێناوە ، لای ژورەوەی جێگای سێ پەنجەی دەستی چەپەی تێدایە ؛ ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٨١ وێنەی ژمارە (٦٠) .

– سێ قەیناغی ئێسیکیان لە تورکیاو قەیسەریا هێناوە بە زریزە بە یەکەوە بەستراونو پارچە قایشیان لە پشتەوە دراوە. (وێنەی ژمارە–٩).

(٥٠) وایە ، بە گشتی وەریبگری ، دروێنە ئیشی پیاوانەو گیشەکردن ئیشی ئافرەتانە بەڵام ئەگەر کابرایەك یەکتەنێ بێ بۆی هەیە ژنو کچەکانی دروێنەی لەگەڵ بکەن – و .

(٥١) لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان ، پیاو دروێنە دەکاتو ژن گیشە . واتە پیاو دروێنە دەکاتو چەپك چەپك قرشەکە دادەنێتە سەر زەوی (ئەو چەپکانە پێیان دەگوترێ سوارە)و ژنێك (کە پێیدەگوترێ گیشەکەر یان تێلیکێش) سوارەکان کۆدەکاتەوە تا دەبێتە هامێزێك کە بوە هامێزێك دەیبا لە شوێنێك لەسەر هامێزیتری دادەنێو هامێزیکەیشی دەخاتە سەرو دەیکاتە گیشە . ئەگەر قرشەکە جۆ بێ گیشەکە وەکو گلکۆ درێژ دەبێتەوەو گوڵەکانی دەکەونە ناوەوە . ئەگەر نیسكو نۆك بێ گیشەکە خڕەو بەرز هەڵدەچێ ، جار وایە بەقەد بەژنە زەلامێك بڵند دەبێ . ئەگەر گەنم بێ پانو پان لەسەر زەوی ڕیز دەکرێو گوڵی یان دەکەوێتە دەرەوە یان دەکەوێتە ناودوە ، گیشەی گەنم پێیدەگوترێ (گەلاوێژ) .

قرشەکە ئەگەر کەم بێو نزیك بێ وا دەبێ ژن بە گوریسو بە پشتی بیکێشنەوە ، بەڵام قرشەی دوورو زۆر بە شەغرە دەکێشرێتەوە . یەکێ لەسەر زەوی شەغرە لێدەنێو بە وولاغان دەیکێشنەوە سەر جۆخین .

=

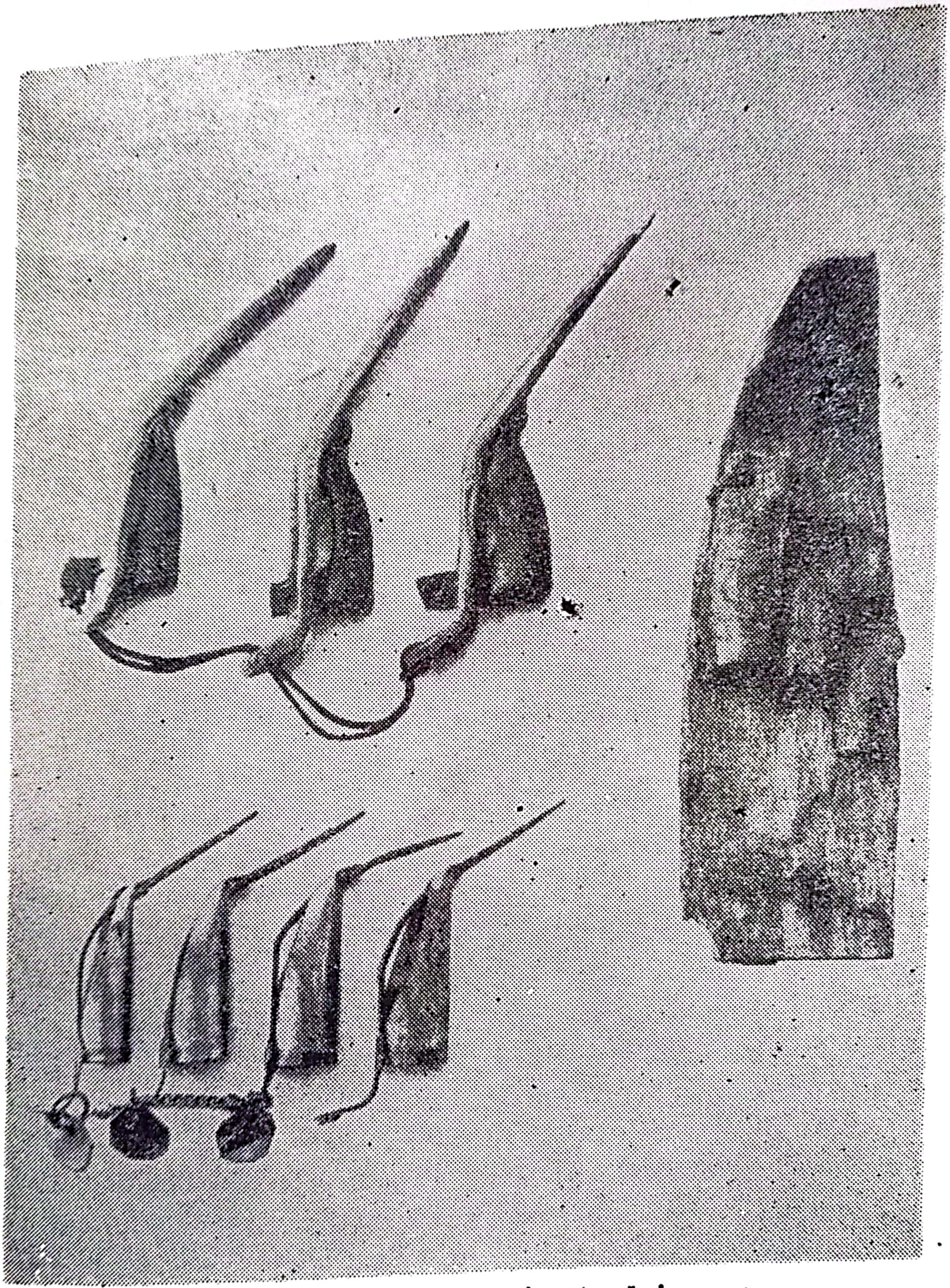

سەرەوە : قەیناغی ئێسکی تورکی .
خوارەوە : قەیناغی تەنەکەی کوردی .
دەستەڕاست : تەختەدارێکی چەماوەیە جێی سێ پەنجەی تێدایە . هی لورەکانی ئێرانە .

داوەبەن‌و داوەموو ، ئینجا ئەم داوانە دەهۆننەوەو دەیکەنە گوریس . کۆڵە قرشەیەك بە گوریس دەبەستن‌و ژنێك دێ پشتی پێوە دەداو سەری گوریسەکە دێنێتەوە سەر شانی ڕاستەی‌و توندی دەکات‌و قیت دەبێتەوە . قرشەکە لە جێ‌جۆخینێکی[53] خڕی گێچینی نزیك دێ هەڵدەڕێژن یان لەبەر

هەڵبەت شەغرەی ئێستر لە شەغرەی کەر گەورەترە . شەغرە لە دوو لاشەغرە پێك دێ ، هەر لایەکی بریتی‌یە لە دوو داری درێژو سێ چوار شەپکە شەغرەیان لە نێوان گیراوە بۆ ئەوەی لێك‌نەبنەوەو قرشە هەڵبگرن . هەر دوو لاشەغرە بنەوەیان نەختێ بەرینەو تا دێ لەلای سەرەوە تەسك دەبنەوە ، لەسەرەوە هەر دوو لاشەغرە بە گرگرەیەك پێکەوە لکاون‌و مەودای سووڕان‌و جولانەوەیان هەیە . هەر لاشەغرەیەك لەلای بنەوە قادەیەکی بە دوو بەنقادە لێ‌دەبەسترێ . قادە : دارێکی کەوانەیی‌یە بۆ ڕاگرتنی قرشەیە . بەنقادە: ئەو پەتەیە کە قادەی پێ لە شەغرە دەبەسترێ . جگە لەوەش ، شەغرە لەلای سەرەوە ، لەکن گرگرەکە دوو گوریس یان کندڕی پیوەیەو قرشەی ئەم لاو ئەولای پێ‌دەبەسترێ . ئەو کەسەی شەغرە لێ‌دەنێ پێی دەگوترێ شەغرە بەست . شەغرەبەست شەغرە لەسەر زەوی دادەمەزرێنێ‌و لەم‌لاو لەولا قادەکان بە گوێرەی درێژی بەنقادەکان لە دووری شەغرەکە لە زەوی دادەکوتێ‌و بە قەڵانگ هامێزە قرشە لە گیشە یان گەلاوێژەوە دێنێ‌و دەیخاتە بەینی قادەو شەغرە ، سەر بەنقادەکان‌و، هێدی هێدی بە شەغرەکەدا هەڵی‌دەنێ تا پڕ دەبێ ئینجا هەر دوولای شەغرەکە بە گوریسەکە لە قادە توند شەتەك دەداو قوڵفانگەیەکی لێ‌ددا بۆ ئەوەی بە ئاسانی بکرێتەوە . ئەگەر شەغرەبەست چوست‌و چالاك‌و زانا نەبێ‌و شەغرەکە باش توند نەکا بۆی هەیە لە ڕێگادا شەغرەکە هەڵبوەشێتەوەو قرشەکە بە گۆڕێ وەربێ ، ئەمەش پێی دەگوترێ (شەغرەزان) . شەغرە بزێ شتێکی زۆر عەیبە بۆ شەغرەبەست. شەغرە یان هەر تەنیا لایەکی دەزێ یان هەردوولای . ئەو کەسەش کە شەغرەکە لە سەر زەوی‌یەوە بە وولاغان دێنێتەوە سەر جۆخین پێ‌ی‌دەگوترێ «شەغرەکێش» . وا دەبێ شەغرەکێش بە یەك وولاغ یان دوو یان کۆمەڵێك بکێشێ ، ئەمەش هەر چەندە بە چوست‌وچالاکی‌و لیهاتنی شەغرەکێش دەگۆڕێ ، بەڵام بە گوێرەی هەبوون‌و دەست‌کورتی کابراش دەگۆڕێ — و.

(٥٢) ب : لەبارەی لوڕەکانەوە ، فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ٨٠ .

(٥٣) ب : بیشۆپ ١٨٩١ ، کە لە ئێرانەوە باسی «ناومالی گێچی پتەو دەکا» .

ماڵان لە شوێنێکی وا هەڵیدەڕێژن کە خاکەکەی توندو پتەو بێ‌و بە باگوردان کوترابێتەوە • پاش بارانان ئاخەبانیش هەر بەو باگوردانانە دەپەستنەوە • جۆخین کوتان لە تەمموزەوە تا تشرینی یەکەم(٥٤) دەخایەنێ • کوتانیش دوو جـۆرە :ـ

یان ئەوەتە قرشەکە پان دەکەنەوە (٥٥)و لە ســێ وولاغەوە تـا حەفت وولاغی ماڵی وەکو کەرو مانگاو ئێستر یان هەرچی‌یەکی دەست بکەوێ بە ئەشکەلە جەلە دەکەن‌و قرشەکەیان پێ گێرە دەکەن • لە شاخەکانی سەرەوەو لە دەشتی شارەزووری نێوان سلێمانی‌و هەڵەبجە هەر گێرە باوی هەبوو • زەلام وولاغەکان لێ‌دەخوڕن‌و دەیانسووڕێنن‌و ئەو قرشەو بەرمەی ووردە ووردە لەبەر پێی وولاغەکان دەڕواتە دەرەوە ، بە شەنەی دار دەیهاوێنەوە بـەرێ •

ڕێگای دوەم بە «جەنجەڕ»ە (٥٦) کە دەتوانین پێی‌بڵێین عـارەبانەی

---

(٥٤) ب : لیچ ١٩٤٠ ، ٣٨ .

(٥٥) های ١٩٢١ ، ١٠١ لەبارەی کوردستانەوە باسی ئەوە دەکا کە لەسـەر جۆخین دارێك دەچەقێنن و ٢ـ٦ «حەیوانی جەلەکراو»ی لێ‌دەبەستن‌و بە دەوری‌دا دەیانسووڕێنن . ئەو جۆرە دارەی حەیوانـەکانی لێ قـایم دەکرێ لەو ناوچانە نەبوو کە من لێ‌یان بووم .

(٥٦) جەنجەڕ : لەبەر ئەوەی خاتوو هێنی نەیتوانیوە بە ووردی‌و بە تـەواوی باسی جەنجەڕو بەشەکانی جەنجەڕو ئەرکی جەنجەڕ بکا ، دەمەوێ مـن لێرەدا نەختێ بە درێژی باسی بکەم .

جەنجەڕ لە دوو حوشترۆکە پێك دێ کە بریتین لە بەشی ئەم لاو ئـەو لای جەنجەڕو ڕەنگە بۆیە پێ‌یان‌بگوترێ حوشترۆکە چونکە لای پێشـەوەیان وەکو ملی حوشتر درێژەو قیت‌بۆتەوە . ئەم دوو حوشـترۆکەیـە لـە دەرەوە بە بزماری گەورەو پان بزمـار کوت کراون کـە پێ‌یان‌دەگوتـرێ (بزماری جەنجەڕ) . لە لای ناوەوەش یەکەو دوو کلچووکیـان لێ قـایم کراوە . کلچووك نێرکە ئاسنێکی ئەستوورو نەختێ درێژە . دۆراندۆری کلچووکەکە پارچە بەرمیلێکی چوارگۆشە لە حوشترۆکەکە دراوە تا داری

گێره (تۆپزاوه)

. . . .

حوشترۆکەکە نەخورێ ئەم پارچە بەرمیلە پێی‌دەگوترێ (سێرۆکە). پارچە سیفێکی درێژیش لە بنی بنەوەی حوشترۆکەکان دەدەن بۆ ئەوەی داری بنی حوشترۆکە کە بە سەر قرشەو هوردەدا دەڕوا نەخورێ ، ئەم سیفەش پێی‌دەگوترێ : «شیرۆکە» .

هەروەها جەنجەڕ دوو تۆپی هەیە : تۆپی جەنجەڕ بریتی‌یە لە گولتەدارێکی ئەستوورو لوولەیی‌و نەختێ درێژ . بالتەی ئاسنی لێ‌دراوە. ئەم بالتە ئاسنانە بە پۆلا دووشاخ کراونەتەوەو بە جۆرێکی‌وا لە تۆپەکە قایم کراون کە لەگەڵ سووڕانی تۆپەکە هەر جارەی هێزی جەنجەڕەکە دەکەوێتە سەر کۆمەڵە بالتەیەك . هەر تۆپێك لەم لاو لەو لا دوو کونی تێدایە پێیان دەگوترێ کلدانەو ئەم کونانە بە زۆری بەرمیل یان ئاسنیان تێدەگیرێ تا دارەکە نەخورێ . کە جەنجەڕ دەبەستن دوو حوشترۆکەکە لەم‌لاو لەولا دادەنێن‌و دوو تۆپەکە لە بەینیان درێژ دەکەن‌و وایان دادەنێن کە لەم لاو لەو لا کلچووکی حوشترۆکەکان بچێتە ناو کلدانەی تۆپەکان . پاشان لە لای پێشەوەو لەلای پاشەوە دوو شەپکەداری گەورەو پان دەخەنە بەینی حوشترۆکەکان پێیان‌دەگوترێ (دەفە) . شەپکەیەکی‌تریش لە سەرەوە دەخەنە بەینی هەر دوو حوشترۆکە بۆ ئەوەی جەنجەڕوان لەسەری دابنیشێ‌و پێی‌دەگوترێ (ناودەف) . هەر دوو حوشترۆکە یەکەو دوو داری چوارگۆشەی قوتیان لەسەر قیت بۆتەوە ، دوو داری ئەستوورو درێژ دێنن ، هەر دارێك دوو کونی لەم سەرو لەو سەر هەیە ، ئەو دارانە پێیان‌دەگوترێ (پردۆکە) . ئەم پردۆکانە دەخەنە سەر ناودەف‌و کونەکانی ئەم لاو ئەو لایان دەسەر دارەقوتەکانی سەر حوشترۆکە دادێ‌و توند ڕایدەگرێ . لەلای پێشەوەش ملی حوشترۆکەکان یەکەو کونیان تێدایە ، دارێك دێنن‌و هەر سەرێکی لە کونێکی حوشترۆکەیەك ڕادەکەن ، ئەم دارە پێی‌دەگوترێ (دارئەقرەبە) ، لە ناوەڕاستەوە ئاسنێکی چەماوەی وەکو چەنگاڵی پێوەیە پێی‌دەگوترێ (ئەقرەبە) ، کلکی مژانە ئەلقەیەکی ئاسنی پێوەیە ، ئەلقەکە دەسەر ئەم ئەقرەبەیە دادێ . سەرەکەی تری مژانە بە سەرەمژانکەیەك لە بۆسەی نیر قایم دەکرێ .

جەنجەڕ کە بەم جۆرە تێك‌هەڵکشا هەمووی بە نێرەو مێیە دەچێتە بار یەك‌و توند دەبێ‌و قەت لێك‌نابێتەوە بەڵام بە زۆریش گوریسێك دوو جار لە هەر چوار دەوری جەنجەرەکە دەبەستن‌و پێچەکی دەدەن تا توند بێ . لە کاتی هووردەکوت‌دا جەنجەڕ کوچکوچە یان چانچانەی بە دواوە دەکرێ تا هووردەکە لووس بکا .

=

. . . .

جەنجەڕدابەستن : لە وەختی جەنجەڕدابەستن دوو وولاغ دێنن (هەرچی ڕێك بكەوێ) لە تەنیشت یەكتریان ڕادەگرن . قەڕاسەی یەكێكیان دەكەنە جەلە . یەكەو بن‌ملیان دەخەنە سەر مل تا نیر ملیان ئەزیەت نەدا پاشان یەكەو كۆپەڵانیان دەخەنە سەرمل‌و نیرەكەیان دەخەنە سەر . نیر : دارێكی درێژو ئەستوورو خڕە ، لە ناوە ڕاستەوە زەنگولەیەكی بە قایشێك لێ قایم كراوە كە پێی‌دەگوترێ (هیرتە) . زەنگولەكە پێی‌دەگوترێ (بۆسە) . بۆسە ، لە ناوەڕاستەوە پەلەدارێكی بە بەرینایی لێ‌دراوە پێی‌دەگوترێ (بەربۆسە) . سەری مژانە دێتەوە ناو ئەم بۆسەو بەربۆسەیەو بەسەرە مژانكەیەك قایم دەكرێ . نیر ، لەم‌لاو لەولای هیرتە ، لە ناوەڕاستەوە ، دوو داری بچووكی تێ‌دەكوترێ تا هیرتەكە بەم‌لاو بەولادا نەڕوا . ئەم دارە بچووكانە پێیان‌دەگوترێ (دارخەزنە) . نیر ، لە هەر لایەكی دارخەزنەوە تا سەری نیر دوو كونی تێدایەو هەر كونێك دارێكی دووگوێی درێژی تێ‌دەخرێ پێی‌دەگوترێ (داركلاوە) . بە هەمووی دەكاتە چوار داركلاوە . كە نیر داوێنە سەر ملی وولاغەكان هەر وولاغێك دوو داركلاوەی دەكەوێتە ئەم لاو ئەولای مل . دوو داركلاوەكەی ئەم سەرو ئەو سەری نیر دوو پەتی باریكیان لەلای بنەوە پێوەیە ، پەتەكە پێی‌دەگوترێ بەنقادە «بۆیە وای پێ‌دەگوترێ چونكە ئەو پەتەیە كە لە شەغرە قادەی پێ لە شەغرە دەبەستن» بەو بەنقادەیە نیرو كۆپەڵان لێك قایم دەكەن‌و لە ملی وولاغەكانی شەتەك دەدەن . كۆپەڵانەكانیش ، هەر یەكە لەم لاو لەولای پەلەدارێكی بچووكی پێوەیە پێی‌دەگوترێ (فڕفڕۆك)و لە كاتی شەتەكدانی نیرو كۆپەڵان بەنقادەی دێتەوە سەر . كە ئەم شتانەیان لە ملی وولاغەكان قایم كرد ، مژانە دێنن سەرێكی بە ئەلقەیە دەسەر ئەقرەبەی جەنجەڕی دادێنن‌و سەرەكەی‌تری هەندێ كونی تێدایەو سەرەمژانكەیەكی پێوەیەو بەو سەرەمژانكەیە لە بۆسە قایمی دەكەن ، ئیدی ئامادە دەبێ بۆ ئیش .

جەنجەڕ بە شێوەیەكی ڕێك لە مەدارێكی بازنەیی‌دا بە دەوری جۆخین‌دا دەسووڕێتەوە ، ئەویش بە هۆی گوریسێكەوە كە سەرێكی لە سەركەلەی وولاغەكەی ناوەوە دەخەن‌و سەرەكەی‌تر بە زەنگولەیەك لە سنگێكی ناوەڕاستی جۆخین دەخەن . جەنجەڕ بەسەر ملی چۆپەدا دەسوڕێ‌و ئەو وولاغەی دەكەوێتە لای ناوەوەی جۆخین پێی‌دەگوترێ (بنە)و ئەوەی دەكەوێتە لای دەرەوە پێی‌دەگوترێ (سەرە). بنە باری لە سەرە قورسترە. ئەو قرشە یان هووردەی جەنجەڕی بەسەردا دەسووڕێتەوە پێی‌دەگوترێ

کوتان[٥٧] یان ترومبێلی کوتان[٥٨] یان ڕۆلەی کوتان یان هەر شتێکی‌تر . جەنجەڕ لە دوو حوشترۆکە پێك هاتوە کە وەکو گورجیلە وانو لە سەرەوە بە تەختەیەکی پانو درێژ لێك توند کراون . ئەم تەختەیە وەکو کورسی وایە جەنجەڕوان لەسەری دادەنیشێ . هەر دوو حوشترۆکە بە بزماری گەورەی سفر بزمارکوت کراونو زۆر لە عارەبانەی کۆن دەکەن . دوو تۆپی داری قورسیان لە بەین‌دایە . ئەم دوو تۆپە ڕیزڕیز پەڕی دەم پانی ئاسنیان تێدا کوتراوە ، پەڕەکان دەمیان ڕاستو ڕاست بەرامبەر یەك وەستاوە[٥٩]و بە جۆرێکی وا کوتراون کە هەر جارەی قورسایی جەنجەڕەکە دەکەوێتە سەر کۆمەلە پەڕێك کە دەمیان هاوتەریبی تۆپەکانەو پاشان دەکەوێتە سەر کۆمەلە

(پێ) . لای ژوورەوەی پێ(چاوە) یە ، لای دەرەوەی پێ (ڕۆخە)یە . کە پێ کوترا هەمووی هەلدەدەنەوە تەنیا چاوەکەی دێلنەوە ، چاوە بە ناو پێ‌یەکە وەردەکەن ئینجا پێی‌تری داوێنە بەرێ . لە کاتی قرشەشکێن پێ بۆ دەرەوە هەلدەدرێتەوە ، لە کاتی هووردەکوتدا بۆ لای ژوورەوە هەلدەدرێتەوە ... [ناوی کەرەستەکانی جەنجەڕو چۆنیەتی دابەستنو ئیش‌کردنەکەی لە گوندی «بەحرکە» وەرگیراوە] و ـ .

(٥٧) های ١٩٢١ ، ١٠١ بە «وەکو عارەبانە» باسی ئەم ئامێرەی کردوە .
— کریستۆف ١٩٣٥ ، ٢٩ : «لە ڕۆژهەلات‌دا بە گشتی عارەبانەی کوتان باوە » .
— فیلد ١٩٣٢ ، ٥٦ ، وێنەی ژمارە (١ — ٢) : «عارەبانەی کوتان (کۆتان) لە کوردستان‌دا » .
— لیچ ١٩٤٠ ، ٥١ : «عارەبانەی ئەسپان» ، کوردستان .

(٥٨) لێزەر ١٩٢٨ ، ٤٢٢ : «... جەنجەڕ ... هەر لە ڕۆژاوای دەریای ناوەڕاستەوە تا ئێران هەیە» .
— فێلبێرگ ١٩٣٦ ، ١٤٨ ، وێنەی ٨ هەمان جۆرە کە لە ئێران هەیە .

(٥٩) ب : بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٣٨ (لوڕستان) : «... مەکینەی وەك عارەبانەی گران کە تۆپی قورسیان پێوەیە دەسوورێو بالتەی ئاسنیان بە گۆشەی جیا جیا تێ‌گیراوە ... » .
— بلاکمان ١٩٢٧ ، ١٧٣ لە میسرەوە باسی «... مەکینەیەکی وەك عارەبانە » ، دەکا کە تۆپەکانی بالتەی ئاسنیان پێوە نی‌یە بەلکو پێچکەی ئاسنیان پێوەیە » .

پەڕێکی‌تر کە دەمیان لەگەڵ دەمی پەڕەکانی پیشوو گۆشـەی وەسـتاوی پێك‌هێناوە • جا وا نەبێ جەنجەڕەکە بە کوتانو بە ئەرکی ئـەو وولاغـانەی ڕایدەکێشن هەر تەنیا دان لە گوڵەکان بکاتەوەو بەس ؛ چونکـە ئەگـەر وولاغەکان بە تەنێش بە سەر قرشەکەدا بسووڕێنەوە دانەکە هەر لێ‌دەبێتەوە، بەڵکو پەڕە ئاسنەکانی جەنجەڕەکە قرشە ووردو هەڕا دەکاتو دەیکاتە (کا) •

های[٦٠] وای بۆ دەچێ گوایە بەکارهێنانی جەنجەڕ پەیوەنـدی بـە مەسەلەی ئابووری‌یەوە هەیە ، واتە بە شێوەیەکی گشتی ، جەنجەڕ لە زەوی بە پیتو بەرەکەت بەکار دێ • لە لایەکی‌تریشەوە لیچ جیاوازی دەخاتە بەینی (شێوازی ناوچەی شاخاوی) کە وولاغ بە تەنێ قرشەکە گێرە[٦١] دەکەنو (شێوازی دەشت) کە جەنجەڕی لێ بەکار دێ[٦٢] • فیلبێرگ بەکـارهێنانی جەنجەڕ لە لوڕستاندا بۆ سەبارەتی جوگرافی دەباتەوە : لەلای سـەرەوە جەنجەڕ بەکار دێ ، کەچی لەلای خوارەوە گێرەی وولاغان باوی هەیە[٦٣] • لەبارەی ئەو ناوچەیەی کوردستانی خواروو کە من لێم‌کۆڵیوەتەوە دەتوانم بڵێم بەکار هێنانی هەر یەکە لەم دوو ڕێگایەی قرشەکوتان بـۆ مەسەلـەی ئابووری‌و جوگرافی دەگەڕێتەوەوەبەش بە حاڵی زەوی‌و زاری شێخ تەیفووری خاوەنی گوندی تۆپزاوە ، لەسەر جۆخینی ناوچە شاخاوی‌یەکان تەنیا گێرەی وولاغان هەبوو ، کەچی لە دەشتی خوارێ جەنجەڕی ئێسترانیان پێ‌پەسند بوو • هەر چۆنی بێ من لە دەشتی شارەزووری نێوان سلێمانی‌و هەڵەبجـە نەمدی جەنجەڕ بگەڕێ •

کە قرشە کوترا هووردەکە شەنەبا دەکەن • (با) کاو تۆزەکە دەبـاتو

---

(٦٠) های ١٩٢١ ، ١٠١ •

(٦١) لیچ ١٩٤٠ ، تابلۆی ٩ •

(٦٢) لیچ ١٩٤٠ تابلۆی ١٠ •

(٦٣) فیلبێرگ ١٩٣٦ ، ١٤٨ •

دانەکە لەبەر گرانی خۆی بەر دەبێتەوە سەر جۆخین(٦٤)و دەمێنێتەوە ، دەبێتە ڕەوسە ، ڕەوسەکە لە بێژنگ دەدەن‌و پاکی دەکەنـەوە • ژنیش بەشـداری لەبێژنگ‌دان دەکەن •

دەغل‌و دان لە ماڵەوە یان لە ناو «کەندو»و یان «عەمار»ێکی(٦٥) قوڕی

(٦٤) ب : یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٧٩ لەبارەی ناوچەی دیمەشق .
ـ بلاکمان ١٩٢٧ ، ١٧٣ (میسر) .

(٦٥) کەندوو عەمبار جودان . کەندو ، ڕاستە یەك بەژن بڵند دەبێ‌و لەسـەر پێچکەیە . یان خڕە یـان چوارگۆشە هەڵچـوە ، ژن لـە مـاڵەوە بـە قووڕەسووری خووساوە دروستی دەکەن . کەنـدوو لـە شـوێنێکەوە دەگوازرێتەوە شوێنێکی‌تر . بەڵام عەمبار وا نی‌یە ، خانوویەکی بچووکەو سەری دەگیرێ‌و دەرگایەکی بچووکی وەکو پەنجەرەی تێ‌دەهێشترێتەوە بۆ دەغل تێ‌کردن‌و دەغل لێ‌دەرهێنان . کەچی کەندوو سەری نـاگیرێ بەڵام وا دەبێ قەپاغێکی بۆ بـکەن جا چ قـوڕ بێ‌و چ دارو شـتی‌تر . جا لەسەرەوە دەغلەکەی تێ‌دەکەن‌و بۆ دەرهێنانیش کونێـکی خڕی لـە خوارەوە هەیە کەوتۆتە لای پێشەوە بە پەڕۆ قەپاتی دەکەن‌و کە بیانەوێ هەندێ دەغڵ دەربێنن ئەو پەڕۆکە دەردێنن‌و دەغڵەکە خۆی دێتە خوارێ‌و پاشان قەپاتی دەکەن .

بێجگە لە کەندوو و عەمبار (چاڵ)یش هەیە . چاڵ قورتێکی خڕ یـان چوارگۆشەیە بەڵام بە زۆری خڕە . کاتێ دەغڵ لە چاڵ دەکەن کە زوو پێ‌یان نەوێ یان لە پێویستی خۆیان زیاد بێ‌و بیانەوێ بۆ ماوەیەکی زۆر هەڵی‌بگرن چونکە داکردن‌و شکاندنی چاڵی دەغڵ وەکو کەندوو و عەمبار ئاسان نی‌یە . کە چاڵ دادەکەن ، پێش ئەوەی کە دەغلی تێ‌بکەن ، تفرە کایەکی (بە زۆری کا جۆ باشترە) لە ژێر پان دەکەنەوەو پاشـان ووردە ووردە دەغلی تێ‌دەکەن‌و هەر چـوار دەوری چاڵـەکە بە تفرە کایـەك هەڵدەنێن بۆ ئەوەی دەغڵەکە بە دیواری قوڕی چاڵەکە نەکەوێ . ئـەو تفرە کایەش کە دەبێتە ناوبڕەی بەینـی دەغـڵ‌و دیـواری قوڕی چـاڵ پێ‌ی‌دەگوترێ (شارە) ، بۆیەش ئەم شارەیە دەکەن تا مۆرانە لە دەغڵەکە نەدا . بەم جۆرە چاڵەکە پڕ دەغڵ دەکەن‌و کە پڕ بوو هەندێ کای لەسەر ڕوو دەکەن‌و خۆڵی بەسەردا دەکەن‌و دەیپەستنەوەو جاری وا هەیە بـە قوڕ سواقی دەدەن تا ئەگەر زستان بارانێکی زۆریش باری ئاو نەگاتـە دەغڵەکە . وا چاکە پاش چوونی چلەی هاوین دەغڵ لە چـاڵ دابکرێ چونکە ئەگەر لە چلە دابکرێ لەوانەیە ئەسپێ لێ‌ی‌بداو عەدمی بکا ـ و .

یەك بەژن بڵند دادەکەن‌و لە بەرەمی ئازووقەی (٦٦) دادەنێن .

دوو جۆرە کەندوو(٦٧) هەیە : جۆرێکی خڕە وەکو جەڕە وایە ، بنەکەی تەختێکی پانی قوڕەو پێچکەی خڕی بەردی بۆ کراوە . بەردێکی پان‌ولووس دەخەنە سەر کونی سەرەوەی . لە خوارەوەش لە لاتەنیشتێ گوڵبینەیەکی تێدەکەن دانی پێدەردێنن . جۆرەکەی‌تری چوار قولینچکە ، لە قوژبنێکی ژووری لەسەر عەرد دروست دەکرێ . هەردوو جۆرەکە بە نەخشی مارو پەنجەمۆری قوڕ نەخش دەکرێن . ئەوەی چوار قولینچکەکە بە تەتۆکەو چێنیش دەڕازێتەوە . بەلای لیچەوە(٦٨) ئەم نەخش‌و ڕازاندنەوەیە بۆ ئەوەیە کە لە چاوی پیس‌و بەد بیپارێزێ . دەیانگوت کەندووی چوار قولینچك ژنی ماڵێ خۆیان دروستی دەکەن‌و دەینەخشێنن(٦٩) کەچی ئەوانەی وەکو جەڕە وان لە شوێنی‌تر دروست دەکرێن . هەرچی دەغڵ‌و دانێکی لە پێویستی دێ زیاد بێ لە جوالانی دەکەن‌و لە کەرو ئێستران باری دەکەن‌و دەیبەن لە شار دەیفرۆشن . ئەمە ئیشی پیاوانە .

دەغڵ بە ئاشی ئاو لێدەکەن بەلام من دەرفەتم بۆ نەڕەخسا لەم ئاشانە بکۆڵمەوە . ئاشی ئاو لە دەم ڕوبارو جۆگای گەورە دادەمەزرێنرێ . بۆ کەرەستەو چۆنیەتی دروست کردنی ئاشی ئاو بڕوانە : لیچ(٧٠) .

زەوی توتن لە ناوەڕاستی حوزێرانەوە دەکێڵرێ . جوت‌کردن ئیشی پیاوانە بەلام وا دەبێ ژنیش بیکەن . «جووت(٧١)» «گاسنێکی» بەلی

(٦٦) گوایە لە لوڕستانی ئێران «جەڕەی گەورەی قوڕ لە ژووری دانیشتنی ماڵەوە هەیە» ، بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٣٨ .
(٦٧) هەردوو جۆری «لوولەیی»و «لاکێشەیی» گوایە لە ئەنتی لوبنان هەن ڕیچ ، ٦١ .
(٦٨) ڕیچ ئیس . ئێی . ، ٥٨ ود .
(٦٩) ب : ڕیچ ، ٦١ .
(٧٠) لیچ ١٩٤٠ ، ٦٩ وێنەی ٧٠ .
(٧١) مەبەستی : هەوجاڕ یان ئامووره ـــ و .

ێیوەیە • زمانەو باسکی ئاموور یەك پارچەن • لەو نموونەی کە هێنابوویانەوە ماڵێ زمانەو باسکی ئاموورەکە یەك پارچەی سروشتی بوو • قونگی ئاموورەکە «هەوجاڕ[٧٢]»ێکی تێدەخسترێ • بۆ ئەوەی باسکی ئاموورەکەش درێژ بێتەوە مژانەیەکی تێدەگرنو هەر کاتێ جووت تەواو بوو لێی دەکەنەوە • ئیدی گواستنەوەی ئاسان دەبێو یەك تاکە کەس دەتوانێ بیخاتە سەر شانی یان لە کەرێکی بار بکات •

گلۆب ئەم هەوجاڕەی زەوی کێڵانی بە (عەردخوارد)[٧٣] ناو بردوە • وێرث یش ناوی لێناوە (هەوجاڕی خوار) و لە گەڵ هەوجاڕی سێ گاسنی[٧٤] گرێکی بەراوردی کردوە • بێجگە لەمەش بەلای وێرثەوە ئەم هەوجارە پەیوەندی بە دەشتەکانی ژوورووی میزۆپۆتامیاوە هەیەو کە باسی دەکا ، دەڵێ : « زمانەو باسکی یەك پارچەیە[٧٥] • »

دیارە هەوجاڕی کوردی وەکو هەوجاڕی کۆنی هڤۆرسلێڤو ڤێیرۆبی دانیمارکی وایەو لەگەڵ هەوجاڕی تورکی جودایە کە ئەویش وەکو هەوجاڕی دەسترەپی دانیمارکی زمانەو دەستەندووی یەك پارچەیەو باسكو مژانەی لێقایم دەکرێ • نیبوور[٧٦] باسی هەوجاڕی وولاتی عارەبان دەکات کە وەکو هەوجاڕی کوردی وایەو پێیدەڵێن « ئاموورى بە باسك » باسی

---

(٧٢) خاتوو مێنی ووشەی «هەوجاڕ»ی کوردی بۆ دەسکی ئامووردەکە بەکارهێناوە . هەوجاڕ هەموو کەرەستەکان دەگرێتەوە . ئەو دەسکەی لە قونگی ئاموور دەگیرێ پێیدەگوترێ (دەستەندوو) . دەستەنا.ووش لەلای سەرەوە پارچە دارێکی پڕ بە گۆلمی تێدەگیرێ پێیدەگوترێ «دەستەمستە» جوتیار لە کاتی جوتکردن دەستی تێدەگرێ — و .

(٧٣) گلۆب ١٩٥١ ، ٩ ، ١٤ ود. ، وێنەی ٢ .

(٧٤) وێرث ١٩٣٩ ، ٣٥٣ ؛ ١٢ «هەوجاڕی خوار لە دەشتی باکووری میزۆپۆتامیا » .

(٧٥) وێرث ١٩٣٩ ، ٣٤٤ ؛ ١ : «هەوجاڕی باشووری میزۆپۆتامیا» .

(٧٦) نیبوور ١٧٧٢ ، تابلۆی ٢ ، (بەرامبەر ل ١٥٨) .

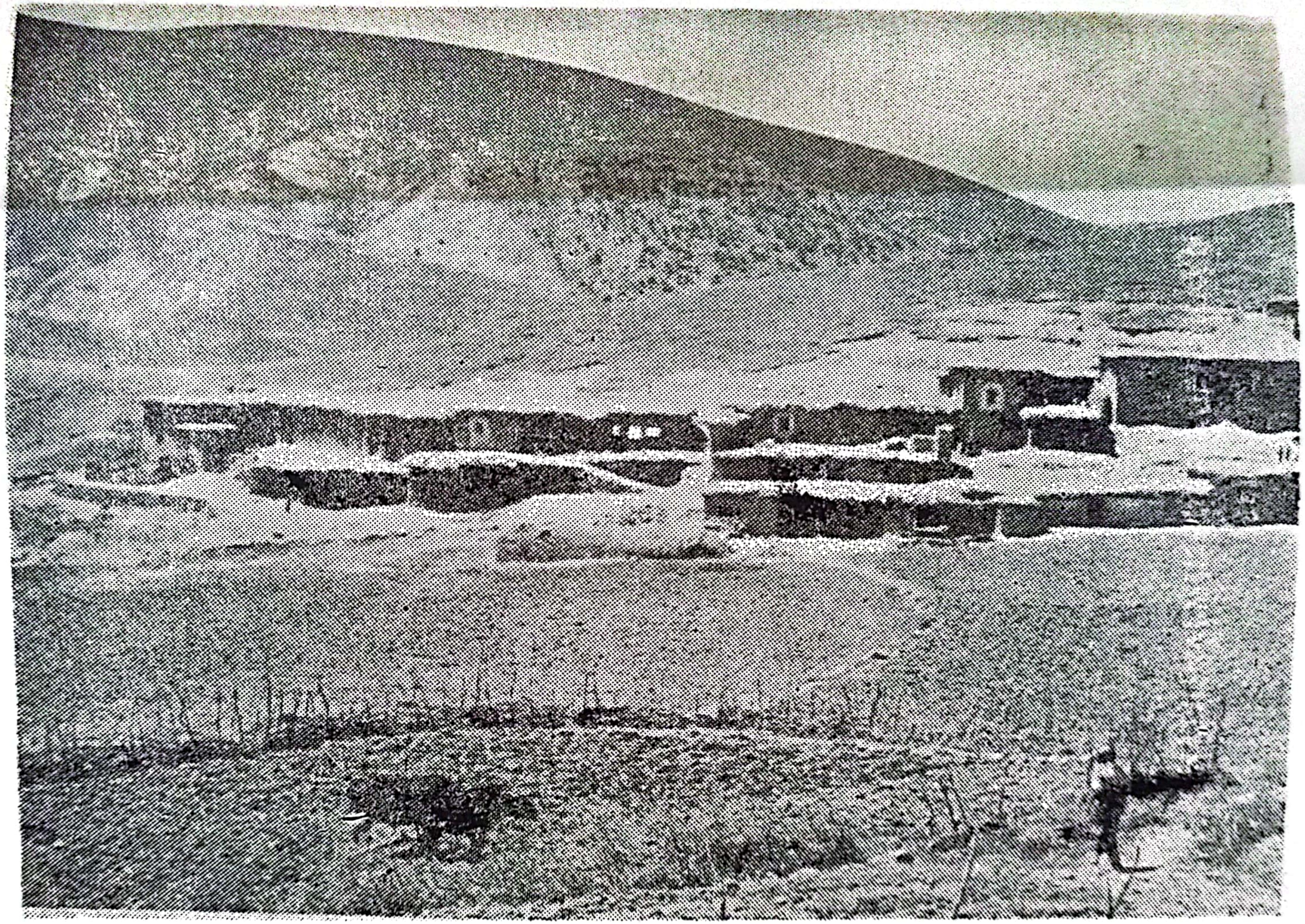

زەوی تووتن بە گا دەکێڵن (تۆپزاوە)

ئەوەش دەکا کە بەوەوە باشە بە سانایی لێك دەکرێتەوەو لەسەر زەوی‌یەکەوە دەگوازرێتەوە سەر زەوی‌یەکی‌تر • ئەمەش لەناو زەوی‌یە بچووکەکانی کوردەواری زۆر باوە • لیچ[۷۷] باسی هەمان شتی کردوە • عەینی جۆرە هەوجارێش لە ئەرمینیا هەیە بەڵام وەکو لێ‌ی‌ڕەچاو دەکرێ هەوجارەکەیان هەوجاڕی تورکی نی‌یە •[۷۸] لە کاتی جوت‌کردندا ، دوو وولاغ دادەبەستن ، چ گایەك‌و کەرێك بێ‌و چ دوو گا[۷۹] یەکەو بن‌ملی لبادیان دەخەنە سەر مل (تا نیرەکە ملیان ئەزیەت نەدا) ، پاشان نیرێکی بە دوو تاقمە دارکلاوەوە دەخەنە سەر ملی هەردووکیان و مژانەی هەوجارەکە بە سەرەمژانکەیەك لە بۆسەی نیرەکە دەخەن‌و بە گوریسێکی سەربەگرێ توندی دەکەن[۸۰] •

زەوی تووتن دوو گاسنی لێ‌دەدرێ • گاسن کوور نەبێ زەوی هەڵناگیرێتەوە بگرە پەرەی زیاتر دەبێ[۸۱] • ئەوەی جووت دەکا ، چ پیاو بێ‌و چ ژن ، پێ‌داوێتە سەر قونکی هەوجارەکە ، لای دەستەندوو ، تا هەوجارەکە دابکەوێ‌و لە خەتیش دەرنەچێ • ئاو لە جۆگایەکی گەورەوە بەردەدرێتەوە ناو زەوی تووتن‌و وەکو ددانەی شانە کووزو کەرخاوی لێ‌دەکرێتەوە • ئاوی جۆگاکە بە پێ‌ی پێویست بەنداوەکەی بە قوڕ دەگیرێ‌و

(۷۷) لیچ ۱۹٤۰ ، ۵۰ .

(۷۸) لیزیشیان ۱۹۵۸ ، ۱۸۳ ، وێنەی ۱ .

(۷۹) مەرج نی‌یە ئەو دوو وولاغەی دادەبەسترێن تەنیا گایەك‌و کەرێك یان دوو گا بن . گرنگ ئەوەیە دوو وولاغ بێ جا لەمانە چی ڕێك بکەوێ «کەر ، گا ، ئێستر ، بارگین ، یەختە» ئەوەندە هەیە تا زیاتر بۆ ناوچە شاخاوی‌یەکان هەڵبکشێین جووتی بە گایان زیاترەو تا دابکشێینە پێ‌دەشت زیاتر جووتی بە کەرو ئێسترو بارگین‌و یەختە باوی هەیە ـ و.

(۸۰) بۆ چۆنیەتی دابەستنی‌جووت ، بڕوانە چۆنیەتی دابەستنی جەنجەڕ لە پەراوێزی ژ ۵٦ ـ و .

(۸۱) فێلبێرگ ۱۹۳۱ ، ۲۰٤ دەڵێ ئەم جۆرە هەوجارە لە بنەڕەتدا بۆ ئەوەیە تۆوی پێ‌دابچێنبرێ .

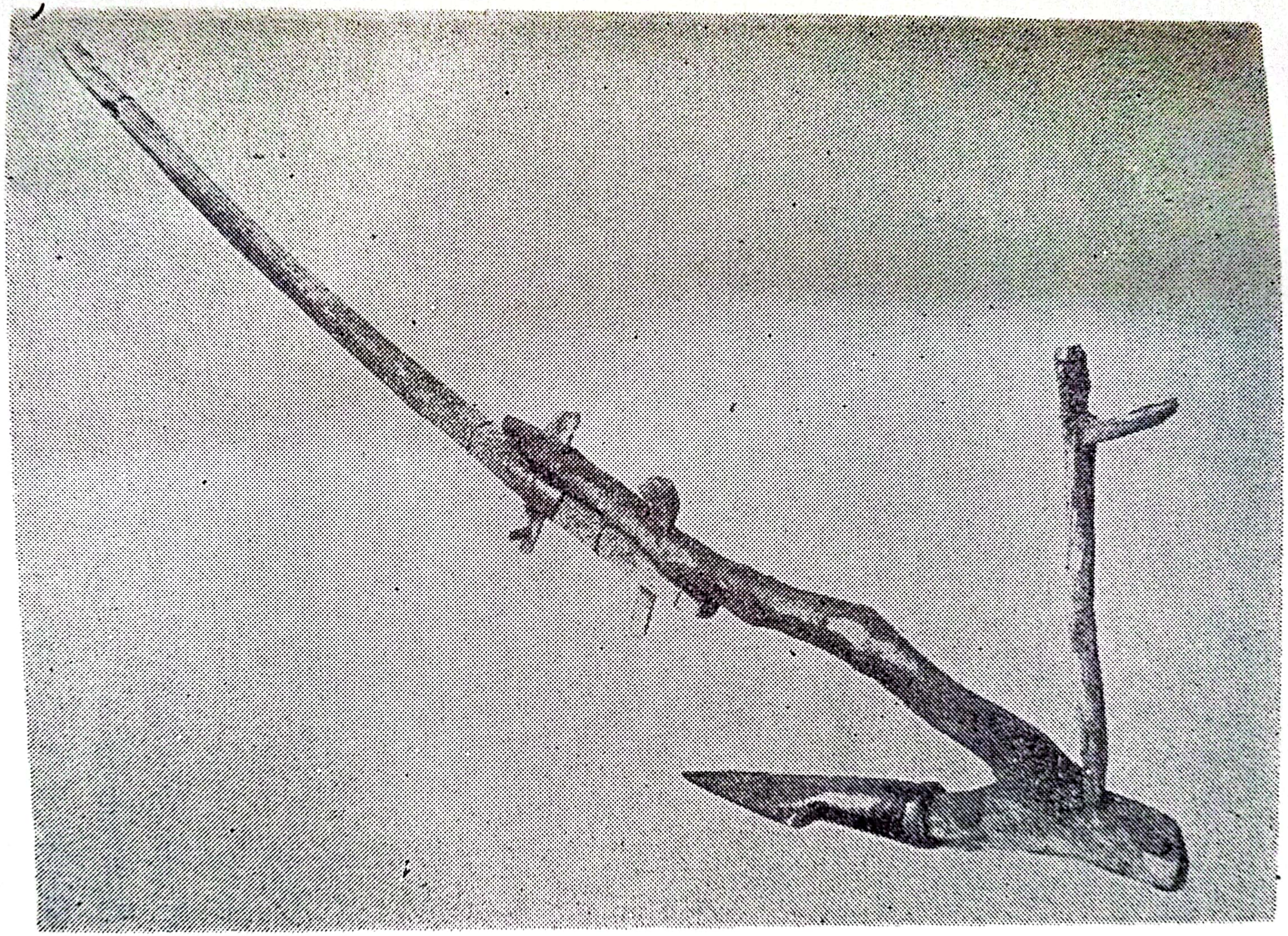

هەوجاڕی دار (تۆپزاوە) زمانەو باسکی یەك پارچەیە

بەرەڵلا دەکرێ [٨٢] •

لە سەرەتای ئەیلوولدا تووتن لێدەکرێتەوە • ژن چارۆکەی بەرامپیلی گەورە لە خۆ دەبەستن (وەکو ئەو بەرامپیلانەی قرشەی لەسەر زەوییەوە پێدەکێشنەوە ماڵێ.) و پەلکەتووتنە سەوزەکان لێدەکەنەوەو بە شیشەیەکەوە بە داری درێژی وەدەکەن • پاشان ئەو پەلکە تووتنانە لەبەر ڕۆژ ووشك دەکەنەوەو ووردیان دەکەن[٨٣] • ئەوەندەی من تێی گەیشتم

(٨٢) خاتوو هێنی بە دووردوودرێژی باسی زەوی تووتنی نەکردوە ، بۆیە لێرەدا نەختێکی لێ دەدوێم :

ئەو پارچە زەوییەی کە دەکرێتە تووتن پێیدەگوترێ قەدەعارد . قەدەعارد لە ناوڕاستەوە بە هۆی خەتێکەوە دەکرێتە دوو بەش . خەتەکە پێیدەگوترێ (پشتەقەد) ، هەردوو بەشەکەش هەر لایەکی پێیدەگوترێ (قەدەملك) .

هەڵبەت زەوی تووتن جۆگای بە کندا دێ . لەو جۆگایە جێگایەك هەیە ئاوی جۆگەکەی پێدەگیرێو بەردەدرێتەوە پێی دەگوترێ (بەنداو). دوودوو جۆگەی بچووك لەم سەر تا ئەو سەری زەوییەکە هەڵدەکەنن، ئەو جوت جۆگایانە پێیان دەگوترێ کووز . هەر جۆگایەك لە کووزەکە لایەك ئاو دەدا . تاکە جۆگەش لە بەینی کووزەکان هەن کە ئاو لە کووزەکانەوە وەردەگرنو بڵاویدەکەنەوە. ئەم تاکەجۆگایانە پێیاندەگوترێ (کەرخاو) .

جا ئەو پارچە عەردەی دەکەوێتە بەینی کووزێکو کووزێکیتر پێیدەگوترێ « قەد »و هەر قەدێکێش دەبێتە چەند پارچەیەکیتر کە پێیاندەگوترێ دەستەكو هەر دەستەکێك پارچەی بچووك بچووکی لێدەبڕێتەوە پێی دەگوترێ (بۆوا)ی تووتن . (بۆوا)ی تووتن ئاو لە کەرخاو وەردەگرێو لایەکی والآیە پێیدەگوترێ «زارکە بۆوا»و لایەکەیتری داخراوە پێیدەگوترێ «قونکە بۆوا»و تەنیشتەکەیشی پێیدەگوترێ « پشتە بۆوا » .

«ئەو زانیارییەم لە کاك حەمەد فەقی مەحموودی خەڵکی وەرتێ سوپاس » ـ و .

(٨٣) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٥٢ .
ـ گاوان ١٩٣٨ ، ٢٠٠ .
ـ نموونەی تووتن .

تووتن گەڵاڵە ناکرێ • تووتنی وورد ناپێچرێ بـەڵام قامیش هەیـە کـە کاغەزێکی وەکو لوولەی باریك وایەو ئاغزەی تێ گیراوە ، بە دەست تووتن بەسەر قامیشەکەدا دەکەن تا پڕ دەبێ • ئەم قامیشانـە بـە بەتاڵـی تێـك هەڵدەکێشرێـن‌و دەکرێنـە دەسـتەی گەورەو ئەو دەسـتە قـامیشانە لە « سوق »(٨٤) دەکرِن • جگـەرە داگرتن ئیشی ئافرەتانە ، کۆمەڵە قامیشێك دێنن‌و بە کۆمەڵ لەسەر تەپسی دایاندەگرن •

دونیای ئافرەتانیش وەکو هی پیاوان بە پێی باری کۆمەڵایـەتی دێ دەگـۆڕێ •

ئەو گوندانەی من لێیان بووم مولکی «ئاغا»(٨٥) یان دەرەبەگان (٨٦) بوون •مەرج نی‌یە ئاغا ماڵی لە دێ بێ • بۆ نموونە لەوانەیە لەباتی سەرچنار بچێ لە سلێمانی بژی(٨٧)• واش دەبێ کە خاوەن‌دێ ئافرەت بێ‌و کـوڕی گچکە بێ‌و هێشتا پێ‌ڕانەگەیشتبێ‌و خۆی مولك‌و ماڵەکە بەڕێوە ببا وەکـو بووکی عادیلە خاتوون کە ئەو وەختەی من دیم لە سلێمانی بوو • دەیانگوت زۆر گوندو بەراوی هەیە • بە گوێرەی قسەی لیچ(٨٨) ئەگەر بێت‌و خاوەن دێ لە گوند ، لەناو مولـکی خۆی نەژی ، «کۆخا»یەك دەکاتە سەرکار • بۆی هەیە ئاغا لەگەڵ کرمانج‌و جوتیارەکانی دێ لەیەك بەرەباب بن‌و پەیوەندی

---

(٨٤) سەیرە خاتوو هێنی هەر کاتێ باسی بازاڕ بێتە پێشەوە ووشەی (سوق) بەکاردێنێ کە وشەیەکی عارەبی‌یە . نازانم لەکوێی کەوتۆتـە بەرگـوێ‌و گرتوویەتی بەری نادا . خۆ کورد قەت سوق بۆ بازاڕ بەکار ناهێنێ ئەوە نەبێ کە لە کرمانجی سەروودا ووشەی (سیك) یـان (سـویك) بـەکار دێنن ــ و .

(٨٥) نیشانەیەکی تورکی‌یە . ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٢٢٣ .

(٨٦) ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٢٢٣ .
ــ ب : لیچ ١٩٤٠ ، ١٤ .

(٨٧) ب : بورتۆن ١٩٤٤ ، ٧٠ .

(٨٨) لیـچ ١٩٤٠ ، ١٤ .

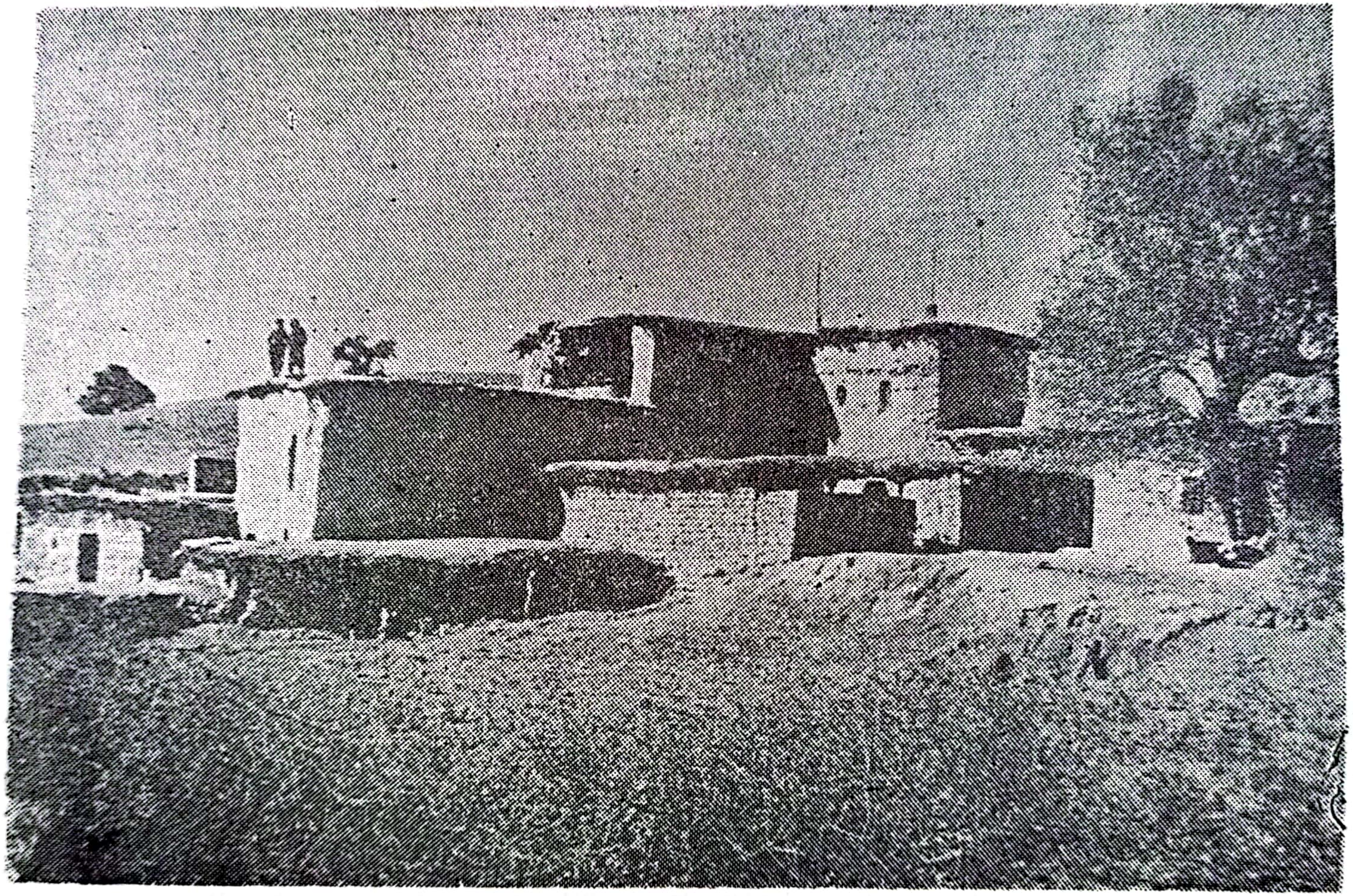

خانووی دێ کەوتوونەتە قەد تەلان (تۆپزاوە)

خێلایەتی بەینیان زۆر بە هێز بێ • لەو نموونەی کە من لە تۆپزاوەو ڕەگاوەو سەرگەڵوو سەرکان دیمو لیم کۆڵیەوە شیخەکان خزمی ڕەمەکی خەڵك نەبوونو پەیوەندی نێوانیان دەرەبەگایەتی بوو • دەرەبەگ (خاوەنزەوی) زەوی دەداتە جوتیاران بەڵام جوتیارەکان ناتوانن بە بێ ڕەزامەندی ئاغا[٨٩] زەوی‌یەکە بفرۆشن یان جێی بێلن یان بچنە سەری • کرمانج سەروسامانیان بریتی‌یە لە مێگەڵو ئەخشالو بوزگوری ناومالو خانووبەرەش تەنیا کاریتەو شەقرەی بەکەلك دێ •

بە پێی قسەی تەرجومانەکەم کرمانج ٥٠٪ی بەرهەمی تووتنو ١٠٪ی هەموو جۆرە دەغلو دانێکی‌تر دەداتە ئاغا • ڕۆژە جووتو دروێنەو جەنجەڕیشی بۆ دەکا[٩٠] • کەچی هەر تەرجومانەکەم جارێکی‌تر گوتی تووتنو گەنم ٥٠٪ە • بۆیە قسەکانی جێی گومانن • ئەدمۆنز[٩١] بەروبوومەی زستانی ــ گەنمو جۆ ــ بە ١٠٪ داناوە ، سەرباری باجی پاوانو کەرەو هێلکە • لیچ[٩٢] دەڵێ ئەگەر جوتیار تۆو کەرەستەی کشتو کاڵی هی خۆی بێ ٥٠٪ی دەداو ئەگەر ئاغا هەموو شتێکی بۆ ئامادە بکات ٧٥٪ دەدات •

لە ماوەی سەردەمی ئینتیدابی بەریتانی ١٩١٨ــ١٩٣٢ (لێژنەی ڕێکخستنی زەوی‌و زار) دامەزرا کە وەکو دادگایەك وابوو بۆ ئەو سکالاّیانەی پەیوەندی‌یان بە مولکایەتی زەوی‌و زارەوە هەبوو ، لەگەڵ (پرۆگرامێکی گەورەی) ڕووپێوکاری بۆ دەست نیشان کردنی ئەو زەوی‌یانەی بە کەلك کشتوکاڵ دەهاتن • لێژنەکە ئیشی (دیارکردنو تۆمارکردنی مافی

---

(٨٩) هەروەکو لیچ ١٩٤٠ ، ٥٢ ، تەواو لیم ڕون نی‌یە ئەم جۆرە سیستەمە چۆنی ئیش دەکرد .
(٩٠) لەبارەی ئەم فەرمانەوە ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٢٢٤ .
(٩١) ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٢٢٤ .
(٩٢) لیچ ١٩٤٠ ، ١٥ ، پەراوێز .

مولکایەتی)[٩٣] بوو • ئەو ماوەی کە من لەوێ بووم نوێنەرێکی ئەم لیژنەیە، لە سەرکان ، لە ماڵی شێخ لەگەڵ جوتیاران کۆبوەوە •

لیژنەی ڕێکخستنی زەوی‌و زار مەبەستی ئەوە بـوو زەوی‌یەکـانی دەست‌نیشان بکات‌و کرێیان دیار بکات • دیارە ئەم کارە دەبێتـە هـۆی هەڵوەشانەوەی پەیوەندی کۆنینەی نێوان ئاغاو کرمانجان چونکـە ئاغـا بەرامبەر بەو تاپۆیەی وەری دەگرێ کێشەو ناکۆکی نـاو دێ چارەسـەر دەکات‌و لەگەڵ بەڕێوەبەرو لێپرسراوانی میری پێك دێ‌و لە مەسەلەی شەڕو کووکەو سەربازگرتنەوە بە هانایانـەوە دێ‌و دیوەخـانەیشی[٩٤] هەیـە • دیوەخانە شوێنێکی زۆر گرنگی دێیە ، ئەو شوێنەیە کە هەر ڕێبوارێك بێ بۆ دالدەو خواردن لادەداتە ئەوێ • دیوەخانە سەر بە ماڵی ئاغایەو لە هەمان کاتیش‌دا وەکو یانەی دێ وایە ، پیاو بە سەربەستی هات‌وچۆی دەکەن‌و بە ماڵی خۆیانی دەزانن • بەڕێوەبردنی دیوەخانە شوێنێکی تایبەتی نی‌یە بگرە هەر میوانێك ڕوو بکاتە دێ دەبێتە میوانی دیوەخانە[٩٥]• دیوەخانە هـۆی پتەوکردنی ناوبانگی ئاغاو دەرەبەگ‌و سەراپای دێیە • جا ئەگەر جوتیـار تاپۆ نەدەنە ئاغا ، ئاغا دیوەخانی پێ بەڕێوە ناچـێ‌و کۆڵەگەیەکـی پتـەوی پێکهاتنی دێ دەڕووخێ • بۆ ئەم مەسەلەیە بڕوانە : ئەدمۆنز[٩٦] •

لە دێ‌دا جوتیارەکان «موختار»[٩٧]ێك لەناوخۆیان هـەڵدەبژێرن •

---

(٩٣) ب : بارث ١٩٥٣ ، ٥٨ ، پەراوێزی ١ .
(٩٤) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ١٠٠ – ١٩٥٨ ، ١٤٩ .
– لیچ ١٩٤٠ ، ٢٨ ود .
(٩٥) ب : ئیبن بەتتوتە ١٨٥٤، ١٤١ ود. : «...کوردەکان چاوتێرو نەبەردن».
(٩٦) ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .
(٩٧) ب : بارث ١٩٥٣ ، ٤٨ .
– ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ١٠٠ .

موختار ناوی کۆرپەی تازەبوو تۆمار دەکات ، کاروباری سەربازگری ڕایی دەکاتو ئەگەر کێشەو ناکۆکی‌یەك قەوما داریان بە بەین ڕادێنی‌و پێکیان دێنێتەوە ٠

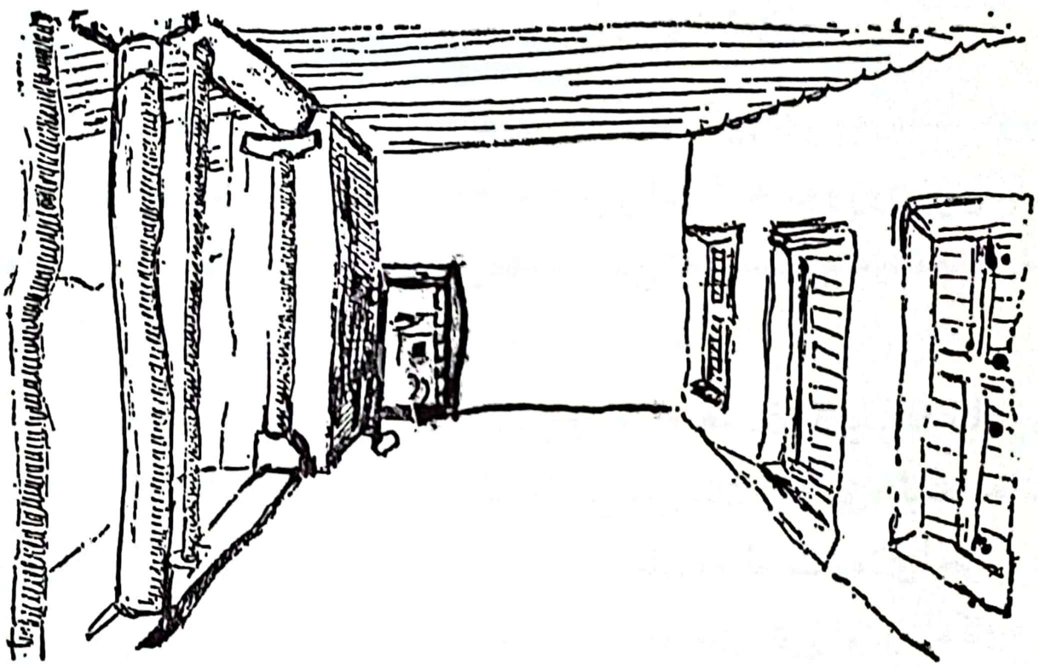

بەشی دووەم

دەوروبەری مـادی

سێ جۆرە خانوو لە کوردستاندا هەیە • یەکێکیان دەگوازرێتـەوە ، کەچی دوەکەی دی چەسپاون و جێ گۆڕکێیان پێ ناکرێ •

ئەوەی دەگوازرێتەوە « ڕەشماڵ »[1] کە کوردی ڕەوەندو کۆچەری بەکاری دێنن و گواستنەوەی ئاسانە • فێلبێرگ[2] بە دوورودرێژی باسـی ئەمەی کردوە بەلام من لێم نەکۆلیوەتەوە ، من تەنیا باسی ئەوانەم کردوە کە چەسپاون و خەلکیان تێدا دەژی •

ئەو دوو جۆرە خانوەی کە چەسپاون و لە هەمان کاتیش دا لێک جودان بریتین لە «کەپر»[3]، ئەمەیان بۆ یەك هاوین دروست دەکرێ، ئینجا خانووی هەمیشەیی کە پێی دەگوترێ «خانوو» یان «ماڵ»• لە سەرەتای حوزێرانەوە کە «هاوینی» بەڕاستی دێ ، لە دەوروبەری گوندی تۆپزاوەو ڕەکاوە کەپر دروست دەکەن • هەروەکو پێشتریش باسمان کرد لەنـاو پەرێزی دروست دەکەن لە هەر چوار لاوە ، چوار یان شەش یان هەشت ئەستونـدەی دوو مەتری دەچەقێنن • ئەم ئەستوندانە سەرەوەیان دوو گوێیە • ژمـارەی ئەستوندەکان بە پێی قەبارەی کەپرەکە دەگۆڕێ • کەپر ناوەکەی لاکیشێکی

---

(1) ب : نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٣٥ .
(2) فێلبێرگ ١٩٤٤ .
(3) ب : نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٣٥ .
– فێلبێرگ ١٩٥٢ ، وێنەی ٢٤ .
لەلایەکیتریشەوە فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٥٠ باسی کوتانێکی مێگەل دەکا لەناو لوڕەکان پێی دەگوترێ «چابێر» .
[کەپر لە دارو چرو دروستدەکرێ . ئەگەر پێشەوەی هەیـوان بێ پێی دەگوترێ : سابات] – و .

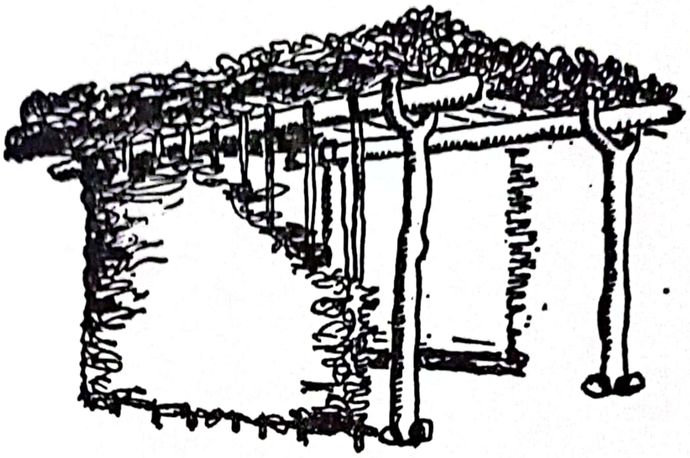

دروست‌کردنی کەپـر

تەختەو تەنیا یەك تاقە ژوورە • ئەستوندە دووگوێیەکانی چوار دەوری توند لە زەوی دەکوترێن‌و بەردیان لەبەر ڕادەکرێ تا مکووم بن‌و نەهەژێن • ئەم دووگوێیانە دوو کارێتەی ڕاستی بەقەد خۆیان گەورەو قورسیان دەخرێتە سەر • لەسەر ئەو کاریتانە شەقرەڕانی دەکەن‌و لەسەر شەقرەکانیش چرووو گردڵی داوێنێ • لادیوارەکان بە شواڕی باریك دەکەن • قوئکی شواڕەکان لە زەوی ڕادەکەن‌و سەریان دەگاتە کارێتەکانی بان‌و بە چرووو تیوەڕێخیان بۆ دەکەن‌و کونێکی تێدا دێڵنەوە ، دەیکەنە دەرگا • بۆی هەیە دەرگاکە ڕووی لە باکوور یان باشوور یان ڕۆژهەڵات بێ • وێ ناچێ هیچ دەستوورێکـی تایبەتی لەم بارەیەوە هەبێ • وا دەبێ لەباتی ئەم چرووەی دیواری پێ‌دەچنن حەسیری حازری پێوە قایم بکەن[٤] بەڵام ئەمەیان زۆر مکووم نی‌یەو خۆی لەبەر باوو بڕ ڕاناگرێ • (لە ٧ی حوزێران زۆر کەپری نیوەچڵ‌و تەواو لەم گوندەدا بە تۆزوبا کەوتن) • کەپر هیچ دیواری حەوشەو شتی‌وای نی‌یە • زەلام کەپر دروست دەکەن‌و بۆ ئەوەیە هاوین بە خاووخێزانەوە بچنە نـاوی بەتایبەتی ئەوانەی کە خانووی هەمیشەیی‌یان ، چ لەبەر شوێنەکەی بێ‌و چ لەبەر قەبارەکەی ، وەکو خانوە گەورەکان فێنك نی‌یە •

(٤) ب : لەبارەی کوردەکانی ئێران ئاریستۆڤا ١٩٥٨ ، ٢٣٥ ، وێنەی ٣ .

ئەم کەپرە دیوارەکانی حەسیرە (تۆپزاوە)

دەیانگوت لە مەڵبەندی پیشەگەری تەوێڵەدا کە لەناو شاخە بەرزەکانی سەر سنووری ئێرانە هاوینان هەمووماڵەکان دەچنە ناو باخچەی میوەجاتو ئیشیان تیدا دەکەن • بەڵام من بۆم ڕێك نەکەوت لەو خانوانە بکۆڵمەوە کە لەناو ئەو باخچانە دروستی دەکەن • های باسی ئەوە دەکا کە (لە شەقڵاوە ، کەپر لەناو باخی میوەجات(٥) دروست دەکەن) • بەڵام لەوە زیاتر ناڵێ •

خانووی هەمیشەیی لە زۆر کەرەستە دروست دەکرێو لە هەموو جێگایەکیش هەر لە شێوەی شەش پاڵوودایە • بانەکەی قوڕەو کاریتەی دارچناری دەهاویشترێتێ (بە پێچەوانەی بانی گزیریەی تورکیەوە•) لە شاخەکانی نزیك سنووری ئێران کە «بەرد»ی زۆرە ، دیواری خانوو بە بەرد دەکەنو لە کاتی دیوارکردندا دارسیلە (دیمەك) داوێنە ناو ڕیزی دیوارەکان بەڵام ئەم دارسیلانە ناگەنە یەك• کە دیواریش بە بەرد دەکەن بۆ مەلات (قیمە)، یان تەنکە قوڕێك لەسەر ڕیزەکان ڕوو دەکەن یان هەر بەبێ مەلات دەیکەن • خانووی نوێ بە چیمەنتۆ دەکەن • هەندێ هۆدە ، دیواری ناوەوەیان بە قوڕ یان گێچ سواق دەدەنو ژن قوڕو گێچەکە دەگرنەوە، پاشان کە سواقیان دا بە بەردێکی پان(٦) لووسی دەکەن بەمەوەش وەکو بۆیەیەکی زەیتیی سپی ئەستوور خۆی دەنوێنێ • لەلایەکی تریشەوە ، خانووی گوندانو خانوە کۆنەکانی سلێمانی دیواریان بە خشت کراوە • کەچی خانوە نوێکانی سلێمانی دیواریان کەرپووچە • لە گوندان کە بیانەوێ خانوو لە شوێنێ دروست بکەن ، هەر لەوێ قوڕ دەگرنەوە ، واتە خۆڵو ئاو لێك دەدەنو زەلام بە پێ

---

(٥) های ١٩٢١ ، ٤٧ .

(٦) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٦٨ : « ... خانووی ساکارتر لە کوردستان . ژووری زستانان ... یەکێکیان ، هەرە باشەکەیان ، بە گەچ سپی کرابوو ... » .

[ئەم بەردە پانە لەباتی ماڵنجە . ماڵنج پارچە بەرمیلێکی پانو لاکێشەییەو دەسکێکی پێوەیە کە دیوار هەڵدەسوون یان بان سواق دەدەن بەو ماڵنجە لووسی دەکەن . ماڵنجی داریش هەیە ـ و] .

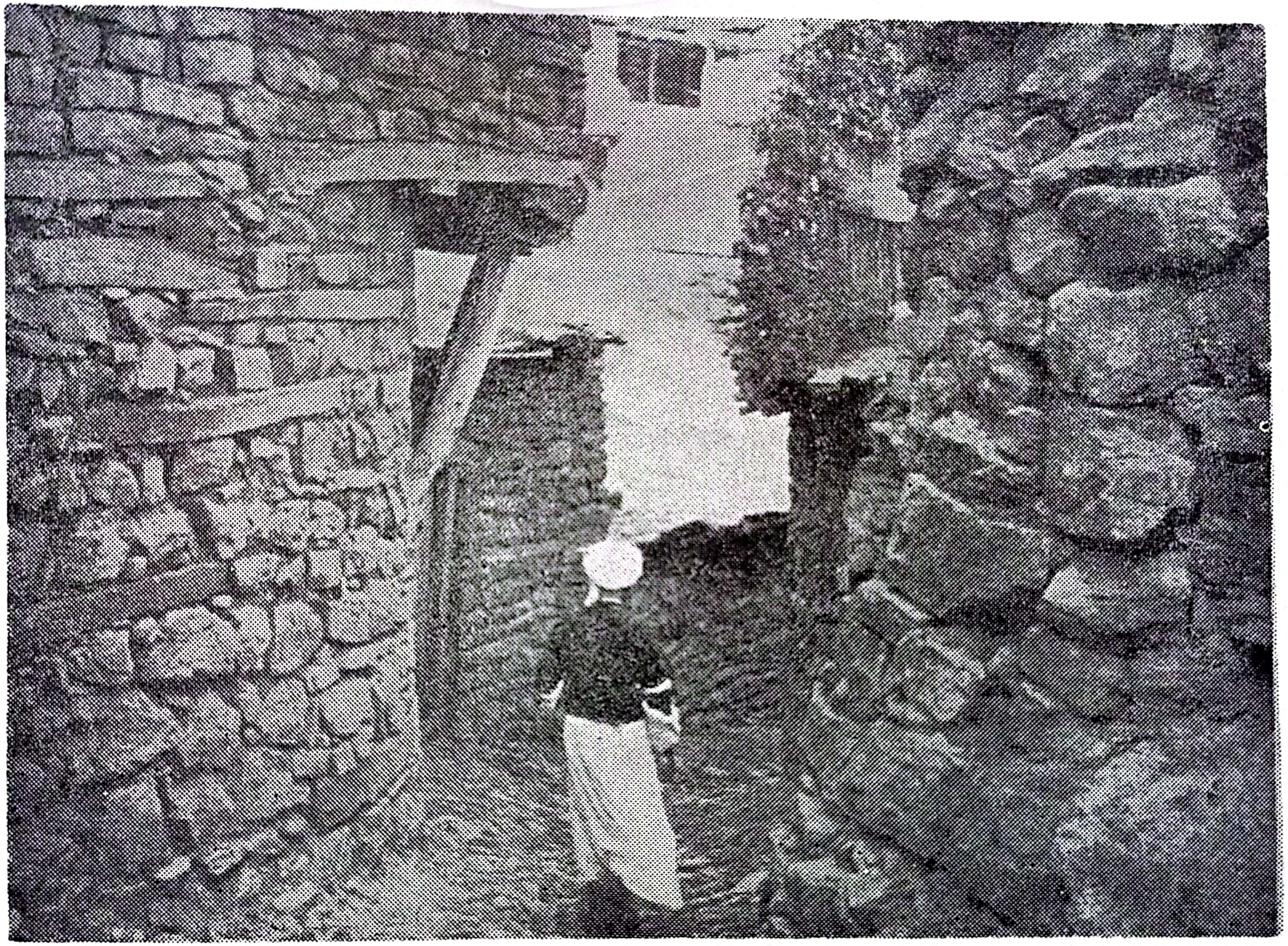

دیواری بەردەو دار سیلەی تێدایە

دەیشێلن • ئاوەکەش یان ئەوەتە لە جۆگایەکەوە هەڵـیدەبەستن‌و بـەری دەدەنەوە ئەو شوێنە ، یان ئەوەتە ئاو بە کوندان دێنن • دوو کوندە لە کەرێك بار دەکەن‌و ئاوی پێ‌دێنن(٧) • پاشان کە قوڕەکەیان گرتەوە دەیکەنە خشت. ئەو بەردانەی بۆ بناغەو بۆ پشتی خانوو (ئەگەر خانوەکە پشتی نەدابێتـە تەلان) پێ‌یان‌دەوێ بە پشتی کەرو بە ساوەڵ دەیهێنن • خشت بە قالب‌بڕێکی لاکێشەیی دەبڕن • دێنن قوڕە خوساوەکە لەناو قالب بڕەکە دەکەن تا پر دەبێ کە پڕ بوو سەری لووس دەکەن‌و قالب‌بڕەکەی دەردێنن‌و خشتەکە لە جێی خۆی دەمێنێتەوە • ئەم خشتانە چەند ڕۆژێك لە قەد تەلان دەمێننـەوە تـا ووشك دەبنەوە ، گرنگ نی‌یە سەری خشتەکان زۆر لووس بێ یـان نـەء ؟ یەکەمجار بناغەی خانوو لێ‌دەدەن‌و بناغەکە بە بەرد دەردێنن‌و ئینجا دیوارەکە لەسەر بناغەوە بە خشت دەکەن‌و ئەستوورایی دیواریان خشت‌و نیوێکە • کە دیوار دەکەن خێتی دەگرن بەڵام تەرازوو و شتی وا بەکار ناهێنن کە پێویستن بۆ ئەوەی دیوارەکە ڕاست بێ‌و لـە ئـاستێـکی تەختدا بـێ • مـەلاتی دیوارکردنیان قوڕە • زەلام قوڕ دەگرنەوەو ئاوو بەردو کارێتە دەکێشنە ئەو شوێنەی خانووی لێ‌دەکەن • ژنیش لە خشت‌کێشان‌و ڕیزکردنیان یارمەتی‌یان دەدەن • پەنجەرەیان لاکێشەیی‌یەو وەکو دەرگا سەردەرەیان بـە قوتـەدار دەکرێ • لەلایەکی‌تریشەوە پەنجەرەی بەتاقیان هەیە • هێدی هێدی خشتەکان دەبەزێنن‌و ووردە ووردە سەری پەنجەرەکە تەسك دەبێتەوە • پارچە تەلیسێك

(٧) یان بە تێرو ڕاویە ئاو دێنن . تێرو ڕاویە لە خیوەت دروست دەکرێن . کە دەخرێنە سەر وواڵغەکە هەر لایەکیان دەکەوێتە سەر لاتەنکێشێکی وواڵغەکە . هەر لاتێرێکیش سەرەوەی کراوەتەوەو کونێکی لە گۆشەی لای پێشەوەی خواری تێدایە بۆ ئاو بەتاڵ‌کردن . ئەو کونـە بە دارێك دەگرن پێی‌دەگوترێ دارتێر . ڕاویەش هەر وایە بەڵام لەباتی ئەو کونەی بە دارتێر دەگیرێ ، گۆشەی لای پێشەوەی خوارێ لوولەیـەکی درێژی پێوەیە لەلای سەرەوە قایم دەکرێ‌و لەو لوولەیەوە ئاوەکـەی لێ‌بەتاڵ دەکرێ — و .

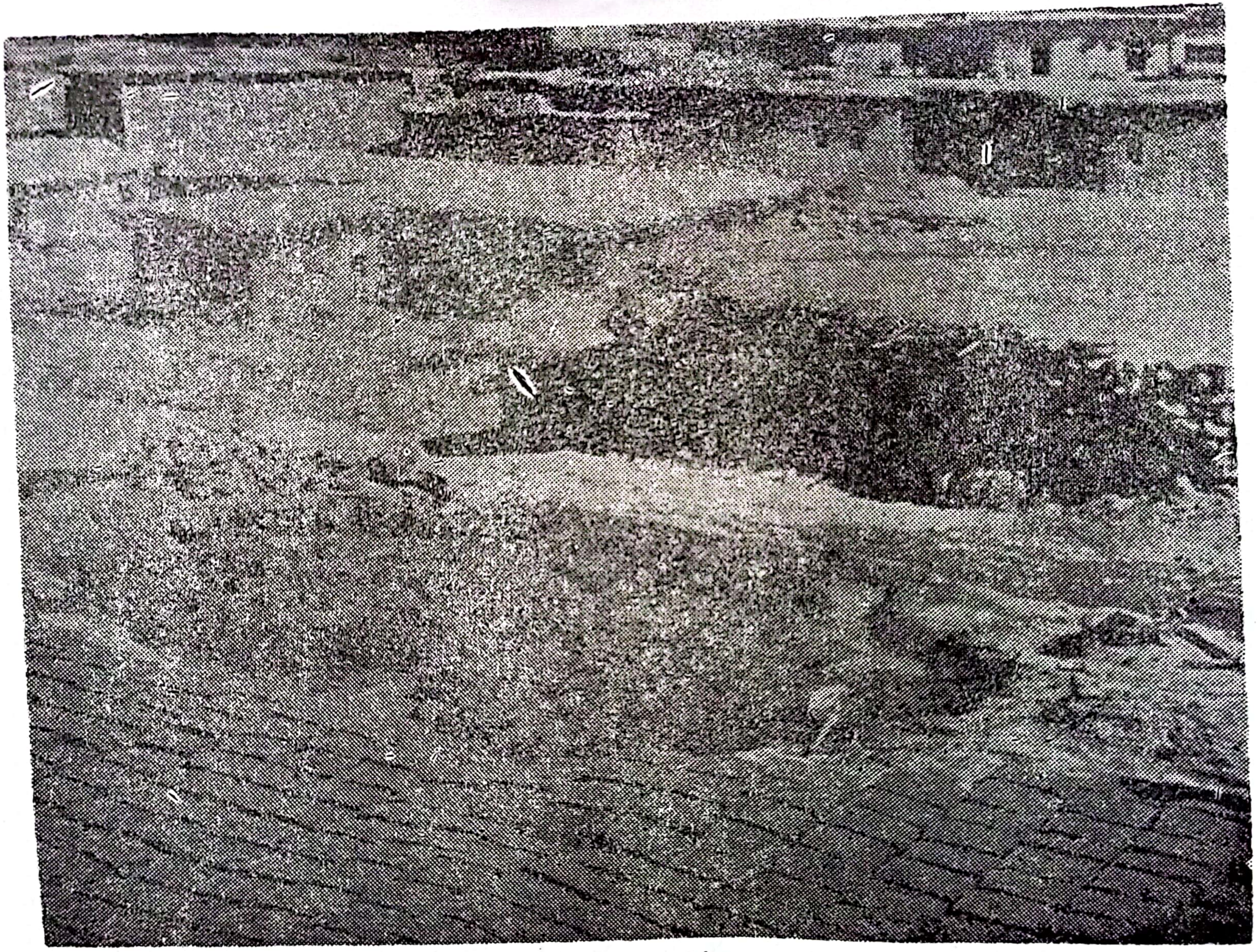

دیواری به خشت (تۆپزاوه)

لەسەر خشتەکان دادەنێن و بە شێوەیەکی نیمچە بازنەیی خشتی تریان دێتەوە سەر • هەر کاتێ کە مەلاتی نێو ڕیزەکانی دیوارەکە ووشك بووەوە پارچە تەلیس و خشتە کەلەکان لادەبەن و پەنجەرەیەکی تاقی سەر دەرە نیمچە بازنەیی دروست دەبێ • پەنجەرەی تاق یان ئەوەتە بێ پەردەیە یان ئەوەتە چەپەرێکی بە پەلووکەدار بۆ دەکەن کە هەم ڕوناکی لێ دێتە ژوورەوەو هەم لە دەرەوەڕا ژووری دیار نی‌یە • ئەم چەپەرە لەلای دەرەوە لەگەڵ دیوار یەکە • جاری وا هەیە دەرگا بۆ ئەم پەنجەرانە دەکەن و کە دەرگاکە پێوەدرا لەگەڵ دیواری ژوورەوە ڕاست دەبێ • وایش دەبێ کە پەنجەرەی لاکێشەیی دۆربەندێکی شووشەبەندی تێ‌دەگیرێ • ئەم جۆرە پەنجەرانە لە بارەی دارتاشی‌یەوە زۆر هەرزان دەوەستن و بە زۆری شیشە ئاسنیان بۆ پاراستن تێ‌دەگیرێ •

پەنجەرەی تاق بە چ شێوەیەك دروست دەکەن هەر بەو شێوەیەش لەلادیواری ناوەوە دەلاقەی[8] بەقەد نیوەی ئەستوورایی دیوار قووڵ بەجێ دێلن • ئەم دەلاقانە بۆ ئەوەن شت و مەکیان لێ‌دادەنێن • هەر چەندە کە ئەم مەڵبەندە کەرەستەو ناومالی کەمە بەلام ئەوەی هەیە هەمووی لەو دەلاقانە دادەنێن • کە باران دەبارێ و بان دلۆپە دەکا تەنیا ناو ئەم دەلاقانە بە ساغی دەمێنێتەوەو بەلای نەگاتێ • لە هەڵەبجە دەلاقە هەبوو دەرگای شووشەبەندی دوو شیپی بۆ کرابوو وەکو دۆلابی کۆن وا بوو کە لە دیوار گیرابێ • لە سەرگەڵوو دەلاقەیەکی تەواو گەورەی ناو دیوارمان دی کە چەند دەلاقەیەکی‌تری تێدا بوو • ئەمە ڕەگەزێکی ئێرانی‌یەو لە ڕۆژهەڵاتەوە ئا

(٨) بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٤٩ باسی دەلاقان دەکا « پێ‌یەك یان زیاتر قووڵە ، لە ئەستوورایی دیوار بڕاوە ... » لە هونەری بیناسازی ئێرانی .
– لوکۆك ١٩١٦ ، ٥٨ دەلێ لە ڕۆژهەلاتی تورکیا هەیە .
ب : ئۆلوفسێن ١٩١١ ، ٣٢٥ .
– ڤۆرۆنینا ١٩٥٩ ، ٣٠٧ وێنەی ٣ . دەلێ لە ئۆزبەکستان هەیە .

خانووكردن : قوڕ بە پێ دەشێلنو ساوەڵ (بەردكێش) لە كەر بـار
دەكەنو بەردی بۆ بناغەی خانوو پێ دێـنن

دەگاتە ئۆزبەکستان باوی هەیە • دیوی ژوورەوەی دیوارەکان بە قوڕو کا سواق دەدەن • عەردەکەی ژووریش قوڕێکی توندو پتەوەو باش دەپەستنەوە بەڵام ئەوەندە هەیە ڕاستو لووس نییە • لە هەندێ ماڵدا ، بۆ نموونە ، ماڵی شێخی تۆپزاوە ، ژووریان کۆنکریت بوو • ژوورەکە باش باش دەپەستنەوەو دەستە چەمەنتۆیەکی تەنکی لێدەدەن • بەنرخترین کەرەستەی خانوو کاریتەیە • کە یەکێ بیەوێ خانوویەکی نوێ بکا ، لە خانووی کۆن تەنیا کاریتەی بەکەلك دێ • کاریتە قەدی دارچنارەو سپی کراوە • دوو ، بە جووتە ، لە تەنیشت یەك دەهاوێشترێنە درێژایی[9] بان • بەینی جووت کاریتەیەكو جووت کاریتەیەکی دی نزیکەی مەترێکە • لەسەر کاریتەکان شەقرەڕانی دەکەن • شەقرەکان لە جووت کاریتەیەکەوە دەچنە سەر جووت کاریتەیەکیترو نزیکەی نیو مەتر لە دیوار دەچنە دەرێو سواندەیەکی نارێك پێكدێنن ، ئەم سواندەیە دیواری قوڕ لە ئاوی باران دەپارێزێ • ئینجا لەسەر شەقرەکان نەمامی ئەستووری داوێنێ بەڵام ماڵە دەستکورتەکان لەسەر شەقرە حەسیر داوێنە خانوو •[10] ئینجا لەسەر ئەویشەوە هەژگو هەراشی لەسەر پان دەکەنەوەو قوڕە پەستی دەکەنو سەری وەکو دیوارەکان بە قوڕو کا سواق دەدەن[11] • پاش هەموو باراتێکیش دەبێ بانەکە بپەستنەوە تا ئاوەکەی سەریڕابداتو[12] بانەکە

---

(٩) لە ئاخەبان کە خاتوو هێنی باسی دەکا کاریتە دەخرێتە پانایی بان نەك درێژایی . بەڵام لە خانووی گزیری کاریتە دەخرێتە درێژایی بان ــ و.

(١٠) بە پێچەوانەوە ، ئەوەی هەبوو بێ ئەو حەسیر داوێتە خانوو چونکە هەم باشیشەو هەم خاوینو جوانتریشە ــ و .

(١١) لەبارەی دروست کردنی بانەوە ب : چەند ڕاپۆرتێ لە بارەی ئێرانەوە ، بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٤٩ .

(١٢) ب : لیدەردێل ١٩٤٨ ، ٦٧ .

پتەو بێو دڵۆپە نەکات • بە هەموو دەمێ باگوردانێکی خڕی دار(13) وا لەسەر بانە •

ئەو قوڕە ئەستوورەی بانی پێسواق دەدەن ژوورەوە لە تیشکی ڕۆژو گەرما دەپارێزێ بەڵام «باران» ناگێڕێتەوە • دەرگای ماڵێ دارە ، ئەویش یان یەك دەرییە یان دوو دەرییە • دەرگا لەسەر سیوسیوەیەکی بەرد(14) دەسووڕێ ، یان بە شمشیرەیەکی گەورە کلۆم دەدرێ یان بە پشتکۆڵێك گارە دەدرێ • لە زۆر جێگا ، لەباتی دار ، باریەو پلیتی بەرمیل دەکەنە دەرگا • ئەوەی سەیرو جێی سەرنجە لە گوندی سەرگەلوو ، کە کەوتۆتە ناو دارستانو لێرەوارێك ، ماڵەکان دەرگای گەورەی حەوشەیان دارەو بزماریشی هەر دارە(15) • هەندێ جار دەرگای دارو دۆربەندی پەنجەرەکان لە دیواری قوڕ جودا دەبێتەوەو دەرەزێکی گەورەی تێدەکەوێ • جا ئەگەر تۆزوبای بێ ئەم دەرگاو پەنجەرانە تا دێ شلو شۆقتر دەبن •

لە گوندی کوردەواری کە خانوویان بچووکە ، دوو دیاردەی باو سەرنج ڕادەکێشن : یەکێ ئەوەیە هەندێ جار هەیوانی دانیشتن دەکەوێتە نهۆمی سەرەوەو نهۆمی خوارێ دەکەنە پشتێر • ئەم «هەیوانە»(16) وەکو دەلاقەیەکی گەورە وایە لە چاو تێکرای خانوەکە • چونکە دیواری چوارەمینی نییە • ئیدی بۆ وەرزی گەرمی ساڵ(17) ژوورێکی فێنكو بەر

---

(13) مەرج نییە باگوردان هەر دار بێ • باگوردان بە زۆری بەردە • ئەم لاو ئەو لای نەختێ کلۆر دەکەنو شیشەیەکی تێدەخەنو بانی پێدەپەستنەوە — و •

(14) قسەیەکی نەستەقی پێشینانی کورد هەیە دەڵێ : دونیا هێند کۆنە هیچ جێیەك نییە سیوسیوەی دەرگای لەسەر نەگەڕابێ — و •

(15) بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٠٢ لە ئێران باسی : « دەرگای قورسی بۆیەنەکراوی دار کە بزماریشی هەر دارە ...» دەکات •

(16) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٩١ ، وێنەی ١ •

(17) ب : سۆن ١٩٢٢ ، ٢٢٨ : « ... ژوورێکی گەورەی سێ لایی یان =

دیواری بـه خشت (تۆپزاوه)

سێیەرە • دیاردەی دوەم ئەستوندەی بە سەرکۆلە • ئەستوندەکان لە قەدی ووشكو سپی‌کراوی دارچنار[18] دروست دەکرێن • لەوانەیە کورد هەیوانیان لە هونەری بیناسازی ئیسلامی‌یەوە وەرگرتبێ بەڵام ئەستوندەکان لە ڕووی مێژوویی‌یەوە بۆ هونەری بیناسازی ئەخمینی دەچنەوەو لە ڕۆژهەڵاتەوە تا ئۆزبەکستان[19] باویان هەیە • (بن‌بیف)یان[20] نی‌یەو «سەرداب»یش[21] کە نموونەیەیەکی بیناسازی شارستانێتی عارەبی‌یە لە خانووی کوردەواری‌دا نی‌یە •

لە گوندان خانوو لە قەد گرد دروست دەکەن • بە زۆریش خانوەکان لە پێشەوە یەك نهۆمو لە پشتەوە دوو نهۆمن • هەروەکو پێشتریش باسمان کرد ، بە زۆری هەموو ژوورەکان پێکەوەنو بەشی چەند خێزانێك دەکەن • بە نەردەوانی تەسك[22] دەچنە سەربان • نەردەوان لە قەدی باریکی دارچنار دروست دەکەنو بە داری خڕ یان شەپکە پایەی بۆ دەکەن• قادرمەی

بەرسفکی هاوین » •

— گارنێت ١٨٩١ ، ١١٨ : «ژوورێك لای پێشەوەی هەموو کراوەتەوە ، کە دونیا گەرم بێ ماڵ دەیکەنە ژووری دانیشتنو نووستن ... » •

— ب : ڤاسیلێڤا ١٩٥٤ ، ١٤١ ، وێنەی ١٢ •

(١٨) لە هونەری بیناسازی ئەرمەنی‌دا هەیە . ب : لیزیشیان ١٩٥٥ ، ٢٠٨ ، وێنەی ١٨ •

(١٩) ب : ڤاسیلێڤا ١٩٥٤ ، ١٣٤ ، وێنەی ٧ : ئەستوندەی بە سەرکۆل .

— ب : ڤۆرۆنینا ١٩٥٩ ، ٣٠٤ ، ٣٣٩ ، ٣٤٧ ، وێنەی ٢ ، ١٨ ، ٢٣ : هونەری بیناسازی لادێی لە شاچریسجابزا .

(٢٠) بن‌بیف لە کوردستان‌دا زۆرە بە تایبەتی لە شارۆچکە شاخاوی‌یەکان . بەڵام دیارە خاتوو هێنی لەو گوندو شارانەی دیوینی چاوی بە بن‌بیف نەکەوتوە . بن‌بیف ژوورێکی بچووکو تزمە لە نهۆمی خواریێ ، نیوەی لە بن عەردەو نیوەی لەسەر عەردە . بەرامبەر ((Cellar)) ئینگلیزی‌یە — و .

(٢١) ب : لیدەردێل ١٩٤٨ ، ٦٧ •

(٢٢) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٧٢ : «... نەردەوانێکی ساکار ...» •

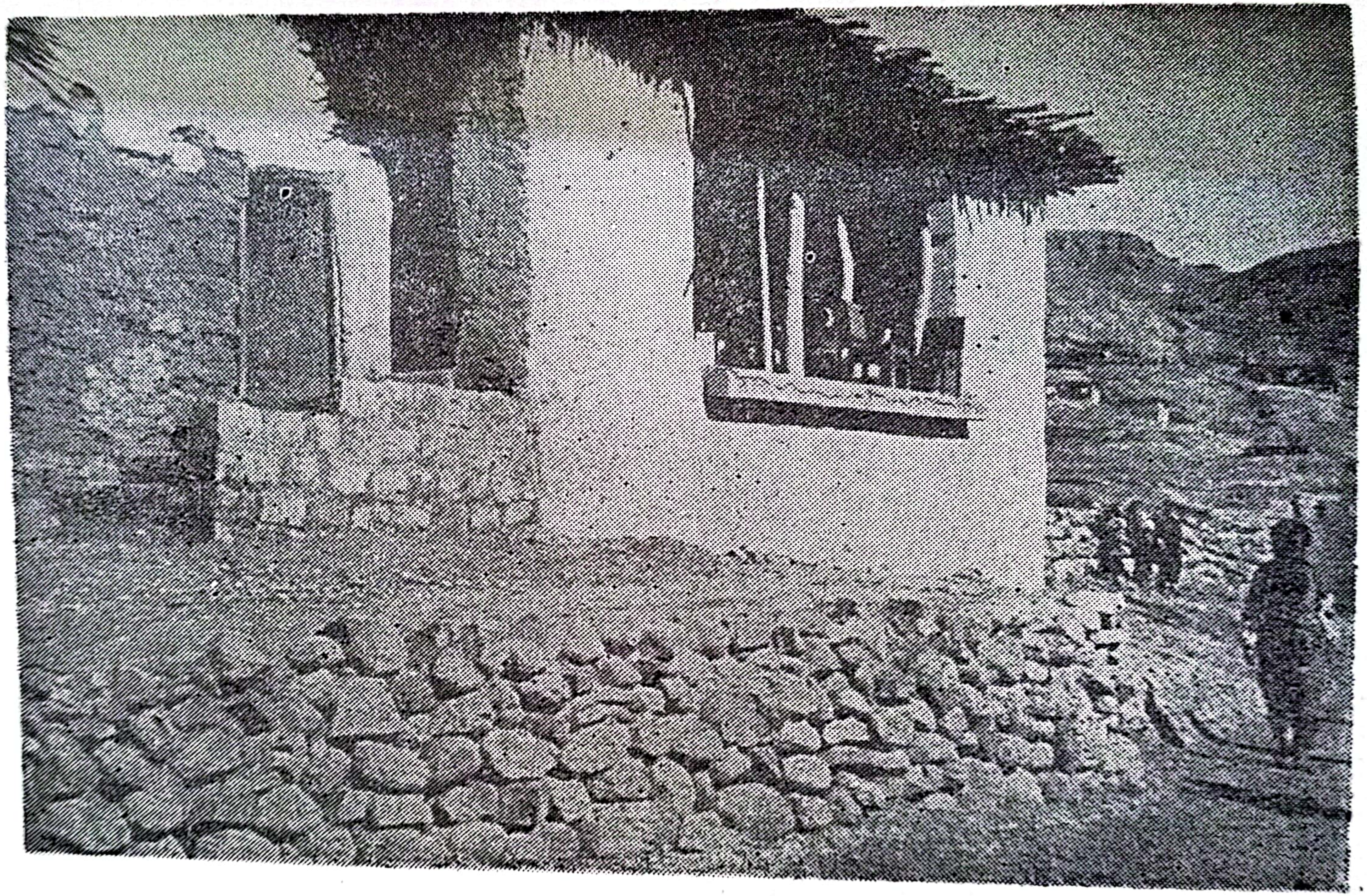

هەیوانی بە ئەستوندەی بە سەرکۆل (تۆیزاوە)

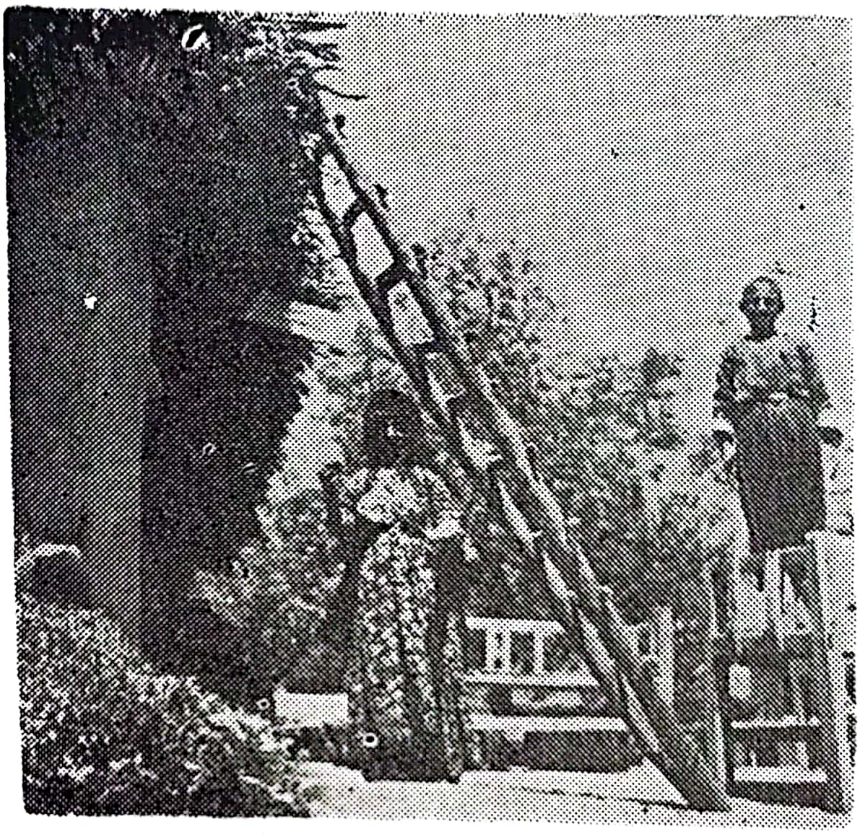

نەردەوانەی چوونە سەربان (سەرگەلوو)

ژوورەوە ، لە نهۆمی یەکەمەوە بۆ نهۆمی دوەم زۆر کەمو بە دەگمەنە لە گوندان ، ئەگەر هەشبێ لە قوڕو قوتەدار دروستی دەکەن . قوتەدارەکان دەبنە لێواری دەرەوەی پایەکان . ئەم قادرمانە پایەیان زۆر بەرزو نارێکە (٢٣) . ئەو خانوانەی لە سلێمانی لێیان بووم ، هەندێکیان بە خشت کراونو هەندێکیان بە کەرپووچ . تا دێ کەرپووچەکە ڕوو لە زیادییە . زۆربەی خانووەکان یەك نهۆمنو وەکو هی لادێ بانیان قوڕە . کە لە باتی خشت دیوار بە کەرپووچیش بکەن بانەکەی هەر قوڕە بەڵام ئەوەندە هەیە سواندەی بۆ ناکەن چونکە دیواری کەرپووچ وەکو دیواری خشت مەترسی بارانی لەسەر نییە واتە باران کاری لێ ناکا . خانووی دوو نهۆم قادرمەی هەیەو قادرمەکە پایەکانی بەرزنو یەکسەر لە حەوشەوە دەچێتە نهۆمی سەرەوەو ژووری ماڵ لەوێیە ـ ئەمەش ڕەگەزێکی بیناسازی

---

(٢٣) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٧٠ : «... پایەکانی هێندەی یەك نین...» .

ئێرانی‌یە ــ و ئەم نموونەیەمان لە سەرگەڵوو ، لە خانوویەکی بە خشت بینی•
بیناکە زۆر بەرزو باسەفا بوو • دیار بوو ماڵی شێخ بوو •

ئــەرکی خــانوو

دوای ئەوەی لە چۆنیەتی دروست‌کردنی خانوومان کۆڵی‌یەوە ئێستا دێینە سەر شێوەو ئەرکی خانوو لە هەر چوار مەڵبەندی جیاوازی ئافرەتان‌دا لەم ڕووەوە کە خانوو بریتی‌یە لە شوێن‌و چوارچێوەی ژیانی ئافرەتان •

خانووبەرەی ماڵی شێخ تەیفوور لە تۆپزاوە دەکەینە نموونەی مەڵبەندی ئافرەتی دەرەبەگی دێ ، بۆ مەڵبەندی ســاکاری ژنە جوتیاریش خانوویەکی بچووکی بەڵخە وەردەگرین • هەردوو مەڵبەندی شارستانێتی : خوێندەوارو نەخوێندەوار لە یەك تاکە ماڵ کۆ ببوونــەوە ، مــاڵی تەرجومانــەکەم لــە سلێمانی ، ئەم خانوە وەك نموونەیەك وا بوو بۆ هەموو خانوەکانی‌دی کە لەم شارەو لە شاری کەرکووکیش هەر دوو مەڵبەندی شارستانی‌یان تێدا بوو •

خانووی شێخ تەیفوور لە تۆپزاوە خێزانی خۆی تێدایە ، خێزانەکەیان بریتی‌یە لە : مێرد کە تەمەنی ٤٢ ساڵە ، ژن کە ٤٠ ســاڵە ، سێ کوڕ کــە تەمەنیان ١٨ ، ١٥ ، ٦ ساڵە ، دوو کچ کە تەمەنیان ١٧ ، ٨ ساڵە • بــرای مێردەکەش کە ٣٥ ساڵانەو هەر لەگەڵ ئەوان لە ماڵێ دایە • کارەکەرێکیان هەیە لە دەوروبەری ٢٥ ساڵی‌دایەو دوو منداڵی هەیە : کچێکی چوار ساڵی‌و کوڕێکی دوو ساڵی • هۆدەیەکی لاپەڕ هەیە دەرگای لە حەوشەدا نی‌یە ، دەرگای کەوتۆتە دەرەوە بێوەژنێکی تێدایە هەندێ کوڕی هەیە بەڵام کــە من لەوێ بووم کوڕەکانی لە ماڵەوە نەبوون • بەم جۆرە سەرجەمی دەکاتــە ١٣ ــ ١٥ سەرخێزان • خانووی شێخ تەیفوور ، بە پێچەوانەی خــانووی گوندان کە کەوتوونەتە تەلان گردان‌و ئاخەبانی خانووی خــوارێ بۆتــە حەوش‌و بەرەی خانووی سەرێ ، بە تاقی تەنێ هەڵکەوتوە • خانوەکە بــە خشت کراوە ، خشتی ووشك‌کراوەی بەرهەتاو ، بناغەی بەردە • بە قوڕی

خانووبەرەی شێخ لەیقوون (تۆپزاوە)

به گا مۆڵه کراوه • بانەکەی بە کاریتەی چنار دارەڕێ کراوەو هەراشی هاویشتراوەتێو قورەپەستێکی باش کراوەو بە باگوردان پەستراوەتەوە • خانوەکە هەشت بانی بەشقە بەشقەی هەیە ، کەوتۆتە نزیك تەلانێکی نزم • شوێنەکەی عەردێکی نارێکەو کەوتۆتە پەرگەی دێو لای هەورازی گرتوە• جۆگایەك بە تەنیشت دیواری پشتەوەی خانوەکەدا دەڕوا هاوین هەر چەندە گەرم بێ ووشك ناکا • جۆگایەکی بچووکیان لێ هەڵبەستوە بەناو کونێکی دیواری حەوشەدا دێتە ناو حەوشەو حەوزێکیان (نزیکەی ٢م × ١م × ٧٥وەم دەبێ) لەناو باخچە بە چیمەنتۆ کردوە • ئاوی جۆگاکە دەڕژێتە ناو ئەم حەوزەو لە سەری دەڕژێتەوەو لەبەری دەڕواو لەبن دیوارەکە کونێك هەیە بەو کونەدا دەچێتە دەرەوە •

خانووبەرەکە سێ بەشی بەسەر یەکەوەیە : لای ماڵێ ، لای باخچە ، لای دیوەخان • لای ماڵێ وەکو هەیوانێکی گەورە وایەو لەگەڵ ناندین ڕوویان لە حەوشەیە • خانووی ماڵێ لەچاو عەردە نارێکەکە نەختێ بەرزەو لە حەوشەوە بە چوار پایە سەردەکەون • باخچەش دیوارێکی نزمی بۆ کراوەو دەرگایەكو ڕاڕەوێکی تێدایە دێتەوە ناو حەوشە • تەویلەی وولاغانو ژووری ئازووقە وان لەوێ کە لە سێ لاوە حەوشەیەکی بچووکیان پێك هێناوەو لای چوارەم بۆتە باخچەیەکی بچووكو حەوزێکی ڕێژەوپێژەو شتشووشتنی تێدایە • هەروەکو لە نەخشەی سەر عەردو ، وەکو ئەوەی لە سەرەوەڕا تەماشای بکەی ، دیارە ئەو ڕاڕەوەی کە دەچێتە ناو باخچە کەوتۆتە لای ڕۆژاوای خانووبەرەکە • خانوەکە قەنتەرەی حەوشەی دەرگایەکی دوودەری دەندەیە • دەرگای خانووی ماڵێ دەرگایەکی تەسکی دارەو کۆسپەی دوو پایە بەرزە ، لە ژوورەوەش دالانێك دەچێتەوە سەر باخچە • لە بەشی خانووی ماڵێ ژوورێك هەیە ڕووی لە دەرەوەیە ، کەوتۆتە سەر ڕێگای گشتی ، بێوەژنەکەو کوڕەکانی لەو ژوورەدا بوون • کەچی

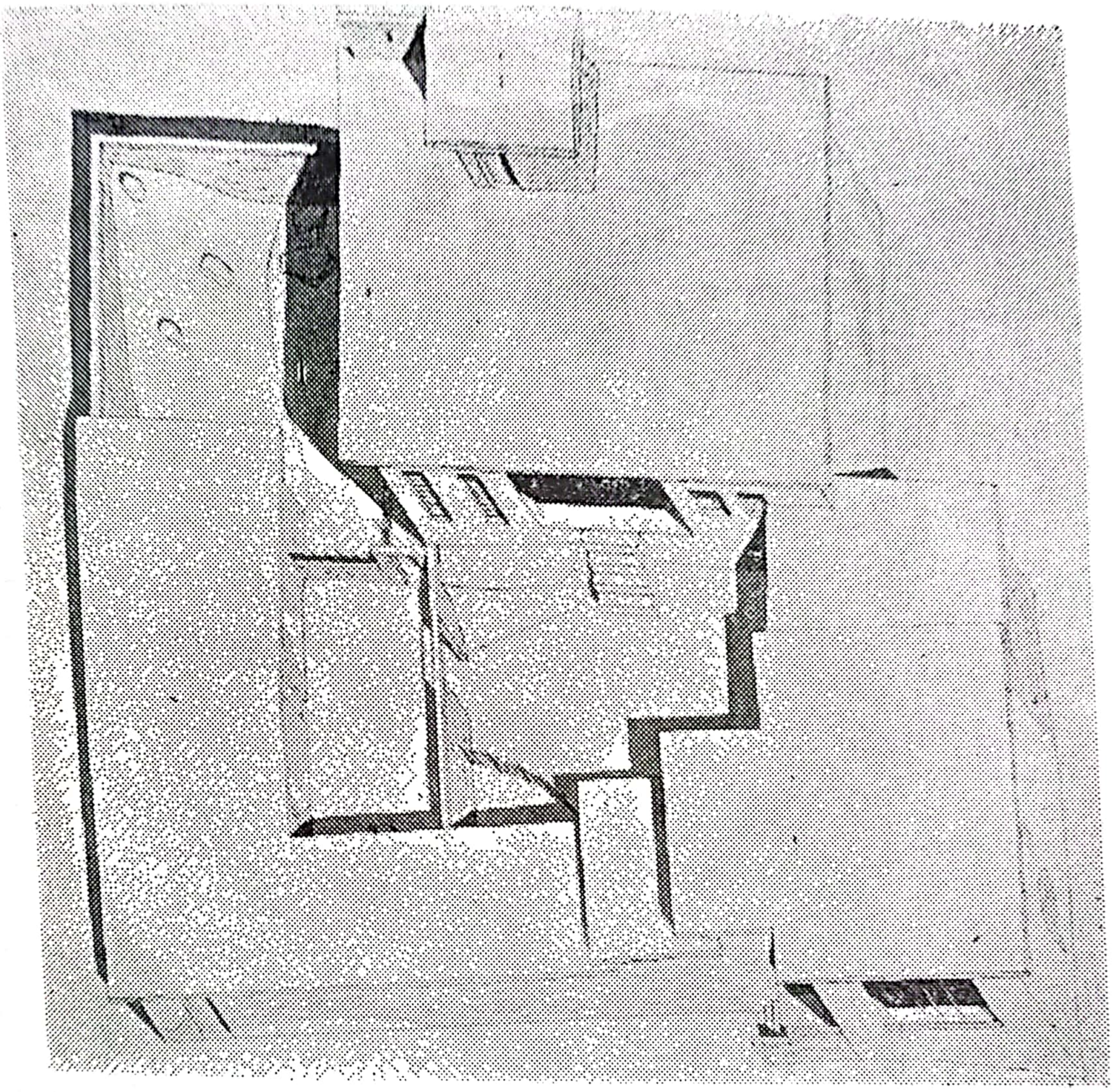

خانووبەرەی شێخ تەیفوور کە لە ئاسمانەوە تەماشای بکەی (تۆپزاوە)

کارەکەرو منداڵەکانی لە بەشی باخچەکەدا بوون • ئەم دوو چاوە خانوە (هی بێوەژنەکەو هی کارەکەرەکە) هیچێکیان پەیوەندییان بە بەشی خانووی ماڵەوە نییە ، هەر یەکە تەواو سەربەخۆیە • دیوەخانیش [٢٤] هەرچەندە کە بە خانووی ماڵەوە نووساوە بەڵام پەیوەندییان پێکەوە نییە • لە گوندی کوردەواری ، دیوەخانە شوێنێکی زۆر خۆشەو بەو باروبوە بەڕێوە

(٢٤) ب : های ١٩٢١ ، ٤٧ •

دەچێ کە سەراپای دێ دەیدەنە ئاغا • بێرتۆنو ئەدمۆنزو لیچ[25] بە دوورو درێژی ، وەك دیاردەیەکی کۆمەلآیەتی ، باسی دیوەخانیان کردوە • باریکە ڕێیەك هەیە بۆ دیوەخان بە تەنیشت خانووبەرەکەدا دەڕواو دەچێتە گوندی ڕەکاوە • ئەو پایە بچووکانەی بۆ خانووی ماڵێ هەڵدەکشێن هەندێ پایەی تریان لێ جودا دەبێتەوە ، ئەو پایانە دەچنە بەر دەرگایەکی‌ترو دەرگاکە دەچێتە ناو هەیوانێكو هەیوانەکە ڕووی لە باخچەیە • ئەم هەیوانە لەسەر پێنج کۆلەگەی دارچناری نەخشین ڕاوستاوە ، کۆلەگەکان سەرکۆلیان زۆر جوانو ڕێکەو ، شێوەیەکی سەرەتایی سەرکۆلی دەرەجەدارە • هەیوانەکە لەم‌لاو لەولا دوو دەرگای تێدایە ، هەر یەکە دەچێتە ژوورێکی لاکێشەیی ، ژوورەکان پەنجەرەی نزمو گەورەیان تێدایە دەڕواننە هەیوانێ • لە بلندیش دوو پەنجەرە هێشتراونەتەوە : یەکێ دەڕوانێتە حەوشەی خانووی ماڵێو ئەوەی‌دی دەڕوانێتە لای دیواری دەرەوە • هەموو پەنجەرەکان شیشەی ئاسنیان تێ گیراوەو ئینجا مینایان بۆ کراوە • ئەم دوو ژوورە ناوبڕەیەکیان هەیە دەرگایەکی تێدایە • دیواری ئەستووری لای دەرەوە دەلاقەیان تێدایە بە قەد پەنجەرەکان دەبن • لەلای دیوەخانیش ، لەوبەری ڕێگا ، خانیلکەیەکی بچووکی شەش پالوویان بە قوڕ کردوە ، جێی نەورایی‌یە ، ئەمەیان ئەدەبخانەیە ، میوانی زەلام دەچوون لەوێ دەستیان بە ئاو دەگەیاند • «ئەدەبخانە»ی ماڵەوە کەوتۆتە نزیك دیواری باخچەو بەلای ژوورەوەدایە ، لەسەر ئەو جۆگەیە کراوە کە لەبەر حەوزی ڕێژەوپێژە دەڕوا • ئێواران دەرگا زلەکەی باخچەو دەرگا دارەکەی ماڵێیان زۆر چاك دادەخستو کلیلیان دەدان ، بەمەوەش هەر دوو لابال بە تەواوی لە دیوەخانە دادەبڕان • هەر چەندە کە دیوەخانە هەندێ پەنجەرەی بچووکی بەرامبەر حەوشە تێدایە

---

(٢٥) بورتۆن ١٩٤٤ ، ٦٨ .
— ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ١٠٠ ، ١٠١ .
— لیچ ١٩٤٠ ، ٢٨ ود .

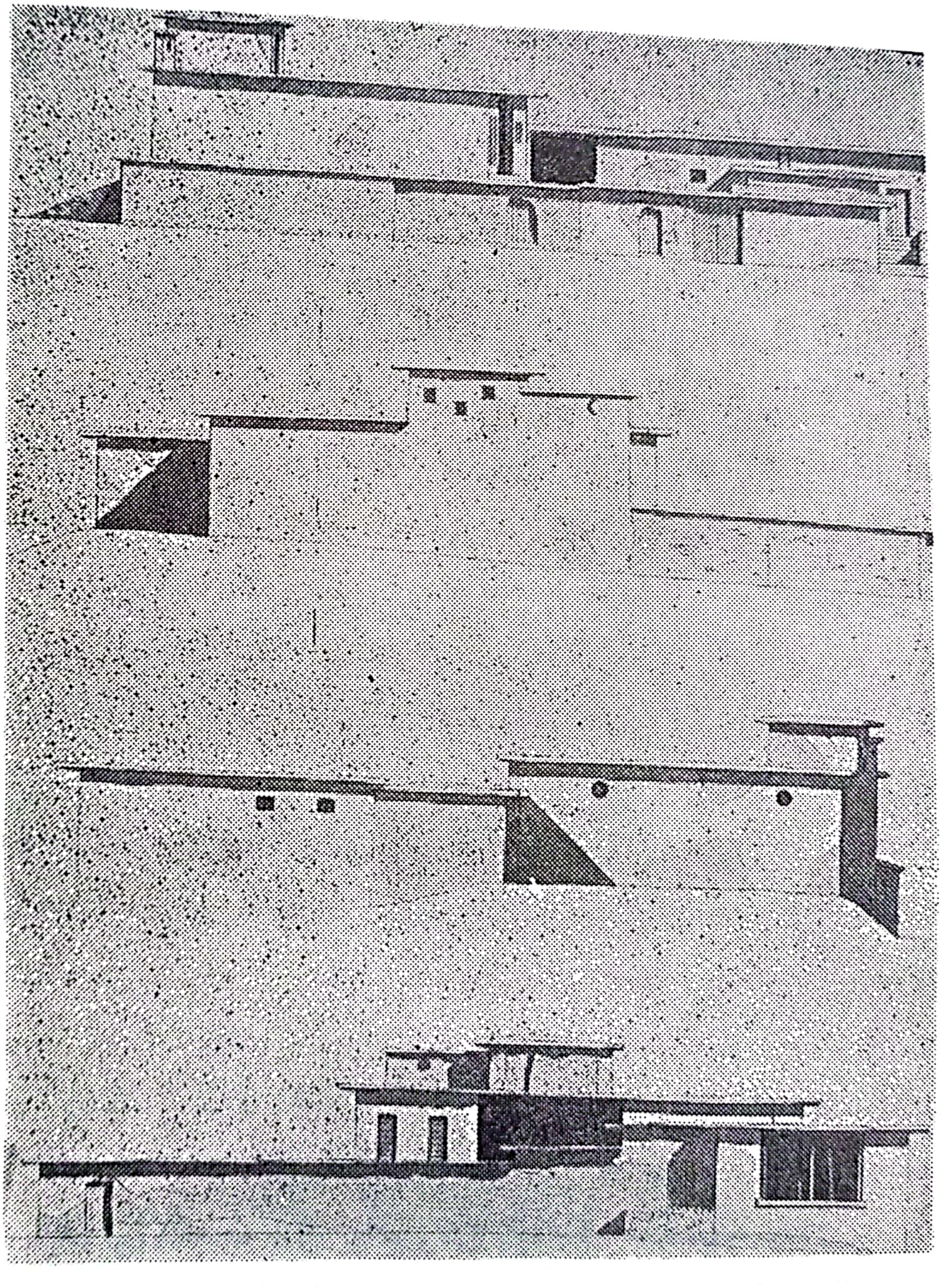

هەندێ دیمەنی یەك لایی خانووبەرەی شێخ تەیفوور (تۆپزاوە)

بەڵام ئەوەندە بلندن کەس پێی ناکرێ لەو پەنجەرانـەوە تەماشـای دوو بەشەکەی تری خانووبەرەکە بکات‌و سەر لە سەراپەردەی ماڵەوە هەڵکێشێ .

نەخشەی خانووبەرەی شێخ تەیفوور (تۆبزاوە) .
بەڕێژەی ۱/۲۰۰ کراوە . هەیوان ، ژووری نووستن ، دەرەم (ژووری ئازووقە) ، ناندین ، سەرشۆرك ، ئاودەسخانە ، ژووری میوانـان .

ژیانی ڕۆژانەو چوست‌وچالاکی ئافرەتان لەناو چوارچێوەی خانووی ماڵ‌و لەناو باخچەدا بوو . تەنیا جاروبار سەریان لە دیوەخانە دەداو پاکیان دەکردەوە ، یان ئەگەر پیاو لەوێ نەبوونایەو میوانی ژنیان بهاتایـە ، بە دەرفەتیان دەزانی ، لەگەڵ میوانەکان لە دیوەخانە دادەنیشتن . هات‌و چۆ لە بەینی خانووی ماڵ‌و باخچە بەردەوام بوو ؛ چونکە تەنیـا یـەك حەوزاو هەبوو ، ئەویش هەر چەندە لە بەشی خانووی ماڵیدا بوو بـەڵام کەوتبـوە باکووری ڕۆژاوای باخچەکەو هەموو ڕێژەوپێژەیەك هەر لەسەر ئەو حەوزەیە

بوو : خۆراکیان تێدادەشووشتەوە ، قاپو قاچاغو جلوبەرگیان تێدا دەشووشتو تەنانەت خۆیشیان هەر لەوێ دەشووشت • هەروەکو گوتمان حەوزەکە ئاوی لەبەر دەڕۆیشتو لە نزیك دیواری دەرەوە کردوویانەتە ئەدەبخانەی ژنان • جێی سەرنجە کە ئەم حەوزە بۆ هەندێ ئافرەتی گوند مەعاف بوو • دەهاتن برنجیان لێدەشووشتەوە و دەموچاوی خۆیان تێدا دەشووشتو لەسەر لێوی پاڵیان دەدایەوەو ماندووی خۆیان دەحەساندەوە • هەر لێرەش ئاویان بۆ خۆیانو بۆ ماڵەوە دەبرد • ئاویان بە جەڕەو تەنەکەو کوندە دەبرد • هەندێ ژن ئەم هاتنە سراوەیان بە هەل دەزانیو دەهاتنە ناو ماڵێ ؛ جا یان هەر بە سەردان دەهاتن ، یان بۆ دەستاڕ دەهاتن تا خوێی پێ‌لێ‌بکەن یان برنجی پێ‌بکوتنو بیکەنە ئاردەبرنج یان ساواری پێ‌لێ‌بکەن کە لە باتی برنج لێی‌دەنێن • هەندێ ژنیش تەنیا بۆ ڕێژەوپێژە دەهاتنە سراوێ • چۆن حەوزاوەکە ، کە زۆر پێویستی ماڵێ‌ی پێ جێ‌بەجێ دەبوو ، کەوتبوە ناو باخچە ئاواش ژووری کۆگا شتی وای تێدا تەقەت دەکرا کە وای دەخواست لەناو باخچەدا بێ • شتی وەکو : داس ، هەوجاڕ ، کەندوو ، لە ژوورێکی تاریکی بێ‌دەلاقەدا بوون کە کەوتبوە پشت ژووری دانیشتنی ماڵەوەو دەرگایشی هەر لەو ژوورەدا بوو •

بەشی خانووی ماڵێ کەوتۆتە سەر تەلانێکی قوڕو لەقەد گرد هەڵکەندراوەو بە پێنج پایە بۆی سەردەکەون • خانوەکە تەنیا یەك نهۆمەو بێ ژێرزەمینە • شەش چاوەیە : سێیان دەڕواننە حەوشەو سێیشیان کەوتوونەتە پشتەوە • دیواری پشتەوەو لاتەنیشتەکان پەنجەرەیان نییە • ژووری ناوەڕاست کە بەسەر حەوشەدا دەڕوانێ زۆر لە دەلاقەیەکی گەورە دەکات ؛ هەیوانێکی سێ دیوارە • عەردەکەی پەستراوەتەوەو دەستە چیمەنتۆیەکی تەنك ، بەڵام نارێكو ناهەمواری لێدراوە • دوو ژوورەکەی ئەم لاو ئەو لاش پایەیەك لە هەیوانەکە بەرزترنو دەرگایان کەوتۆتەوە

هەیوانێ • هەردووکیان ، یەکەو دوو پەنجەرەی نزمیان تێدایە • پەنجەرەکان مینابەندنو شیشەی ئاسنیان تێ گیراوەو دەڕواننە حەوشە • ژوورەکەی لای ڕۆژاوا عەرەدەکەی قوڕو نارێکە کەچی ئەوەی تریان وەکو هەیوانەکە عەردی چیمەنتۆیە • دیواری تەنکی پشتەوەی ئەم ژوورە دەرگایەکی تێدایە بە دوو پایە دەچێتە ژوورێکی بچووکو ئەویش دەچێتە ژوورێکی بچووکتری دۆلابی بێ پەنجەرە ، عەردەکەی چیمەنتۆیە • حەوزێکی بچووکی تێدایە ، جێی ئاوەڕۆی هەیە ، ئەم ژوورە بچووکە سەرشۆرکە • حەوزەکە لە بەرمیلێکەوە ئاوی دێتە سەر • ئەو کاتەی کە من لەوێ بووم (حەوزێرانو تەمموز) بەکاریان نەدەهێنا • دەیانگوت بە تەنەکە ئاو لە حەوزی ناو باخچە دێننو بەرمیلەکەی پشت دیوار پڕ ئاو دەکەنو بە چیلکەو ساورمە ئاگری لەبن دەکەنەوەو گەرمی دەکەن • ئەوەی خۆی بشوا سابوون لە خۆی دەداتو ئاوی گەرم بە خۆیدا دەکاتو ئەم سەرشۆرکە تورکانی‌یە پڕ هەڵمو بووغ دەبێ • ئەو کاتەی کە من چووم ، ژوورەکەی پێش سەرشۆرکێ مافووری لێ ڕاخرابوو بەڵام پاشان کە هاوین داهات مافوورەکەیان هەڵگرت بۆ ئەوەی شوێنەکە فێنکترو هەواکەی سازگارتر بێ • لە سێ ژوورەکەی پشتەوە دوویان کرابوونە کۆگا : یەکێ بۆ دەغڵو دانەوێڵەو کەرەستەی فەلایی ، ئەوەی‌تریش بۆ نانو شتی وا • کەچی ژووری ناوەڕاست بە دەرگایەکو پەنجەرەیەکی شیشەبەندەوە بە هەیوانە بەرهەڵدایەکەوە لکابوو • هەر چەندە کە بە دەگمەن وا دەبێ گۆشتی ئەمڕۆ بۆ سبەینێ هەڵبگرن بەڵام ئەگەر هەڵیانبگرتایە لەم ژوورەدا ، یان بە ساپیتەوە هەڵیاندەواسی یان بە قولاپێکی ئاسنیان وەدەکرد • ئەم ژوورە ڕایەخێکی لێ‌بوو پاش نیوەڕۆیان منداڵی کارەکەرەکە لەسەری دەنووست • قادرمەیەکی پێچاوپێچی گەورەش هەیە پایەکانی بە قوڕ کراون ، زۆر بەرزو نارێکن ، قوتەداریان لە لێوی گیراوە ، ئەم قادرمەیە

دەچێتە بانکەیەکو لەوێوە بە دەرگایەکەوە ، کە لەسەر سیوسیوە دەسووڕێ ، دەچێتە سەر ئاخەبانی خانووی ماڵێ . ئەم بانە وەکو کەرەستەیەکی پێویستی ژیانی ڕۆژانەی ماڵەوە وایە ؛ چونکە لە وەرزی گەرمدا لەسەر ئەو بانە نان دەخۆنو هەر لەوێش دەخەون . هۆدەکانی بەشی خانووی ماڵێ لە دۆراندۆری حەوشەن . ناندین هەیە کەوتۆتە پێش ئەو بەشەی زستانان دەیکەنە هەلا بزنان . بە هەندێ چیلکەدار لە حەوشە دابڕابوو . تەندوورێکی تێدا بوو لە قوڕ گیرابوو کە ئیشیان پێ نەبوایە سێڵێکیان لەسەر دادەنا . مەدبەقیش ، کە خواردنیان تێدا حازر دەکردو مەشکەیان تێدا دەژەند ، بێ پەنجەرەیە ، بەڵام دوو دەرگەی هەیە بۆ ناو حەوشە . سۆبەیەکی نەوتیان لە ژوورەوە ، لەبن دیواری پشتەوە دانا بوو ، زۆر بە دەگمەن بەکاریان دەهێنا . بە درێژایی دیوارێکی تەنیشتیش سێ قۆرتیان لە عەرد (٢٦) هەڵکەندبوو . سێ کوچکەیەکی ئاسنیان لەسەر ئاگردان دانا بوو مەنجەڵیان لەسەر دادەناو بە چیلکەو چواڵ ئاگریان لەبن دەکردەوە .

لە دیواری بەرامبەر ئاگردانیش سنگێکیان چەقاندبوو کە مەشکەیان دەژەند بەو سنگەیان هەڵدەواسی . سنگێکی تری وایشیان لە دیواری دەرەوە ، لە تەنیشت دەرگا کوتابوو ، ئەویش هەر بۆ مەشکەژەندن بوو . مەدبەق شێوی تێدا لێ دەندراو قاپو قاچاغو مەنجەڵو هیرباری سپی کراوەی تێدا بوو . ئەوەندە هەبوو پێش لێنانی چێشت کەرەستەکەیان لە شوێنێکی تر ئامادە دەکرد : لەسەر ئاخەبانی خانووی ماڵێ گۆشتیان چا دەکردو یاپراخیان دەپێچاو لەناو مەنجەڵیان دادەنا ، گۆشتو برنجیان لە حەوزێ دەشووشتەوەو کە چێشت دەخوراو خواردن هەڵدەگیرا هیرباریان هەر لەسەر ئەو حەوزە دەشووشت . لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە کاروباری چێشت لێنان لە زۆر

(٢٦) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٧٠ : «... وەکو شەڤەلێکی گەورەی قوڕ ، لە سەرعەرد ...» .

جێگادا دەکرێو هەمووی لەیەک ژوور یان لەیەک شوێن تۆپ ناکرێ •

وا دەبێ دەڵێن (٢٧) لە ڕۆژهەڵات هیچ کەرەستەی ناوماڵیان نی‌یە • ئیمە ناتوانین بڵێین ئەم قسەیە دەرهەق مەڵبەندی دەرەبەگی لادێی کورد ڕاستە • خانوە گەورەکەی شێخ تەیفوور سێ قەرەویلەی ئـاسنی تێدا بوو • بەڵام بایی ئەو هەموو سەر خێزانە زۆرەی نەدەکرد • هەنـدێ کورسـیو مێزو قەنەفەشیان هەبوو • هەندێکیان قەنەفەی کۆن بوونو بەرگیان بۆ کرابوو ، کورسی‌یان هەبوو هەر یەکە تەپڵەی جگەرەی خۆی پێوە بوو ، هەندێکیشیان نرتو نوێو هاوچەرخانە بوون ، ئاسن بوونو بەرگیان قایشی سەوز بوو • بێجگە لە دوو کانتۆری جلوبەرگو سندووقێکی بە چەکمەزە • نیشانەی هەرە دیاری ئەم ماڵە شێخە ئەوە نەبوو کەرەستەی ناوماڵی نەبێ بەڵکو ئەوە بوو کە کەرەستەکانیان بە ڕێکوپێکی دانەنابوو و هەریەکەیان بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی بەکار نەدەهێنا •

گرنگترین شتێ کە بۆ لەسەر دانیشتنو خواردنو ئیش‌کردن بەکاریان دەهێنا عەرد بوو • ئەویش بە پێی وەرزی ساڵ ، کەم تا زۆر ، «لبادە»و(٢٨) «فەرش»یان(٢٩) لەسەر ڕادەخست • فەرشەکانیان لە ئێرانو لەو شوێنانـەی کوردستان هێنابوو کە من نەمدیون • قەت بە پێڵاوەوە بەسەر لبادو فەرش ناکەون ، کە وەسەریان بکەون سۆڵو پێڵاویان لە پێ دەکەنەوە • ژیانیـان هەمووی لەسەر عەردە • لەسەر عەرد ئیش دەکەن ، لەسەر عەرد نان دەخۆن ، لەسەر عەرد دەنوون • دەستوورێکی دیارو تایبەتی نی‌یە کە کام ژوور یان کام بەشی ماڵەوە بکەنە ژووری نانخواردنو کامیان بۆ نووستن دابنێن •

---

(٢٧) ب : ئۆلوفسن ١٩١١ ، ٣٢٦ •
(٢٨) بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٥١ باسی دەکا «ئەم لبادانە ، کە لە هەمـوو ڕایەخێ جوانترن ... » •
— ب : فێلبێرگ ١٩٤١ ، ٧٠ •
(٢٩) گرێکان گرێی (گێور)ن کە بەتایبەتی لە مافووری تورکیو قەوقـاسی هەیە • ب : ستێرنەر ١٩٤٤ ، ١٧ وێنەی ٦ •

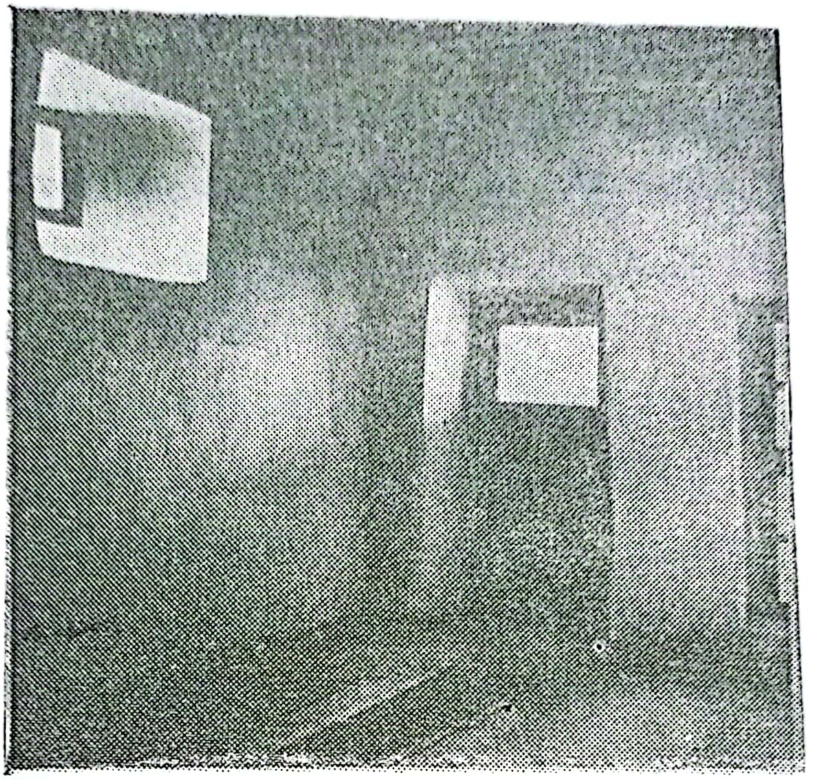

ژووریَ لە خانوویەکی قوڕ . دیواری ئەستوورە . کەلوپەلی
ناومالَی تێدا نی‌یە (تۆپزاوە)

«مەجمەع» یان «سینی» هەیە . هەر سینی‌یەك خواردنی چەند کەسێکی لەسەر دادەنێن . سینی‌یەکە لە چ شوێنیَ دابنێن ئەو شوێنە دەبێتە ژووری نان‌خواردنی ئەو جەمە ، جا ژووریَ بیَ لە سیَ ژوورەکەی مالیَ ، حەوشە بیَ ، ئێوارەی گەرم ، سەربان بیَ ! ئەگەر مێزیان دابنایە دەیانبردە ئەو شوێنەی نانی لیَ‌دەخوراو پاشان دەیانبردەوە شوێنی جاران . تاقمە کورسی‌یەکیش هەبوو لەگەلَ مێزەکە دەگوێزرانەوە . قەنەفەی گەورەگەورەش گۆزەگۆزیان پیَ‌دەکرا . بە ڕۆژ ، کە دونیا گەرم دادەهات ، دەیانبردنە بەر هەیوانی فێنك‌و ئێوارانیش دەیانگواستنەوە حەوشە وەکو دەستوورێك ، ئەو قەنەفانە هەمیشە بە ڕۆژ لەبن دیواری ژووریَ دادەنێن‌و دەق وەکو کورسی ڤارگۆنی شەمەندەفەر وا خۆی دەنوێنیَ . کە میوان دەهاتن لەسەر ئەو قەنەفانە دادەنیشتن‌و یەکەو «باوەژێن»ی درێژیان لەدەست دەنان . ئەگەر میوانی

زەلام لە دیوەخانە نەبوونایەو خواردنێکی زۆریان نەکردایە ئەوا دوو مێزەکەی ئەوێیان دەکردە ئەستێرکو نوێنیان لەسەر دادەنان •

کەرەستەی هەرە نوێی ماڵ دوو کانتۆرو سندووقێکی خۆکردی بە چەکمەزە بوو ، جلی پیاوانیان تێدا هەڵدەگرتن و کەوتبوونە لای ئەو پەڕی ڕۆژاوای ژووری ، بە شێوەیەکی وا داندرابوون دەتگوت لە دوکانی لەنگەفرۆشی یان قازی بازاڕ داندراون • لە چۆنیەتی دانانی ئەو سندووق و کانتۆڕانەوە دیار بوو کە هیچ بایەخ بە ڕێکوپێکی ناوماڵ نادەن و هیچ بیر لەوە ناکەنەوە ماڵ بەو کەرەستانە بڕازێننەوە • لەگەڵ ئەم شتانەدا باولیشیان هەبوو کە هی ژن و منداڵان بوو • باول سندووقێکە لە بەرمیل یان تەنەکە دروستکراوەو بە بۆیاغی شین یان سەوز یان سوور ڕەنگ کراوە • هەر باوڵێك «کلیلە»کەی لای خاوەنی خۆیەتی • بە قەلابە لە کورتەکی خۆی دەداو دەیخاتە ناو گیرفانی خۆیەوە • ئافرەت تەنیا ئەو باولانەیان هەبوو کە کەس هەقی نەبوو تخوونیان بکەوێ • «سنووق»ێکی داری بە پێچکەش هەبوو لە «سوق»ی سلێمانی دروست کرابوو • لە شەپکەداری سندووقی تۆوچاو شتی وا دروستیان کردبوو و پێشەوەیان کردبوە شووشەو بۆیاغیان کردبوو• وێنەی دەسکە گوڵ و میوەو بوراقیان لەسەر شووشەکان کردبوو• بۆراق ئەسپی سواریی محەمەدە • سەری سەری ئافرەتەو دوو باڵی پێوەیە• ئەم سندووقە دارەیان پێش ساڵێك لەگەڵ بارگەی بووك هێنابوو و ئێستا کەوتبوە کوژییەکی هۆدەی ناوەڕاست • لەم مەڵبەندەی شارستانیدا قەرەوێلەش زۆر جێ گۆڕگێی پێ دەکرێ (٣٠) •

قەرەوێلەیەك بۆ من تەرخان کرابوو • دوو قەرەوێلەکەی تریش هەر دوو کوڕی ماڵێ لەسەری دەنووستن • ئەوانەی دی هەموو لەسەر عەرد

---

(٣٠) ب : ئەدێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١١٩ وێنەی ١٤ : دەرگای خیوەتی چەرمینی ئۆزبەکی •

باولی تەنەکە لەسەر سندووقی داری بووکێنی‌یە کە شووشـەی پێشەوەی وێنەی بوراقی محەمەدی لەسەر کراوە (تۆپزاوە)

دەنووستن . سەیری قەرەوێڵەکان لەوەدا بوو کە ڕێك نەخرابوون ، بە ڕۆژ نوینەکانیان لوول دەداو لەگەڵ ڕایەخ و جاجم پێکەوە دەیانپێچان و وا دەبوو پۆپەشمینیان پێدا دەداو وا دەبوو پێیاندا نەدەدا . ئەو هەمـوو نوێنـەی ئەو خێزانە قەوغەیە پێی‌دەنووستن هەموویان لە یەك شوێن دەخستە سـەر یەك . ئێوارانیش کە قەسەریان پان دەکردەوە لەسەری بنوون دایان نـابوو لەکوێ بنوون نوێنەکەیان لەوێ ڕادەخست و شەویش هەر لەوێ دەنووستن . ژووری ئازووقەش سوودی ئەوە بوو تا چ ڕادەیەك کاروباری ماڵەوەی تێدا جێ‌بەجێ دەبێ . ژووری ئازووقە وا نەبوو هەر تەنیا شتی پێویستی وەکـو خواردن و خواردنەوەی تێدا بێ و بەس بگرە شتی بەنرخ و بەهاداریش هـەر

لەوێ هەڵدەگرن • ئەو شتانەی کە ئێمە لە ژووری نانخواردنو ژووری نووستندا لەبەر چاوانو لە ناو جامخانەدا دایاندەنێین بۆ دەرخستنی ئاستی ئابووری ماڵێ ، ئەوان لەم ژوورەیان دادەنا ، بۆیە ژوورەکە زیاتر ژووری گەنجینە بوو تا ژووری کۆنەشڕە • ئەو کەرەستە بەنرخانەی لەوێ قوفڵو کلیل نەدرابوونایە خاوەنەکەی وەکو چەكو خشڵ بە خۆیەوە دەکردن • کە بە خۆیشی‌یەوە دەکردن بۆ ئەوەی نەبوو خۆی پێ‌دەربخاو ئەدگاری خۆی پێ‌برازێنێتەوە • ئەمەش ئەو جیاوازی‌یە گەورەیە دەردەخا کە لە بەینی ئافرەتی پۆشتەو پەرداخو بەخشڵو زڕەوپۆیلەو لە بەینی ماڵی ڕووتوقووتو بێ‌نموودا هەبوو •

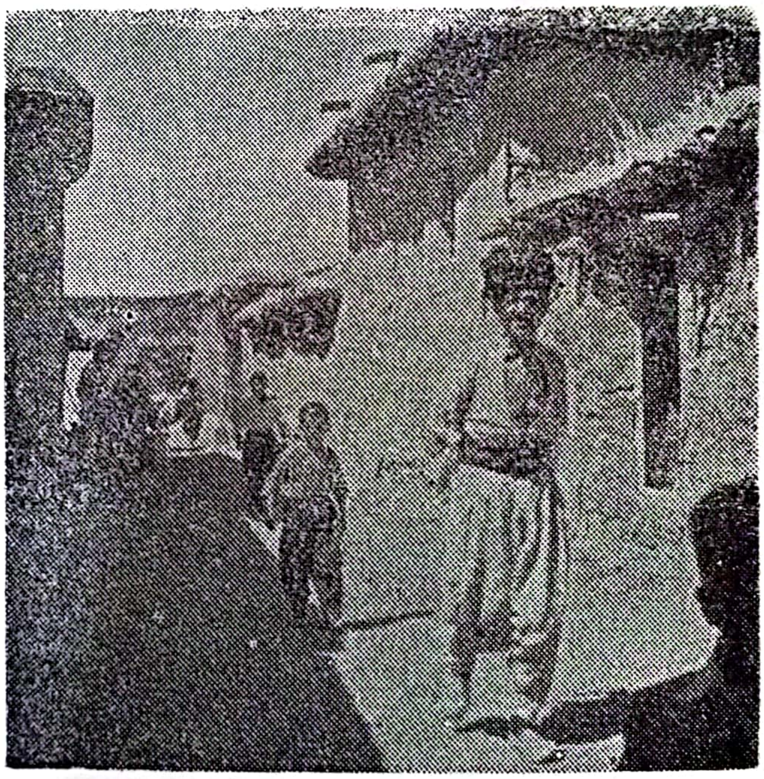

کوڵانێکی سلێمانی . دەستەچەپ : دیوارێکی کەرپووچە . دەستەڕاست :دیوارێکی خشتە .

پێویستە لەبارەی دەستووری نووستنو نوێنڕاخستنی ماڵە کوردانیش بکۆڵینەوە • لە ماڵەوە هەموو بەیەکەوە دەنوون[31] (ئەوە نەبێ کە بووكو

(٣١) ب : فرێزەر ١٨٤٠ ، ٢٢٠ : «هەموو لەدیار یەك ڕادەکشێنو قیت دەبنەوە » .

زاوا دەخرێنە ژوورێکی تەنیاوە) • کە دەنوون یان هەر بۆ حەسانەوە پاڵدەدەنەوە جلیان ناگۆڕن • ئافرەت هەر بە جلی ڕۆژ دەنوون تەنیا ئەوەندە هەیە ژنی بەمێرد کڵاوو دەسرۆکی لە سەر دەکاتەوە لەچەکێکی تەنك دەمامك دەدا • زەلام بە جلی ناوماڵ دەنوون کە ڕەنگە کراسو دەرپێ بێو یان لەباری هەرە هاوچەرخانەدا بیجامەی چاولێکەریی بەغدایی بێ • ئەوەندە هەیە بیجامە لای ئەوان تەنیا جلی شەو نییە • ئەو بیجامەی لە بەغداو شارەکانیدی هەیە بیجامەی هیندییەو بە ڕێی ئەوروپادا گەڕاوەتەوە ڕۆژەلاتی نزیكو وەکو بەرگی شەوو بەرگی ناوماڵ لەبەری دەکەن • لە کوردستاندا ئەوەی بیجامەی لەبەر بکردایە ، بە ڕۆژ بیجامەی لەبەر بوو و بە شەویش پێیدەنووست • تەوالێتی (دەموچاو شووشتن) تایبەتی سبەینەو ئێوارانیان نییە • بە زۆری پاكو خاوێنییان لەسەر دەستنوێژ شووشتن ڕاوەستاوە • ئەم دەستنوێژ شووشتنەش وەکو زۆربەی کاروباری ژیانی ڕۆژانەیان بۆ پێڕەو کردنی دەستووری ئیسلامەتییە کە پێش نوێژکردن دەمو چاویان دەشۆنو خۆیان پاك دەکەنەوە بۆ خاتری نوێژەکەیە نەك بۆ خاتری تەندروستی خۆیان • پاش هەموو جەمێك دەستیان زۆر پاك دەشۆنو ئاو لە دەمو لووتیان وەردەکەن • کە دەچنە سەرپێشاو یان تەرجومانەکەم گۆتەنی کە دەچنە سەر ئاوێ و عەیبی خۆیان دەشۆن ، دیسان دەستو پلیان دەشۆن • ڕۆژ پێنج فەرزە دەستنوێژ دەشۆن[٣٢] • واتە دەموچاوو دەستو قۆڵو پێیان دەشۆنو دەستێکی تەڕ بە پێشەسەریاندا دێنن• بێجگە لەوەی کە ، بۆ نموونە ، پاش مەهك(کنج) یان گان[٣٣] سەراپای لەشیان دەشۆن • ئیدی، بەم جۆرە، دەبینین کە هیچ حەوجە بە تەوالێتی سبەینەو ئێواران نین •

---

(٣٢) مەرج نییە هەر پێنج فەرزە دەستنوێژ بشۆن . تا دەستنوێژیان نەشکێ دەتوانن نوێژی پێبکەن . وا دەبێ نوێژکەر بە یەك دەستنوێژ دوو سێ نوێژ بکا ــ و.

(٣٣) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ٧٤ .

به ڕۆژ ، هەر کاتێ پێویست بوو جلیان دەگۆڕن • بەتایبەتی کە بزانن جلکیان دزوون بوە • بەم جۆرە (نووستنو لە خەو ڕابوون) لای کوردان هیچ پێوەندی بە جلوبەرگ گۆڕینەوە نی یە •

بۆ ڕوناکیش ، ئەو ماڵە قەوغەو گەورەیـە یەك لامپـاو دوو چـرای نانڈینیان هەبوو • بە ڕۆژ ، لامپاکەیان بە بزمارێکی سەر دیواری هۆدەی ناوەڕاستەوە هەڵدەواسیو کە تاریك دادەهات ، چ لەسەر بان بوایە ، چ لـە حەوشە بوایە ، چ لە ژووری ناوەڕاست بوایە ، لامپاکەیان لەسەر عەرد یـان لەسەر تەپلەیەکی بچووك دادەناو بە ئەڵقە لە دەوری دادەنیشـتن • ئەوەش بایی ڕوناككردنەوەی سەرلەبەری ئەو ماڵەی نەدەکرد بەڵام خەڵکی مـاڵێ کە لە نانڈین لەبەر ڕوناکی ئاگر ئیشیان دەکردو لە حەوزی حەوشە لەبـەر تریفەی مانگەشەوو جریوەی ئەستێران شتیان دەشووشت بەم ڕوناکی‌یە کەمە سەخڵەت نەدەبوون چونکە لە ڕوناکی زۆر ڕانەهاتبوون • ئێواران لە هەندێ پەنایان ئیشیان دەکرد کە ڕوناکی لامپای نەدەگەیشتێ • ئەم خانوە قورەی دەرەبەگی دێ هەندێ کەرەستەی پچڕپچڕو پەرتوبڵاوی ئەوروپایی تێـدا بوو وەکو : ئاوێنە ، رادیۆ (بەرگێکی خامەکیان بۆ کردبـوو و بـە کرێی ئاوبەستی دوکان کڕیبوویان) ، سـەعاتی دەسـت ، چـاویلکە ، دەرمـانی نینۆك ، چەرخ ، فڵچەی ددان ، کلیلی قووتووشکاندن ، گرامافۆن •

★ ★ ★

بۆ نموونەی مەڵبەندی ژیانی ژنە جوتیاری لادێیی خانوویەکی زۆر بچووکی گوندی بەڵخەمان دەستنیشان کردوە • خانوەکە ژنو مێردێـکی گەنجی تێدا بوو ، کچێکی پێنج ساڵانیان هەبوو • ئەم خانوە نە بە بـەردو دیمەك کراوە ، نە بەشێکی خانوویەکی گەورەیشە کە بەسەر یەکەوە بۆ چەند خێزانێك دروستی دەکەن • خانوەکە بە جۆرێکی وا کراوە پشتی داوەتـە تەلانو لە پێشەوەڕا دوو نهۆمە • هەلا بزنان کەوتۆتە خوارێ ، بانهەڵبـان

بۆتە ژووری ماڵێ • لە خوارەوە بە کۆماج سەردەکەون • بانەکەی قوڕە • بە کاریتەی دار چنار دارەڕێ کراوە • نهۆمی سەرەوە تەنیا یەك ژوورو بەربانکێکە • ژوورەکە دەرگایەکی داری پتەوی هەیە • عەردی بەربانکەکە سەربانی هەلا بزنانە • دیواری پشتەوەی خانوەکە بەردەو پشتی داوەتە چیا • هاوینان ، تاقە ژوورەکەی ئەم ماڵە دەبێ بە ژووری ئازووقەو هەرچی بەروبوومی وەکو تۆوی ووشكو هەر کەلوپەلێکی ماڵەوە هەبێ وەکو هیبرارو سندووقی دارو باولی تەنەکە لەو ژوورەی دادەنێن • کە دونیا گەرم دادێ ، ئەو ماڵە لەسەر بانو بەربانکەکەی سەر هەلا بزنان دەخەون • ئەم بەربانکە لەلای دەرەوە بە شواڕو چروو تەیمانی بۆ کراوەو بەرامبەر ژووری زستانان وای لێهاتوە نە هەیوانەو نە کەپر ، لەو بەینەدایە •

ئاخەبانیان باش دەپەستایەوەو باگوردانیان لەسەر دەگێڕا بە تایبەتی لە بەڵخە کە بانیان بە گڵگەج سواق دەدا • هەموو ساڵێ سەر لەنوێ بان سواق دەدەنو هەر کاتێ ئاوی پێبکەوێ سواقی دەدەنەوە • خانوو سواقدان پیشەی ژنانە (٣٤) بە دەستەواو بە هەرەوەز بۆ یەکتری دەکەن • ئەم مەڵبەندە بە تەواوی بێ کەرەستەو کەلوپەلی ناو ماڵە •

بە زۆری هەر لەسەر بان دەژیان ، یان ڕایەخیان لەسەر بانەکە ڕادەخست ، یان مافووری گوڵگوڵی‌یان لەبن دیوار ڕادەخستو لەسەری دادەنیشتن • بالیفی لوولەیی‌یان هەبوو پاڵیان پێدەدا • (کوون) زۆر ڕاست دەکا کە دەڵێ : «پیاو کە لەسەری دادەنیشێ وەکو لەسەر کورسی دانیشتبێ ئاوا تەواو بە ئیسراحەتو بە دەبدەبەیە •••» (٣٥) کەرەستەی چێشتلێنانو نانکردنیان بریتی‌یە لە : ئاگردانی چێشتلێنان کە لە قوژبنی دواوەی

---

(٣٤) مەرج نی‌یە لە هەموو شوێنێکی کوردستان خانوو سواقدان پیشەی ژنان بێ • ڕەنگە لە بەڵخە وابێ ، بەڵام لە هەندێ شوێنیتر سواقدان ئیشی پیاوانەو ئەوپەڕەکەی ژن نەختێ یارمەتی‌یان دەدەن — و •

(٣٥) کوون ١٩٥٢ ، ٣٤٨ •

بەربانکەکەیەو کەوتۆتە پێش دەرگای تاقە ژوورەکە ، مەنجەڵی شیو ، «ساج» یا «تاوە»ی «نان» کردن • لێرە کە لە سنووری ئێران نزیکە تەندووریان نییە • ئەو ئاوەی بۆ پێویستی زەلامانو بۆ شمەك شووشتنو بۆ ڕێژەو پێژەی ماڵێ گەرەکیان بوو لەو نزیکانە دەست نەدەکەوت ، نەختێ لەولاوە ، لە ناو خانوە بانهەڵبانەکانی قەدگرد حەوزێك هەبوو شوێنەکەی وەکو ئەشکەوت وا بوو ، بۆ ژنان تەرخان کرابوو دەیانگوت ئەم حەوزە جۆگایەکی پیسی دەهاتەوە سەر بۆیە بەکەڵك ماڵێ نەدەهات ئیدی ناچار بوون دەچوون لە دۆڵی خوارێ ئاویان لە تاڤگەیەکی ناو دارستانەکە دەهێناو لە گەڕانەوەدا نیو سەعاتیان پێ‌دەچوو تا سەردەکەوتنەوە دێ • لەو دۆڵەی خوارێ حەوزێکیان بە بەرد کرد بوو کە ژن دەچوونە سراوێ جلودەمو چاوی خۆیان تێدا دەشووشت • هەلا بزنانیان کردبووە ئاودەسخانە • مەشکەیان بە سێ‌پێك دەژەند • شەو لەسەربان لەسەر مافوور دەنووستنو ئەو کۆماجەی دەچوە سەربان بە چیلکەدار قەپاتیان دەکرد بۆ ئەوەی سەگی کورکنو بۆرەی شوانانو ڕانی سەرەڕۆی ڕێچکە شاخاوی‌یەکانی شوانان بەسەر بان نەکەون •

★ ★ ★

بۆ نموونەی لێکۆڵینەوەی باری نیشتەجێی هەردوو (مەڵبەندی شارستانی)ی ئافرەت خانووی ماڵی تەرجومانەکەم وەردەگرین لە سلێمانی •

باوکەکە بازرگان بوو ، نوێنەری کۆمپانیایەکی گەورەی بەغدا بوو • لە شەقامە سەرەکی‌یەکەی سلێمانی دوکانێکی کەرەستەی کارەبایی هەبوو • هەرچەندە بازرگانی ئەم کەرەستە نوێ‌یانە بوو بەڵام دوکانە بچووکەکەی وەکو دوکانە گەورەکانی بازاڕ سەکۆی هەبوو ، مافووری لەسەر ڕاخرابوو ، کە مەعمیل دەهاتن لەسەری دادەنیشتن • مێزێکی بچووکی وەکو هی دوکانی زێڕینگرانیشی لێ‌بوو کارگێڕەکە لەسەری دادەنیشت •

بێجگە لە مێرد کە خۆی لە شێست سالی دەدا ، ئەو ماڵە دوو ژنی تێدا

بوو ، ٥٥ ساڵان و ٣٧ ساڵان بوون و یازدە منداڵیان هەبوو • پێنجیان کوڕ بوون : ٢٦ ، ١٣ ، ٨ ، ٦ ساڵان و یەکی ٦ مانگان • شەشیان کچ بوون : تەرجومانەکەم کە ٢٥ ساڵان بوو ، ئەوانی تریش : ٢٣ ، ١٧ ، ١٦ ، ١٥ ، ٣ ساڵان بوون • کچێکی نۆزدە ساڵیش بە مێرد چووبوو و لە ماڵە خەزوورانی بوو (خێزانەکە هەموو پێکەوە دەژیان) بەم جۆرە ئەم ماڵە زۆر بە فەڕاحی ١٤ سەر خێزانی تێدا بوو •

ئەم خانوەش وەکو خانووبەرەی شێخ تەیفووری تۆپزاوە ، کە دادەخرا لە هەموو لایەك دادەبڕاو سەربەخۆیی‌یەکی تەواوی وەردەگرت • ئەم خانوە بریتی‌یە لە کۆمەڵە ژوورێکی یەك نهۆم بەڕیز یەکەوە ، کەوتۆتە گەڕەکە کۆنەکەی سلێمانی • ئەم خانوە دەرگای لە کۆلانێکدایە ، کۆلانەکە قیر نی‌یە • دیواری ئەم لاو ئەو لای بێ‌پەنجەرەیە • خانوەکە دوو بەشە • بەشەکۆنەکەی بە خشت کراوەو بەشە نوێکەی بە کەرپووچ کراوە • هەردوو بەش بانیان کاریتەیەو هەراشیان هاویشتراوەتێ‌و قوڕەپەست کراون • جیاوازی‌یان ئەوەندەیە کە کاریتەکانی بەشە کۆنەکە وەکو خانووی لادێ سەریان لە دیوار هاتۆتە دەرێ‌و بوونەتە سواندەیەکی پتەو ئەو سواندەیە دیوارە قوڕەکە لە باران دەپارێزێ کەچی ئاخەبانی بەشە نوێکە ، کە دیواری کەرپووچە ، بێ سواندەیە • خانوەکە ژوورەکانی لە دەوراندەوری حەوشەیەك کراون ، تەنیا جێی یەك دەرگای ئاسن ماوەتەوە ئەوەی‌تر تەواو لە دونیای دەرەوە دابڕاوە • دەرگای دەرەوە لایەکی دیواری کەرپووچە کە کەوتۆتە بەینی خانوەکەو کۆلانێ • لە دەرگاوە بە دوو پایە شۆڕ دەبیتەوە ناو حەوشەو لەویوە دەچیتە دالانێك کە دەرگای کەوتۆتەوە حەوشە • دالانەکەو حەوشەکە هەردووکیان بەردڕێژ کراون بەڵام ئەوەندە هەیە دالانەکە نەختێ لە حەوشە بەرزترە • لەناو دالانەکەوە دەرگایەك هەیە دەچێتە ژووری میوانان ئەویش عەردی بەردڕێژ کراوە دوو پەنجەرەی شووشەی تێدایە دەڕواننە حەوشە

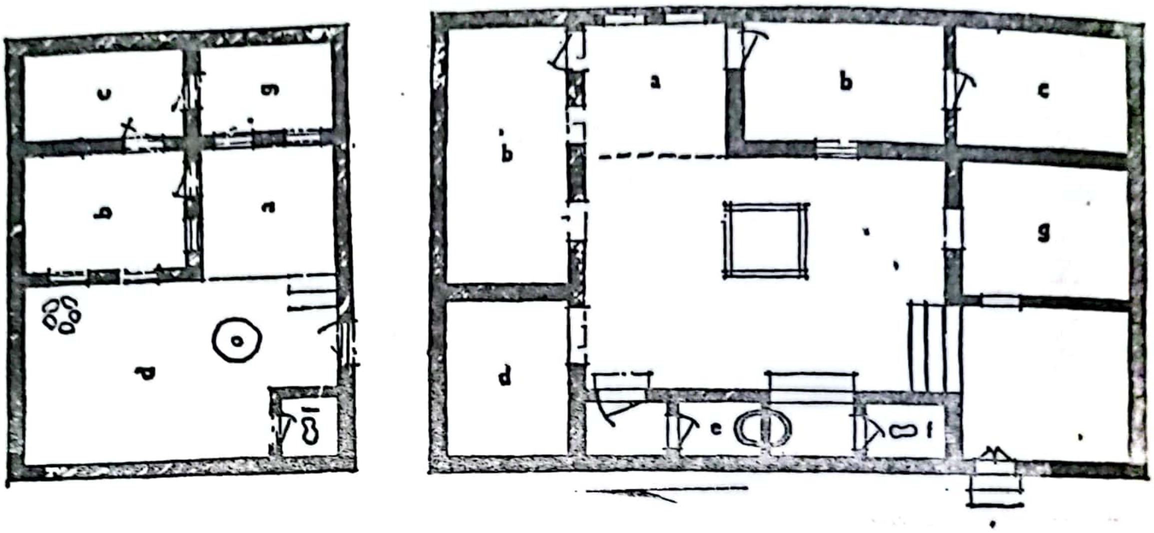

نەخشەی دوو خانووی ماڵ لە سلێمانی
گەورەکەیان : بۆ خێزانێکی گەورەیە
بچووکەیان : بۆ ژنو مێردێکی تازەیە

بەڵام پەیوەندی بە بەشی ئافرەتانەوە نی‌یە(٣٦) جێگای ئاوو شت شووشتن لە دیواری لای کۆڵانە • حەوزێك لەناو داڵانەکە ، لای دەرگای حەوشـە هەیە ئاوی لەبەر دەڕواو شتو مەکی تێدا دەشۆن • ئاودەسخانە کەوتۆتـە حەوشە ، تەنیشت دیواری لای کۆڵانێ • بنەوەی قۆرتێکی درێژووکانی‌یە ، ئاوەڕۆی هەیە • هەندێ سۆندەو شێرەیەك لەبن دیوارەکە هەن پاش دەست بە ئاو گەیاندن دەستی پێ‌دەشۆن • حەوزێکی وەکو بەرمیل لە نزیك دەرگای ئاودەسخانەکە لە عەرد گیراوە • بۆڕی‌یەکی بە لاتەنیشتێکەوەیە • تەنەکەیەك هەیە ئاگری لەبن دەکەنەوە ، کە ئاوەکە گەرم بوو بـە بـۆڕی دەچێتـە سەرشۆرکو سەرشۆرك کەوتۆتە تەنیشت دیواری لای کۆڵانێو ژوورێکی بچووکی لەپێشەوە بۆ کراوە جلی لێ‌دادەکەنن • ئیدی جگە لەمانە ئەوەی

(٣٦) ب : لەبارەی باری ئەو تورکانەی ئیسلام کاری لێ‌کردوون لە بۆسنیـا ، هانگی ١٩٠٧ ، ٥٤ : «شوێنی سەرداری ماڵ پێی دەگوترێ (سەلاملك)، کەچی شوێنی خانان پێی دەگوترێ (حەریم) یان (حەرەملك) . کەچـی موسلمانی هەژارو دەست کورتتر میوانو پیاوی بیگانە دەباتە ناو هەمان شوێنی خێزانەکەیەوە .

دی هەمووی وەکو هی ماڵی شێخ تەیفووری تۆپزاوە وایە • بەم جۆرە سەراپای خانوەکە سێ بۆڕی ئاوی تێدایە کە ئاوی پوختەوپاکی شارەوانی سلێمانییان لێدێ : داڵانو ژووری میوانانو بندیواری باخچەو قوللەکان کە بەم دواییە بە کەرپووچ کراوە • حەوشە بە بەردی ئاسایی بەردڕێژ کراوە ، قۆرتێکی لە ناوەڕاستدایە ، وەختێ خۆی حەوزو فیچقە بووە بەڵام لەبەرئەوەی منداڵێکی تێدا خنکابوو کوێریان کردبووەوە • لە شێوەی چوارگۆشەدایەو ناوەڕاستی کونە کە حەوشەیان دەماڵی خۆڵەکەیان تێدەکرد • هەموو هۆدەکان کەوتوونەتە دۆراندۆری حەوشە • بەشی ماڵەوەو شوێنی ئافرەتانیش هەروایە کە وەکو لە نەخشەی سەر عەردڕا دیارە ئەم بەشە کۆنە کە بە خشت کراوە بریتییە لە دوو ژووری لاکێشەیی لێکتێپەڕیونو ژوورێکی سێ دیوار «هەیوان» یان لە بەینەو دەڕوانێتەوە حەوشە • دەرگای هەر دوو ژوور لەو هەیوانەدایە • هەر دوو ژوور عەردیان باش پەستراوەتەوە بەڵام بانیان دارەڕێو هەراشە • بەشە نوێکەی خانوەکەش هەر وایە • ژوورەکان پەنجەرەی شیشەبەندی شووشەیان تێدایەو پەنجەرەکان تەواو دادەکشێنو دەگەنە سەر زەوی • ژووری ئازووقەش کە گەنمو کەرەو کەرەستەی ماڵیان لێ دانابوو ، کەوتۆتە پشت ژووری میوانان بەڵام دەرگای لە ناو ژووری میواناندا نییە ، دەرگای دەچێتەوە ناو یەکێ لەو دوو ژوورەی باسمان کردنو زۆر توند قوفل دەدرێ • بێ پەنجەرەشە • ناندین کەوتۆتە پەنا قۆمەتە دارێکی قەلاشکەریو دەڕوانێتە حەوشە • کەوتۆتە بەینی دیواری لای کۆڵانێو هۆدەکانی بەشە کۆنەکەی خانوو • هەر وەکو ماڵی شێخ تەیفووری تۆپزاوە تەباخێکی نەفتو ئاگردانێکی تێدایە • خانوەکە کارەبای هەیە ، گلۆپی هەیە ، پلاکی بۆ ئوتوو و بۆ پانکەی کارەبایی هەیە • هەر چەندە خانوەکە ئەوەندە گەورەیش نییە بەڵام وەکو هی تۆپزاوە کاروباری چێشتلێنانیان سەربەخۆیە • لە

حەوشەو لە هەیوانێ خواردن ئامادە دەکەنو شێولێنانو نانکردنیان لە ناندینە • شێو لەسەر تەباخی نەفت یان لەسەر کوچکاگر لێدەنێن • کە نان بە سێڵ دەکەن هەر لەسەر ئەم کوچکاگرە دەیکەن • لە حەوزی بەینی ئاودەسخانەو سەرشۆرك قاپو هیربار بە ئاوی سارد دەشۆن • جلوبەرگیش هەر لەوێ ، لە ناو تەشتێکی زلو پەل ، لەسەر عەرد دەشۆن •

تاقمە قەنەفەیەك لە هۆلەکەدا هەبوو سەرپۆشی قەدیفەی شینباویان تێ گیرابوو • مێزێکی گەورەیشی لێبوو • ئەگەر موناسەبەیەك لە گۆڕێ هەبایە ئەمانەیان هەموو دەبردە حەوشە • جارو بار نانیان لەسەر مێزەکە دەخوارد بەڵام ئەگەر وەکو دەستوورێك وەری بگرین بە زۆری مێزەکەیان دەکردە ئەستێرکو بە ڕۆژ نوێنیان لەسەر دادەنا • کەلوپەلو کەرەستەی ناومالیان ئاسن نەبوو • ژووری میوانانیش تاقمەیەکی لێبوو ، قەنەفەی دار بوو ، بۆیاغ کرابوو ، کورسییەکی سادەی لێبوو کیفکێکی مەخمەلی بۆ کرابوو • تەپلەیەکی جگەرەیشی لێبوو • ئەم تاقمە تایبەتی بوو بە ژوورێو نەدەگۆزرایەوە • هەر چەندە ژووری میوانان ئەم شتانەیشی لێبوو بەڵام میوان لەسەر عەرد دەنووستن • هاوین ، ژوورەکانیتر هیچ کەرەستەیان تێدا نەبوو تەنیا دوو قەنەفەی نزمیان تێدا بوو ئەوانیش جاجمی زستانو فەردە دەغلو شتی وایان لەسەر دادەنان • بێجگە لەمانە ، تەنیا یەك ژوور کانتۆرێکی داری لێبوو دەرگای ئاوێنە بوو • لە جێی خۆی بۆ جلوبەرگ کرا بوو و ڕەفتەی تێدا بوو بەڵام بەم دواییە ڕەفتەکانیان لێکردبوەوەو بوخچەی ماڵێیان لەناو نابوو • باولی تەنەکەی شینو سوورو سەوز لە قوژبنەکان داندرابوون سنگو بزماریان لە دیوارەکان کوتابوو جلیان پێوە دەکردن (٣٧) • لەوە نەدەپەنگانەوە کە جلی ئافرەتان بێرەوە

---

(٣٧) ب : لەبارەی ئەو تورکانەی ئیسلام کاری لێکردوون لە بۆسنیا هانگی ١٩٠٧ ، ٦١ : «... زۆر شوورەییە ئەگەر ژن جلوبەرگیان لە تەنیشت جلی پیاوان بە دارەوە هەلبواسن...» .

بکەن و بەوێیەوە نەکەن .

نەردەوانێکی بچووك لە گۆشەیەکی حەوشێ ، لە بەینی نان‌دین و سەرشۆرکێ هەبوو دەچوە سەر ئاخەبانی خانووی ماڵێ کە بە بانی تری ئەو گەڕەکەوە لکاوە بەڵام هەموو بانەکان بڵندی‌یان هێندەی یەك نی‌یە . ئەو ماوەی کە من لە سلێمانی بووم دوو قەرەوێلەکەی ماڵێ لەسەر ئەو بانە داندرابوون و ئەوانەی‌تریش ڕایەخیان هەبوو . کە ڕەشەبا بوایە لە حەوشە دادەنیشتن . لە کاتی ڕەشەبادا قەرەوێلەکانیان بەجێ دەهێشت و تەنیا ڕایەخەکانیان دەبردە خوارێ . لێرەش ، هەر وەکو ماڵی شێخ تەیفووری تۆپزاوە ، هاوین ، بە پەرت و بڵاوی دەنوون و شوێنێکی زیاتر دادەگرن . جا شوێنی نووستنیان کەوتبوە ئەو لایەی بۆ لای مزگەفت هەنیشکەی کردبوو و چەپەرێکیان بە چیغ[٣٨] بۆ کردبوو . ئەم چیغە لەسەر بانەکانی‌تری شاریش هەبوو . چیغ شوێنی نووستنی تەواو دانەدەبڕاند چونکە هەر چوار دەوری تەواو قەپات نەدەکرد . هەر چەندە هەموو بانەکان بەرزایی‌یان نزیکەی هەندی یەك بوو بەڵام جێگەی نووستنی شەوانیان جودا بوو و کە بە پەیژە دادەبەزینە خوارێ خانوەکە بە تەواوی لە خانوەکانی‌تر جودا دەبووەوە . لێرەش ، هەروەکو مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێ و مەڵبەندی ژنە جوتیاران ، سینی نان خواردن لە کوێ دابندرێ ئەوێ دەبێتە ژووری نان‌خواردن . لە مەڵبەندی شارستان‌دا نەمدی نان لەسەر بان بخۆن . لە ماڵەوە نان دەخۆن ، جا لە هەر کوێ ڕێك بکەوێ ، چ حەوشە بێ ، چ هۆڵ . تەنیا ئەگەر میوانیان هەبێ و شتێ لە گۆڕێ هەبێ لە ژووری میوانان (دیوەخانە) نان دەخۆن . ژووری میوانان سەرەتایەکی ڕێکخستنی کەل و پەل و هەڵبژاردنی ناوماڵی پێوە دیار بوو . کەرەستە و دەستووری خواردن و خواردنەوە وەکو هی لادێ هەمان شت بوو . دوو ژنەکەی ماڵێ ،

---

(٣٨) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٨٧ .
– ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ١٦٠ .

که نوێنەری ئافرەتی شارستانی نەخوێندەوار بوون ، وەکو ئافرەتی لادێ نەختێ بەمە سەخڵەت دەبوون چونکە نەیاندەتوانی خۆیان لەگەڵ جۆری ژیانی ئەم منداڵە گەورەو گچکانە بگونجێنن کە دەچوونە قوتابخانە • ئەوەی ڕاستی بێ ، کێشەو ململانەیەکی بەردەوام لە نێوان جۆری ژیانی ڕەسەنو دەفگرتووی ماڵو ئەو جۆرە ژیانە نوێیەدا هەبوو کە خوێندەوارەکانی ماڵ عەوداڵو سەراسیمەی بوون •

★ ★ ★

بۆ نموونەی خانووی نوێی ئافرەتی خوێندەواری شار ئەو خانوە وەردەگرین کە ژنو مێردێکی تازەی تێدابوو • ژنو مێردەکە هەردووکیان مامۆستای قوتابخانە بوون• ئەم خانوە نموونەیەکی بچووکی خانووی ماڵی تەرجومانەکەم بوو ، بریتی بوو لە : هۆل یان هەیوان ، ژووری میوانان کە کەوتبوە پشت ژووری نووستنو دەرگەی کەوتبوەوە هەیوانێ ، هەر لەو ژوورەوەش دەچوە ژووری ئازووقە • ئەم ژوورانە پێشەوەیان حەوش بوو• ئەم حەوشە لە قوژبنێك ئاگردانو لە ناوەڕاستەوە شێرەیەکی ئاوی تێدا بوو • ئاوەدەسخانەیان لە تەنیشت دیواری لای کۆڵان بوو ، ژوورێکی سەربەخۆ بوو • خۆیان لە سەرشۆرکی دراوسێکەیان دەشووشت • کارەبایان نەبوو • ژووری میوانانیان تاقمێکی ئاسنی تێدا بوو • بۆ دانیشتنی هەیوانو نووستنی سەربان ڕایەخیان ڕادەخست • کەلوپەلو ناومالی ژووری نووستنیان بریتی بوو لە : تاقمێکی بەغدایی ، سیسەمێکی دوو نەفەری ، کانتۆرێكو مێزێکی دار • لە کاتی زەماوەندا ، کە مالیان بۆ ئەم ژنو مێردە خوێندەوارە دانا هەموو ژوورەکان کەلوپەلیان تێدا بوو • ئەگەر ئەم ماڵە لەگەڵ ئەوانەی تر بەراورد بکەین کە پێشتر کەلوپەلی وایان هەبوە دەبینین بە پێی ڕۆژگار کە خێزانەکە زیاد دەکا کەلوپەلەکان نامێننو ژیانێکی نوێ دێتە کایەوە • ئەمە لە ماڵی تەرجومانەکەم هاتبوە دی • قەڕەوێڵەی

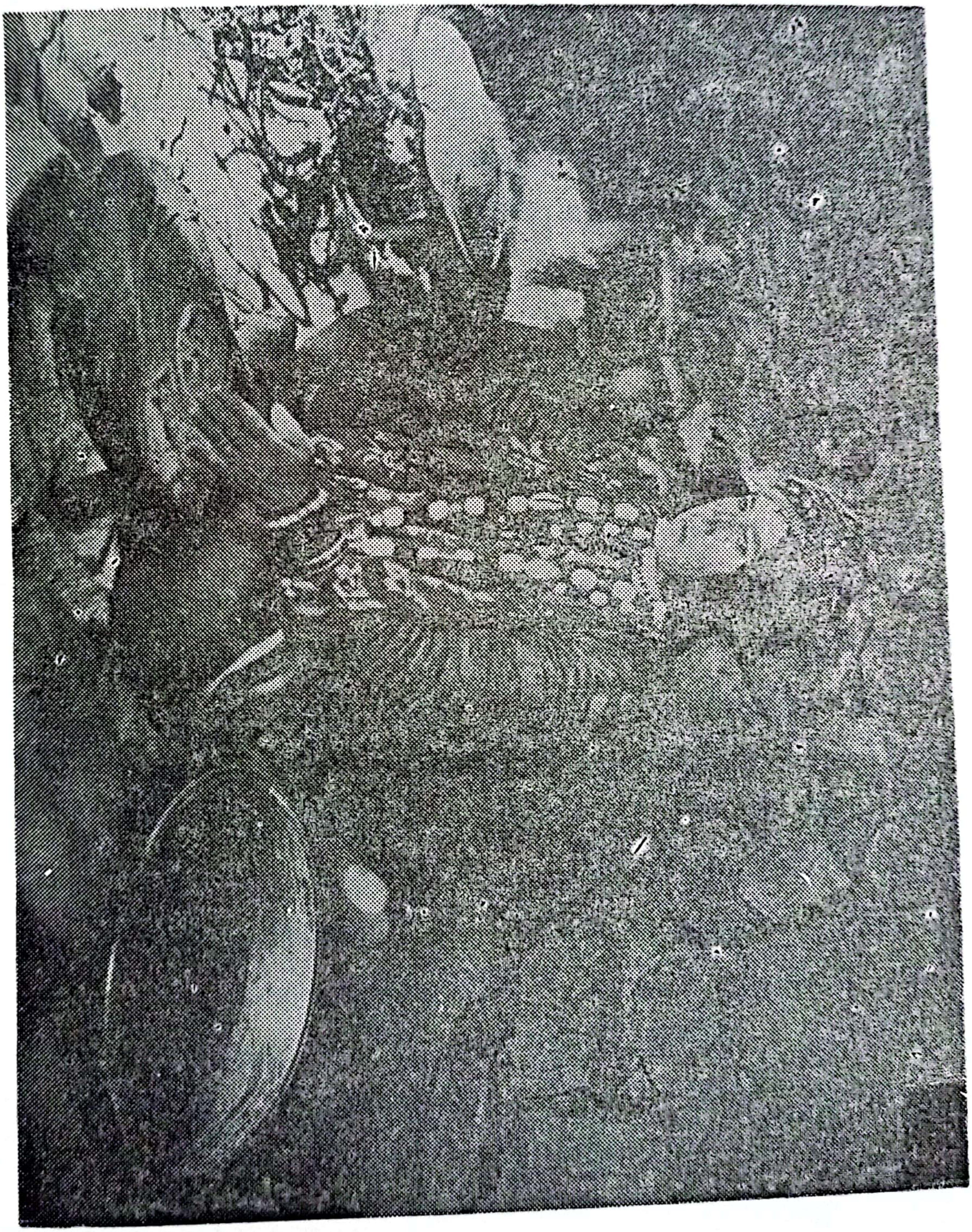

ژنە جوتیارێك نان بە سێڵ دەکا (بەڵخە)

بووکێنی‌یان فڕێ‌دابوە سەربانو ئەوانەی‌دی لەسەری دەنووستن ، کانتۆڕی پڕ بوخچەش کەوتبوە حاڵی گۆشەگیری‌یەوە • کە تەگبیریان کرد ژن بـۆ کوڕە پێ‌ڕاگەیشتوەکەی ماڵی تەرجومانەکەم بێنن بڕیاریان دا ئـەم ژوورە بدەنە بووکو زاوا کە کانتۆڕی ماڵی تێدا بوو و ئەو کاتەی من لەوێ بـووم لەو کانتۆڕە زیاتری تێدا نەبوو ؛ چونکە دەبوایە بووکو زاوا هەر لە مـاڵی باوکی زاوا بمێننەوە • وا دەبێ بووک داوا دەکا کە بەشێکی مارەیی لە بەغدا بە کەلوپەلی ناوماڵ بدەن • ئەم ژنو مێردەش کە شانەیەکی نوێ لە مـاڵەوە دروست دەکەن هەر کاتێ یەکەم نۆبەرەیان بوو لێك‌دەترازێن ، ژنەکە دەچێتە ناو دونیای ژنانو کابراش دەچێتە ناو دونیـای زەلامـانو ئەو حەلـە چی کەلوپەلیان هەیە هەمووی تێکەڵ ماڵی گەورە دەکەنەوە • جـا بۆ ئەوەی خانوەکە بەم ژوورە کەمانەوە جێی هەموو سەر خێزانەکانی تێدا ببێتـەوە ناچار خواردنو نووستنیان پێکەوە بوو • دیارە ئەوەیان پێ لە ژیانی تایبەتی‌و ژیانی ژنو مێردایەتی زۆر گرنگتر بوو کە ژووری میوانان بە جۆرێکی‌وا بێ زەلام بێنو بڕۆنو ژنی ماڵێ چاویان پێ نەکەون •

چوستو چالاکی ئافرەت لە ماڵێ

چوست‌وچالاکی ئافرەتی کورد ئەم یازدە بەشە دەگرێتەوە : نان‌کردن ، بەناو هێنانی شیرو ڕێچاڵ ، چالێنان ، چێشت‌لێنان ، ئاوهێنان ، کۆکردنەوەی گزرەو دارودوو ، بەنـاو هێنـانی دانەوێـلە ، ڕێژەوپـێژە ، شـووشتنو ئوتووکردنی جل‌وبەرگ ، هەڵبژاردنو خاوێن کردنەوەی ماڵ ، جێ‌ڕاخستن •

ئافرەت لە دەوروبەری سەعات پێنجی بەیانی لە خەو ڕادەبن ، نیوەڕۆ پاڵ دەدەنەوەو نەختێ دەنوون ، لە بەینی سەعات یـازدەو دوازدەی شـەو دەخەون •

نــان‌کردن :

نانی کوردی پان‌و تەنك‌و خڕە ، ئەوەندە تەنکە دەڵێی پەڕە کاغەزە . تیرەی نزیکەی ٥٠سم دەبێ . کە تازە دەکرێ نانەکە پۆڤژە هەڵدەداو پاشانیش ئەوەندە نەرمە وەکو تیمانج [٣٩] وایە . «ئارد»ی گەنم دەکەنە «هەویر»و بە هێلەگ دەیبێژن . هەویرەکە بە «ئاو»و «خوێ» دەکەن . خوێ لە نــاو «خوێدان»[٤٠] دەکەن ، خوێدانیش لە پارچە جواڵێك دروســت دەکەن . هەویرترش لە هەویر ناکەن تا هەڵبێ ، کە هەویریان کرد یەکسەر دەیکەنــە نان . هەویر لە ناو تەشتێکی گەورەی پەڵو خڕی سفر دەکەن . ئەم تەشتە لێواری ١٠ سم بەرزەو ناوەوەی بە شۆرە سپی دەکرێتەوە . ئەستیو هەیــە هەویری پێ لە تەشت دەکەنەوە . ئەستیو نزیکەی ٢٣سم درێژە . ســەری دەسکەکەی بە ئەڵقەیە . بە دەست «گونــك» واتە ئەنگوتــك لە هــەویر دەبڕنەوە . هەر ئەنگوتکێك بەقەد کوڵەمستێك دەبێ . ئەنگوتکەکان لەسەر سەختیان ڕیز دەکەن‌و پاشان دەیکەنە نان . ئەنگوتك دوو جــۆرەو هــەر یەکەیان ، بە پێی تێگەیشتنی من ، بە گوێرەی ئەوە دەگۆڕێ ئاخــۆ بــە «تەندوور»[٤١] دەیکەن یان بە «تاوە»[٤٢] یان «ساج» . لە هەر دوو باردا ژنێ لە سەر زەوی هەڵدەتروشکێ‌و «پنە»[٤٣] یــەك لە تەنیشــت خــۆی

---

(٣٩) ڕیگارد ١٩٣٥ ، ٧٢ ود . باسی هەمان جــۆرە نــان دەکا لای کوردەکانی تورکیاو دیمەنی لەگەڵ دەسڕی زۆر پیس‌و کاغەزی قاوەیی بەراورد دەکا .

(٤٠) کوردی ڕەوەند خوێدانانیان لە مافوورەو بــە گوڵنــگ‌و مووروی زەرد ڕازاوەتــەوە .

(٤١) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٥٦ : «تەندوور» .
— نیکیتین ١٩٥٦ ، ٨٨ .

(٤٢) لوڕەکانی ئێران بەکاری دێنن ، فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٨٩ ، وێنــەی ٧٢ .
— گوایە لە لوبنان بەکار دێ ، جۆلی ١٩٥١ ، ١٨٢ .

(٤٣) ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٨٩ ، وێنەی ٧٢ .

دادەنێ • پنە [٤٤] واتە فەرشە هەمووی یەك پارچـەیەو لە پارچەدارێـکی گەورە دادەتاشرێو دەبێتە تەختەیەکی ئەستووری چوارگۆشە ، گۆشەکانی خڕەو پشتی نەختێ زەقەو چوار پێچکەی هەیە تا بەرەو خوار دەچن باریك و بچووك دەبنەوە • نموونەیەك ٣٦٥و٠م×٢٥و٠م ×٠٧و٠م ، نموونەیەکی تر ٥٠و٠م × ٤٢و٠م × ١٠و٠م) •

کاتێ کە نان بە تەندوور دەکەن چەند ژنێك پێکەوە دەیکەن و بە گشتی وەری بگری سێ ژن بە هەرەوەز دەیکەن [٤٥] • ئەنگوتك بە تیرۆگ [٤٦] پان

نان کردن : ژنێ هەویری لەسەر فەرشە پان کردۆتەوە

---

(٤٤) پنە واتە فەرشە یان خوان ڕاستە بە دار دەکرێ ، بەڵام لە هەندێ شوێن لە گێچ دەکرێو خڕەو سێ پێچکەی هەیە . کە پنە لە گێچ دەکەن زەردێنە هێلکە لە پشتەکەی دەدەن تا لووس بێ و ئەنگوتکی باش لەسەر پان بێتەوەو گێچەکە لەگەڵ هەویر پان کردنەوە هەڵنەستێ ـ و.
(٤٥) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٩٧ ود .
(٤٦) ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٩٥ : «... دارێکی خڕە پێی دەگوترێ تیر ..» .

دەکەنەوە • تیرۆگ دارێکی باریکە ، نزیکەی ٧٠سنم درێژ دەبێ ، لە هەر دوو سەرەوە بە شەش حەفت لەلەی خڕ ڕازاوەتـەوە • دوو ژن [٤٧] ئیش بـە تیرۆگەکە دەکەنو هەویرەکە زۆر چاك پان دەکەنەوە • ئینجا ئەم هەویرە پانـە بە دارێك لەسەر فەرشەکە هەڵدەگرنو هەندێ پەینکەی بەسەردا دەکەنو دایدەنێنەوە سەر فەرشەو تەنکتری دەکەن • کارامەییو دەستڕەنگینی ژن لەوەدایە تا چ ڕادەیەك دەتوانێ هەویرەکە تەنكو پان بکا • پاشان هەویرە پانەکە بە دارێك هەڵدەگرنو دەیخەنە سەر «مادە» [٤٨] • مادە یان بڵێـین مەزرەکە وەکو بالیفێکی چوارگۆشەی ئەستوور وایە ، لە قوماش دەکرێ • لایەکی کونە • یەکێ دەستی ڕاستەی لەو کونە دەباتە ژوورەوەو مـادەکە توند لە ژوورەوە دەگرێو مادەکە وەکو دەستەوانەیەکی ئەستوور دەسەر دەستی دادێ • ئەو مادانەی لە زۆر ماڵانم دین ئافرەت خۆیـان دروستیان کردبوونو هەموو بە هەویر بوونو زۆر پیسو پڵۆخ بوون • یەك مـادە هەبوو پیاو لە فڕێکی سلێمانی هێنابوویان ، ئەم مادەیە زەلام هەڵیاندروبوو، خڕ بوو ، تیرەکەی ٣٣٨و٠م بوو ، دارێکی خڕی لە ناوەوە تێ گیرابوو [٤٩] •

مادە بۆ ئەوەیە هەویرە پانەکەی پێ بە تەندوورەوە دەدەن • تەندوور لە عەرد دەگیرێ • هەر چوار دەوری بە قوڕ سواق دەدرێ • لە لاتەنیشتێکی

---

(٤٧) بە زۆری وایە یەك ژن بە تەنێ ئیش بە تیرۆگەکە دەکاو ئەنگوتکی پێ لەسەر فەرشە پان دەکاتەوە ــ و•

(٤٨) بە زۆری (مادە) بۆ نانی فڕنی بەکار دێ . بۆ نانی سەر سێڵو ئەستوورکی تەندوور یەکسەر هەویرەکە پان دەکەنەوەو دەیخەنە سەر سێل یان بـە تەندووری وەدەدەن . ئەو نانەیبە تەندوور دەکرێ نەختێ لە نانی تیری ئەستوورترەو پێی دەگوترێ : «لەواشە» ــ و .

(٤٩) (مادە)یەکی لاکێشەییان لە ئەفغانستان هێناوە پەلووکە داری تێدایـە کە بەکاری دێنن لێواری دەرەوەی دەگرن ، چونکە هیچ کونی تێدا نییە دەستی تێڕا بکەن .

نان‌کردن : ژنێ هەویری پان کردۆتەوەو خستووتیە سەر مادە (تۆپزاوە)

خوارێ گولبینەیەکی تێدەهێشترێتەوە ، بۆڕیەکی تێدەگیرێ نزیکەی ٥٠م لە تەندوورەکە دوور دەکەوێتەوە • تەندوور نزیکەی ٧٥و٥٠م قووڵەو تیرەکەی نزیکەی ٥٠و٥٠م دەبێ • تەندوور پڕ چیلکەدار دەکەن‌و ئاگری تێبەردەدەن ، لێدەگەڕێن تا سوور دەبێتەوە ، کە سوور بوەوە مانای وایە حازرە بۆ ئەستووك پێوەدان • تەندوور جێگای دوو ڕیزە ئەستووکی تێدا دەبێتەوە (٥٠) • کە ئەستووکەکە برژا بە دارێك لە دیواری تەندوورەکەی دەکەنەوەو لەناو «سەبەد»ەیەك واتە تریانێکی دادەنێن • تریان پان‌و خڕەو بە شووڕك دەچنرێ •

کاتێ کە نان بە تاوە یان سێڵ دەکەن ــ سێڵ لە عەرد ناگیرێ بۆ کوێ

(٥٠) هەمان ڕێگای نان کردن باس کراوە کە لە ئەرمینیا هەیە ، لیزیشیان ١٩٥٥ ، ٢١٧ ، وێنەی ٢٣ . هەروەها لە ئێرانیش هەیە ، بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٥٩ وذ .

بیانەوێ دەیگۆزنەوە ــ ئەمدی تیرۆگ بەکار بێنن و (٥١) تەنیا یەك تاکە ژنیش نانەکە دەکا • ئەنگوتك دەخاتە سەر قەرشەو بە شەپان پانی دەکاتەوە، ئینجا بە هەردوو دەست بڵندی دەکاو بەم دەستو بەو دەستیدا دەداو هەویرەکە لەبەر ئەم جولانەوەو لەبەر قورسایی خۆی ووردە ووردە لێك دەکشێ و پان دەبێ • کە هەویرەکە بەم جۆرە تەواو پانو تەنك بوو ژنە دەیخاتە سەر مادە ، مادە بە دەستی ڕاستە دەگرێ و بە دەستی چەپە هەویرەکە پتر پان دەکاتەوەو لێکی دەکێشێتەوە • ئیدی هەویرەکە ئەوەندە پانو تەنك دەبێ دەڵێی بە تیرۆگ پان کراوەتەوە • لە کاتی نان‌کردندا ، ژنەکە چوارچمکی لەسەر عەرد دادەنیشێ و لەلای ڕاستەوە ئاگر لە ئاگردانێکی بە سێ‌کوچکە دەکاتەوە • ئاگرەکە بە چیلکەدار (٥٢) دەکاتەوەو هێدی هێدی چیلکەکان لەبەر ڕادەکات • سێلێك دەخاتە سەر سێ‌کوچکەکە • سێڵ قولپی پێوەیە پێی بەدارەوە دەکەن • کورد لە کاتی نان‌کردندا بە جۆرێ سێڵ دەخەنە سەر ئاگر کە پشتە زەقەکەی دەکەوێتە لای سەرەوە ••• ئینجا ژنەکە هەویرە پانەکە بە مادە دەخاتە سەر سێڵی سوورەوە بوو (٥٣) • نانی

---

(٥١) هەر وەکو لە پێشەکی‌دا بە نموونە باسمان کردوە ئەم تێبینی‌یەی خاتوو هێنی تەواو پێچەوانەی هەندێ ناوچەی‌تری کوردستانە • بە پێی سەرنجی ئەو و لەو شوێنانەی ئەو دیونی کە نان بە تەندوور بکرێ تیرۆگ بەکار دێ ، کە بە سێڵ بکرێ تیرۆگ بەکار نایە کەچی لە ناوچەکانی‌تر تەواو پێچەوانەیە کە نان بە سێڵ بکرێ تیرۆگ بەکار دێ و کە بە تەندوور بکرێ بەکار نایە ــ و •

(٥٢) لەبەر ئەوەی ئەو ناوچەی خاتوو هێنی لێ‌بوە ناوچەیەکی شاخاوی‌یەو دارستانی زۆرە ، سووتەمەنی‌یان بە زۆری دارەو نانیش هەر بە چیلکەدار دەکەن • لە ناوچە دەشتایی‌یەکان ئەوەی مەڕی هەبێ قشپل (پشقل) دارودوویەکی زۆر باشەو ئەوەی مەڕی نەبێ بە کاوکوتو قەسەر نانو شیو دەکا • بەڵام ئێستا لەوە ترازاوە ، سێڵ بە نەفتو غاز سوور دەکرێتەوە ــ و •

(٥٣) لوڕەکانی ئێرانیش نان بەو شێوەیە دەکەن فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٩٥ •

یەکەم بە تەنێ دەبرژێنێ ، تا ئەو دەبرژێ نانێکی‌تر پان دەکاتەوە • هەر بە دەستو بە بێ دار نانەکە لە سێڵ دەکاتەوەو (٥٤) ئەوەی‌تری لە جێ دەخاتە سەرو پاشان نانە برژاوەکە ، کە هێشتا گەرمە ، دەخاتەوە سەر نانی سەر سێڵەکە • لە کۆتایی‌دا هەموو نانە برژاوەکان لەناو تریانێك لەسەر یەك دادەنێ (٥٥) •

بەناوهێنانی شیرو ڕێچاڵ :

ئافرەت مانگاو مەڕو بزن دەدۆشن • مانگا لە تەنیشتەوەو مەڕو بزن لە پشتەوەڕا (٥٦) دەدۆشن • لە کاتی دۆشین (٥٧) ، ئافرەتەکە یەکێکی دەوێ

---

(٥٤) لێرەش‌دا دەبێ ئەوە بڵێین کە لە هەندێ ناوچەی‌تر کە نان دەخەنە سەر سێڵ هەر بە تیرۆك دەیخەنە سەر سێڵو پاشان بۆ هەڵگێڕو وەرگێڕ کردنی نانەکە دارێك بەکار دێنن پێی دەگوترێ (ناوبرێشك)و کە نانەکە برژا هەر بە ناوبرێشك (نەك وەکو خاتوو هێنی دەڵێ بە دەست) نانەکە دێننە خوارێو لەسەر تریانی دادەنێن — و .

(٥٥) ئەو نانەی کە بە سێڵ دەکرێ سێ جۆرە :

١ — نانی تیری : ئەو نانەیە کە یەك یەکە دەکرێو زۆر نەرمو خاوەو هەر بایی ڕۆژێکە ، بۆیە هەموو سبەینان ئەو نانە دەکەن . چونکە ئەگەر بمێنێتەوە ڕەنگە کەڕەکیف هەڵبێنێو خراپ ببێ .

٢ — نانی هەورامانی : ئەوەیە کۆمەڵە نانێك بە یەکجار پێکەوە دەبرژێنن . کە نانی یەکەم برژاو نانێکی‌تریان پان کردەوەو خستیانە سەر سێڵ ئەوەی یەکەمی دەخەنەوە سەرو کە نانی بنەوە برژا دیسان نانێکی‌تری داوێنە سەرو بەم جۆرە کۆمەڵە نانێك پێکەوە دەبرژێننو ئەمەش هەر بۆ ڕۆژێکە .

٣ — نانی مەزرەقە : نانێکی زۆر تەنکەو یەك یەك دەیبرژێننو لەگەڵ برژاندنەکەدا سووری دەکەنەوەو ڕەق دەبێ . ئەم جۆرە نانە بە زۆری دەکەنو بۆ ماوەیەکی زۆر دەمێنێو هەر کاتێ بیانەوێ هەندێکی ئاو لێ‌دەڕشێنن خاو دەبێتەوەو دەیخۆن — و .

(٥٦) ب : لەبارەی لوڕەکانەوە ، فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٩٠ .

(٥٧) خاتوو هێنی هەر باسی ئەوە دەکا کە مەڕو بزن بە تاکە تاکی دەدۆشن . هیچ باسی بێری نەکردوە ، دەڵێ ژن بۆ بێر دەچوونە دەرێ بەڵام نالێ =

دیوارێکی قوڕەو دەرگای ناندینی تێدایە . ئافرەتێ هەویر لەسەر
پنە (فەرشە) پان دەکاتـەوە (سلێمانی)

بێرەکە چۆنەو چۆن دەکرێ ؟ هەڵبەت دیارە بێرکردنی نەدیوە ئەگەرنـا نەیدەتوانی باسی ئەم دیاردە ناسكو جوانەی شوانکارانەی کوردی نەکا . بۆیە وا چاکە کورتە باسێکی بێر بکەین .

بەهاران بێر دوو جار دەکرێ سبەینان لە پەڕگەی گوندو ئێواران لـە دەشتو دەر . کە هاوین داهات هەر دوو بێر لە گونـد دەکرێ . ئـەو ئافرەتانەی بۆ بێر دەچنـە دەرەوەی دێ پێیان دەگوتـرێ (بێری) یـان (بێریوان) یان (بێریڤان) . هەر بێری‌یەك شیرمەشك یان پەقلەجێکی پێیە بۆ شیر . دیمەنی ئەو ئافرەتانەی کە بە ڕەوە دەچنە دەرەوەی دێ بـۆ مەڕدۆشینو دێنەوە دیمەنێکی زۆر جوانەو هەر لە زووەوە سەرنجی شاعیرە دڵتەڕەکانی ڕاکێشاوە .

ئینجا چۆنیەتی بێرکردن : ئەگەر بێر لە بەر گوند بکرێ دارێك یـان بەردێکی تایبەتی هەیە هەموو جارێ شوان لە کاتی بیرکردندا لە سەری دادەنیشێ پێی دەگوترێ (داربێر) یان (بەردەبێر) هەڵبەت کە بێرەکە لە دەشت بێ شوان لەسەر بەردێك دادەنیشێ ، واتە بەردەبێری هەیە .

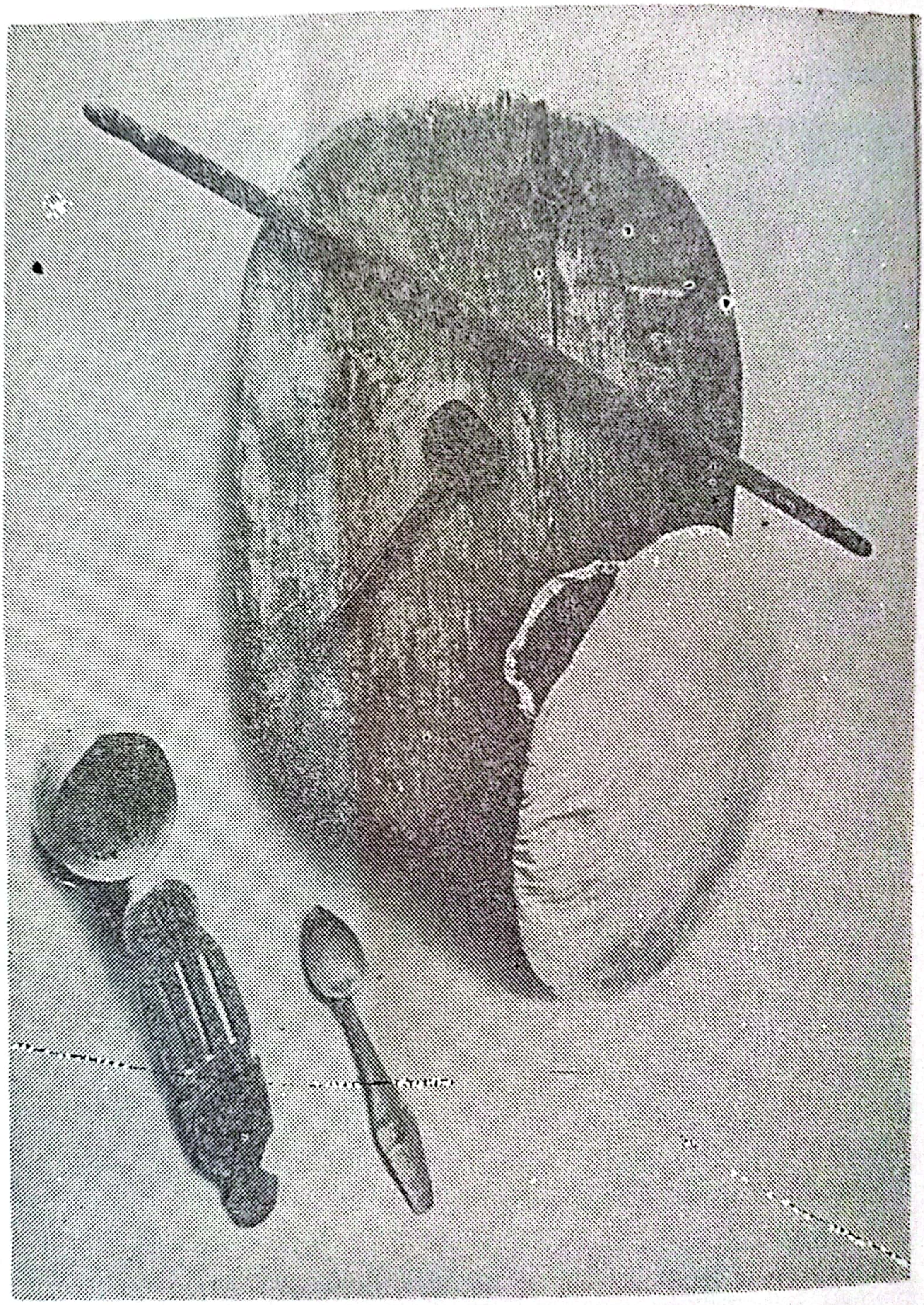

کەرەستەی نانکردن : پنە (فەرشە) ، تیرۆگ ، مادە ، ئەستیو ، کەوچکێکی داری بچووکی چێشت‌خواردن ، کەوچکێکی داری گەورەی خواردنەوە .

مەڕو بزن لە پشتەوەڕا دەدۆشرێن (تۆپزاوە)

مالاّتەکەی بۆ بگرێ‌و بە زۆریش وا دەبێ کچێکی بچکۆلانە سەری حەیوانەکەی بۆ بگرێ . شیر لە مەنجەڵی سفر دەکەن . لە نزیک بەڵخە لە شاخان ، کە ژن بۆ بێری ئێواران دەچوونە دەرەوە دەماندی « هەلیزە » ـ یان «کیسە»یان پێ بوو . ئەم هەلیزەیە واتە شیرمەشکە ٤٠سم درێژ دەبێ‌و لە پێستەی ساغی کار یان بەرخ دروست دەکرێ . دەرکابێندی بە هەنگڵێکەوەیە زارکی پێ دەبەستن . قەت شیر بە خاوی ناخۆنەوە [٥٨] .

شوان لەسەر داربێر دادەنیشێ‌و بێری‌یەکان لەم لاو لەولای دادەنیشن‌و هەر کەسە بادی‌یەکی بچووکی پێ‌یە مەڕەکانی تێدا دەدۆشی‌و کە پڕ بوو لە شیرمەشکی دەکا ..

مێگەلە مەڕەکە هەموو لە دوو یەك ڕیز دەکەن‌و بەری دەدەنە شوانی سەر داربێرو چەند کەسێك لەم لاو لەو لای ریزی مەڕەکان ڕادەوەستن ، مەڕەکان وورده لێ‌دەخوڕنە پێش‌و لێ‌ناگەڕێن بێ‌دۆشین هەڵبێن‌و دە پشت شوانەکە بکەون . ئەو کەسانەی مێگەلەکە ئاوها ڕیز دەکەن‌و لێ‌ی‌دەخوڕن‌و نایەڵن مەڕەکان بڕۆن پێ‌یان دەگوترێ «بێرکەر» .

کە مەڕەکان دەگەنە لای شوانەکە . شوانەکە دوو دوو یان چوار سەری مەڕەکان بۆ بێری‌یان دەگرێ‌و ئەوانیش دەیدۆشن‌و هەر بێری‌یەك کە مەڕێکی دۆشی‌و تەواو بوو دەڵێ «بەرەکەت‌دا» . بەمەوە شوانەکە دەزانێ کە مەڕەکە دۆشراوەو بەری دەدا بڕوا .

کە هەموو مەڕەکە دۆشراو بەپشتدا کەوت ، بێری‌یەکان بەرەو ماڵ دەبنەوەو ئینجا بەرخەوان بەرخ دێنێ‌و لە مەڕەکانی بەردەدا . کە بەرخ تێ‌بەردەدرێ دیمەنێکی هێند جوانی هەیە ، دیمەنێکی هێند بە تاسیری هەیە بڵێ‌ی وەکو هەرچی‌یەکە وا نی‌یە . باعەباعی بەرخ‌و مەڕ گوێ‌ی گەردون کەڕ دەکا . غارەغاری بەرخ لە دوای دایکی‌و مەڕ لە دوای جەرگی دونیا دەهەژێنێ . پاش ئەوەی هەر بەرخێك بە دایکی دەکەوێ‌و تێر دەیمژێ شوان‌و بێرکەرەکان بەرخ هاوێر دەکەن .

هاوێرکردن وایە کە هەموو مێگەلەکە بە بەرخ‌و مەڕەوە کۆ دەکەنەوە سەریەك‌و لە لایەکەوە هەموویان بە ڕیز بەریان لێ‌دەگرن‌و وورده مەڕەکان ئیزن دەدەن‌و بەرخەکان داژۆن ، تا هەموو مەڕەکان دەڕۆن‌و تەنیا بەرخەکان دەمێننەوە ، بەرخەوان بەرخەکانی داژواو شوانیش دەچێتەوە لای مەڕەکانی‌و بێرکەرەکانیش بەر... ٦١ دەبنەوە ـ و .

(٥٨) ب : لەبارەی بەختیاری‌یەکانەوە ، بیشۆپ ١٩٨١ ، ٢٢ .

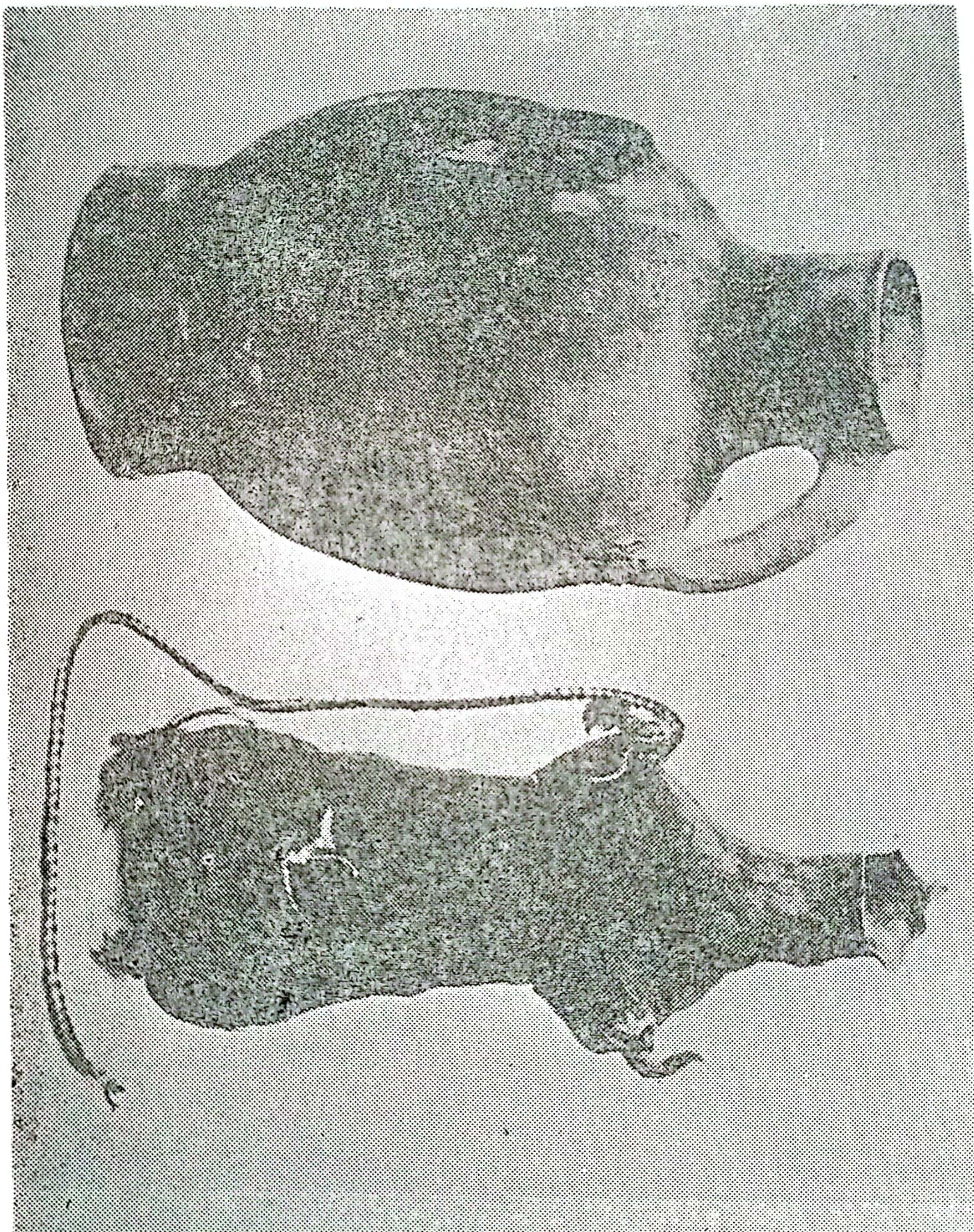

دەستە چەپ : جەڕەیەکی وەکو بوتل وایە ، دەسکی هەیە (شەربە) (تۆپزاوە) .
دەستە ڕاست : شیرمەشك ، لە پێستە بەرخی ساغکراوە (بەلخە)

شیری مەڕو بزنو مانگا تێکەڵ دەکەنو لەناو مەنجەڵێکی گەورەی بنپانی سپی کراوەی دەکەنو دەیخەنە سەر ئاگرو گەرمی دەکەن تا دەکوڵێ (یان نەختێ دەیکوڵێنن) پاشان وازی لێدێنن تا سارد دەبێتەوە • کە سارد بوەوەو گەرمایی گەیشتە پلەی گەرمی دەست (٥٩) کەوچکە «ماست»ێکی ڕۆژی پێشووی تێدەکەنو بە گەرمی دایدەپۆشن (وا دەبێ هاوین لە حەوشە دایپۆشن)و تا سبەینەی پاشی شیرەکە دەمەیێو دەبێتە ماستێکی تازەو نوێ •

دیزەیەکی ١٤٠و٠م بڵند هەبوو تیرەی ١٧و٠م بوو دەیانگوت بۆ ئەم مەبەستە بەکاری دێنن • دەیانگوت بۆ هەوێنکردنی یەکەم ماست شیلکی بەرخ یان کارژۆڵەیەك ، کە تازە بووبێو هێشتا فرچکی نەخواردبێ ، دەردێننو لەناو شیری شیرتێنی دەکەن (٦٠) • کە شیر دەکوڵێنن سەرتووی

---

(٥٩) خاتوو هێنی بۆیە پلەی گەرمی هەوێنکردنی شیری بە پلەی گەرمی دەست داناوە چونکە دیویە کابان پێش هەوێن کردنی شیر ناو بە ناو پەنجەیەك دەخاتە ناو شێرەکە بۆ ئەوەی بزانێ داخۆ نەختێ سارد بۆتەوەو بە کەلك هەوێن دێ یان نا ؟ چونکە کە شیر هەوێن دەکرێ دەبێ نە زۆر گەرم بێو نە زۆر سارد چونکە لەم هەر دووبارەدا بۆی هەیە شێر هەڵبیزرِکێو نەبێتە ماست ــ و •

(٦٠) هەوێن کردنی یەکەم ماست بە شیلکی بەرخ یان کارژۆڵەی گۆشنەکراو نابێ • خاتوو هێنی بە هەلەدا چووە ، هەوێن کردنی یەکەم ماستو هەوێنکردنی پەنیری لێ تێکەڵ بوە • هەوێنکردنی یەکەم ماست بەم جۆرە دەبێ :

ئەگەر ماستی کۆن هەبوو ، ماستە کۆنەکەی تێدەکەنو هەوێن دەبێو دەبڕێتەوە • ئەگەر ماست نەبوو ، هەندێ کەشك دێنن دەیسوونەوەو کەشکاوەکەی تێدەکەنو شیرەکە هەوێن دەبێ •

یان ، شتێکی ترشی وەك لیمەندۆزی ، یان هەر شتێکیتری ترش دێننو لە شیرەکەی دەکەنو هەوێن دەبێ •

یان گیایەك هەیە پێیدەگوترێ گیاشیرە • ئەگەر قەدەکەی بقرتێنی دوو سێ دڵۆپی سپی وەك شیری لێ دەتکێ • ئەم دڵۆپانە لەناو شیر دەکەنو شیرەکە دەبێتە دەلەمە ، واتە دەبێتە ماست بەلاّم ماستێکی زۆر پەیت نا •

=

لەسەر پەیدا دەبێ ، ئەو سەرتووە دەگرن‌و دەیخۆن ، زۆر خۆش‌و بەتامە[٦١] • تەرۆزی گچکەو ناسك وورد دەکەن‌و لەناو ماستی دەکەن‌و دەیکەنە تێچین، خواردنێکی زۆر بەتام‌و زەریفە • یان سبەینان ناشتا بە نان‌و ماست دەکەن• وا دەبێ ماست لە تۆربەیەك دەکەن‌و بە دارەوە هەڵیدەواسن • ئاوەکەی لێ‌دەچۆڕێتەوەو دەبێتە تۆراخ[٦٢] •

ئاو لە ناو ماست دەکەن‌و دەیکەنە «ماستاو»[٦٣] • ماستاو وایە نەختێ ڕونە بەڵام زۆر چەورو بە کەلکەو لەباتی شەربەت دەیدەنە میوانان • «کەرە»یش هەر لە ماست دەگیرێ[٦٤] • لە گوندان ، هەموو ڕۆژێ ، سبەینێ زوو ، سەعات پێنجی بەیانی ، ماست لە مەشکە دەکەن • مەشکە پێستەی ساغی[٦٥] بزنە بە جەفت خۆشی دەکەن‌و زۆر جوان دەیشۆن‌و دوو حەفتە لەو ژوورەی ئاگردانی لێیە بە بنمیچەوە هەڵیدەواسن تا قانگ بدرێ‌و تێر دووکەڵ بێ • هەنگڵەکانی دەدوورن‌و کونی دواوەیشی بە قایش پینە دەکەن •

یان ، هەروەکو لە کوردەواری باوە ، ئەگەر خەنجەری دەبانی جەوهەردار لە شیرەکە هەڵبکێشی هەوێنی دەکا .

هەندی شیلکی بەرخ‌و کارژۆڵەیەو خاتوو هێنی بە هەوێنی یەکەم ماستی داناوە ، ئەم شیلکە دەکرێتە هەوێنی پەنیر . هەوێنی پەنیر پێی دەگوترێ ئامێژەن‌و لەم شتانە دەگیرێتەوە :

(شیلکە بەرخ یان کار ، ناوکە گندۆرە ، نۆك ، بیبەر ، خوێ ، زاخ) ــ و .

(٦١) ب : لەبارەی لوڕەکانەوە فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٩١ .
ــ ب : فردیناند ١٩٥٩ ، ٣٥ .

(٦٢) ب : نیکیتین ١٩٥٦ ، ٥١ .

(٦٣) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ١٠٣ .
ــ های ١٩٢١ ، ٥٣ .

(٦٤) ب های ١٩٢١ ، ٥٣ ود .
ــ نیکیتین ١٩٥٦ ، ٥١ .

(٦٥) پێستەی بزن بە زۆری دەکرێتە کوندە . بۆ مەشکە پێستەی مەڕو ڕەشەووڵاغ باشترە ــ و.

مەشکەژەن مەشکە قیت دەکاتەوەو ماستی تیٚدەکاو دەرکی بە دەرکاییٚندیٚك دەبەستیٚ کە بە مەشکەکەوەیە • دوو لۆلەپ لە بەینی هەردوو هەنگلی پیٚشەوەو هەردوو هەنگلی دواوە قایم دەکەن تا مەشکەکە ڕەپ ڕابوەستیٚ[٦٦] کە مەشکە دەخەنە داریٚ مەشکەکە دەکەویٚتە سەر باریٚکی ئاسۆیی‌و[٦٧] بە گوریسیٚك بە سنگیٚکەوە هەڵیدەواسن جا ئەو سنگە چ لە دیواری ژوورەوەی ناندین بیٚ‌و چ لە دیواری دەرەوەی ناندین کە دەکەویٚتەوە ناو حەوشە • وایش دەبیٚ مەشکە بە «سیٚپا» واتە سیٚ‌پیٚیٚك دەژەنن • سیٚ‌پیٚیٚك سیٚ دارەو لە بەر ماڵیٚ لەسەر زەوی دادەمەزریٚ •

مەشکەژەن یان لە پیٚش مەشکە ڕادەوەستیٚ یان لەسەر چینچکان هەڵدەترووشکیٚ و زۆر بە توندی مەشکەکە بەرەو پیٚش‌و بەرەو پاش دەژەنیٚ[٦٨] • دوای بیست دەقیقەیەك مەشکەکە دەکاتەوەو ئاوە شیرتینەکەی

---

(٦٦) داریٚك لە بەینی لۆلەپی پیٚشەوەو لۆلەپی پشتەوە ڕادەکریٚ پیٚی دەگوتریٚ : ناودۆك ، ناودۆ ، ناودارك ، دۆژەنگ ـ و.

(٦٧) ب : لیچ ١٩٤٠ ، تابلۆی ٥ .

(٦٨) کابان کە مەشکە دەژەنیٚ بەدەم مەشکەژەندنەوە گۆرانی دەڵیٚ‌و لە گۆرانی‌یەکانی‌دا بە جۆرو قەبارەو دەنگ‌و تفیشکی مەشکەکەی هەڵدەڵیٚ: ئەمەش چەند نموونەیەکە لە گۆرانی مەشکەژەندن :

مەشکۆرەم لۆ نەژایە
بایی سەران لیٚ دایە
هەمووی بە ڕون گەڕایە

★ ★ ★

مەشکەم مەشکەی گیسکۆران
تیٚکەن ئاوی زەندۆران
بژینن بە کیژۆران

★ ★ ★

مەشکەم مەشکەی بەرانی
تیٚکەن ئاویٚ تەلانی

=

ژنێك مەشكە دەژەنێ . مەشكەكە لە پێستەی ساغی مەڕ
دروستکراوەو بە سنگێك بە دیواری قوڕەوە هەڵواسراوە (تۆپزاوە)

لێدەڕێژێو دەیبەستێنەوە • پاشان نیو سەعاتی پێھەڵ ھەر ناو بەناو مەشکەکە دەکاتەوەو تەماشایەکی ناوی دەکا • کە (کەرە)کە دروست بوو [٦٩]و وەکو گژنیژەی سپی لێھات لەسەر دۆی ناو مەشکە ، ڕووی دەکاتە ناو مەنجەڵێك، بەسەری پەنجەکانی گژنیژەی کەرەکان کۆ دەکاتەوەو دەیکاتـە سەلکـە کەرەیەکی سپی • ئەم سەلکە کەرانە زۆر نەرمو ناسکن • ڕۆژ بە ڕۆژ ئەو ژەمەنەی دەیگرن لە ناو دیزەیەك لەسەر کەرەی ڕۆژەکانی پێشووی دەکەنو خوێی پێوەردەکەنو پارچە کەولێکی بەسەردا ھەڵدەکێشن • جاروبار ئەم کەرە خۆشو بەتامە بە خاوی دەخۆن بەڵام بە زۆری ھـەر چێشـتی پـێ لێدەنێن • ئەو کەرەی دەیانەوێ بیبەنە شـار بیفـرۆشن چەنـد جارێـك دەیقرچێننەوەو دۆوڵو سرپاتەکەی لێدەگرنو ئەوەی بە پاكو پوختـەیی دەمێنێتەوە پێی دەگوترێ «ڕۆغەن» [٧٠] •

ئەوەی دوای کەرەگرتن دەمێنێتەوە پـێی دەگوتـرێ «دۆغ»و [٧١]

شەقەی لە مەشکەی دەدا
دەنگی گەیی یـە عوربـانی

★ ★ ★

مەشکەم مەشکەیی گایێ
لۆلەپ داری چیـایێ
شەقەی لە مەشکەی دەدا
دەنـگی گەیی‌یە بەغدایێ

ــ و •

(٦٩) فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ٩١ پەراوێزی ١ ، گومانی ھەیە لەوەی داخۆ کەرە لە ماست دەردەھێنرێ کە بێگومان لە کوردستانی عێراق وا بوو •

(٧٠) ب : ھای ١٩٢١ ، ٥٤ •
ــ ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ١٦١ •
ــ لەبارەی ئێرانەوە ب : بیشۆپ ١٨٩١ ، ١١٧ •
ــ فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ٩٢ •
ــ لەبارەی ئەفغانستانەوە ب : فردیناند ١٩٥٩ ، ٣٥ •
[ڕاستەکەی بە کوردی پێی‌دەگوترێ (ڕۆن ، ڕوون ، دۆن ــ و] •

(٧١) ڕاستەکەی پێی دەگوترێ (دۆ) ــ و •

شەربەتێکی وەکو ماستاو وایە . لە بەینی جەمەکان ، یان کە تینوو دەبن دەیخۆنەوە . دۆ ترش و خۆشە . لە لادێدا دۆ لە دۆدان دەکەن و زارکی بە دەرکابێند دەبەستن و لەبەر سێبەرێکی ، بۆ نموونە ، وەکو قەنتەرەی حەوشە بە دارێیەوە دەکەن تا فێنك بێ .

لە سلێمانی ، بۆ ساردکردنی ماستاو هەندێ بەفریان تێ‌دەکرد . ئەم بەفرە لە چیا لە کونبەفران دەکرێ و هاوین دەری دێنن و دەیهێننە شارو لە بازار[72] دەیفرۆشن . لە گوندان ، دۆ بە کۆتکی گەورە دەخەنە بەر میوانان و «کەوچك»ێکی[73] گەورەی چەماوەی دەخەنە ناو پێی دەخۆنەوە . کەوچکەکە ٣٨و٠م درێژەو ١٢و٠م قوولەو دەسکی درێژو نەخشینە . دۆ لەگەڵ گەنمی ساغ لەناو مەنجەڵ دەکوڵێنن و پاشان لەسەر بەڕەیەك ڕایدەکەن . ئاوەکەی لەبەر دەڕواو ئەوەی مایەوە لە پێستەی دەکەن و بۆ زستان دایدەکەن (ئەمەمان لە بەڵخە دی)[74] .

---

(٧٢) ب : هامیلتن ١٩٤٧ ، ١٨٥ : « کورد ، زستانان ، بەفر لە ئەشکەوتی سەر ترۆپکە شاخان دادەکەن و هاوینان دەیهێننە خوارەوە » .
— نیبوور ١٧٧٨ ، ٤٠٢ لەبارەی دیاربەکر لە توریا نووسیویە : « لە دەرەوەی شار قۆرت هەیە بەفری تێدا کۆدەکرێتەوە » .
— لە بارەی ئێرانەوە ب : چاردن ١٧١١ ، ١٩٥ .

(٧٣) ب : های ١٩٢١ ، ٥٣ .

(٧٤) لەبارەی بەناوهێنانی شیرو ڕێچاڵەوە با ئێمەش ئەمەی بخەینە سەر :
حەیوان کە تازە دەزێ تا سێ ڕۆژ شیرەکەی هەوێن نابێ . هەر هێندە دەیکوڵێنن و هەندێ خوێی تێ‌دەکەن ، خۆی هەڵدەبزرکێ و پێی‌دەگوترێ (فرۆ) . فرۆش تامی تایبەتی خۆی هەیە وەکو ماست بە چا دەخورێ .
شیری مەڕ لە هی بزن چەورترو خۆشترەو هی بزنیش لە هی مانگا . شیر ، یان بە خاوی دەخورێتەوە ، ئەوەش زۆر کەمە . یان هەوێنی ماستی تێ‌دەکرێ و دەبێتە ماست ، یان ئامێژەنی تێ‌دەکرێ و دەبێتە پەنیر .
بۆ ماستەکە ، شیر دەکوڵێنن و لێ‌دەگەڕێن تا نەختێ سارد دەبێتەوەو هەندێ هەوێنی تێ‌دەکەن و شەش حەوت سەعات بە گەرمی دایدەپۆشن =

. . . .

هەوێن دەبێو دەبێتە ماست . شیر پاش کوڵاندن سەرتووی لەسەر پەیدا دەبێ ، سەرتوەکەی لێدەگرنو بە جیا دەیخۆن زۆر چەورو خۆشە .

ئینجا کە بوە ماست :

- یان ماستەکە بە نان دەخۆن .
- یان ئاوی تێدەکەنو دەیکەنە ماستاو و دەیخۆنەوە .
- یان لە تۆربەی دەکەنو ئاوەکەی لێدەچۆڕێتەوەو دەبێتە (تۆراغ ـ ماستی گرتیەوە) .
- یان بە مەشکە دەیژەنو کەرەکەی لێدەگرنو ئەوەی ماوە دەبێتە (دۆ) . جارێ مەشکە دوو جۆرە : یان پێستەیە یان دارە . کە پێستە بێ ، یان پێستەی ڕەشەووڵاغە یان پێستەی سپیانە . مەشکەی دار ئەوەیە کە دار بە تەڕی دێننو دەیکەنە شەپکەو شەپکەکان تێك دەبەنەوەو لە قالبی دەدەنو مەشکەیەکی پتەوی وای لێ دەردەچێ یەك دڵۆپە ئاوی لێناچێ .

ئینجا کەرەو دۆ : کەرە یان هەر وا بە خاوی دەخۆن ، واتە وەکو ماست بە نان پارووی لێدەدەنو دەیخۆن یان دەیکەنە هەرمیشك و نانچێنە . هەرمیشك : ئەوەیە ئەستوورکی گەرم بە سێڵ دەکەنو هێشتا گەرمە کەرەی لێدەدەنو کەرەکە بەسەری دا دەتاوێتەوەو چەوری دەکاو دەیخۆن . نانچێنە : ئەوەیە کە نانو ئەستوورکی گەرم دێننو وورد ووردی دەکەنو لەناو قاپێکی دەکەنو چەند سەرکە کەرەیەکی تێدەکەنو کەرەکە لەبەر گەرمی ئەستوورکو نانەکە دەتاوێتەوەو چەوری دەکاو دەیخۆن. ئەمە کەرەی خاو . واشدەبێ کەرەکە دەقرچێننەوە، واتە لەسەر ئاگری دادەنێن تا دەتوێتەوە کە توایەوە دۆوکو سرپاتی سەری فڕێ دەدەنو ساردی دەکەنەوەو دەبێتە ڕۆن .

ئێستا دۆ : دۆ زۆر شتی لێدەردێ :

- یان بە خاوی دەخورێتەوە . ترشو خۆشە .
- یان دەیکوڵێننو لە ناو تۆربەیەکی خامی دەکەن کە پێی دەگوترێ «تازیە» . ماوەیەك دایدەنێن تا ئاوەکەی هەموو لەبەر دەرواو دۆیەکی پەیت دەمێنێتەوە پێی دەگوترێ «شیرێژ» . شیرێژ بەکەڵك زۆر شت دێ:

— هەر وا بە خاویو بە تەڕی دەخورێ .
— دەیکەنە سەرکی بچووك بچووکو لەبەر ڕۆژ ڕایدەکەن تا ووشك دەبێتەوە کە ووشك بوەوە ڕەق دەبێو پێی دەگوترێ کەشكو بۆ زستان =

چالێنـان :

لەو بەشەی کوردستان کە من لێ‌بووم قاوە نەدەخورایەوە . تەنیا یەك قاوەجۆشم بینی . بە نیوداشتی لە سلێمانی کڕیبوویان . قـاوەجۆشـەکە دەرەوەو ناوەوەی تفرێکی تەنکی زەردی لێ‌درا بوو ، لێوی وەکو دەنووك وا بوو . سەرقاپەیەك‌و دەسکێکی پێوە بوو (٧٥) . ١٩٠٠م بەرز بوو . ئەم

هەڵی‌دەگرن . زستانێ ناو بە ناو هەندێکی لێ دەردێنن‌و لەناو ئـاوی دەکەن تا نەرم دەبێتەوەو دەیسوونەوەو گەنم بە کەشك بە دۆواوکەکەی لێ‌دەنێن .

- یان شیرێژەکە لەگەڵ ساوار لێك دەدەن‌و دەیکەنە سەرکی خڕی وەك کفتەو لەبەر ڕۆژ ڕایدەکەن تا ووشك دەبێتەوە کە ووشك دەبێتەوە پێ‌ی دەگوترێ (داندۆك)و بۆ زستان هەڵی‌دەگرن . زستانێ یان ئێواران لەباتی شەوچەرە هەندێ سەرکە داندۆك لەناو ئاو دەکەن‌و نـەرم دەبێتـەوەو دەیخۆن . یان ئەوەتە دەیکەنە شێو . شێو داندۆك زۆر خۆشە .
- یان شیرێژەکە دەکەنە ژاژی : هەر بە تەڕی دەیهێنن هەندێ گیاوگۆڵی لەگەڵ دەکەن تا بۆنی خۆش بکات‌و بۆگەنی نەبێ ئینجا لەناو پێستـەی دەکەن‌و بیست ڕۆژ لێ‌ی دەگەڕێن دەبێتە ژاژی . ئەو گیایانەی لە ژاژی دەکرێن ئەمانـەن : (کەنـگرە ، کولیـکەزەر ، کـوڕات ، غەزێمـوك ، باغۆغە ، مەندی ، بێزوو ، چەور) .

مایەوە پەنیر : شیر دەکوڵێنن‌و یەکسەر ئامێژەنی تێ‌دەکەن . ئامێژەن هەوێنی پەنیرەو لەم شتانە دەگیرێتەوە (شیلکی بەرخ یـان کارژۆڵـەی گۆش‌نەکراو ، ناوکە گندۆرە ، نۆك ، بیبەر ، خوێ ، شەب) . کە ئامێژەنی تێ‌کرا دەم‌و دەست دەبزرکێ‌و سەڵك سەڵك دەبێ . ئەم سەڵکانە لـە ئاوەکەی جودا دەکەنەوەو لەناو تۆربەی دەکەن‌و دەیگـوشن تا هەمـوو ئاوەکەی لێ‌دەچۆڕێتەوە . ئینجا لە ناو پێستەی دەکەن‌و هەڵی‌دەگرن . ئەگەر پێستەکە نوێ بێ‌و هی کوشتی ئەو سـاڵە بێ پـێ‌ی دەگـوترێ (تەڕکوژ) ، ئەگەر پێستەی کۆن‌و هی ساڵەکانی پێشوو بێ پێ‌ی دەگوترێ (خاوەك) .

ئەو ئاوەی پاش گرتنی پەنیرەکە دەمێنێتەوە پێ‌ی دەگوترێ (سزگ) ، هەندێ شیری تێ‌دەکەنەوە یان نەء ، لە هەر دوو باردا سـەر لە نـوێ دەیکوڵێننەوەو دیسان ئامێژەنی تێدەکەن‌و ئەمجـارەیان هەڵـدەبزرکێ‌و دەبێتە لۆر . لۆریش بۆ ئەوەی تام‌وبۆی خۆش بێ (کوارگ)ی تێ‌دەکەن‌ـو .

قاوەجۆشە ڕەگەزێکی بیانی (عارەبی)یە ، من نەمدی بەکاری بێنن • لەسەر شارێگاکان ناوناوە «چایخانە» هەیە ، زەلام لادەدەنو «چا»ی لێ دەخۆنەوە • لە ماڵێ بێجگە لە جەمی ئاسایی زۆر جاری تر چا لێدەنێن • چا شەربەتێکی خۆشە پاش هەموو جەمێك لێیدەنێن ، میوانیان بێ چای بۆ لێدەنێن[٧٦] • ئێواران بۆ ڕابواردنو خەو ڕەواندنەوە چا لێدەنێن • چالێنانو چاگێڕان شێوازی تایبەتی خۆی هەیە •

وەك دەستوور وەریبگری ژنێکی تایبەتی ماڵ ئەرکی چالێنان دەگرێتە ئەستۆ • ژنە بە چوار مەشقی لەسەر کەوڵەمەڕێکی بچووك یان حەسیرێك یان پارچە «لباد»ێکی ٥٠ر١م × ٧٥٠ر٠م دادەنیشێو هەموو کەرەستەی چالێنانو چاتێکردن لە دەوروبەری خۆی کۆدەکاتەوەو هەرچی پێی بوێو دەستی بۆ بیا حازرە • لە هەمووی گرنگتر «سەماڤەر»ە • سەماوەر لە تووج یان مس[٧٧] دروست دەکرێ ، پێچکەی نزمی هەیە • پڕ ئاوی دەکەنو لە ناوەڕاستەوە جەهەندەمێکی تێدایە بە پەلاگرك پڕ پەڕەنگی گەشی دەکەن • پەڕەنگ یان لە ئاگردانی ناندین دێنن یان ڕەژووە ، لە مەقەڵەیەکی پانو پەلو چوارگۆشەی بەرمیلی پایە نزم گەشی دەکەنەوە • سەماوەر لە بنەوە پەنجەرەی هەیە • بۆڕییەکی بچووك داوێنە سەر دەمکێشی سەماوەرەکە تا ئاوەکەی دەکولێ ، کە کولا بۆڕییەکەی لێدەکەنەوەو قۆڕییەکی چینکۆی بچووکی لە باتی دەخەنە سەر دەمکێشەکە • قوڕییەکە پڕ ئاوی کولاو دەکەنو هەندێ تۆوچای زۆر توندی تێدەکەنو لێدەگەڕێن تا دێم دەکێشێو دەبێتە چایەکی زۆر خەستو تیرو بایی هەموو خەڵکەکە دەکا • تاسێکی پڕ ئاو لە تەنیشت سەماوەر دادەنێن • پیاڵە ، کە ٨ سم بەرزە ،

(٧٥) ب : بووشمان ١٩٣٤ ، تابلۆی ، ژمارە (٦٤ـ٦٦) ، (عارەبی کۆچەری بیابانی سووریا •)

(٧٦) ب : های ١٩٢١ ، ٥٢ •

(٧٧) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٣٠ ، ٢٢٥ •

بن‌پیاڵەی گوڵگوڵی‌و کەوچکیشی (۷۸) دەخەنە ناو • پیاڵەو بن‌پیاڵەیان بە دەستە (دەستەی دوازدە دانەیە) لە بازاڕ کڕیبوو • دەیانگوت لە چیکۆسلۆفاکیا هاتوە • شەکری وورد لە قوتوودایەو دێنن (بەقەد دوو گلمت) لەو شەکرە ووردە لەناو پیاڵە دەکەن‌و تا نیوە ڕەنگی ناو قۆڕی‌یەکەی تێ‌دەکەن‌و پاشان لە شێرەی سەماوەرەکە پڕ ئاوی کوڵاوی دەکەن ، وا دەبێ هەندێ شەکری قەند بە شەکرشکێن (۷۹) لەسەر قوماشێك وورد دەکەن‌و لەناو قوتوویەکی دەکەن‌و لە پێش خەڵکەکە دەیگێڕن... (۸۰) هەر جارەی کە پیاڵە چایەك خورایەوە پیاڵەکەو بن‌پیاڵەکەو کەوچکەکە لە ئاوی ناو تاسەکە هەڵدەکێشن • هەر پیاڵەیەك بە تاڵ بوو دەیهێننەوەو بۆی تێ‌دەکەنەوە تا کابرا نخوونی دەکاتەوە • کە نخوونی‌کردەوە مانای وایە چیتری پێ ناخورێتەوە •

ئەو ژنەی چا لێ‌دەنێ خۆی چا ناگێڕێ • لە پشت سەماوەر دادەنیشێ‌و لە شوێنی خۆی ناجوولێتەوە • ئەو خەڵکەی ئەوێ ، چ میوان‌و چ خۆیی ، ئەوانیش لە جێی خۆیان نابزوون • ئەگەر چ منداڵ لەوێ نەبێ ، کێ لە هەموویان بچووکترو سووکەڵەتر بێ ، چ کوڕو چ کچ ، ئەو چایەکە دەگێڕێ‌و بۆشەکان دەباتەوە • بەڵام ئەگەر وەك دەستوور وەری‌بگری چاگێڕان ئیشی منداڵانە • لەو کاتەوە دەست بە چاگێڕان دەکەن کە وایان لێ‌دێ پیاڵەی پڕ بە بن‌پیاڵەوە بە یەك دەست هەڵبگرن‌و بتوانن لەنگەری خۆیان ڕابگرن‌و نەیرێژن •

چێشت‌لێنان :

ناشتا بە ماست‌و چا دەکەن ، پارچە نانێك دەکەنە قەمچۆك‌و ماستی (۸۱)

---

(۷۸) سۆن ۱۹۲٦ ، ۲۲٥ ، بەم چالێنانە دەلێ : «هی فارسان» .
(۷۹) ب : قوماش‌و شەکرشکێنی ئێران لە مووزەخانەی نیشتمانی دانیمارك .
(۸۰) ب : لیچ ۱۹٤۰ تابلۆی ٦ .
(۸۱) ب : های ۱۹۲۱ ، ٥۳ .

پیّ دەخۆن ، جاروباریش «هێلکە»و ڕۆن دەخۆن • بێجگە لەمەش ئافرەت ڕۆژێ دوو جەمی گەرم (چێشت) ئامادە دەکەن : یەکێ نەختێ دوای نیوەڕۆو ئەوەی تر دەوروبەری سەعات شەشی ئێوارە • ئەو خواردنەی لەبەر جەمێك دەمێنێتەوە بۆ جەمێکی تر هەڵی دەگرن بەڵام بە دەگمەن وا دەبێ پاشماوەی جەمی ئێوارە بۆ سبەینەی پاشی هەڵبگرن و ناشتای پێ بکەن (٨٢) ڕاستی ، ئەو خواردنەی لەبەریان دەمێنێتەوە ناتوانن بۆ ماوەیەکی زۆر هەڵی بگرن چونکە هاوینی زۆر گەرمە • پلەی گەرما لە دەوری ١٠٤°ف دایەو هیچ کەرەستەی هەڵگرتنی خواردەمەنیشیان نی یە •

خواردنی سەرەکی جەمی نیوەڕۆو ئێوارێ «برنج»ەو بە ڕۆن (٨٣) لێ ی دەنێن و لەگەڵ یەك دوو جۆرە مەرەگەی سەوزەو پەتاتەو پشکە گۆشتی بچووك • گۆشت هەموو جەمێك نی یە ، ئەگەر هەبێ یان گۆشتی مەڕە یان هی مریشکە • مریشك بە ئاوی کوڵاو ئاوەڕووت دەکەن تا پەڕو کورکی خاو بێتەوە ، کە خاو بووەوە پەڕەکانی دەردەکێشن و کورکەکەی لێ دەکەنەوەو پاکی دەکەنەوەو دەیشۆنەوە (٨٤) • ئینجا یان دەیکوڵێنن یان دەیبرژێنن • ئەگەر بەزمووزیافەت لە گۆڕێ هەبێ مریشکەکە بە ساغی دەخەنە سەر سفرە، ئەگەرنا پەل پەلی دەکەن و لەگەڵ مەرەگە پێشکەشی دەکەن • مریشك سووریش دەکرێتەوە : مریشکەکە پاگژ دەکەنەوەو خوێی پێ وەردەکەن و

(٨٢) ڕاستە ، پەسند نی یە شێوی شەوی بخۆی • لەم بارەیەوە خەرافەیەك لە کوردەواری هەیە دەڵێ کە شێوی ئێوارە مایەوە نابێ سبەینەی پاشی بیخۆین چونکە ئەجندە پەڕۆو پاتاڵی منداڵانی تێدادەشۆن و پیس دەبێ•.

(٨٣) سۆن ١٩٢٦ ، ٣٠ : « پلاو » •

ـ لیچ ١٩٤٠ ، ٣٤ : « پلاف » •

(٨٤) پەڕەکە فڕێ دەدەن و کورکەکە دەگرن تا زۆر دەبێ ، کە زۆر بێ دەیکەنە (بالیف ، سەرین ، بالگ) • سەرینی کورکی پەڕەور زۆر نەرمە •

له شیشه‌ی درێژی هه‌ڵده‌کێشن‌و به ئه‌ڵقه ده‌یخه‌نه سه‌ر ئاگر • جاری وا هه‌یه له‌باتی برنج ساوار [٨٥] لێ‌ده‌نێن • که برنج لێ‌ده‌نێن پێش ئه‌وه‌ی برنجه‌که له‌ناو ئاوی کوڵاو یان له‌ناو که‌ره‌ی قرچاوه بکه‌ن زۆر جوان ده‌یشۆنه‌وه •

گۆشت خواردنیان «که‌باب»ه ــ که‌بابی تورکی‌نا [٨٦] که ساف گۆشته‌و له شیش ده‌درێ‌و سوور ده‌کرێته‌وه ــ که‌بابه‌که‌یان بریتی‌یـه له گۆشـتی قیمه‌کراو ، ئه‌و گۆشـته قیمه‌کراوه وه‌کو هه‌مبـه‌رکه‌ری لاکێشـه‌یی لـه شیشه‌یه‌کی پان ده‌ده‌ن ، ئه‌م شیشانه له ڕیز یه‌که‌وه له‌سه‌ر ئاگری مه‌قه‌ڵـه داده‌نێن • که برژا به پارچه نانێك ده‌ستێکی پێوه ده‌نێن‌و لـه شـیشه‌که‌ی ده‌که‌نـه‌وه •

سه‌وزه ، ئه‌مانه‌یان هه‌یه : ته‌ماته ، «بامیه» [٨٧] ، «بادنجـان» [٨٨] ، کووله‌که ، نیسك ، پیاز ، کرتۆپه (په‌تاته) ، که‌له‌م ، لۆبیـا ، پاقـله [٨٩] • ته‌رۆزیش ده‌که‌نه کووزی وورد ووردو له ماستی ده‌که‌ن‌و ده‌بێتـه تێچـێن‌و

---

(٨٥) ب : های ١٩٢١ ، ١٠٢ •
ــ لیچ ١٩٤٠ ، ٣١ •
ــ لێره‌دا خواردنێکی تورکی میللیمان هه‌یـه « بولغور ». ب : ریـگارد ١٩٣٥ ، ٧٤ •
ــ یۆستروب ١٩١٢ ، ١٣٧ •

(٨٦) ب : ڕیگارد ١٩٣٥ ، ٧٤ •

(٨٧) ب : های ١٩٢١ ، ١٠٥ •
ــ ئه‌دمۆنز ١٩٥٧ ، ٩٥ •
ــ دیکسۆن ١٩٥١ ، ١٩٤ •
ــ لێن ١٩٤٤ ، په‌راوێزی ١ : « بامیه «تۆڵه‌که‌یه‌که»» به‌که‌لـك خـواردن دێ... قله‌کانی به کیفکه ... پڕ نـاوك‌و خـۆراکی لیچـه ... تـامی خۆشه ... » •

(٨٨) ب : های ١٩٢١ ، ١٠٥ •
ــ دیکسۆن ١٩٥١ ، ١٩٤ •

(٨٩) ب : لیچ ١٩٤٠ ، ٣٤ •
ــ لیذه‌ردێل ١٩٤٨ ، ٧١ •

ئاشتای پێدەکەن . وایش دەبێ تەرۆزی وەکو میوە دەخۆن ، دەیخەنە نـاو قاپێکی بچووکو خوێی پێوەردەکەن .

میوەش ، ئەمانەیان هەیە : خۆخ ، قەیسی ، هەنجیر ، ترێ ، گندۆرە ، شـفتی .

لە تۆپزاوەو سلێمانیو بەلخە خۆشترین خواردن یاپراخ بوو ؛ پەلکە مێویان بە برنجو ووردکە پیاز دەپێچاو هەندێ تەماتەو سەلکە پیازیشیـان (سۆغان) پڕ برنج دەکردو هەموویان پێکەوە لە مەنجەڵێك دەکردو نەختێ ڕۆنو ئاویان (٩٠) بەسەردا دەکرد .

ئەو جەمەی یەك تەرحە خواردن بێ میوەیشی لەگەڵ دەخۆن . برنجیان لە فەخفووریەکی پەل دەکردو مەرەگەی گۆشتو سەوزەیان لە قاپێـکی قووڵ دەکرد . وەکو دەستوور ، دووقاپی وایان لە سەر سنییەکی خـڕی گەورە دادەناو دەیانهێنا لەسەر عەرد دایاندەنا . لەبەر ئەوەی ئەمن ئەوڕوپی بووم نانم لەسەر مێز دەخوارد بەلاّم ئەمە شاز بوو . کەوچکێـکی ئاسـن یان داریان دەخستە ناو مەرەگەکە ٢٢٥و٠م درێژ بوو . کەوچـکەکە بـۆ ئەوە بوو مەرەگەیان پێ لەسەر پەردەپلاّو دەکرد . پلاّو بە دەست دەخۆن. بە پەنجەکانی دەستی ڕاستە هەندێ برنج خڕ دەکەنەوەو دەیکەنە پاروو و بە ئەنگوستی گەورە دەیخەنە ناو دەمیانەوە . کە مریشك بە ساغی بهاتایـە دەیانخستە سەر لەتە نانێكو دەیانڕنیەوە . وا دەبوو مەرەگەی ناو قاپەکەیان بە کەوچك (٩١) دەخوارد بەلاّم چەقۆو چەنگاڵیان بەکار نەدەهێنا (٩٢) . بێجگە

---

(٩٠) لێرەدا خواردنێکی تورکیمان هەیە «بەراغ»* یـان «دۆلمـە». دیکسۆن ١٩٥١ ، ١٩٤ لەباسی عارەبان ئیشارەتی بۆ دەکا .

* یاپراغ ـ یاپراخ ـ و .

(٩١) ب : های ١٩٢١ ، ٥٣ : «چەنگاڵو چەقۆ بەکار ناهێنن ، ئەوانەی ناتوانن بە دەست بخۆن بە کەوچك دەخۆن ...» .

(٩٢) نیبوور ١٧٧٢ ، ٥٣ دەڵێ کورد بە کەوچکی شاخ یـان دار ، چێشـت دەخۆن کەچی عارەب بە تبل دەخۆن .

لەوەی کە نان خۆی لە خۆیەوە جۆرە خواردنێکەو چێشتی پێ دەخۆن • شەربەتیان ، «ماستاو» یان «دۆغ» بوو ، دۆیەکە باوی کەمتر بوو • دۆ و ماستاو یان بە کەوچکی دار لە کۆتك دەخۆنەوە یان بە پەرداخ • پێش خواردنو پاش خواردن دەستیان دەشۆن • یەکێ دەستشۆرکو مەسینەیەك دێنێو ئاویان بەدەستدا دەکا ، ئەوانیش دەستیان لەناو دەستشۆرەکە دەشۆن • پاش خواردن ئاو لە دەمیان وەردەکەنو خاوێنی دەکەنەوە •

ئاو هێنان :

ئافرەت بە زۆر چەشنە دەفر ئاو دێنن ، وەکو ؛ جەڕە : جەڕە نزیکەی ٤٠و٥٠م بەرزەو لەلایەکەوە دەسکێکی پێوەیە • خۆیان لە ماڵەوە دروستی دەکەنو نەختێ سووری دەکەنەوە • یان وەکو ، تەنەکە : تەنەکە لاکێشەییەو لە گۆشەیەکی لای سەرەوە کونێکی خڕی تێدایە • ئافرەت کە جەڕە یان تەنەکە هەڵدەگرێ دەیخاتە سەر شانی چەپەو بە دەستی ڕاست دەیگرێ • بێجگە لەمانە «کونە» واتە کوندەش هەیە ؛ کوندە لە پێستەی ساغی خۆش کراوی مەڕ یان بزن دروست(٩٣) دەکرێ • ئافرەت کە کوندە

---

(٩٣) پێستەی ماڵات زۆر جۆرە دەفری جودای لێ دروستدەکرێو بۆ زۆر مەبەست بەکاردێ . لەبەر ئەوەی خاتوو هێنی بە درێژی باسی ئەم لایەنەی نەکردوە ، ئێمە نەختێ قسەی لەسەر دەکەین :

پاش ئەوەی کە حەیوانەکە دەکوژنەوە ، پێستەکەی خۆش دەکەنو ئەم شتانەی لێدروست دەکەن :

- یان ئەوەتە پێستەکە (وەکو پێستەی بەرخ بە بەرگنەوە) خۆش دەکەنو دەیکەنە فەروە ، (جا چ فەروەی گەورەی وەك ساقۆ بێ ، چ فەروەی بچووکی بەقەد سوخمە بێ) .
- یان پێستەکە (وەك پێستەی مەڕ) خۆش دەکەنو بە خوریەوە ڕێکی دەخەنو لەسەری دادەنیشن .
- یان پێستەکە بە تەڕی خۆش دەکەنو دەیکەنە داوی باریك باریكو بۆ دروستکردنی شەنەی دارو دووړونی هەندێ شتی سخ بەکاری دێنن . یان دەیکەنە بێژینگو سەڕەند .

هەڵدەگرێ یان دەیخاتە سەر نێکی قۆڵی تێوەردێنێ یـان دەیخـاتە نـاو بەرامپیلو بە پشتی خۆیدا دەدا • ئەگەر کوندە لە پشتێ بـکا یەکەمجـار بەرامپیلی لە سەر عەرد ڕادەخاو کوندەکەی لەسەر درێژ دەکا ، پاشان خۆیشی دادەنیشێ و پشت بە کوندەکە دەداو سەری بەرامپیلەکە دێنێتەوە سەر سنگی، سەرێکیان بەسەر شانی ڕاستەی داو سەرەکەیتر بە بن هەنگلی چەپەی دا دێ ، هەردوو سەر لێك قایم دەکاو هەڵدەستێتەوە • کە هەستایەوە ، پێش ئەوەی بڕوا لە جێوە تەکانێك دەداتە خۆی کوندەکە بڵند دەکا تا باش بخێوێتە پشتی • ئەمەش وەکو ئەوە وایە کە ئافرەت بە گوریسی فەردە دەغڵ لە پشتی خۆی هەڵدەدا •

پەیداکردنی گزرەو دارودوو :

دارودوو کەمە ، گزرەکردنو چیلکە هێنان کارێکی سەختـە • داری قەلاشکەری لە شاخان دێننو لە ژووری نانـدین تەنـدووری پێسـوور دەکەنەوەو لەبەر ئاگری ئاگردانی ڕادەکەن • ئاگردان قۆرتێکە لە هەر چوار

— یان پێستەکە (پێستەی ئەستوورو پتەوی وەك هی ڕەشەوولاغ) خۆش دەکەنو دەیکەنە پێتـاو .

— هەندێ جاریش بۆ چارەسازی کە یەکێ هەموو لەشی بکوترێ پێستەیەکی تازە دێننو لێی دەدوورنو کابرا پێ چاك دەبێتەوە .

— یان ئەوەتە پێستەکە بە جەفتو پەلکە هەنارو شتیتر خۆش دەکـەن یان دەیغارێننو ئەم دەفرانەی لێ دروست دەکەن :

- مەشکە : بۆ ماست ژەندنە .
- کوندە : بۆ ئاوهێنانو ئاو تێ هەلگرتنە .
- دۆدان : بۆ دۆ تێ کردنە .
- شیرمەشك : بۆ شیر تێکردنە ، بە تایبەتی بۆ بێر .
- جەندیلکە (جەوەندە) : پێستەی کارژۆلەیەو وەکو کوندەیەکی بچووك وایە بە زۆری شوان بەکاری دێنن .
- تەڕکوژ : پێستەی نوێیە بۆ پەنیر هەلگرتن .
- خاوك پێستەی کۆنە بۆ پەنیر هەلگرتن .
- هیزە : بۆ ڕۆنە . زۆر شتی تریش ... — و .

لاوه دیوارێکی نزمی به قوڕ بۆ دەکەن • له گوندان جۆره سێ‌کوچکەیەك هەیه دەگوازرێتەوه[٩٤] • دارودووی تەنـدوورو ئاگردان زۆر کەمـه • پەنگرەکان به ماشه هەڵدەگرن‌و سەماوەری پێ‌دادەخەن • بێجگـه لەمـه تەپاڵەش هەیه : تەپاڵه چەنگه ڕیخێکه به تەڕی لەگەڵ قەسەر لێکی‌دەدەن‌و دەیشێلن‌و بەدیواریدا دەدەن تا ووشك دەبێتەوه[٩٥] • ئافرەت قشپلی ماڵات له هەوێزو مەغەڵ‌و کۆتان دەماڵن • ڕەژووش هەیه : لەناو مەقەڵەی پـانو پەڵ‌و نزم گەشی دەکەنەوه • ڕەژوو قالبێـکی بـازرگانی وەرگرتـوه • ڕەژووکەر هەن دەیکەن‌و دەیفرۆشنەوه • سۆبەی نەفت له سلێـمانی‌و لـه گوندانیش له ماڵه گەوران هەیه بەڵام به شێوەیەکی سەرەکی لەم هەمـوو شوێنانه چێشت هەر به ئاگرو مەقەڵه لێ‌دەنێن •

گەرم کردنـەوه :

ئەو ماوەی که من له کوردستان بووم ، له مایسەوه تا ئەیلوول ، هاوین بوو • پلەی گەرمی له ٥٠°م (١١٢°ف) زیاتر بوو ؛ بۆیه دەرفەتی ڕاستەوخۆم نەبوو به زستان له چۆنیەتی گەرم کردنەوەی خانوو بکۆڵمەوه • لەبـارەی گەرمکردنەوەی خانوو هەر هێندەم دی سبەینەیەك له سەرکان ، که گوندێکی نەختێ بەرزه ، له قوژبنێك ئاگریان له خەلانکەیەك کردەوه • جا بۆ ئەوەی زیاتر لەم مەسەلەیه بکۆڵمەوه دەبێ قسەی ڕێبوارو گەڕیدەکان وەربگرم • های[٩٦] دەڵێ : «زستان بۆ گەرم کردنەوەی ژووری سەرەکی ماڵ ئـاگر

---

(٩٤) ب : ریچ . ئێس . ئێ‌ی ، ٥٧ ود . وێنەی ١٢ .

(٩٥) ب : لـێن ١٩٤٤ ، ١٩٩ : ... « گەللـه » ، * ... شـیاکەی ڕەشەوولاغه... لەگەڵ قەسەر دەیشێلن‌و دەیکەنه سەرکی خڕو پان... به دیواریدا دەدەن ... تا لەبەر ڕۆژ ووشك دەبێتەوه » .
ـ فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ٨٧ لەبارەی لوڕەکانەوه : «پیسایی وولاغان دەکەنه سووتەمەنی ... » .
* تەپـاڵه ـ و .

(٩٦) های ١٩٢١ ، ٤٩ .

لە ئاگردانی ناوەندی ژوور دەکەنەوە ، دووکەڵەکە بە کلاورۆژنەدا دەچێتـە دەرەوە (یان وا دەبێ هەر لە ژوورەوە پەنگ دەخواتەوەو ناچێتە دەرەوە) • سۆن(97) ناوی (مەقەڵەی ڕەژوو) دێنێو باسی ئەوەش دەکا کە «جاجمێك بەسەر دەدەن (کرسو) دروستدەکەن، ئەمەش شێوەیەکی خۆگەرم کردنەوەی کوردانە» • نیکیتین(98) نووسیویە ، دەڵێ : «زستان بۆ نووستن تەختێـك دەخەنە سەر ئاگردانو بەڕەیەکی(99) بەسەردا هەڵدەکێشنو هەموو خۆیـان لەبن ڕادەکەن ••• » •

ڕێژەو پێژەو شووشتنو ئوتووکردن :

زۆر بە ووردیو بە چاکی هەموو دەفرو ئامانێك بە ئـاوی سـاردو ڕەوان دەشۆن • لە ئەسپۆن بترازێ کە جلو بەرگی پێدەشۆن هیچ شتیتر بەکار ناهێنن • لە کەلوپەلی ناوماڵ تەنیا پیاڵەی چا بە ئاوی کوڵاو دەشۆن ئەویش لە عانی چا خواردنەوە • جلوبەرگ بە ئاوی گەرم دەشۆن • سەرکە سابوون ، یان زرویو ئەسپۆنو حۆزە دەعەمەل دێنن • لە گوندان کە کوڵ دەکەن ئاو بۆ شووشتنی جلوبەرگ لە مەنجەڵی شێو ، لە حەوشە دەخەنـە سەر ئاگرو کە جلەکانیان شووشت لەناو تەشت بە ئـاوی سـاردی کانـی بسمیلیان دەکەن • کە جلك دەشۆن بۆ ئەوەی چڵکی باش لێبێتەوە یـان بە

---

(97) سۆن ١٩٢٦ ، ١٣ •
(98) نیکیتین ١٩٥٦ ، ٨٨ •
(99) ب : بیشۆب ١٨٩١ ، ١٣٢ لەبـارەی ئێرانـەوە : «ئـاگردان ••• لـە ناوەڕاستی ژوورەوە لێی دەدەن •••«کەرسی» یان تەختێکی لەسـەر دادەنێن ، وەکو مێزێکی وەرگەڕاو وایە ••• یان جاجمێك یان لێفێکـی پێـدا دەدەن ••• » •
— کرافت ١٩٠٢ ، ١١٠ وێنەی بەرامبەر ل ١١٢ لەبارەی (سارت)ەکانەوە دەڵێ : «••• سەندەلی ••• پارچەیەکی چوارگۆشەیە ••• پشکۆی لـە بن دادەندرێ ••• لەسەرەوە لێفێکی چوارگۆشەی گـەورەی ••• زۆر بەلۆکەی •••».

بەردیدا دەدەن یان بە شوونك دەیکوتن • وا ڕێ کەوتبوو ئەو قوماشەی دەیانکردە بەرگ کەم وا دەبوو بەکەلك شووشتن بێ • قوماشەکان گوڵی سیمیان تێدا بوو ، بە ئارمووشی ڕەنگاوڕەنگی سروشتیو دەستکرد ڕازابوونەوە ، ئەگەر ئاوو سابوونیان پێبکەوتایە ڕەونەقو جوانییان دەڕۆیشت• قوماشی هەرە باویان ئەوەیە کە عاردەکەی سپییەو گوڵی تۆخی تێدایە • ڕاستی ، ژنە کورد ئەو پاگژییە نازانن کە لایەنێکی جوانیو مۆدەی جلوبەرگی ئێمەمانانە • دەیانگوت وەختی خۆی کە هێشتا سابوونی ئەوروپی پەیدا نەبووبوو بەلووچە هەبوو ڕەگەکەیان دەکردە سابوون • جلوبەرگ لەناو باولی تەنەکە هەڵدەگرنو تووتنی پێوەردەکەن تا خۆرکی لێ نەدا •

جلوبەرگ بە ئوتوویەکی پڕ پشکۆی خەڵووز ئوتوو دەکەن • لە شارەکانی وەکو کەرکووكو سلێمانی ئوتووی کارەبایی هەیە • تەختەی ئوتووکردن نییە • لەسەر عەرد ئوتوو دەکەن • ڕایەخێك ڕادەخەنو جلەکەی لەسەر پان دەکەنەوە • ئەوەی ئوتوو دەکا لەسەر قوون دادەنیشێ • ئوتووکردنی بە پێوە لەسەر مێز زۆر دەگمەنە • بە زۆری لەسەر چینچکانیان پێ باشە •

ماڵینو پاك کردنەوەی ماڵ :

ئەو ماڵانەی من لێیان بووم عەردیان تەختڕێژو ڕاست نەبوو ؛ بۆیە فەرش ڕاخستن زۆر کەم بوو • تەنیا ئەوە نەبێ کە لە سلێمانی ناوماڵیان بەردڕێژ بوو • ژوورو حەوشەو سەربانیان بە «گەزی» دەماڵی • گەزی یان گەسك دوو پەلکە دارخورمایە (١٠٠) پێکەوە بەستراون ، قونکیان دەکەنە

---

(١٠٠) گەسك تەنیا پەلکە دارخورما نییە . ئەو گەسکەی لە پەلکە دارخورما دەکرێ بە زۆری لە شارەکان هەیەو بەم دواییە هاتۆتە ناوەوە . لە کوردەواری گەسك لەم شتانە دروست دەکەن :

لایەكو لێك دەدوورێنو وەكو باوەشێنەی لێدێ ، ٤٠وم درێژەو ٢٧وم پانە ، لە بازاڕ دەیكڕن ، زۆر هەرزانەو زووش تێكدەچێ • كە عەردیان دەماڵی خۆڵو زبڵەكەیان ، بۆ نموونە ، لەناو تەنەكەیەك دەكردو دەیانڕشت • لە كاتی گەسكدانەدا ئافرەتەكە لەسەر عەرد دادەنیشێو لە كنە خۆیەوە بۆ دوور ، نەك لە دوورەوە بۆ لای خۆی ، عەردەكە دەماڵێ • هاوینان ، ناوماڵ بە ئاو دەڕشێنن‌و لە سلێمانیش بە سۆندە ئاویان پێدا دەكردو پاكیان دەكردەوە بۆ ئەوەی فێنك بێ‌و هەوای ژوورەوە خۆش بێ • لە سەرەتای هاوینەوە حەسیرو ڕایەخ لەناو ماڵێ هەڵدەگرن‌و لە ژوورێك لەسەر ئەستێركیان دادەنێن كە تۆزو بای دێ پڕ تۆزو خۆڵ دەبن • مافوور داوەشاندن نی‌یە •

جێ‌ڕاخستن :

جێ‌ڕاخستن دیاردەیەكی چەسپ نی‌یە • هەروەكو پێشتر باسمان كرد ژن هەموو ئێواران جێ ڕادەخەن‌و سبەینان هەڵی‌دەگرن • ئەگەر ماڵەكە قەرەوێڵەی ئاسنی هەبێ ، شەو لەبەر گەرمای هاوین لە كوێ بنوون ، لە

— یان ئەوەتە قاتۆری قەسەری گەنم دێنن دانەكەی لێ‌دادەوەشێنن‌و قەسەرەكە دەبەستن‌و دەیكەنە گەسك . ئەمە زیاتر لەناوچە دەشتەكان باوە كە بە كشت‌وكاڵی‌یەوە خەریكن •

— یان گەسك لە گیایەك دروست دەكەن كە پێی دەگوترێ (گەزگەزۆك) ، لكەكانی باریك‌و لووس‌و چڕە . لە دەو بەستان شین دەبێ . چەپك چەپك دەیبەستن‌و دەیكەنە گەسك . ئەم گەسكە لە گەسكی قەسەر پتەوترەو خۆی زیاتر ڕادەگرێ •

— یان گەسك لە جۆرە گیایەكی‌تر دروست دەكرێ كە پێی دەگوترێ (كرتی) . كرتیش لە دەو بەستان شین دەبێ‌و وەكو گەزگەزۆك وایە بەڵام جیان . ئەم گەسكەش لە گەسكی قەسەر بەهێزترە •

— یان وا دەبێ گەسك لە گیایەكی‌تر دروست دەكەن پێی دەگوترێ (گەز). گەز وەكو (كفر) وایەو لە دەو بەستان شین دەبێ . ئەم گەسكە زیاتر بۆ ماڵینی حەوشەو تەویلەو هۆڕو هەوێزە ، چونكە زۆر قایمە — و •

هەیوان بێ ، لەسەر بان بێ ، لە هەر کوێ بێ ، قەرەوێڵەکە ڕۆژ تا ئێوارە وەکو ئاسکالتێك لەوێ دەکەوێ . لە گوندان ، لەباتی قەرەوێـڵە تەختـە دارێکی پانو لەسەر چوار تەنەکەی دادەنێنو پڕی سەری پووشو پەلاشو پەلکەدار دەکەنو لەسەری دەخەون . بە گشتی وەری بگری ، نوێنیـان حەسیرێکە دۆشەکێکی بە لۆکەی لەسەر ڕادەخەنو لێف بەخـۆدا دەدەن . لێف وا دەبێ بەرگی هەبێو وا دەبێ بێ بەرگ بێ . بەرگەکە وەکو کیسـە دەدووریێو لە لێفەکەی هەڵدەکێشنو دەیدوورن بۆیە ناتوانن بیگۆڕن چونکە ئەگەر بیانەوێ بیگۆڕن دەبێ هەڵیپشکێون . چەرچەف کەمە . بالیفیـان لوولەیی‌یە . ئەگەر بەرگە بالیفیان هەبێ لە باتیسقەیەو لەناو قەدی بالیفەکەی دەدوورن ، ئەویش ناگۆڕێ .

سبەینان ، هەموو نوێنەکان پێـکەوە لوول دەدەنو لەسـەر یەکیان دادەنێنو لە سەرەوە «بەڕە»یەك یـان جاجمێکیـان پێدادەدەن [٨٠ر٢م × ٤٨ر١م ، داخی قاوەیی‌یە . یان ئەوەتە پۆپەشمینی هیندی پێدادەدەن کـە داخی زۆر گەشە ــ ٠٨ر٢م × ١٥ر١م ــ] .

هەندێ دۆشەك چەرچەفی گوڵگوڵی‌یان تێدەگیرێو لە بن دیـواری ژوورێ ڕای دەخەنو هەندێ سەرینی لەسەر دادەنێنو زەلام لەسـەری دادەنیشن . دوای فراوینیش بۆ میوانانی ڕادەخەن ، لە وەختی گەرمای ڕۆژ لەسەری دەنوونو لەباتی لێفە قوماشێکی تەنك بە خۆیاندا دەدەن .

چۆنیەتی دانیشتن لە کاتی ئیش‌کردندا

لە شارستانی‌یەکی وەکو شارستـانی‌ی کوردستـانی خواروو ، کـە دانیشتنو نووستنیان هەر لەسەر عەردە ، شێوازو تەرزی جولانەوەیان لەگەڵ هی شارستانێتی ئەوڕوپا تەواو جودایە . تەنیا ئەو کاتەی جۆڵایی دەکەنو پێ شۆڕ دەکەنەوە ناو پێچاڵ ، یان بە مەکینە دورمان دەکەن ، دانیشتنەکەیان

وەکو دانیشتنی سەر کورسی‌یەو ئەژنۆیان دەچەمێنەوەو پێ‌یـان ڕاسـت شۆڕ دەبێتـەوە •

زۆر بە دەگمەن بە پێوە ئیش دەکەن • تەنیا یەك جار دیم ، ئێمە چۆن ئوتوو لەسەر تەختە دەکەین ، ئاوها ئوتوویان لەسەر مێز دەکرد • ئەمـەی لێ‌دەربچێ ئەوەی‌تر ژن هەر ئیشێك بکا یان بە هەڵتروشکاوی (هەڵکونجاوی) دەیکا یان بە چوارچمکی دادەنیشێ‌و لاقەکانی توند دەنووشتێنێتەوە بنـە خۆی • لەسەر چینچکان جل دەشۆن ، جا چ لەسەر حەوز بێ‌و چ لە تەشتی بەرمیلی خڕو پان بێ کە لە تەنیشت(١٠١) خۆیانەوە لەسەر زەوی دادەنێن • لە مریشك چا کردن‌و گۆشت وورد کردنیش هەر بەم جۆرە دادەنیشـن • لە هەویرشیلان‌و ئەنگوتك پان‌کردنەوەو (١٠٢) نان‌کردنیش هەر بە چوارچمکی دادەنیشن جا نان‌کردنەکە چ بە تەندوور بێ چ بە سێڵ • کەچی ئەو کاتەی ماشەر دەکەن ، یان لەبەر ئاگر ئیش دەکەن ، یان دەستیان دەشۆن‌و دوای نان‌خواردن ئاو لە دەم‌و لووتیان وەردەکەن ، یان کە دەم‌وچاویان لە حەوز یان لەبەر شێرە دەشۆن ، یان کە لە سەرشۆرکێ خۆیان دەشۆن‌و سابوون لـە خۆیان دەدەن‌و بە تاسێکی ئاسنی بچووك ئاو بە خۆیاندا دەکەن ، هەر لەسەر چینچکان دادەنیشن واتە هەڵدەتروشکێن •

هەڵتroوشکان شتێکی زۆر ئاسایی بوو لەو ماڵـە عێراقی‌یـەی کـە برادەری ماڵی شێخ تەیفووری تۆپزاوە بوون • ئەم ماڵە لە هەواری ئاوبەستی دووکان لە خانوویەکی بەردی ئەنگلۆ‌ـفەڕەنسی‌دا بوون • لەوێش هەر چەندە ماڵەکە مێزی نان‌خواردن‌و جوڕنی ئاسنی تێدا بوو بەڵام قاپ‌و قاچاغیان هەر

---

(١٠١) ڕاستی‌یەکەی : لە پێش خۆیانەوە لە سەر زەوی دادەنێن — و •

(١٠٢) لە کاتی هەویر شێلان لە سەر چینچـکان دادەنیشن بـەڵام لـە کاتی ئەنگوتك برین‌و نان‌کردن لەسەر ڤوون دادەنیشن‌و پێ‌یەکیان دەچەمێننەوە بنە خۆیان‌و پێ‌کەی‌تر درێژ دەکەن — و •

لەسەر تریانو لەناو چێنی دەشووشتو تەشتی هیربار شووشتنیان هەر لەسەر زەوی دادەناو کە شتیان دەشووشت دانیشتنەکەیان هەڵترووشکان بوو ٠ ئەم ماڵە کورسیو مێزێکیان لە ژوورێك هەبوو بەڵام هەموو جەمێك تەنانەت بۆ چا خواردنەوەش هەر لەسەر عەرد دادەنیشتن ٠ ئەگەر عەردەکە تەڕ ببوایە پاشان ووشکیان دەکردەوە ٠ ئەگەر ناوماڵ قوڕ بوایە لە کاتی چا تێ‌کردنو پیاڵە تێ‌وەرکردندا ئاوەکەیان بە ژوورێدا دەکردو عەردەکە هەڵیدەمژی ٠ هەتا ماڵی تەرجومانەکەشم لە سلێمانی ، کە شانازی‌یان بە حەوزو شێرەی ئاو دەکرد کە لە بلندایی چۆکێك بەرز لە دیوار گیرابوو ئافرەت کە دەستو چاویان دەشووشت لەباتی ئەوەی لەبەر حەوزەکە بوەستن دەچوون لەسەر لێوی هەڵدەترووشکان ٠

ئافرەت کە بە چوارچمکی دادەنیشێ ڕانو چۆکی بۆ پێشەوە دەرناپەڕێ ٠ لەبەر گرانایی لەشی دادەکشێتە سەر زەوی ٠ لەبەر ئەوەی ماسولکەی کەفەڵ نەرمە ، ئێسکی قاڵچە بە سانایی لە جەمسەری خۆی دەردەزۆڕێ (١٠٣) ٠ جولانەوەی جومگەی تێكو نەرمو شلی گازەرای پشت ئیشی بۆ ئاسانو مەیسەر دەکەن ٠

لە هەڵترووشکاندا هێزو قورسایی لەش دەکەوێتە سەر جومگەی ئەژنۆ ٠ ئافرەت لە کاتی ڕایی کردنی زۆر ئیش بەم جۆرە دادەنیشن ٠ تا دەکەونە ناو ساڵانیش جومگەی ئەژنۆیان هەر نەرمو خاوە ٠ جارێکیان پیرەژنێکی حەفتا سالیم دی لەشی وەکو لەشی کچۆلەیەکی پارچەلە نەرموخاو بوو ٠

کە ئیش دەکەن جاروبار لەسەر عەرد دادەنیشنو لاقیان ڕادەکێشن ئەویش ئەگەر بیانەوێ بە پێ ئیش بکەن وەکو ئەوەی کە لە کاتی هۆنینەوەی

---

(١٠٣) ب : لۆرنز ١٩٣٢ ، ٢٧٧ ٠

گوریس‌و دۆخین سەرێکی لە پێ‌یان قایم دەکەن •

هەڵترووشکانی سەر کورسیشم بینی • وەکو ئەوەی جارێکیان تەرجومانەکەم لەسەر کورسی دانیشتبوو چۆکی هەڵکێشابووەوە دورمانی دەکردو قوماشەکەی لەسەر چۆکی دانا بوو •

شێوەی دانیشتن لە کاتی ئیش‌کردن‌دا

زۆر جاریش پیاو کە لەسەر قەنەفە دادەنیشن بە چوارمەشقی دادەنیشن• قەنەفەکان گەورەو پیس‌و پلۆخ بوون • سەرپۆشیان شوونی پێی خواسی پێوە دیار بوو • کە لەسەر عەرد ، لەسەر ڕایەخ ، دادەنیشتن پشتیان بە قەنەفە دەدا •

جومگەی ئێك‌و ماسولكەی كەفەلی ژنە كوردان ئەوەندە نەرمە هاوین کە لە سلێمانی جلی ئەوروپی‌یان لەبەر دەکردو وەکو ڕۆژاوایی‌یان لەسەر کورسی دادەنیشتن ، زۆر جار لە بیریان دەچوو لاقیان پێکەوە بنووسێنن • لاقیان لێك فش دەبووەوەو شۆڕ دەبووەوە خوارێ •

پشت ئێشە هەیەو بە شێلان چارەی دەکەن • ئەگەر زۆر ژان بکا بە سەر پشتی یەك دەکەون • ئەو ئافرەتەی پشتی دێشێ لەسەر قەلەفیسك دادەنیشێ‌و پشتی کوورِ دەکاتەوەو یەکێ بەسەر پشتی دەکەوێ • ڕەنگە هۆی ئەم پشت ئێشەیە ئەوە بێ کە زۆر ئیش دەکەن • بۆ نموونە، وەکو

ئەوەی کە ماوەیەکی زۆر بە چوارچمکی دادەنیشن‌و نان دەکەن •

ئیدی ئاوها ، ئەگەر ئافرەتێ ماوەیەکی زۆر بە چوارچمکی دابنیشێ‌و پشتی قیت بوەستێ بۆی هەیە تیلەقەی پشتی ڕەق ببێ • لە لایەکی تریشەوە، نەمدی ئیشی بە پێوە چۆکیان ڕەق بکا • ژن تووشی لاق ئەستوور بوون ، هەوبوون‌و سووتانەوە ، ژانە پێ نابن •

کورد لەشیان زۆر نەرم‌وشلە • بەو پەڕی لەش خـاوی دادەنیشـن‌و دانیشتنەکەیان جوانی‌یەکی مەندی تێدایە •

چـالاکی ناومـاڵ

لە هەر چوار مەڵبەندی ئافرەتاندا

دەرەبەگایەتی دێ :

لە تۆپزاوە حەفتەی نزیکەی سێ جار نان بە تەندوور دەکەن • سێ ژن پێکەوە دەیکەن • دایك‌و کیژوکارەکەر ، یان دایك‌و کیژو ژنە دراوسێ‌یەك کە ئەویش تەندوور سوورکردنەوە بە هەل دەزانێ‌و دێ نانی خۆی پێوە دەدا •

ئێواران ، کە ڕان دێتەوە دێ دایك‌و کیژ بزن‌و مەڕو مانگا دەدۆشن • هاوینان ، کە شوان پەز دەباتە شەوبەکێو کارەکەرێك دەوروبەری سەعات پێنجی پاش نیوەڕۆ لەگەڵ ئافرەتانی دێ بۆ بێرێ دەچنە شاخان • هەمـوو ڕۆژێ لە ماڵەوە ماست دەکەن • هەموو سبەینان مەشکە دەژێنن • مەشکە یان لە ناندین بە کاریتەوە هەڵدەواسن یان لە دیواری دەرەوە بە سنگێکـی هەڵدەواسن • دۆدانی دۆ لە قەنتەرە بە دار وەدەکەن‌و هاوین لە بـاتی ئـاو دەیخۆنەوە • ڕاوەکی تۆراخ لە دەرەوە بە دار وەدەکەن • ڕۆژ بە ڕۆژ کەرە لە ژووری ئازووقە هەڵدەگرن • کەرە تەنیا بۆ چێشت‌لێنانە • هەموو جارێ کچێکی ماڵێ چا لێ‌دەنێ‌و وا دەبێ بەکێکی بێ‌ئیش هاوکاری دەکا • زەلام

ژنی لادێ ڕۆژێ دوو جار بۆ بێر دەچنە شاخان (تۆپزاوە)

گۆشتو سەوزەو تەڕە دەکڕنو دەیهێننەوە یان ئەوەتە لە سلێمانییەوە بە پەستی خۆیی ڕەوانەی دەکەنەوە •

کچی ماڵ شێو لێدەنێ • دایکی کەرەستەی شێوی بۆ ئامادە دەکا • دایكو کیژ پێکەوە دەچنە شاخ پەلکەمێو لە ڕەزی خۆیان دێنن ، پێکەوەش دەچنە ناو باخچەی ماڵو تەڕەی لێدێنن (تۆپزاوە) • بووکی ماڵ دەچێتە ناو باخچەی میوەجاتو هەنجیر دەڕنێ (سەرکان) • ئاو لە ماڵەوە نزیکە (تۆپزاوەو سەرگەڵوو) • منداڵو کارەکەر دەچنە سراوێ • لە میرزا ڕۆستەم ئاویان بە پشتی کەر دەهێناو لە حەوشە لە تەنەکەیان دەکرد • کارەکەری ماڵ دەچێتە چیاو ساورمەو دارودوو دێنێ • بە کەرو تەورداس دەچێتە داران • زەلام دەچن ڕەزوو بە پشتی کەر دێنن (تۆپزاوە) • خزمەتکار هەوڕو هیربار دەشۆن ، جا چ پیاو بن (سەرگەڵوو و سەرکان)و چ ژن •

ژنی ماڵ جلوبەرگ دەشواو کارەکەر یارمەتی دەدا • ئوتووکردنیش هەر وایە • ناوماڵ هەڵبژاردنو ماڵینو جێڕاخستن ئیشی هەموو ئافرەتانی ماڵەو پێکەوە دەیکەن •

بە کورتی : ئەو ئیشەی لە چوار چێوەی ماڵو لە دەوروبەری ماڵ بێ وەکو باخچەی بەرماڵانو ناو ڕەزانو ناو شینایی ژنی گەورەی دەرەبەگ دەیانکاو منداڵو خزمەتکاریش یارمەتی دەدەن • وەکو ئەوڕوپا ئیش دابەش کراوە • ئەو ئیشەی لە دەرەوە بێ وەکو چوونە بێری شاخان ئەوە کارەکەر دەیکا •

مەڵبەندی ئاسایی دێ :

ژنی چەند ماڵێك پێکەوە نان بە تەندوور دەکەن • وا دەبێ تەندوور لە دەرەوە بێ • لە میرزا ڕۆستەم تەندوورێك لە گۆڕەپانی ناوماڵان هەبوو•

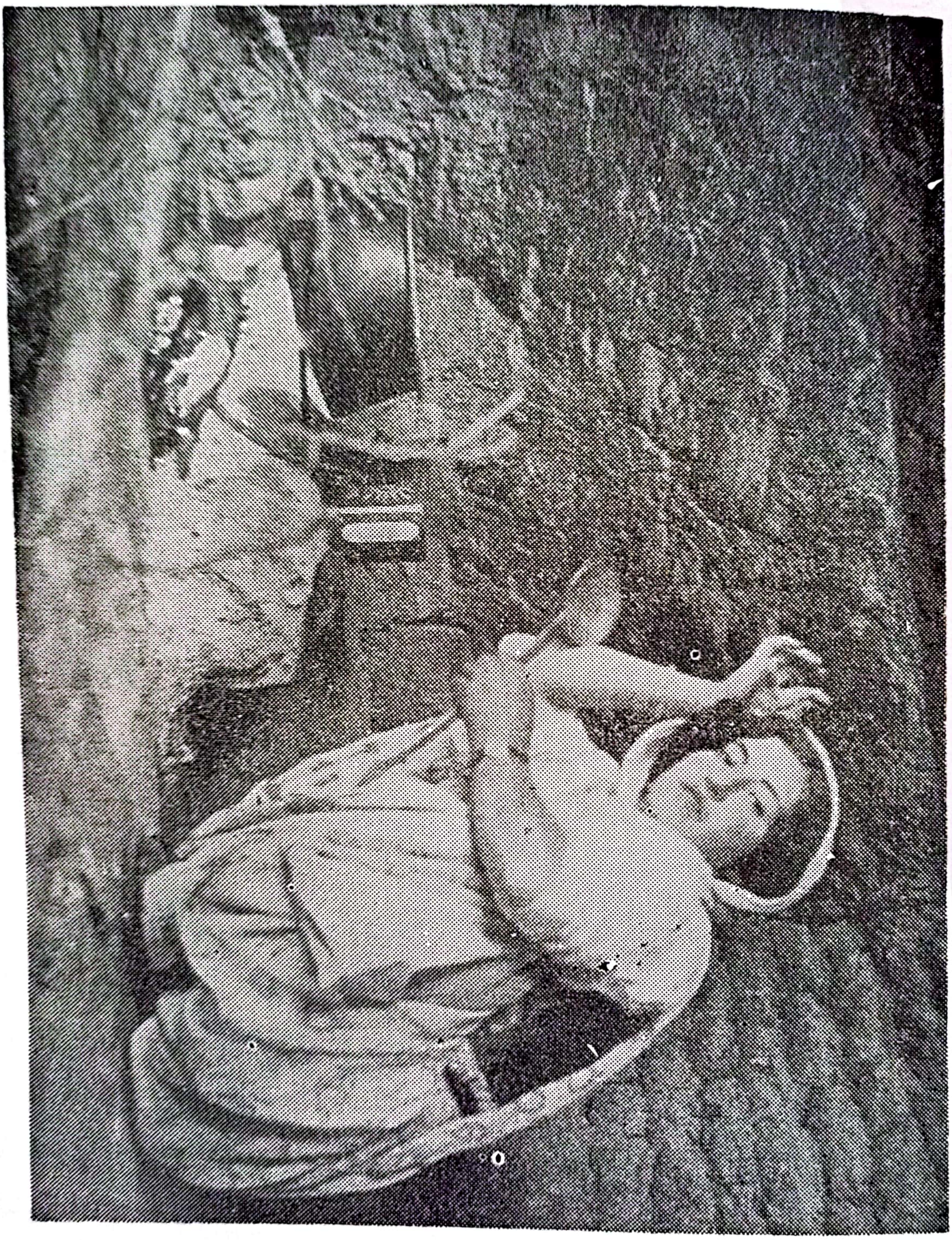

ژنێك لە دیـار ئاگر هەڵتروشکاوە (تۆپزاوە)

له بەڵخەو لەو شوێنانەی لە باتی تەندوور بە سێڵ نان دەکەن ، هەر ژنەو لە ماڵی خۆی بە تەنێ نان دەکا •

بەناوهێنانی شیر : ژن ڕۆژێ دوو جار بۆ بێر دەچنە شاخان یان ناو باخچەی توان • لە بەڵخە ژنەکان بە نـۆرە ، شیریان بە یەك دەدا • مەشکە لە هەموو ماڵێك لە دارە • مەشکە لە بەر ماڵێ دادەمەزرێنن •

چالێنان : وا دەبێ ژن چا لێدەنێن‌و وا دەبێ پیاو •

ژن بە جەڕەو تەنەکەو کوندە ئاو لە حەوزێکی دوور مـالآن دێنن • ئاوهێنان لە بەلخە کارێکی زۆر سەخت‌و ناخۆشە • هەر جارەی سێ‌ـچوار کوندەیان لە دۆڵ سەردەخستەوە دێ‌و تەنیا بایی چوار ـ پێنج کەسی دەکرد• یان میرزا ڕۆستەم وەربگرە ، بە تەنەکە ئاو لە ڕوبارێکەوە دێنن ۸۰۰ هەنگاو لە ئاوایی‌یەوە دوورە •

ژن دەچنە شاخان داری قەلاشـکەری بـە تـەور دەکەن‌و بـە کۆڵ دەیهێننەوە • لە شاخان شیاکە کۆ دەکەنەوەو لەگەڵ قەسەر تێکەڵی دەکەن‌و دەیشێلن‌و دەیکەنە تەپاڵە ، بە دیواری خانووی وەدەدەن‌و ووشکی دەکەنەوە•

برنج لە سەر حەوزی ئاوهێنان دەشۆنەوە کە نەختێ لە ماڵەوە دوورە • گەنم بە جۆنی‌ی ماڵە جیرانان دەکوتن •

چێشت‌لێنان‌و ئامان شووشتن لە ماڵەوە دەکرێ بەڵام جل شۆردن لـە گوندە بچووکەکان لە دەم حەوزو لە میرەدێکان لە کانی سەرگیراو دەکرێ• ژن بە نۆرە جلی لێدەشۆن‌و هەر لەوێ جلەکان هەڵدەخەن تا ووشك بێتەوە•

هەموو ژنەکانی ماڵ بەشداری جێ‌ڕاخستن دەکەن • کە لەسەر بـان دەخەون بە ڕۆژ نوێنەکان ناهێننە خوارەوە ، هەر لەوێ لوولیـان دەدەن‌و شتێکیان بەسەردا دەدەن •

لە بەڵخە ژن کارێکی‌تریشیان هەبوو : بانیان بە گڵ‌گەچ سواق دەدا• ئەمەش زۆر ماڵ پێکەوە بە دەستەوا دەیانکرد •

بەکورتی : سەربارى چێشت‌لێنان‌و جێ‌ڕاخستن ، ئافرەتانی دێ زۆربەی چالاکی دەرەوە بە هەرەوەز دەکەن • لە بەڵخە بەشینەوەی شیرو کاروباری سواق‌دانی بانیش هەر بە هەرەوەز بوو •

مەڵبەندی خوێندەوارو نەخوێندەواری شار :

دەتوانین ئەم دوو مەڵبەندە پێکەوە وەربگرین‌و لێ‌یان بکۆڵینەوە •

نان بە سێ جۆر دەست دەکەوێ : لە ماڵی تەرجومانەکەم ژن لە ماڵەوە نانیان بە سێڵ دەکرد • ئەگەر زۆریان نان بکردایە دەیانکردە هەرەوەز • بەیانی زوو ژنێك دەهات هەویری دەکردو ، بۆ ئەو ڕۆژە ، تەندووریان لە ماڵە دراوسێ‌یەك دەخواستەوەو نانیان پێ‌دەکرد* • بێجگە لەو ژنەی هەویری دەکرد هەر چوار — پێنج ژنی ماڵەوەش پێوە خەریك دەبوون • هەر جارەی سێ کەس دەیانکرد بەڵام ماڵی خاوەن تەندوورەکە بەشداری‌یان نەدەکرد • جۆری سێ‌یەم ئەوە بوو کە نانی حازریان لە نانەواخانەکانی سلێمانی دەکڕی • ئەم نانانە خڕو ئەستوور بوون‌و بە تەندووری لە دیوار گیراو دەیانبرژاند • ئەمە ئیشی پیاوان بوو •

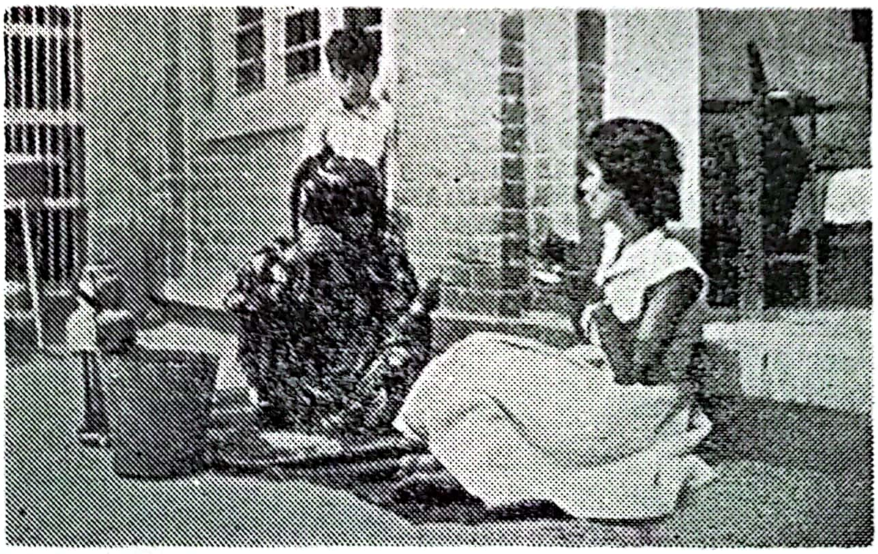

مەلبەندی شار . ژنێکی نەخوێندەواری بەمێردو کچێکی خوێندەوار لە حەوشە چا دەخۆنەوە (سلێمانی)

---

* مەبەستی ئەوەیە دەچوون لە سەرتەندووری ماڵە دراوسێ‌یەك نانیان‌دەکرد — و •

لەم مەڵبەندەدا بەناو هێنانی شیرمان نەدی • ڕۆژ بە ڕۆژ لـە دەرەوە ماستیان بۆ دەهات • منداڵێك دەچوو بەفری لە بازاڕ دەکڕیو لە سەر سەری خۆی دادەناو دەیهێنایەوە لەبەر بەلووعە دەیشووشتەوەو دەیانهاوێشتە نـاو مەنجەڵ • ئەوەندە ڕۆنەی پێیان دەویست ، نزیکەی ١٠ تەنەکـە دەبووو تەنەکەی بە دینارێك بوو ، هەموویان بە یەکجار دەکڕیو دایاندەنا • ژنـی هەرە گەورە چای لێدەنا • چالێنان یاریدەری ناوێ • لەباتی سەماوەرو شتی وا پرێمزیان بەکار دەهێنا •

ژنو کیژ بە نۆرە چێشت لێدەنێن • مێرد[١٠٤] ، کەباب بە مەقەڵەی پەڵو نزم دەکا • ئاوهێنان نیـیە ؛ چونکە ئاوی پاكو پوختەی شارەوانی بە بۆری ڕاکێشراوەو هەندێ شێرەی تێ گیراوە •

وا دەبێ کەباب لە بازاڕ دەکڕن • کەباب ، لە شار ، لە دوکانی بەر والاٴ لێدەدرێ• مێرد گۆشتو سەوزەو میوە لە بـازاڕ دەکڕێو بـە منداڵێـك ڕەوانەی دەکاتەوە • چێشت یان لە سەر ئاگردان یان لەسەر تەباخی نەفـت لێدەندرێ ـــ لە هەر دوو باردا ژنی ماڵ لێیدەنێ •

لەم مەڵبەندەدا کارێکی سەربار هەبوو کە لە مەڵبەندی لادێدا نـەبوو ئەویش دەغڵ شووشتنەوە بوو • جوتیارەکان پاش دروێنەو دەغڵکوتان ، لە مانگی ئاب ، گەنمیان لە جوالاٴن دەکردو دەیانبەستو لە کەران باریـان دەکردو دەیانبردە شار دەیانفرۆشت • لە شار کە گەنمیان لە جوتیارێ دەکڕی کابرا خۆی دەیهێنا بارەکەی لە هەیوانێ دەخست • ئینجا ژنەکانی ماڵـەوە دەیانشووشتەوەو تەلیسیان لەسەر بان ڕادەخستو گەنمە شووراوەکەیـان لەسەر ڕادەکرد ، تا چەند ڕۆژێك ووشك دەبووەوە ئینجا دەیانهێنا خوارێو

---

(١٠٤) ب : لەبارەی لوڕەکانەوە فێلبێرگ ١٩٢ ، ٨٧ : «ئەوانن (پیاو) کە ... کەبـاب دەبرژێنن ...»•

ژنە جوتیارێك گەنم بە دەستاڕ لێدەکا (تۆپزاوە)

له حەوشە بە سنی تەتڵەیان دەکرد • ژنێکی گەنمشۆرەوەی یەكچاو هەبـوو دەیانهێنا گەنمەکەی لە بێژنگ دەکرد • سەرکوت‌و بنبێژەکەیـان دووبـارە دەشووشتەوەو ووشکیان دەکردەوەو پاکیان دەکردەوە • پاشان هەموویان دەنارد لیٚ‌بکریٚ •

هێربار شووشتن‌و ماڵین‌و هەڵبژاردنی ناوماڵ ئیشی کچانە • لە ماڵەوە جل دەشۆن‌و ئوتووی دەکەن • ژن‌و کچ پێکەوە جیٚ‌ڕادەخەن •

بە کورتی : هەندیٚ چالاکی وەکو بەناو هێنانی شـیرو دروست‌کردنی کەرەو تۆراخ‌و ئاوهێنان‌و دارودووکردن لە مەڵبەندی شارستانێتی‌دا نی‌یە • چالاکی‌یەکانی‌ترو پێویستی‌یەکانی‌تری ماڵ یان لە ماڵی خۆیان یان لە مـاڵە دراوسیٚ‌یەك‌پێکەوە دەکەن • لە شارا دەرفەتی کڕینی نان‌و خواردنی حـازر زۆرترە • گەنمیان دەکڕی‌و خۆیان تاووتوویان دەکرد نەك ئارد • کارەکەری هەمیشەیی‌یان نی‌یە • هەر کاتیٚ پێویستی‌یان بە ژنیٚ بیٚ بۆ ئیشی وەکو گەنم شووشتنەوەو نان‌کردن دەچن دەیهێنن • هیچ کاری هەرەوەزیم لە بـەینی دراوسیٚ‌کان نـەدی •

پیشەسازی خۆماڵی

لەو چوار مەڵبەندەی باسمان‌کردن پیشەسازی خۆمـاڵی تەنیـا لـە یەکێکیان‌دا هەیە ، لە مەڵبەندی ساکاری لادیٚ‌دا هەیە • ئەویش ڕسـتن‌و چنین‌و گلینەکاری دەگرێتەوە •

ژنە جوتیار ئەو کاتە خوری دەڕیسیٚ کە هیچ ئیشی‌تری مـاڵەوەی بە دەستەوە نەبیٚ • لە تەوێڵە ، ژن کە دەچوونە ناو باخچان ، لـە چـوون‌و هاتنەوەدا ماوەیەکی زۆریان دەبڕیٚ‌و ڕیٚ‌و ڕیٚ تەشی‌یان دەڕست •

خوری بە «تەشی» (١٠٥) دەڕسرێ • تەشی بریتی‌یە لە دارێکی خڕ پێی دەگوترێ کلکە تەشێ نزیکەی ٣٠و٠م درێژەو لە لای سەرەوە سەرکە تەشی‌یەکی تێ گیراوە تیرەی نزیکەی ٣٣و٠م دەبێ • ژن ئەو خوری‌و مووەی دەیڕێسن لە باسکی خۆیانی دەئاڵێنن • ئەو بەنەی دەیڕێسن ڕەنگی ناکەن ، هەر بە ڕەنگی ساکاری خۆیەتی : یان ڕەشێکی تاڵەیە ، یان زەردێکی قاوەیی‌یە ، یان سپی‌یە • ژن دەیکەنە پەتی (١٠٦) فەلاحەتی • لە کاتی پەت هۆنینەوەدا ژنەکە لەسەر عەرد دادەنیشێ‌و لنگی ڕادەکێشێ‌و پەنجە گەورەی پێی ڕاکشاوی وەکو سنگ قیت دەکاتەوەو سەری پەتەکەی لێ گیردەکا •

ڕیس دەدەنە جۆلای دێ ، چ ژن بێ‌و چ پیاو ، جۆلا دەیچنێ• ڕیسی دڕ هەیە ڕەنگ ناکرێ • ڕایەخ‌و بەڕەی لێ‌دروست دەکەن • ڕیسی جوان‌و باشیش هەیە ، ڕەنگ نەکراوە ، یان سپی‌یە یان قاوەیی‌یە یان بۆرە ئەو

---

(١٠٥) تەشی لە سێ پارچە پێك دێ :

١ــ کلکە تەشی : دارێکی خڕو باریکەو تا بەرەو خوار دەچێ باریك دەبێتەوە.

٢ــ سەرکە تەشی : پارچە دارێکی خڕو پانە ، ناوەندەکەی کونە دەسەر کلکە تەشی دادێ‌و توند دەبێ .

٣ــ نێرکە تەشی : تێلێکی پتەوی وەکو چەنگاڵ وایە لە سەری هەرە سەرەوەی کلکە تەشی دەگیرێ‌و لە کاتی تەشی ڕستن‌دا داوەکەی بەناودا دەچێ .

تەشی کە تازە دروست‌دەکرێ کلك‌و سەری ڕەنگ دەکرێ ــ و .

(١٠٦) ئەو پەتەی ژن دەیهۆننەوە زۆر جۆرە :

ــ گوریس : پەتێکی خڕو درێژە.بۆ شەغرەو جەنجەڕو شتی وا بەکار دێ.

ــ کەژی : پەتێکی پانە ، چوار پەنجە پان دەبێ .

ــ بەنقادەو گولەوسار : وەکو گوریس وان بەلام باریکترو کورتترن .

ــ دەسرازە : وەکو کەژی پانە بەلام بچووکترەو ڕەنگاوڕەنگیشە بۆ لانك بەکار دێ .

ــ دۆخین : وەکو کەژی دەچنرێ بەلام زۆر باریك‌و تەنکە.

ــ سەرکەلە : ئەمەش هەروەکو کەژی وایە بەلام بەقەد دەسرازە دەبێ‌و دەکرێتە ڕێشمەی وولاغ ــ و .

ڕیسە بۆ جلی پیاوان دەکرێتە کر •

دروستکردنی مافووری ڕەنگاوڕەنگم نەدی چونکە لەو ناوچەیە نەدەکرا کە منی لێبووم •

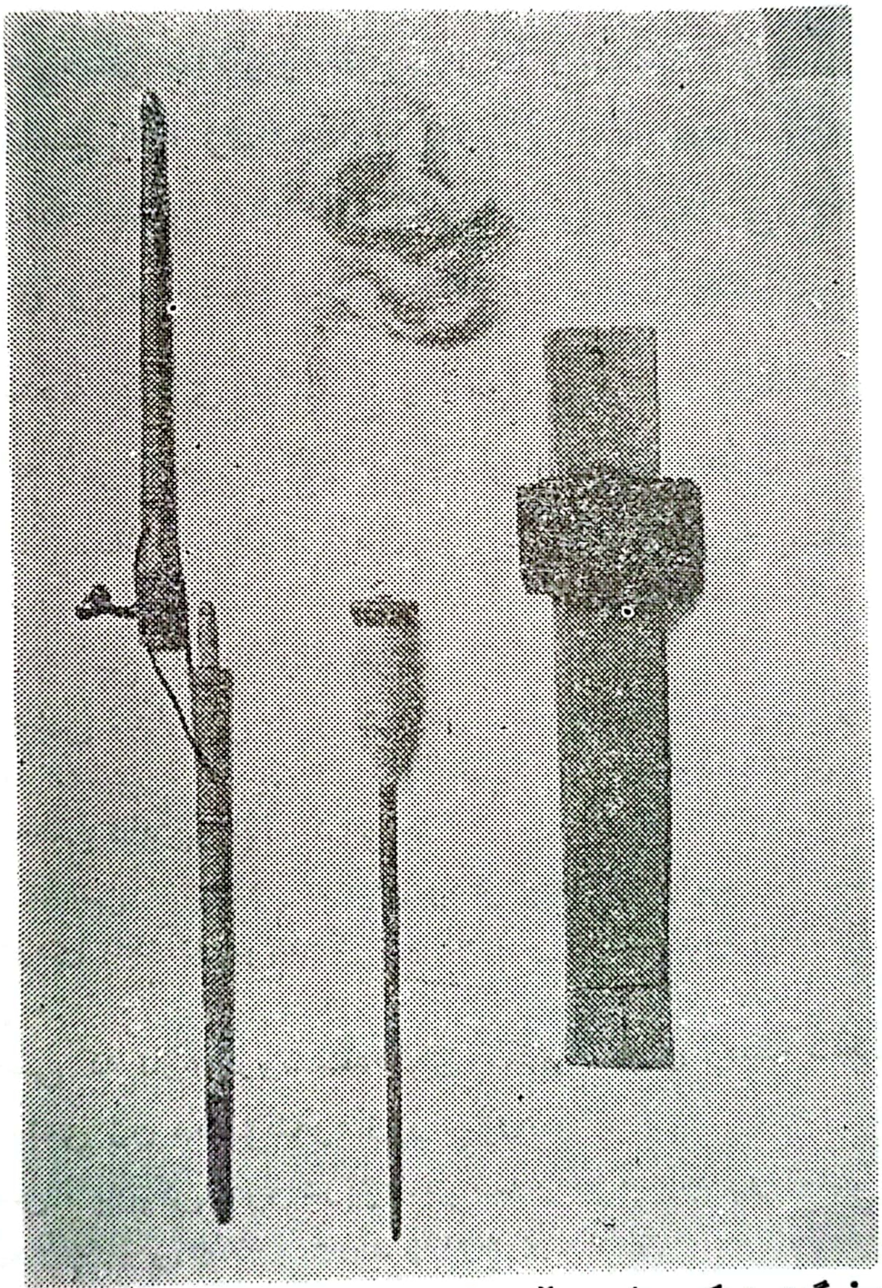

دەستە چەپ : گەز ، کە جل هەڵدەبڕن قوماشەکەی پێ دەپێون .
ناوەڕاست : تەشی . ئافرەت کە تەشی دەڕێسێ خوری یەکە لە دەستی دەئاڵێنێ .
دەستەڕاست : شەپکەدارە کری لێپێچراوەو بەو دەقە کولاندراوە تا کرەکە دەق بخوا .

چنین بە دوو جۆر دەبێ : یان بە «تەون» کە ئەستوونی‌یە ، یان بە (جۆلاّیی) کە ئاسۆیی‌یە •

ئەوەی ئەستوونی (تەون) وەکو پۆل ئەندرسن [107] گۆتەنی کارگەیەکی هێندە پتەو نی‌یە ڕایەلەکان بە ڕێك‌وپێکی ڕابگرێ • کارگەکە لە ژووری ئیش‌کردن بەرامبەر دیوارێك دادەمەزرێنن • لە دوو جێگادا تەونم بینی‌و لە هەر دوو جێگادا تەونەکە لە ژووری ئازووقەدا بوو • ژوورەکە بێ پەنجەرە بوو ، لە دەرگاوە ڕوناکی دەهاتە ژوورێ • کەندووی دەغڵ‌و فەردە خوری‌و مریشکە کورك‌و شتی وای تێدا بوو •

تەون بریتی‌یە لە دوو کاریتەی نارێکی یەك بەژن بڵند ، سەرەوەیان دوو لکە پێ‌یان دەگوترێ «کالەکە» یان سمتەك • بەینیان ٥٠ر١م دووره • لەسەرەوە لە ساپیتە قایم دەکرێن‌و لە خوارەوە لە عەرد دەچەقێنرێن‌و بە قوڕ توند دەکرێن • ئەم دوو سمتەکە لەلای سەرەوە دارێکیان لە نێوان دایە پێی دەگوترێ «سەردار» یان سەرەتان کە «پۆ» یان ڕایەڵی [108] لێ‌دەپێچرێ • لە خوارەوەش دارێکی‌تریان لەبەین‌دایە پێی دەگوترێ «ژێردار» یان بنەتان• بەشی خوارەوەی ڕایەڵی بە داوێك لێ‌قایم دەکرێ پێی دەگوترێ بن‌تڕنە • سەردارو ژێردار بەینیان نزیکەی ٨٠ر٢م دەبێ •

پێش ئەوەی تەون قایم بکەن لە حەوشە دوو دار لەسەر عەرد دەچەقێنن [109] نزیکەی ٨٠ر٢م لەیەك دوورن‌و ڕایەڵیان لەسەر لوول دەدرێ • دوو ژن ئەم کارە ڕایی دەکەن • پاشان کە تەواو بوو ڕایەڵەکە لە دارەکان دەکەنەوەو دەیبەن لە کارگەی تەونەکە قایمی دەکەن •

---

(١٠٧) ئەندرسن ١٩٤٩ ، ٣١٤ •
(١٠٨) ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٠٨ : «پووش ...» •
(١٠٩) ئینز ١٩٥٧ ، ٤٥ وێنەی ٣٦ : «قسپ لە عەرد دەچەقێنن‌و ماشەری تێ دەئالێنن‌و دەیکەنە ڕایەل ...» •

هەرزاڵەیەك لە بەینی تەون و دیوار هەیە • لە دوو دووگوێ پێك هاتوە نزیکەی مەترێك بڵند دەبن و لە خوارەوە بە قوڕ لە عەرد گیراون دارێکیان بەسەردا ڕاندراوە نزیکەی ٤٠را م درێژ دەبێ • تەونچی دەتوانێ بۆ پێش و پاش بیجوولێنێ • ئەم هەرزاڵەیە بۆ ئەوەیە تەونچی دەچێتە سەری و لەوێوە دەستی دەگاتە (سەردار)و ڕایەڵەکەی بە ڕێك و پێکی لێ قایم دەکا •

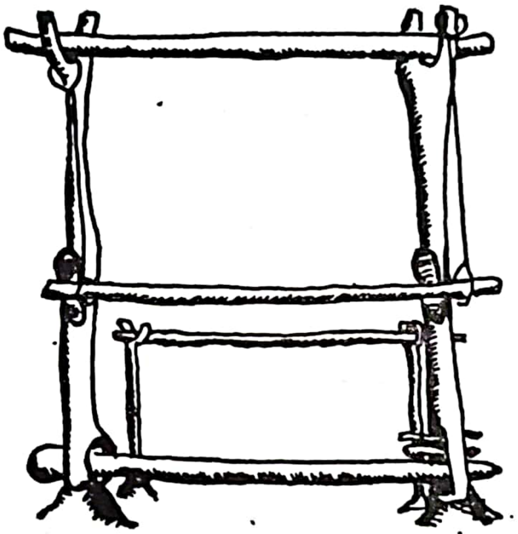

کارگەی تەون : دوو سمتەك لە عەرد لە قوڕگیراوە ، سەرەتان و بنەتانیان لە بەینە کە ڕایەڵیان لێ قایم دەکرێ . دارگورد کەوتۆتە پێشەوە . ئەوەی پشتەوە هەرزاڵەیە بۆ ئەوەیە ئافرەت بچێتە سەری و ڕایەڵەکان لە سەرەتان قایم بکا .

دارگورد هەیە نزیکەی ٦٠را م درێژە • لە پێشەوەی ڕایەڵەکان بە داوێك لە سمتەکان توند دەکرێ • بەنۆرە ، داوێکی ڕایەڵەکە لە دارگورد قایم دەکرێ و پێی دەگوترێ (گورد) ، داوێکی تری لێ قایم ناکرێ و ڕادەکێشرێتە پێشەوە ، پێی دەگوترێ (شێر) • شێر و گورد بۆ ڕاست و چۆپ کردنە • هەندێ پارچە پەڕۆ لە بەینی دارگوردو سمتەکان دەپەستن تا ڕاست و چۆپەکە توند بێ •

«پاژگورد» هەیە دارێکی بچووکە نزیکەی ٥٠را م درێژە ، لە هەوراز

دارگورد دەخرێتە ناو ڕایەڵەکان • لە کاتی چنیندا دارگورد چەسپاوە تەنیا ئەم پاژگوردە دەجولێتەوە [١١٠] • لە بنەوە دەست بە چنین دەکەن و (بەر) (بەر)[١١١] دەیچنن کە بەرێك تەواو بوو دارگورد لەم لاو لەو لا شل دەکەنەوەو ئەو گوریسە ڕادەکێشن کە ڕایەڵەکانی لێ قایم کراوەو دووبارە دارگورد توند دەکەنەوە • تێوەرێخی تەون بە شووژنێکەوە دەکەن و بەناو داوی ڕایەڵەکاندا دەیهێنن و دەیبەن • لەم تەون چنینەدا شەپۆپە بەکار نایە • تەنیا تێوەرێخ بە شەیەکی ئاسن دەکوتن کە وەکو پەنجە وایەو دەسکێکی داری قیتی پێوەیەو پێی دەگوترێ «کەلکت»[١١٢] • یان پیشك •

ئەم تەونە ئەستوونی یە لە ئەرمینیاش هەیە[١١٣] •

بەم تەونە بەڕە[١١٤] دروست دەکەن کە بە ڕۆژ بەسەر ئەستێرکیدا

---

(١١٠) لە هەوراز گوردیش داوێك لەناو ڕایەڵەکان دەخرێ پێی دەگوترێ (کێسرە)و لە خوار ئەویشەوە داوێکی‌تر هەیە سەرێکی قایم کراوەو سەرێکی بەرەللایە . ئەوانەی تازە فێری تەون دەبن ئەو داوە بەکار دێنن تا ڕاست و چۆپیان لێ‌تێك نەچێ . ئەو داوە پێی دەگوترێ (نەزانمە)ــو •

(١١١) بەر : ئەو پارچە تەونەیە کە بە یەکجار دەیچنن و پاشان جێی دەگۆزنەوەو دەست بە بەرێکی‌تر دەکەن . بەر نزیکەی مەترێك دەبێ واتە دەوروبەری پێنج بست . مافوور سێ چوار بەرە ــ و •

(١١٢) لوڕیش ئامێرێك دەق وا بەکاری دێنن . ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٠٩ : « کەرکیت » .
– ڕۆف ١٩١٨ ، ١٣٦ باسی ئامێرێکی وای کردوە : مووزەخانەی ئەلبێرتی ڤیکتۆری فارسی ، لەندەن » .

(١١٣) ب : لیزیشیان ١٩٥٥ ، ١٩١ وێنەی ٥ .
– ڕۆث ١٩١٨ ، ١٢٩ وێنەی ١٢ وەسفی کردوە : تورکی لەسەر تەون (وێنەی ١٩٥ لە گەشتەکانی ئۆ. بێندۆرف لە لیکیان و کاریان ١٨٨٤)•

(١١٤) (بەڕە)ی بە نموونە هێناوە ، ئەگەرنا زۆر شت بە تەون دەچنرێ ، وەکو مافوور (سەرەناز) (لاکێش) ، تێڕ ، جواڵ ، خرار ، ڕەشماڵ •
مافوور ناوی عەردەکەی بە ڕەنگەکەیە وەکو دەڵێن : مافووری
=

دەدەن • ئـەم بەڕەیـە ڕایـەڵی «خوری»یە و تـێوەرێخی « فرات »ە •
تەنیا ژن ئەم جۆرە تەونە دەکەن • دڵنیام هەر گوندێك یەك تاقە تەونکەری
ئافرەتی لێیە • لە تۆپزاوە بێوەژنێك تەونی هەبـوو ، خێزانێکـی زۆری
بەسەرەوە نەبوو • بە خۆو بە کچێکی بوو • بە تەونکردن بەڕێوە دەچوون •
ڕیسەکەش ئافرەتی دێ دەیانڕست • لە دێیهاوشانی ڕەکاوە پیرەژنێك هەبوو
تەونی دەکرد لەگەڵ کوڕیدا بوو ، کوڕەکەی «موختار»ی دێ بوو •

جۆری دوەم جۆلایی‌یە کە بە ئاسۆیی دەکـرێ و (پێچـاڵ)یشی[115]
پێدەڵێن • بە گوێرەی قسەی لینك رۆث[116] ئەمەیان جۆلای هیندیە • لیچ
وەسفێکی تەواوو پڕ بە پێستی خۆی ئەم جۆرە جۆلایی‌یەی کردوە لە ناوچەی
ڕواندز[117] بەڵام لە هەندێ ڕووەوە لەو نموونەیە جودایە کە لـە تەوێڵـە
هێنـاویـانە •

ئەم جۆلایی‌یە بە دەست دەکرێو ڕایەڵەکە لە بەردەم جۆلا ڕادەکشێ•
لە کاتی چنیندا زەوی وەکو تەختێکی ئاسۆیی دەکەوێتە ناوەندی کارگەی

ناولەسوور ، ناولەڕەش ، ناولەزەرد ، ناولەکەسك ... مافوور بـە
نەخش و نیگاری جوان جوان دەڕازێنرێتەوە . گرنگتـرین نـەخشی
مافوور ئەمانەن : ڕەشبەڵەك ، فنجان (گولەسێو) ، قەمزەو نووشتی ،
پێقەلە ، ئەستوورك (ئەمەیان زۆر جۆری هەیە : ئەستوورکی بە قولاب،
ئەستوورکی بە پەنجە ، دار ، کرمۆکە ، ئەستێرە . [ئەم زانیاری‌یـەو
هەموو زانیاری‌یەکانی‌تری تەونم لە خوشکە (لەعلی) خـانی خێزانـی
مامۆستا عەزیزی مەلای ڕەش وەرگرتوە . سوپاس .] ـو.

(115) بوهلەر ـ ئۆپنهایم ١٩٤٨ ، ١٧٨ بەم جۆرە دەڵێ :
« تەونی بە شەپۆپە » .

(116) ڕۆث ١٩١٨ ، ٦٣ .
ـ لە ئەرمینیا هەیە .
ب : لیزیشیان ١٩٥٥ ، ١٩٣ وێنەی ٧ .

(117) لیچ ١٩٤٠ ، ٦٥ تابلۆی ١٣ ـ ١٤ .
ـ گوایە تاجیك هەیانە ، ڕووسژاژکینا ١٩٥٩ ، ١٤٣ وێنەی ١ .

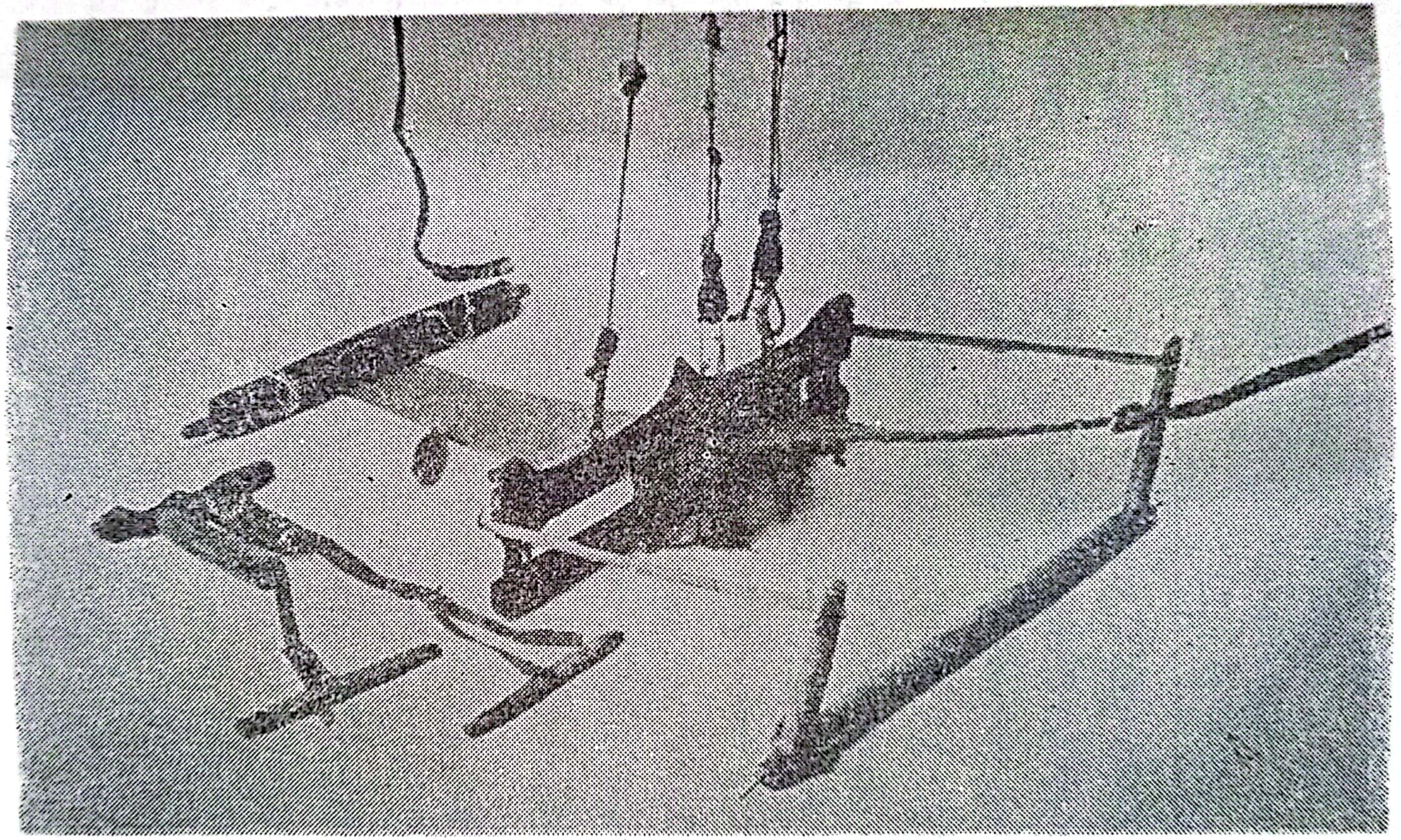

کارگەی جۆلایی پارچە بزاوتەکان : دەستەچەپ : ناوڕایەڵ ، مێکوک لە تەنیشت ڕایەڵەکانە .
ناوەڕاست : شە ، دەفو بنەدەف . دەستەڕاست : پـەرکەر . لای پێشەوە : شەپکەی پێ کە قایشی پێوەیە .

جۆلایی • هەندێ کەرەستەی جۆلایی وەکو : نەوەردە ، دارتەپان ، پەرکەر ، پردەڵە (شیری بن ڕایەڵ) دەکەونە سەر عەرد ؛ کەچی (چوارپێ)و لاقەکانی جۆلا دەکەونە ناو پێچاڵی ژێر زەوی • ئەو گوریسەی بە ڕایەڵەوەیەو ئەو داوانەی دەفەو شە ڕادەگرن لەسەر کارگەکەوە بە ساپیتەوە هەڵدەواسرێن• ئەو گوریسەی ڕایەڵی لێ قایمدەکرێ بەسەر شیری بنڕایەڵدا دەڕواو دەچێتەوە بن سۆڵەو لەوێوە بەرز دەبێتەوە تا دەگاتە ساپیتەو لەوێ بە ناو چەنگاڵێکدا دەڕواو دێتە خوارەوەو لە پشت جۆلا یان لە تەنیشتییەوە بە دارێکی بچووک لە پاش نەولە قایم دەکرێ ، بە جۆرێکی وا قایم دەکرێ کە جۆلا لەکاتی ئیشکردندا زۆر بە ئاسانی دەتوانێ شلی بکاتەوەو بداتە دوو ڕایەڵەکان (١١٨) •

کارگەی جۆلایی لەم پارچانە پێک دێ : نەوەردە : کە لە نزیک جۆلایەو سەری ڕایەڵی لێ قایم دەکرێو پاشانیش ووردە ووردە کرەکەی لێدەئالێنرێ • پەرکەر : کە دارێکی ٧٣٠وەم درێژەو لە هەر دوو سەرەوە بە داری قیت لە دەفە دەخرێو لەولاوەش بە دارێکیترەوە دەلکێ بۆ هێنانو بردنی دەفە • «شە»(١١٩) : لاکێشەییە ٨٩وەم×٢٩وەم کە بیانەوێ بیگۆڕن ئەم بەشەی لێکدەردێنن • داوە شەیەکان قامیشنو لەناو دوو داری ٥٩٥وەم درێژ گیراون • لای بنەوەی شە کە پێی دەگوترێ پۆتاری بن شە بە هۆی دوو داوەوە لە شەپکەی پێ قایم کراون • جۆلا کە پێی خستە سەر شەپکەکانو جولاندییەوە شەیەکەی لەگەڵ دێو دەچێ • لای سەرەوەی شەیش کە پێی دەگوترێ کیشکۆکە بە داوێکی(١٢٠) ٨٠ر٢م درێژ بە

---

(١١٨) ب : ئینز ١٩٥٧ ، ٤٥ : «...ڕایەڵ بەسەر کارگەی جۆلاییدا دەڕواو لەسەر سەری جۆلا قایم دەکرێ ، بەمەوە جۆلا بێ ئەوەی لە شوێنی خۆی ببزوێ دەتوانێ بیدا بە دەمەوە...» .

(١١٩) ب : دالمان ١٩٣٧ ، ١٣٨ .

(١٢٠) بە زۆری دوو داوە ــ و .

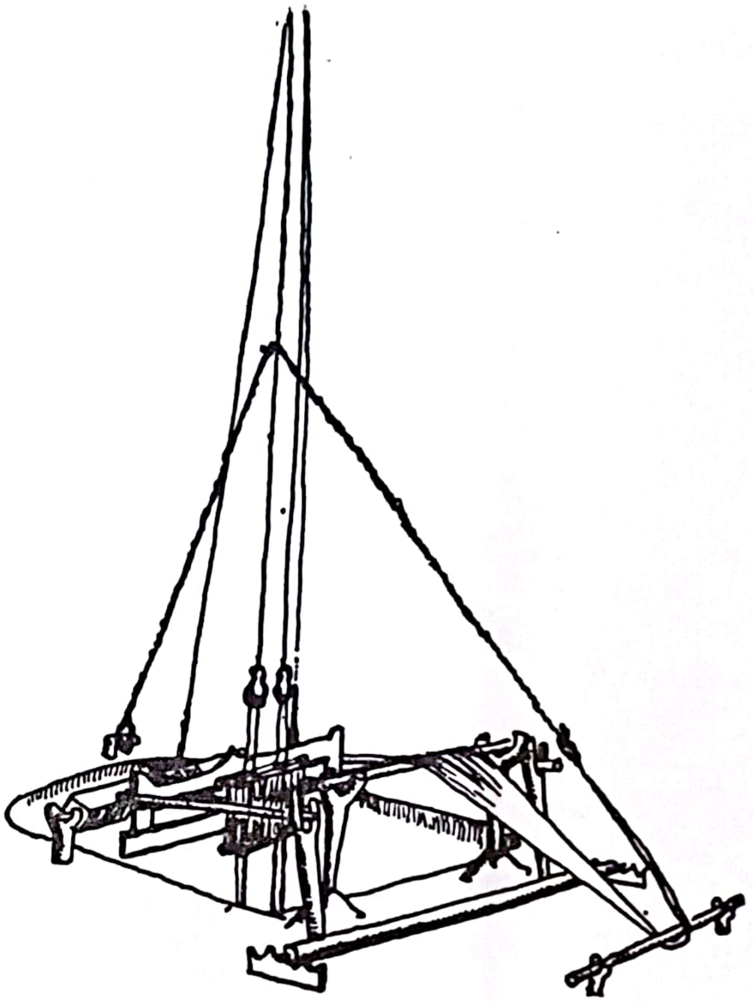

دامەزراندنی کارگەی جۆلایی . پارچەبزاوتەکان لە نەوەردو شیری بنڕایەڵو سۆلە قایم دەکری . شەپکەی پێ شۆڕدەبێتەوە نـاو پێچاڵ .

ساپیتەوە هەڵدەواسرێو دەکەوێتە ناو چەنگاڵێك • شەپۆپەو شـە هـەن ڕایەڵیان بەناودا دەچێ • پۆتاری بن شە دوو داوی پێوە شۆڕبوونەتەوەو بە شەپکەی پێ لکاون • دوو (١٢١) شەپکەی ٢٥و٠م درێژ هەن جۆلا بە نۆرە پێیان لەسەر دادەگرێو بەمەوەش ڕایەڵەکە دابەش دەبێ ، هەندێکیان بەرز دەبنەوەو هەندێکیان نزم دەبنەوە ، لە بەینی ئەم ڕاستو چۆپەدا کوتێك پەیدا

(١٢١) وا دەبێ دوو شەپکە بێو وا دەبێ چوار شەپکە بێ . ئەمە بـە گوێرەی ئەو شتە دەگۆڕێ کە دەیچنن ـ و .

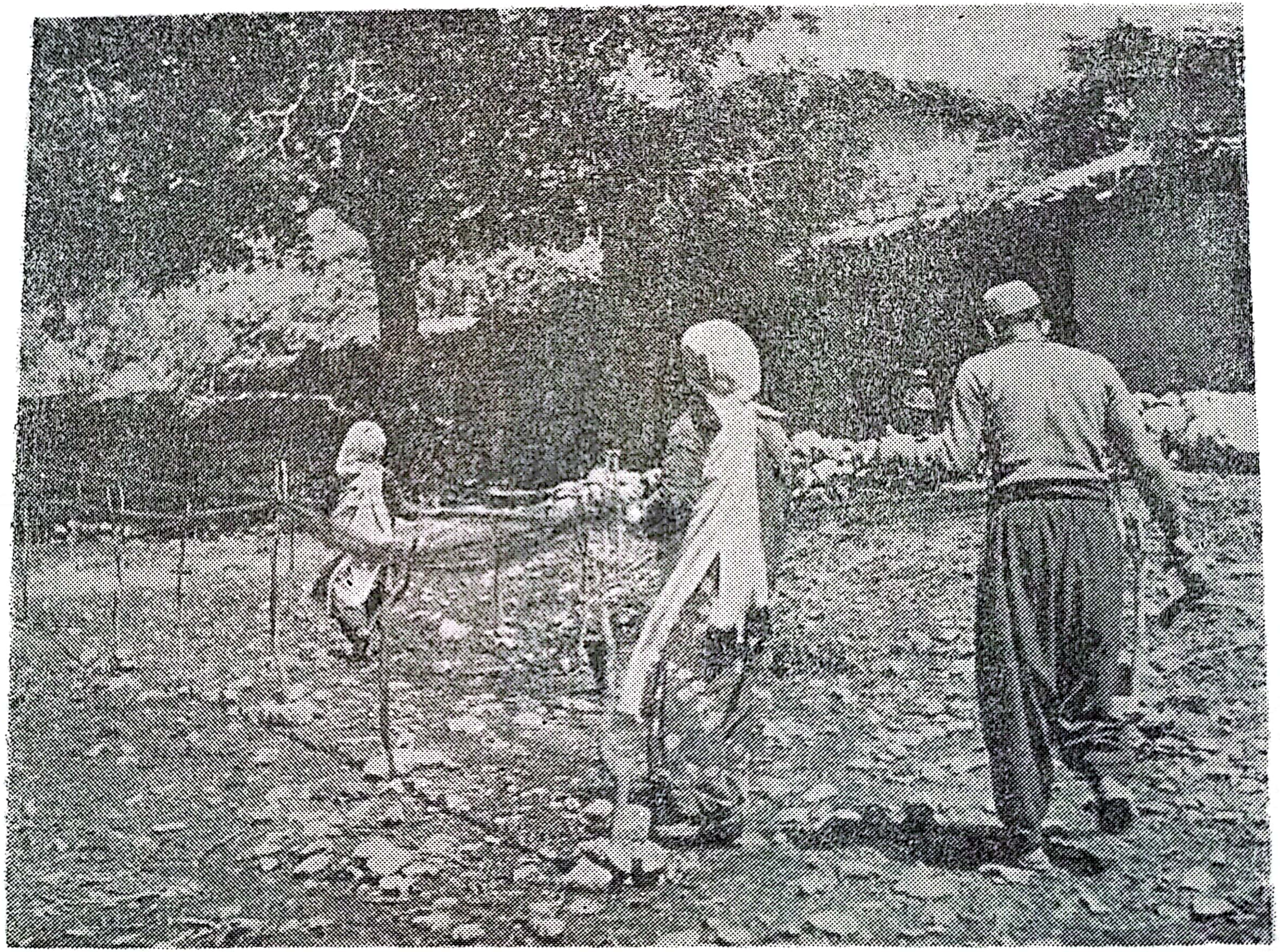

پێش چنین ، له دەرەوە ، ڕایەڵ لەسەر شواڕی دوولك ڕادەچنن و
لیمۆواوی لێدەڕشێنن (سەرگەڵوو)

دەبێ تیوەرێخی بە ناودا دەڕوا • دەفەش بە ساپیتەوە هەڵواسراوە • ڕایەڵ کە لە دەفەوە دەرچوو بەسەر شیری بنڕایەڵدا دەڕواو دەچێتەوە بن سۆلە کە دارێکی خڕەو نزیکەی ٧٥و٠م درێژەو کەوتۆتە سەر دوو دووکڕێ کە توند لە زەوی قایم کراون ، لەوێوە بەرز دەبێتەوەو گوریسێکی ٧م درێژی تێخراوە وەکو پێشتر باسمان کرد بە بن ساپیتەدا دەڕواو دێتە خوارەوەو لە تەنیشت جۆلا لە پاشنەولە قایم دەکرێو هەر کاتێ پێویست بوو هێدی هێدی جۆلا ڕایەڵی پێ شل دەکاتەوە •

تیوەرێخ بە «مەکۆ» مێکووك دەکرێ کە ١٦٥و٠م درێژە • «لوولە» شیشکەیەکی ئاسنی تێدایە لەباتی خڕیلە داوەکەی لێ ئالاوە [١٢٢] ئەو کرەی بە جۆلایی دەکرێ ٣٠و٠م پانە ، بۆ نموونە دەکرێتە «کەرارە» خرار یان تەنیا ١٦و٠م پانەو زۆر تەنکە ئەو حەلە دەکرێتە کر بۆ بەرگی زەلامان

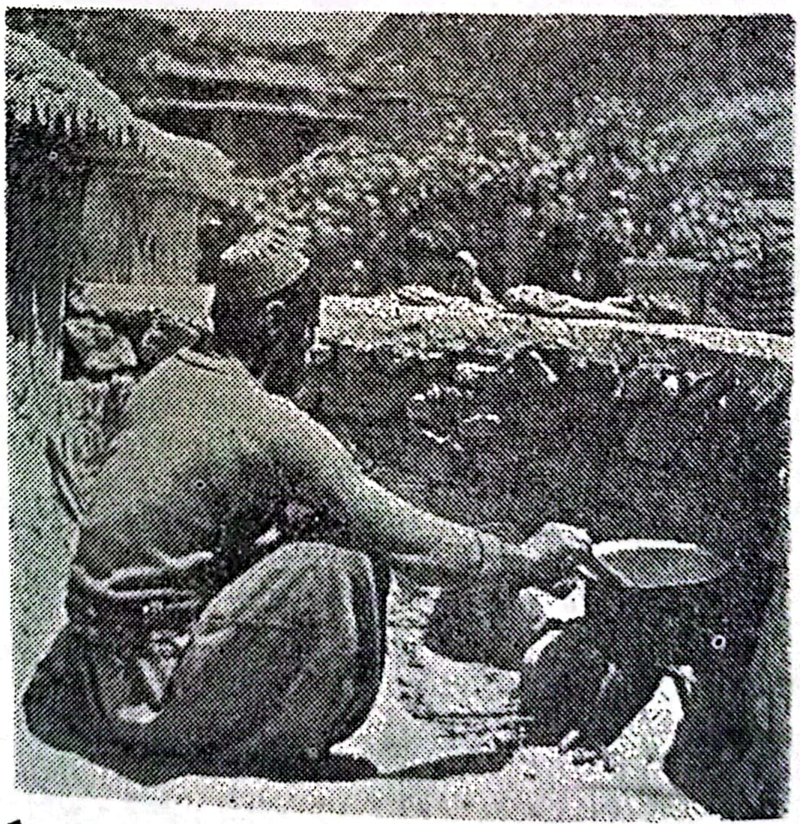

کرەکە لە شەبکە دەپێچن و لەناو مەنجەڵ دەیکولێنن (سەرگەلوو)

(١٢٢) ب : ڕۆث ١٩١٨ ، وێنەی ٢ •

(ڕانك‌و چۆغە) • کە کر دەچن پێشتر لە دەرەوە ڕیسەکە بە ١٧ شـوور ڕادەچنن (گوندی سەرگەڵوو)و لیمۆواوی لێ دەڕشێنن• ئەم ڕاچنینە ژن‌و پیاو پێکەوە دەیکەن بەڵام چنینەکە یان پیاو دەیکا یان ژن• لەلایەکی‌تریشەوە تەنیا زەلامم دی خرار بکا • (میرزا ڕۆستەم) •

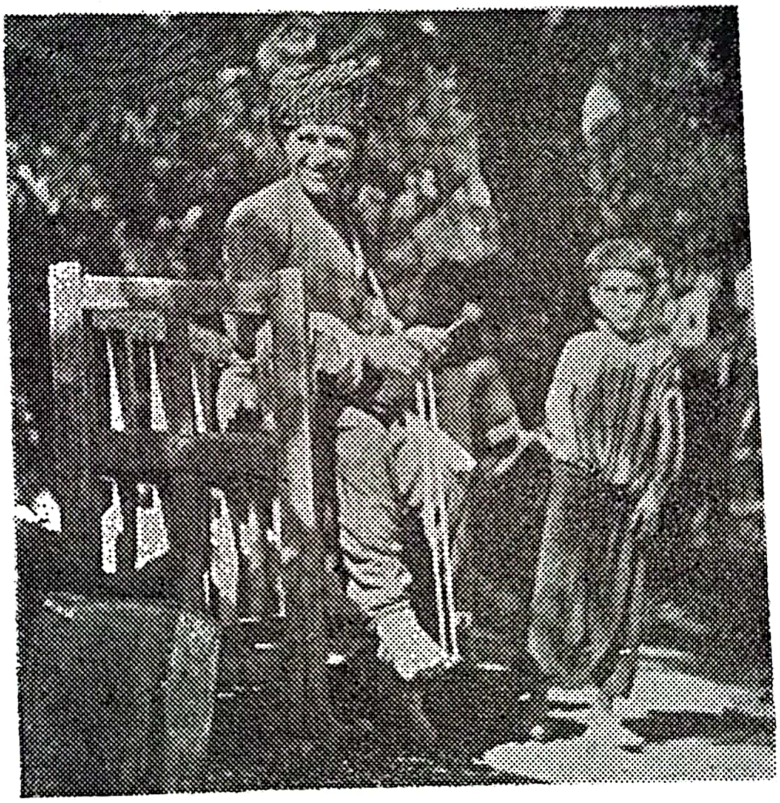

ژن‌و پیاو کە گوریس دەهۆننەوە پێ‌یان بەکار دێنن (بەڵخە)

کە کرەکە تەواو بوو و زانی‌یان بایی ڕانك‌و چۆغەیەك دەکا سێ چوار دەقی بە بەرینایی دەدەنێ‌و لە شەپکەیەکی پانی دەپێچن کە ٣٥و٠م درێژەو بە تەقەڵێك شتێکی وا توندی دەکەن • ئەم کرە دەق‌کراوە تا چەند دەقیقەیەك لەناو مەنجەڵ دەکوڵێنن‌و پاشان لە شەپکەکەی دەکەنەوەو هەڵی‌دەخەن تا بە دەق‌کراوی ووشك دەبێتەوە ، پاشان بە یەکجاری دوو سێ جار کرەکە بـە پانی دەق‌دەکەن ، دەقی سخ‌و تیژ (١٢٣) •

---

(١٢٣) کە کرەکە تەواو بوو • دەیکەنە سێ یان چوار قەد • واتە یان دوو سەر

گلینەکاری :

گلینە ئەو دەفرە هەڵسووراوو(124) هەڵنەسووراوانە(125) دەگرێتەوە کە لە قوڕ دروست دەکرێن • ئەوەی هەڵسووراوە لە بازاڕی شارە گەورەکان دەفرۆشرێ‌و ئافرەت دەیکڕن‌و کەرەو شتی تێدەکەن • دەفری هەڵنەسووراویش ئاوی پێ لە حەوزو کانی دێنن یان ئاوی تێدەکەن‌و لە حەوشە لە شوێنێکی نساری دادەنێن تا سارد بێ • ئەم دەفرە هەڵنەسووراوانە لە گوندان لە قوڕ دروست دەکرێن • یەك ئافرەت بە تاقی تەنێ دروستی ناکاو هەر تەنیا بۆ خۆیشی نی‌یە بەڵکو دوو ژنی زانا بە دوو کۆیی بۆ فرۆتن دروستی دەکەن • شەربە هەیە بێ‌قالب دروست دەکرێ‌و(126) پاشان

=

قەدی دەبێ یان سێ . دوو شەپکەدار دێنن‌و هەر یەکە سەرێکی کرەکەی لێ‌دەپێچن تا لە ناوەڕاستەوە دەگەنە یەك ، واتە نیوەی کرەکە لە شەپکەیەك دەئاڵێ‌و نیوەکەی‌تر لە شەپکەکەی‌دی . جا ئەم کرە بە شەپکەکانەوە دەکوڵێنن‌و پاشان لە کۆلیان دەدەن .

کۆل تەختەدارێکی درێژووکانی‌یە ناوەندی نەختێ کۆڵدراوە بایی ئەوە دەکا شەپکەکانی بە کرەوە بخەنە ناو . کە شەپکەکانیان بە کرەوە خستە ناو بە زەمۆمە توندی دەکەن . زەمۆمە وەکو جەگ وایە لە لاتەنیشتێکی کۆلەکە شەپکەکانی پێ دەبەستن تا توند بێ‌و دەق بخوا . بێجگە لەکر کە بە جۆلایی دەکرێ ، جاجم‌و دووگردیش هەر بە جۆلایی دەکرێ ، بەلام (کەرارە ــ خرار ــ خەروار) بە جۆلایی ناکرێ وەکو خاتوو هێنی دەلێ ، بەلکو بە تەون دەکرێ . [ئەم زانیاری‌یەو هەموو زانیاری‌یەکانی‌تری جۆلاییم لە شەقلاوە ، لە مام ئاقوب جەجێ وەرگرت ــ زۆر سوپاس] . ــ و .

(124) مەبەست لە دەفری گلینەی هەڵسووراو دیزەیە کە بە تفرێکی سەوزو لووس هەڵدەسوورێ ــ و .

(125) مەبەست لە دەفری گلینەی هەڵنەسووراو گۆزەو جەڕەو جەلەمەو شەربەو شتی وایە ــ و .

(126) لە ئەرمینیاش بێ قالب گۆزە دروست دەکەن . ب : لیزیشیان 1955 ، 195 وێنەی 8 .

هەڵدەسووریێو دەسکێکی چەماوەی بۆ دەکرێ • دەسکەکە لەناو قەدەوە دەگاتە گەرۆمەی • لای دەرەوەی دەسکەکە بۆ جوانی قنج قنج دەکەن• لە نزیك دەسکەکەوەش لە دەوراندەوری قەدەکە لەلەیەکی بۆ جوانی لێدەکەنو بە دارێك تیف تیفەی دەدەنو ڕێکی دەخەن • ئەو جەڕانەی من دیم ، دوای ئەوەی دروستیان دەکەن لە بەر ڕۆژیان دادەنێن تا ووشك دەبنەوەو ڕەنگیان بۆرێکی مەیلەو کاڵ دەردەچێ پاشان نزیکەی دەیان لەسەر یەك خڕ دەکەنەوە• جەڕەیەکی گەورە لە ناوەڕاستەوە لەسەر تەنکێش دادەنێنو بە ئەڵقە ئەوانەی تری بە دەورەدا هەڵدەپەسێرن • ئەم کەڵەکە جەڕەیە نەختێ لە دووری ماڵەوە دادەمەزرێنن • پاشان پڕی سەری تەپاڵە دەکەن • تەپاڵە : ڕیخی ڕەشەووڵاغە لەگەڵ قەسەر دەیشێلنو بە دیواری خانووی وەدەدەنو پێوە ووشك دەبێتەوە • کە تەپاڵەیان لەسەر کرد بۆ ماوەی سێ سەعات ئاگری لەسەر دەکەنەوەو پاشان جەڕەکان لە سەر بانێك دادەنێن تا سارد دەبنەوە • جەڕەکان ڕەنگیان سوورێکی قاوەیی دەردەچێو پەڵەی ئاگرەکەیشی هەر پێوە دیارە [نموونەیەك وەکو بوتل وایە ٣٨٥ر١م بەرزە] •

مادام باسی گڵێنەکاریمان کرد دەبێ باسی کەندووی قوڕی گەورەو چوارگۆشەی دانەوێڵەش بکەین کە هەر چوار لای دەڕازێننەوە • ئەم کەندوانە لە قوڕ دروست دەکرێنو ووشك دەکرێنەوە • نە بە ئاگر سوور دەکرێنەوە ، نە هەڵدەسوورێن • لە گوندان لە ژووری ئازووقە دادەندرێن •

بەشی سێهەم

ئادگار

جل‌وبەرگی ئافرەتان :

ئادگاری ئافرەتی کورد لە جل‌وبەرگ‌و لە خشڵ‌و زێوەرو لە جوانی شارستانێتی خۆیدایە . قوماشی جلکیان ئەمانەن ، ئارمووش ، ئارمووشی دەستکرد ، جورجێتی بە سیم ، چیت ، کوودەری . جحێڵەکان ڕەنگی گەش‌و پیرەژنەکان ڕەنگی تۆخ لەبەر دەکەن . ئەم ڕەنگانە باون : قورمزی ، ئەرخەوانی ، پیرۆزەیی ، پەمبە ، سەوز .

«جلك»ی ئافرەتان : هەیە لە ڕووی شێوەو پێکهاتنەوە لە رەگەزی ڕەسەنی کوردی‌یە ، هەیە لە ڕەگەزی ئیسلامی‌یە ، هەیشە ڕەگەزەکانی لە شارستانی ڕۆژاواوە خواستوە .

رەگەزی کوردی :

«ئاوەڵکراس» دەڕپێ : نزیکەی مەترێك درێژەو ۳۰ر۲م بەرینە. لەلای سەرەوە نیفۆی هەیە دەکەوێتە سەر تێکان . دەلینگی نزیکەی ۱۵ر۱م بەرینەو ئەویش نیفۆی هەیەو بە داوێك خڕ دەبێتەوە سەر قولەپی[1] . لەبارەی

---

(1) ژوان ۱۹۳٤ ، ٤٨٤ لەبارەی جل‌و بەرگی ئافرەتانەوە لە سوریەو فەلەستین دەڵێ : «لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدەمین بوو کە پانتۆڕ بەرین بوو شەلوار بە نیفۆ ، لە قوستەنتینیە ، شەلوار لە خوارەوە تەسکە» .

هەڵبڕینەوە دەرپێ وەکو شەڵوار[٢] وایە، ناوپیستێرێکی (٢٥ر٠م×٢٥ر٠م)ی تێدەبردرێتەوە . بەشی سەرەوەی دەرپێ تۆڵەیــە ، بەشــی خــوارەوەی قوماشێکی ڕەنگاوڕەنگە وەکو خامەك ، کوودەری ، جورجێت[٣] .

«ژێرکراس» : نزیکەی ٩٠ر٠م درێژەو کونی جێ قۆڵەکانو جێ ملی خڕو گەورەیە . لە پێشەوەو لە دواوە وەکو یەك وایە . لەلای سەرەوە ٢٠ر١م بەرینەو لە خوارەوە ٧٠ر١م بەرینە ؛ جا کە ئافرەت بە چوارچمکی دادەنیشێ ژێرکراسەکەی لەبەر تەنگ نییەو لەشی ناگوشێ . ژێرکراس تا خوار چۆك دادەکشێو بەشی سەرەوەی ئاوەڵکراس دادەپۆشێ کە تۆڵەیە . قوماشی ژێرکراس ئارمووشی دەستکردی بریقەداری ڕەنگاوڕەنگە .

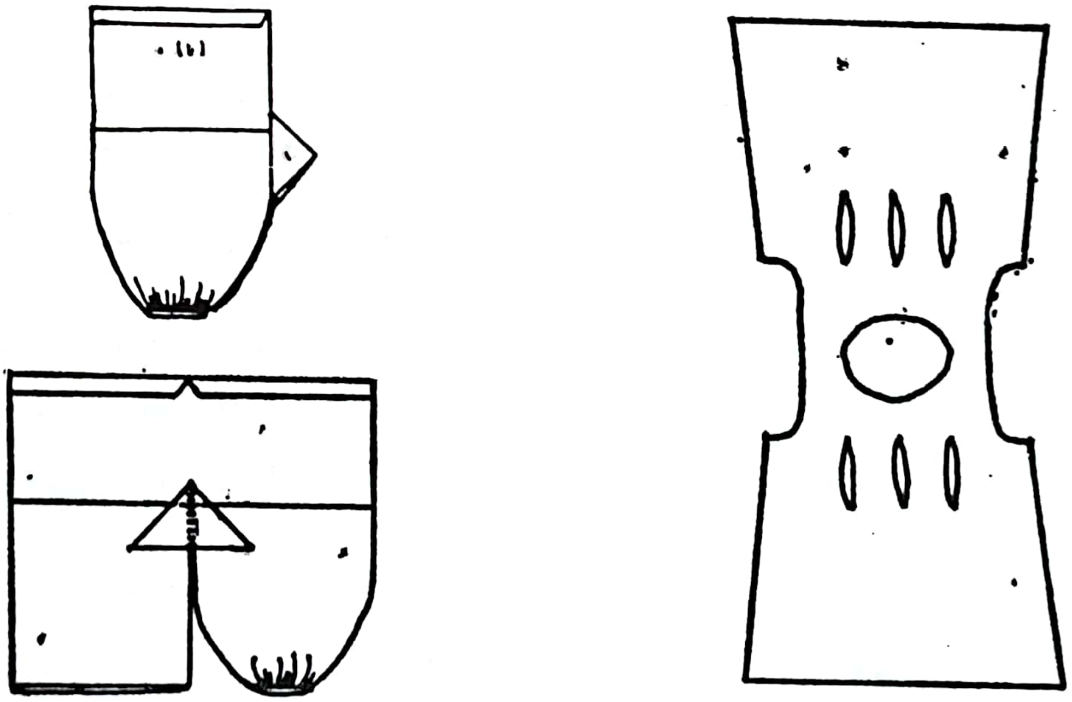

تاقە وێنەکە : هێڵکاری ـ ژێرکراس . پاشو پێشی یەك پارچەیە . وێنەی یەکەمی دوانەکە : هەڵبڕینی ئاوەڵ کراس . وێنەی دووەمیان : هەڵبڕینی ئاوەڵکراسی ژنان . هەر سێ پارچە جلەکە بەڕێژەی ٣٠/١ کراون .

---

(٢) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ٨٢ ، ١١٠ .

(٣) لوڕەکان ، ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١١٩ ، وێنەی ١١٢ ، پانتۆڕی تەسکی دەلینگ بە ڕیشوو ، تەنیا ٧٤ر٠م درێژە .

ئاوەڵکراس لە جورجێتی سپی‌و پەمبەیە ..
ژێرکراس ئارمووشی دەستکردی پەمبەیە .

«کراس»[٤] : ٢٨ر١م–٣٦ر١م درێژەو لە زەوی دەخشێ • لەبارەی هەڵبڕینەوە پانوپانە[٥] • لە تەنیشتەکان تیرێژی تێدەبردرێتەوە • جێ ملی خڕو بچووکەو زی[٦] کورتە • قۆڵی ٤٠و٠م بەرینەو بە ڕاستوڕاستی لە قاڵبەکەی درواوەو ئەنگونچکێکی ٨٥و٠م – ١٠ر١م درێژی پێوەیە • لە وەرزی زستاندا ، ئافرەت ئەم ئەنگوچکە لەسەر کورتەك یان کەوێ یان لەسەر هەردووکیان لە باسکی دەپێچێ • لە وەرزی گەرمیشدا کە کورتەك لەبەر ناکا ، سەری ئەنگوچکەکان لێك گرێ دەداو بەسەر سەری‌یەوە ئاوای پشتەوەی دەکاو بەمەوەش سەرقۆڵی والا دەبێتەوەو تا نیوەی هەڵدەکرێ[٧] • کە نوێژ دەکا گرێی ئەنگوچکی دەکاتەوەو ئەنگوچکەکان بەسەر هەر دوو دەستی‌دا شۆڕ دەبنەوەو لچکیان دەگاتە سەر زەوی • وا دەبێ قوماشی کراس تۆخ یان گوڵگوڵی یان تەرحە ئارموشێك بێ • ئافرەت کە ئیش دەکا دامێنی کراسی لەبەر نیفۆی ئاوەڵکراسی ڕادەکاو بەمەوەش کراسی هەڵدەبێو لە دووی ناخشێ •

« سوخمە » : ٣٦و٠م – ٤٠و٠م درێژەو ٤٠و٠م بەرینە • لە پێشەوە دوو پارچەیەو لە پشتەوە یەك پارچەیە • لەسەر شانەکانی بە ڕیزە دورمانی لارو لە تەنیشتەکانی بە ڕیزە دورمانی ڕاست بە یەکەوە دورواون • وایش

---

(٤) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ .

(٥) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٢ .

(٦) لوڕەکان ، ب : فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ١١٩ وێنەی ١١١ .

(٧) ب : ژوان ١٩٣٤ ، ٤٩١ : «... لە ناوچەی منین (سوریا) کراس هەیە... سەرقۆڵەکانی درێژەو لە باسکی دەپێچن ...».
– ٥٠٣ ، ئافرەتی ژێریشۆ : «... ئافرەتی عازەب ... لەوەندی‌یان دەکەوێتەوە سەر پشت » .
– دالمان ١٩٣٧ ، وێنەی ٤٢ ، ٨٨ ، ٨٩ (فەلەستین) .

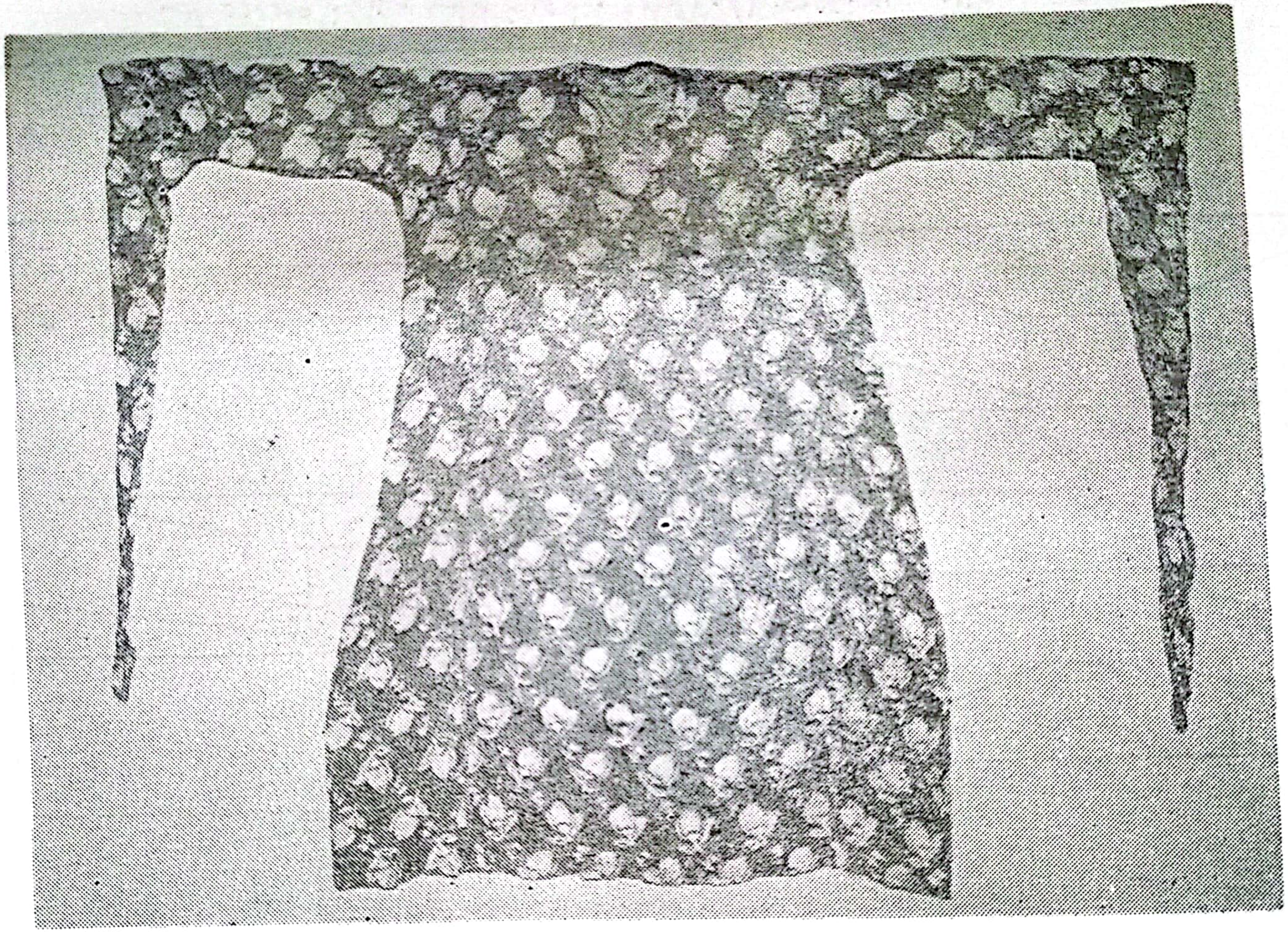

کراسی ژنان جورجێتی پەمپەو گوڵی سپی تێدایە

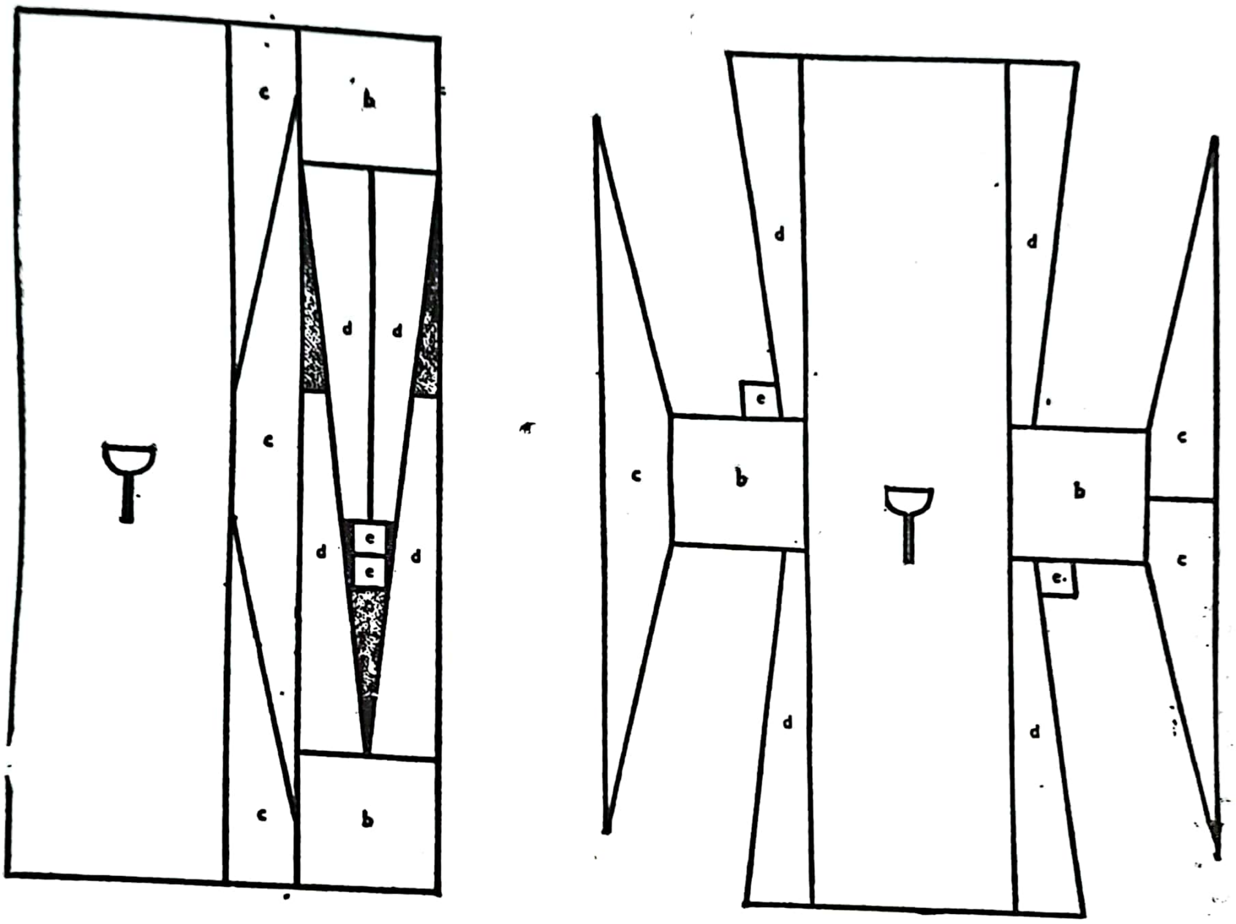

هەڵبڕینی کراسی ژنان . بە ڕێژەی ١/٣٠ کراوە . ئەی : قاڵب . بی : هەردوو قۆڵ .
سی : فەقیانەکان (یەکێکیان دوو پارچەیە تێك بڕدراونەتەوە). دی : تیرێژەکان . ئی : گرۆیرەکان .

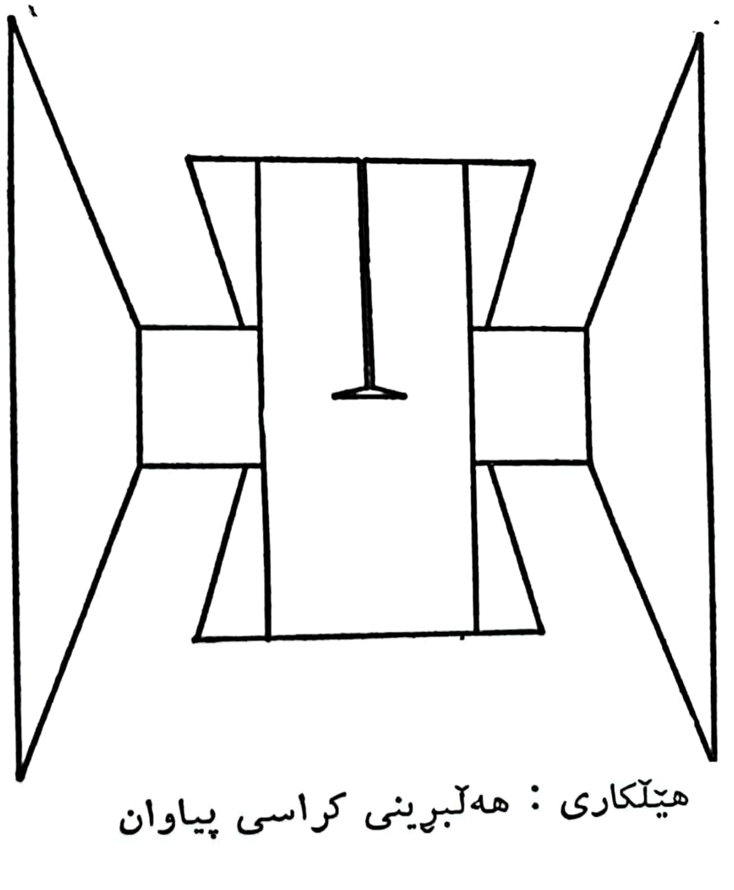

هێڵکاری : هەڵبڕینی کراسی پیاوان

دەبێ سوخمە یەك پارچە قوماش بێ • ئەم لاو ئەو لای دەنووشتێننەوەو تەنیا یەك ڕیزە دورمانی لەسەر شانی دەوێ • جێ قۆلـەکانی گەورەو فراوانن • قوماشەکەی : یان جورجێتە یان کودەری بەسیمەو تیر ڕەنگە ، بـەرەکەی خامە • لە هەندێ نموونەدا قوماشی لای پێشەوە لەهی لای پشتەوە جوانترە، چونکە لای پشتەوەی دەکەوێتە بن جلکان •

سوخمە مەخمەلی پەمبەیەو بەری تۆلەیـە

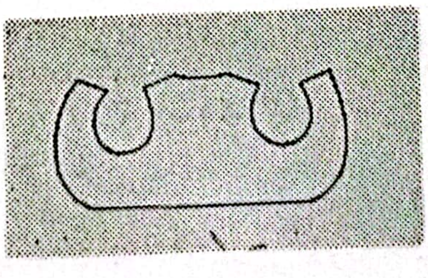

هێلکاری ـ هەلبڕینی سوخمە ، بە ڕێژەی ١/٣٠

« سەلتە » (٨) کورتەك : نەختێ لە سوخمە درێژتـرە ، قۆڵـەکانیشی درێژو تەسکن • لەبارەی هەڵبڕینەوە پانوپانەو(٩) قۆڵی بەقەد قاڵبی درێژە• دورمانی سەرشانو دورمـانی تەنیشتی نیـیە • قوماشـەکەی بەسیمـەو ڕەنگاوڕەنگە ، بەری تۆلەیە • بەینی بەرو پشتی بە ناواخنە •

«کەوا»(١٠) کەوێ : ٣٨ر١ــ٤٥ر١م درێژەو ٥٦ر١م ــ٦٠ر١م بەرینە •

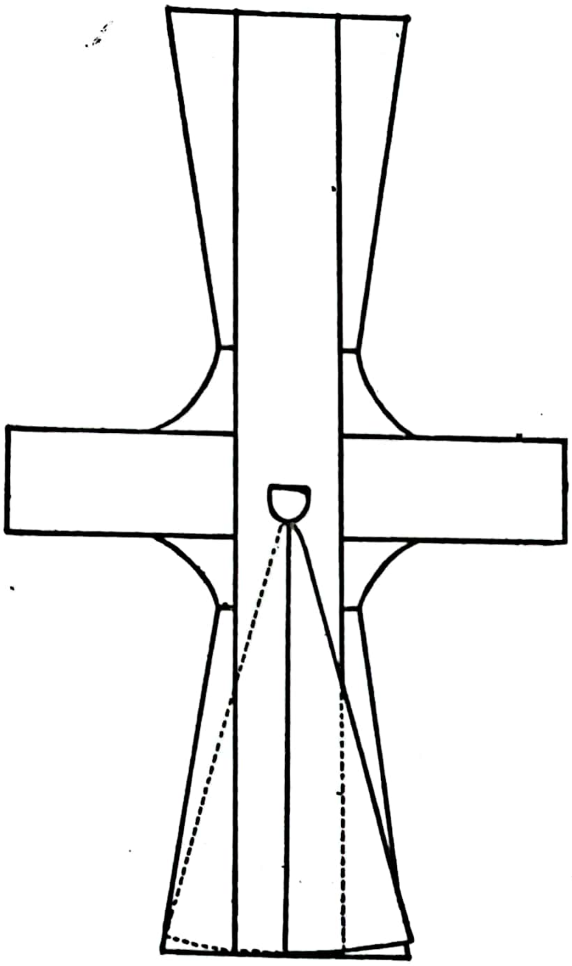

هێلکاری ــ هەلبڕینی کەوێ ، بە ڕێژەی ١/٣٠

(٨) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٨ : «سەلتە (کورتەکی ڕەشی قۆلدرێژی یـاخە بەرینی زی والا » .
ــ نیکیتین ١٩٥٦ ٩٢ : «سەلتە ، چاکەتی تەتەری » .

(٩) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٢ : «چاکەتێکی درێژە ... زی ناگاتەوە یـەك ، بە ناواخنە ، قۆڵی تەسکە بەلام سەردەستی نەختێ دەنووشتێتەوە...».
ــ نیکیتین ١٩٥٦ ، ٩٣ : «کەوێیەکی درێژ...» .

(١٠) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٢ .

کەوێ خامەکی مۆرەو بەری تۆلەیە ، بە ناواخنـــە

لەبـارەی هەڵبڕینـەوە پـان‌وپانە (١١) • لـە لاتەنیشتەکانـەوە تـیرێژی تێ‌دەبردرێتەوە • قۆڵی تەسکەو بە قاڵبی‌دا دێتە خوارێ • کەوێ وەکو ساقۆ وایە • لەسەرەوە تا خـوارێ زی والآیـە • لـەم‌لاو لەولا دوو پـارچەی تێ‌دەبردرێتەوە کە لەبەری دەکەن ئەم دوو پارچەیە دەکەونە سەر یـەك • بەم جۆرە ، کەوێ شەقێکی لە ناوەڕاستەو (١٢) بەشی هـەرە خـوارەوەی دورمانە لارەکانی تەنیشتی کراونەتەوەو بوونەتـە شـاقەڵ • لـە ڕاست تێکیشی تریزێکی تێدایە وەکو گیرفانەو کە بیانەوێ کەوێ هەڵبـکەن‌و لـە دوویان نەخشێ لچکەکانی پێشەوەی لەم تریزانە ڕادەکەن • قوماشـەکەی خامەکەو بەری تۆلەیەو بەینی بەرو پشتی بەناواخنە (١٣) •

« کڵاو » : لە لبادی ڕەشەو تەنیشتەکانی نەخشێ هاتوونەتە خوارێ • بە دەزووی ڕەش بە ڕیز تەقەڵی لێ‌دراوەو لێواریشی بە شیرازەیەو ئەویش هەر ڕەشە ، ١٠و٠م بەرزەو تـیرەی ٢٠و٠م دەبێ • دراوێـکی زیوی لـە ترۆپکە دەدوورن‌و دەسماڵی لێ‌قایم دەکەن • سەرێکی ژێرچەنەیشی لـە لاتەنیشتێك دەدوورن کە ٣٨و٠م درێژەو لە مووروو دەهۆنرێتەوە یان لـە زیو دروست دەکرێ • ژێرچەنە سەرەکەی چەنگاڵێکی پێوەیە توند لە کڵاو گیر بێ • جاری وا هەیە ، سەرباری خشلی ڕەسەن یان قەڵپ ، نووشتەیەکی بچووك بە کڵاوەوە دەدوورن • لە شارێـکی ، بڵێـین ، وەکو هەڵەبجـە سەربەست لە سەر کڵاو لێ‌نائێن • کڵاوەکە سەراپای دراوی گەورەی ئێرانی لێ‌دەدوورێ‌و دراوەکان وەکو پوولەکە لێواریان دەکەوێتەوە سەر یـەك • بەڵام لە زۆربەی شوێنەکانی‌تر سەربەست‌و هەنیـەپێچ هـەن‌و بەشـێکی سەرپۆشـن •

---

(١١) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٢ •
(١٢) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٣ •
(١٣) لوڕەکان ، ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١١٩ •

« دەسماڵ » یان « جامانە »(١٤) : سێ گۆشەیە • لە ناوەڕاستی لای درێژی بە ئەڵقەیەك لە دراوی سەر ترۆپکی کڵاو قایم دەکرێ و مل دادەپۆشێ • سەری دەسماڵەکە بەسەر پشتدا شۆڕ دەبێتەوەو دوو سەرە

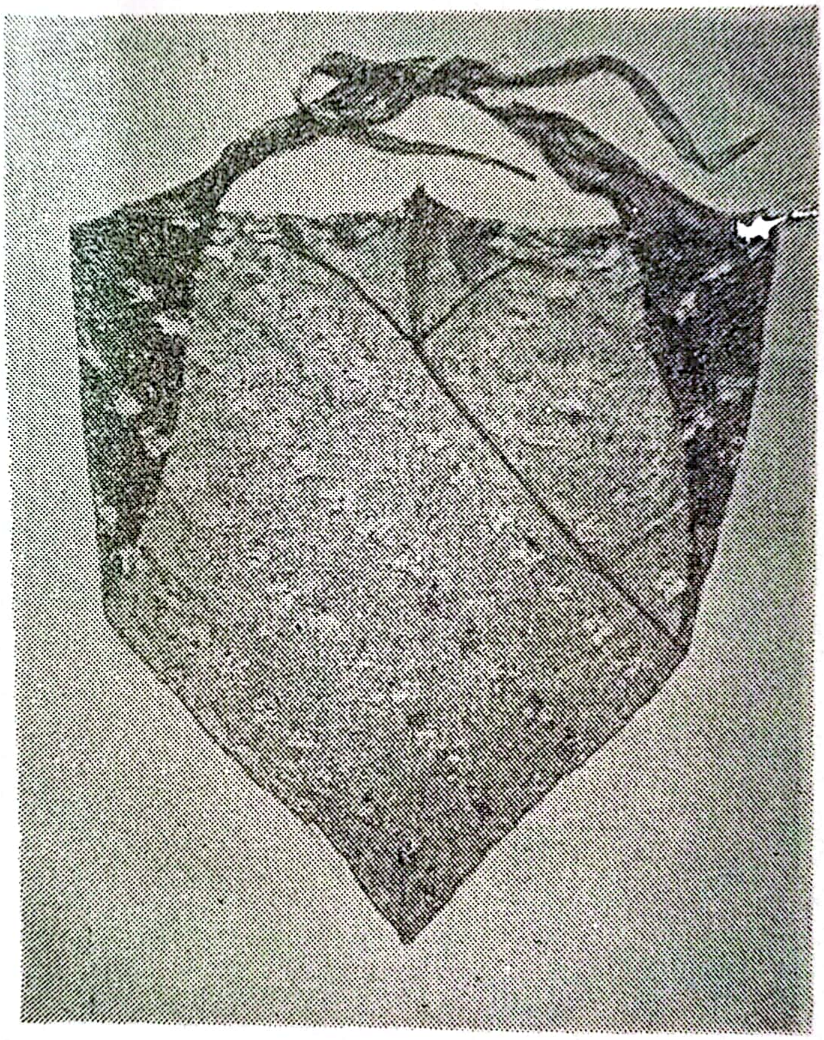

دەسماڵ لە قوماشێکی شینی تەنکی بەسیمە . بە چنگاڵێك لە کڵاو قایم دەکرێ ، دەکەوێتە سەر پشت . هەر دوو سەرە باریکەکەی بەسەر سنگدا دەڕۆن و لە پشت ملەوە گرێ دەدرێن

---

(١٤) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٢ .

– نیکیتین ١٩٥٦ ، ٩٣ : «جامانە» ، چەفیەیەکی ڕەنگاوڕەنگە دەکەوێتە پشتەوەو جارێك لە ملی دەپێچن .

– ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ وا باسی جامانە دەکا کە قوماشێکی ڕەش و سپی یە پیاو لەسەری دەنێن .

باریك‌و درێژه‌كانی له‌لای پشته‌وه لێك تێ‌ده‌په‌ڕن‌و به‌سه‌ر شان‌دا ده‌ڕۆن‌و له‌سه‌ر مل لێك گرێ ده‌درێن • قوماشه‌كه‌ی ئاوریشمی ڕه‌نگاوڕه‌نگی ته‌نك‌و سخه (١٥) •

كۆلوانه : لاكیشه‌یه ٩٦و٠م×٩٦و٠م دوو لای به‌رامبه‌ر یه‌ك هه‌ر یه‌كه به‌ڕیز ٢٧ گوڵنگی پێوه‌یه • به‌كۆڵیدا ده‌ده‌ن • لایه به‌گوڵنگه‌كانی به‌سه‌ر

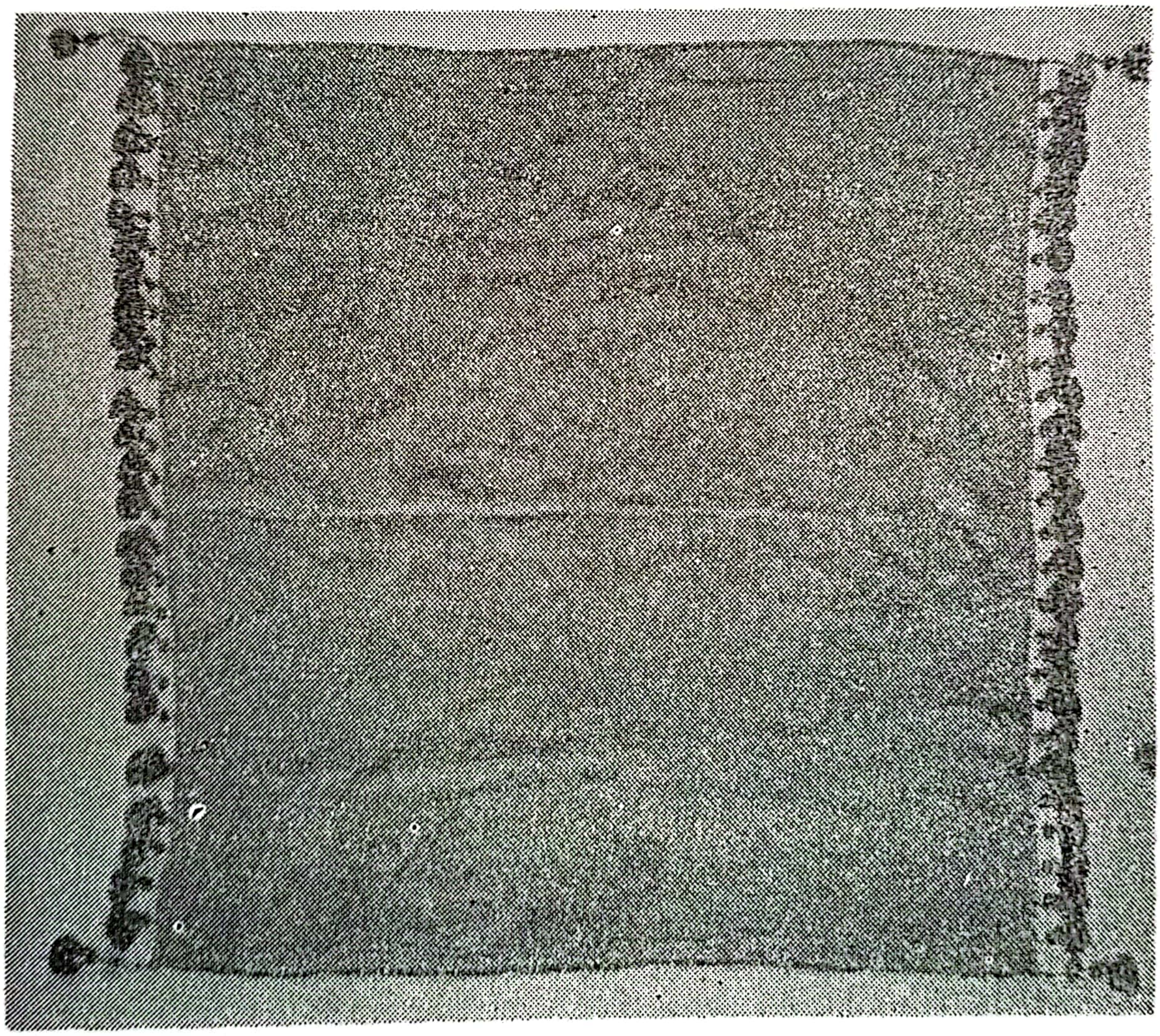

كۆلوانه جورجێته . گوڵنگه‌كانی هه‌ردوو گۆشه‌ی سه‌ره‌وه لێك قایم ده‌كرێن‌و به‌سه‌ر شان‌و پشت‌دا شۆڕ ده‌بێته‌وه

---

(١٥) لوڕه‌كان ، ب : فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٢١ ، وێنه‌ی ١١٤ .

پشتدا شۆڕ[١٦] دەبنەوە خوارێ • دوو لچکی سەرەوە بە دەرزی لەبن چەناگە[١٧] لێك قایم دەکەن • قوماشەکەی جورجێتی داخداخە • بێبەرە •

« سەربەست » [١٨] : ٥٠ر١ درێژە • دوو پارچە چیتی تەسك بە لاتەریکی دەبڕنو دەیدوورن • لە ناوەڕاستەوە ١٣و٠م بەرینەو تا دێ لە هەر دوو سەرەوە تەسك دەبێتەوە • سەرێکی ڕاست بڕاوەو سەرەکەیتری بە شێوەی نیوبازنەی قووڵ بڕاوە • لا ڕاستەکە ٢٢ گوڵنگی پێوەیە • سەربەست لە هەر دوولاوە وەکو دوو کەزی سەر بە گوڵنگی لێدێ • بەم جۆرە سەرجەمی درێژی دەکاتە ٢٠ر٢م • سەربەست دوو جار بە لای درێژیدا دەپێچرێو گوڵنگەکانی دەکەونە دەرەوە پاشان وەکو تیلمێکی پان بە دوو پێچ لە کڵاو دەئاڵێنرێ • ناوەندی سەربەستەکە دەخرێتە سەر ملو بەسەر برۆدا دەڕواو دەسووڕێتەوە لەسەر مل لێك دەبەسترێو سەرە بە گوڵنگەکانی لە ژێر دەسماڵ بەسەر پشتدا شۆڕ دەبنەوە • قوماشەکەی چیتە • سەربەست بەلاری لەسەر دەندرێ [١٩] • لە دەرەوە هەنیەپێچی لەسەر لێدەندرێ [٢٠] کە ٨٣و٠م × ٨٠و٠ مەترە • لە ئارمووشی تەنکی ڕەشەو گوڵی سپیو قاوەیی تێدایە • دەستووری ڕەنگەکانی تەواو لە ڕەنگی پارچە جلەکانیتر جودایە کە ڕەنگیان : بە زۆری ئەرخەوانی ، قورمزی ، پیرۆزەیییە • لەسەر تیرەی دەق دەکرێو بە پێچەوانەی سەربەست لەسەر

---

(١٦) بیشۆپ ١٨٩١ ، ٣٥٤ لە کوردستانی ناوەڕاستەوە باس دەکا : «کۆلوانەیەك بەسەر پشتدا شۆڕ دەبێتەوەو بە دوو لچك لە گەردن دەبەسترێ .

(١٧) لوڕەکان ، ب : فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ١١٩ .

(١٨) سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٢ پێیدەڵێ «پوشین» ، وەکو پەشتەماڵ وایە .
— ب : نیکیتین ١٩٥٦ ، ٩٣ : «پووشین : داوێکی ئەستوورو درێژە پارچە قوماشی ڕەشی لەسەر دەچنن کە لە پەشتەماڵ دەکا» .

(١٩) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٢٣٤ : «چەفیەیەکی گەورەیە گوڵنکی پێدا شۆڕبۆتەوە، بە لاری لێدەندرێ...» .

(٢٠) لوڕەکان ، ب : فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٢١ ، وێنەی ١١٤ .

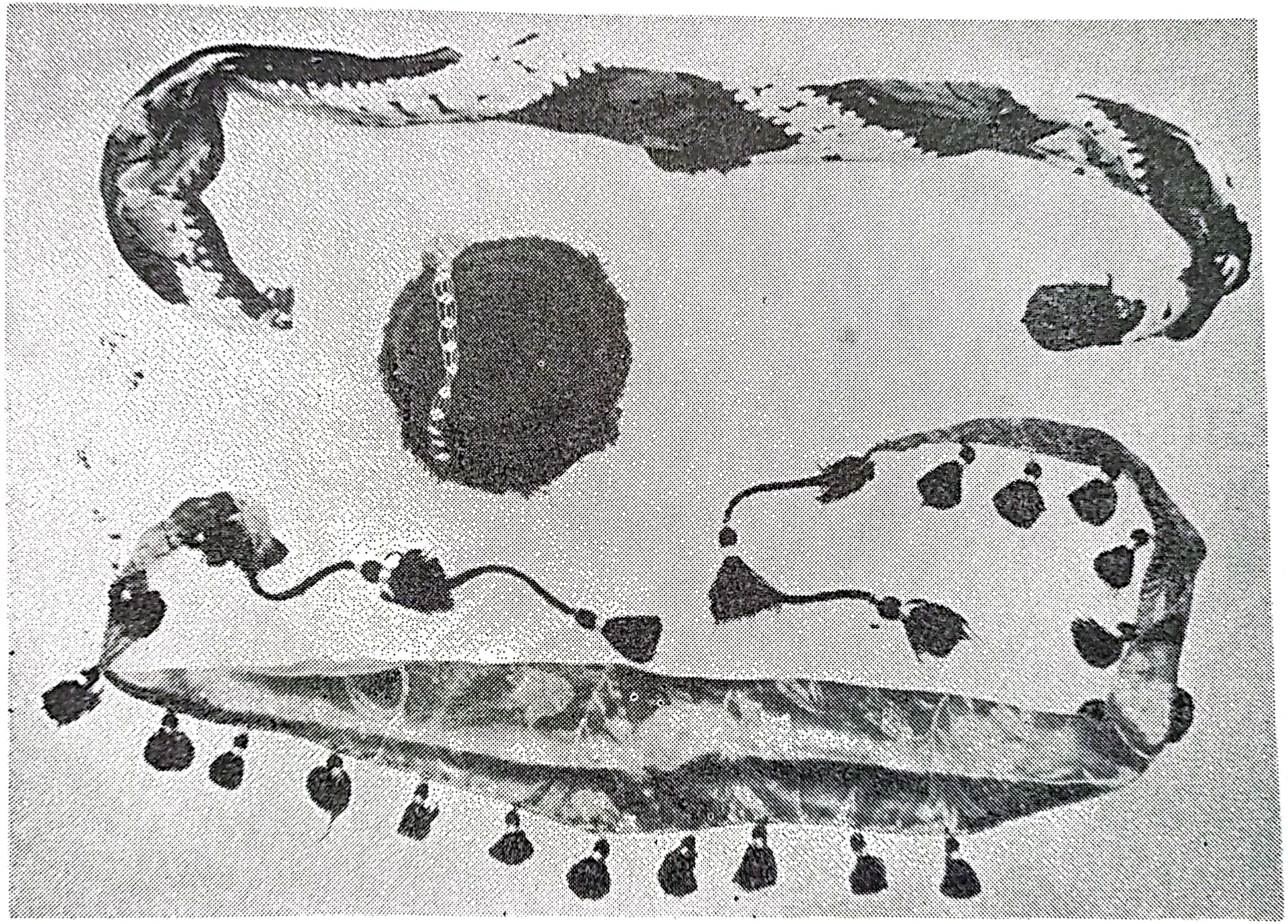

ڕەگەزەکانی جلی ئافرەتی بەمێرد : کڵاو خوری ڕەشە ، داوەموورووی شین ، سەربەست جورجێتەو
به گوڵنگە ، هەنیەپێچ ئارمووشی ڕەش‌و سپی‌و قاوەیی‌یە .

برۆوە سەر هەوراز لێدەندرێو لەسەر مل گرێ دەدرێو سەرەکانی لەبن مێزەر ڕادەکرێ • لەناوەندی سەری پیرۆزەو دراوی ئێرانی لێ قایم دەکەن•

«سەرپۆش» : ١٦٠ر١ — ٠٠ر٢م درێژەو ٧٢و٠م — ٨٤و٠م بەرینە • قوماشێکی تەنکە ، جا چ سپی بێو چ ڕەنگاوڕەنگ ، بێدورمانەو بەشلی شۆڕ دەبێتەوە • ژنی بە مێرد لەسەر سەربەست لەسەری دەنێن کەچی کچێ مێردی نەکردبێ یەکسەر لەسەر سەری ڕووت لەسەری دەنێو لەوە زیاتر هیچیکە لەسەر نانێ • وا دەبێ ئافرەت پشتێن (کەمەرە) دەبەستێ •

ئەم دەستە بەرگەی ژنی بەمێرد ، چەكو خشلی لێدەرچێ ، هەمووی دەوری ١٠ دیناری تێدەچێ •

پێلاو : وا دەبێ پێلاو هەر لەپێ ناکەن ؛ چونکە ئافرەت بە زۆری وایان پێخۆشە لەناو ماڵ بە پێ خاوسی بگەڕێن • وا دەبێ «قاپقاپ» لەپێ دەکەن کە دارەو پاژنەی هەیە • وایش دەبێ «قۆندەرە» یان «پاپوچ» لەپێ دەکەن کە نزیکەی ٢٥و٠م درێژە • لە هەردوو باردا لنگی ڕاستەو چەپەیان یەك شتە • پێلاوی «باتا»ی بریقەداری پاژنە بڵندیش بۆ هاوین هەبوو • ئەو ئافرەتانەی زۆر لە شاخان بوون کۆنە پێلاوی پیاوانیان لەپێ دەکرد کە دەستکردی ئەوروپا بوو •

ڕەگەزی ئیسلامی :

عەباو پێچە : لە کوردستانی خوارووودا « عەباو پێچە » هەیە کە لەشو دەموچاو بە تەواوی دادەپۆشێ •

« پێچە » : لاکیشەیی یە ٤٦و٠م × ٤٥و٠م لە ئارمووشی ڕەشی تەنكو شانەیی دروست دەکرێ • پێش ئەوەی پێچە لەسەر بنێن هەر دوو لچکی سەرەوە بە دەرزی لێك دەدەن • پێچە بە تەواوی دەموچاو دادەپۆشێ •

« عەبا » : لاکیشەیی یە ، دوو دورمانی ئاسۆیی ٦٥و٠م درێژی لەسەر

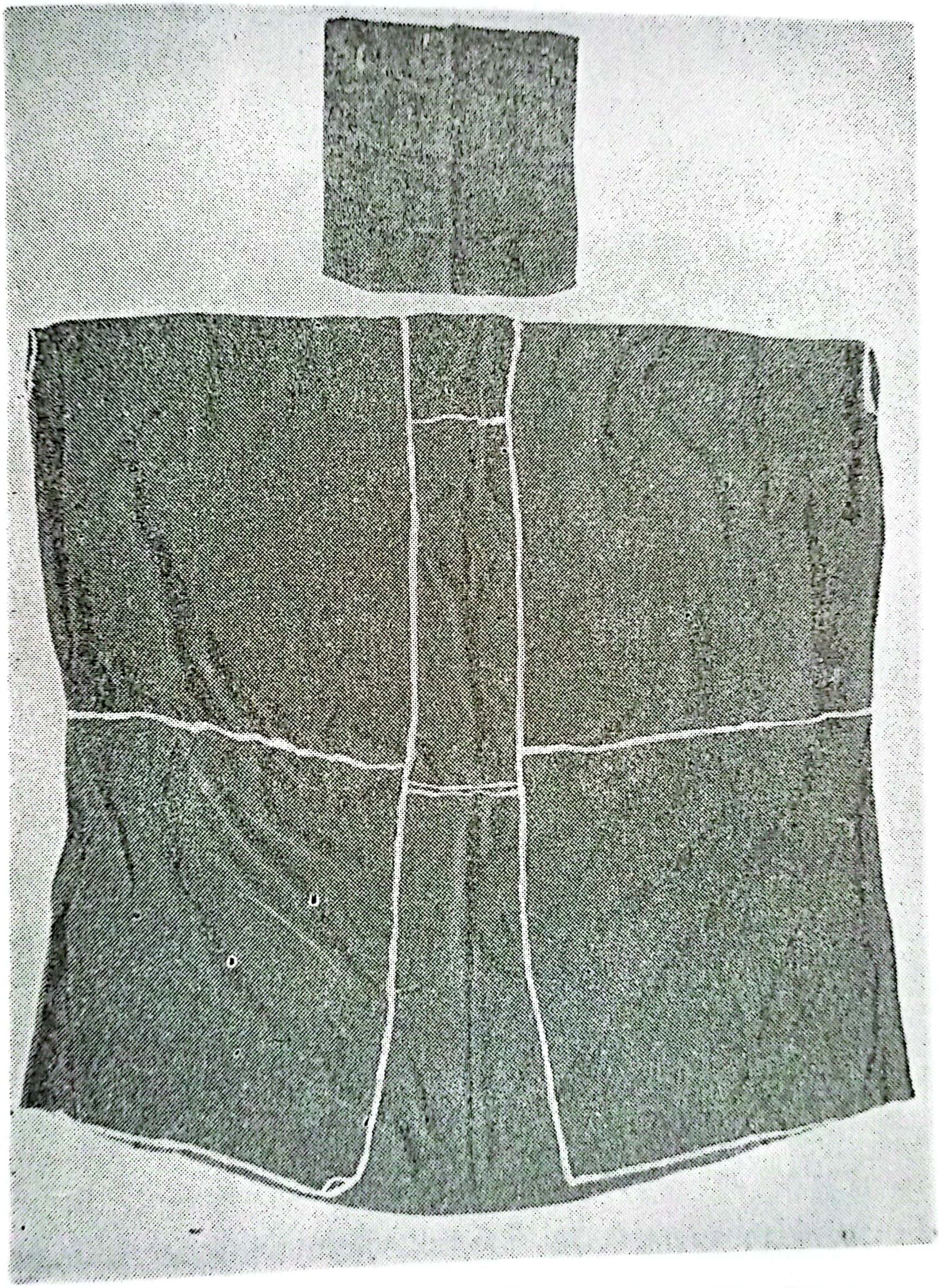

پێچەو عەبا . هێلە سپی یەکان شوێنی هەڵبڕینی عەبـاکەن .

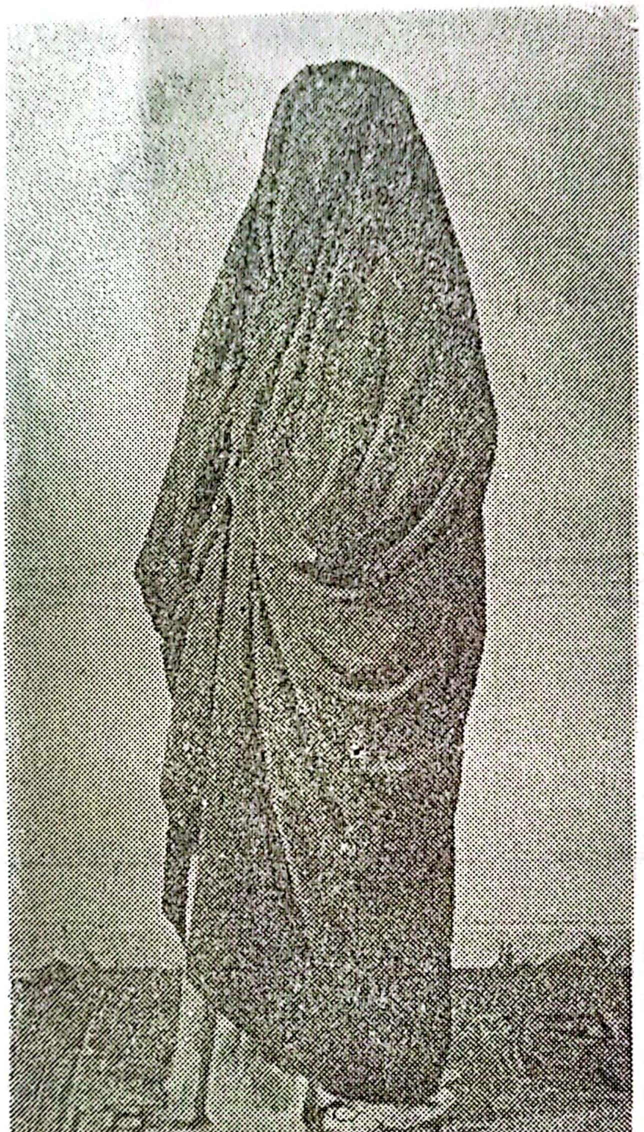

ژنێ عەباو پێچەی لە خۆی داوەو لەماڵ دەردەچێ (سلێمانی)

قۆڵانە٠ عەبا ١ر٧٠م درێژەو ١ر٥٥م بەرینە٠ لەلای سەرەوە هەر قولینچکێکی تریزێکی ستوونی ٠ر١٠م درێژی تێکراوە ، قۆڵی لێدێتە دەرێ ٠ عەبا لە دوو بەر قوماشی ئارمووشی ڕەش دەکرێ کە ٢ر٨٥م درێژو ٠ر٨٥م پانەو لێك دەدورێن ٠ ئەم عەبایە بە جازری لە بازاڕ دەکڕن ٠ ژن لە ماڵەوە دەینووشتێننەوەو بە درێژو درێژی دەیدورن ٠ عەبا بەم نووشتاندنەوەیە لە پێشەوەو لە پاشەوە تەسك دەبێتەوە بەڵام تەنیشتەکانی بەرینە ٠ بەمەوە

عەباکە یەکێ بە بەژن دەردەچێو لچکی تەنیشتەکانی لــە دوو ناخشێ • ژن لەسەر پێچە عەبا بە خۆیاندا دەنو لەبن عەباوە لچکەکانی پێشــەوەی بــە دەست دەگرن • عەبا سەرتاپای لەش دادەپۆشێ ، لە برۆوە تا پێو بە تەواوی جلی لەبن دەشاردرێتەوە •

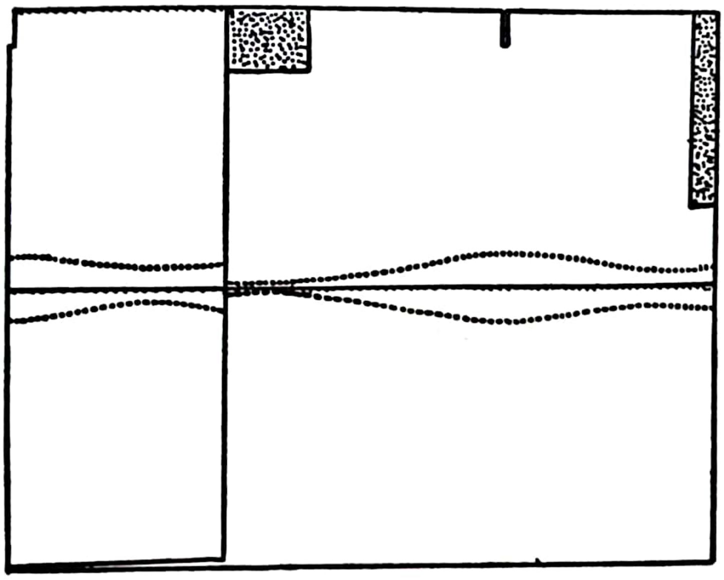

هێلکاری – هەڵبڕینی عەبا لایەکی کراوەتەوە • هێلە بە پنتکەکان جێی نووشتاوەن • بە ڕێژەی ۱/۳۰ کراوە

جلی خوازراوەی شارستانێتی ئەوروپا :

فستانی درێژی شەو کە سەرقۆڵەکانی فشەو جاروبــار چــاکەتیش • هەردوکیان ئارمووشی پەمبەن • ئەمانە جلی ناومالن • یان لە مالەوە دەیدورن یان بە حازری دەیکڕن • هاوینی ۱۹۵۷ جۆرە کراسێکیتریش هەبــوو • هاوین ، ئێوارە لەبەریان دەکرد • تا سەرچۆکان دێو لە گۆڤاری مۆدیلانەوە وەرگیراوە • فستانی شۆڕو بلووزو تەنوورەش هــەن • یــان لە مالــەوە دەیاندورن یان بە حازری دەیانکڕن • بەرگی زەماوەندی بووکێنی کراسێکی سپی شۆڕە ، قۆڵەکانی درێژە • بە پلپلە ڕازاوەتەوە • ئەمەیان بە حــازری لــە بەغــدا دەکڕێ •

دابەش‌بوونی ڕەگەزەکانی بەرگی ئافرەتان :

لە هەر چوار مەلبەندی ئافرەتان دەستووری جل‌وبەرگ لـە ڕەگەزی ئەم سێ بەشە پێك هاتوە : کوردی ڕەسـەن ، ئیسلامی ، جلی خوازراوەی ڕۆژاوا • بێجگە لەمانەش ئەم دەستوورانە لەبـارەی ژنی بەمـێردو کچـی بەشوونەدراوەوە لێك‌جودان •

دەرەبەگایەتی دێ :

جل‌وبەرگیان لەم ڕەگەزە کوردی‌یـانە پێـك‌دێ : ئـاوەڵ‌کراس ، ژێرکراس ، کراس ، سوخمە ، « سەڵتە » کورتەك ، کـەوێ ، سەرپـۆش ، ئەمەیان لای کچی بێ‌مێرد هەمیشە سپی‌یە • ژنی بەمێردیش : کڵاو ، دەسماڵ، کۆلوانە ، سەربەست ، هەنیەپێچ لە بن سەرپۆش لەسەر دەنێن بەڵام لەنـاو ماڵ ئەمانە فڕێ دەدەن • قوماشیان ئەمانەیە : مەخمەڵ ، چیت ، جورجێت ، کودەری ، ئارمووش ، ئارمووشی دەستکرد • بێجگە لەمەی کە هەنـدێ جار ئارمووشی گوڵ سیم‌و نایلۆنی ڕەنگاوڕەنگی ژاپۆنی دەکەنە کورتەك • ئەو کوتاڵەی لە دەرەوە دێ هەمووی لە ئەوڕوپاو بە تایبەتی لە فەڕەنسا ، سوریا ، ژاپۆن دێ •

زۆرو کەمی ئەو پارچە بەرگانەی ئافرەت لەبەری دەکا بە پێی ساردو گەرمی وەرزی ساڵ دەگۆڕێ • هیچ دەستووره بەرگێك نی‌یە بە بۆنـەی تایبەتی‌یەوە لەبەر بکرێ • ژنە دەرەبەگێك لە مـاڵی شـێخی تۆپزاوە بـە ئاوەڵ‌کراسی جورجێتی سەوزو ژێرکراسی چیتی سەوزو کورتەکی ڕەشـی گۆڵ سیم هەویری پان دەکردەوەو نانی دەکرد • کە بزنیشی دەدۆشی هەر ئەو بەرگەی لەبەر بوو • باشترین جلك ئەوەیە نوێ بێ‌و تازە لەبەر کرابێ • هەروەکو پێشتریش باسمان کرد ئافرەت کە دەنوون جلیـان ناگۆڕن ، بـە هەموو جلی بەریانەوە دەنوون ، سەرو مێشکی خۆیشیان لە چەك دەدەن •

دەرەبەگایەتی دێ : جل‌وبەرگی ژنی بە مێرد ، لە پێشەوەو لە پاشەوە (تۆپزاوە)

که دەنوون تەنیا سەربەستو دەسماڵو کۆلوانەو هەنیەپێچ لەسەر دەکەنەوە ، واتە ئەو پارچە بەرگانەی لەگەڵ سەربەست دان • کراسو ژێرکراسو ئاوەڵکراس دەشۆن بەڵام جۆری قوماشەکە ڕێ نادا بە زۆری بیانشۆنو ئوتوویان بکەن • پاكو خاوینی جلوبەرگ هەر نی‌یە • لێرەدا دەبێ بگەڕێینەوە سەردەمەکانی بارۆك Baroque و ڕۆکۆکۆ Rococo ی ئەوڕوپا ، ئەو وەختە بەرگی وا هەبوو قوماشەکەی چاك بوو ، بە لەبەر کردن ڕەونەقی نەدەچوو • خۆیشیان نەیاندەویست بیشۆنو پاکی بکەنەوە کە ئێستا لە ئەوڕوپای هاوچەرخدا بۆتە شتێکی بنچینەیی •

ئاوەڵکراسی درێژو ژێرکراس لەبن کراسەوە لەبەر دەکەنو تەنیا بەرگی بە ناواخن لەسەرەوە لەبەر دەکەن • بە پێی وەرزی ساردو گەرم لەبەریان دەکەنو دایان دەکەنن •

ئەو ڕەگەزانەی پەیوەندی‌یان بە ئیسلامەوە هەیە : عەباو پێچە نەکەوتۆتە ناو دەستووری بەرگی دەرەبەگایەتی دێ بەڵام کە لە دێوە بچنە شار ناچارن لەبەری دەکەن وەکو ئەوەی کە بچنە سەردانی سلێمانی یان شوێنی دوورتری وەکو کەرکووكو مووسل •

مەڵبەندی ساکاری جوتیاران :

ئەمانەش جلوبەرگیان هەر لە ڕەگەزی ڕەسەنی کوردی‌یەو بریتی‌یە لە : ئاوەڵکراسو سەرپۆش بۆ کچی بەشوونەدراوو سەربەست بە هەموو تاقمەوە بۆ ژنی بەمێرد (لە شاری هەڵەبجە سەربەست نی‌یە • سەراپای کڵاو دراوی زیوە ، دراوەکە دەسماڵو کۆڵوانەی پێوەیە) •

جیاوازی نێوان جلی ئافرەتی دەرەبەگی دێو جلی ئافرەتی ساکاری جوتیاران لە شێوەو لە ژمارەی پارچەکاندا نی‌یە ، لە ڕەنگو لە جۆری قوماشەکەدایە • جلی ژنە جوتیاری لادێ بە زۆری یان قوماشی سپی

مەڵبەندی جوتیاران (هەڵەبجە)

گوڵگوڵە یان زۆر تیر ڕەنگە • لە گوندی تۆپزاوەو ڕەکاوە سەرپۆشیان بە زۆری سپی بوو ، هەندێ جاریش پیرۆزەیی • لە گوندی سەرکان ڕەنگی هەرەباو قورمزی بوو • لە میرزا ڕۆستەم ڕەش و «ڕەنگ نیل»و تۆخ باوی هەبوو • لێرە سەربەستیان زلەو ترۆپکی کڵاوەکە پارچە زیوێکی گەورەی لێدرواوە(٢١)، لە تۆپزاوە کە ئیشیان دەکرد بەرهەڵبێنەیان دەبەست و ژنە جوتیارەکانی تەوێڵەش کە دەچوونە ناو باخان دەیانبەست • تەرجومانەکەم بۆی باس کردم کە ژن پێیان شەرمە خۆیان

---

(٢١) لێن ١٩٤٤ ، ٥٦٥ : «کورص» .
– بیشۆپ ١٨٩١ ، ٣٥٤ : «تاسی زیوی سەر ...» .
– ب : ژوان ، ١٩٣٤ ، ٤٨٤ «سێسووچە» ، کڵاوێکی ئاسنە ...

توند بکەن • لە ئەورووپاش ، لە سەردەمی ڕاپەڕیندا ئەم هەستە هەبوو • کە لە ناو زەوی ئیشیان دەکرد دیم بەرامپیلیان لەبەر دەکرد • بەرامپیل پارچە تۆلەیەکە بە بەر خۆیانەوە شۆڕی دەکەنەوە • دوو لچکی سەرەوەی لێك گرێ دەدەن و دەیخەنە سەر شانی چەپە • لە گوندی (دەرکۆن)یش کە پەلکە تووتنیان لە داو دەدا ئەو جۆرە بەرامپیلەیان لەبەر دەکرد • جۆرە بەرگێکی تریشم دی — بە پێی ئاگاداری من — ئەوانە لەبەریان دەکرد کە تازە هاتبوونە تۆپزاوەو خەڵکەکە بە نادڵیەوە دەیانگوت (جلی ئێرانی)یە • ئەم بەرگە بریتی بوو لە دەرپێیەك ، کراسێکی درێژ کە باخەڵی دەکەوتەوە سەر هەیاسە • هەیاسە بە پارچە زیوێکی گەورەو هەندێ پارچەی بچووك نەخشاوە[22] • لەگەڵ ئەم دەستوورە بەرگە سەربەستیان لەسەر نەدەنا بەڵام دەسرۆکیان دەبەست کە دوو سەرەو بەسەر پشتدا شۆڕ دەبێتەوە • (پاشەسەرە)شیان هەبوو کە زنجیرێکی زیوی سێ لایە بەڵام وەکو هی خەڵکی گوند نەبوو • هەورەمانی[23] بوو •

ژنە جوتیاری ساکاریش هەر وەکو ژنە دەرەبەگ کە دەچنە شار عەباو پێچە لە خۆ دەدەن •

مەڵبەندی خوێندەواری شار :

لە بارەی جل‌وبەرگەوە نموونەی زۆر جیاوازیان هەیە[24] • ئەگەر باسی ئەم هەموو جل‌وبەرگە بکەم کە تەرجومانەکەم ، لە ماوەی ئەو چوار

---

(٢٢) ب : بێرلینەر . یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ .
— ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٣٧٣ : «کەمەرەی بە پارچە زیوی گەورە» .
(٢٣) ب : فیلد ١٩٥٢ ، ٥٢ : «هەورامی‌یەکان گومانیان لێ‌کرا ئێرانی بن بۆیە دوورخرانەوە ...» .
(٢٤) سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٢ : «ئەو کراسەی ژنە سلێمانی لەبەری دەکەن هەر چەندە کوردی‌یە بەڵام کاریگەری عارەبی پێوە دیارە» .
— ب : نیکیتین ١٩٥٦ ، ٩٣ .

مانگەی هاودەمم بوو ، لەبەری دەکرد مەبەستەکەمان زۆر ئاشکرا دەبێ •

دوو پارچە بەرگ هەبوو ، وەکو هەموو ژنـە شارستانی‌یەکانی‌ترو بە پێچەوانەی ژنەکانی دوو مەڵبەندەکەی لادێ ، قەت بەبێ ئەوان لە مـاڵ دەرنەدەچوون ئەوانیش بریتی بوون لە : عەباو پێچە • لەبن عەباوە دەستـە بەرگێکی ڕەسەنی کوردی‌یان لەبەر دەکرد کە دەق وەکو بەرگی کچەکانی مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێ وا بوو ئەوە نەبێ کە ئەو جۆرە قوماشەو ئـەو ڕەنگە کاڵانەی لە گوندان باویان نەبوو لێرە دەستوور بوون •

سەرباری ئەمەش کەمەریان دەبەست • ئەم کەمەرە زۆر دەگمەنـە لای

مەڵبەندی نەخوێندەواری شار (سلێمانی)

کچی لادێ • دەرپێی بە پزی کە کچی لادێ لەبەری دەکاو لەسەر تێکان دەوەستێ ، کچی شار بە مایۆی ڕۆژاوایی گۆڕیوەتەوە • لە هەمان کاتیش‌دا تەرجومانەکەم وەکو دەستە خوشکە مامۆستاکانی حـەزی لێ بوو کراسی تەنك لەبەر بکا کە ژێرکراسی ئەوڕوپی تێدا دیار بوو • لـەم مەڵبەنـدەی ئافرەتان‌دا ، لە باتی ژێرکراسی فش‌وفـۆل ژێرکراسی ئەوڕوپیـان لەبەر دەکرد • دەستە خوشکە بەمێردەکانی سەربەستیان بە تاقمەوە لەسەر دەنا • خشڵیان بە زریزە بە خۆوە دەکردو لێواری سوخمەیـان دەدووری‌و وەکو پشتێنی لێ‌دەهات • تەرجومانەکەم کراسێکی سووری درێژی شەوانـەی لە ژێر عەبا لەبەر دەکرد کە جلی ناوماڵ‌و نووستن بوو ، جا چ کورتـەکی لەگەڵ بوایەو چ بێ کورتەك بوایە • ئەم کراسە ، کە لە کراسی شەوانـەی ئەوڕوپی‌یەوە وەرگیراوە ، دەق وەکو پیجامەی زەلامان تایبەتی نین بـە شەو ، بە هەموو دەمێ لەگەڵ دەستووری بەرگی کوردی لەبـەری دەکەن — ڕەگەزێکی ئەوڕوپی‌یەو کورد لەبەری دەکەن • وا دەبێ ئافرەت بلووزو تەنوورە ، یان کراسی ئەوڕوپی — ئەمەریکی لەبەر دەکەن کە یان خۆیـان دەیدورن یان بە حازری دەیکڕن ، بەڵام بە گوێرەی دەستووری کـوردی هەر بەو جلانەش دەنوون • ئەم مەڵبەندەی خوێندەواری شار کراسی سپی بووکێنی لێ‌بوو • هەردوو خوشکی تەرجومانەکەم کە بە مێرد چوون ، بـۆ زەماوەند ، کراسی سپی شۆڕو تارای سپی کورتیان لەبەر کرد • ژێر بەرگیان ئەوڕوپی بوو ئەوە نەبێ کە لە باتی قایشی پشت لاستیقـیان دەبەسـت • ئافرەتی کورد کە جل‌وبەرگی ئەوڕوپی لەبەر دەکرد دەستووری تایبەتی ئەو جلانەی بەوە دەشکاند کە دەهات بە شەوو بە ڕۆژ لەبـەری دەکرد • لـە مەڵبەندی خوێندەواری شاردا بارگەی بووك کورتەکی کودەری‌و کراسی نووستنی شەوی لەگەڵ‌دا بوو بۆ ئەوەی بووك شەو خۆی بگۆڕێ • لـەم مەڵبەندەدا مەمکدان‌و مەمکی لاستیقی نەرم‌و دەستکردو مایۆی ئەوڕوپیش

بەرگی بووکێنی ئەورووپی . مەڵبەندی خوێندەواری شار (سلێمانی)

هەبوو بەڵام ئەوەندە هەبوو ئەمانەیان لەماڵەوە لە قوماشی ڕەنگاوڕەنگ دروست دەکرد •

ئەمانەی خوارەوە نموونەی بەرگی ئافرەتی مەڵبەندی خوێندەواری شارن : ئەو بەرگانەی سەرەوە کە لە ڕەگەزی ئیسلامی‌یەوە وەرگیراون گرنگترین شتن • ڕەگەزی ڕەسەنی کوردی‌یان پاراستوە بەڵام تەنیا جاروبار لەبەری دەکەن • کراس لە بارەی جۆری قوماش‌و هەڵبڕینەوە خەریکە لەناو دەچێ • سەرپۆش نەماوە • کەمەرە لە پشت دەبەستن • بلووزو تەنوورەیان لە ڕەگەزی ئەوروپی وەرگرتوە • سەرباری کراسی هاوینی‌و کراسی بووکێنی یەك جار کراسێکی قوتی بێ قۆڵی ئەوروپیم لە سلێمانی دی • کچە کورد لە کاتی عەسرەچادا دامەنی کراسی ئێوارانیان هەڵدەکەن •

بەم جۆرە دەبینین بەرگی ئەوروپی کەوتۆتە ناو دونیای ئافرەتی موسلمانەوە بەڵام بۆ چ بۆنەیەك داندراوە ، بەو بۆنەیە بەکاری ناهێنن •

مەڵبەندی نەخوێندەواری شار :

لەم مەڵبەندەش‌دا ، ڕەگەزی ئیسلامی ، کە عەباو پێچەیە ، لە هەمووی گرنگترە • کە لە ماڵەوە دەردەچن دەبێ لەبەری بکەن • کە لە ماڵەوە دەردەچن دەستە بەرگێکی دەق وەکو بەرگی دوو مەڵبەندەکەی لادێ لەبن عەبا لەبەر دەکەن • جۆری قوماشەکەیان بریتی‌یە لە : جورجێت ، ئارمووش، قوماشی بەسیمی دەرەبەگی دێ ، قوماشی سادەی ژنە جوتیار ، لە مەڵبەندی نەخوێندەواری شاردا تەنیا ژنی گەورە لەبەری دەکەن • لەم مەڵبەندەدا هەروەکو دوو مەڵبەندەکەی لادێ ژنی بەمێرد سەربەست بە تاقمەوە لەسەر دەنێ کەچی ئەو کچەی شووی نەکردبێ تەنیا سەرپۆش لەسەر دەنێ •

بەرگی رەسەنی ئافرەتی کورد بە چاوێکی فراوان

ناوچەکان	بەرهەمەکان	نموونەی مووزەخانەی نیشتمانی دانیمارک	دەرپێ	ژێرکراس	کراس	سوخمە	کورتەک	کەوا	کەمەربەست	سەرپۆش	بەرامیل
میسر	لێن ۱۹٤۹ ٤٤ و ٤۵، ٤۸ و د.		+		+		+	+	+	+	
سعودیا	مووسڵ ۱۹۸۸ ۱۲٤، ۱۲۵ دکسۆن ۱۹۵۱ ۱۵٤ و د.	F.563.65.67 قەتەر	+	+	+ +		+	+	+ +	+	
سوریا و فەلەستین	جوین ۱۹۳٤ ٤۲ و ۵۰، ۵۱ داڵمان ۹۳۷	حما F.660 حما F.951	+ +	+ +	+ + + +	+	+ +	+	+ + +	+	
کوردستانی عیراق	ئەدمۆنز ۹۵۷، ۸۷ و د.	E.2333-37 E.2339.68	+	+	+	+	+	+	+	+	
ئەرمینیا	بیشۆپ ۱۸۹۱ ۲۵، ۱٦، ٤٤، ٤۲، ٦۲	M.609	+ +	+			+ +	+ +			+
تورکیا	پێتنەر		+	+		+	+	+	+		
کوردی تورکیا		M.613 M.558 M.563	+ + +	+		+ +	+ + +	+ + +			+
ئێران	چاردن ۱۷۱۱ فاولەر ۱۹۸۱	E.1639	+ + + +		+ + +			+ +		+ +	
کوردی ئێران	کەرەستۆقا ۹۵۸		+		+				+	+	
بەختیاری	بیشۆپ ۱۸۹۱		+		+						
لوڕ	فێلبێرگ ۹۵۲	E.286.51	+		+				+	+	

لێكدانەوەی خشتەكە :

هەروەكو لە خشتەكەدا دیارە هەوڵمان داوە ڕەگەزە سەرەكی‌یەكانی دەستووری بەرگی ئافرەتی كورد لەگەڵ دراوسێكانی بەراورد بكەین . دەرپێی ڕەسەنی كوردی وەكو ئەوە وایە كە لە هەموو وولآتە دراوسێكان لەبەری دەكەن. كراسیش هەر وایە . تەنیا هی توركیاو ئەرمینیا نەبێ . فەقیانەی كراسی كوردی لەناو كۆچەری عارەب هەیە بەتایبەتی لە دەستووری سووری ـ فەلەستینی ، لەوانەیە هەر لەوەوە وەرگیرابێ . بۆی هەیە سوخمەی كوردی لە دەستووری توركی خوازرابێتەوە . كەوێ لە هەموو وولآتەكاندا لەگەڵ دەستووری جل‌وبەرگدا هەیە . خێلە كوردەكانی توركیاو ئەرمینیا كەوتوونەتە بەر كاریگەری دەستووری بێ‌ـكراسی ژنی توركو دەستووری بە ـ چارۆگ بەرامپیلی ئەرمەنی . بەرگی ئافرەتی كورد لە شێوازی كۆنی دەستووری بەرگی ئافرەتی ئێران دەكا .

بە گوێرەی قسەی بیشۆب (١٨٩١ ، ١ ، ٢١٦) بەرگی ئافرەتی ئێران ، لەم نەوەد ساڵەی دوایی‌دا واتە لە دەوروبەری ١٨٠٠/ەوە ، گۆڕانێكی زۆری بەسەردا هاتوە .

دوا نموونەی بەرگی ئافرەتی ئێران كە دەرپێی تەسك‌و كراسی باڵێیە نموونەیەكی تەواو جودایە .

لوڕەكانی ئێران ، كە فێلبێرگ چۆتە ناویان‌و باسی كردوون ، هەمان دەستووری : (دەرپێ ، كراس ، كەوێ)یان هەیەو سەربەستیان وەكو هی كوردانە بەڵام دەرپێیان تەسكترو كەمترە لە دەستووری كوردی عێراق [بڕوانە: فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١١٩] .

ڕەگەزی بەرگی ئافرەتان و دابەش بوونیان

ژمارەی ڕەگەزەکان	ڕەگەزەکان	[illegible]		[illegible]		[illegible]		[illegible]	
		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
١	دەرپێ، ژێرکراس، کراس، سوخمە، کورتەک، کەوا	X	X	X	X	(X)	(X)	X	X
٢	کڵاو، دەسماڵ، کوڵوانە، سەربەست، هێنەپێچ		X		X		(X)		X
٣	سەرپۆش	X	X	X	X	(X)	(X)	X	X
٤	پشتێن (کەمەر)	(X)	(X)	(X)	(X)	X	X	(X)	(X)
٥	پێڵاو	(X)	X			X	X	(X)	(X)
٦	عەبا و پێچە	(X)	(X)	(X)	(X)	X	X	X	X
٧	قوماشی نۆڵە			X	X			X	X
٨	ئارموش، ئارمووشی دەستکرد، جۆرجێت	X	X		(X)	X	X		
٩	بەرگ گۆڕین					X	X		
١٠	کراسی ئەوروپایی					X	X		

لێکدانەوەی خشتەکە :

(x) ڕەگەزی هەمیشەیین . لە هەموو مەڵبەندێکدا هەن .

(x) ئەم رەگەزانە جیٚ جیٚ هەن .

١ ــ لە هەموو مەڵبەندەکاندا هەن . ژنی بەمێردو بیٚمێرد لەبەریان دەکەن . بەڵام لە مەڵبەندی خوێندەواردا ڕەگەزی هەمیشەیی نین .

٢ ــ تایبەتی‌یە بە ژنی بەمێردی هەموو مەڵبەندەکان بەڵام لە مەڵبەندی شاردا هەمیشەیی نی‌یە .

٣ ــ لەگەڵ تاقمی سەربەستی ژنی بەمێرددایەو تاکە سەرپۆشێکی ژنی بیٚمێردە . لە مەڵبەندی خوێندەواری شار هەمیشەیی نی‌یە .

٤ ــ تەنیا لە مەڵبەندی خوێندەواردا ڕەگەزێکی هەمێشەیی‌یە .

٥ ــ لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دیٚو مەڵبەندی نەخوێندەواری شار هەمیشەیی نی‌یە . لە مەڵبەندی ساکاری جوتیاران نی‌یە .

٦ ــ بەرگی چوونە دەرەوەیە لە هەر دوو مەڵبەندی شارو ئافرەتی لادێش کە لە دێوە بە سەفەر دەچن لەبەری دەکەن .

٧ ــ بە شێوەیەکی سەرەکی ژنە جوتیارو نەخوێندەواری شار بەکاری دێنن .

٨ ــ ئارمووش‌و جورجێت بە زۆری لە بەرگی دەرەبەگی دیٚو خوێندەواری شاردا هەیە . جاروباریش لای ژنی بەمێردی مەڵبەندی ساکاری لادیٚ دەبینریٚ .

٩ ــ ١٠ ــ بەرگ گۆڕین‌و کراسی ئەوروپی تایبەتین بە مەڵبەندی خوێندەواری شار .

دروست‌کردنی بەرگی ئافرەتان :

هەموو جۆرە قوماشێکی بەرگی ئافرەتان قوماشی مەکینەیەو لە دەرەوە هاتووەو [٢٥] لە بازاڕی شارە گەورەکان دەفرۆشرێ • دورمانکەری بازاڕ بەرگی بە ناواخنی وەکو کورتەك‌و کەوێ بە مەکینەی سنگەر دەدورن • ئەم مەکینانە لە شارو لادێ هەن[٢٦] • کە بەرگ بە ڕادان دەدەن قەدەری خاوەنەکەی دەگرن واتە بڵندی بەژن‌و پانایی ناو شانی بە «گەز» دەپێون • گەز دارێکی خڕە ٥٣٥و٠م درێژەو بە لەلەی خڕ دابەشی (گرێ)ی ئینگلیزی کراوە • لە دوو پارچە پێك هاتوە بە داوێك پێکەوە بەستراون‌و دەچنەوە ناو یەك • هەڵبڕینی چاکەت‌و کەوێم نەدی •

ژنێ لە ماڵەوە کورتەکی بێ‌قۆڵ‌و ئاوەڵ‌کراس‌و ژێرکراس بە دەست یان بە مەکینە دەدورێ • کورتەکی بێ‌قۆلی لێ‌دەرچێ ئەوانەی‌تر کە هەڵیان دەبڕن هیچیان لێ فرێ نادەن • ئەو قوماشەی دەیکەنە بەرگ زۆر بە ڕاستی دەیبڕن‌و نایەلن هیچی بە خەسار بچێ • دورمانکەرەکانی شار زۆر باش دەزانن هەر جلێك چەندی قوماش تێ‌دەچێ‌و تەنیا بایی ئەوەندە دەکڕن • کە کراس هەڵدەبڕن قوماشەکە بە بەژنی خاوەنەکەی دەگرن • پێوانەی بچووکیان بست‌و باڵە (باڵ یاردێکە) • فیلبێرگ[٢٧] باسی لوڕەکان دەکا کە بە دەست قوماش دەپێون دەق وەکو دانیمارکی‌یەکان کە کاتی خۆی بە گەی ئەنگوستی گەورەو بە پێ دەیانپێوا[٢٨] •

---

(٢٥) ب : داوسن ١٩٤٦ ، ٢٥٤ .

(٢٦) سۆن ١٩٢٦ ، ١٢٠ : «مەکینەی دورمانی سنگەر گەیشتۆتە دوورترین ناوچەی کوردستان» .

(٢٧) لە ئینگلیزی‌یەکەدا پەراوێزی ژمارە (٢٧) نی‌یە . ڕەنگە لە چاپ پەڕیبێ . لە دەقەکەدا ژمارە (٢٧) لە تەنیشت ناوی فیلبێرگ داندراوە ، دیارە لەوی وەرگرتوە ــ و .

(٢٨) تا ئێستاش ئەم جۆرە پێوانە سەرەتایی‌یانە لە زۆر ناوچەی کوردستان =

چەك‌و خشڵ :

چەك‌و خشڵ بە هەموو جۆرەكانی‌یەوە لە جل‌وبەرگی ئافرەتان جودا ناكرێتەوە • خشڵ ڕەگەزێكی ڕازاندنەوەی جل‌و بەرگەو كار لە سەراپای كەسێتی ژن دەكاو ئادگاری تەواو دەكا • ئەگەر بگەڕێینەوە سەردەمی (ڕاپەرین)و (پارۆك) دەبینین لە شارستانێتی ڕۆژاوادا سەردەمی وا هەبوە چەك‌و خشڵ پەیوەندی‌یەكی زۆر نزیك‌و پتەوی بە ئادگاری ئافرەتەوە هەبوەو وەكو دەستووری ئەمڕۆی ئافرەتی كورد پارچەیەك بوە لە جل‌وبەرگی •

هەندێ پارچە بەرگ هەن خۆیان لە خۆیانەوە خشڵن ، بۆ نموونە ، وەكو «ژێرچەنە» یان «كرمەك» كە یان دراوە یان مووروە ، توند كڵاو لە سەر سەر ڕادەگرێ • یان وەكو دراوی سەر تۆقەڵەی «فێز» كە دەسماڵی لێ‌دەبەسترێ • گۆبەرۆك لە لێواری سوخمە دەدوورن كە زریزەیەكەو ۹۶وەم درێژە • «گوڵ»یش هەیە • گەردانەی جەوهەرداش‌و گەردانەی زیویش هەن كە شێوەو مادەكەیان بۆ چاوو زار باشە • هەروەها قاپقورعان‌و «لوولە»ی بە پوولەكە (۲۹) بە خۆوە دەكەن • بێجگە لەمانەش ، خشڵ وەكو پارەی هیشكە وایە، وەكو دراوی سەر فێس یان وەكو لاگیرە كە زنجیرە

باون . ئەمەش هەندێ لەو پێوەرانە :

- بۆ درێژی ، ئەم پێوەرانە هەن : (پەنجە ، گرێ ، قولانجە ، بست ، باڵ، پێ، شەقاو ، سەدە (سەدەئێسترو سەدەكەر) ، ڕۆژەڕێ ، قۆناغ) .
- بۆ بەرزی ، ئەم پێوەرانە هەن : (بست ، چۆك ، سنگ ، بەژن) .
- بۆ قەبارە ، ئەم پێوەرانە هەن : (چەنگ ، لەپ ، مست ، ڕبە ، تەنەكە، قەزناغ ، عەلبە ، تەغار ، فەردە) .
- بۆ گرانی ، ئەم پێوەرانە هەن : (فیشەك ، پاكەت ، وەقە «وەقەی شازدە پاكەت‌و وەقەی بیست پاكەت» ، نیو وەقە) ـ و .

(۲۹) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ۱۹۲۲ ، ۲۷ ود . تابلۆی ژمارە (۱ ، ۲ ، ٤ ، ٥) .

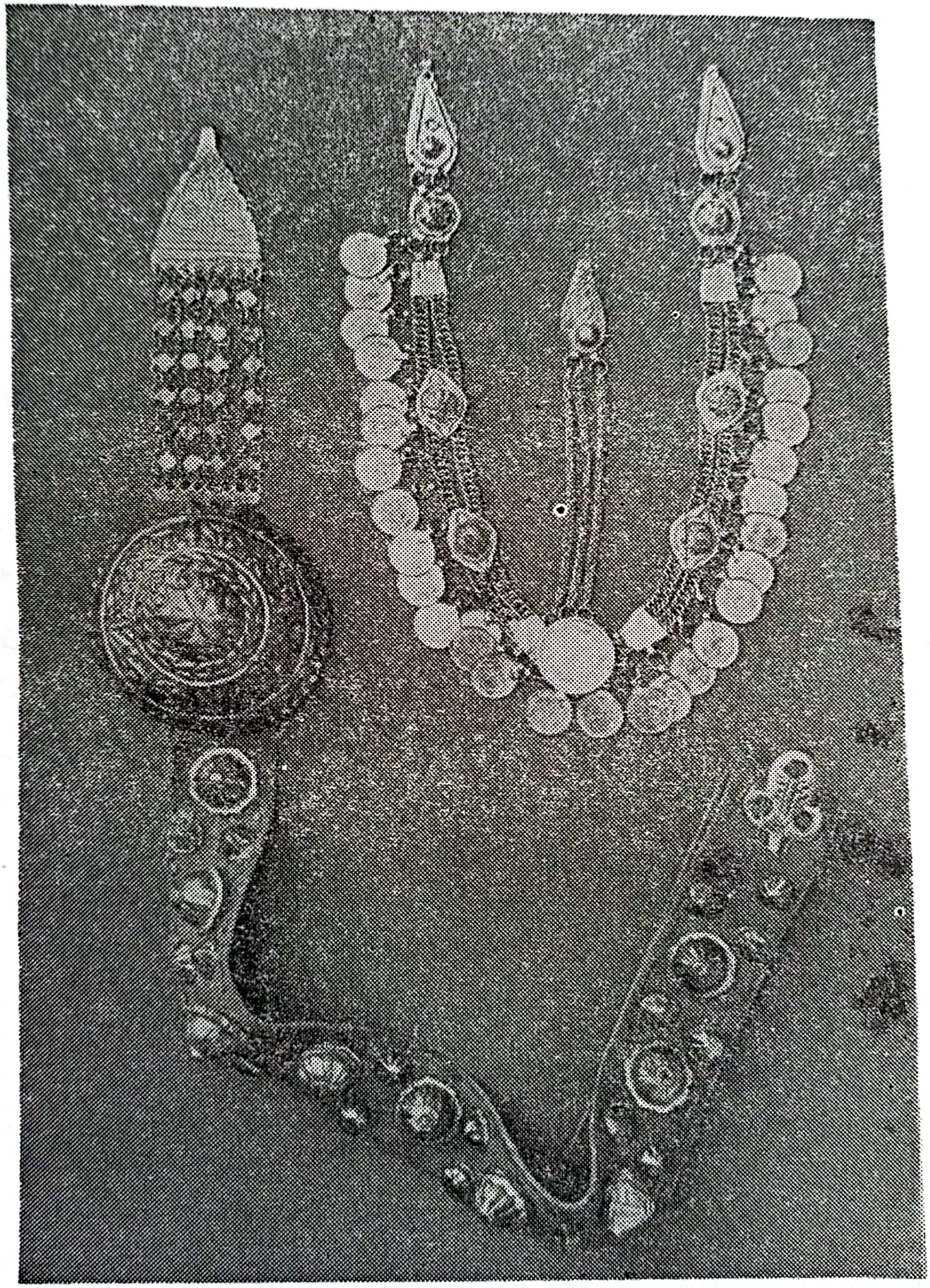

خشڵی ژنە ئێرانی‌یەکانی تۆپزاوە . پشتەسەر . کەمەرێك پارچە خشڵێکی گەورەی تێدایە لە بازاڕی سلێمانی کراوە .

قاشێکەو لە سەربەست قایم دەکرێ • چەکو خشڵ کردن بەشێکە لە نەختو موڵکی تایبەتی ژنەو باری ئابووری ئافرەت پێشان دەدا • ئافرەت خشڵ بە خۆیانەوە دەکەنو ئەم خشڵ بە خۆوە کردنەش باشترین شوێنو شێوازی خشڵ هەڵگرتنە •

خشڵیتر وەکو : گوارە ، «بازن»و خڕخاڵ ، بەرموورەو ملوانکە ، خەزێم «لووتەوانە» ، کەمەرەو هەیاسە •

«بازن» (٣٠) وا دەبێ زیو بێو وایش دەبێ شووشەی پیرۆزەیی بێ (٣١) • بەرموورە یان «ملوانکە» زۆربەی جەوهەرداشەو لە ناوەڕاستەوە باڵابەژنی پێدا شۆڕبۆتەوە • بەتتکی بۆنداری «مێخەك» هەیە ٢٠ دنکە ، ئەویش باڵابەژنی بچووکی پێوە دەکرێ • کەمەرە هەیە بریتیە لە هەندێ ئەڵقەی زێڕو بە تەنیشت یەکەوە لکاون • هەیاسەش هەیە ، کە پارچە زیوێکی خڕی گەورەو هەشت پارچەی بچووكو بیست پارچەی هەرە بچووکی لەسەرە (٣٢) • هەروەکو پێشتر باسمان کرد ئەم هەیاسەیە ئەوانە لەبەریان بوو کە تازە هاتبوونە تۆپزاوە • کراسی زۆر درێژو کڵاوتاسی تایبەتییان لەسەر بوو • ئەم ئافرەتانە «پشتەسەر»یان لەسەر دەنا •

«لووتەوانە» دەرزییەکی زێڕی بچووکە پارچە زێڕێکی پانی نەخشینی

---

(٣٠) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ٢٩ ، تابلۆی ژمارە (٦) .

(٣١) بازن زۆر جۆری هەیە : بازنی شووشە بەتایبەتی شووشەی شین ، بازنی زیو ، بازنی شاخ . بازنی مەزرینگی : بازنی مەزرینگی لە زیو دەکرێ ، پانە ، قنج قنج نەخشی لێدەکرێو ، دەکرێتەوە . ئافرەت زۆر جار لەگەڵ بازن (دەستوانە) یان (بەربازن) لە دەست دەکەن . دەستوانە — بەربازن : کۆمەڵە مووروویەکی قل گەورەیە بە داوێکیوە دەکەنو وەکو بازن لە زەندەی دەکەن بۆ ئەوەی بازنەکان بگیرێتەوەو نەیەنەوە سەردەستی — و .

(٣٢) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ٢٤ .

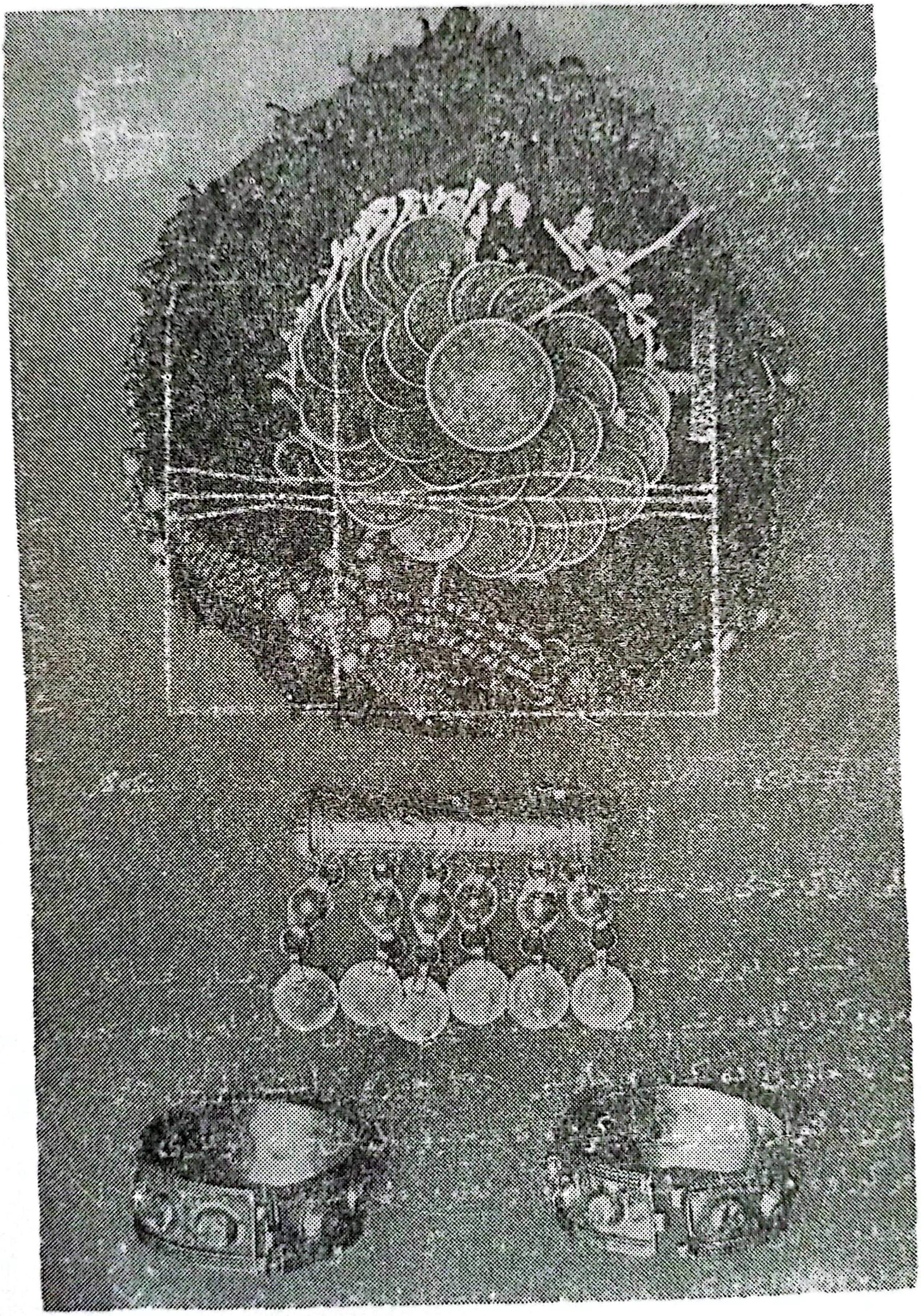

چەکو خشڵی ژنــان :
کڵاوی بە دراو (هەڵەبجە) ، لوولە ، بازنی مەزرنگی (سلێمانی)

لووتەوانە (خەزێم) لە کونە لووتی چەپە دەکرێ . ڕێژەی ١/١ (سلێمانی)

پیوەیەو لە کونەکەپووی چەپەی دەکەن . منداڵیش خشڵیان هەیە . وەکو قۆپچەی شین (لەپکە)و دنکە مووررووی شین [تەماشای (ئەفسوون وجادوو) بکە ـ] . وا دەبێ شتی گرانبەهایش بە خۆیـانەوە دەکەن . «گوڵ» هەیە زنـڕەو وەکو مانگی یەکشەوەی بچووك وایەو سێ پوولەکەی بچـووکی وەکو دڵی پێوە کراوە . لە پێشەسەری منداڵان قـایم دەکرێو بەسـەر هەنیەیدا شۆڕ دەبێتەوە . عارەبیش هەمان شـتیان هەیـەو پێیدەڵـێن «هیلال» (٣٣) . پاوانە یان قەنقاوری زیو هەیە ، پوولەکەو زرنزەی پێوەیە، خشڵێکی هیندییە . «کەشکووڵ» بە سنگی منداڵانەوە دەکەن . بە ناوی کەشکوولی دەرۆزەکەرانەوە کراوە (٣٤) .

جوانی شارستانێتی :

ژن بسکیان لە ڕاست دەمیانەوە قوت دەکەن . پیرەژنەکانـی هەردوو مەڵبەندی لادێو مەڵبەندی نەخوێندەواری شار پرچیان درێژەو دەیهۆننەوەو دەیکەنە چەند کەزییەکی (٣٥) جۆراو جۆر و دەکەوێتە سـەر پشتیـان . بسكقوتکردن لای ئافرەتـە جحێڵەکـانی دەرەبەگایەتـی دێو هەمـوو ئافرەتەکانی مەڵبەندی خوێندەواری شار ڕوو لە زیادییەو دەورانـدەوری

---

(٣٣) هورگرۆنیج ١٨٨٨ ، ١٥٤ .

(٣٤) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، تابلۆی ژمارە (٣ ، ١٣ ، ١٤ ، ٢٧ ، ٢٨ ، ٣٠) .

(٣٥) ب : شتی تایبەتی ئێران ، بیشۆب ١٨٩١ ، ٢١٧ .

پرچی سەریان تا دەگاتە ئاستی دەمیان قوت دەکەنو بەمەوەش پرچیان وەکو پرچی هەڵپاچراوی ئەورووپی–ئەمەریکی ساڵەکانی بیستی لـێ دێ • پرچی ئافرەتی کورد بە گلۆازەیەو دەڵێی شەپۆڵ دەدا • هیچ ئافرەتم نەدی بچێتە لای سەرتاش • خۆیان پرچی یەکترو پرچی کچان هەڵدەقـاچن • ئافـرەتی گەورە پرچیان ڕەشە بەڵام کچی بچکۆڵە هەن پرچیان سیسە •

زۆر جار ئافرەت «خەنە»[٣٦] لە پرچیان دەنێن ، پرچیان گێزەری‌یەکی کاڵ دەردەچێ • ئافرەتی جحێڵو کچی بچووك بۆ جوانی سەریان لە خەنـە دەنێن • لەلایەکی‌تریشەوە ، پیرەژنی سەر سپی دوو قاتە خەنـە لـە پرچی سپی‌یان دەنێن • یەکەم جار لە خەنەی دەگرن • خەنە : گەڵای دارخەنەیـە ووشك دەکرێتەوەو دەکوترێ[٣٧] • خەنە لە کیسەی کەتان دایە ، بە حازری لە بازاڕ دەیکڕن • پاشان وسمەی لێ‌دەنێنو ٢٤ سەعات سەریان بە قوماش دەپێچنو پاشان کە کردیانەوە پرچیان ڕەشێکی تۆخ دەردەچێ[٣٨] • پنتـکە خەنە لە بنی پێو لە تەنیشتەکانیو لە پەنجەکانی پێو لەناو لەپو لە سەری پەنجەی دەست دەنێن[٣٩] • خەنەم تەنیا لە دوو مەڵبەندەکەی لادێ دی • لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتیش ئەم جۆرە جوانکاری‌یەی شارستانێتی خەریکـە ووردە ووردە جێ بۆ دەرمانی نینۆکی ئەورووپی – ئەمەریکی چۆل دەکا کە ئەویش هەر وەکو خەنە لە بازاڕ دەکڕنو خەریکە دەگاتـە گونـدانیش • دەرمانی نینۆك سپیاتی پێستە زیاتر دەردەخا کەچی خەنـە دەیشارێتـەوە • بەکار هێنانی ئەم دوە پێکەوە یەکدیگربوونـی بەدبەختانـەی ڕۆژهەڵاتو

(٣٦) ب : بلاکمان ١٩٢٧ ، ٥٧ •
(٣٧) ب : بلاکمان ١٩٢٧ ، ٥٧ •
– دالمان ١٩٣٧ ، ٣٤٥ •
– لێن ١٩٤٤ ، ٣٩ •
(٣٨) ب : بیشۆپ ١٨٩١ ، ٢١٧ ، ٣٢٠ •
– بلایبترۆ ١٨٩٤ ، ٧٧ ، پەراوێزی ١ •
(٣٩) ب : لێن ١٩٤٤ ، ٤٠ •

ڕۆژاوایە ، بەتایبەتی کە خەنە هێدی هێدی دەچێتەوەو هیچ بێزەوەری یەك جێ ناهێڵێ کەچی دەرمانی نینۆك ئەگەر باش نەکرێ لێ دەبێتەوەو دیمەنێکی زۆر ناڕێك دەنوێنێ •

ئارایش «کل» ڕەشتنیش دەگرێتەوە• کل لەناو کلتوور دەکرێ• چاو بە «کلچەو» دەڕێژن کە نزیکەی ٠٦٢•وم درێژە • چاویان دەنووقێنن و کلچووك بە کل دەکەن و بەسەر پێلوی چاویانیدا دێنن [٤٠] •

سووراوو سپیاوی ئەمەریکی لە بازاڕی سلێمانی ؛ لە دوکانی گەورەو لە ئۆرزدی باك دەکرن • لە بەغدایش لە دوکانان هەیە • لە مەڵبەندی شاردا جیازی بووك سندووقێکی مەخمەڵی گەورەی ئارایشی لەگەڵدایە •

ئەگەر ژن لە سلێمانی یەوە بگۆزنەوە بۆ مەڵبەندی ساکاری دێ زۆر باش ئارایشی دەدەن بەڵام شتی وا کەم دەبێ •

لەلایەکی تریشەوە ، کوتان هەیە[٤١] کە قەت لێ ناچێ • کوتان لەناو ئەو ئافرەتە کوردانەدا نەبوو کە من لایان بووم و لێم کۆڵینەوە • کوتان زۆر جۆرە : کوتانی دەوروبەری دەم بە پنتکی تاك تاك و بە کۆمەڵ ، کوتانی هێڵێك لە ناوەڕاستی دەم ، کوتانی تەوێڵ ، کوتانی پشتەدەست ، پشتەپێ ، زارمەمکان •

دەیانگوت کوتان بە دەرزی یەکی ئاسایی دورمانان دەکرێ کە لە کلی گیراوە یان لە تەنی و شیر[٤٢] هەڵدەکێشرێ[٤٣] •

---

(٤٠) ب : بیشۆپ ١٨٩١ ، ٢١٧ .
– بلاکمان ١٩٢٧ ، ٥٩ : « کل (کحل)ی عارەبی » .
– لێن ١٩٤٤ ، ٣٧ .
(٤١) ب : لەبارەی لوڕەکانەوە فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٢٨ ود . وێنەی ١٢٣–٠٢٦.
– سنکلێر ١٩٠٨ ، ٣٨١ .
(٤٢) شیری ئافرەت کە تازە منداڵی بووبێ – و .
(٤٣) ب : سمیتۆن ١٩٣٧ ، ٥٩ .

جل‌و بەرگی پیاوان :

تا ئەو ڕادەیەی کە من دەرفەتی لێکۆلینەوەم هەبوو لە کوردستانی خوارووودا ، بەرگی پیاوان زۆر لە هی ئافرەتان سادەترە • هەرچۆنی بێ بەرگی پیاوانیش ڕەگەزی ڕەسەنی کوردیو ڕەگەزی بێگانەی تێدایە •

بەرگی ڕەسەنی پیاوانەی کوردی قاتە[٤٤] • ئەویش دوو جۆرە دەستووری هەیە ، هەر یەکە لە ناوچەیەکدا باوی هەیە : دەستووری ناوچەی سلێمانیو دەستووری ناوچەی دەوروبەری ڕواندز •

ڕەگەزی کوردی :

«کراس» لە قوماشی سپی سادە دروست دەکرێ • لەبارەی هەلبڕینەوە پانوپانە[٤٥] • ٨٦و٠م درێژەو ٩٦ر١م بەرینە • زی والآیە • پشت ملی کورتە • کراس لەسەر شانەکانەوە ٦٧و٠م پانە • دوو قۆلی هەیە ، هەر یەکە ٢٤و٠م درێژو ٣٨و٠م بەرینەو بە گۆشەی تیژ بە قالبەکەیەوە لکاوە • ئەم قۆلانە وەکو بەرگی پیاوانەی سووریایی[٤٦] فەقیانەیان پێوەیە• فەقیانە ٣٤و٠م لە قۆل درێژ دەبێتەوەو هەمووی ١٥ر١م درێژەو شۆڕ دەبێتەوە ، وەکو فەقیانەی کراسی ژنانو وەکو تیرێژی کراس وایە • پیاویش وەکو ئافرەتان ئەم فەقیانەیە لە ژێر بەرگی سەرەوە دێننە دەرەوەو وەکو تیلمە پەڕۆیەکی سپیو دەق‌کراو لە سەرەوە لە باسکی خۆیانی دەپێچن[٤٧] • کراس لە

---

(٤٤) ب : ڤیلچێڤسکیچ ١٩٥٨ ، ١٩٩ وێنەی ٤ باسی جلی پیاوانەی موکری کردوە .

(٤٥) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٣ .

(٤٦) ب : بووشمان ١٩٣٤ ، تابلۆی ژمارە ١ .

(٤٧) ب : سۆن ١٩٢٦ ، ٩٧ ، وەسفی جلی پیاوانەی خێلی جاف ١٩١٢ .
– نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٣٩ .

تەنیشتەکانەوە تیریژی تیدەبردریتەوە • تیریژ لە لای بنەوە ، ١٩وەم پانەو لەلای سەرەوە لە گرویر دەکاتەوە • فەقیانە پارچە بەرگیکی کوردانەی زۆر رەسەنە • وا دەبی فەقیانە جوداو سەربەخۆ بی • لە ئارمووش یان نایلۆن دروستی دەکەنو لە بازاری شارەکانی وەکو سلیمانیو هەلەبجە دەیفرۆشنو لەگەل کراسی ئەوروپی لەبەری دەکەن •

بەم جۆرە دوای ئەوەی رەگەزی ئەوروپیش هاتۆتە ناو بەرگی پیاوانەی کوردی ، کورد ئەم دەستوورەی خۆیان هەر پاراستوە •

«دەرپی»[٤٨] لە تۆلە دروست دەکری • لەبارەی هەلبرینەوە فشوفۆلە[٤٩] • وەکو دەستووری بەرگی پیاوانەی تورکی وایە [٥٠]، بەلام لەبارەی هەلبرینەوە نەختی جیان • دەرپی ناوپیستیری تیدەبردریتەوەو لنگەکانی تا بەرەو خوار دەچی تەسکتر دەبیتەوە ، کەچی لای سەرەوەی کە دەکەویتە سەر تیکان بەرینایی وەکو خۆیەتی[٥١] • ئەدمۆنز ئەم دەستوورەی ناو ناوە (هەلبرینی سەربەرین)• لە سەرەوە ٢٠٠م بەرینەو هەر لنگیکی

— های ١٩٢١ ، ٤٢ نووسیویە لە کاتی نویژکردندا لەوەندی دەکەنەوە...»، من ئەمەم نەدی ؛ بە پیچەوانەوە ، دیم پیاو هەمیشە لەوەندیان لە باسك دەپیچا ئینجا نویژیان دەکرد .

(٤٨) لەبارەی لورەکانی ئیرانەوە . فیلبیرگ ١٩٥٢ ، ١١٣ ئەم پیناسەی داوە : «لیوی خوارەوەی لنگەکانی پیدەگوتری دەرپی » * .

* هەمووی پیی دەگوتری (دەرپی) . لیوی خوارەوی لنگەکان پیی دەگوتری «دەلینگ — دەرەلینگ» . هەر چەندە لە رووی ئیتیمولۆژییەوە (دەر — پی) واتا شوینی دەرچوونی پیو پییش لەوی دەردەچی بەلام لە کوردیدا وای پی ناگوتری — و .

(٤٩) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٦ .

(٥٠) لە مووزەخانەی نیشتمانی دانیمارکدا : بەرگی شازادەیەکی کوردی دەوری ١٨٥٠ هەیە وەکو شەلواری بەرینی تورکی وایە ؛ ب : دەستووری ئینکیشاری دەوری ١٨٢٠ .

(٥١) ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ .

٩٥٠٠م درێژەو دەلینگی ٤٠٠٠م بەرینە • دەرپێ لەلای سەرەوە نیفۆی هەیە دۆخینی تێدەخسترێ هەمووی کۆ دەکاتەوە سـەر ناو قەد • ئەم دەرپێیە هەروەکو چاردن لە ساڵی ١٧١١ تێبینی کردوە(٥٢) تایبەتییەکی سەربەخۆی هەیە ئەویش ئەوەیە کە لە پێشەوە قەپاتەو هیچ کونی تێدا نییە •

بەرگی سەرەوە یان «ڕانك و چۆغە»(٥٣) ، هەردووکیان لە کر دروست دەکرێن و خۆیان لە ماڵەوە کرەکە دەچنن(٥٤) • دەوری ٥ر٢ دیناری تێدەچێ • وایش دەبێ بە حازری لە بازاڕ دەیکڕن • هەروەکو باسمان کرد ئەمـە دوو دەستووری هەیە : دەستووری سلێمانی و دەستووری ناوچەی ڕواندز •

«ڕانك»ی ناوچەی سلێمانی کرەکەی مەرەزە : قاوەیی تۆخ ، قـاوەیی ئاچوغ ، سپی زەردباوی هەیە • کرەکە بەری ١٦٥٠٠م بەرینە • ڕانك لـە دوازدە بەر دروست دەکرێ ، هەموویان لێـك دەدوورێن • پیش دورینـی کرەکە ، هەر لەو کاتەی کە لە چنینی دەبنەوە دەقی دەکەن و بـە دەقـەوە دەیکولێنن و هەر پارچەیەك دوو سەرە دەقی تیژ دەگرێ • ئەم سەرەدەقانـە لەگەڵ دورمانەکان دیمەنێکی زۆر جوان بە کرەکە دەدەن کە هەر بە ڕەنگی ئاسایی خۆیەتی •

ڕانك لە شێوەو قەبارەو هەڵبڕینەوە دەق وەکو دەرپێ وایە کە باسمان کرد • واتە (هەڵبڕینی سەر بەرینە) ئەوەندە هەیە دەرپێ لە ڕانـك نـەرم و خـاوتـرە •

«چۆغە»ی ناوچەی سلێمانی لە دە بەر دروست دەکـرێ هەموویـان پێکەوە دەدوورێن • هەر پارچەی دوو سەرە دەقی تیژی هەیە • لەبـارەی

(٥٢) چاردن ١٩١١ ، ١٤٨ .

(٥٣) ب : نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٣٦ .

(٥٤) شەریعەت ڕێ نادا پیاو بەرگی ئارمووش (حریر) لەبەر بکا . ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦٦ .

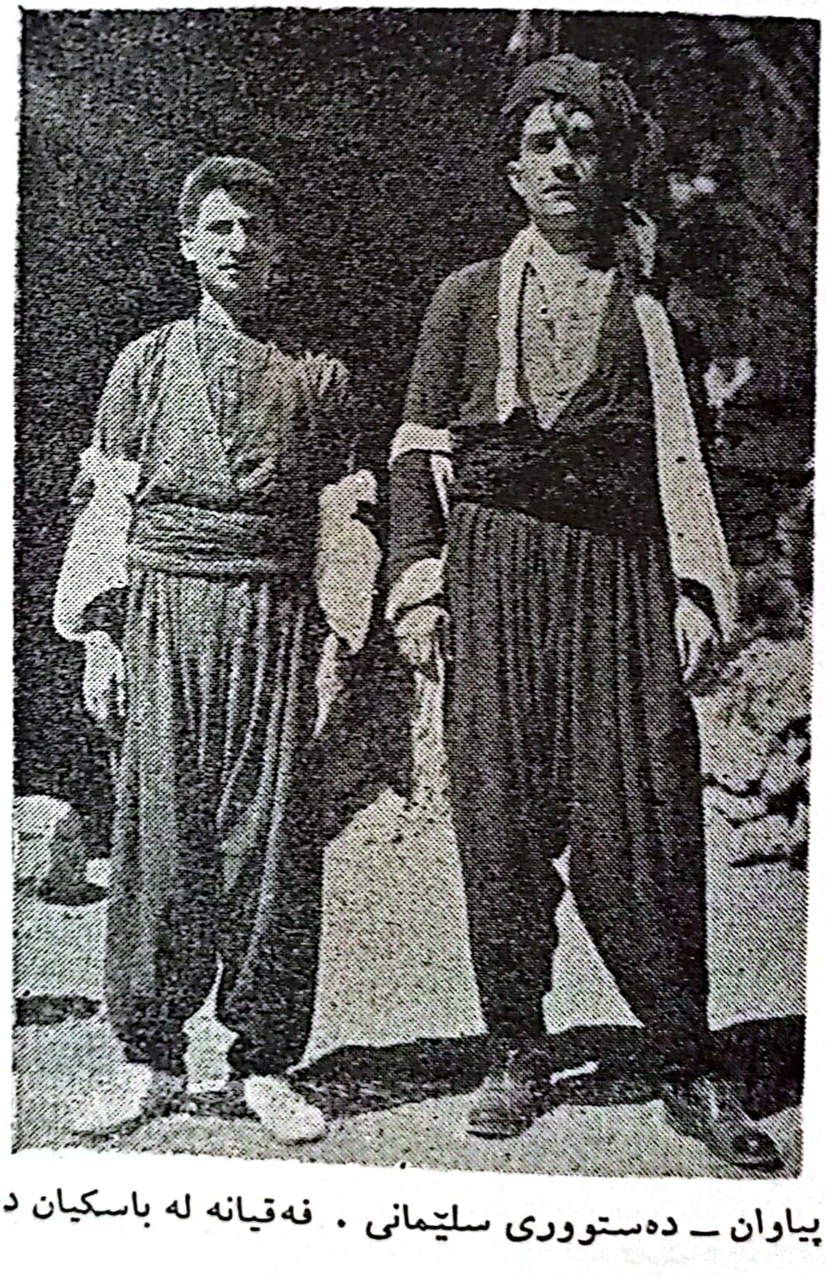

بەرگی پیاوان ــ دەستووری سلێمانی • فەقیانە لە باسکیان دەپێچن

دەستە چەپ : بەرگی پیاوان ، دەستووری ڕواندز .
دەستە ڕاست : بەرگی پیاوان ، دەستووری سلێمانی .

هەڵبڕینەوە چۆغە پانو پانە[٥٥] • قۆڵی بە قەد قالبی درێژە • چۆغەش وەکو کراس پشت ملی کورتە • چۆغە ٦٨و٠م درێژەو ٥٨ر١م پانە • قۆڵی ٣٦و٠م بەرینەو سەردەستەی نەختێ تلیشاوەو بەری خامەکی مۆرە کەچی چۆغەکە خۆی بەری نییە • لە وەرزی ساردا پیاو «بنکراس» لە سەر کراسو لە بن چـۆغە لەبەر دەکەن یان وا دەبێ « سوخمە »ی بە ناواخنی زێ بە قۆپچـە لەبەر دەکەن • هەرچۆنی بێ دەرفەتم نەبوو لە نزیکەوە ئەم جلانە بپشکنم •

«ڕانك»[٥٦] ی ناوچەی ڕواندز • کرەکەی قاوەیی زەردباوە • لـە خوریو قەنناب تێکەڵە • کرەکە بەری ٣٠و٠م بەرینەو پاش چنین دەق ناکرێو سەرەدەقی تیژی لە درێژاییدا نییە • کە (ڕانك) دروا بە ئارمووشی سەوز دەینەخشێنن • هەڵبڕینەکەی وەکو ئەو ڕانکە وایە کە پێشتر باسمان کرد ئەوەندە هەیە ناو پیستێری زۆر تەسکەو دەلینگی زۆر بەرینـە • زۆر لـە پاشماوەی پانتۆڕی دەریاوانەکانی[٥٧] ئەوڕوپا دەکا ، بە پێچەوانەی دەستوورە سەربەرینەکەی ترە •

هەر دوو دەستوور وەکو یەك ٩٠و٠م درێژنو لە سەرەوە بەرینایییان هێندەی یەکە ، ٠٠ر٢ مەترە •

«چۆغە»ی[٥٨] ناوچەی ڕواندز لە بارەی شێوەو هەڵبڕینەوە وەکو هی ناوچەی سلێمانی وایە • بەڵام کری ئەم جۆرە ڕانكو چۆغەیـە لەوەیتر بەرینترەو قەننابی تێکەڵ دەکرێ • ئەم چۆغەیە لە شـەش بـەر دروسـت دەکرێ • پشتملی نییە • وەکو ڕانك لێوارەکانـی بە ئارمووشی سـەوز دەنەخشێنن • چۆغە ٧٠و٠م درێژەو ٧٢ر١م پانـە •

---

(٥٥) ب : هانسن ١٩٥٠ ، ١٠٣ .

(٥٦ ، ٥٨) ئەم دەستوورەی باسی دەکا پێی ناگوترێ ڕانكو چۆغە بەڵـکو پێی دەگوترێ : شەڵو شەپك یان پەشمەو بەرگویز ــ و .

(٥٧) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٣٠٥ : «شەلواری بـنکاسانی» .

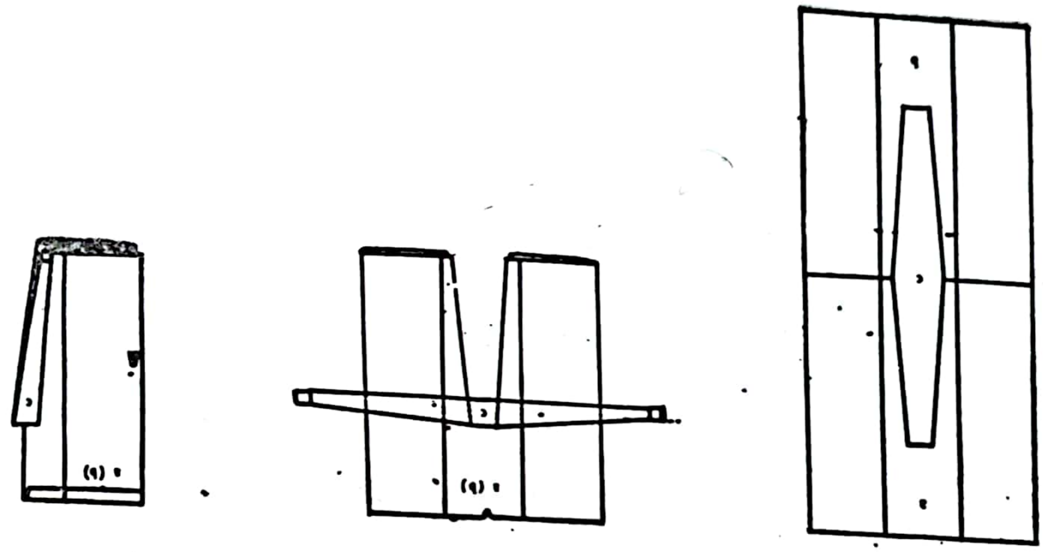

هێلکاری ـ هەڵبڕینی ڕانك ـ دەستووری ڕواندز . بە ڕێژەی ١/٣٠

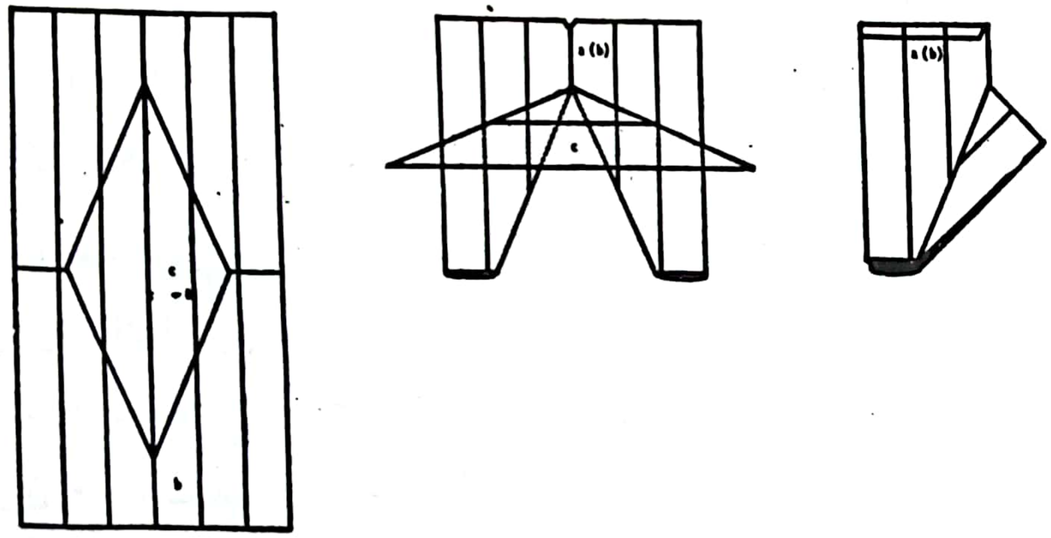

هێلکاری ـ هەڵبڕینی چۆغە ـ دەستووری سلێمانی . بە ڕێژەی ١/٣٠
هێلکاری ـ هەڵبڕینی چۆغە ـ دەستووری ڕواندز . بە ڕێژەی ١/٣٠

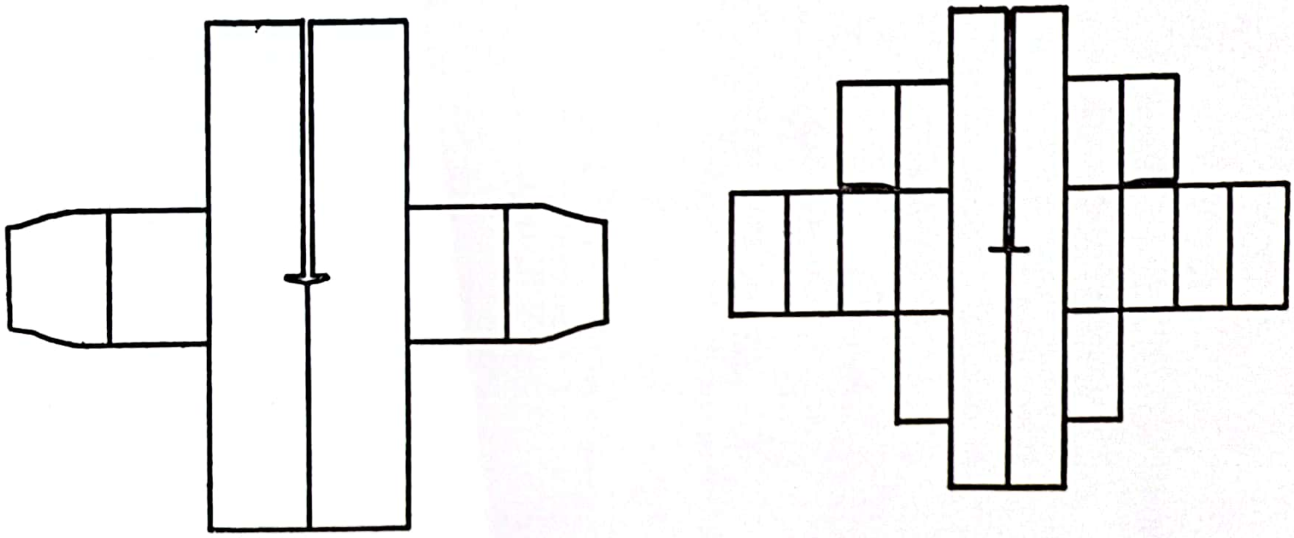

هێلکاری ـ هەڵبڕینی ڕانك ـ دەستووری سلێمانی . بە ڕێژەی ١/٣٠

ڕانكو چۆغە ـ دەستووری سلێمانی

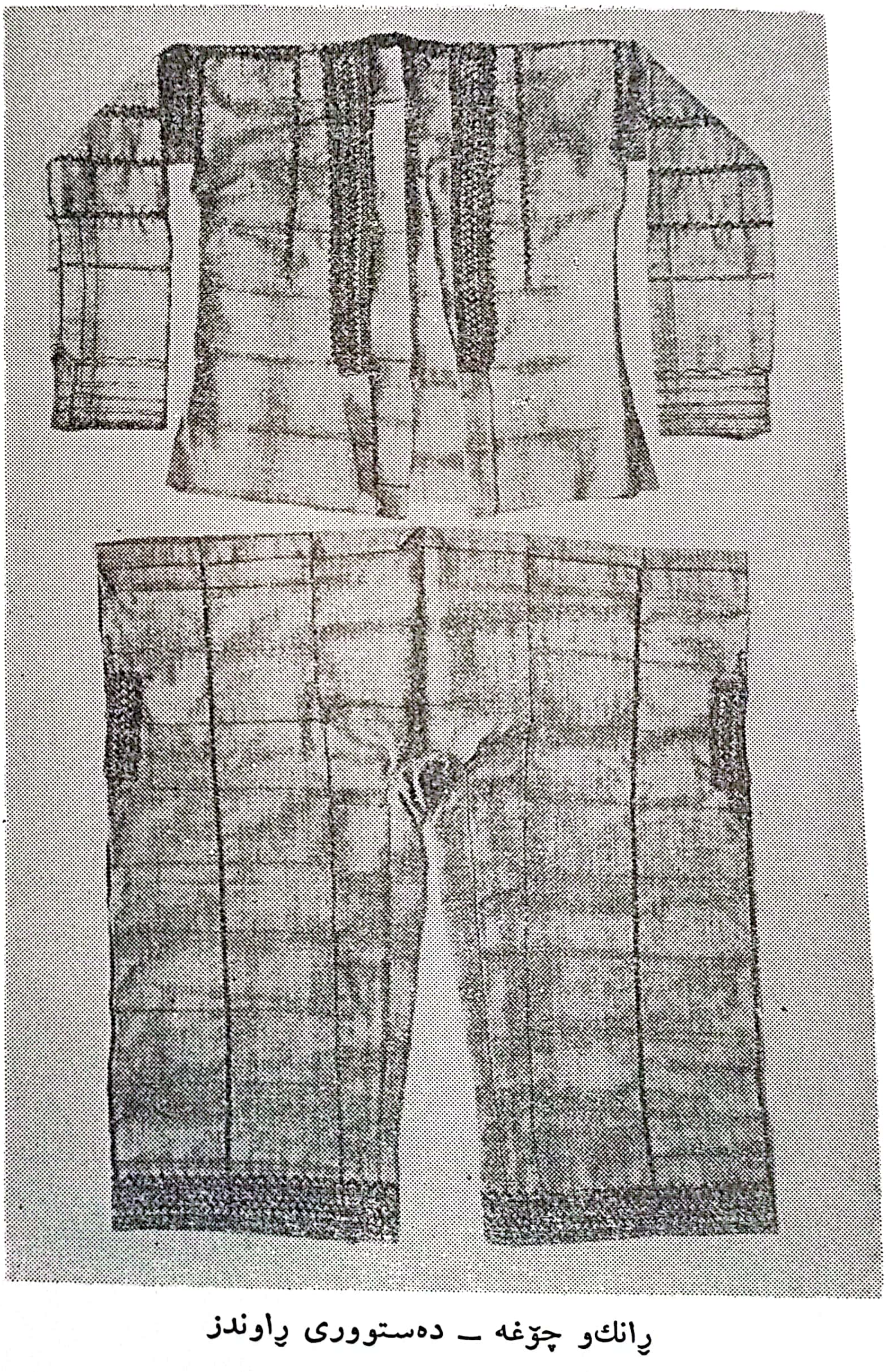

ڕانك و چۆغه ـ دەستووری ڕاوندز

لەم هەر دوو دەستوورەی پیاوان کە چۆغە لەبەر دەکەن دەیخەنە ناو ڕانك‌و نیفۆی ڕانکەکەش دەکەوێتە بن پشتێن • پشتێن پان‌و ئەستوورو درێژە چەند جارێك لە پشتی دەئاڵێنن •

«پشتێن» نزیکەی ٤٠٠ر٤م درێژە ، وەکو لوولە وایەو ناواخنی تێ‌دەئاخنن تا ئەستوور بێ • ناواخن پارچە پەڕۆیە لێکی دەدوورن • پشتێن ئارمووشی دەستکردی گوڵ‌گوڵی‌یە ، [٣٥ر٣م‌درێژە] •

پێڵاو : ئەو هاوینەی من لە کوردستانی خوارووی بووم • قۆندرەی قایشی (باتا)ی چیکۆسلۆڤاکی و قۆندرەی قایشی خۆیی‌و «کەلاش»ی پەڕۆیین (٥٩) هەبوو • لە کاتی نوێژکردن‌و چوونە ناو مزگەفت‌و چوونە سەر ڕایەخی ماڵ پێڵاو لە پێ دەکەنەوە • کەڵاش بۆ گەڕان‌و سووڕانی شاخان لەبار نی‌یە* • لنگی ڕاستەو چەپەی وەکو یەك وایە • بنی لە تیلمە پەڕۆ دروست دەکەن • هەندێ تیلمە پەڕۆی کۆن(٦٠) دێنن بە شێوەی لاکێش لە تەك یەك ڕیزیان دەکەن بە درێژی ١١٥و٠م و پانی ٠٣و٠م و بە «موشتە»(٦١) (کە چەکوچێکی مسی وەکو قووچەك وایە ، ١٧٥و٠م درێژەو سەری خڕە) دەیکوتن • پەڕۆکان لە تەنیشت یەك دەکوتن‌و تیرەی تێ‌هەڵدەکێشن • تیرە : سیرمەی چەرمە • سەری بنەکڵاشەکە بە پەرگ‌و قونەدەرزی دەچنن پارچە

---

(٥٩) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ •

* بەپێچەوانەوە کڵاش بۆ گەڕانی شاخان زۆر لەبارە چونکە ناهێڵێ مرۆبخلیسکێ ــ و •

(٦٠) ب : چاردن ١٧١١ ، ١٥١ : «بنی پێڵاوەکە پەڕۆیە ، پارچە پەڕۆ لە تەنیشت یەك دەکوتن‌و بنەکەی لێ دروست دەکەن ... پاپووچ واتە پێڵاوی پەڕۆیین ...» •

ــ ب : فێلبێرگ ١٩٤١ ، ٧٩ ود •

(٦١) ب : فێلبێرگ ١٩٤١ ، ٨٠ : «موشتە» یان «موستە» •

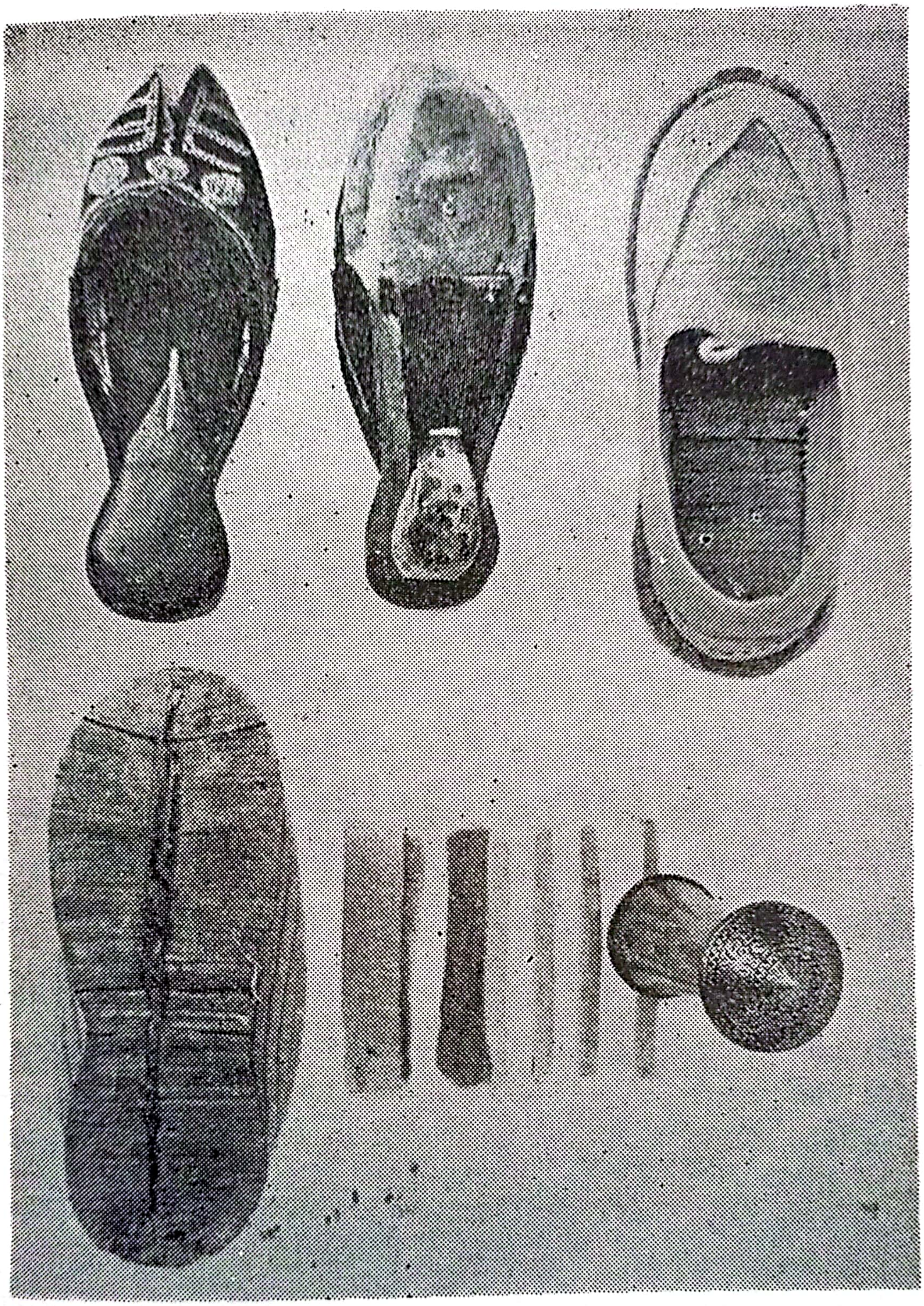

پێڵاو :

دەستە چەپ بە سەرەوە : سۆل .

دەستە ڕاست بە سەرەوە : کالەشی پەڕۆیین .

دەستە چەپ بە خوارەوە : بنی کلاشی پەڕۆیین .

دەستە ڕاست بە خوارەوە : مشتە .

بن مشتەو تەنیشتی : پارچە پەڕۆی کوتراوو نەکوتراو .

قایشێك لەم سەر تا ئەو سەری بنەکە دەگرن بۆ ئەوەی نەدڕێ • ئەم کڵاشە پەڕۆیینانە لە بازاڕ دروست دەکەن • یەکێ بنەکەی دەکاو یەکێ سەرەکەی • لەو ناوچانەی من سەرم لێدان جوانترین و پتەوترین کڵاشی پەڕۆیین ئەوانە بوون کە وەستاکانی بازاڕی تەوێڵە دروستیان دەکردن •

(کڵاو) : سەرپێچی پیاوانیش وەکو هی ئافرەتان کڵاوێکەو جامانەی لێدەپێچن • کڵاو (٦٢) یان کەڵەفی چنراوە یان کەڵەفی ئارمووشی ڕەش و سپییە • سەری قیتەو لاتەنیشتەکانی خامەکی مۆرە یان سەری پانەو بە سیم و ئارمووشی ڕەنگاوڕەنگ نەخشاوە • کڵاو لەگەڵ فێسی ژنان جودایە • وا دەبێ بە تەنێ لەسەری دەنێن • هەر چۆن بێ ، پیاو بۆ ئەوەی پۆشتەو پەرداخ بێ شەدە بە دەوری کڵاوەوە دەبەستێ • شەدە قوماشێکی لاکێشەییە ، لێوارەکانی بە ڕیشوە (٦٣) ، لەسەر تیرەکەی دەقی دەکەن و بای دەدەن و دەیکەنە لوولەیەکی هێندەی باسك ئەستوورو دەیخەنە سەر ملیان و لە ڕاستەوە بۆ چەپە لە دەوری کڵاو دەیپێچن و لفکی شۆڕ دەبێتەوە خوارێ و سەرەکەی لەبن پێچەکان ڕادەکەن • شەدە کە ڕیشووی هەیەو ڕیشوەکانی بەسەر تەوێڵ و شان و ملدا دێتە خوارێ ، بە زۆر جۆر دەبەسترێ •

«مشکی» یان «چەفتە»(٦٤) وا دەبێ چیت بێ و وا دەبێ ئارمووش بێ • هەیە قوماشەکەی ئارمووشی ڕەش و بۆری کاڵە ، ٢٠ر١م × ٦٤ر١ مەترە • ڕیشووی ٧٠و٠م درێژەو بە هەر دوو لادا شۆڕ دەبنەوە • «جامانە» قوماشێکی ڕەش و سپی ئەوڕوپی دامەییە ، ٣٥ر١م×٣٥ر١م • هەر چوار لای بە ڕیشوە • هەر ئەمەشە کە عارەب لەسەر تیرەکەیەوە دەقی دەکەن و لەسەری دەنێن •

---

(٦٢) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٤٧ •
(٦٣) ب : لیدەردێل ١٩٤٨ ، ٦٩ : «کورد چەفیەی بە گوڵنگ لەسەر دەنێن ... » •
(٦٤) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ •

«فەرەنجی» بێجگە لەم بەرگانەی پیاوان کە لێرەدا باسمان کردن «فەرەنجی» هەیە . لبادەو تا ناو قەد دێ‌و شوان لەبەری دەکەن . ڕەنگە هەر ئەمە بێ کە ئەدمۆنز ناوی بە «پەستەك» (٦٥) دێنێ‌و دەڵێ : «چاکەتێکی لبادە، تا ناوقەد دێ ،لەسەر چۆغە لەبەر دەکرێ » (٦٦) . ئەم فەرەنجییە بێ دورمانە (٦٧) . وا نییە هەڵیبڕنو بیدورن بەڵکو یەکسەر بە پێی نموونەی خۆی دروست دەکرێ ، ٥٥٠م درێژە . بنهەنگڵەکانی کونە ، کە لەبەری دەکەن قۆڵیان لەو کونانە دێتە دەرێ . قۆڵی زۆر کورتە ، لە سەرەوە لچکێکی زیادی هەیە وەکو گوێ لەسەر شانەکانی کابرا قیت دەبێتەوە .

ڕەگەزی بیانی لە بەرگی پیاوان :

«عەبا» کە ڕەگەزێکی بەرگی پیاوانەی عارەبانە ، کورد لەبەری ناکەن. (هەر چەندە کە عەبای ئارمووشی ڕەش هەیە ئافرەتی کورد بۆ چوونە دەرەوە لەبەری دەکەن) . لە ناو کوردان تەنیا یەك مەلاو دوو شێخی پیرم لە شەدەڵەو سەرکان دی « زەبون » یان لەبەر بوو کە کەوای عارەبییە ، بۆیە ناتوانین بڵێین عەبا ڕەگەزێکی تەواوی بەرگی پیاوانە لە کوردستانی خوارووودا .

کورد بە پێچەوانەی دەستووری عەبای عارەبی کە لاق‌و «لباس»(٦٨) دادەپۆشێ، وەکو تورك شەلوار لەپێ دەکەن هەر بۆیەشە بە عارەبان دەڵێن (بێ دەرپێ)(٦٩) .

---

(٦٥) پەستەك‌و فەرەنجی یەك شت نین ، جیان . پەستەك کە (چۆخ)یشی پێ دەڵێن مەرەزی لەگەڵ دایەو پارچە پارچەیەو هەموو پارچەکان لێك توند دەکرێن . کەچی فەرەنجی هەر لبادەو هەمووی یەك پارچەیە — و .
(٦٦) ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ .
— نیکیتین ١٩٥٦ ، ٩٢ .
(٦٧) ب : بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٥١ ود .
(٦٨) ب : لێن ١٩٤٤ ، ٣٠ ود .
(٦٩) سۆن ١٩٢٦ ، ٢٣٤ .

له لایەکی تریشەوە ، دژداشەی عارەبی کە لە قوماشی داخداخ دەکرێ لە ڕەگەزی بەرگی پیاوانەی کوردیدا هەیە بەڵام تەنیا بۆ نووستن‌و بۆ ناو ماڵ لەسەر دەرپێ لەبەری دەکەن • ئەمە تەنیا لای خەڵکی شار هەیە •

له کاتێکدا کە ڕەگەزی جل‌وبەرگی عارەبی تەنیا جاروبار لەناو بەرگی پیاوانەی کوردیدا دەردەکەوێ ، دەبینین هەندێ ڕەگەزی جل‌وبەرگی ئەورووپی هەن بە تەواوی بەکار دێن • یەکەم ڕەگەزی جل‌وبەرگی پیاوانەی کوردی کە گۆڕابێ پێڵاوە• ئێستا لە باتی کاڵەش قۆندرەی قایشی ئەورووپی لە پێ دەکەن • هەروەها لەباتی چۆغەی کوردی چاکەتی ئەورووپی بە پشتەمل‌و یاخەو گیرفانمان لە دەستووری سلێمانی دی لەگەڵ ڕانکی کوردی لەبەریان کردبوو • هەرچەندە کە چاکەتی ئەورووپی بۆ ئەوە کراوە بکەوێتە سەر پانتۆڕ بەڵام ئەوان کە لەگەڵ ڕانک لەبەری دەکەن دەیخەنە ناو ڕانک‌و پشتێنێکی درێژ لەسەر نیفۆی لە پشت دەبەستن * •

هەندێ جار دەبینین چۆغەی ڕەسەنی نەتەوایەتی کەوتۆتە بەر کاریگەری چاکەتی ئەورووپی ، چۆغەیەو گیرفانی سەر سنگی بۆ کراوە (٧٠) •

لە سلێمانی ، لە زۆر بۆنەو مناسبە قاتی ئەورووپی جێگای ڕانک‌و چۆغەی کوردی دەگرێتەوە • هەروەکو کراسی ئەورووپی‌و کەرەوێت‌و گۆرەویشی لەگەڵ لەبەر دەکەن • لەلایەکی‌تریشەوە ، کە قاتی ئەورووپیش لەبەر دەکەن لە ژێرەوە دەرپێی کوردییان هەر لە پێیە چونکە دەبێ لە

---

* ئەوە چاکەتی ئەورووپی نییە ، پارچەی سەرەوەی ستارخانی‌و مرادخانییە کە بەرگێکی ڕەسەنی کوردین — و •

(٧٠) دیارە مەبەستی کورتەکە • کورتەک زۆر جودایە لەگەڵ چوغە • چۆغە بەری نییە کەچی کورتەک بەری هەیەو جاران لۆکەشیان تێدەکرد • ئینجا چۆغە زی والاو بێ‌قۆپچەیە کەچی کورتەک هەر چەندە زی والایە بەڵام لە هەر لایەکەوە ڕیزێ کون‌و ڕیزێ قۆپچەی هەیە • زییەکان دەکەونە سەر یەک‌و قوپچەکان لە کونەکان قایم دەکرێن • هەروەها چۆغە گیرفانی نییە ئەگەر هەبێ لە بنەوەیە کەچی کورتەک لەم لاو لەو لاوە گیرفانی هەیەو گیرفانێکیان سەر بەرکیشی هەیە — و •

ماڵەوە بەرگی سەرەوە فڕێ بدەنو خۆیان تەنها بکەن • جاری وا هەیە پیاو بە بەرگی ژێرەوە دەچێتە قاوەخانە (٧١) • بێ گومان دەرپێی بەرینی کوردی زۆر لە هی ئەوروپی لێوەشاوەتر بوو بۆ ئەم مەبەستە •

ڕەگەزێکی تری بەرگی ئەوروپی کە گەنجە هەرە پێشکەوتوەکان لەبەری دەکەن پێجامەیە • لەبەر ئەوەی لەم جۆرە شارستانیەدا پیاو شەویش هەر بە بەرگی ڕۆژ دەنوون دەبینی بیستو چوار سەعات پێجامەیان لەبەرە• برا (٢٦) ساڵانەکەی تەرجومانەکەم بە پێجامە لە ناو نوێن هاتە دەرێو بێ ئەوەی خۆی بگۆڕێ لەگەڵ ئێمە مانان سواری ئۆتۆمۆبێلی کرێ بوو و بە بیاباندا بەرەو بەغدا کەوتینە ڕێو پاش (٨) سەعات هەر بەو پێجامە گەچڵاوەیە لە شەقامە سەرەکیەکەی بەغدا لە ئوتێلێکی عارەبی دابەزی •

پێجامە لە چاو بەرگی پیاوانەی کوردی دیاردەیەکی شارستانی یە • لە گوندان ، تەنیا کوڕە گەنجەکەی شێخی تۆپزاوەم بینی پێجامەی لەبەر بوو • مامە خەلە کە تەمەنی ٣٥ ساڵ بوو پێی گوتم ئەم دەستوورە ڕۆژاوایی یەو تەنیا پازدە ساڵە پەیدا بوە • ئەو خۆیشی حەزی لێ نەدەکرد چونکە پێجامە بۆ دانیشتنی چوارمەشقی زۆر ناخۆشە ، جا چ لەسەر عەرد بێو چ لەسەر قەنەفەی پیسو چەپەڵ • سەرداری کوڕی شێخ کە پێجامەی لەبەر دەکرد یەك جار دیم قاتی ئەوروپی لەبەر کرد ئیدی لەو جارە بترازێ ئەم بەرگەم لە گوندان نەدی •

پیاو لەگەڵ جلی ئەوروپی جەمەدانی لەسەر ناێن ، کەسیشم نەدی بە جلی ئەوروپی یەوە نوێژ بکا کە ئیسلام لەسەری فەرزکردوون (٧٢) •

---

(٧١) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٧ : «دەرپێی شعادەی سپی ... کەم لەگەڵ شەلوار لە پێ ناکرێ » .

(٧٢) جوینبۆل ١٩١٠ ، ٣٥٢ ، پەراوێزی (٥) سەرنج بۆ ئەوە ڕادەکێشێ کە باش نی یە موسلمان لە جلوبەرگو جۆری ژیانی لاسای غەیرەدینان بکاتەوە .

بێجگە لەمەش کە پیاو دەهاتن بە بەرگی کوردی نوێژ بکەن ئەگەر جەمەدانی‌یان لەسەر نەبوایە دەبوایە لەسەری بنێن ئینجا نوێژ دابەستن (٧٣).
لە کاتی نوێژکردن پێڵاویان لە پێ دەکردەوە. نەمدی پێش دابەستنی نوێژ وەکو ئافرەتان فەقیانەیان بکەنەوە. پێڵاوی ئەوروپی هەیە: قاوەیی ــ سپی، ڕەش ــ سپی، لموز تیژ بە قەیتانەو قەیتانەکە توند دەکرێ و شل دەکرێتەوە.
ئەمەیان لادانە لە دەستووری تایبەتی ئەم جۆرە شارستانی‌یە.

قاپقاپەو سۆل و قۆندرەی بن پانی ئەوروپی‌ی ژنانە بۆ لە پێ کردنەوە ئاسان بوو. پێش ئەوەی بەسەر مافوورو لباد بکەون پێڵاو دادەکەنن و فڕێی دەدەنە کەوشکەن. پێڵاوەکە هی هەر کەسێ بێ هەر ئافرەتێک بێ بەسەر پێی خۆیەوە دەکا کەچی قۆندرەی ئەوروپی پیاوانە مۆڵکی تایبەتی‌یەو کەس تخوونی ناکەوێ. ئەوەی ئەو قۆندرەی لەپێ بێ دەبێ کە لە پێی کرد قەیتانی شەتەك بداو کە دایکەند شلی بکاتەوە، بۆیە ئەم قۆندرە ئەوروپی‌یە لەگەڵ ئەو دەستوورە ناگونجێ کە نابێ بە پێڵاوەوە بەسەر ڕایەخ بکەون. هەروەها ئەوەی ئەم جۆرە قۆندرەی لە پێ بێ زەحمەتە بە چوار مەشقی لە سەر عەرد دابنیشێ یان کە لەسەر کورسی و قەنەفە دانیشت پێی هەڵبکێشێتەوە بنە خۆی. ئەم قۆندرانە هەنگاوێک بوون بەرەو نوێ کردنەوەی دەستوورو نموونەی هەڵس و کەوت و دانیشتنیان (٧٤).

(٧٣) ب: های ١٩٢١، ٤٢.

(٧٤) ب: یۆستروپ ١٨٩٤، ٢٨٨: «... ئەو ڕەگەزە بێ‌هێزەی لە ڕۆژهەڵاتدا نیشانەی بزووتنەوەی مرۆڤە، کە لە چوارچێوەی شارستانێتی‌دا بە دەوری پیوپادا دەڕوا تەواو بزر دەبێ».
ــ بیشۆپ ١٨٩١، ١٥١ باس دەکا کە ڕووکردنە پانتۆڕی تەسک (واتە بەرگی ئەوروپی) دەبێ بە مایەی پەیدا بوونی کورسی.

بەرگی ڕەسەنی پیاوانەی کوردی (٧٥) کە لە دەستووری تورکی‌یەوە(٧٦) نزیکە وەکو دەستووری شەلواری تورکی وایە بەڵام لەباتی کەوای درێژ چۆغە یان کورتەك لەبەر دەکەن‌و شەلواری ئێستا گیرفانی لە هەر دوو لاتەنیشت هەیە • لەبارەی فەقیانەوە کە لە باسکی دەپێچن هەروەها لەبارەی پشتێنی بەناواخنەوەش گۆڕانێك لە ئارادا هەیە •

سەربباری بەرگی پیاوان :

دەستووری بەرگی پیاوانیش بەرامبەر بە خشڵی ئافرەتان هەندێ شتی سەرباری تێدایە وەکو قەڵەمبڕی گیرفان کە دەسکی شاخە ، خەنجەری(٧٧) بەکالان کە ٣٠وەم ــ ٤٠وەم درێژەو نرخو بەهای (٧٨) بە پێی مادەی دەسك‌و کالان دەگۆڕێ (نموونەیەك ، ٤٠٥وەم درێژەو کالانی تەنەکەی ئینگلیزی بەسەردا گیراوەو ئەنگوستیلەی دورمانی لە نووکی گیراوە ، نموونەیەکی‌تر ٣٢٨وەم درێژەو کالانی قایشەو دەسکی شاخە بزنە ، نموونەیەکی‌کەش ٣٤٥وەم درێژەو کالانی زیوەو دەسکی بە مووروی مۆر ڕازاوەتەوە • تەزبێحێکی نەوەدو نۆ قل لە دەسکی خەنجەر دەئاڵێنن • دەشێ

---

(٧٥) بە گوێرەی قسەی چانتر ١٨٨٧ ، ٨١ لە کۆتایی سەدەی ڕابردوودا لە ناوچەی قەوقاس جۆرە بەرگێکی وەکو بەرگی پیاوانەی کوردیان لەبەر دەکرد : «دەستووری بەرگی زەلامان (گووری ، کۆمەڵەی کارتفێلی) بریتی‌یە لە پانتۆڕێکی خوری قاوەیی ، لە سەرەوە بەرینەو لە خوارەوە تەسکە ، پشتێنێکی ئارمووشی سووری لە ناوقەدی دەبەستن . لەگەڵ کورتەکێکی قوت‌و جۆرە مێزەرێ کە بە جوانی شۆڕ دەبێتەوە سەر پشت ...» .
ــ وێنەی ٣٠ ، ٣١ .
(٧٦) ب : ڕای بلایبترۆ ١٨٩٤ ، ٦٤ لەبارەی کوردی ئێران ئەمەیە : « بەرگی میللی کوردی لە هەندێ لایەوە وەکو بەرگی میللی تورکی وایە ... »
(٧٧) ب : بووشمان ١٩٣٤ ، ١٠٤ .
(٧٨) ڕاستەکەی نرخو بەهای خەنجەر لە ئاسنی دەمەکەیەتی ، کالان‌و قەفتەش ئەگەر جوان‌و چاك بێ باشە بەڵام گرنگی لە دەمەکەدایە . خەنجەری دەبان هەیەو کەلەتیغ هەیە ــ و .

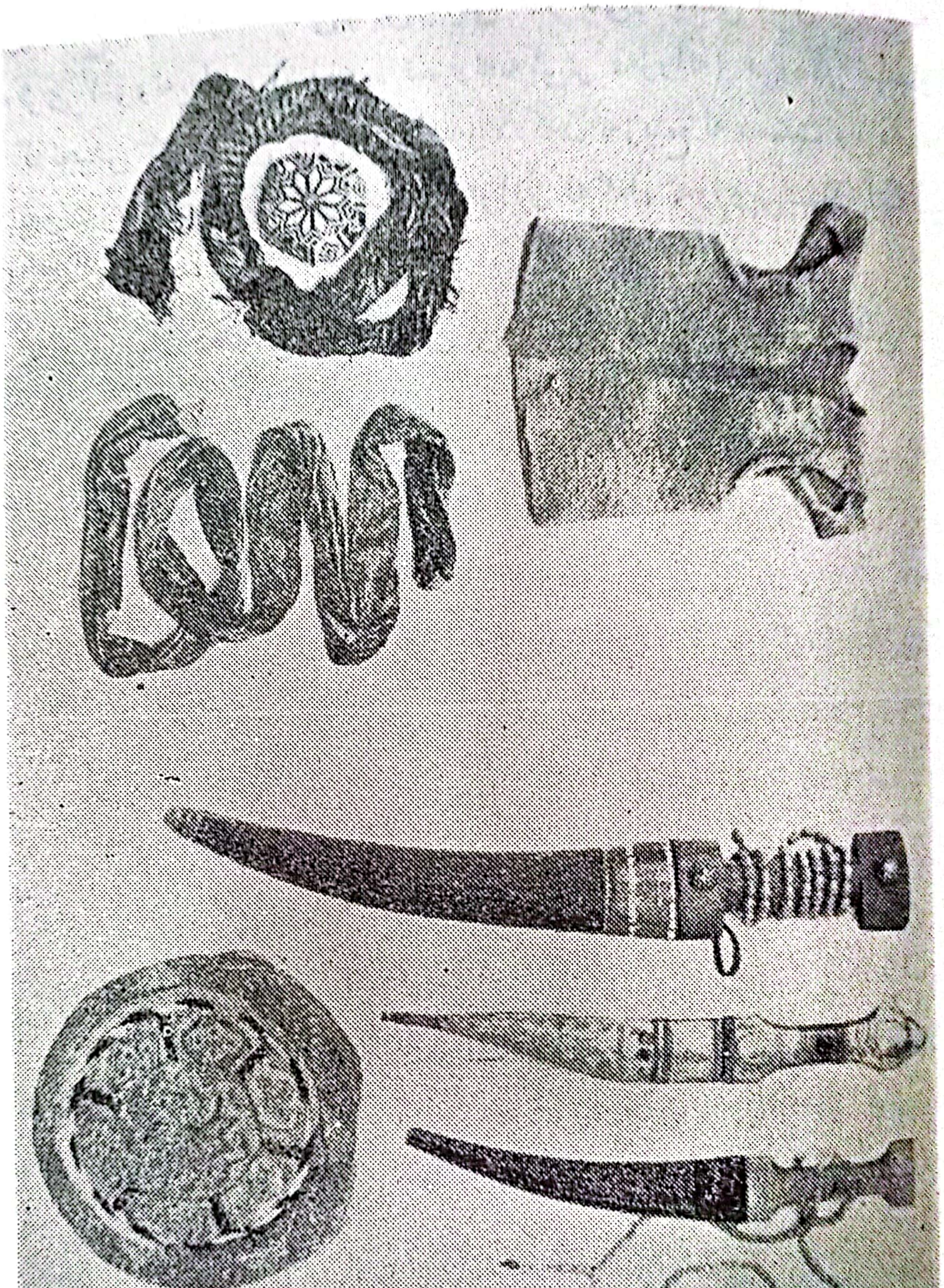

فەرەنجی ، کڵاو مشکی لێ پێچراوە ، پشتێن .
خەنجەرو تەزبێح . خوارەوە : کڵاوی بە سیمو ئارمووش .

قلەکان شاخ یان هەر شتێکی‌تر بن بەینی هەر سی‌و سێ قل مەمەیەکی تێدەکرێ نموونەیەك ، (شاخە ، نموونەیەکی‌تر قەزوانە) • وەکو دەستوور هەتا گەنجیش کە بەرگی ئەورووپی لەبەر دەکەن تەزبیح لە دەست وەردەدەن• تەنیا بەو تەزبیح لە دەست وەردانە دەتوانین لەگەڵ ئەورووپی‌یان لێکیان جودا بکەینەوە •

پیاو پرچیان دەتاشن‌و بە گشتی بێ ڕدێنن بەڵام لووسیش ناتاشن •

جل‌وبەرگی منداڵان

لە دێدا بەرگی منداڵی ساوا کراسێکی شۆڕە ، قۆڵەکانی درێــژن . « چاکەت » یـان ناودارەو لە قوماشی گوڵ‌گوڵی‌یە یان لـە ئارمووشە . کڵاوێکی ئارمووشی قیت لە سەر دەنێن . ڕۆژێکی سارد ، دایکێك دوو دەرپێی بچووکی بۆ منداڵە ٢ ـ ٣ ساڵی‌یەکەی دووری بەڵام دەرپێ بـۆ منداڵی وا بچووك نارێکە . لە شارا ، منداڵێکی چوار مانگانم دی کراسێکی لەبەر بوو ، پارچە قوماشێکی بەسەر شان‌و ملدا هاتبوە خوارێ‌و کراس‌و کورتەك‌و ساقۆی لە قوماشێکی خوری ڕەنگاوڕەنـگ بوو لەوەی دەکرد چاولێ‌کەری نموونەی ئەورووپی بێ هەمان منداڵ جارێکی‌تر بەرگێکی پەمبەو شینی کراوەی لەبەر بوو .

بەش بە حاڵی منداڵی فراژی ، چ کوڕو چ کچ ، لـە شـارو لە دێ کراسی شۆڕی خەت‌خەتی قۆڵ کورت لەبەر دەکەن . تا نەبنە شەش سـاڵی ڕانك لە پێ ناکەن . پاش شەش ساڵی دەستە بەرگێکی بچووکی زەلامانیان لە کری خۆکردی بۆ دەکەن کە دەق وەکو دەستووری بەرگی زەلامان وایـە کچی نەختێ هەراشـتر کراسـی شـۆڕی بـە شـان‌و مـلی وەك هی دەسـتووری ئەفغانسـتان لەبـەر دەکەن ـ کـە لـە مەخمـەڵ‌و قوماشی گوڵ‌تۆخ‌و ئارمووش دروست دەکرێ . کچی پارچەڵەی دە سـاڵی بەرگی ئافرەتی گەورە لەبەر دەکا کە بریتی‌یـە لە دەرپێی درێـژو کراس‌و سوخمە . لە مەڵبەندی شارستان‌دا بـەرگی ئەورووپی منداڵانـە بەرچـاو دەکەوێ .

لە گونداندا ، پرچی تۆقە سەرو پشتە سەری منداڵان دەتاشن‌و لـە

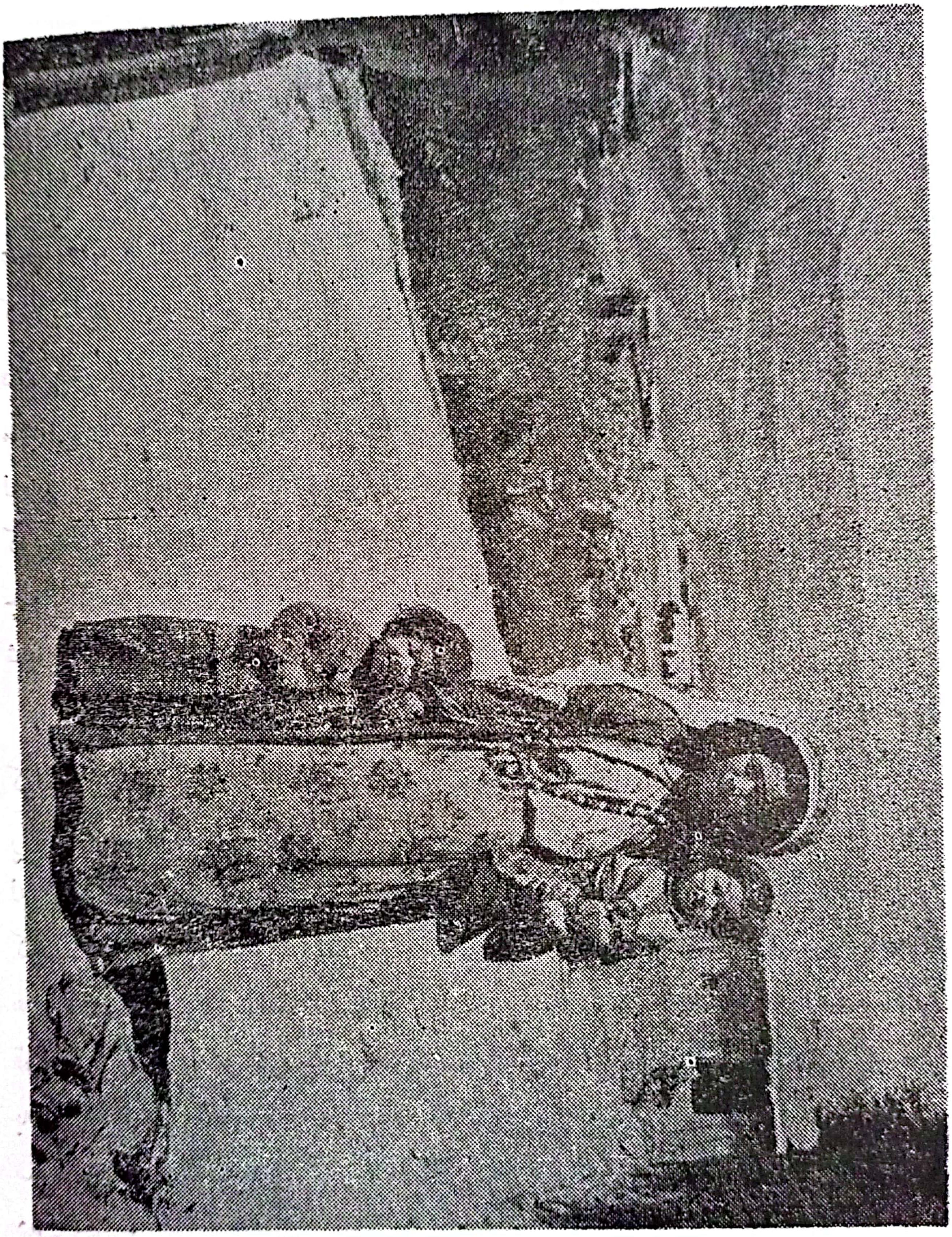

جلوبەرگی منداڵی لادێ (تۆپزاوە)

پێشەوە کاکۆڵیان بۆ دێلنەوە ، ڕەنگە ئەمە بۆ چاوو زار باش بێ (٧٩) .
کچ پرچیان درێژەو دەیکەنە چەند کەزی یەك ، لە پشتەوە بە داوێك لێکیان دەبەستن .

(٧٩) جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٥٩ پەراوێزی ٢ .

بەشی چوارەم

سووڕی ژیان

لەدایکبوون :

لە ڕۆژهەلات کە ژن دێنن بە هیواو مەبەستی منداڵبوون ژن دێنن[1] • لای کوردانیش هەر وایە •

ژنی شێخی تۆپزاوە ئەم زانیاری‌یە تایبەتی‌یانەی خوارەوەی لە بارەی منداڵبوونەوە دامێ :

ژن بە دانیشتنەوە منداڵی دەبێ • مەنجەڵێکی سفری چێشت‌لێنان یان مەنجەڵی شیر لەسەر زەوی نخوون دەکەنەوە[2] ،نیمدەرێکی لەسەر دادەنێن‌و ئەو ژنەی ژانی گرتوە لەسەری دادەنیشێ • ژنێك لە پشتی‌یەوە دەوەستێ‌و توند بن‌هەنگڵی دەگرێ‌و ئەویش پشتی خۆی پێ دەدا • مامانیش لە پێشەوە لەبەردەمی‌یەوە هەڵدەکونجێ‌و ژنەی ژان‌گرتوو دەستی لە ملان وەردێنێ • بۆی هەیە مامان هەر ژنێکی خواسایی دێ بێ • مامانێك لە سەرکان هەبوو سێ مانگ دەورەی لە بەغدا دیبوو • ئەو ئافرەتەی مامانەتی هەر دوو ژنی ماڵی تەرجومانەکەمی کردبوو و ناوکی بیست‌و حەفت منداڵی بڕیبوو ، دەیانگوت مامانێکی زۆر شارەزایەو وەختی خۆی مەشقی مامانەتی کردوە •

---

(١) ب : وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٢٨٥ •

(٢) لێن ١٩٤٤ ، ٥٠٩ باس دەکا کە لەناو عارەبەکانی میسر مامان کورسی‌یەك لەگەڵ خۆی دێنێ •

ئەو ئافرەتە یەکەم کەس بوو لە سلێمانی کە مەشقی مامانەتی کردبێ (٣) •
ئەو کاتەی ئەمن لەوێ بووم تەمەنی لە دەوروبەری ٥٠ ساڵیدا بوو •

ئافرەت لە هەر ژوورێکی ماڵەوە ڕێك بکەوێ منداڵەکەی دادەنێ • دەیانگوت باوك دەتوانێ بچێتە دیار منداڵبوونی ژنەکەی • ناوکی منداڵ بە چەقۆ یان بە مەقەس دەبڕن • دکتۆرە عارەبەکەی ئاوبەستی دووکان بۆی باس کردم گوتی ئەگەر بێت و ئافرەتێك کتوپڕ لە شاخان منداڵی ببێ ناوکی دەخەنە سەر بەردێك و بە بەردێکی تیژ دەیبڕن •

ئەو گوندانەی من سەرم لێدان دختۆریان لێ نەبوو • منداڵ بوونی سەخڵەت و بەزەحمەتیش هەر دەکەوتە دەست دراوسێیەکی لێزان یان مامایێکی سێ مانگ مەشق کردوو • دختۆرێکی ئەڵەمانی کە پسپۆری نەخۆشی ئافرەتان بوو لە نەخۆشخانەی سلێمانی گێڕایەوە گوتی : جارێکیان لە گوندێکدا ، ئافرەتێك منداڵی ببوو و منداڵەکەی مردبوو و خۆیشی زۆر شڕ بوو ژنەکانی دێ ٢٤ سەعات کۆسپیان خستبوە پێش و دوایان خستبوو ، هەر گفتوگۆیان بوو داخۆ ئەم ئافرەتە نەخۆشە بە سواری ئێسترو بە ناو شاخاندا بیگەیەننە سلێمانی یان نا ؟ ئەنجام قسەیان یەکی گرت و بڕیاریاندا بیگەیەننە شارو لە شار چارەی کرا • سوپاس بۆ تەقەلای دختۆرەکەی پسپۆری ئافرەتان •

---

(٣) وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٣١٤ لەبارەی مەشق پێدانی مامانەوە نووسیویە کە نەخۆشخانەکانی میری لە بەغداو مووسل و بەسرا دەورەی تایبەتی بۆ مامانەتی دەکەنەوەو دەورەی سێ مانگیش بۆ ئەو ئافرەتە لادێییانە دەکەنەوە کە لەبەر تاقیکردنەوەو دنیادیتەیی خۆیانەوە مامانەتی دەزانن. ئەو مامانەی تەواو مەشقی پێبکرێ بڕوانامەی پێدەدرێ . ئەوانەی مەشقیان کەمتر بێ لای خۆیان ناویان تۆمار دەکەن و ڕێدەدەن مامانەتی بکەن . بەڵام بە زۆری وا دەبوو ئافرەت لەو دەورانە سڵ بوون ، لێدەکشانەوە ، چونکە پیشەی مامانەتییان بەلاوە باش نەبوو ، وایان دادەنا نەختێ لە حەشەریاتی باشترە .

جارێکی‌تر ، لە سەرکان ، ئافرەتێك دوای ئەوەی کە منداڵەکەی دانا تووشی نەخۆشی‌یەکی گران هات • بە سواری ئێسترو بە پەست گەیاندیانە نەخۆشخانەی سلێمانی بەڵام نەیانتوانی کۆرپەکە ببەن کە تەمەنی چەند ڕۆژێك بوو و لەبەر ئەوەی ئەو ماوەیە بێ دایك بوو ، مرد •

«منال» کە تازە لە دایك دەبێ لە پارچە تۆلەیەکی دەیپێچن‌و ڕۆژێ سێ جار ئەو پەڕۆکەی دەگۆڕن • پاشان قوماشێکی نزیکەی ١٠٠م × ١٠٠م دێنن‌و بە شێوەی سێ‌گۆشە دەقی دەکەن‌و منداڵەکەی لەسەر دادەنێن • قوماشەکە دەگاتە سەر شانی ئەو مەلۆتکەیەو نەختێ لە لاقەکانی تێدەپەڕێ • لاقی منداڵەکە ڕاست درێژ دەکەن‌و لچکەکانی خوارەوەی قوماشەکەی لە لاقی دەپێچن • دوو لچکەکەی‌تریش کە دەکەونە سەر شانی بەسەر سنگی‌دا لێك‌تێ‌دەپەڕن • قۆڵی لە تەنیشت قالبی درێژ دەکەن • سەرەکانی قوماشەکە بە سەر پشتی کۆرپەکەدا لێك‌تێ‌دەپەڕن‌و دێنەوە پێشەوە لەناو گەلانی گرێ دەدرێن • دوو پارچە پەڕۆی سێ‌گۆشە لە سەری منداڵەکە دەپێچن : یەکێ دەبێتە سەربەست‌و ئەوەی‌تریش لە ئێوچەوانی دەبەستن • گراڤیست [٤] باس دەکا کە عارەبی فەلەستینیش بەم جۆرە مەلۆتکەیان بە پەڕۆ دەپێچن •

کە مەلۆتکەکەیان بەم جۆرە پێچا بێژنگێك دێنن ، نیمدەرێکی لەسەر ڕادەخەن‌و ئەو مەلۆتکە قۆنداغەی لەسەر دادەنێن • تا حەفت ڕۆژ هەر لەسەر بێژنگ دەمێنێتەوە • نیکیتین [٥] باسی ئەوە دەکا کە کورد لە کوردستانی خوارووداا مەلۆتکە دەخەنە سەر بێژنگ‌و دەڵێ منداڵ شەش ڕۆژ نەك حەفت ڕۆژ لەسەر بێژنگ دەمێنێتەوە بەتایبەتی بە شەو کە ترسی ئەوە هەیە گیانی پیس‌و بەد [٦] دایك‌و کۆرپەکە لەناو بەرێ • هەروەها دەڵێ : لەو ماوەیەدا

---

(٤) گرانڤیست ١٩٤٧ ، ٧٤ .

(٥) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٠ — ١٩٥٦ ، ١٠٧ .

(٦) لە کوردەواری‌دا ، ئەو ماوەیە شەو نۆبەت لە دیار دایك‌و کۆرپە دەگرن بۆ ئەوەی شەوە لە کۆرپەکە نەدا — و .

نابێ نە مامانو نە یاریدەرەکانی لەو ماڵە بڕۆن یان ئەو شتانە ببەنەوە کە بۆ منداڵبوونەکە لەگەڵ خۆیان هێنابوویان (٧) • دۆنالدسۆن باسی ئەوە دەکا کە لە ئێرانیش یەکەم جار منداڵ دەخەنە سەر بێژنگو دەڵێ ئەم بێژنگە بۆ ئەوە باشە منداڵەکە لە ئەفسانەو جادوو دەپارێزێ کە زۆر جار منداڵەکە بەساوایی لەناو دەبات(٨) • لێن باسی بەکارهێنانی بێژنگ دەکا لە میسر، دەڵێ کۆرپەکەی زۆر باش لەناو ڕادەژەنن گوایە بۆ گەدەی باشە (٩) • ئەم زانیاری‌یەی لێن بۆ نیوەی سەدەی بووری دەگەڕێتەوە • جا (بلاکمان) دێو زانیاری‌یەکەی بۆ تەواو دەکاو دەڵێ ئەوەی میسری بەکاری دێنن سەرەندەو شەوی حەفتەم واتە شەوی پێش ڕۆژی حەفتەم هەندێ دنکە دەغڵ دەکەنە ناو سەرەندەکەو سەرەندەکە بە منداڵو بە دنکە دەغڵەوە ڕادەژەننو پاشان دەغڵەکە هەڵدەگرنەوە (١٠) •

زەیستان بۆی هەیە حەفتەیەك بکەوێتە ناو جێو بۆیشی هەیە تا ٢٠ ڕۆژ ڕاست نەبێتــەوە •

لانکی کوردی :

پاش حەفتەیەك منداڵەکە لەسەر بێژنگ هەڵدەگرنو دەیخەنە ناو لانك• سێ جۆرە لانکی جیاوازم لە کوردستان بینی : بێشکە ، جۆلانە ، لەلووك•

جۆری یەکەم کە «بێشکە»یە هەڵدەگیرێو دەگوازرێتەوە • بێشکە : تەختەدارێکی پانە ٨٥وەم × ٤٠وەم لەسەر چوار پێی ستوونی وەستاوە • هەر دوو پێی لایەك لەسەرەوە بە کەوەیەکی پانی دارو لـە خوارەوە بـە

---

(٧) نیکیتین ١٩٥٦ ، ١٠٨ •
(٨) دۆنالدسۆن ١٩٣٨ ، ٣٠ •
ـ ب : بلاکمان ١٩٢٧ ، ٦٣ •
(٩) لێن ١٩٤٤ ، ٥١٠ •
(١٠) بلاکمان ١٩٢٧ ، ٦٣ ، ٧٩ •

پێچکەیەك پێکەوە لکاون • هەردوو کەوەکە لە سەرەوە بە درێژایی بێشکە دارێکیان بە بەیندا هاتوە پێی دەگوترێ تیرە یان سەردەرە • بەم تیرەیە بێشکە هەڵدەگرن • تەختەدارەکەی بێشکە قەراغێکی بچووکی هەیە بۆ ئەوەی «دۆشەك»ی لەناو ڕابوەستێ کە ٨٠ر٠م × ٣٨ر٠م × ٠٨ر٠ مەترە تەختە بە قەراغەکانەوە وەکو سندووق وایە • سندووقو دۆشەك هەردووکیان لە ناوەڕاستەوە کونێکیان تێدایە • وایش دەبێ دوو کونیان تێدا بێ بۆ ئەوەی بتوانن دۆشەکەکە وەربگێڕنو جێی سەری منداڵەکە بگۆڕن •

«بلوێر»ێکی ٢٣ر٠م درێژ بە ستوونی دەخەنە ناو کونی لانكو دۆشەکەکە • بلوێری منداڵی نێرینە سەرەکەی کونێکی خڕە کەچی بلوێری منداڵی مێینە سەرەکەی کونێکی هێلکەیییە • ئەم بلوێرە بۆ میزەو زۆر چاك بە پەڕۆ دەیپێچن بۆ ئەوەی کە خستیانە ناوگەڵانی منداڵەکە ڕانەکانی ئەزیەت نەدا • منداڵەکە لەسەر پشت لەناو بێشکە ڕادەکێشنو «سەرین»ێکی ٣٨ر٠م × ١٨ر٠م × ٠٦٥ر٠م دەخەنە ژێر سەریو قۆڵەکانی لە تەنیشت قالبی درێژ دەکەنو بەو دەقە توند شەتەکی دەدەن • بە دوو «دەسرازە»ی(١١) ١٥ر٠م × ٨٠ر٠م دەیبەستنەوە • داوێك لە لا تەنیشتێکی بێشکە هەیە بە درێژایی سندووق لەم سەرو لەوسەری پێچکەکان قایم کراوە • سەرێکی دەسرازەکان بە نیفۆ لەم داوە هەڵدەکێشرێو سەرەکەیتری پەتێکی پێوەیە ٦٠ر٢م درێژەو سەری بە سامۆتەیە • کە منداڵەکە لە بێشکە دەنێنو دەیپێچن دەسرازەیەك دەکەوێتە سەر سنگو قۆڵیو ئەوەیتر دەکەوێتە سەر وورگو لاقیو توند بلوێری میز لە شوێنی خۆیەوە ڕادەگرێ • پەتەکە بە بن بێشکەدا

(١١) دەبێ دەسرازەو دەزبێنك لێك جودا بکەینەوە . ئەو دوو پەتەی منداڵیان پێ لە بێشکە شەتەك دەدرێ ، ئەو بەشەی دەکەوێتە سەر سنگو ڕانەکانی منداڵەکە پانەو پێی دەگوترێ دەزبێنك ، ئەوەیتر درێژ دەبێتەو لەسەر دەرەی بێشکە دەئالێنرێو سەری بە گولینگە پێی دەگوترێ دەسرازە ــ و .

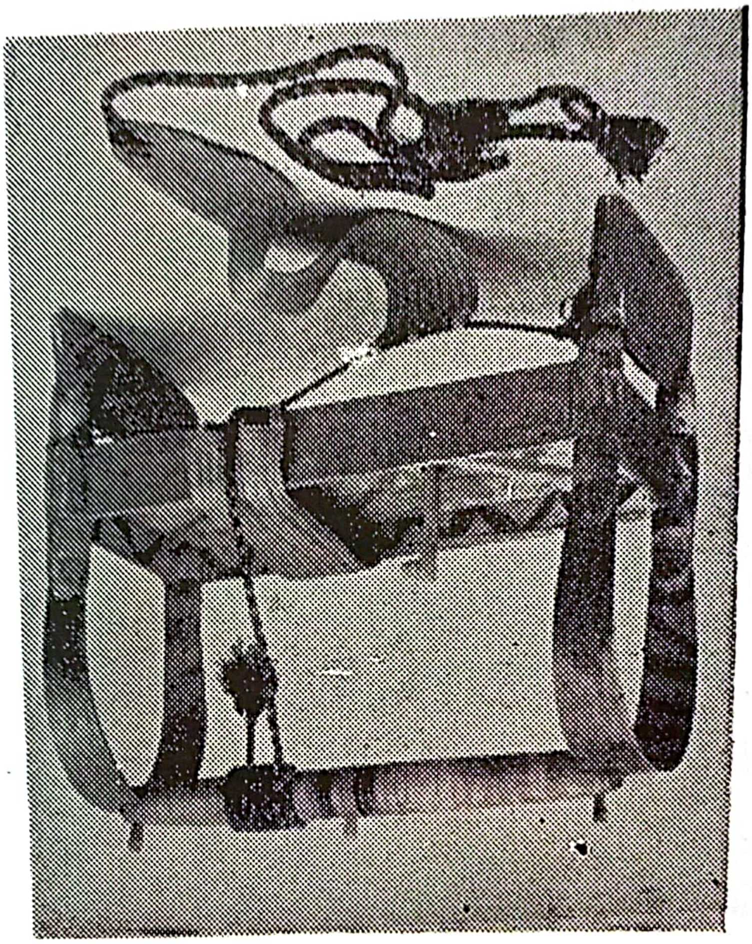

بێشکەو دەسرازەو پەت . بلوێری میز بە قیتی لە کونی بنەوە داندراوە

دەڕواو لە تیرە دەئاڵێنرێو ساموتەکەی پێدا شۆڕ دەبێتەوە . ئەم ساموتەیە یان هەر بۆ جوانی‌یە یان بۆ خافڵاندنی منداڵەکەیە کە لەناو بێشکە شەتەك دراوە . کە دەسرازەی سەر لاقی منداڵەکە دەبەستن پێیەکانی بۆ لای دەرەوە دەبەن . زانیم کە ئەم پێ فش کردنەی منداڵ تا تەمەنی سێ ساڵی پێتەی پێ‌دەکرێ (۱۲) . پارچە پەڕۆیەك لە ژێر منداڵەکە ڕادەخەن بۆ ئەوەی ئەگەر بلوێرەکە میزی لێ‌هات ئەم پەڕۆیە خێرا هەڵی‌بمژێ ... بۆیان باس کردم کە جاری وا هەیە بوتڵێك شتێکی وا بە بن بێشکەوە (۱۳) دەکەن بە تایبەتی بە زستانو لە ژووری بەمافوور بەڵام نەمدی بە هاوین لە حەوشەو سەربانو ژووری بێ ڕایەخ شتی وا بکەن کە هەر ئاوێکی بڕژێ یەکسەر دەبێتە هەڵم .

(۱۲) لۆرنز ۱۹۳۲ ، ۲۷۷ هەمان جۆرە لانکی لای تاتارەکانی کریمیا بینیوە .
(۱۳) ب : لە بارەی ئەرمینیاوە ، ڤیرچۆف ۱۹۲٤ ، ۲۰۹ .

لەسەر دەسرازەوە «لیف»ێکی بچووك بە منداڵەکەدا دەدەن • بێشکە «پەردە»ی[١٤] هەیە • پەردەی بێشکەی منداڵی تازە ڕەشەو لە تیرەی لانکی دەبەستن و کە تەماشای دەکەی دەڵێی منداڵەکە لەناو ڕەشماڵێکی بچووکدایە • پەردەی بێشکەی منداڵی نەختێ گەورەتر یان پەمبەیە یان پیرۆزەیی یە • ئەمە وەکو کیفك وایە بەسەر بێشکەدا هەڵدەکێشرێ و لە لاتەنیشتێکەوە کونێکی تێدا دەمێنێتەوە • پەردە پارچە قوماشێکە ٨٠ر١م درێژەو ٨٤و٠م پانە ، دەینووشێننەوەو دەیکەنە فەردەیەکی وا بەرزی و بەرینی یەك بە بێشکە دەردەچێ و لای سەرەوەی بە ڕیزە دورمانێك دەدوورن و لە لاتەنیشتێکەوە کونێکی تێدا دێڵنەوە • ئەگەر شەوبای ساردی بێ ، سەربێشکە هەیە (وەکو جاجم وایە) لەسەر پەردەوە بەسەر بێشکەیدا دەدەن تا منداڵەکە بای پێ نەکەوێ • جاری وا هەیە چاوی منداڵەکە بە پەڕۆیەکی سپی دەبەستنەوە تا خەوی خۆش بێ •

لە کاتی ژێرکردنەوەو مەمكدانە منداڵدا ، دایکی لە تەنیشت بێشکە ، لەسەر چینچکان دادەنیشێ و بێشکەکە خوار دەکاتەوەو قۆڵێکی داوێتە سەر تیرەو پەردە لەسەر بێشکە لادەدا •

سەرباری بێشکە ، کە بە بلوێرەو بلوێرەکەی بە پەڕۆ دەپێچن و شووشتنی ناوێ ، کۆمێدی شەویش هەیە ، کە وەکو کورسی بەقۆل وایە ، منداڵی لەناو دەنێن و لەشی تێدا دەجوولێتەوە • کۆمێدی شەو کونێکی لە بنەوەدایە دەوراندەوری قوماشی ناوداری بە ڕێشوە • دەفرێکی لە ژێر دادەنێن • ئەو شوێنەی منداڵەکە پشتی وێ دەکا کوشینە • بۆیە کە منداڵەکەی خرایە ناو وەك ئەوە وایە کە بە هێمنی پاڵی دابێتەوە نەك دانیشتبێ •

وا دەبێ کە بێشکە ، لە باتی دوو کونە بچووکەکە کە بەو دوو کونە

---

(١٤) لە هەندێ شوێنی تر پێی دەگوترێ «کوللە» ـ و •

بێشکە . منداڵەکە لە پشت بێشکە لەناو کۆمێدی شەو نراوە (سلێمانی)

دەتوانن سەری منداڵەکە بە هەر کام لایەك بکەن ، کونێکی گەورەی تێدا بێ و لەگەڵ کونی گەورەی دۆشەکە تێك بکاتەوە . ئەم کونە گەورەیە دەفرێکی گلینەی وەکو ئینجانەی گوڵی پێدا شۆڕ دەکرێتەوە کە ١٢٩و٠م بەرزەو تیرەکەی نزیکەی ١٠و٠ مەترە. «لوولە»ی میز ، کە ١٧و٠م درێژەو لە حەیزەران (١٥) دروست دەکرێ و بۆ کچان کونێکی درێژووکانی لە نزیك سەرێکەوە هەیە ، لەم دەفرە گلینەیە دەخرێ . ئەم جۆرە بێشکەیەم لە بەڵخەی نزیك سنووری ئێران دی . لە ژێر دۆشەکەوە ، سەری دەفرەکە ئەڵقەیەکی بە ناواخنی هەیە . لیژنەی سێیەمی دانیمارکیی ئاسیای ناوەڕاست جۆرە بێشکەیەکی وای لە ئەفغانستان هێناوە کە ویگور

(١٥) لوولە یان بلوێری میز بە زۆری قامیشە ــ و .

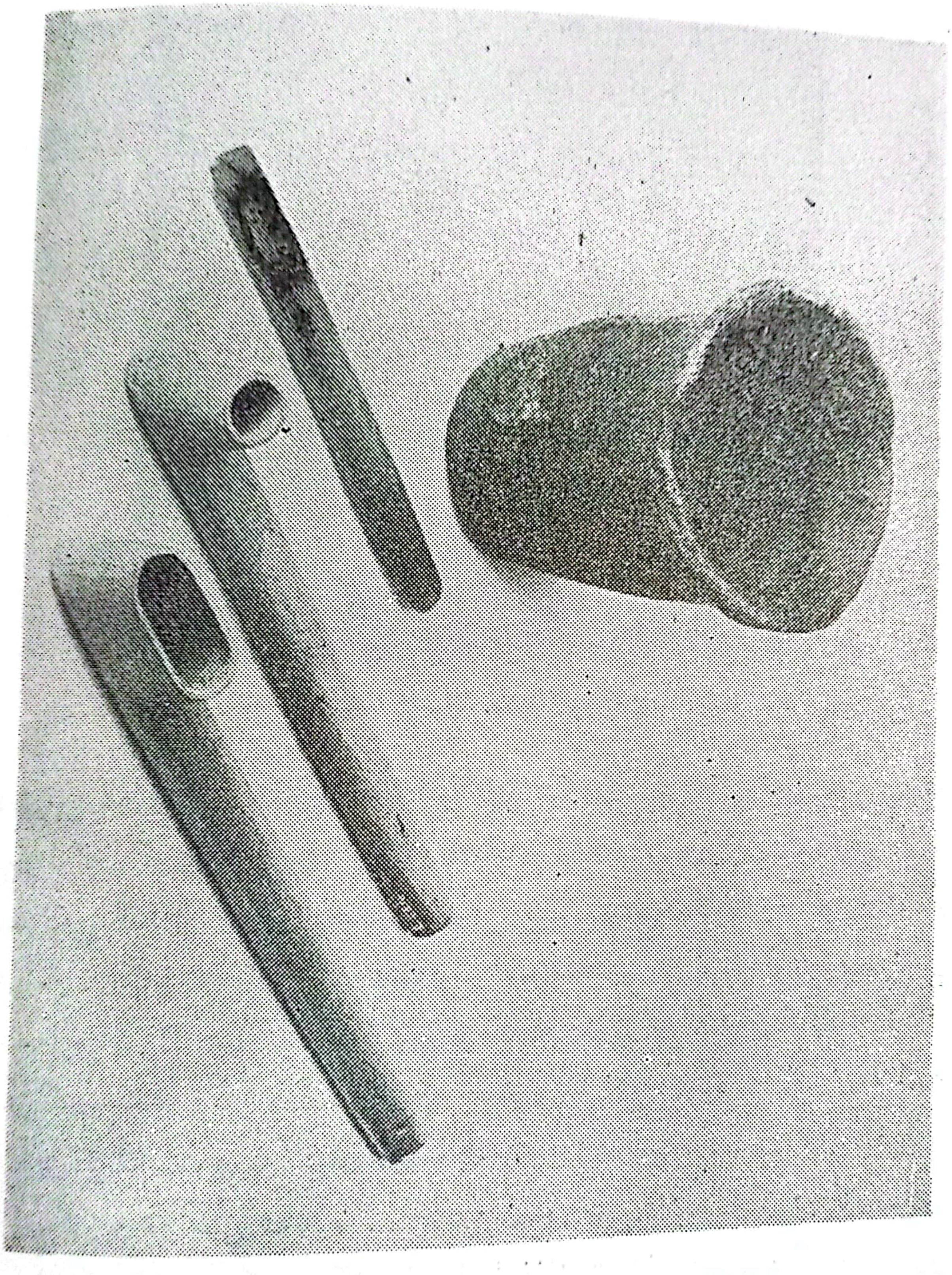

دەفری گڵینەو بلوێری حەیزەرانی میزی کچان (بەڵخە) .
بلوێری داری کوڕانو هی کچان (سلێمانی)

Uigur و فیرغانـا Fergana (١٦) به کاری دێنن • بـاسی بێشکه‌یه‌کی‌تری ده‌ق وایش کراوه گوایه هی تاتار Tartar ەکانی کریمیایه Crimea ، ئه‌مه‌یان ده‌فری گلێنه‌و بلـووری مـیزی پێوه‌یـه ، به دوو ده‌سرازه منداڵ له بێشکه ده‌شه‌تینن (١٧) •

دوو جۆره لانکه‌که‌ی‌تری کوردسـتانی خواروو بۆ منـدالی نه‌ختێ هه‌راشترن : یه‌کێ جۆلانه‌یه‌و ئه‌وه‌ی‌تر له‌لووکه •

جۆلانه وه‌کو له‌لووك وایه • فه‌رده (ته‌لیس ، گوش)ێك دێنن ، لـه‌م لاو له‌و لا دوو گوریسی تێ‌ده‌خه‌ن‌و سه‌ری گوریسه‌کان له‌م سه‌رو له‌و سه‌ر له فه‌رده‌که ده‌چێنه ده‌ره‌وه‌و جۆلانه‌که به‌و گوریسانه هه‌ڵده‌واسن‌و دارێك له‌م سه‌رو دارێك له‌و سه‌ری فه‌رده‌که ڕاده‌که‌ن تا ڕه‌پ ڕابوه‌ستێ • په‌ڕۆیه‌ك له‌بن منداڵه‌که ڕاده‌خه‌ن‌و هه‌ر کاتێ خه‌به‌ری بوه‌وه ده‌ری دێنن •

له‌لووك وه‌کو جۆره که‌ره‌سته‌یه‌کی ناو ماڵ وایه • سندووقێکی پـانی لاکێشه‌یی‌یه‌و به دار له‌لووکه‌وه هه‌ڵده‌واسرێ • ئه‌م سندووقه‌ی به‌م لاو لادا ده‌هه‌ژێته‌وه له گوندان قه‌سه‌رو فه‌رده‌و په‌ڕۆی له‌ناو ڕاده‌خه‌ن که‌چی لـه سلێمانی دۆشه‌کیان له‌ناو ڕاده‌خست • ئه‌م له‌لووکه بۆ ئه‌وه‌یه شه‌و منـداڵی نه‌ختێ هه‌راشترو خاوێنتری له‌ناو ده‌نێن‌و ڕۆژیش بۆ که‌م وه‌ختێك منداڵی ساوای له‌ناو ده‌نێن • که منداڵه‌که نه‌ختێ گه‌وره‌تر بوو و وای لێ‌هات له‌ناو له‌لووك جێی نه‌بێته‌وه ، چیتر له ناوی نانێن ، ئیدی وه‌کو گه‌وران نوێـنی بۆ له‌سه‌ر عه‌رد ڕاده‌خه‌ن •

سندووقی نووستنی وا له‌ناو ئه‌و کۆچه‌رانه‌ش هه‌یـه که بـه پشتوو Pushtu ده‌ئاخفن‌و به ڕه‌چه‌ڵه‌ك خه‌ڵکی ناوچه‌ی کافـر Kafir ی

(١٦) زاخارۆڤا ١٩٥٩ ، ٢٧٠ وێنه‌ی ٢٤ •
(١٧) لورنز ١٩٣٢ ، ٢٧٥ ود •

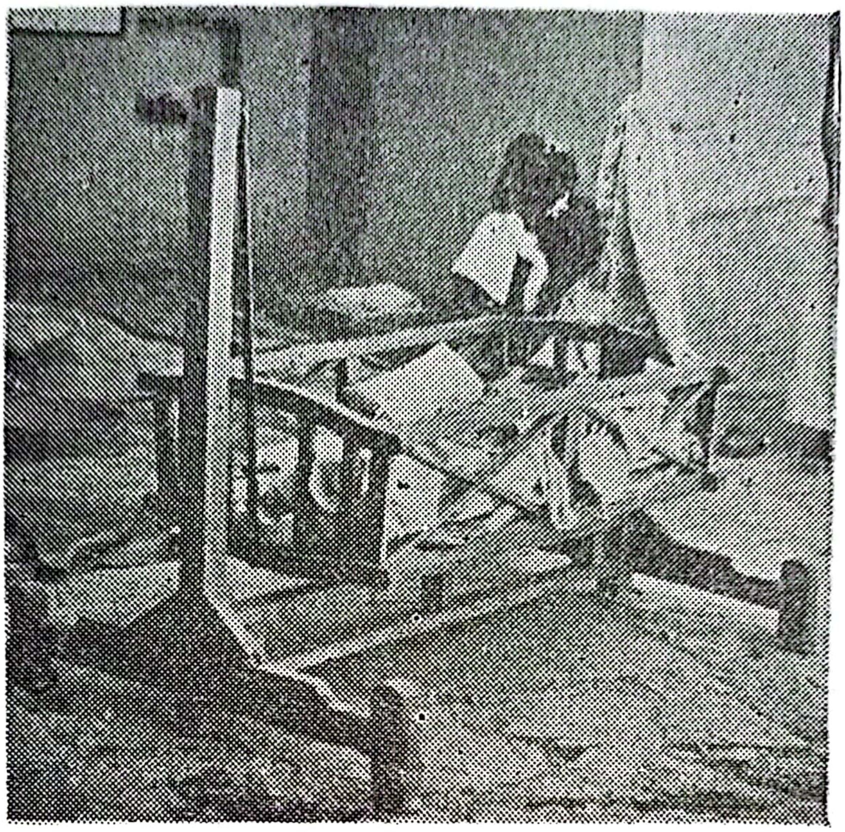

لەلووك . (سلێمانی) .

ئەفغانستانن . ئەمەیان چوارچێوەکەی دوو پارچەیە . قەبارەی ٨٨و٠م × ٠٥و٠م × ٣٠و٠ مەترە . بنو تەنیشتەکانی بە شوورك دەکەنو بە کندرِ هەڵیدەواسن .

شیکردنەوەی هەر سێ جورە لانکی کوردی :

بێشکەی کوردی لەناو ئۆسێت Ossete و[18] جۆرجی Georgi یەکانی[19] قەوقاسیش هەیە . پلۆس[20] بۆ قەوقاسو بۆ

---

(١٨) ئانۆلم ١٨٩٥ ، ٥٩ ، وێنەی ٣ .

(١٩) پۆکرۆڤسکی ١٨٨٩ ، ٥٣٦ ، وێنەی ١٦ .

– چانتر ١٨٨٧ ، تابلۆی ١ .

(٢٠) پلۆس ١٩٠٢ ، وێنەی ٤٤٨ ، ٤٥٦ ، ٥٣٦ ، ٥٧٥ .

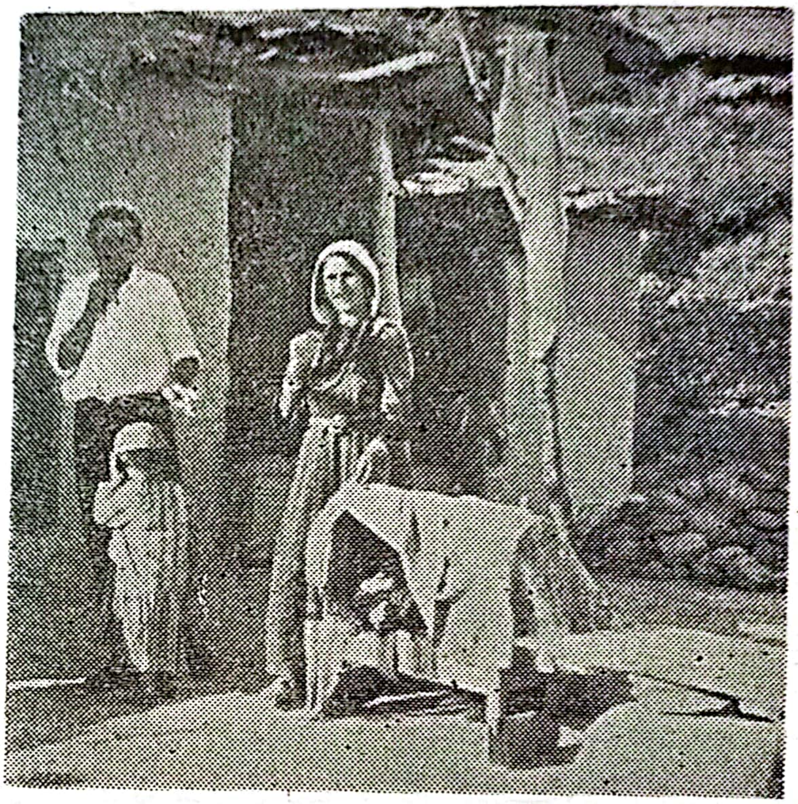

بێشکە ، پەردەی بەسەردا هەڵکشاوە (تۆڕزاوە)

لوبنانی دەباتەوە • لە ئەرمینیاو [21] تورکیاش [22] هەیە • بووشان باس دەکا کە دەتوانن ئەم جۆرە بێشکەیە لە وولاغ بار بکەن [23] • لە کوردستان ، من ئەمەم بە چاوی خۆم لای هەندێ کۆچەر بینی لە کاتی کۆچو باردا • بیشۆپ [24] بە بێشکەی ئێرانی ـ ڕۆژاوایی Iranian Bactrian

(٢١) لیزیشیان ١٩٥٥ ، ٢١٢ ، وێنەی ٢٠ •
ـ ڤیرچۆف ١٩٢٤ ، ٢٠٨ ود • ١ـ٣ •

(٢٢) پێنزەر ١٩٥٦ ، ١٦٠ وێنەکە •
ـ ب : ٢٢٥ پەراوێزی ٢ •

(٢٣) بووشان ١٩٢٣ ، ٣٥١ ، ٣٦١ ، ٢٣٤ •
ـ ب : ئەبرامزۆن ١٩٤٩ ، ١١٧ وێنەی ٩ (کیرگیز) •

(٢٤) بیشۆب ١٨٩١ ، ٣٧٢ ، وێنەکە •

داناوەو پلۆس باسی ئەوەی کردوە کە لە ئێران بە کاری دێنن [٢٥] • بە بێشکۆکەی دارو قوڕی منداڵانەوە دیارە کە ئەم جۆرە بێشکەیە لای تاجیک Tajik و ئۆزبەکەکانیش Uzber [٢٦] هەیە • لە بوخاراش [٢٧] Bokharo هەیە • لیژنەی سێیەمی دانیمارکیی ئاسیای ناوەڕاست بێشکەی وای لە ئەفغانستان هێناوەتەوە • هەروەها ویگورو Uigur فیرغانا [٢٨] Ferghana و کیرگیز Kirgiz یش [٢٩] هەیانە •

هەندێ بلۆێری میزی بێشکەی کوردییان لە تورکستانەوە هێناوە• لوکۆك باسی هەمان بلوێری کردوە [٣٠] • ئەو بلوێرانەی کە بە بێشکەوە لە ئەفغانستان هێناویانن (ئەم بلوێرانە یان دارن یان ئێسکن) ، پۆکرۆڤسکی [٣١] بە هی جورجیایان دادەنێ ، فیرچۆ [٣٢] بە هی ئەرمینیایان دەزانێ ، لۆرنز [٣٣] بە هی کریمیا • کیرگیزیش [٣٤] بەکاری دێنن و لە ئێسکی مەڕ دروستی دەکەن •

پلۆس دەڵێ ئەم جۆرە بێشکەیە لە بنچ و بناواندا هی ئەرمینیای

---

(٢٥) پلۆس ١٩١١ ، ٢٤٧ •
– ئەم جۆرە لانکە وەکو کاشییەکی ئەستێرەی سەدەی سێزدەمینە «دەفری – مینای» • ویلسۆن ١٩٥٧ ، وێنەی ٢٨ •

(٢٦) پێسچیریڤا ١٩٥٧ ، ٥٩ وێنەی ١٥ •

(٢٧) کرافت ١٩٠٢ ، وێنەی بەرامبەر ل ٢٠ : «بوخارا . ناو بازاڕ : کۆڵانی لانك فروشان» •

(٢٨) زاخارۆڤا ١٩٥٩ ، ٢٧٠ وێنەی ٢٤ •

(٢٩) ئەبرامزۆن ١٩٤٩ ، ١١٢ ، ١١٤ ، ١١٥ وێنەی ٣ ، ٤ ، ٦ ، ٧ •

(٣٠) لوکۆك ١٩١٦ ، ١٩ وێنەی ٩ – ٢٠ وێنەی ١٠ •

(٣١) پۆکرۆڤسکی ١٨٩٩ ، ٥٣٨ ، وێنەی ١٧ – ١٨ •

(٣٢) ڤیرچۆڤ ١٩٢٤ ، ٢٠٩ •

(٣٣) لورنز ١٩٣٢ ، ٢٧٥ •

(٣٤) ئەبرامزۆن ١٩٤٩ ، ١١٦ ، وێنەی ٨ •

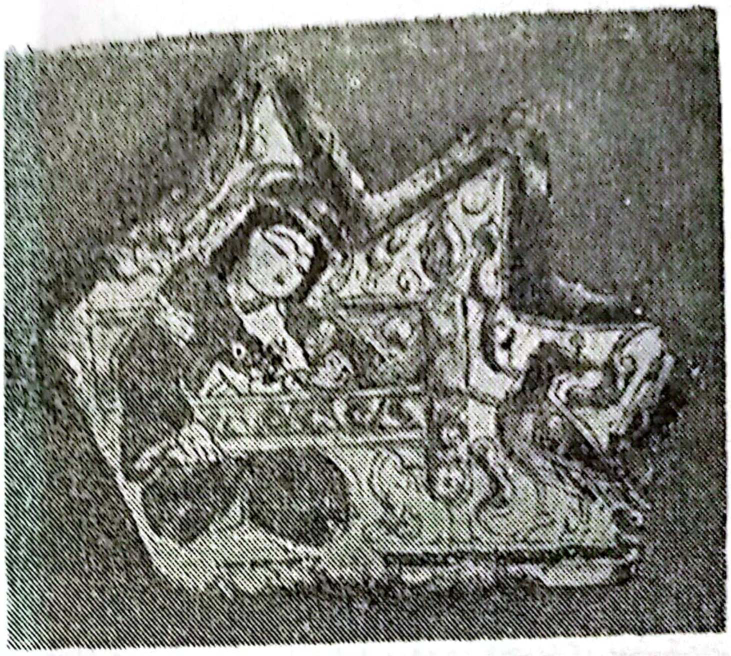

پارچەیەکی مینایی ڕەنگاوڕەنگ (ڕەی) هی سەدەی سێزدەمینە (ڕالف پندەر ولسۆن : هونەری ئیسلامی ، لەندەن ۱۹۵۷ ، وێنەی ۲۸) . دایکێ لە بێشکەیەکی وەکو بێشکەی کوردی شیر دەداتە منداڵەکەی.

ڕووسیە (۳۵) . بەڵام زەحمەت شتی وا ڕاست بێ . زۆر لەگوینە ئەم جۆرە بێشکەیە بنیاد هی ئەو گەلانە بێ کە لە ئاسیای ناوەڕاست دەژین ؛ چونکە بە ئاسانی هەڵدەگیرێ و ئەمەش بۆ ئەوان شتێکی زۆر گرنگ و پێویستە . بە ڕای من پێچکەی بێشکە شتێکی هێندە گرنگ نییە بگرە بێشکەی کیرگیزی (۳٦) پێچکەی هەر نییە بەڵام ئەو تیرەی بێشکەی پێ هەڵدەگرن شتێکی زۆر گرنگ و بنجییە . ئەم جۆرە بێشکەیە لەگەڵ ئەو بێشکە قووڵە یەك دەگرێتەوە کە ئەو کۆچەرانەی بە بەخێوکردنی شوور بەڕێوە دەچن بەکاری دێنن . ئەمەش لە ڕۆژاواوە لە لاپەوە Lap دەڕوا تا دەگاتە ناو هیندییەکانی کەناری پاسیفیکی باکوور لە ڕۆژهەڵات (۳۷) . ئەم ناوچەیە

---

(۳۵) پلۆس ۱۹۱۱ ، ۲٤۸ .
(۳٦) ئەبرامزۆن ۱۹٤۹ ، ۱۱۲ ، ۱۱٤ ، ۱۱۵ وێنەی ۳ ، ٤ ، ٦ ، ۷ .
— بووشان ۱۹۲۳ ، ۳۵۱ ، ۲۳٤ .
(۳۷) لە بارەی (لاپ) ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی .
— لەبارەی (سامۆید) ؛ ب : پۆکرۆفسکی ۱۸۸۹ ، وێنەی ۳۱ .

جۆرە بێشکەیەکی تریشی لێیە کە بێشکەی تەختەو بە شارستانێتی لیانەوە بەندە کە لە باکوورەوە لەناو ئەلگونکی Algonki یەکانەوە دێو بە ناو ئامێریندی Amerindi یەکاندا بلاو دەبێتەوەو لە باشوورەوە دەگاتە ناوئارانکانی Arankani یەکان • لقێکیشی لەناو ئاینۆ Aino کانی دوورگەکانی باکووری ژاپۆن هەیە (٣٨) • شان بە شانی بێشکەی تەخت ، بێشکەی قوولْ (شێوازی دانیشتن)(٣٩) لە کالیفۆرنیای باکووردا هەیە •

ـ لەبارەی (ئوستیاك) ؛ ب : پۆکرۆڤسکی ١٨٨٩ ، وێنەی ٢٣ ، ٢٥ •
ـ لەبارەی (یاکوت) ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ لەبارەی (هیندی چینووك) ؛ ب : ماسۆن ١٨٨٧ ، ١٧٤ ، وێنەی ٨ •
ـ لەبارەی (هیندی تسیمشی) ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ لەبارەی (هیندی تۆمپسۆن) ، (کۆلومبیای بەریتانی) ؛ ب : مووزەخانەی نەتەوایەتی •
ـ لەکۆتایی سەدەی هەژدەم لەدانیمارك هەولیاندا لانکێکی قوولی وا بە سەرپۆش دروست بکەن کە شەو مندالی لەناو بنێن بۆ ئەوەی دایەن کە شیری دەداتێ نەیخنکێنێ • ساکستۆرف ١٧٨٨ ، ٢٥٦٠ ود • وێنەی ئەم (مندال پارێز)انەی پێشنیار کردوەو وەسفی کردون •

(٣٨) ئۆرۆکانی یەکان ؛ ب : ماسۆن ١٨٨٧ ، ٢٠٩ وێنەی ٣٩ •
ـ (پیما) لە باشووری کالیفۆرنیا ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ کرۆیبەر ١٩٢٥ ، تابلۆی ٣٩ ـ ٤٠ ؛ ٥٣٥ ، وێنەی ٤٨ •
ـ (ئەپاچ) ؛ ب : ماسۆن ١٨٨٧ ، ٢١٢ ، وێنەی ٤٣ •
ـ پایوت ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ مۆهاوك ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ ئەلگۆنکین ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ (چیپەویان)ی نزیك ڕوباری (چورچیل) : «تەختەی لانك» لەگەلْ سندووق ، «سندووقی گەورە» ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •
ـ ئاینو ؛ ب : مووزەخانەی نیشتمانی •

(٣٩) کرۆیبەر ١٩٢٥ ، ٩٢ ، ٢٤٨ ، تابلۆی ٣٥ : لانکی (دانیشتن) •
ـ ب : ماسۆن ١٨٨٧ ، ١٨٢ وێنەی ١٤ •
ـ (کوتچین) کورسی یەکیان هەیە پشتی کوورەو دارێکی وەك قەلپووزی پێوەیە دەکەوێتە ناو لنگانی مندالەکە ، ڕیچادسن ١٩٥١ ، ٣٨٤ ، تابلۆی٦ •

له باكوورو له ناوەڕاستی ئاسیادا بێشكە هەیە شتی وەكو بلوێری میزی بێشكەی كوردی تێدایە • پۆكرۆڤسكی لەبارەی ئۆستیاك Ostyak ەكانەوە دەڵێ : كیسەیەكی پڕ ئاردەدار دەخەنە ناو بێشكەیەكی قووڵی هێلكەیی كە لە داری شلك یان تفری سەرەوەی قەدی دار دروست دەكرێ • ئەگەر منداڵەكە نێرینە بێ تفرەدارێكی لە كیری دەپێچن و میزەكەی پێدا دەروا بۆ پێینگانی بێشكەو لەوێ ئاردە دارەكە خێرا هەڵیدەمژێ [٤٠] •

هینیك هاسلوند كرستنسن هەندێ تفرەداری وای لەناو گەلی سۆلۆن Solon ی مەنچوریا Manchoria [٤١] هێناوە ، كە لەو پارچەی بێشكەن • كالمیك Kalmuk بێشكەی سندووقی بەكاردێنن كە بلوێرێكی ئاسۆیی تێدەگیرێ و پێی دەگوترێ (تساوكۆ) [٤٢] • یاكوت Yakut ەكان بێشكەی تەختی بە پێچكەیان هەیە منداڵەكەی لێدەبەستن و بلوێرێكی [٤٣] پێوەیە میز لە بێشكە دوور دەخاتەوە • ئاشكرایە ئەم جۆرە بێشكەیە لە بنجدا وەكو بێشكەی كوردی وایە [٤٤] •

بەرامبەر بە جۆلانە ، كە فەردەیەكە ، بە هەر چوار لچكەوە

– لانكی دانیشتن لە (بۆرنۆ) هەیە ، نیۆڤینویس ١٩٠٤ ، ١ ، ٧١ •
– هۆس ١٩٢٥ ، ٥٩ وێنەی (بەرامبەر ل ٣٥) •
– لانكی دانیشتن لە سیبریا (مانتسی) هەیە لیڤیناو پۆتاپۆڤا ١٩٥٦ ، ٥٩١ •

(٤٠) پۆكرۆڤسكی ١٨٨٩ ، ٥٤٩ •
(٤١) (مووزەخانەی نیشتمانی) •
(٤٢) پۆكرۆڤسكی ١٨٨٩ ، ٥٦٠ ، وێنەی ٣٤ – ٣٥ •
(٤٣) پۆكرۆڤسكی ١٨٨٩ ، ٥٦٢ ، وێنەی ٣٦ – ٣٧ •
(٤٤) جۆرە لانكێكی جوان هەیە بنەكەی لارە (ومیزی پێدا دەڕوا) كە منداڵی لەناو دەندرێ پێی دەكەوێتە سەر دارێك . لای (سێلێب)ان هەیە ، ئەدریانی كروویت ١٩٥١ ود .
– ب : ١٩٥١ وێنەی ٧٥ •
– گروبۆیەر ١٩١٣ ، ٤٠٠ ، وێنەی ٢١٢ •

هەڵدەواسرێ‌و لە بەڵخەو هەڵەبجە هەبوو ، شتی وا لە ئێرانیش هەیە ، لە قایش دەکرێ‌و داری تێ‌ڕادەکەن تا ڕەپ ڕابوەستێ[٤٥] . لە ئەرمینیاش هەیە، بە پارچە پەڕۆیەك یان کەچە جلێك دروستی دەکەن‌و بۆ کەم وەختێك لەناو زەوی‌و کێڵگەدا هەڵی‌دەبەستن . دەڵێن ئەم جۆلانەیە زۆر لە بێشکەی ئەرمەنی خۆشترە کە زۆر بە بێشکەی کوردی دەچێ‌و بە زۆری ئەو کاتە بەکاری دێنن کە منداڵەکە نەساغ بێ[٤٦] . لە قەوقاس کە منداڵ لەناو جۆلانە دەنێن توند بە کەژی دەیپێچن[٤٧] تا بەرنەبێتەوە نەك وەکو جۆلانەی کوردی کە منداڵی تێدا ڕەهایەو نابەسترێتەوە . خێڵی عارەبی سووریش جۆلانەی وایان هەیە، هەر دوو سەری داری تێ‌ڕادەکرێ[٤٨] کۆچەرە (رەحالە)کانی عارەبستان چارۆکە دەکەنە جۆلانەو بە ڕەشماڵەوە هەڵی‌دەواسن[٤٩] . لە یەمەن جۆلانە هەیە دەق وەکو ئەو جۆلانانەی سوریەکان بە ڕەشماڵەوە هەڵی‌دەبەستن . هەروەها بێشکەی قایشیشیان هەیە . بێشکەکە قایشێکی چیڕی نیمچەبازنەیی تێ‌دەخرێ بۆ ئەوەی سەری بێشکەکە هەڵبدەنێ ، کەژی‌یەکیشی پێوەیە بێشکەکە لە دەوری پێی منداڵەکە خڕ دەکاتەوە سەر یەك[٥٠] . دواجار توارێگ Tuareg ەکانی ڕۆژاوای نیگەر Niger شتێکی وا بەکار دێنن کە نە بێشکەیەو نە جۆلانەیە ، لەو ناوەندەیە . وەکو تاقێکی دار وایە ، لەم سەرو لەو سەر دوو شەپکەداری بازنەیی تێدایە . منداڵی لەناو دەنێن‌و توند شەتەکی

(٤٥) پلۆس ١٩١١ ، ٢٤٧ .
(٤٦) پلۆس ١٩١١ ، ٢٤٩ .
(٤٧) پۆکرۆڤسکی ١٨٨٩ ، ٥٣٨ وێنەی ١٩ .
ـ ب : پلۆس ١٩١١ ، ٢٤٩ .
(٤٨) بووشمان ١٩٣٤ ، ٩٧ ، وێنەی ٤١ .
(٤٩) موزیل ١٩٢٨ ، ١٢٦ .
(٥٠) دیکسۆن ١٩٥١ ، ١٠٢ ، وێنەی ٢ ، ١٠٥ ، ١٠٦ ، ١٧٩ .

دەدەن‌و (٥١) لەناو ڕەشماڵەوە هەڵی‌دەواسن •

ئەو کاتەی لە کوردستان بووم دیم لەناو جۆلانە تەنیا پەڕۆیان لە ژێر منداڵ ڕادەخست • گوایە عارەبی کۆچەری سوریا عولە حوشتر ووشک دەکەنەوەو ووردی دەکەن‌و لەناو جۆلانەی دەکەن بۆ ئەوەی میزو پیسایی هەڵبمژێ(٥٢) کوچەرە ڕەحالەکان پێش ئەوەی منداڵ بخەنە ناو چارۆکەو(٥٣) لەناو ڕەشماڵەوە هەڵی‌بواسن بە عولە حوشتری ووشک دەیهەنوون •

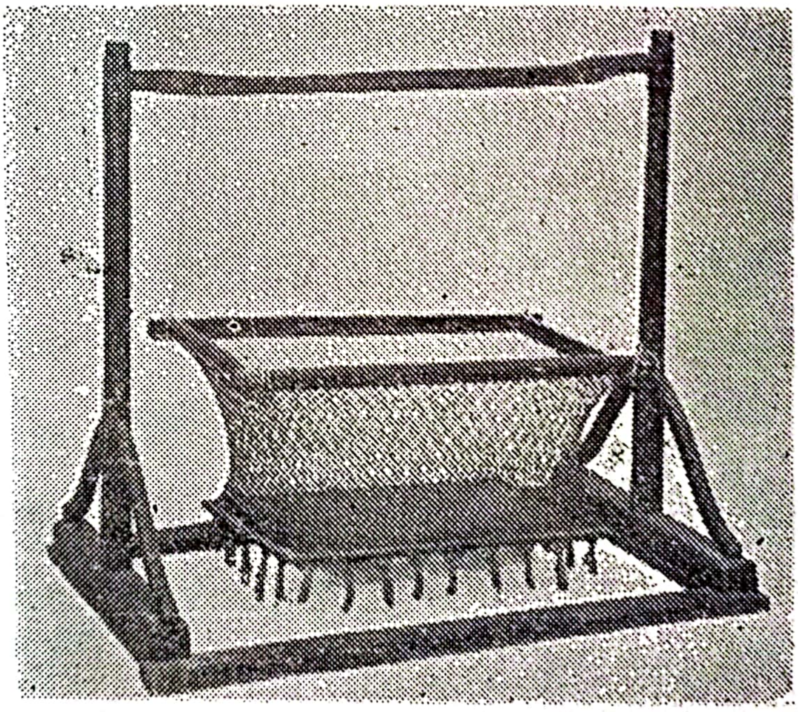

لەلووکی هیندی (مووزەخانەی نیشتمانی‌ی دانیمارک) لەگەڵ لەلووکی کوردی یەك ڕەگەزە . سندووقێکی نووستنەو بە دوو دارەوە هەڵواسراوە.

جۆری سێیەم کە لەلووکەو لەسەر پێچکانە ، لە ئێرانیش هەیە (٥٤) •

---

(٥١) لۆت ١٩٤٧ ، ١٠١ ، ١٠٧ ، وێنەی ٤١ .
(٥٢) بووشمان ١٩٣٤ ، ٩٨ .
– دیکسۆن ١٩٥١ ، ١٧٩ .
(٥٣) موزیل ١٩٢٨ ، ١٢٦ ، ١٢٧ .
(٥٤) پلۆس ١٩١١ ، ٢٤٧ .

جۆرە لانکێکی هیندی لە مووزەخانەی نیشتمانی هەیە بریتی‌یە لە دارلەلوکۆ سندووقێکی لاکێشەیی پێوە هەڵواسراوە • سندووقەکە بنی دارێکی پانەو لاتەنیشتەکانی شەپکەیەو وەکو قەفەز وایە (٥٥) • ئەم لانکە هیندی‌یە هەمان ڕەگەزو بنچینەی لەلووکی کوردی تێدایە • لەلووکێکی زۆر سادەو سەرەتایی لەناو لوڕان هێنراوە بە دیمەن وەکو بێشکەو لەلووک وایە • بێشکەی لوڕستان بریتی‌یە لە (تەختی ڕاژەئین)و دوو پارچە حەیزەرانی تەریب کە منداڵەکەیان لەناو شەتەك دەدرێ بۆ ئەوەی تێدا ڕابکشێ‌و بلوێری میز لە جێی خۆی نەجووڵێ • تەختەکە لە هەر سەرێکەوە پەتێکی پێوەیەو پەتەکان بە دارێکەوە هەڵواسراون کە کەوتۆتە سەر دوو داری دووگوێ (٥٦) •

دوو جۆرە بلوێر هەیە : بلوێری منداڵی نێرینە وەکو بۆڕی وایە ، هی مێینە وەکو کۆلێکی بچووك وایە • دەڵێن ئەم بلوێرانە وەکو بلوێری بێشکەی کوردی بە ستوونی داناندرێن (٥٧) بەڵکو وەکو بلوێری بێشکەی کالمیکی بە ئاسۆیی دادەندرێن •

ئەو سێ جۆرە لانکەی لە کوردستان بەکار دێن هەموویان لە ئێران هەن • بێشکە ڕەگەزێکی کۆچەرایەتی‌یەو لە خێلە کۆچەرەکانی ئاسیای ناوەڕاستەوە وەرگیراوە • جۆلانە ڕەگەزێکی ئێرانی ـ عارەبی‌یە • کەچی لەلووك ڕوەو هیند دەبێتەوە •

---

(٥٥) (مووزەخانەی نیشتمانی) .

(٥٦) ـ ب : فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٣٢ .
ـ فردیناند ١٩٥٩ ، وێنەی ١١ .

(٥٧) خاتوو هێنی لە هیچ شوێنێ باسی ئەوەی نەکردووە کە جیاوازی‌یەکی بلوێری نێرینەو مێینەی بێشکەی کوردی ئەوەیە بلوێری نێرینە بە ئاسۆیی لەناو ڕانەکانی منداڵەکە درێژ دەکرێ‌و سەری لە پێینگانی بێشکە دەچێتە دەرەوە کەچی بلوێری مێینە ستوونی‌یەو یەکسەر لە ناوەندی بێشکەوە بەناو کونێکی ناو بێشکەو دۆشەگدا شۆڕ دەبێتەوە خوارێ ـ و .

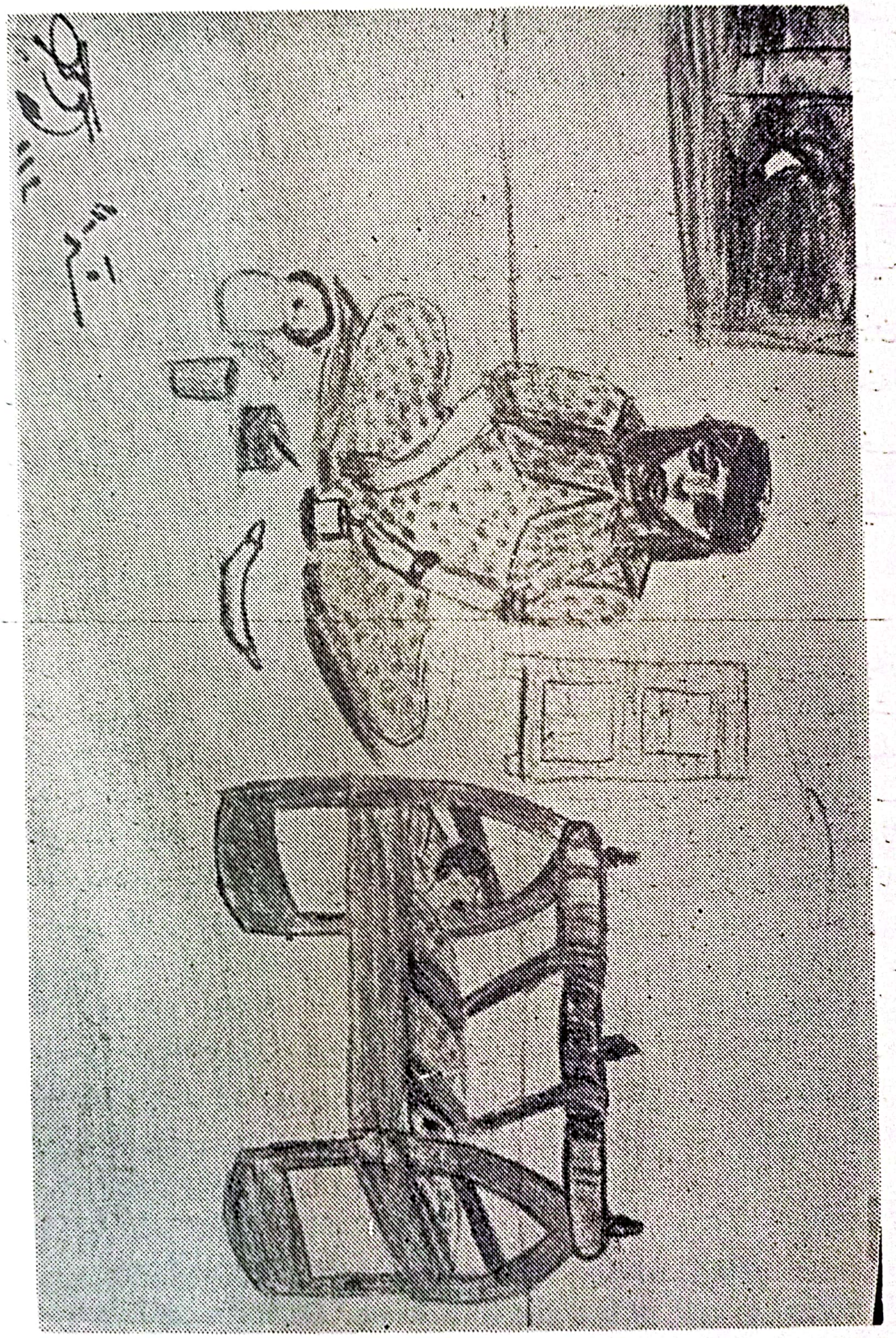

دایكو كۆرپەكەی ـ ئێوارەیەك . منداڵێكی (١٣) ساڵی كردوویە (سلێمانی)

بێشکەی کوردی تەنیا شەو منداڵی دەناو دەنێن‌و قایمی دەکەن، کەچی دوو جۆرەکەی دی بۆ ڕۆژە. کە منداڵ بە ڕۆژ خەوی بێ لەناوی دەنێن. منداڵ کە بە ئاگا هات یان خوشکی گەورەی هەڵی‌دەگرێ یان ژنێک دادەنیشێ‌و لە کۆشی خۆی دادەنێ . لە دەرەوەی گوندانیش ، زۆر جار دەبینی کچی نەختێ فەراژی منداڵی بچووکیان بە کۆڵەوەیە . بۆ منداڵی نەخۆشیش ، جارێکیان منداڵێك زۆر نەخۆش بوو وایان پێ چاك بوو دایکی لەسەر کۆشی خۆی دابنێ یان لە هامێزی بکا نەك لەناو بێشکەی بنێن . ئەگەر بیانەوێ بە ڕۆژ منداڵ بخەوێنن دۆشەکی بۆ لەسەر عەرد ڕادەخەن‌و لەسەری درێژ دەکەن . ئەگەر لەناو بێشکەی بنێن ئەوا ڕایدەژەنن تا خەو دەیباتەوە . ئافرەتێك بە چوارچمکی دادەنیشێ‌و بێ ئەوەی لەنگەری تێك بچێ لنگێکی درێژ دەکات‌و بێشکەکەی پێ دەژەنێ (٥٨) .

(٥٨) نازانم چۆنە خاتوو هێنی باسی لایلایەی نەکردوە کە دیاردەیەکی زۆر بەرزو نازداری لانك‌ژەنینی کوردی‌و سەراپای ڕۆژهەڵاتە . ئافرەت کە دادەنیشێ‌و کۆرپەکەی دەژەنێ بە دەم کۆرپەژەندنەوە لایلایەی زۆر ناسك‌و بەتاسیر دەڵێ . ئەگەر کۆرپەکە کوڕ بێ لایلایەکە باسی ئەوە دەکا کە کوڕەکەی ئەوەندە کۆك‌و کنك دەبێ کچی هەموو دونیا ئەشقی دەبن‌و ئەوەندە ئازاو نەبەرد دەبێ پاشای هەموو دونیا سەری بۆ شۆڕ دەکەن‌و وا هەڵدەکەوێ کەس‌و کارو دۆست‌و برادەر پێی‌سەربڵند دەبن‌و دوژمن‌و ناحەز لە ترسی دەتۆقن . کەچی ئەگەر کۆرپەکە کچ بێ لایلایەکە باسی ئەوە دەکا کە گەورەبوو ئەوەندە نازدار دەبێ هەموو گەنجی دونیا شێت دەکات‌و نەختی ئەوەندە زۆر دەبێ کەس پێی‌هەڵناستێ ، بە دایکی کوڕان دەبێ‌و سەری دایك‌و باوکی بەرز دەکاتەوە . یان وا دەبێ لایلایەکە باسی لانك‌و لانك‌ژاەندن دەکا وەکو :

لانکۆرەم دارە دارە
لانکۆرەم دارەسێوە
سەر لانك چیتی پێوە
با بژینی یار بە پێوە .

★ ★ ★

شیردانە منداڵ :

بە گوێرەی قورعان ماوەی شیردانە منداڵ دوو ساڵی خشتە ٠ لە سوورەتی (٢) ئایەتی (٢٣٣)دا ، دەڵێ : «کەس ئەرکی لە توانای خۆی بەدەری ناخرێتە ئەستۆ ٠٠٠ (دایكو باوك) ئەگەر حەز بکەنو هەر دوو لا رازی بنو (دوای) ڕاوێژ منداڵەکە لە شیر بکەنەوە ، گوناحیان ناگاتێ ٠٠٠ »* لە کوردستانی خوارووداا ئەو دایکەی شیری تێدا بێ تا منداڵەکەی دەگاتە تەمەنی دوو ساڵی هەر شیری دەداتێ بەڵام ئەو ئافرەتانەی کە من دیمن زۆربەیان خۆیان شیریان تێدانەبوو بیدەنە منداڵەکانیان ٠ ڕەنگە ئەمەش هۆی کەمی پرۆتین بێ چونکە خواردنیان یەك جۆر بوو ، لە هەمووی

لانکۆرەم دارە دارە
لانکۆرەم دارەبەنە
سەرلانگی بە مەنگەنە
با بژینی یار ڕەوشەنە .

★ ★ ★

لانکۆرەم داری بی‌یە
غورغورەی سەتو سی‌یە
بژینی یار لەعلی‌یە .

★ ★ ★

لانکۆرەم داری گیزە
کەمەی لانکم بە زریزە
کوڕم لە مەمکان زیزە .   ـ و .

★ ★ ★

* مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس لە بەرگی یەکەمی تەفسیری نامی‌دا (ل ٤٩١ ـ ٤٩٢) لە لێکدانەوەی ئەم ئایەتەدا دەڵێ : «لەلایەنی خودای تەعالاوە داوا ناکرێ لە هیچ نەفسێ ئیللا ئەو ئەندازەیە کە وا لە تەوانایا : دەولەمەند بە پێی خۆیو گەدا بە پێی خۆی ... وە ئەگەر دایکی منداڵو باوکەکەی ویستیان لە پێش تەواوبوونی دوو ساڵەکەدا منداڵەکە لە شیر ببڕنەوە بە دڵخوازی هەردوولایان لەسەر ئەساسی راوێژو خێرخواهی ئەوە تاوانیان لەسەر نی‌یە ، مادام زیانی منداڵەکەی تیا نی‌یە » ـ و .

باشتر برنج بوو • شیری تۆزیان لە بازاڕ دەکڕیو دەیاندا منداڵان بەڵام ئەنجامی باش نەبوو چونکە بە شارەزایی نەیاندەگرتەوەو بە پێی ڕێو شوێنی تەواوی تەندروستییەوە ئامادەیان نەدەکرد • جارێکیان کوڕپەیەکی چوار مانگیم دی نەخۆشییەکی گرتبوو دختۆرە عارەبەکە گوتی ئەم نەخۆشییە سکچوونە • شیری تۆزو ئاوی تەزیو چای بەڕەنگو شیرینیان دەدایە • ماڵی تەرجومانەکەم لە سلێمانی منداڵێکیان نەخۆش کەوت ، بردیانە نەخۆشخانە ، لەوێ دختۆر تەماشای کرد ، بەڵام دایکی منداڵەکە قایل نەبوو لە نەخۆشخانە بیخەوێنێ • ڕۆژەکانی پاشتر سستەرێك دەهات شریقەی ئالۆزبوونی گەدەی لێدەدا ، پارێزیشی بۆ داناو پێی گوتن کە چ خواردنێکی بدەنێو (بە تایبەتیش چی نەدەنێ) ، بەڵام پارێزیان ڕانەگرتو بە قسەیان نەکرد • پاشان بۆ ئەوەی ئەم کوڕپەیە لە چنگی مردن ڕزگار بکەن ناردیانە شوێن ئافرەتێکی منداڵ‌لەبەر ، ژنە هاتو شیری دایە منداڵە نەساغەکە • ئەو شەوەی کە دوا شەوی منداڵەکە بوو یەکێکیان ناردە لای ئەو ژنەو هەندێ شیری لەکن هێنا • تەرجومانەکەم بۆی باس کردم کە ئەو دایکە وەختی خۆیشی شیری تێدا نەبوە بیداتە منداڵەکەی پێشوو کە ئەو کاتەی من لەوێ بووم تەمەنی سێ ساڵ بوو • تەرجومانەکەم بە زەردێنە هێلکەی خاو ئەو زڕخوشکە بچووکەی پێگەیاندبوو • لەبەر ئەوەی منداڵ زۆر دەمرن ، تا وایان لێنەیە لەگەڵ گەوران نان بخۆن ژیانیان مسۆگەر نابێ • کورد مردنی منداڵ دەدەنە پاڵ قەزاو قەدەر (٥٩) •

لەبەر ئەوەی ئیسلام ڕێ نادا بەری منداڵبوون بگیرێ ، تا ماوەی شیردان بە بەریەوە هەبێ ئافرەت هەر سكو زا دەکا • بۆ نموونە ، دایکە (٥٥) ساڵییەکەی تەرجومانەکەم (١٢) سکی کردبوو و هەندێکیشی لەبار چووبوو • ئەمانەش زۆریان بە ساوایی مردبوونو ئەو کاتەی من لەوێ

---

(٥٩) وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٢٨٤ •

بووم تەنیا سێ مابوون : کوڕێکی ٢٦ ساڵی‌و دوو کچ : کچێکی ٢٥ ساڵی (تەرجومانەکەم)و کچێکی ٢٣ ساڵی • ژنەکەی‌تریش کە تەرجومانەکەم پێی دەگوت (باوەژن) تەمەنی (٣٣) ساڵ بوو ، پازدە سکی کردبوو • نۆیان مابوون • پێنجیان کچ بوون (١٩ ، ١٧ ، ١٦ ، ١٥، ٣) ساڵی بوون‌و چواریان کوڕ بوون (١٣ ، ٨ ، ٦) ساڵی‌و یەکێکی چوار مانگان •

بلاکمان دەگێڕێتەوە ، دەڵێ لە هەندێ ناوچەی میسردا کە ئافرەت شیر دەداتە منداڵی نابێ مێردەکەی بۆن‌و بەرامە بەکار بێنێ ئەگینا منداڵەکە بۆنی لێ‌دەداو هەموو لەشی دەبێتە زیپکە (٦٠) • کە لە ماڵی تەرجومانەکەم بووم ، منداڵێکیان نەخۆش کەوتبوو ، جارێکیان کە خۆم ڕێک‌دەخست ، بۆنێکم لەخۆمدا ، بۆنەکە زۆر توندیش نەبوو بەڵام گوتیان منداڵەکە پێ خراپتر بوە چونکە لەیەك ژووردا بووین •

«کوڕ» زۆر لە «کچ» خۆشەویستترە • محەمەد کە ڕەوشتی کۆنی زیندەبەچاڵ‌کردنی کچانی لای عارەبان قەدەغە کرد ، زۆر جار لە قورعان‌دا باس دەکا کە نێرینە زۆر لە مێیینە ئازیزترە (٦١) •

لە کوردستان‌دا ئەگەر کابرایەك هەر کچی ببێ لەوانەیە بە تیخ‌تیخەی دراوسێکانی هەوڵ بدا ژنێکی‌تر بێنێ (٦٢) بۆ ئەوەی کوڕی لێ ببێ • زۆر جار بۆ ئەوەی منداڵی نێرینە لە چاوی پیس بپارێزن بەرگی کچانی دەکەنە

---

(٦٠) بلاکمان ١٩٢٧ ، ٥٩ .
— ب : دیکسۆن ١٩٥١ ، ٥١١ .

(٦١) سوورەتی ١٦ ، ئایەتی ٥٧ ، ٥٨ ، ٥٩ . [خاتو هێنی لە مانای ئەو ئایەتانە نەگەیشتووە بۆیە وا دەڵێ . خودا لەو ئایەتانەدا باسی بت‌پەرستەکانی عەرەب دەکا کەپێیان ناخۆش بووە کچیان ببێ‌و لەسەر ئەو هەڵوێستەیان بەدناوو ڕسوایان دەکا — و] .

(٦٢) ب : وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٢٨٤ .

بەرو (٦٣) نووشتەی سێ سووچی لە بەرگ دەدوورن و لەپکەو موورو لە پرچی سەری قایم دەکەن و بازیەندی لە قۆڵ دەبەستن • لەپکەو مووروەکان ڕەنگیان شینە • گوایە ڕەنگی شین بۆ چاوو زار باشە (بڕوانە : حەتۆتە) •

خەتەنـە :

خەتەنە دەستوورێکی کۆنی عارەبی یەو لە ئیسلامەتی دا ماوەتەوە بەڵام ڕاستەوخۆ لە قورعان باسی نەکراوە • بە قسەی جوینبۆل (٦٤) کوڕ لە ڕۆژی حەفتەم یان چلەم یان کە دەگاتە حەفت ساڵی یان ئەو وەختەی شەیتانی پێ پێ دەکەنێ ، خەتەنە دەکرێ • بە گوێرەی قسەی یۆستروپ (٦٥) کوڕ لە ڕۆژی هەشتەمی تەمەنی ئاهەنگی ناونانی بۆ دەکرێ و سوننەتیش دەکرێ • بەش بە حاڵی منداڵی کورد ، لە دەوروبەری پێنج ڕۆژی دا خەتەنە دەکرێ (٦٦) •

ئاهەنـگی ناونـان :

دەیانگوت لە کوردستانی خوارووەدا ، لە ڕۆژی حەفتـەمی تەمـەنی منداڵەکەوە ، ئاهەنگی ناونانی بۆ دەکرێ • بە گوێرەی قسەی تەرجومانەکەم «مەلا» یەك بە چوارمەشقی دادەنیشێ و کورپەکە لەسەر ڕانی خۆی دادەنێ و حەفت جار دەچرپێنێتە گوێی «ناوم نای (•••) ، کوڕی (کچی) حەوا » •

نموونەی ناوی کوڕان ئەمانەن : عارف ، حامید ، جەعفەر ، کەریـم ، کەمال ، مەحموود ، مەجید ، محەمەد ، قاسم ، سەعید ، سەردار ، واحید ، وەلیـد •

---

(٦٣) ب : ڕاپۆرتی تری وا دەربارەی باکووری هێند لەلایەن وودسمۆلـەوە ١٩٣٦ ، ٢٧٧ ، هەروەها لەبارەی میسرەوە لەلایەن بلاکمان ١٩١٧ ، ٨١ .

(٦٤) جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦١ ود .

— فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٣٣ دەڵێ لوڕ کوڕو کچیـان خەتەنـە دەکـەن . کوردەکانی عێراق باسی خەتەنەی کچیان نەدەکرد .

(٦٥) یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٣١٩ .

(٦٦) کەم وا دەبێ ، منداڵی کورد لەم تەمەنە سوننەت بکرێ . سـوننەتکردن لە ساڵەوەختی یەوە تا حەفت ساڵی هەیە ــ و .

نموونەی ناوی کچان ئەمانەن : ئاجە ، عەتیە ، گوڵە ، مەلیحە ، ناهید، ناهیدە ، سەبیحە •

بە گوێرەی ڕەوشتی ڕۆژهەڵات کورد لەقەبیان نی‌یە (٦٧) ، بەڵام وا دەبێ ناوی پیاوان لەقەبی شێخ‌و سەیدی بێتە سەر (٦٨) • ئەو خانەخوێ‌یەی لە تۆپزاوە لە ماڵیان بووم ژنەکەی‌و هەموو خەڵکەکە پێ‌یان دەگوت « شێخ » تەیفوور • بە پێی ئاگاداری من بە دەرەبەگە خاوەن دێ‌کانیان دەگوت (شێخ) • بۆ نموونە ، شێخ تەیفوور هەبوو • ئەویش برایەکی هەبوو پێ‌یان دەگوت «مامە خەلە» بەڵام ناوی ڕاستەقینەی خۆی عبدالقادر شێخ عارف بوو ، سەرکاری گوندی تۆپزاوەو ڕەکاوە بوو • برایەکی تریشیان هەبوو ناوی کاکە ڕەزا یان شێخ ڕەزا بوو ، گوندی سەرگەڵووی هەبوو • هەروەها بە کوڕە گەورەی شێخ تەیفووریشیان دەگوت شێخ سەردار • بەم جۆرە دەبینین ووشەی «شێخ» لەقەبی نەوەکانی پێغەمبەر نی‌یە وەك بارت‌و (٦٩) لیس (٧٠) بۆی چوون • ئەم دوو زاتە لەقەبی شێخ‌و سەیدیان

---

(٦٧) ب : نیبوهر ١٧٧٨ ، ٣٠٩ ، پەراوێز •

[کورد لەقەبیان هەیەو لەقەب بە زۆری ڕەنگدانەوەی باری ڕەوشتی کەسێتی‌و گوزەرانی کۆمەڵایەتی کابرا پێشان دەدا . بە زۆریش هەر لە ئەنجامی تاقی‌کردنەوەی ژیان خەڵك لەقەبەکە دەقەبەر کابرا دەکەن وەکو: عەولا شەل ، سمایل بێ‌سحەت ، عەزە گورگە ، عەولا تورگە ، سمایل سێ‌لێو ، عەلی ماستاو ، مەولوودە کەڕ . باسی لەقەب‌و ناوو ناتۆرەی کوردی لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆی دەوێ ــ و] .

(٦٨) لەقەبی شێخ‌و سەیدو فەقێ‌و مەلاو حاجی‌و خەلیفەو سۆفی‌و دەرویش‌و پاشاو کوێخاو ئاغا زۆر جار دەدرێتە پاڵ پیاوان وەك : شێخ تەیفوور ، سەید حوسێن ، فەقێ سمایل ، مەلا عوسمان ، حاجی کەدین ، خەلیفە عوسمان ، سۆفی عوتیل ، دەروێش نادر ، سمایل پاشا ، کوێخا حەسەن، عوسماناغا ــ و .

(٦٩) بارت ١٩٣٥ ، ٦٢ پەراوێزی ١ ، ــ ٨٣ ، ٨٤ ، ٨٥ ، ٨٩ ، ٩١ ، ٩٢ •

(٧٠) لیس ١٩٢٨ ، ٢٥٤ .

لێ تێکەڵ بوە • هەستم کرد لە کوردستان ووشەی (شێخ) بە مانای ئەندامی بەرەبابی دەسەڵاتداری خێل دێو [٧١] وەکو لیچ دەڵێ : «بۆی هەیە وەکو هەر ناوێکیتر لە هەر کەسێکی بنێن » [٧٢] • بەش بە حاڵی ئەو خەڵــکەی من لەناویان بووم لەقەبی (شێخ) هیچ هێزو توانایەکی ئایینی یان ناوبانگێکی پیرۆزی پێوە نەبوو [٧٣] •

شتی زیادەکی وەك (باوکی ــ ابو ، بەندەی ــ عبد ، کوڕی ــ ابــنو شتی وا) [٧٤] کە لە عارەبستانو ئێران [٧٥] هەیە ، لەناو کوردان بەکار نایە•

بە ئافرەتانیان دەگوت «خاتوو»[٧٦] • (بە منیان دەگوت خاتوو هێنی

---

(٧١) ب : ئەدمۆنز ١٩٣٥ ، ١١٤ •
ــ های ١٩٢١ ، ٣٨ •
ــ لیچ ١٩٤٠ ، ٣ •

(٧٢) لیچ ١٩٤٠ ، ٣ •

(٧٣) بلاکمان ١٩٢٧ ، ٢٤٠ •
ــ بورتــۆن ١٩٤٤ ، ٧٢ •
ــ ئەدمــۆنز ١٩٣٥ ، ١١٤ •
ــ هــاملتن ١٩٤٧ ، ٨٠ •
[ڕاستە لە هەندێ شوێندا (شێخ) هیچ پەیوەندی بە چەمکی ئایینیەوە نییە . وەکو بەگو ئاغاو میر وایە . بەڵام لە ناوچەکانیتر شێخ دەورو دەسەڵاتێکی ئایینی زۆری هەیە . شێخ بە دووگردو تەقواو خواپەرستی پێدەگا . هەر شێخێك چەند خەلیفەیــەكو ژمارەیــەکی زۆر مریــدی هەیــە ــ و] .

(٧٤) ابو ، عبد ، ابن : تایبەتین بە عارەب . وەکو :
ابو : ابو حسین ، ابو علی ، ابو جــاسم ، ابو خلیــل ، ابو احمــد ، ابو محمود ...
عبد : عبدالله ، عبدالعزیز ، عبدالجبار ، عبدالرحمان ... تەنانەت : عبدالحسین ، عبدالرسول ــ و .

(٧٥) فیلیپ ١٩٥١ ، ٧ ود .

(٧٦) ابن : ابن العمده ، ابن رشیق ، ابن خلکان ، ابن المستوفی ، ابن بطوطه..
=

نەك خاتوو هانسن) • سەرباری ئەمەش ، شتێکی تایبەتی‌یە بە کوردان کە لەقەبی «خان»ی پیاوان دەدەنە ئافرەتی کۆك‌و بەناوبانگ (٧٧) • تەرجومانەکەم کە باسی خوشکە سێ ساڵانەکەی دەکردو ناوی دەهێنا دەیگوت بێلا خان ، بە ژنی شێخ تەیفووری دەگوت نەعیمە خان ، بە خۆیشیان دەگوت حەلیمە خان •

شی‌کردنەوەی شوێنی منداڵان :

ئیسلام بە پێچەوانەی گاورایەتی هیچ شوێن‌و بایەخێك بە کۆرپەو منداڵی ساوا نادا • ئەو حەلە دان پێدا دەنێ منداڵ ئەندامێکی کۆمەڵە کە منداڵەکە تەمەنی دەگاتە ٦ ــ ٧ساڵی‌و لە حوجرە دەچێتە بەر قورعان خوێندن‌و فەرزی ڕۆژانەی ئایینی بەجێ دێنێ (٧٨) • لە لایەکی تریشەوە ، هەر وەکو خۆم لە کوردستانی خوارووددا دیم ، منداڵ بەو پێیەی کە ئەندامێکی کۆمەڵە ، لە ماڵەوە شوێن‌و پایەی لە منداڵی ئێمە گەورەترە • دەوری منداڵی لە دەورو سەردەمی گەورایەتی نەپچڕاوە بگرە هەمووی

لەقەبن . خاتوو پێش ناو دێ ، وەکو : خاتوو هێنی ، خاتوو حەلیمە ، خاتوو خانزاد . لەقەبی خان دوای ناو دێ ، وەکو : نەعیمە خان ، فاتمە خان ، ئایشە خان ، حەپسە خان . لەقەبی خاتوون بە تەنیا دێ . کە قسە لەگەڵ یەکێ دەکەن دەڵێن خاتوون ... بۆی هەیە خاتوون لە پێش ناوەوە بێ ئەو حەلە دەبێتە خاتوونە : خاتوونە خانزاد ، خاتوونە مێرەم ، خاتوونە ستی .

لەقەبی خان ئەگەر بە تەنێ بێ‌و چ ناوی لە دواوە نەیە دەبێتە (خانم) هەروەکو لەقەبی (بەگ)ی پیاوان بۆ ناوی ئافرەتان دەبێ بە (بەگم) ــ و .

(٧٧) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٨٣ ، پەراوێزی ١ : «کچێ لە بنەماڵەیەکی خانەدان بێ دوای ناوەکەی لەقەبی (خان)ی پیاوانی دەدەنێ بەلام کە ناوی نەهێنن هەر بە (خانم) بانگی دەکەن » .
ــ ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .
ــ سۆن ١٩٢٦ ، ٢٨٧ .

(٧٨) ب : بووسکێت ١٩٥٣ ، ١٩ ود .

خۆئامادەکردنە بۆ سەردەمی گەورایەتی (٧٩) •

بە ڕۆژ ، کە منداڵ واگا دێ ، دایکی یان هەر ئافرەتێکی‌تری ماڵەوە لە باوەشی دەکاو بە دەم ڕاپەڕاندنی کاروباری ماڵەوە لە دوو خۆی دەگێڕێو ئەویش ئەم شوێنانەی بۆ دەبێتە (باخچەی ساوایان) •

نەبوو منداڵ یاری بکا• ڕاستی لەیستۆكو بووکە شووشە هەر نەبوو* • لە جۆری پەروەردەی ڕۆژاوای لای خۆمانەوە ، بە تایبەتی پاش داهاتنی (سەدەی منداڵ) ، ئێمە هەمیشە شتی گەوران بۆ گچکان دەکڕین‌و پێمان گرنگە کە تەمەنی یاری‌کردنی منداڵان بە بووکەشووشەو شیردان‌و شتی وا ناشێوێنین • کۆمەڵی کوردەواری وا هەڵکەوتوە کە شوێنی منداڵی تێدا دیارە ، منداڵ لە زۆر قۆناغی ژیانی جێگای خۆی لە دەسەڵاتی خێزانەکە هەیە • منداڵ زۆر باش بۆ ئەوە پەروەردە دەکرێ کە بتوانێ دوا ڕۆژ ئەرکی سەرشانی ڕاپەڕێنێ‌و هەست بکا چ پایەو شوێنێکی هەیەو چی لێ‌ڕەچاو دەکرێ • هەر بۆیەشە کە بێ ئەوەی بە گۆڕانێکی کت‌وپڕی بزانێ زۆر بە هێمن‌و ئاسایی دەخزێتە دونیای پیاوانەوە •

لە ڕووی کۆمەڵایەتی‌یەوە زۆر ڕێزی میوان دەگرن • ئەم ڕێزگرتنە لەناو ئەندامەکانی خێزانیش هەیە • هەڵبەت ئەم ڕێزگرتنە منداڵانیش دەگرێتەوە بەڵام ڕێگای هەراو زەنای منداڵانەیان لێ‌ناگرێ••• ڕەفتارو هەڵس‌وکەوتیان زۆر زۆر مەندو هێمن‌و سەنگینە • هەر کەسە عەوداڵی ئیشی خۆیەتی‌و کاروباری کۆمەڵایەتی زۆر بە خۆشی دەڕواو

(٧٩) ب : کابێری ١٩٣٩ ، ٧٢ لەبارەی نەتەوەکانی ئوسترالیاوە بە پێچەوانەی پێشۆپە ١٨٩١ ، ٢١٨ کە سۆزێکی قووڵ بەرامبەر منداڵی ئێرانی پێشان دەدا کە دەوری منداڵێتی‌یان نی‌یە .

* هەر لە کۆنەوە منداڵی کورد بووکۆکەو لەیستۆکی هەبوە ، بەڵام بووکۆکەو لەیستۆکی شارستانێتی نوێ نا ، بەڵکو هی خۆماڵی . بۆ کچی بچکۆلە بووکۆکەیان لە پەڕۆ دروست دەکردو ناویان بە قوماش یان پەمۆ یان شتی وا دەئاخنی‌و تەنانەت جل‌وبەرگیشیان بۆ دەکرد ـ و .

کارێکی هێمن و ناسك له منداڵان دەکا ٠ ڕەنگە ئەم ڕەفتارە بەرزە هەر لایەنی دەرەوە بگرێتەوە ، بەڵام دەبێتە هۆی مسۆگەرکردنی دونیایەکی خۆش و کەشێکی دڵگر لە ماڵەوە ٠ شێوەی گفتوگۆیان زۆر هێواش و بە شێنەیی یە ٠ ناو بە ناو وەستانی تێدایە ٠ یۆستروپ گوتەنی ڕۆژهەڵاتی حەز ناکەن وەکو ئەوروپییان بە هەموو دەمێ هەر چەنە لێبدەن (٨٠) ٠ باکیان پێ نییە ئەگەر زۆریان منداڵ بێ چونکە منداڵ بەشداری کاروباری ناو ماڵ دەکات و ئەمەش دەرفەتێکی باشە بۆ ئەوەی هێزی زیادەی ناوەوەی پێ بەتاڵ بکات ٠ زۆر ئیشی ماڵەوە هەیە لای ئێمە بە ئاوی بۆڕی و گازو کەرەستەی تەکنیکی نوێ جێ بە جێ دەبێ کەچی لای کوردان دەبێ مرۆ هەڵیسووڕێنێ و لە توانای منداڵانیش زیاتری ناوێ ٠ زۆر ئیش هەیە ئێمە بە کەمی دەزانین لەوێ گەنج دەیکەن ٠ منداڵ خزمەتی گەوران دەکەن کە شێوازی ژیانیان نەختێ بە ویقارو دەبدەبەیە ٠ زانیم کە زڕدایکێکی شەحتۆ زڕ کچێکی (١٢) ساڵی هەبوو زۆری دەڕەتاندو تا بڵێی لەگەڵی خراپ بوو ٠ بەڵام ئەمەیان زیاتر ئەنجامی نەزانی بوو تا بەرگەگرتنی منداڵەکە ، ئەنجامی خەونی منداڵی بوو تا نیازی خراپ ٠

لە کوردستانی خواروودا ، گەورە ژیانیان ناخۆش بوو جا چ جای منداڵ ٠ وەکو کۆمەڵەکانی سەردەمی ناوەڕاست تەنیا ئەو منداڵەی بەهێزو پتەو بێ ئەو دەمێنێتەوەو پێڕادەگا ٠ داوو دەرمانی پزیشکی کەمە ، کەم کەس شارەزای باری تەندروستییە ٠ لە کوردستانی خوارووا سروشت سەخت و ناخۆش و دڵڕەقە بەڵام ئاوو هەوای لە هی ئێمە فێنکترە ٠ کەم وا دەبێ لەگەڵ منداڵان ڕەق و توندو تیژی بنوێنن ئەو پەڕی گەفیان لێدەکەن ٠ منداڵ هەر بە خۆڕسك حەزیان لێیە بەشداری ئیشی گەوران بکەن ٠

---

(٨٠) یۆستروب ، ٤٢ ٠

گەورە زۆر چاویان لە منداڵانە • بایی ئەوە ئیشیان پێدەسپێرن کە بە شانازی‌یەوە بیکەن • ئیدی کەم وا دەبێ لێ‌یان بیێتە دەمەقاڵێو شتی بچووك گەورە نادەنو لێ‌ناگەڕێن بگانە ڕادەی لێدانو سزاو جەزرەبەدان بەو پێ‌یەی کە منداڵ لە دەرەوەی کۆمەڵی گەوراندان •

منداڵیان گوێ لە مستن • خۆیان لە شت هەڵناقوتێنن ، بە ئەدەبن ، ئیشکەرن • ئێواران مەگەر مەلۆتکە ئەگەرنا قەت منداڵ بە خورتی لەناو جێ ڕاناکەن • بەڵکو کەیو لە کوێ بۆیان ڕێك بکەوێ لەوێ دەنوون • ئافرەت کە دەچوونە میوانداری منداڵیان لەگەڵ خۆیان دەبردو سەر لە ئێوارێ زوو منداڵەکان خەویان لێ دەکەوتو کە دەگەڕانەوە دایکە منداڵەکەی لە هامێزی دەکرد یان دەیخستە سەر باسکی یان لە پشتی دەکردو دەیهێنایەوە ماڵێ • منداڵ کە شەکەت دەبوون لەسەر زەوی ڕادەکشانو هەر چی بکەوتایە بەر دەست پێ‌یاندا دەدان • بە زۆریش بەرماڵی نوێژیان پێ‌دادەدان ، پاشان کە گەورەکان جێ‌یان ڕادەخست منداڵەکانیان دەبردە سەر نوێنو شەو لەوێ دەنووستن • هەموو لە هەموو زوو لەخەو ڕادەبن بەڵام منداڵ ئەو وەختە لەخەو هەڵدەستێ کە خەبەری دەکەنەوە • جل گۆڕینی شەو چۆن لەناو گەوران نەبوو لە ناو زارۆکانیش نەبوو • هەروەها دەمو‌چاو شووشتنی سبەینەو ئێواران • بە ڕۆژ ، ئەگەر منداڵێك دژوون بوایە دەیانگرت جلکیان لەبەر دادەکەندو سەریان دەشووشت • هەر کاتێ ئاوی گەرم لە ماڵێ زیاد بوایە سەری منداڵانیان پێ‌دەشووشت •

لەبەر ئەوەی کە منداڵ بە هەموو دەمێ لەناو گەورانن لە هەموو مەسەلەو پەیوەندی‌یەکی جنسی دەگەنو فێری دەبنو شارەزای هەموو بارێکی ژیان دەبن • لەبارەی بارو دۆخی عارەبەکانی میسر [81] لێن نزیکەی

---

(٨١) لێن ١٩٤٤ ، ٥٦ •

سەد ساڵ پێش ئێستا گوتوویەتی : منداڵیان زۆر چاك پەروەردە دەکەنو نازیان ڕادەگرن • منداڵیش زۆر ڕیزی دایكو باوکیان دەگرن • هەروەها گوتوویەتی : ئەگەر منداڵ لە قسەی دایكو باوکی دەربچێو بە گوێیان نەکا ئەمە یەکێکە لە تاوانە هەرە گەورەکان •

بۆ ئەوەی کۆتایی بە باسی ژیانی منداڵی کورد بێنین کە بە شێوەیەکی گشتی وەکو ئەوە وایە کە لێن دەرهەق میسر باسی دەکا ، پێویستە هەندێ نموونە لەو منداڵانە بێنینەوە کە تەنگو چەڵەمەی ناتەبایی‌یان هەبوو • ئەمەش زیاتر ئەوەمان لا ڕون دەکاتەوە کە بۆچی دەوری هەرزەکاری لای منداڵی کورد مەندو بێ ئاژاوەیە • لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا کوڕە بچووکەکەی شێخ تەیفوور کە تەمەنی شەش ساڵ بوو زۆر لەگەڵ باڵندەی بچکۆڵە خراپ بوو ، دەیگرتنو لە گیرفانی خۆی دەنان • گاڵتەی بە کارژۆڵان دەکرد ، بە دڵڕەقی لەگەڵ کەرەکەی دەجوولایەوە ، هەر بۆی هەڵبکەوتایە تفیشکی لە ژووری ئازووقە دەدزی • سەیر لەوەدا بوو ، سەرباری ئەمەش باوکی زۆر بە نەرمو دڵنەوازی‌یەوە لەگەڵی دەجوولایەوە • ئەم منداڵە کە پاشەبەرەی تیرەیان بوو ، دایکی وای دەویست هەر بە بچووکی بمێنێتەوە کەچی ئەو دەچوو ململانەی لەگەڵ برا گەورەکانی دەکرد کە یەکێ تەمەنی ١٣ ساڵو ئەوەی‌تر تەمەنی ١٨ ساڵ بوو • دیار بوو ئەم منداڵە لەبەر نازگیرانو بارو زروفی تایبەتی‌یەوە وای لێهاتبوو • جارێکیان، منداڵە جوتیار ڕاوی بێگانەیەکیان نابوو ، ویستبوویان کەرەستەی کامیرای لێبرفێنن ئەمەش بۆ ئەوە دەچێتەوە کە ترسیان لە بێگانان هەیە • ئەم ترسە لای گەورانیش هەبوو • پێش چەند ساڵی ئەندازیاری ئەوروپی هاتبوون نەخشەی ئاوبەستی دۆکان دابنێن دەیانگوت لەو تۆپزاوەی من لێبوومو کرێکاریان بۆ ئیشی بیناسازی لێدەبرد ، تەقەیان لێکردبوون • جارێکیان ، لە شاخان ، لە نزیك کێڵگەیەکی لاپەڕ هەندێ منداڵی چەتوونم لێڕاست

هات • هەندێ کچ بەردەپلووکەیان تێ گرتمو کە ویستم لە گەلی‌یەوە دەرباز بم هەندێ کوڕ کە بە خۆو بە کۆڵەگیاوە بەرەو ماڵ دەبوونەوە ، هەڕەشەیان لێ کردمو بە داس لێیان دام •

لە مەڵبەندی شارستانی‌دا ، جارێکیان ژنی فەرمانبەرێکی بچووك لەگەڵ ئەو ژنەی مێردی بە موتەسەڕیفی عارەبی سلێمـانی کردبـوو چووبوونـە سەیران • ئەم ژنە ترسابوو نەوەك منداڵەکانی لەگەڵ منداڵی موتەسەڕیف باش نەجووڵابنەوە ، شێتانە وەرگەڕابوە سەرو پۆتەڵاکی منداڵەکانی خۆی لێی دەدان ، ئەوانیش بەستەزمانان تاوانیان نەبوو • دەیانگوت هەر ئـەو ژنە کە ژنێکی عولعولی بوو جارێکی‌تر ، لەبەر هەرچی بووبێ ، منداڵەکانی لە ژوورێك کردبوو و دەرگای خشت لەسەر کلیل دابوون •

مـنو تەرجومـانەکەم ، لـە تـۆپزاوە زڕبـرا (١٣) ساڵی‌یـەکەی تەرجومانەکەممان لەگەڵدا بوو ، کە دەچووینە گەشتو گەڕانیش لەگەڵمان دەهات • لەم ماوەیەدا هیچ گرفتێکی بۆ دروست نەکردین بگرە ئەوەنـدە لەگەڵمان تەباو تفاق بوو هەر ئەوەتە هەستمان دەکرد لەگەڵمان دایە • لـە سلێمانی ، لە ماڵی قەوغەی تەرجومانەکەم ، جارێکیان دایکی تەرجومانەکەمم دی ، کە ژنە گەورەی ماڵێ بوو ، سەرەبزۆتێکی بە دەستەوە بوو ڕاوی دەنا لێی بدا • من وای بۆ چووم کە دایکە بە غەدر داوای لێ کردبوو شـتێ بکاتو ئەویش نەیکردبوو • واتە دایکە خۆی تاوانبار بوو •

لە مەڵبەندێکی‌تری شارسـتانی ، مەڵبەنـدی تەواو نەخوێنـدەوار ، جارێکیان کچێکی نازدار بەڵام شپرزەم بینی • ماڵەکە دوو کچیان هەبـوو، ئەمە کچە گەورەیان بوو • ماڵەکە دوو کچی‌تریشیان مردبوو • دایکیـان شلەژانو شپرزەیی پێوە دیار بوو چونکە مێردەکەی بە فیکەی جیرانانو بـە ئارەزووی خۆیشی چوبوە داخوازی زۆر کچو دەیەویست ژنێکی‌تر بێـنی بۆ ئەوەی بەڵکو کوڕێکی لێ ببێ ، چونـکە ژنـەکەی کوڕی نەدەبـوو •

شپرزەیی منداڵەکەش هەر هی دایکی بوو لێی بەدەرکەوتبوو • بەلای منەوە ئەم نموونەیە شاز بوو لەناو ئەو منداڵە کوردانەی من خۆم لەگەلیان ژیاوم •

★ ★ ★

بە هۆی لێکۆڵینەوەی چالاکیی منداڵ لە ماڵەوەو لە دەرەوە ، لە هەر چوار مەڵبەندی ئافرەتانی کوردستانی خواروو ، هەوڵ دەدەین چەند سەرنجێك لەبارەی دەوری هەرزەکاریو چۆنیەتی پێگەیاندنی منداڵان دەربڕین •

کچی ساوای دەرەبەگایەتی دێ بە پێی تەمەنو تواناوە لە کاروباری ماڵەوە بەشداری ئافرەتان دەکەن •

لە تەمەنی سێ ساڵییەوە هەویر لەگەڵ ژنان پان دەکەنەوەو نانیان لەگەڵ دەکەن • کە لە حەوشە بزن دەدۆشن سەری بزن بۆ ژنان دەگرن • کە گەورەکان نان دەخۆن مێشیان لێ پاس دەکەنو کە دەستیان دەشۆن ئاویان بە دەستدا دەکەن (ئەوەی دەستی دەشوا لەسەر چینچکان دادەنیشێ منداڵێك بە مەسینە ئاوی بە دەستدا دەکا) • سەماوەر بە خەڵووز دەجۆشێنن‌و هیربار لەگەڵ ژنان دەشۆن‌و چا دەگێڕن • چونکە ڕەوشت وایە کە دەبێ منداڵێك ، ئەگەر چ منداڵ نەبوو سادەترین کەسی ئەوێ ، پیاڵەی چا لەلای سەماوەرەوە بباو یەك یەك لە پێش خەڵکەکەی دابنێو کە پیاڵەکان بەتاڵ بوون بۆشەکان بباتەوە • کچ زۆر بە چاکیو بە جوانی ئەم ئەرکە ڕادەپەڕێنن کەمیش شانازییان پێ نایە کە هەست دەکەن گەیشتوونەتە ئەو تەمەنەی فەرمانیان پێ بسپێردرێ • کچ چاویان لە خوشكو برای بچووکیان دەبێ ، خواردنیان دەدەنێو لە پشتیان دەکەن‌و دەیانبەنە دەرەوە• کچ ناچنە قوتابخانە • «مەلا»یەك پێی گوتم گوایە کچی خۆی لەگەڵ کوڕان دەنێرێتە قوتابخانەی گوندی (بەلخە) کە هەر خۆیشی دەرزی تێدا

دەگوتەوە ، بەلاَم ئەمە شاز بوو [٨٢] •

کچی بچووکی دەرەبەگایـەتی دێ کە گەورە دەبێ تـەواو کارزانو شارەزای ئەرکی دوارۆژی خۆی دەبێ • ئیش‌وکاری ناومالّ باش دەزانێ ، مندالّ باش بەخێو دەکا ، ڕەفتاری جوانە •

لە مالّی شێخ تەیفوور ، لە تۆپزاوە ، زۆربەی ئیشی مالّ کچێکی (١٧) سالّی دەیکرد • بۆ نموونە ، ئەگەر دایکی بیویستایە خۆی لە « حەمـــام » بشوا ، ئەو بەدەم میوانانەوە دەچوو • دەیانگوت تا کوڕێك (کە گەورەکەیان ١٨ سالاَن بوو) ژن نەهێنێ‌و بە خۆو بە ژنەوە نەیەتەوە ناو مالّێ ، دایکی لێ ناگەڕێ ئەو کچەی بە مێرد بدرێ کە هەموو ئیشی مالّی هەلّدەسووڕاند •

لە مەلّبەندی دەرەبەگایەتی دێدا ، کوڕ دەچنە قوتابخانە • کوڕەکانی شێخ تەیفووری تۆپزاوە کە دەگەیشتنە تەمەنێکی تایبەتی دەیانناردنە مـالّە خزمان لە کەرکووك‌و سلێمانی بۆ ئەوەی لە قوتابخانە بخوێنن [٨٣] • جا ئەو سالّەی لە مەلّبەندی دێ دادەبڕان تەنیا بۆ پشووی هاوین دەهاتنەوە دێ • کە دەهاتنەوە هەر لەناو زەلاَمان بوون ، واتە زۆربەی وەخـت لـە دەرەوە بوون‌و لەگەلّ هاوزێی خۆیان دەگەڕان • شەو لەسەر قەرەوێلّەی ئاسـن دەنووستن‌و سبەینان چێشتەخەویان دەکرد • کوڕەکان تەنیا ئەو کاتـە بـە ناچاری لە مالّ دەمانەوە کە میوانێکی زەلاَم دەهاتە دیوەخـان • دەبوایـە

---

(٨٢) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٥١ باس دەکا کە یەکەم جار قوتابخانەی تێکەلّەی کوڕو کچ سالّی ١٩٥٥ بۆ نموونە کرایەوە . بەلاَم (٣٣) سالّ پێشتر کـە هێشتا قوتابخانەی کچانیش نەبوو باوکە ڕوناکبیرەکان کچەکانی خۆیان تا تەمەنی ١٢ـ١٣ سالّی دەنارده قوتابخانەی کوڕان .

(٨٣) کچ‌و کوڕ دەتوانن لە زانکۆی ئەمەریکایی لە بیروت هێشتا بخوێنن . ئەم زانکۆیە تا سی‌یەکانیش زانکۆی ئەوانە بوو کـە بە عارەبی داخڤن . ب : وودسمۆل ١٩٣٦ ، ١٤١ .

خزمەتی بکەنو ئەو نانو چایەی ژن لە ماڵەوە ئامادەیان دەکرد، بیبەن لەبەری دابنێن •

لەم دوو کوڕە ، گەورەکەیان کە تەمەنی ١٨ ساڵ بوو لەگەڵ ئەندازیارە ئەوروپییەکان لە هەواری ئاوبەستی دۆکان ئیشی دەکردو ڕەوشتو ڕەفتاری لە ناخەوە هەڵتەکابوو و چاك بوونەوەی بۆ نەبوو • ئەم کوڕە لەبەر ئەوەی میرکوڕی دێ بوو هەموو بەیانیان بە سواری ئەسپ لە ماڵی شێخەوە بۆی دەردەچوو کەچی کرێکارەکانیتری تۆپزاوەو ڕەکاوە لە گوندەوە بە پێ دەچوونە هەواری ئاوبەستی دۆکان کە بەو گەرمای هاوینە نزیکەی سەعاتە ڕێیەك دەبوو• کە دەگەیشتنە ئەوێ کوڕەکەی شێخ لە کرێکارە کوردە نەشارەزاکان بزر دەبوو • خۆی میکانیکێکی پیسو پرتۆخ بوو • بەڵام کە ئێواران سواری ئەسپ دەبوو و بە شاخان هەڵدەگەڕاو بەرەو ماڵ دەبوەوە لە ناو هەموو کرێکارەکان دیار بوو • کە دەهاتەوە زرخوشکە (١٢) ساڵییەکەی ئەسپی لێوەردەگرت ، زینی لێدەکردەوە ، دەیبرد بەری دەدا ناو گیاوگۆڵ • پاشان دەچوو ئاوی بۆ زڕبرای دەهێنا بۆ ئەوەی خۆی پێ بشوا ، ئەمە ئەگەر بهاتایە خۆی لە ماڵەوە لەسەر سەکۆی قوڕی بەردەرگای ژووری ناوەڕاست بشووشتایەو نەچووبوایە سەر حەوزەکەی ناو باخچە •

هەر چەندە ئەم کوڕە لەناو ئەوروپییەکان تاقمە فەڕەنسییەکەی خۆشدەویستو دوور بە دووریش چاوبازی لەگەڵ کچێکی ئینگلیز دەکرد بەڵام ووردە ووردە سەعاتی ئیشی کەم دەکردەوە چونکە هەمووی ئەوە بوو پارەی وەردەگرتو پارەش لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا بە هیچ ناچێ • هەر بە هیوا بوو بێگانە ڕووی بدەنێو باوەشی بۆ بکەنەوە بەڵام بێهوودە بوو • ئەم کوڕە نموونەیەکی وا بوو نرخو بەهای کۆنی دەقگرتووی لا نەمابوو ، هەمووی لەژێر کاریگەری ڕەوشتی ئەوروپی توابووەوە ، بەڵام هیچ نرخو بەهایەکیتری نەهاتبوە جێ •

له مه‌ڵبه‌ندی ساكاری دێدا هه‌روه‌كو مه‌ڵبه‌ندی ده‌ره‌به‌گایه‌تی كـچ به‌شداری ئه‌ركی ماڵه‌وه ده‌كه‌ن • ده‌چن له دووری ماڵان ئاو دێنن • بـۆ بێر ده‌چنه شاخان • كچی بچووك به ده‌وام كچی بچووكتریان به كۆڵـه‌وه بوو ، چی‌یان بویستایه بۆیان ده‌كردن • كه ناچار بوونایه خۆیان له ده‌م جۆگا ده‌شووشت • كچ هیچ شتێ له باره‌ی قوتابخانه‌وه نازانن به‌ڵام كه گه‌وره‌بوون ته‌واو شاره‌زای ئه‌ركی دوارۆژی خۆیان ده‌بن ئـه‌و كاتـه‌ی مێرد ده‌كه‌ن‌و منداڵیان ده‌بێ • كوره‌كانی مه‌ڵبه‌ندی جوتیارانیش قوتابخانه‌یـان نی‌یـه • زیاتر به كشت‌و كاڵه‌وه خه‌ریكن ، ده‌چنه به‌ر مه‌ڕو بزن • به داس‌و ته‌لیس گیا له شاخان دێنن • به‌شداری ئیش‌و كاری زه‌وی‌و زارو كرت‌وكێڵ ده‌كه‌ن • جوت به هه‌وجاڕ ده‌كه‌ن كه لێك ده‌كرێته‌وه‌و له زه‌وی‌یه‌كه‌وه بۆ زه‌وی‌یه‌كی‌ترو له خواره‌وه بۆ سه‌ره‌وه ده‌گوازرێته‌وه • كوڕ كه ئاوها به‌شداری كاروباری كشت‌وكاڵ ده‌كه‌ن ، ئه‌وانیش وه‌كو كچان ، شاره‌زای ئه‌و ئیشانه ده‌بن كه دوارۆژ دێتـه پێشیان •

له مه‌ڵبه‌ندی سێ‌یه‌م‌و چواره‌م كه مه‌ڵبه‌ندی خوێنده‌وارو نه‌خوێنده‌واری شاره • چوونه قوتابخانه بۆ كوڕو كچ عاده‌ته • له كوردسـتانی خوارووداسیسته‌می قوتابخانه بریتی‌یه له شه‌ش ساڵی سه‌ره‌تایی‌و پێنج ساڵی پـاش سه‌ره‌تایی • ئه‌م پێنج ساڵه ده‌بێته دوو قۆناغ • سێ سـاڵی ناوه‌ندی‌و دوو ساڵی ئاماده‌یی • پاشان ده‌چێته كۆلێژو ئه‌ویش چوار ساڵ داژوا • ته‌مه‌نی چوونه قوتابخانه حه‌فت ساڵی‌یه‌و له ١٩٤٠/ه‌وه هه‌ر كاتێ ڕێـك بـكه‌وێ قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی له ته‌مه‌نی شه‌ش ساڵی‌یه‌وه ئیجباری‌یه •

هه‌ندێ گوند قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی‌یان لێ‌بوو وه‌كو گوندی به‌ڵخه‌و سه‌ركان‌و سه‌رگه‌ڵوو ، به‌ڵام به هه‌موو مانایه‌كه‌وه نه‌ء • تۆپزاوه‌و ڕه‌كاوه قوتابخانه‌یان لێ‌نه‌بوو • وا ده‌بێ حوجره‌ی قورعان خوێندن به مزگه‌فته‌وه

بێ وەکو گوندی سەرگەڵوو کە منداڵ تا دەگەیشتنە تەمەنی چوونە قوتابخانە لە حوجرە دەیانخوێند ٠

لە بارەی بارو دۆخی قوتابخانەوە دەبێ بگەڕێینەوە لای لۆنگریك‌و ستۆکس (٨٤) ٠ لێرەدا من باسی ڕەنگدانەوەی باری قوتابخانە دەکەم لەو ماڵانەی لێیان بووم‌و کاریگەری هەندێ ئەندامی خێزانەکان دەردەخەم کە فێری خوێندن‌و نووسین ببوون یان خەریك بوون خۆیان فێر دەکرد ٠

هەروەکو لۆنگریك‌و ستۆکس باس دەکەن کتێبی خوێندن لە قوتابخانەی سەرەتایی‌و پاش سەرەتایی لە کۆمەڵێکی وەکو کۆمەڵی کورد جۆرە دابڕینێکی تێدایە (٨٥) ٠ ئەگەر تەماشای جیاوازی کاریگەری قوتابخانەکانی ئەوروپاو ئەوانەی وولاتی کوردان بکەین دەبینین جیاوازی‌یەکە زۆر گەورەو زەقە ٠

ئەو کتێب‌و دەفتەرانەی کوڕە (١٣) ساڵی‌یەکەی شێخی تۆپزاوە لە پشووی هاوین هێنابوونیەوە ماڵ شتی تەواو غەریب‌و نارێك بوون لە ماڵ ٠ جارێ هیچ شوێنێك نەبوو کتێبەکانی لێ دابنێ ٠ تەنیا دەلاقەو دۆلاب هەبوو کە کەل‌وپەلی ماڵیان تێدا بوو و بۆ کتێب نەدەشیان ٠ ئینجا هیچ مێزی نووسینیان نەبوو چونکە جۆری ژیانیان وایە هەموو ئیشێك هەر لەسەر زەوی دەکەن ٠ سەرباری ئەمانەش کڕی‌و بێدەنگی‌یەکی وا نەبوو کە دەرفەت بۆ خوێندن‌و خوێندنەوە بهێڵێتەوە چونکە ماڵەکان نە جێگای زۆریان هەبوو بەش بکا نە شوێنی تایبەتیشیان هەبوو کە یەکێ بیەوێ بتوانێ خۆی لێ‌مات‌و گۆشەگیر بکا ٠

لە سلێمانی‌و لە ماڵی تەرجومانەکەم هەستم کرد کە ساڵی ١٩٥٧

---

(٨٤) لونگریگ‌و ستۆکس ١٩٥٨ ، ١٧٢ ود ٠ : پەروەردە ٠
(٨٥) ب : لۆنگریگ‌و ستۆکس ١٩٥٨ ، ١٨٧ ٠

ئافرەتی کورد زۆر هەلی خوێندن و مەشق و ڕاهێنانی لەبەردەم والا بـــوو • تەرجومانەکەم خـــۆی لە بەغـــدا لە کولـــێژی پێگەیـــاندنی مامۆستـــایان خوێندبووی(٨٦) • لە کاتی خوێندندا، لەوێ لە بەشی ناوخۆ بووبوو • لێرەدا ئەگەر یەکێ بیویستایە لە قوتابخانەی سەرەتایی (٦) سالی گوندان دەرز بلێتەوە کە خەریك بوو تاك و تووك دەکرایەوە ، دوو سالی دەخوێندو ئەگەر بیویستایە هەر لەم جۆرە قوتابخانەیە بەلام لە شار دەرز بلێتەوە دەبوایـــە سێ سال بخوێنێ • تەرجومانەکەم سێ سالی خوێندبوو و ئەو کاتەی کە من لە مالیان بووم مامۆستای قوتابخانەی گوێژەی کچان بوو کە سالی ١٩٥٦ کرابووەوە • خوشکە (١٦) سالیەکەی تەرجومـــانەکەم لە پـــۆلی سێیەمی ناوەندی بوو و لە ماتماتیك کەوتبوو ، دەبوایـــە بخوێنێ بۆ ئەوەی پـــاش پشووی هاوین بچێتەوە تاقیکردنەوە تا پۆلی سێیەم تەواو بکا • پێویستیی خوێندنی کچەو ئیش و کاری ڕۆژانەی مالەوە تەواو دژو پێچەوانە بوون • کتێب و دەفتەرو گۆشەپێو ڕاستەی لە دەلاقان کەوتبوون و لەگەل پیالەو پەرداخ و دەرمان تێکەل ببون • خۆیشی دەچوو لە کوژیەك لەسەر عەرد دادەنیشت و بێ هوودە هەولی دەدا بیری لە بازنەو لاکێشەکان بخاتە کارو لە ژمارەکان وورد بێتەوە • دواجار مالی بەجێهێشت و کتێب و کەرەســـتەی ئەندازەی لەبن عەبا ناو ڕۆیشت چوە مالی خوشکی کە لە مێژ نەبوو مێردی کردبوو و مێردەکەیشی نەختێ دوای گواســـتنەوەی بۆ ئیش کردن چوبوە گوندان • ئەم هەموو بارە قورسەی ژیانی ڕۆژانە ، کە دوو ژنی نەخوێندەوار لە مالێ هەبوون و هەموو خێزانەکە پێکەوە دەژیان ، ئیشی ئەو مندالانـــەی زۆر شڕ کردبوو کە دەچوونە قوتابخانە • لە هەر شوێنێکی وەکو مەلبەندی شارستانی سلێمانی کە کچ دەچنە قوتابخانە ڕۆژێ چەند سەعاتێك لە مالەوە دوور دەکەونەوە ، ئیدی لەو مەشق و ڕاهێنانە دەپچڕێن کە بۆ ئامادەبوون بۆ

(٨٦) بۆ زانیاری زیاتر ب : کۆنوای ١٩٢٧ ، ٣٣٤ ود .

ژیانی ژناتی‌و دایکێتی دوارۆژ پێیان دەکرێ • ئەگەر بێت‌و وەکو مـالی تەرجومانەکەم لە سلێمانی ، کچی پارچەلە بچنــە قوتابخـانەو کچی گەورە مامۆستا بن مەگەر کاتی پشوودان ئەگەرنا هەموو چێشت‌لێنـانو هیربـار شووشتن‌و ڕێژەوپێژەو هەموو پێویستی‌یەکی ئەو (١٤) سەر خێزانە دەکەوتە ملی دوو ژنە نەخوێنـدەوارەکە • سەرباری ئەمــە دەغـڵ شـووشتنەوەو نان‌کردنیش هەیە کە لە شارستانێتی ئێمەدا بە مەکینە دەکرێ •

ئەگەر ئەو کچە لەماڵەوە نەبێ کە کاروباری ماڵ جێ‌بەجێ دەکا ئەوا ئەو ژنەی لە ماڵەوە دەمێنێتەوە کارێکی سەخت‌و قورسی دەکەوێتە ئەستۆ • بەم جۆرە ، ئەو دابەش‌کردنی کارەی ماڵ کە لە بەینی نەوەکان هەیەو بچووك خزمەتی گەورە دەکا ، تێك دەچێ‌و هەڵدەگەڕێتەوە • ئەو دەسەڵاتە پتەوەی خێزانیش کە لە گوندان ماوە دەتوێتەوە • منداڵ هــەر لە گچکەیی‌یــەوە دەچنە دوای ئیشی خۆیانەوەو بەرە بەرە کە گەورە دەبن ئەرکی سەرشانیان زیاد دەبێ • ڕژێمەکە وایە بچووك خزمەتی گەورە دەکات‌و کچ خزمــەتی کوڕ دەکات •

بیشۆپ (٨٧) دەڵێ جێی داخە کە منداڵی ئێرانی دەوری منداڵێتی‌یـان نی‌یە • لۆنگریك‌و ستۆکس(٨٨) باس‌دەکەن کە لە ئێران دەوری منــداڵێتی تەمەنێکی دیارو تایبەتی‌ی نی‌یە• مەسەلە ئەوەیە ئاخۆ بە گەورەی دادەنێن یان نا ؟ بەم جۆرە تا بتوانن ئەو ماوەیە کورت دەکەنەوە کە منداڵی پێدا دەڕوا تا دەگاتە ڕیزی گەوران‌و دەبێتە خاوەنی لێپرسینەوە •

بەلای منەوە ، شارستانێتی‌و جۆری قوتابخانەی لای خۆمان بارێــکی زۆر گرانتر دەخاتە سەر منداڵان تا ئەوەی کوردان • ئێمە لە کاتی ئیش‌و لــە کاتی بێ‌ئیشی‌دا منداڵ لە گەوران هەڵداوێرین بۆ ئەوەی بتوانن پاشان داوای

---

(٨٧) بیشۆپ ١٨٩١ ، ٢١٨ •
(٨٨) لۆنگریك‌و ستۆکس ١٩٥٨ ، ١٩٣ •

قورسی کۆمەڵی پیشەسازی بەجێ بێنن • ئەنجام ماڵ دەبێ بە ئێستـــگەی خزمەتگوزاریو هەموو پێویستی‌یەکی منداڵی تێدا کۆ دەبێتەوە بۆ ئـــەوەی منداڵ بتوانن بچنە قوتابخانەو وایان لێ‌بێ بتوانن ئەو خزمەتە بە باشی بکەن کە لی‌یان ڕەچاو دەکرێ • ماڵ ئەو شوێنە نی‌یە کە منـــداڵی تێـــدا ببێ بـــە ئەندامی کۆمەڵێکی بچووكو ئەركو شوێنی تایبەتی خۆی بناسیو لە چوونە قوتابخانە زووترو چاکتر پێ‌بگات •

وا دیارە قوتابخانە لەناو کوردان دینداری وەلا دەنێ • دیار بوو لـــە سلێمانی ئایینو دابو دەستووری ئایینی‌یان بەشتێکی مێژوویی دادەنـــا • ئەو کوڕو کچانەی دەچوونە قوتابخانە هیچیان نوێژیان نەدەکرد • دیـــارە داواکاری گرانی ئایینی ئیسلام لەگەڵ قوتابخانەدا دژە • بەڵام دەبێ چ شتێ هەبێ جێی ئایین بگرێتەوەو ئەو دڵنیایی‌یە قووڵە گیانی‌یەو ئەو مێشـــك هێمنی‌یە مسۆگەر بکات کە من لای ئافرەتە لادێیی‌یە نەخوێندەوارەکـــان هەستم پێ دەکرد ؟

لە سلێمانی کوڕ هەر لە (٦ ــ ٧) ساڵی‌یەوە دەکەونە ناو ژیانی دەرەوەو سەرشەقام • گۆڕەپانی یاری‌کردن نی‌یە چونکە لایان وایە منداڵ نابێ وەختی خۆی بە یاری بکوژێ • بۆ ئەوەی هەقی خۆی بدەینە ژیانی دەرەوە دەبێ ئەوەمان لە بیر بێ کە زەلامیش هەر لە دەرەوەن کەچی ئـــافرەتو منـــداڵی سەرکەوبنکە لە ماڵەوە دەرناچن • کوڕو زەلام لـــە کاتی ئیـــشو لە کاتی بێ‌ئیشیش هەر لە دەرەوەن جا منداڵ لە دەرەوە شت لە زەلامان فێر دەبێو پەروەردەی خۆی وەردەگرێ • بۆ ئەمەش دەبێ بگەڕێینەوە لای گریـــکی کۆن ، لەوێ شتی وامان [89] بەرچاو دەکەوێ کە چاکەو خراپەی ئەو جۆرە پەروەردەیە لێك جودا بکاتەوە •

قورعان لە سوورەتی (٤) ، ئایەتی (١)دا دەڵێ : «ووریای ئەرکی خۆتان

---

(٨٩) ب : یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٦٦ لەبارەی بارو دۆخی تورکانەوە .

چالاکی	(١) دەرەبەگایەتی دێ		(٢) جوتیاران		(٣) مەڵبەندی خوێندەوار		(٤) مەڵبەندی نەخوێندەوار	
	کچ	کوڕ	کچ	کوڕ	کچ	کوڕ	کچ	کوڕ
ئیشی ماڵەوە	×		×		×		×	
ئیشی دەرەوەی ماڵ			×	×				
چوونە قوتابخانە		×			×	×	×	×
ژیانی دەرەوەو شەقام		×		×		×		×

شوێنی منداڵ لە ماڵەوەو لە دەرەوەی ماڵ .

لێکدانەوەی خشتەکە :

لە هەر چوار مەڵبەندا کچ بە گوێرەی تەمەن هاوکاری ئیش‌و کاری ماڵەوە دەکەن‌و بەمەوەش کچ مەشقی ڕاپەڕاندنی چالاکی‌یەکانی ماڵ وەردەگرێ . کچی فراژی خوشك‌و برای بچووك بەخێو دەکاو بەمەوەش فێری بەخێوکردنی منداڵ دەبێ .

کچی مەڵبەندی ساکاری جوتیاران لە ئیشی دەرەوەی ماڵ یارمەتی ئافرەتی گەورە دەدات وەکو چوونە بێرو ئاوهێنان ...

کچی مەڵبەندی شار ، واتە مەڵبەندی خوێندەوارو نەخوێندەوار هەموو دەچنە قوتابخانە .

مەشق‌و ڕاهێنانی کوڕان لە دەرەوەو سەرشەقامە . کوڕ لەگەڵ پیاوان دەچنە دەرەوە . لە مەڵبەندی دێدا بەشداری ئیشی کشت‌وکاڵ دەکەن . دەچنە بەر مەڕو بزن ، ئالیك پەیدا دەکەن .

لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا کوڕیان دەنێرنە کەرکوك‌و سلێمانی بۆ چوونە قوتابخانە .

کوڕ لە هەر دوو مەڵبەندی خوێندەوارو نەخوێندەواری شار دەچنە قوتابخانە .

لە مەڵبەندی جوتیاران ئەگەر قوتابخانە لەدێدا هەبێ‌و ڕێ لە ئیشی منداڵان نەگرێ کوڕ دەنێرنە قوتابخانە .

بن بەرامبەر بە خوا ...و بەرامبەر بە سکان ...»* مندالّ تا ڕادەیـەکی زۆر ئەم فەرمانە بەجێ دێنن . بۆ ئەوەی پەیوەندی دایكو کوڕمان پـتر بۆ ڕون بێتەوە دەڵێم جارێکیان گەنجێکی کوردم دی دایکی نەخۆشی کردبوە کۆڵو بە گرد هەڵدەگەڕا بۆ ئەوەی بیباتە نەخۆشخانە بچکۆلانەکەی هەواری ئاوبەستی دۆکان ، بێ‌گومان ئەم جۆرە هەڵگرتنە زۆر لە سواری کـەرو ئێستر خۆشتر بوو (٩٠) .

ژنهێنـان :

قورعان دیاری کردوە کە پیاو چ ژنێکی پێدەشێو (٩١) چی پێ ناشێ. پیاو ئەمانەی پێناشێ : دایکی (یان هەر باوەژنێکی) ، کچی یان نەوەی ، خوشکی دایکی ، خوشکی باوکی ، خوشکی خۆی ، کچی برای ، خەسووی،

---

* ماموستا مەلا عبدالکریمی مدرس لە بارەی ئەم ئایەتەوە لە بەرگی دووەمی تەفسیری نامیدا (ل ٢٣٤ ـ ٢٣٥) دەڵێ :

«وە لە خودا بترسن لەبارەی حقووقی ناوتان : دەست درێژ مەکەن بە ناحەق بۆ حەقی کەس نە پیاو نە ژن ؛ چونکی ئێوە لە حقووقا وەکـو یەك وەهانە. هەمووتان لە ئادەمو ئادەم لە گڵە . ئەو خودایە کە هەمـوو هۆشیارێ دان ئەنێ بە وجوودیاو ئەڵێ هەیەو تەوانایە ، ئەو خودایـە کە ئەوەندە گەورەیە لەلاتان یەکێکتان داوای شتێ بکا لە یەکێکتان بە هۆی ناوی ئەوەوە داوای ئەکا ، ئەڵێ : بۆ خاتری خوا ئەم شتەم بدەرێ . ئەو قسە بکە ئەوە مەکە ، بۆ خاتری خوا خزمەتم بکە ، ئازارم مەدە ... وە خۆتان بپارێزن لە بڕینی حقوقی میهرەبانی پێویست لەناو خزمانا ؛ چونکی بێجگە لەوە هەمووتان لەگەڵ هەموو کەسێکدا هاوڕشـتەنو ئەڕۆنەوە سەر ئادەم لەگەڵ خزمەکانا نزیکترنو حقووق لەناوتانا زۆرە ، وە بڕینی ڕشتەی میهرەبانی خزمایەتی ئەبێ بە هۆی گەلێ ئازارو بێزاری تەنهایی‌و گشتی » ـ و .

(٩٠) لەبارەی بارو دۆخی ئێران ب : بیشۆب ١٨٩١ ، ٢١٨ :

« ... دایك کە دلسۆزی کوڕەکەیەتی ، کە کوڕی گـەورە بـوو ئـەو پاداشتەی دەداتەوە ، خۆشی‌و دڵنیایی دایکی بە ئەرکی خۆی دەزانێو ئارەزووی لە چی بێ بە دەسـتووری دادەنێ ، تـا زۆریش دەکـەوێتە سـالانەوە ... » .

(٩١) سوورەتی ٤ ، ئایەتی ٢٢ ، ٢٣ .

زڕخوشکی • پێك نەشیان وەنەبێ تەنیا خزمی پشتو ئەو خزمـانە بگرێتەوە کە بە ژن تێکەڵ بووین • بگرە خزمی شیریش دەگرێتەوە کە وەکو خـزمی پشت وایە • پیاو دەتوانێ لە بنەماڵەی خۆیەوە ژن بێنـێ • لە خزمـەکانی ئەمانەی پێ‌دەشێ : (٩٢) دۆتمامو کچە پوور ، کچی دۆتمامو کچی پوورزا ، واتە منداڵی مامو پوور ، منداڵی مامی باوك یان دایك ، پووری باوك یـان دایك (٩٣) • لە مانەی کە پێی دەشێ دۆتمام لە هەموویان پەسندترە • ئینجا کچە پوور • زاراوەی خزمەکان ئەمانەن : « ئامۆزا » کچی برای بـاوك ، «پوورزا» کچی خوشکی باوك ، «خاڵۆزا» کچی برای دایك ، «پوورزا» کچی خوشکی دایك •

لەو ماڵانەی لێیان بووم ، لە چینی بەرزی کۆمەڵی دێ دیم کوڕ کچی برای باوکی بێنێ • لیچو (٩٤) بارت (٩٥) دەڵێن کورد ئەم جۆرە ژنەیان بەلاوە پەسندە • لە ماڵی شێخ تەیفووری تۆپـزاوە ، ژنـەکە کچی برای بـاوکی مێردەکە بوو لە سەرگەڵوو • لە سەرکان ، شێخ سێ کوڕی بە ژنی هەبوو • لەمانە دوویان دوو خوشکیان هێنابوو کچی برای باوکی خۆیـان بوون • لیچ لای وایە کاربەدەستانی دێ هەروەکو (ژنهێنانی پادشاکانی ئەوڕوپای سەدەکانی ناوەڕاست) هەر (بە نیازو مەبەستی دۆستایەتی سیاسی‌یەوە) ژن

(٩٢) جوینبۆل ١٩١٠ ، ٢١٨ ود .
ــ ب : گرانڤیست ١٩٣٩ ، ٦٥ ود .
ــ ب : لێن ١٩٤٤ ، ١٦١ ود .

(٩٣) ب : بارث ١٩٥٣ ، ١٣٧ .

(٩٤) لیچ ١٩٤٠ ، ٢٠ .

(٩٥) بارث ١٩٥٤ ، ١٧١ .

ــ دیکسۆن ١٩٥١ ، ١٤٠ ، ١٤٧ باس دەکا کە دۆتمام هێنان لەناو خێڵە عارەبەکانی عێراقیش هەیە ، بلاکمان ١٩٢٧ ، ٣٨ دەڵێ لەناو جوتیارەکانی میسریش هەیە .

زاراوەکانی خزمایەتی

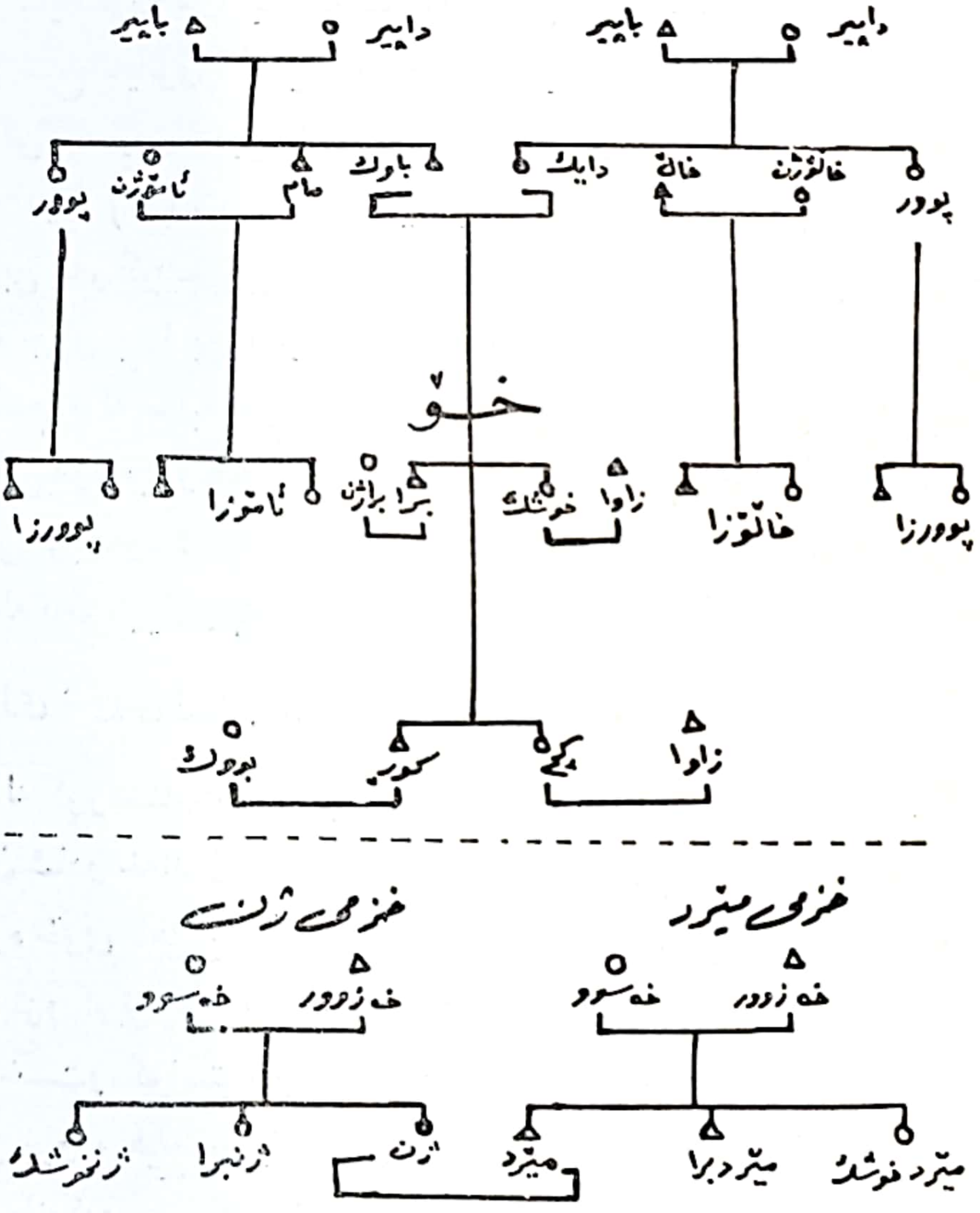

[بڕوانە : لیچ ١٩٤٠ ، ٦٢ـ بارث ١٩٥٢ ، ٢١]

دێنن (٩٦) • من بە تاقی‌کردنەوەی خۆم شتی وام نەدی ، چونکە ئەوانـەی من دیمن بریتی‌بوو لە هێنانی کچی برای باوك کە لە ناوچە ئیسلامی‌یەکان‌دا زۆر باوە •

دەیانگوت دوو بنەماڵە دەتوانن ژن بە ژنی بـکەن • تەرجومانەکەم‌و برای شێخ تەیفوور گوتیان ئەگەر یەکێ بچێتە داخوازی کچێـك‌و کچـە برایەکی گەورەی هەبێ داوا دەکەن کە ماڵی زاوا کچێك بدەنە کوڕەکەیان• کە لە کوڕە (١٨) ساڵی‌یەکەی شێخی تۆپزاوەم پرسی گوتی ئەوەی لە چینی ئێمە بێ هەر کچێکی بیەوێ دەتوانێ بیهێنێ • بەڵام وێ ناچێ قسەی ئـەو کوڕە جێی بڕوا بێ • جا دەمەوێ باسی باری ڕاستەقینەی ناوماڵەکانتـان بۆ بکەم • لە مەڵبەندی ساکاری دێ‌دا (تۆپزاوە) سێ جار دیم ژنیان لـە سلێمانی‌یەوە هێناو ژنەکان هەیبەت‌و گرانی‌یەکیان بە گوندەکە دابوو • لـە لایەکی تریشەوە ، لە مەڵبەندی خوێندەواری شار زۆریان حەز دەکرد بـە ژنان لەگەڵ خێزان‌و بنەماڵەی ناسراوو خانەدان تێکەڵ بین •

جیاوازی شوێنی ژن‌و پیاو لە کاتی ژن هێنان‌دا :

لە کوردستان‌دا ، ئەو بووکانەی من دیمن هیچێکیان وەکو بووکی لای خۆمان شادو خەندان نەبوون • لە کوردستان‌دا ، بووك یان ئەوەتە هەر هیچ بەسەرە خۆی ناهێنێ یان وا پێشان دەدا کە هیچ لە گۆڕێ نی‌یە یان ئەوەتـە خۆی کزو کوێر دەکا • کاتێ کە جیازو تەدارەکیان بۆ خوشکی تەرجومانەکەم ڕێك خست‌و گواستیانەوە ، ڕۆژی پێش زەماوەندو گواستنەوە زۆر شڕو شپرێو بوو • هیچ جیاوازی‌یەکی وای پێوە دیار نەبوو • کە هۆی ئەمەم لە تەرجومانەکەم پرسی وەڵامی دامەوە گوتی عادەت نی‌یە بـووك بەشداری تەدارەك ڕێك‌خستن بکات‌و شەنگ‌و تاقەت لە خۆی ببڕێ • بێجگە لەمەش

(٩٦) لیچ ١٩٤٠ ، ٢١ •

بووك نابێ به له خۆ خه‌فتنه‌وه وا پێشان بدا كه حه‌زی لێ‌یه به مێرد بچێ • گراڤیست كه له زه‌ماوه‌ندو بووك‌گواستنه‌وه‌ی فه‌له‌ستین ده‌كۆڵێته‌وه باسی شتی وا ده‌كا كه له كوردستانیش هه‌یه ، ده‌ڵێ (٩٧) زاوا به خۆو به ماڵو خێزانو به دۆستو براده‌رانه‌وه هه‌موو شادو به‌كه‌یفو بێ‌غه‌من • ماڵی زاوا زه‌ماوه‌ند ده‌كه‌نو ده‌یكه‌نه به‌زمو گۆوه‌ندو هه‌را كه‌چی بووك داخ بۆ چاره‌نووسی خۆی ده‌خوا ؛ ئه‌ی له ماڵه باوانی ده‌رناچێتو ئه‌و ماڵه یه‌كێكی لێ كه‌م نابێ ؟ بێجگه له‌مه‌ش گراڤیست ده‌ڵێ جوان نی‌یه بووك به‌كه‌یف بێ•

كاتێ كه بۆ برای ته‌رجومانه‌كه‌م چوونه داخوازیو باسی به‌زمو زه‌ماوه‌ند كرا ته‌گبیریان كرد كه به‌زمو ئاهه‌نگێكی خۆش بگێڕن • داوا له دراوسێ‌كه‌یان بكه‌ن بۆ ماوه‌ی زه‌ماوه‌ند خانوه‌كه‌یان بۆ چۆڵ بكا ، خانوه‌كه حه‌وشه‌ی گه‌وره بوو و كه‌وتبوه ته‌نیشت ماڵیان ، بۆ ئه‌وه‌ی شایی لێ‌بكه‌ن• پاشان نامه‌یه‌كم بۆ هات له ٢٣ی ئابی ١٩٥٨ بۆم نووسرابوو ، له نامه‌كه‌دا باسیان كردبوو كه له دوو (٦٠٠) كه‌سیان گێڕاوه‌ته‌وه‌و له به‌یانی‌یه‌وه تا نیوه‌شه‌و شایی‌یان كردوه • كوڕه‌كه پێش ئه‌وه‌ی ژن بێنێ ته‌نیا دۆشه‌گێكی هه‌بوو له ته‌نیشت دۆشه‌گی ئه‌وانی‌تری ڕاده‌خستو له په‌نا ئاوێنه‌وه‌ش ده‌لاقه‌یه‌كی هه‌بوو شتو مه‌كی خۆی لێ داده‌نا • هه‌موو جارێ له قوژبنێكی دیوه‌خانه خۆی ده‌گۆڕیو بێجامه‌كه‌ی (كه به‌رگی نووستنو كاتی بێ‌ئیشی بوو) له‌وێ فڕێ ده‌دایه سه‌ر كورسی‌یه‌ك • به كورتی بڵێین پێش ژنهێنان هیچ ژووری تایبه‌تی خۆی نه‌بوو به‌ڵام كه ژنی هێنا له سێ ژووره‌كه‌ی ماڵه‌وه ژوورێكیان بۆ خۆیو ژنه‌كه‌ی به‌تاڵ كرد • به‌م جۆره كوڕه به خۆو به ژنه‌وه شاییێكی بچووكو ساده‌و سه‌ره‌تایی له‌ناو خێزانی خۆیانه‌وه پێكه‌وه‌نا — ئه‌مه‌ش گۆڕانو پێشكه‌وتنێكی دیارو ئاشكرایه له پایه‌و شوێنی كوڕ له ماڵه‌وه •

---

(٩٧) گراڤیست ١٩٣٩ ، ١١٨ •

خوازبینیو ژنهێنـــان :

« زۆر ماڵ هاتوونەتە خوازبینیم » ، ئەمە بوو وەڵامی تەرجومانەکەم ئەو کاتەی کە لێمپرسی داخۆ قەت دەرفەتی مێردکردنی بۆ نەڕەخساوە ؟ بـە جۆرێکیتر بڵێین شانازی بەوە دەکرد کە زۆر خێزانو بنەماڵە داوایان کردوە. لە ناوچەی ئیسلامەتیدا کە ژنو پیاو تەواو لێکدابڕاونو پیاو لە خزمە هەرە نزیکەکانی خۆی بترازێ کە پێی ناشێن چاوی بە هیچ ئافرەتێ ناکەوێ ، چوونە خوازبینی سەرەتاو ڕێخۆشکردنە بۆ ژن هێنان .

لە سلێمانی ، لە ماڵی تەرجومانەکەم زۆر لە نزیکەوە ئاگاداربووم کە بۆ گەنجەکەی ماڵەوە چوونە خوازبینی ئەو کچەی کە بە تەما بوون بـۆی بێنن . دەستپێشکەری لە گەنجەکە خۆیـــەوە بوو . خـــۆی مـــامۆستای سەرەتایی بوو ، تەمەنی بیستو شەش ساڵ بوو و هێشتا لەناو ماڵدا بوو . دوای ئەوەی کە خوشکێکی بە مێرد چوو بە شێنەیی لەگەڵ خوشکیتری (تەرجومانی من)و باوەژنی کەوتە گفتوگۆ . بە ڕۆژ ، واتـــە بە ئاشـــکرا ، باسیان نەدەکرد . ئێواران کە هەموو لا پاڵ دەکەوتن ئەو دەچوو لـــەگەڵ هەر دوو ئافرەتەکە دەیکردە چپەچپ . دەیگوت داخۆ لەو ماڵانەی چوونەتە سەردانیانو دەیانناسن چ کچی جوانو لێوەشاوە نییە بچنە لای دایـــکیو بۆی بخوازن ؟ کوڕە هەنـــدێ پارەی پاشـــەکەفت کرد بـــوو ، فلس فلس گرتبووی ، لە پۆستەی دانا بوو (نەك لە بانق) . ئێستا پارەکەی گەیشتبوە ئەو ڕادەیە بایی نەختی کچێك بکا . گوایە پارەکەی گەیشتبوە (٥٠٠) دینار. بەڵام بۆچی خوشکیو باوەژنی ناردە داخوازیو دایکی خۆی نەنارد ؟ بۆیە دایکی خۆی نەنارد چونکە دایکی خۆی کۆلەوارو کۆنەپەرست بوو کەچی ژنە گچکەی [٩٨] باوکی کۆلکو کنکترو بە دەمو زارتر بوو . کچێکیان بـــۆ دەستنیشان کرد کە کاتی خۆی لە قوتابخـــانەی گۆیژەی کچـــان بوو کە تەرجومانەکەم لەوێ مامۆستا بوو . لەبەر ئەوەی کوڕو کچە سەر بە دوو

---

(٩٨) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ١٩٣ .

خێزانی خانەدانی سلێمانی بوون هیچ پەیوەندی‌یەکیان لە نێودا نەبوو •
هەموو پەیوەندی بەینیان ئەوەندە بوو جارێکیان کچە عەبای لە خۆی دابوو و ڕاسپێری‌یەکی بۆ ماڵی مامۆستاکەی هێنابوو و پێ‌یان‌گوتبوو ئەو کوڕەی تازە چوە دەرەوە برای مامۆستاتە • باسی کچەکەیان دەکرد دەیانگوت (زۆر بە ئەدەبە) • ئەمەش مانای وایە کە ئادگاری ڕێك‌و پێکە ، ڕەفتاری باشە ، پەروەردەی تەواوە ، ماڵی پێ‌بەڕێوە دەچێ • ئەم دوو خێزانە هیچ خزمایەتی‌یان لە نێوان‌دا نەبوو •

لەبەر ئەوەی کە من‌و تەرجومانەکەم بە سەفەر چووبووین ، داخی گرانم ، دوو گفتوگۆی بەراییم لە دەست چوو کە لە بەینی ئافرەتەکانی ماڵی کوڕەکەو دایکی کچەکە کرابوو بەڵام پێ‌کەوتم کە زڕدایکی گەنجەکە لەگەڵ ژنە ناسیاوێکی خان‌ومان ، کە منداڵی دەوڵەمەند بوون‌و سەرو سامانێکی زۆریان هەبوو ، یەکەم جار ڕۆژی چوار شەممەی (٢٨)ی ئابی ١٩٥٧و دوەم جار ڕۆژی هەینی (٣٠)ی ئاب بۆ ڕێگا خۆش‌کردن‌و پێشەکی دامەزراندن چووبوونە ماڵی کچە • کە بۆ جاری سێ‌یەم چوون من‌و تەرجومانەکەشم لەگەڵیان چووین • ئەم جارەیان چوار ئافرەتی ماڵی کوڕە لەگەڵ تاقە ئافرەتێکی ماڵی کچە ، کە دایکی بوو ، قسەو گفتوگۆیان کرد • کە چووین لە ژووری میوانان دانیشتین • ژوورەکە کەوتبوە لاتەنیشتێکی داڵانەکەو دەرگای لەلای هێروە بوو ، پێش ئەوەی بگەیتە ناو حەوشەو ژوورەکانی ماڵەوە • قەت هیچیان نەدایێ تەنانەت ئاوی ساردیشیان پێشکەش نەکردین ئەمە مانای ئەوە بوو کە تا ئەو وەختە هێشتا قسەیان نەگەیشتبوە یەك • لە ژوورەوە ، لەسەر قەنەفەی بڵندو ناخۆش‌و لەسەر کورسی ناڕەحەت دانیشتین • ژوورەکە ڕووت‌و قووت بوو • لە عانی گفتوگۆدا ئامۆزایەکی(٩٩)

(٩٩) ئەو دەڵێ (cousin) پیاو نازانێ مەبەستی کامەیە ، چونکە ئەم ووشە ئینگلیزی‌یە لە کوردی‌دا ئەم هەموو کەسانە دەگرێتەوە :
١ ــ ئامۆزا (کوڕی برای باوك) ٢ــ دۆتمام (کچی برای باوك) ٣ــ پوورزا

کچە هاتە ژووری ، ئیدی باسەکەیان تەپس کرد (١٠٠) •

لە سەردانی سێیەم لە دوو بابەتیان کوڵییەوە : یەکێ ئەو زانیاری‌یە بوو کە ماڵی کچە دەرهەق ڕەوشت‌و ڕەفتاری کوڕەکە کۆیان کردبووەوە ، ئەوەی‌تریش ئەوە بوو کە مارەیی چەند بێ‌و بە چی بدەن ؟

بە پێی تاقی‌کردنەوەی من دەبوایە لەم قۆناغەدا مارەیی کچە دیار بکەن‌و بیبڕنەوەو بۆ ئەو کاتە نەیهێڵنەوە کە ئیشەکە دەکەوتە بەر دەستی زەلامان‌و کچە مارە دەکرا ••• هەڵبەتە ماڵی کوڕە پێش ئەوەی بچنە داخوازی کچە باش وێ دەکەون داخۆ کچەکە خۆی چۆنەو خێزانەکەیان چۆنە ئینجا دەچن ؛ کەچی ماڵی کچە هیچ ئاگایان لە چ نی‌یەو تەنیا پاش سەردانی یەکەم دەرفەتیان دەبێ تاقیبی زاوا بکەن‌و لەو شوێنەی کە زۆربەی کاتی ئیش‌و کاتی بێ‌ئیشی تێدا دەباتە سەر بە پرسیار لە خوو و ڕەوشتی بکۆڵنەوە • ئەو جارەی من لەوێ بووم لێم کۆڵی‌یەوە گوتیان کوڕە لە چاخانان زۆر (مەیسیر) دەکا ، مەیسیر قومارێکی خۆوبەختی عارەبی‌یە • (سورەتی (٥) ، ئایەتی (٩١)ی قورعان قوماری قەدەغە کردوە) • بەڵام تەرجومانەکەم کە خوشکی گەنجەکە بوو ، زۆر بە توندی ئەم قسەو قسەڵۆکانەی ڕەت کردەوەو گوتی خوا لەسەر ڕانی ئاگا لێ‌یە برام شتی وای نەکردوە • بابەتی دووەم کە قسەیان لێ‌کرد ئەوە بوو مارەیی چەند بێ‌و چەندی لێ بە چەک‌و خشڵ بدەن‌و چەند بە کەل‌و پەلی ناوماڵ بدەن‌و ••• هتد • تەرجومانەکەم کە باسی مارەیی‌و

(کوڕی خوشکی باوک) ٤ـ پوورزا (کچی خوشکی باوک) ٥ـ خاڵۆزا (کوڕی برای دایك) ٦ـ خاڵۆزا (کچی برای دایك) ٧ـ پوورزا (کوڕی خوشکی دایك ٨ـ پوورزا (کچی خوشکی دایك) ـ و •

(١٠٠) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ١٩٤ کە لەبارەی دەستووری موسڵمانەکانی سێراجێڤۆ دەڵێ :
« کە کوڕ لە ماڵی دەزگیرانی بێ دەزگیرانەکەی ناچێتە مەجلیسی کوڕەکە، بەڵام کچە دەتوانێ لە حەوشەو داڵان خۆی پێشانی کوڕە بدا ...» •

ئەندازەی مارەیی دەکرد بە پێچ‌و پەناوە دەیگوت : «چ بۆ کچە بکەین ! » بابەتێکی‌تریش هاتە پێشەوەو لێ‌ی‌دوان ئەویش بریتی بوو لە ئادگاری گەنجەکە • جێ‌ی سەرنجە هەر چەندە کە وێنەگر لە سلێمانی هەبوو بەلام گەنجەکە وێنەی خۆی نەگرتبوو بۆیان ڕەوانە بکا • جا تەگبیریان کرد کە دایکی کچە ــ عەباو پێچە لە خۆی بدا ــ بە سواری ترومبێل هێدی بە بەر دوکانی بچووکی کارەبایی باوکی گەنجەکەدا بڕوا (ئەو وەختە پشووی هاوین بوو و کوڕەکە لە دوکان بوو)و تەماشای ئەو گەنجە بکا کە لەوانەیە دڵی بگرێ‌و کچی خۆی بداتێ •

بە تەما بوون گفتوگۆی سێ‌یەم دوا ئەڵقەی گفتوگۆی ژنان بێ‌و ببڕێتەوە • پاش گفتوگۆی سێ‌یەمی ژنان دایکی کچە مەسەلەکە بە مێردی ڕادەگەیەنێ‌و ڕازی دەکا کە ژن پێك هاتوون ، ئیدی لەوە بەولاوە مەسەلەکە دەکەوێتە بەر دەستی پیاوان • کوڕەکە لەگەڵ باوکی‌و هەندێ برادەر (١٠١) دەچن لەگەڵ باوکی کچە کە «وەلی»یەتی (١٠٢) دادەنیشن • لە بارەی ئەم دانیشتنەوە لەلادێ ، بیستم جارێکیان ١٥٠ زەلامی گوندی گەنجەکە چووبوونە خزمەت باوکی کچەو سوپاسیان کردبوو کە کچی خۆی داونەتێ • ئەمانەش کە دۆست‌و دەستەبەری گەنجەکە بوون ، باوکی کچە چای دانێ‌و زاواش کلۆ شەکری قەندی بەشی‌یەوە کە بە بۆنەی وا بە کاردێ • ڕەنگە لای کوردان ، ئەمە لەباتی ئەو جەمە بێ کە گرانڤیست (١٠٣) دەڵێ عارەبی فەلەستین بۆ هەردوو خێزانەکە دەیکەن‌و پێکەوە دەیخۆن •

---

(١٠١) ب : ئەوەی لێن ١٩٤٤ ، ١٦٣ لەبارەی عارەبی میسری باسی کردوە .
ــ ب : ئەوەی لێڤی ١٩٥٧ ، ١٠٨ لەبارەی هەل‌ومەرجی گشتی موسلمانان باسی‌کردوە .

(١٠٢) مەرج نی‌یە هەر باوك وەلی بێ . ئەگەر باوك نەبوو باپیر یا سەرەوەتر ، سەرەوەتر ، برا ، مام بەپێی ڕێ‌و شوێنێکی لە ئاییندا دیاری‌کراو دەبن بە وەلی‌و هەقی بە مێرد دانی کچیان هەیە ــ و .

(١٠٣) گرانڤیست ١٩٣٩ ، ١٠٥ ، ١٠٦ .

تەرجومانەکەم گوتی وا چاکە پاش ئەم دانیشتنەی سێیەم ماوەیەك پێ بچێ ئینجا زەلام بۆی بکەونە خۆ ؛ چونکە بۆ ماڵی کوڕەکە باش نییە واپێشان بدەن کە زۆر پەرۆشن ژنەکە بێنن جا لەبەرئەوەی گەڕامەوە دانیمارك بۆم نەکرا لەوێ لەگەڵ مەسەلەکە بەردەوام بم ، بەلاّم پاشان حەلیمە نامەیەکی بۆ ناردم هەندێ دەنگ‌و باسی تازەی تێدا بوو ، نووسیبووی :

[تکایە لەبارەی براژنمەوە پرسیارت کردبوو . براژنم ئەو کچە نییە کە لەگەڵ تۆدا چووینە ماڵیان ؛ چونکە لەگەڵ ماڵەکە ڕێك نەکەوتین ، جا کچێکی‌ترمان لە بنەماڵەیەکی خانەدانی کورد بۆ هێنا ، باوکی ئامۆزای شێخ مەحموودە کە تۆ بابا عەلی کوڕیت دیبوو] .

لەم نامەیەدا دیارە کە ماڵی کوڕە دەتوانن نەختێ دوای خوازبینی ، مەسەلەکە هەڵبوەشێننەوەو وازی لێ بێنن ، کە دەڵێ : (کچێکی‌ترمان ... بۆ هێنا) لەم قسەیەدا دیارە کە گەنجەکە خۆی نا بەڵکو ماڵەوەیان‌و بەتایبەتیش ئافرەتەکان بووکیان گۆڕیوە . هیچ باسی ئادگارو لێهاتوویی کچەکە ناکەن . لە مەڵبەندی شارستانیدا لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کە خزمایەتی لەگەڵ خێزانێکی خانەدان‌و دیارو پایە بەرزی کۆمەلاّیەتی بکەن . بە کورتی وەری‌بگرین ، دۆزینەوەو داخوازی‌کردنی بووك لەناو ماڵەوە نابێ . لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا هێنانی دۆتمام (کچی برای باوك) باوە . ژن‌هێنان سیاسەتی خێزانە . پیتەیەکی زۆر بە ناوبانگی کۆمەلاّیەتی ئەو ماڵە دەکەن کە دەیانەوێ بە ژن لەگەڵیان تێکەڵ بن . ئافرەتەکانی ماڵی کوڕە بووك دەبیننەوەو هەوڵی بۆ دەدەن چش با وەکو باسمان‌کرد تەقەلای یەکەمیشیان سەر نەگرێ . ئافرەت یەکەمجار (١٠٤) دەچنە داخوازی‌و پاشان

(١٠٤) گرانقیست ١٩٣٩ ، ٨٣ .
– هانگی ١٩٠٧ ، ١٩٣ (لەبارەی موسلمانەکانی بۆسنیا) .
– لێن ١٩٤٤ ، ١٦٢ .
– لێڤی ١٩٥٧ ، ١٠٨ .

پیاوی هەردوو بنەماڵە بڕیاری لەسەر دەدەنو کۆتایی پێدێنن •

کچ دەتوانێ ناڕەزایی بەرامبەر مێردکردن پێشان بدا بەڵام بۆیان باس کردم کە ئەمە سووکایەتی‌یەکی گەورەیە • بە گوێرەی یاسا باوکو باپیر بەو ناوەی کە (وەلی) کچەن هەقیان هەیە بێ ئەوەی پرسی پێبکەنو (قرێر)ی لێوەربگرن ، بە شووی بدەن (١٠٥) •

لە هەمان کات‌دا کچە کورد دەتوانێ بە شێوەیەکی گشتی دژی مێردکردن بوەستێ • تەرجومانەکەم کە کچێکی زۆر ژیرو زیرەك بوو ، چاوی لەوە بوو کە خوێندن لە دەرەوە تەواو بکا ، دەسەڵاتدارانی شاریش بە پێی توانا هەوڵیان دەدا بۆی جێبەجێ بکەن ، جا بۆیە ئەو وەختە حەزی نەدەکرد مێرد بکا • تووشی هیچ نموونەیەکی وا نەبووم کە دایك یان باوك بە کوتەکی کچی بە مێرد بدا • لەلایەکی ترەوە جارێکیان باوکێك کوڕی خۆی ناچار کردبوو کچی بێنێ کە پازدە ساڵ لە خۆی گەورەتر بوو جا کوڕە بۆ ئەوەی لەم ژن لە مل ڕاکردنە ڕزگاری ببێ هەڵاتو دایە کێوان بەڵام بێهوودە بوو باوکی چوو هێنایەوە • لە کوردستان‌دا ئەم ژنەو بەری مێردکردنەکەیشم دی کە کچێکی بچکۆڵانە بوو بەڵام تەنیا دوور بە دووری مێردەکەیم بینی •

لە بارەی تەمەنی بەمێرد دانی کچ نموونەی زڕخوشکی تەرجومانەکەمان لە بەردەستدایە کە لە دوازدە ساڵی بە بووك چوو • کە گوتمان داخۆ حەزی لە مێردە بێ دەنگ بوو (١٠٦) • دەیانگوت ژنو ئاوەدانی‌یەو بەری مێرد دەگرێ • لە تەمەنی ١٧ ساڵیو ١٨ ساڵی‌دا دوو منداڵی ببوو • ژنە

---

(١٠٥) ب : جۆینبۆل ١٩١٠ ، ٢١٠ : «وەلی چ باوك بێو چ باپیر دەسەڵاتی هەیە کچی نەبالق بە مێرد بدا بەو مەرجەی بیداتە یەکێکی وەك خۆیو بە نەختێکی باشی بدا » .

(١٠٦) کچ کە بێ دەنگ بوو مانای وایە ڕازی‌یە . ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ٢١٠ .

به خۆو به منداڵەوە زۆر ساغو سەلامەت بوون • له هەڵەبجه له ماڵێك بووم ژنێكی تێدا بوو ئەوسا تەمەنی (٢٥) ساڵ بوو ، به یازدە ساڵی مێردی كردبوو، ئەو كاتەی مێردی كردبوو مێردەكەی ٢٥ ساڵی بوو (١٠٧) ، ٦ ــ ٧ ساڵ پاش مێرد كردن ئینجا نۆبەرەی بوو • دەیانگوت له ناوچەكانی دەوروبەری تەوێڵە كه زۆر ماڵ به هاوین دەچوون ئیشیان لەناو باخچەی توان دەكردو كوڕو كچی هەرزەكار پێكەوە میوەیان دەڕنی ، كچ كچێنی خۆی پێ ڕانەدەگیرا هەر بۆیەش پێش ئەوەی كچ خۆی بناسێ به مێردیان دەدا • له بەڵخه بووك هەبوو ١١ ــ ١٢ ساڵی بوو • دەیانگوت بۆیه وا زوو ژن دێنن چونكه ژنی گەورەیان له ماڵەوە كەمەو ئیشیان زۆرە بەڵام مسۆگەر تا ٦ ــ ٧ ساڵ دوای ژن هێنان نۆبەرەیان نەدەبوو • كەواتە له كوردستانی خوارووودا ، هەروەكو هیند ، وێ ناچێ ، تا كچ تەواو پێ نەگا ، دایكێتی لا شتێكی ئاسایی بێ •

ڕەنگه وای بۆ بچی كه كچی ١١ ــ ١٢ ساڵی لەبارەی كابانییەوە كەم به كەڵك پیاو دێ ؛ بەڵام تەرجومانەكەم بۆی باس كردم كه كچ لەو تەمەنەدا ــ كه بەلای ئێمەوە هێشتا هەر منداڵه ــ هەر چەند تەواو كۆڵەوارو نەخوێندەوارە بەڵام زۆر چاك له ئیشی ماڵ ڕاهاتووەو تەواو شارەزای ئەو كردارو ڕەفتارەیە كه ماڵی نوێ لێی ڕەچاو دەكەن بۆیه هیچ گرفتی گەورە پەیدا نابێ • بەرامبەر بەمه ئەوەمان هەیه كه كابێری (١٠٨) دەرهەق بارو دۆخی دانیشتووە ڕەسەنەكانی ئوستورالیا باسی دەكا ، لەوێ بووك هەر منداڵە ، ٩ ــ ١١ ساڵانەو تەواو لەو ئیشانە ڕاهاتووە كه لێی ڕەچاو دەكرێ ، نەختێ زانیاری جنسی هەیه ، خۆی بۆ ئەركی ژناتی ئامادە كردوە ، بۆیه به هیچ جۆرێ ناشێ لەگەڵ كچه قوتابی ئەوروپی ئاوقوفی خۆی بەراوردی بكەین•

---

(١٠٧) لەبارەی لوڕەكانەوە فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٣٣ دەڵێ جاران عادەت بوو گەنجی (٢٠) ساڵی كچی (٩ ــ ١٢) ساڵی بێنێ •

(١٠٨) كابێری ١٩٣٩ ، ٩٣ •

مـارەکردن :

ئاهەنگی کلیسە یان مەدەنی گەورەترین نیشانەی مارەکردنی ژنە لـە ئەوروپا • لە کاتی ژنمارەکردندا باسی شـتی وەکو تـەلاقدانو مـردنی هاوسەرو پایەی ئابووری ئافرەت ناکرێ • زۆر لە مارەکردنو باری جیاوازی ژنو مێرد ناکۆڵنەوە ، هەر چەندە دەست لێکبەردان زۆریشـە بەڵام لـەو وەختەوە حسێبی بۆ ناکەن • مەسەلەی میراتیش ـ ئەگەر شتی وا هەبێ ـ پاشان تاووتووی دەکەن •

لە ئیسلامەتیدا ، ژنهێنان دوو نیشانەی هەیە : مارەبڕینو زەماوەندی بووکگواستنەوە •

هەروەکو لێڤی (١٠٩) باس دەکا مارەبڕین نیشانەی سەرەکی ـ من دەڵێم بنچینەیی ـ ژنهێنانە • بە گوێرەی قسەی تەرجومـانەکەم لە مەڵبـەندی شارستانی سلێمانیدا کە ژن مارە دەکەن دەبێ چوار پیاوی ماڵی بووک ئامادە بنو لە هەموویان گرنگتر وەلی کچەکەیە کە وەک دەستوورێک هەر باوکی خۆی دەگرێتەوە • چوار پیاوی ماڵی زاواش ئامادە دەبن ، واتە زاواو سێ کەسیتر • «مەلا» و «قازی»یش (١١٠) دێـنو مـارەییەکە دەبڕن (١١١) • تەرجومانەکەم گوتی دەشێ بووکیش ئامادە بێ بەڵام پێچە لە خۆی دەداو دەورێکی سلبی هەیە • هەر چەندە زاوا تا بووکی بۆ نەگوازرێتەوە چـاوی پێناکەوێ دەبینین بووک دەرفەتی زاوا بینینی هەیـە • بیستم لـە کاتی

---

(١٠٩) لێڤی ١٩٥٧ ، ١١٤ ود .

(١١٠) مەلاو قازیش هەردووکیان نایەن . ئەگەر مارەکردنەکە ڕەسـمی بـێ ئەوا یان قازی دەبەنە ماڵی بووک یان بووکو زاوا دەبەنە بەر دەم قازیو قازی مارەیان دەکاو لە تۆماری ڕەسمی دەنووسرێ . ئەگەر ڕەسمیش نەبێ مەلایەک بەسەو بە شایەتی چەند کەسێک ژنەکە مارە دەکا ـ و.

(١١١) بۆیان باس کردم کە لە لادێدا مەلا بە تەنێ چەند ڕۆژێ یان ماوەیەکی کەم پێش بووکگواستنەوە ، مارەی دەکا .

مارەکردنـدا پرس بە کچە دەکەن داخۆ ڕازی‌یە یان نا ، گوایە ئەویش بـە کەیفی خۆیەتی ئەگەر حەزی لەو مێردکردنە نەبێ باوکی نـاتوانی خـوڕتی لێبکا • بە گوێرەی مەزەبی «شافیعی» بووك دەبێ قرێـر بـدا کە بـەو مێردکردنە ڕازی‌یە (١١٢) • مارەبڕین لە بەینی بووکو زاوا نابێ ، لە بەینی زاواو «وەلی»ی بووك دەبێو ئەوانەی ئەوێ دەبن بە شایەت (١١٣) • زاوا ڕازی‌یە کە مارەیی بداتو دیار دەکەن چەند بێو بۆچی بێ ؟ چەندی یەکسەر پێش گواستنەوە بدەنو چەندی بۆ پاشان بهێلنەوە ئەگەر تەلاق درا ، واتە ئەگەر پیاوەکە ژنەکەی تەڵاقدا (ژن ئەم هەقەی نی‌یە) یان عەمری خوای کرد • کە خوشکی تەرجومانەکەم مێردی کرد گوتیان ئەو مارەیی‌یەی بـۆ کاتی تەلاقدان یان بێوەژنی داندراوە وەك دەسـتوور (١١٤) ، نیـوە یـان سێ‌یەکی ئەو مارەیی‌یە نی‌یە کە پێشەکی دەیدەن بەڵکو ـ ئەگەر سەهووم نەکردبێ ـ نزیکەی چوار هێندەی نەختەکەیە • مارەیی پاشـەکی‌یان ١٥٠٠ دینار دانابوو کەچی نەختی پێشەکی ٤٠٠ دینار بوو • ماڵی تەرجومانەکەم بۆیە مارەیی پاشەکی‌یان وا زۆر دانا بوو تا شوێنی کچەکەیان مسۆگەر بکەنو مەترسی تەڵاقدانی لێ دوور بخەنەوە ئەو کاتەی کابرا بیـەوێ ژنێـکی‌تر

---

(١١٢) جوینبۆل ١٩١٠ ، ٢١٠ •

(١١٣) جوینبۆل ١٩١٠ ، ٢١٤ ود • بەجـێ هێنـانی دابو دەسـتووری ژن مارەکردن زۆر شتێکی پێویستە • چونکە بەو دابو دەستوورە مـارە دەبێ • یەکێکی شارەزاو لێزان قسەکان بۆ بووکو زاوا دەڵێو ئەوانیش لە دووی دەڵێنەوە • وا دەبێ ئەو شارەزایانە ببن بە وەکیلی هەردوولا ، بە تایبەتی وەکیلی وەلی کچە ، هەڵوێستەکە زۆر ناخۆشە چونکە بووك کە لەوێ نی‌یە دەبێ پەرژەوەندی ڕەچاو بکرێ •

(١١٤) لێن ١٩٤٤ ، ١٦٤ •
ـ ب : لێفی ١٩٥٧ ، ١١٤ : «نیوەی یان دوو سێ‌یەکی پێش تەواوبوون دەدرێ ... » •
ـ جوینبۆل ١٩١٠ ، ٢١٦ : «... نیوە یان دوو سێ‌یەکی (مەهر)...»•

بێنێ (١١٥) • من ناتوانم بڵێم مارەیی پاشەکی بۆیە وا زۆر بوو تا هەیبەتێك
بە پایەی ئابووری بنەماڵەکە بدات •

لەگەڵ مارەبڕیندا ، پیاوەکە سەرباری ئەوەی کە نەختەکە دەدا ئەوەیش وە ئەستۆ دەگرێ کە ژنە بەخێو بکاتو خواردنی بۆ مسۆگەر بکاتو بەرگی بۆ بکاتو وای لێبکا وەکو ماڵی باوکی خۆی بە خۆشی بێ (١١٦) • ئەگەر ئەمانە نەکا ژنە هەقی هەیە خۆی پێ تەڵاق بدا • لە بارێکیتریش ژن هەقی هەیە خۆی بە مێردی تەڵاق بدا ئەویش ئەوەیە کە نەختەکەی ڕەت بکاتەوە ئەمانەی لێدەربچێ ئەوەی دی مافی تەڵاقدان هەر بۆ پیاوە کە سێ جار ناوی «تەڵاق» دێنێو دەڵێ (تەڵاقم دای) یان وەکو جوینبۆل (١١٧) دەڵێ (لە هەموو مافێکی تۆ بەریم) • جا هەندێ جار لە کاتی مارەکردندا هەندێ وشەی تایبەتی «تالیق»ی تێدەخرێ بۆ ئەوەی کابرا هەر زەللەیەك شتێکی وا بکا هیچ هەقی بەسەر ژنەکەیەوە نەمێنێو ژنە بتوانێ داوای تەڵاقی لێ بکا• لە کاتی مارەکردندا ، ژن بەخێوکردنی منداڵەکان وەئەستۆ دەگرێ کە هی مێردن ، هەروەها لە کاتی تەڵاقدانیش • ڕاستە ، لەکاتی دەستلێکبەردان ژن منداڵە ووردیلەکانی دەبا بەڵام کە کوڕ گەیشتە تەمەنی شەش ساڵیو کچ گەیشتە هەشت ساڵی دەبێ بیانداتەوە باوکیان •

---

(١١٥) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ٢٠٤ : «...بۆ ئەوەی ئەگەر کابرا تەڵاقی بدا لایەنی مادی ژنە مسۆگەر بێ ...» .
ـ ب : گیب ١٩٥٥ ، ٣٣ ود .. : «دەستووری تەڵاق ... باری ئافرەتی پتەو کرد» .
ـ ب : های ١٩٢١ ، ٤٤ ، دەڵێ ئەو بەشە مارەیی‌یەی کە لە پێشەکی نادرێ وەکو دەستەبەرکردنێك وایە بۆ بووك .
ـ ب : ئەندرسن ١٩٥٠ ، ١٧١ .
(١١٦) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ٢٢٣ .
(١١٧) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٨٤ ، ٢٢٩ : «...کە بەو پەڕی سەربەستی‌یەوە وازی لە مافی خۆی هێنا ، ئەوەش بە (تەلاق) ...» .

هەروەکو گوتمان قازی ژن مارە دەکا • (دەیانگوت لە گوندان تەنیا مەلای دێ بەسە) • ئەمەش وای لە یۆستروپ [١١٨] کردوە کە بڵێ ژنمارەکردن دیاردەیەکی مەدەنی‌یە • بۆ سەلماندنی ئەم قسەیەش ئەوە دێنێتەوە کە مارەکردن لە مەکتەبی قازی دەبێ نەك لە مزگەفت کە جێگای نوێژو تەقوایەو وەکو کلیسەی دیانان دایەرەی تۆمارکردنی ژنهێنان نی‌یە • (بلاکمان)یش [١١٩] هەمان بیروڕای هەیەو دەڵێ موسلمان لە کاتی مارەکردنی ژندا هیچ ویردو ئاهەنگێکی ئایینی ناگێرن ـ ژن هێنان پیرۆزیی ئایینی تێدا نی‌یە •

لیڤی دەڵێ : «لە ئیسلامەتی‌دا ، ژن هێنان پەیمانێکی دنیایی‌یەو هیچ داب‌و دروشمی ئایینی نی‌یە » [١٢٠] • ئەمە کورد ناگرێتەوە چونکە مارەبڕین بە پێی ڕێ‌و شوێنی ئایینی دەکرێ • بۆ نموونە ، دەبێ لە حزوور مەلا بێ• بە قسەی جوینبۆل [١٢١] دەستووری هاوسەرێتی‌و مافی میراتگری بە شێوەیەکی گشتی ، کەم تا زۆر ، پەیوەندی بە ئایینەوە هەیەو لە سیستەمی ڕەوای دووکۆیی‌دا ، مافی خێزان‌و هاوسەرێتی ، مافی دینی‌و دونیایی ، هەمووی دەچێتەوە لای قازی‌یەکی ڕوحی • ئیسلام هەر تەنیا ئایین نی‌یە سستەمێکی فراوانەو هەموو لایەنێکی ژیانی مرۆڤایەتی دەگرێتەوە [١٢٢] • لەبەر ئەوەی کە باسی نەخت‌و مارەیی لە قورعان‌دا هاتوە زۆر سەیرو جێی سەرنجە ئەگەر مارەکردن بە شتێکی دنیایی دابنێین [١٢٣] • دەتوانین بڵێین کە

---

(١١٨) یۆستروپ ١٩١٤ ، ٦٥ •
ـ ب : نێرێتەر ١٧٠٣ ، ٣٩٢ •
(١١٩) بلاکمان ١٩٢٧ ، ٩٢ •
(١٢٠) لیڤی ١٩٥٧ ، ١٠٠ •
(١٢١) جوینبۆل ١٩١٠ ، ٦٣ ود •
(١٢٢) ب : گۆتێیر ١٩٤٩ ، ١٨ : «قورعان وەکو ئینجیل نی‌یە تەنها کتێبێکی پیرۆز بێ‌و بەس ... ؛ قورعان دەستوورە ... یاسایە » •
(١٢٣) سوورەتی ٤ ، ئایەتی ٤ ، ٢٠ •

مارەکردن لە مەزەبی شافیعیی ئیسلامی کە مەزەبی کوردانە شتێکی ئایینییە. لەلایەکی تریشەوە، بێجگە لە مارەکردن ئاهەنگی ژن گواستنەوەش هەیە کە دەتوانین پێی بڵێین زەماوەندو هیچ پەیوەندی بە دەسەڵاتی دینیو دنیاییەوە نییە. دیاردەیەکی زۆر تایبەتییەو چ زوو و چ درەنگ، بگرە زۆر جار چەند ساڵ پاش مارەکردنی ژن ئینجا وەکو داوەتو گۆوەندێکی گەورەی خزمو برادەران دەکرێ. دەتوانین بڵێین ئەم ئاهەنگو زەماوەندە بە پێچەوانەی مارەبڕین کارێکی تەواو تایبەتییە.

پەیوەندی نێوان هەردوو هاوسەر: کە ناسیاو بن:

لە مەڵبەندی خوێندەواری سلێمانیدا، یەك نموونەی ژنو مێردم بینی کە پێش بە یەك شاد بوون یەکتریان دەناسیو دەزگری یەك بوون. ئەمە شتێکی زۆر دەگمەن بوو. سەبارەت بە جۆری مەڵبەندەکەیانەوە بۆیان چوبوە سەر.

لەم نموونەیەدا، کچەکە تەمەنی ٢٣ ساڵ بوو، خوشکی تەرجومانەکەم بوو. کچەکەو کوڕەکە هەردووکیان مامۆستای سەرەتایی بوون. لە سەردەمی قوتابییتیدا یەکتریان دی بوو و حەزیان لە یەك کردبوو. کە کوڕە تەواو کەوتە داوی کچەوە، لەبەر ئەوەی ماڵیان لە لادێ بوو و ژنەکانی ماڵەوەیان (دایکی یان خوشکی) پێیان نەدەکرا بچنە داخوازی، کوڕە خۆی بە تەرجومانەکەمی گوت کە ئەویش هەر مامۆستا بوو پێی گوت گوایە (حەز دەکا خزمایەتییان لەگەڵ بکات)و داوای لێکرد پشتی بگرێو مەسەلەکە بە باوکی ڕابگەیەنێ. ساڵێك پێش چوونم بۆ کوردستان ئیشەکە یەك لا ببووو ژنە مارە کرابوو. کە گواستیانەوە ئەمن لەوێ بووم. ئەو چەند مانگەی پێش گواستنەوە توانیم لە ڕەفتاری ئەم دوو دەزگیرانە مارەبڕاوەو لە ماڵی ئایندەی بووكو زاوا بکۆڵمەوە.

دوای ئەوەی کە ژنەیان مارە کردبوو ، کوڕە وەکو ئەندامێکی ئـەو ماڵەی لێ‌هاتبوو ، بگرە لەگەڵ تەرجومانەکەم‌و زڕبرا سێزدە ساڵی‌یەکـەی هاتە ماڵی شێخ تەیفوور لە تۆپزاوەو شەو لەوێ مایەوە بۆ ئەوەی بزانێ داخۆ جێمان باشە • لەگەڵ تەرجومانەکەم‌و زڕبراکـەی پێکـەوە لە ژوورێـك نووستن • تەرجومانەکەم گوتی ئەوەی پێم نەشێ دەتوانـم لـە ژوورەوە لەگەڵی بخەوم • کوڕەکەش پاش ئەوەی کچەی لێ‌مارەکرابوو ببووە زاوای تەرجومانەکەم‌و پێك نەدەشیان • بلاکمـان(١٢٤) لـە بارەی «فەللاحـین»ی میسرەوە دەڵێ : «دەزگراتی وەکو ژن‌گواستنەوە توندو پتەوە» • لەلایەکی تریشەوە ، گەنجەکە قەت بە تەنێ لەگەڵ دەزگیرانەکەی پێکەوە نەدەبوون • ئەم دوو گەنجە (کوڕەکەو کچەکە) کە پێکەوە لە ژوورێ دادەنیشتن‌و قسەیان دەکرد تەرجومانەکەم دەچوە کنیان • کوڕە زۆر نەدەهاتە سەردانی ماڵیان • قەت پێکەوە نەدەچوونە سینەماو میوانداری • کچەکە کە قسـەی لەگـەڵ کوڕەکە دەکرد چارۆکەیەکی سپی بەسەر سەریدا دەدا بـەڵام لە هەمـان کاتیش‌دا شپرێو بوو • جلی کۆنی لەبەر دەکرد • بەرگی پیس بوو • ئـەم دووە پێکەوە چوونە بەغدا بۆ ئەوەی ئەو نەختەی لەبەر چەك‌و خشڵ مابوەوە بە جل‌و بەرگ‌و کەل‌و پەلی ناو ماڵی بدەن • کەل‌و پەلەکان مۆدیلی هـەرە نوێی بەغدا بوون لەگەڵ تاقمێکی ژووری نووستن کە لە دار کرابـوو • تەرجومانەکەم ، کە خوشکی گەورەی کچەکـە بوو ، لەگەڵیـان چـوو • زڕخوشکە (١٥) ساڵی‌یەکەشیان برد بۆ ئەوەی پێتەخت ببینێ • لە شەقامی سەرەکی رەشید چوونە ئوتێلێکی عیراقی ــ عارەبی • تەرجومانەکەم بۆی گێڕامەوە گوایە هەر چواریان لە یەك ژوور بوون ، بووك‌و زاواش لەگەڵ ئەواندا بوون • هەموو لەو ژوورە دەنووستن ، چونکە هەروەکو ماڵـەوە شەو جلیان نەدەگۆڕی ، خواردنیان لەشار دەکڕی‌و دەیانهێنـا لەو ژوورە

---

(١٢٤) بلاکمان ١٩٢٧ ، ٩٢ .

پێکەوە دەیانخوارد • پاشان منو تەرجومانەکەمو برا (٢٦) سالیەکەی چوونە هەمان ئوتێلو ئێمەش بە هەر سێکمان ژوورێکمان گرت • ئەو کاتەی بووکو زاوا لە بەغدا بوون قەت بە تەنێ نەدەگەڕان ، هەمیشە لەژێر چاوەدێری توندی ئەو دوو خوشکەدا بوون کە لەگەڵیان چووبوون •

کاتێ کە بووك لەگەڵ برا گەورەیو ژنەکانی ماڵ بە ئۆتۆمۆبیل چوونە سەیران (بە خۆو بە ژنەکانیتر) عەباو پێچەیان لە خۆ داو زۆر هەوڵیان دەدا پێچەیان لانەچێو هەڵنەدرێتەوە بۆ ئەوەی قسەی ماڵەمێردو خەزوورانیان نەیەتە سەر • هیچ نیشانەیەکی ئەو خۆگرتنو خۆشاردنەوەیە نەبوو کە گرانڤیست (١٢٥) لە بارەی عارەبەکانی فەلەستین باسی دەکاو دەڵێ کە بووكو زاوا لێك مارە کران ئیدی نابێ یەکتر ببینن‌و کە کوڕە دێتە سەردانی ماڵی خەزووری بووك خۆی دەشارێتەوە • هەر چۆن بێ ئەم دوو دەزگیرانە ، لە ماڵی تەرجومانەکەم لە سلێمانی ، لە ماوەی دەزگراتیدا کۆتو چاوەدێرییان زیاتر بەسەرەوە بوو لەوەی کە جاری یەکەم لە قوتابخانەدا وەکو دوو هاوڕێ یەکتریان ناسیبوو •

نەختی بووك (١٢٦) :

خەرجو بایەخی کۆمەڵایەتی •

«مەهر» لە قورعان ، لە سورەتی (٤) ئایەتی (٤)و لە سورەتی (٥) ئایەتی (٥)دا باسی کراوە کە دەبێ بدرێ • زۆر بە ئاشکرایی دەڵێ ئیماندارەکان دەتوانن ژنی داوێنپاکی ئیماندارو ژنی داوێنپاکی ئەو نەتەوانە بێنن کە پێشتر کتێبی پیرۆزیان بۆ هاتوە ــ واتە ، جولەکەو دیان • بەو

---

(١٢٥) گرانڤیست ١٩٣٩ ، ٥٩ •

(١٢٦) ئیڤانس ــ پریتچارد ١٩٣١ ، ٣٦ زاراوی (سامانی بووك)ی پێ باشترە ، ب : مان ١٩٣١ ، ژمارەی ٨٤ ، ٨٥ ، ٢٣٤ •

مەرجەی مارەیی‌یان بدەنێو بە سەربەرزی لەگەڵیاندا بژین • لە زووەوە ، هەر لە (١٧٧٨)ەوە نیبوور باسی کردوە کە کوردی ناوچەکانی سەر بە تورکیای ئەوسا زۆر لەگەڵ عارەب جودان لەوەوە کە ئەو کاتەی کچیان دەبێ پتر هەوەسیان پێ دێ تا کوڕ ؛ چونکە دوارۆژ نەختێکی باشی پێ وەردەگرنو تەنیا جیازێکی بچووکی بۆ دەکەن ، کەچی عارەبو تورك هەموو نەختەکە لە جیازی بووك خەرج دەکەنو هی خۆیشیانی دەخەنە سەر • نیبوور لە کۆتایی قسەکانی‌دا دەڵێ : «بەم جۆرە زۆر کچ سەرچاوەی سامانیان لەگەڵ خۆیان دایە ••• » (١٢٧) •

بۆیان باس کردم کە لە مەڵبەندێکی ساکاری دێ ، بەڵخە ، بووکێکی ١١ — ١٢ ساڵان نەختی ٢٠ دینارو چەكو جلك بوو • بەڵام نەمزانی داخۆ نەختەکە پارەی هیشکەیە یان مەڕومالاتو شتی وا • بیشۆپ (١٢٨) باسی بەختیاری‌یەکان دەکا دەڵێ بە پێی بارو گوزەرانی خێزانەکە وا دەبێ نەختەکە پارەی هیشکە بێو وا دەبێ مەڕومالاتو شتی وا بێ • هەروەها بووکێکیان لە سلێمانی بۆ مەڵبەندی ساکاری (تۆپزاوە) هێنابوو نەختی ٢٠٠ دینار بوو • گوتیان باوکی بووك چارەکێکی لەو نەختە گلداوەتەوە ، ڕەنگە ئەمەیان بۆ ئەوە بێ تا ئەگەر کچە تەلاق درا یان بە بێوەژنی مایەوە شتێکیان بە دەستەوە بێ • ئەوەی‌تریش کە (١٥٠) دینار بوو بە چەكو خشڵو سێ دەستەبەرگی بووكو زیافەتی نیوەڕۆو دۆشەكو لێفو سندووقی بووکیان دا • زاوا ڕادیۆیێکی بە پاتری پێشکێشی بووك کرد • گوتیان ماڵی بووکیش شەش دەستە بەرگی تەواویان بە دیاری بۆ بووك کرد (بەڵام هیچ دیاری‌یان نەدا ماڵی زاوا) •

دەیانگوت نەختی بێوەژن یا ژنی تەلاق‌دراو لە هی کچ کەمترە ، ئەمەش

(١٢٧) نیبوور ١٧٧٨ ، ٤٢٠ •
(١٢٨) بیشۆب ١٨٩١ ، ٣٥٥ ود •

لەگەڵ قسەی لێن تێك دەكاتەوە كە لە بارەی عارەبەكانی میسر دەیكا (١٢٩) •

لە سلێمانی زۆرترین نەختم بیستبێ (١٥٠٠) دینار بوو ، دەبێ ئەوەیشی بخەینە سەر كە بۆ كاتی تەلاق‌دان یان بێوەژنی هەڵدەگیرێ • ئەویش ئەگەر سێیەك بێ بەلایەنی كەمەوە دەكاتە (٥٠٠) دینارو ئەگەر نیوە بێ دەكاتە (٧٥٠) دینار • هەروەكو باسمان كرد برای تەرجومانەكەم (٥٠٠) دیناری گرتبوو كەچی برای ژنەكە تەنیا ٤٠٠ دیناری لە خوشكی سەرف كرد • لە هەمان كاتیش‌دا گوتیان ماڵی كچە مارەیی پاشەكیان (١٥٠٠) دینار داناوە •

بۆ چۆنیەتی خەرج كردنی نەختی بووك دەتوانین وەك نموونە باسی ئەو شتانە بكەین كە بەو (٤٠٠) دینارە كڕیبوویان • خشڵو چەكی بووك ئەمانەیان كردبوو : پاشەسەرەی بە ئاقیق‌و جەوهەرداش ، ژێرچەنەی زێڕی بە ئاڵقە كە كڵاوی پێ توند دەكرێ ، ئەمەیان لە سلێمانی لای زێڕینگر بە كردن دا • ئەو چەك‌و خشڵەی بۆیان كرد وەكو ئەوە وا بوو كە ژنی شێخی تۆپزاوە بە خۆیەوە دەكرد • دەتوانین بڵێین بە لایەنی كەمەوە بایی (١٠٠) دینار دەبوو • ئەم شتانەیان لە بەغدا كڕی : تاقمی ژووری نووستن كە بریتی بوو لە سیسەمێكی داری دوو نەفەری ، كانتۆری دوو نەفەری جل‌وبەرگ ، مێزی خۆ ڕێكخستن كە ئاوێنەیەكی هێلكەیی پێوە بوو ، دوو مێزی شەو ، ستوولێك ، سندووقێكی جوانی بە ئارمووشی مەخمەڵی سوور ، زبڵدان ، چەرچەفێكی پەمبەی نەخشین ، شاشێكی تەنك‌و گەورە بۆ بەخۆدادان ، دوو سەرینی ڕازاوە ، پەردەیەكی پۆپلین ، پۆپەشمینێكی نەخشین ، بەرگە قورعانێكی پەمبە (١٣٠) ، دەستە پەمۆیەك ، قوماشی بەرگە بالیف ، دۆشەكێكی

---

(١٢٩) لێن ١٩٤٤ ، ١٦٦ •

(١٣٠) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ١٥٧ : «... دەبێ قورعان لە جێگایەكی بڵند دابنرێ ... هەر چۆن بێ نابێ لە چۆكێك نزمتر بێ ، دەبێ لە هەوراز چۆك بێ...» •

دوو نەفەری زیادە ، دوو دۆشەکی یەك نەفەری بۆ ڕاخستنی سەربان ، چەرچەف ، لێف ، بەرگە بالیف ••• ئەو شتانەی‌تر کە بۆ ناومالیان کڕیبوو ئەمانە بوون : قەنەفەیەك ، چوار کورسی ، تەپلەیەکی گەورەو یەکی بچووکی جگەرە ، ئەمانە هەموویان لە ئاسن‌و پلاستیکی سەوز بوون • ئینجا قاپ‌و ئامانی چێشت‌لێنان ، پیالەی چا ، سەماوەر ، دەستشۆر ، مەسینەیەکی سفر ، ووردە خشلی ئەوڕوپی ، گولی کاغەز بۆ ناو ئینجانەی چینکۆ ، کودەری بۆ سوخمەو کورتەك ، چیت ، نایلۆن ، جورجێتی بە سیم بۆ کراس • قوماشی بەسیم یان ئاگرباران بۆ دەرپێی درێژ ، خامەك‌و کودەری بۆ کەوێ • ئـەم قوماشانەیان لە سلێمانی‌و بەغدا کڕی‌و دایانە دورمانکەرەکانی بازاڕو ژنەکانی مال تا بۆیان بدوورن •

بە کورتی : نەختەکەیان لەم شتانە خـەرج کـرد : جیـازی بووك ، کەرەستەی ناومال ، ژووری نووستنی مۆدێلی سەدەی رابردووی ئەوروپا ، کەل‌وپەلی ژووری میوانان کە لە چاو هی مالە باوانی زۆر نرت‌و نوێ بوون• ئەوان کەل‌وپەلی ژووری میوانانیان قەنەفەی بلندو پیس‌و شلۆق‌و کورسی کۆن بوو کەچی هی بووك‌و زاوا بەرگی مەخمەلی سووریان تێ گیرابـوو و وەکو مۆدێلی هەشتاکانی[131] فەڕەنسا وا بوو •

بەرامبەر بەم هەموو شتەی کە بۆ بووك‌و بۆ مالدانان کڕیبوویـان ـ هەلبەت بەو (٤٠٠) دینارە کڕیبوویان کە زاوا بە نەخت دابووی ـ مـالی بووك ، کە لێرەدا مەلبەندی خۆێندەوارو نەخوێندەواری شار دەگرێتەوە ، نزیکەی (١٥٠) دیناری خۆیان بۆ زاواو خزمەکانی بە دیاری دا کـە ڕۆژی پێش بووك گواستنەوە هاتبوون •

(١٣١) خاتوو هێنی خۆی ئەم کتێبەی لە سالی ١٩٦١ نووسیوەو لێرەدا کـە دەلێ مۆدێلی هەشتاکان دیاری نەکردوە هەشتاکانی کام سەدە • بەلام وێدەچێ مەبەستی سەدەی نۆزدەم بێ چونکە پێشتر باسی (مۆدێلی سەدەی ڕابردووی ئەوڕوپا)ی کردوە ـ و •

مالی بووك دەستەبەرگێکی زەماوەندی ئەورووپی هاوینی‌یان بۆ زاوا کڕی لەگەڵ جووتە قۆندرەیەکی قایش‌و گۆرەوی‌و قەرەوێت‌و دەسەسڕو کراس‌و بەرگی بنەوەو پێجامەو سابوونو تاقمەتراش‌و ڕۆبی حەمام‌و مافوورێکی مەخمەڵی بچووکی حەمام بۆ ئەوەی لە کاتی خۆشووشتن لەسەری دابنیشێ‌و پاکەتێك شیرناتی • ئەمانەیان هەموو خستە ناو بوخچەیەکی[١٣٢] ئارمووشی ڕازاوەو بە پیرەژنێك ڕەوانەیان کردو لەوێ کوڕەکە هەندێ پارەی بەخشیش دابوە پیرەژنەکە • هەروەها مالی بووك قوماشیان بە دیاری دا بە سێ ئافرەتی زۆر نزیکی زاوا کە دەکاتە دایکی‌و دوو خوشکی ، بۆ کراس • مالی بووك کراس‌و دەرپێ‌یان بە دیاری دایە حەفت پیاوی خزمی زاوا • کراسەکان سێ‌یان ئەورووپی بوونو لە بەغدا کرابوون ، گۆری‌و قەرەوێت‌و دەسەسڕیان لەگەڵدا بوو ، کەچی چوار کراسەکەی‌تر کراسی کوردی بوونو لە ماڵەوە دروابوون • دەرپێ‌کان هەر حەفتیان کوردی بوونو کونیان لە پێشەوەدا نەبوو • سێ‌یان بۆ ئەوە بوون لەگەڵ کراس‌و قاتی ئەورووپی لەبەریان بکەنو بەقەد ئەوانەی‌تر بەرین نەبوون کە بۆ ژێر بەرگی کوردی دروابوون • ئەمانەیان لە قوماشی بۆری ئینگلیزی کرد • دورمانکەرێك هاتە ماڵەوە هەڵی بڕین‌و بردنی بیاندووری •

بێجگە لەو پارەی کە ماڵی بووك بۆ زاواو ماڵی زاوا بە دیاری‌یان دا ، پاش حەفتەیەك کە بووك هاتەوە باوەخوند خۆی بشوا ، لە ماڵەوە هەندێ وورده خشڵیان بۆ کڕی • دەیانگوت ئەم وورده خشڵانە بایی (٤٢) دینار بوون • بەم جۆرە سەر لەبەری مەسرەفی بووك‌و زەماوەند ، بە پێی ئاگاداری من ، (٤٠٠) دیناری ماڵی زاواو (١٩٢) دیناری ماڵی بووکی تێچوو • مەسرەفی ماڵی بووك نزیکەی نیوەی نەختەکە بوو و ئەو مەسرەفەیشی هاتە

---

(١٣٢) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ١٤٨ ، باس دەکا کە لە بۆسنیا دیاری‌یان لە بۆخچەیەکی ڕازاوە دایە مامۆستایەکی قوتابخانە : «...هەندێ جار جلیش لەناو ئەم جۆرە بوخچەیە دەنێن ...» .

سەر کە ماڵی بووك ڕۆژی زەماوەنـد لەو ژنانەیـان کرد کە لـە دوویـان گەڕابوەوەو هاتبوونو تا بووك ڕۆیشت لە کنی بوون •

های باسی ئەوە دەکا کە لە کوردستاندا ، مەڵبەندی شارو مەڵبەندی لادێ ، لە بارەی خەرجی زەماوەندی هەر دووخـێزان ، جـودان • بەلای ئەوەوە (١٣٣) لە مەڵبەندی لادێدا ، دەبێ گەنجی کورد بایی ئەوە پارە کۆ بکاتەوە کە ژنی پێبێنێ کەچی لە شار ماڵی بووك کەلوپەلێـکی زۆر بـۆ بووك دەکەنو چ پێویست ناکا کوڕە پارە پاشەکەفت بکا تا بووکی پـێ (بکڕێ) • ئەم قسەیە لەگەڵ تاقیکردنەوەی منو لەگەڵ ئەو زانیاری‌یـەی لە کوردانم وەرگرت یەك ناگرێتەوە •

هەروەکو باسمان کرد بارو دۆخی کوردستانی خواروو وایە کە لـە لادێدا دەبێ کوڕە هەندێ پارەی هیشکە یان مەڕومالاّت بداتە نەختی بووكو جلوبەرگیشی بۆ بکا • بەرامبەر بەمەوە ماڵی بووك قـەت هیچی نـادەنێ ـ تا ئێرە زانیاری من لەگەڵ هی های یەك دەگرێتەوە ـ هەروەهـا لەگەڵ زانیاری (لێن) یش(١٣٤) یەك دەگرێتەوە کە لەبارەی لادێی‌یـەکانی میسر پێشانی داوە • کە دێینە سـەر بـارو زروفی شـار دەبینـین ، بـە پێی تاقیکردنەوەی من ، زاوا ناچارە ئەو نەختە بدا کە باسمان کردو چۆن بـە پێی پایەی کۆمەلاّیەتی کچەکە دابەشی سەر خـەرجو مەسرەفی دەکەن • ماڵی بووك بایی نزیکەی نیوەی نەختەکە دیاری بۆ خزمو کەسو کاری زاواو بۆ بووك دەکڕن • ئەمە لەگەڵ قسەی هایدا ناگونجێ کە باس ناکا کـوڕ لە مەڵبەندی شاردا دەبێ نەختی بووك بدا • هەروەکو لەگەڵ ئەو زانیاری‌یەش ڕێك ناکەوێ کە (لێن) لەبارەی شارستانی عارەبەکانی میسر بـاسی دەکاو

(١٣٣) های ١٩٢١ ، ٨٤ : «ڕەوشتی بووك هێنانی شار لە هی دێ جودایـە • عادەتە خزمی بووك بـارگەی بۆ دەکەن ، نەك گەنجەکە پارەیەکی زۆر کۆبکاتەوە تا بووکی پێ بکڕێ » •

(١٣٤) لێن ١٩٤٤ ، ١٦٦ پەراوێزی ١ •

دەڵێ مەسرەفی ماڵی بووکو ئەو نەختەی زاوا دەیدا بە قەد یەکترن ، هەروەها دەڵێ ماڵی بووک پارەکە لە کەلوپەلی ناوماڵو جلو بەرگو خشڵی بووک خەرج دەکەنو ئەمانە پێیان دەگوترێ «جیهاز»و موڵکی تایبەتی بووکنو ئەگەر بووک تەلاق بدرێ (١٣٥) ئەو شتانە بۆ خۆی دەباتەوە ... کەچی هیچ باسی ئەوە ناکا داخۆ ماڵی بووک چ دیاری دەدەنە ماڵی زاوا یان نەء ؟

خۆئامادەکردن بۆ زەماوەند :

لە جیازی بووک ؛ لێفی ئەتلەسو کورتەکی بە نەخشەیان لە بازاڕ بە کردن دا . لەلایەکیتریشەوە ، دورمانکەرێکی ئافرەت هاتە ماڵو بە سەرپەرشتی ژنەکانی ماڵێ کراسو دەرپێو کورتەکی لەو ئارمووشو مۆزلینو کودەرییە هەڵبڕی کە لە بەغداو سلێمانی کڕیبوویان . کە قوماشەکەیان هەڵبڕی ، زڕدایکی بووک ، هەڵبەت ژنێکی بەمێردە ، چوو پارچە قەندێکی گەورەو شەکرشکێنێکی هێنا . شەکرەکەی وورد کردو بەسەر قوماشەکەی وەرکرد . گوتیان ئەمە بۆ ئەوەیە تا بەختەوەر بن .

هەمان دورمانکەر کراسی کوودەریو دەرپێیەکانی لە تۆپە قوماشێکی بۆری ئینگلیزی هەڵبڕی کە ماڵی بووک بۆ زاواو خزمەکانی کردیانە دیاری . ئینجا دورمانکەرەکە هەموو پارچە قوماشەکانی لوول داو بردی لە ماڵی خۆیان بیاندورێ .

ڕۆژی پێش زەماوەند ژنێک هاتە ماڵی تەرجومانەکەم لە سلێمانی بۆ ئەوەی مووی زیادەی لەشی بووک هەڵبگرێ ، بووک خۆیشی پێشتر سێ جار لە سەر شۆرک خۆی شوشتبوو و هەموو مووی لەشی کردبوو . کچە کوردیش وەکو کچە عارەب قەت مووی لەشی ناتاشێ بەڵام کە هات بە مێرد بچێ دەبێ سەراپای لەشی لە موو پاک بکاتەوە (١٣٦) . مووەکە بە مەعجوونێک

(١٣٥) لێن ١٩٤٤ ، ١٦٦ .
(١٣٦) ب : دیکسۆن ١٩٥١ ، ٢٠٤ .

لێ‌دەکەنەوە ، مەعجوونەکە لەسەر موەکە ڕوو دەکەن • بەڵام نەمزانی ئەم مەعجوونە لەچی دەگرنەوە • دیکسن باس دەکا کە بەدەوی مادەیەکیان هەیە مووی پێ لێ‌دەکەنەوە لە زنك‌و زرنیخ[137] دەگیرێنەوەو دەوڵەمەندەکان بەکاری دێنن کەچی ئافرەتەکانی‌تر بە پەنجەی دەست موەکان دەردەکێشن •

لێن باس دەکا کە لە میسر ژن جۆرە چرەیەك بەکار دێنن پێی دەگوترێ Liban Shame'e ، دەیتوێننەوەو لەسەر مووی دادەنێن کەچی ژنەکانی‌تر ڕەژوو [138] دەخەنە سەر موەکەو ئینجا دەری دەکێشن • لێن [139] لە شوێنێکی‌تر باسی «نورە» دەکا کە لە قسلاوو هەشتێکی (ئۆری مێنت) دەگیرێتەوە • ئەم تۆزە لەناو ئاو دەکەن‌و دەیشەقێنن تا دەبێتە مەعجوون‌و لە موەکەی دەنێن‌و پاش دوو دەقیقە موەکان خاو دەبنەوەو پاشان شوێنەکە دەشۆن‌و هەموو موەکانی لێ‌دەبنەوە •

ماڵی تەرجومانەکەشم ئاوها بە هاوکاری ژنێکی شارەزا مووی بووکیان هەڵگرت • مووهەڵگرتنەکە لە ماڵەوە بوو نەك لە گەرماوی گشتی [140] وەکو گرانقیست لەبارەی عارەبە فەلەستینی‌یەکان باس دەکا • دەیانگوت زاواش بەم جۆرە هەموو لەشی لە موو پاك دەکاتەوە [141] •

ئەم ئارایش‌دانەی بووك ، لە ماڵی تەرجومانەکەم ، ئەرك‌و خەمی هەموو ئافرەتەکانی ماڵەوە بوو ، بە ڕادەیەك کە ئەو کاتەی بووك چوارچمکی لە حەوشە دانیشتبوو پوورێکی توند لاقی گرت‌و کەلەواژی کردەوە سەر پشت بۆ ئەوەی دڵنیا بێ کە هەموو مووی لەشی بە چاکی هەڵگیراوە • ئاسانیش بوو تەماشای لەشی بکا چونکە ئەو ئێوارەیە بووك دەرپێی

(١٣٧) دیکسۆن ١٩٥١ ، ٢٠٤ .
(١٣٨) لێن ١٩٤٤ ، ٤٢ ، پەراوێزی ١ .
(١٣٩) لێن ١٩٤٤ ، ٣٥٠ ، پەراوێزی ١ .
(١٤٠) گرانقیست ١٩٣٩ ، ١٣٠ .
(١٤١) ب : گرانقیست ١٩٣٩ ، ١٣٠ لەبارەی عارەبەکانی فەلەستین .

کوردی لە پێ نەبوو ، فستانێکی درێژی قۆڵفشی سووری لەبەر بوو • ئەم جۆرە فستانە ڕەگەزێکی ئەوڕوپییەو لەگەڵ دەستووری کوردی گونجاندوویانەو سوخمەی لەگەڵ لەبەر دەکەن بەڵام دەرپێی درێژ نە• • بێجگە لەم کردەوانە کە نیشانەی ئەوەن کە زەماوەند تا ڕادەیەکی زۆر مەسەلەکییە خێزانییە نەك تاکە کەسی ، کورد زۆر ناسكو خاکین • لەلایەکیتریشەوە خاکیو ڕوناسکی لای کوردان زۆر لەوە جودایە کە ئێمە لە ڕەفتاری خۆمان لێی ڕاهاتووین •

ئافرەتی کورد حەز ناکەن لەشیان ڕووت بێ • بە ڕۆژ کە جلیان دەگۆڕی لەسەر چینچکان دادەنیشتنو لێنەدەگەڕان هەموو لەشیان بە دەرەوە بێ • کچەکەی شێخ تەیفووری تۆپزاوە کراسێکی ئەوڕوپی بێقۆڵی هاوینانی کردەبەرو ویستی شکڵی خۆی پێوە بکێشێ بەڵام کە دیتی دوو ژنە جوتیار بۆ سراوێ هاتنو لە دەرگاوە گەیشتنە حەوشە دانیشتنەکەی تێكداو هەر ڕایکرد چوە ژووری تاریكو نوتەکی ئازووقەو لەوێ خۆی لە کوژییەك گرمۆڵە کردو توند قۆڵی ڕووتی لە لاقەکانی وەرهێنا • لە مەڵبەندی شارستاندا ، کە منو تەرجومانەکەم پێکەوە لە سەرشۆرك خۆمان دەشووشت هەموو جارێ کە لەسەر تەختە بچکۆلەکە دادەنیشت دەستی هەر لەسەر کۆشی بوو چونکە ڕووت بوو ، چی لەبەردا نەبوو • لەلایەکیتریشەوە ئافرەت شەرمیان نەدەکرد لە ئاوێ بکەون • بە کۆمەڵو لە دیار یەك لە ئاوی حەوز دەکەوتن کە دەچوون شتی تێدا بشۆن جا چ حەوزی ماڵی شێخ تەیفوور بێ لە تۆپزاوەو چ ئەوەی حەوشەی ماڵی شێخی سەرگەلوو بێ کە زۆر لە بیر دەچوو ، چ کانی ژنان بێ • کە لە ئاو دەکەوتن جلی خۆیان دەکردە چەپەر • لە ئاو کەوتنیان تایبەتی نەبوو ، تێکەڵلایی بوو • شوێنەکە کپو هێمن نەبوو، ئەوانیش نەیاندەویست وا بێ •

زەماوەندو بووك گواستنەوە :

لێن[١٤٢] دەڵێ عارەب ڕۆژی دووشەمو هەینی بووك دەگوازنەوە ــ واتە ئەو ڕۆژەی بووك بۆ زاوا دەبەن ــ کەچی بە گوێرەی قسەی هانگی[١٤٣] ناوچە ئیسلامی‌یەکانی سەر بە تورکیا یەکشەمو پێنجشەم بووك دەگوازنەوە •

ئەگەر بە پێی ئەم چوار زەماوەندە لێکی بدەینەوە کە لەبەر دەستمانن ئەوا لە کوردستانی خواروودا کەم تا زۆر پێڕەوی ڕێگای تورکی دەکەن • لەلادێدا ، دوو زەماوەندیان ڕۆژی یەکشەم کرد (١٦ی حوزیرانو ١٤ی تەمموزی ١٩٥٧) یەکێکیش ڕۆژی چوارشەم کرا (٢٢ی مایسی ١٩٥٧) کەچی لە سلێمانی یەك تاقە زەماوەند ئامادە بووم ئەویش ڕۆژی پێنجشەم کرا (٨ی ئابی ١٩٥٧) • پاشان تەرجومانەکەم بە نامە باسی زەماوەندی برای بۆ کردم کە ڕۆژی دووشەم کرابوو (٢٥ی ئابی ١٩٥٨) • ئێمە ناتوانین هیچ دەستوورێك لەم کەرەستە کەمەیە هەڵێنجین تەنانەت ئەوەش لای کوردان نی‌یە کە عارەب زەماوەندی ڕۆژی هەینی‌یان پێ خۆشە• بە لای موسلمانانەوە هەینی لە هەموو ڕۆژەکانی‌تری حەفتە گەورەترو پیرۆزترە • ئەو زەماوەندانەی لە تۆپزاوەو ڕەکاوەی تەنیشتی دیم هی مەڵبەندی ساکاری دێ بوون ، ئەو ماوەی لە کوردستانی خواروو بووم چینی بەرزی مەڵبەندی لادێ هیچ زەماوەندیان نەگێڕا •

★ ★ ★

ئەو سێ زەماوەندەی دیم ، دوویان پیاو دەوریان تێدا گێڕاو یەکێ ئافرەت • هەر سێ جار لە ماڵی زاوا بووم کە «بووك»یان بۆ هێنا هیچ جارێ دەرفەتم نەبوو بزانم لە ماڵی بووك چ دەکەن ؟

---

(١٤٢) لێن ١٩٤٤ ، ١٦٦ •

(١٤٣) هانگی ١٩٠٧ ، ٢٠١ •

لەو هەموو بووکانەی من دیم بووکیان لە دەرەوە هێنا بووکهێنـــان ئیشی پیاوان بوو (١٤٤) • سەعات شەشی بەیانی کۆمەڵە ترومبێلێکی کرێی پڕ بووکنێی زەلام چوونە گوندی ماڵی بووك • بووکنی زۆربەیان خەڵکی دێ بوون ، باوکی زاوایان لەگەڵدا بوو بەڵام زاوا خۆی نەچووبوو لەگەڵ یەك دوو گەنجو خزم لەماڵەوە چاوەڕێی بووك بوون • هـەر چەندە کـە جوتیار زەماوەندەکەیان کرد بەڵام نوێنەری ماڵی شێخیش ، خۆی یان کوڕی، چوونە دوو بووك • کە بووکیان هێناو هاتنەوە ترومبێلێك هی بووك بوو و دوو ئافرەتی لەگەڵ هاتبوو : ئافرەتێکی خزمی کە نابێ دایکی بێ‌و (١٤٥) ئەم ئافرەتەش کە پاشان دەچێتەوە ماڵی بووکو پەڕووی ڕووسپیـاتی دەباتەوە کە نیشانەی کچێنی بووکە • لە زەماوەندێکی‌تر کە لە ڕەکاوە کراو ترومبێل نەدەگەیشتێ بووکیان بە سواری ماینێکی سپی هێناو ژن بە پێ بـە گەڵی کەوتن • بۆیەش سواری ماین کرابوو گوایە تا منـداڵی ببێ • کە هـاتن گەیشتنە جێ ئەو ئافرەتانەی چاوەڕێن بووکو یاوەرەکانی دەبەنە ژوور ، کەچی زەلام یان لەسەر بانی خۆ یان لەسەر بانی دراوسێیەك کۆدەبنەوە ، لەوێ مافوور ڕادەخەن چ مافووری خۆیان بێ‌و چ هی خەڵك بێ‌و بۆ ئـەو ڕۆژە بیخوازنەوە ، پاشان نانی بووك دەخۆن • دەستوورە هەر کەسێ لـە دووی بگەڕێتەوە دەبێ ئامادە بێ ئەوە ناڵێم ئەگەر هۆیەکی زۆر گـەورە هەبێ ڕێی لێ بگرێ • لەلایەکی‌تریشەوە خانەخوێ ــ لێرەدا باوکی زاوا ــ دەبێ دڵنیا بێ کە ئەو زیافەتەی کراوە بە پێی دەستـووری ئیسلامـەتی لێندراوە (١٤٦) • ئافرەت چێشت لێ‌دەنێن بەڵام پیاو دەیبەن لەبەر زەلامـان

---

(١٤٤) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ٢٠٦ .

(١٤٥) هانگی ١٩٠٧ ، ٢١٦ باس دەکا کە لە ناوچە ئیسلامییەکانی بۆسنیا بووك ئافرەتێکی خزمی لەگەڵ دەچێ بەڵام دایکی قەت لەگەڵی ناچێ . هەروەها دەڵێ بووك ئافرەتێکی‌تریشی لەگەڵ دەچێ پێی دەگوترێ (جێنگیجا)و ڕێنمایی بووك دەکا ، (٢٠٨) .

(١٤٦) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦٤ .

ڕیزی دەکەن • هەر پیاویش سەماوەر دادەخەن‌و چا دەگێرن(١٤٧)• هیچ ژنێ وا ناکا کە زەلام ببینن • خواردنی تاقمی ژنان‌و تاقمی پیاوان جودایەو هەر تاقمێك جوداو سەربەخۆیە • کە جەمەکە خورا ، زەلام لە گۆڕەپانی بچووك‌و نارێکی ناو مالآن شایی دەکەن • ئاهەنگی بووك‌گواستنەوە قەت لە ڕۆژێك(١٤٨) پتر ناخایەنێ •

شایی زەلامان خڕە • زەلام لە تەنیشت یەك دەوەستن ، دەستی یەك دەگرن‌و قۆڵیان تێك هەڵدەکێشن‌و شان دەدەنە شانی یەك • سەرچۆپی‌کێش دەسرۆکێك بە دەستەوە دەگرێ‌و هەڵی‌دەشەقێنێ • شایی ئێوە بازنەیی‌یە کە هەنگاو داوێن قوڵەپی‌یان دەلەرێننەوەو شاقاو بۆ پێشەوە داوێن‌و دەکشێنەوەو لە هەمان کات‌دا بە هیواشی بۆ لای تەنیشت دەجوولێنەوە • ئەو شایی‌یەی لە بەڵخە کرا وەکو کۆڵۆ Kolo ی یۆگۆسلاڤی وایە• ویلسۆن(١٤٩) باسی ئەم وێکچوونەی کردوە • گوایە ئەم شایی‌یە بە ئەڵقەیە لای لوڕی ئێران‌و(١٥٠) بەختیاریش(١٥١) هەیەو لە ئەرناتیکا Arnautika ی گریکی دەکا • لە یۆگۆسلاڤیاو ئێران زەلام لە کاتی شایی کردن‌دا پشتێنی یەك دەگرن کەچی کورد دەستی یەك دەگرن(١٥٢) •

---

(١٤٧) ب : ئەوەی گرانفیست ١٩٣٩ ، ١٠٥ لەبارەی عارەبەکانی فەلەستین باسی دەکا .

(١٤٨) سەیرە کە دەڵێ ئاهەنگی بووك‌گواستنەوە «قەت» لە ڕۆژێك پتر ناخایەنێ • چونکە مەشوورو باوە کە زەماوەندی کورد حەفت شەوو حەفت ڕۆژ درێژە دەکێشێ‌و دۆڵ‌و زوڕناو شایی‌و ڕەشبەڵەك دەگەڕێ — و .

(١٤٩) ویلسۆن ١٩٣٧ ، ٢٩١ .

(١٥٠) فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٥٧ .

(١٥١) بیشۆپ ١٨٩١ ، ٣٥٦ .

— گارنێت ١٨٩١ ، ١٣٢ : «وەکو (هۆرا)ی گریك وایە» .

(١٥٢) شایی کوردی زۆر جۆرە ، هەر ناوچەیەکی کوردستان جۆرە شایی‌یەکی تایبەتی خۆی هەیە ، وەکو :

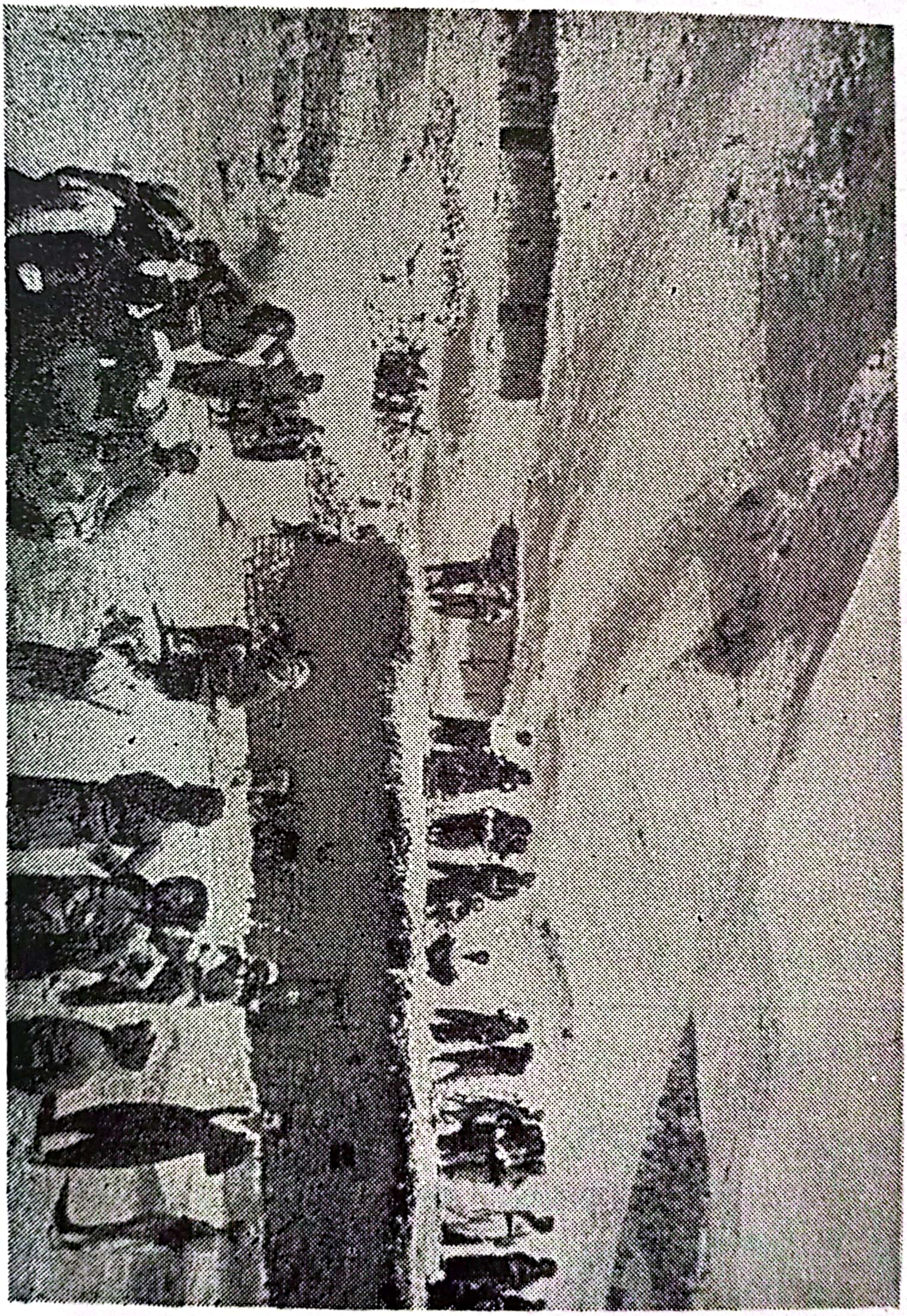

شایی‌و زەماوەند . دەهۆڵ‌و زوڕنایەو زەلام پێچە شایی‌یەك دەكەن (رەكاوە)

دۆلەنگێو زورناژەن دەهۆڵو زوڕنا لێ‌دەدەن‌و یەکێکیان لەگەڵدایە بە تایبەتی بۆ پارە کۆکردنەوە • شایی‌کەرەکان پارە شاباش دەکەن‌و بۆی داوێن ئەویش دەیقۆزێتەوەو لە کیسەی بەر پشتێنی دەکا • دۆڵەنگێو دەهۆڵەکە(153) بە پەتێکەوە لە مل دەکاو بە دوو داردۆڵ لێی دەدا : یەکێکیان دارێکی ڕاست‌و باریکەو ئەوەی‌تر ئەستوورەو سەری بە گۆمکە هەر یەکە بە دەستێکەوە دەگرێ‌و لە لایەکی دەهۆڵەکەی دەدا• کە لە دەهۆڵ کوتانیش بوەوە هەردوکیان لێك دەبەستێ • زوڕنا(154) سەر بە گەرۆمەیە کە ئیشی پێ‌نەکەن لێکی دەکەنەوەو دەبیتە دوو پارچە ، دەیانخەنە ناو یەك‌و لەبەر پشتی ڕادەکەن • چەند ڕۆژێ پێش زەماوەند زوڕناژەن‌و دۆڵەنگێو هاتن‌و لە چاخانەکەی دێ دەهۆڵ‌و زوڕنایان بۆ زەلامان لێ‌دا لە دوای نیوەڕۆوە تا سێ بەتری شەو چوو زەلام لەبەر ڕوناکی لۆکس شایی‌یان کرد ، ئاوازەکە مرۆی دەجۆشاند • ئێوارەیەکیان لە تۆپزاوە شایی بوو ، کوڕی شێخ بە دەمانچەیەکی ، نازانم ئەوڕوپی بوو یان ئەمەریکی ، تەقەی کردو شایی پێ بەردان • ماڵی شێخ سێ چوار دەمانچەی وایان هەبوو • وەستانی بەینی ئاوازەکانی [زوڕنا ــ و] لە هی مۆسیقای ئەوڕوپی کەمترە • لەباتی(12) تۆنی ئێمە ئەوان لەسەر (71) تۆن لێ‌دەدەن • ئاوازەکە ڕێکی‌و هاوئاهەنگی تێدا نی‌یە • هەروەکو یۆستروپ(155) دەڵێ ئەم ئاوازە بۆ ئێمەمانان ووشك‌و ساردە• شمشاڵی شوانانیش هەبوو (20ــ30)سم درێژ بوو • هەروەها بلوێرو

شایی شێخانی ، سێ‌پێ‌یی ، چۆپەیی ، ئایشۆکی ، بۆتانی ، چەپە ، فەتاح پاشا ، ڕەوت ــ و •
سووسکەیی ــ و •

(153) هانگی 1907 ، 29 باسی دەهۆڵی وا دەکا لە بۆسنیا •

(154) ب : نیکیتین 1956 ، 109 •
ــ های 1921 ، 62 •

(155) یۆستروب 1914 ، 79 •

دووزەلە هەبوو کە های باسی دەکا (١٥٦) • منیش یەکێکم دەست کەوت بەڵام نەمدی لێی بدەن •

بە کورتی ، لە زەماوەندی دێ ، مەڵبەندی جوتیاران ، دەوری پیاوان ئەوەیە لەگەڵ ڕۆژەڵات دەوری سەعات شەش دەچن بووك دێنن‌و دەیبەنە ماڵی زاواو لەوێ نان دەخۆن • (زەماوەندێك لە ڕەکاوە کرا گوتیان بە یەکجار خواردنیان لەبەر ٣٠٠ زەلام دانا) پاشان پێچە شاییەك دەکەن‌و دەوری سەعات چواری دوای نیوەڕۆ شایی بەردەدەن • شایی بەردان نیشانەی تەواوبوونی بەزم‌و گۆوەندە ئیدی هەر کەسە پەرتە دەکاو بەرەو ماڵ دەبێتەوە • لە لادێدا ، بێجگە لەو نەختەی کە زاوا دەیدا ، دایك‌و باوکیشی پارەی ئەو ترومبێلانەی دەچنە دوو بووك‌و پارەی خواردن‌و پارەی شاییەکە دەدەن •

دەوری ژنانیش شان بە شانی دەوری پیاوان دەڕوا ، ئەوەندە هەیە ژن‌و پیاو تێکەڵ نابن • ئافرەتی خوندی چەند سەعاتێك پێش ئەوەی بووك لە تولە ڕێی شاخان دەربکەوێ‌و بگاتە جێ دەچن لە ماڵی زاوا کۆدەبنەوە • لەو زەماوەندەی کە من دیم لە نهۆمی سەرەوە هەیوانیان دایە ئافرەتان کە بەردەمەکەی ئاخەبانی باتێژەی ماڵەوە بوو و لەوێوە قادرمەی قوڕی بڵندو نارێك دەچوە سەر بان • دیواری پشتەوەی هەیوانەکە دوو دەرگای تێدا بوو هەر یەکە دەچوە ناو ژوورێکی بچووك‌و یەکێکیان بۆ بووك تەرخان کرابوو • دۆشەکیان لە بن دیواری پشتەوە ڕاخستبوو تا بووك لەسەری دابنیشێ • پاروە نانێکی بە هەنگوینیان خستبوە ژێر دۆشەکەکە دەیانگوت ئەمە بۆ ئەوەیە تا بووك شیرین‌و نازدار بێ • بێ گومان ژنە خوندییەکان منداڵیان لەگەڵ خۆیان هێنابوو ، منداڵەکان هەر هێندێك لە تەمەنیك بوون ،

---

(١٥٦) های ١٩٢١ ، ٦٢ •
 – گارنێت ١٨٩١ ، ١٣٢ : «جۆرە دووزەلەیەك» •

ئەوەندە زۆر بوون هەیوانەکە جمەی دەهات • جێگایەکی تایبەتی‌یان بۆ ژن‌و کچی شێخ لەسەر دۆشەکی بن دیوار دیار کردبوو • ئەو ماوەی چاوەڕێی بووك بوون جگەرەی کوردی‌یان گێڕاو ئافرەتێکی عازەبیش کە کچێکی پازدە ساڵی بوو چایەکی زۆر شیرینی گێڕا • کە تڕومبێلی بووك دەرکەوت زاوا بە خۆو بە دوو گەنجی خزمی کە ئەوانیش نەچووبوونە دوو بووك هاتنە ناو ژنان ، دایکی زاوا خانەخوێی (١٥٧) ژنان بوو • زاوا بە هاوکاری دوو گەنجەکە دارێکی دوو مەتر درێژی خۆش کردو چوو لە بەرامبەر دەرگای ماڵ لەسەر لێوی بان ڕاوەستاو ئافرەتەکانیش هەموو هەستان‌و بەسەر بان‌دا چوون دەورەیان‌دا • حەلوایان بەناو ئافرەتان‌دا بەشی‌یەوە • ئافرەتێك لە تەنیشت زاوا ڕاوەستابوو پەڕەورێکی (١٥٨) بە دەستەوە بوو کە بووکیان لە تڕومبێل هێنایە خوارێ ، دوو ژن گرتبوویان ، پووری‌و مامانی (١٥٩) ، بۆ ماڵەوەیان هێنا • ئەم بووکەش هەر وەکو بووکەکانی‌تر کە هاتبوونە دێ ، تارایەکی زەردو سورباوی شاش‌و ڕونی بەسەر سەریدا دابوو و بەسەر دەم‌و چاوی‌دا (١٦٠) هاتبوە خوارێ ، جل‌وبەرگیشی (١٦١) هەر زەردی سوورباو بوو • هەر چەندە کە دونیا گەرمیش بوو بەڵام ئەوەندەی جل لەبەر کردبوو بە ئاستەم لەبن دەجوولایەوە • کەمەری

---

(١٥٧) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ٢٠٦ لەبارەی موسلمانەکانی بۆسنیا •

(١٥٨) ووشەی fowl ی بەکارهێناوە کە مانای پەڕەورو مانای مریشکیش دەدا — و •

(١٥٩) مامان نی‌یە . مامان ئەوەیە سەرپەرشتی منداڵ بوون دەکاو ناوکی دەبڕێ . ئەمەی لەگەڵ بووك دەچێ پێی دەگوترێ (بەربووك — پێخەسوو) — و •

(١٦٠) گرانقیست ١٩٣٩ ، ١٣٣ باس دەکا کە لە فەلەستین بووك بە شێوەیەکی تایبەتی دادەپۆشرێ ، هەروەها لێن ١٩٤٤ ، ١٧٠ ، ١٧٧ باس دەکا کە لە میسر بووك بە شێوەیەکی تایبەتی دادەپۆشرێ •

(١٦١) ڕەنگی سوور ، بەختەوەری بەدەمەوەیە . ب : لێن ١٩٤٤ ، ١٧٠ • — نیکیتین ١٩٥٦ ، ١١٠ •

نەبەستبوو بەلام ئەمەیان ناهەموار نەبوو چونکە ژن هەر بێ کەمەرن • وێ ناچێ ئەم بێکەمەری‌یە بەو مانایە بێ کە گراڤیست لەبارەی عارەبە فەلەستینی‌یەکان باسی دەکات‌و دەڵێ بووك بۆیە کەمەر (١٦٢) نابەستێ تا منداڵی ببێ (١٦٣) • کە بووك گەیشتە بەر دەرگای ماڵ‌و هات پێ لە کۆسپەوە باوێتە ژووری پەرەورەکەیان بەرەللا کردو بەسەر بووکدا فڕی‌و باڵی لێکدا، لە هەمان کاتیش‌دا ، زاوا بە هەر دوو دەست دارە قوڕسەکەی قیت کردەوەو بە توندی لە تەوقی سەری بووکی دا • ئینجا بە خۆو بە گەنجە هاوڕێکانی لەناو ژنان بزر بوون‌و تا میوان لەوێ بوون دەرنەکەوتنەوە • هەر دوو ژنەکە بووکیان گرت‌و لە قادرمە سەریان خست • بە هەیوانەکەدا بردیان‌و لە ژوورەوە لەسەر دۆشەکیان دانا • دایکی زاوا بەخێر هاتنی کردو بەخێرهاتنەکەیشی وا بوو کە داهاتەوە سەری‌و یەکەم جار سەری خستە سەر شانی ڕاستەو پاشان خستی‌یە سەر شانی چەپە(١٦٤) • ئینجا تارای زەردی سوورباوی بووکیان لاداو ژن کەڕەسیسەیان کردو کردیانە قەڕەپەستە دەیانەویست ئەم ئەندامە نوێ‌یەی کۆمەڵەکەیان ببینن • دەیانگوت ئەم بووك‌و زاوایە پێش زەماوەند هیچ چاویان پێك نەکەوتبوو • یەکەم پەیوەندی‌یان ئەوە بوو کە کاتێ بووك گەیشتە جێ زاوا لە سەر بانڕا دارێکی لێدا • دوا بە دوای هێنانی بووك بارگەو جیازیشیان سەرخست کە بە نەختی بووك کرابوو و جل‌وبەرگی خۆی تێدا بوو : سندووقی بووکێنی کە

(١٦٢) ژن پشتێێکی تەنك‌و باریك دەبەستن بۆ ئەوەی باخەڵی بەسەردا بێتە خوارەوە . جا لە کاتی لەبەرکردنی جلی بووکێنی‌دا ڕوو لە کوڕێکی بچووك دەکەن کە پشتینەکەی ببەستێ بۆ ئەوەی بووك نۆبەرەی کوڕ بێ ــ و •

(١٦٣) گرانقیست ١٩٣٩ ، ١٣٣ •

(١٦٤) ب : هانگی ١٩٠٧ ، ٥٦ : «چاك‌و خۆشی کردنی بە دەست لەناو موسلمانان نی‌یە» ــ ٢٣١ : «موسلمان قەت دەم‌و کولمەی یەك ماچ ناکەن . یەکتر دەگرنە ئامێزو سەریان یەکەمجار دەخەنە سەر شانی ڕاستەو پاشان دەیخەنە سەر شانی چەپە ...».

پێشەوەی شووشەبەندەو بۆیاغ کراوە دۆشەکی بە لۆکەی تێدا بوو ، لەگەڵ ڕادیۆ تێکی بە پاتری ، هێنایانە ئەو ژوورەی بۆ بووك تەرخان کرابوو •

بووك پشتی دەستی‌و سێ پەنجەکی لەسەر قلینجك کوترابوو • ناو لەپ‌و سەرە پەنجەکانی لە خەنە گیرابوون • بە خەنە نەخشی ڕۆژو مانگی یەکشەوەو ئەستێرەی لەناو لەپ کرابوو • گۆرەوی لە پێدا بوو بۆیە نەمزانی داخۆ پێیشی لەخەنە گیراوە یان نەء ؟ گۆرەوی لە پێ کردنم تەنیا لای ژنە تورکمانەکانی مووسل دی •

ئەو دوو ژنەی لەگەڵ بووکدا بوون : پووری بۆ ئەوە هاتبوو حەفتەیەك لەم ماڵە نوێیە بمێنێتەوە کەچی ئەوەی‌تر بۆ ئەوە هاتبوو سبەینەی پاشتر پەڕۆی ڕووسپیاتی کە نیشانەی کچێنی بووکە(١٦٥) بیاو بچێتەوە سلێمانی ، بووکەکە لە سلێمانی هاتبوو • دەیانگوت ئەگەر دەربکەوێ بووك کچ نیێە دەبێ پیاوێکی خزمی خۆی بیکوژێ •

چ خواردنێك بۆ پیاوان کرا هەمان خواردنیش بۆ ئافرەتان کرا • خواردنیان لەسەر سینی زل زل هێنایە ژوورێ • یەکەم جار ژن خواردیان ئینجا منداڵ • کە خواردن خورا ژن پەرتەیان کرد •

بەم جۆرە ، لەم مەڵبەندەی دێدا دەوری ئافرەتان بریتی‌یە لە پێشوازی کردن‌و بەخێرهێنانی بووك‌و تەماشاکردنی بەزمی یەکەم پێوەندی بەینی بووك‌و زاوا کە بریتی‌یە لەوەی پەڕەوڕێك بەسەر سەری بووکدا هەڵدەفڕێنن‌و زاوا دارێك لەسەری بووك دەدا • پاش ئەم بەزمە ژن نان دەخۆن‌و کە نان خورا بەزم‌و ئاهەنگ تەواو دەبێ • خەسوو بووك بەخێر دێنێ بەڵام دایکی بووك کە دێن لە ماڵەوە کچەکەی دەبەن لەگەڵی ناچێ‌و لە ماڵی زاواش ئامادە نابێ بووك بەخێر بێنێ‌و بیداتە دەست زاوا • لەباتی دایکی کچە ، ژنێکی

(١٦٥) ب : نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٢ •

خزمیانو ئەوەی هێنانەوەی نیشانەی کچێنی پێ دەسپێرن لەگەڵی دەچن •

لەبارەی ئەو پەڕەوورەی لەسەر سەری بووك بەرەللای دەکەن دەیانگوت جاران دەیانکوشتەوە بەڵام ئێستا تەنیا بەرەللای دەکەن • لێرەدا خۆشە کە گرانڤیست لەبارەی عارەبەکانی فەلەستین دەڵێ لە هەندێ شوێن‌دا کە بووكو زاوا دەگەنە ماڵی زاوا حەیوانێك دەکەنە قوربانی(١٦٦) گرانڤیست ئەوەش دەڵێ کە بە پێی ڕەوشتی عارەبی پێ‌خستنە ناو ماڵ شتێکـی زۆر گرنگـە چونکە هەموو جۆرە «جن»و عفریتو لەمە چێتر دەخزێنە ژووریێ• بێ گومان یەکەم هاتنی بووکیش بۆ ماڵی نوێی کارێکی زۆر گرنگو تایبەتی‌یە(١٦٧) • لەبارەی تورکە ئیسلامەکانی چینو تورکستانی ڕووسی ، کرۆن سەرنج بـۆ پاشماوەی (شامانیزم) Shamanism و ئۆلداری پێشینـان ڕادەکێشێو باسی ئەو شتانە دەکا کە پێش ئەوەی بووك بگاتە ماڵی زاوا لەوێ دەیکەن • کرۆن لە گرینادری وەرگرتوە کە دەڵێ : «هەر چەندە کە پەیوەندی نێـوان ئەندامەکانی هۆز زۆر پتەوە بەڵام ڕێ دەدەن ئافرەتێکی‌تر بێتە ناویانەوەو ببێ بە ئەندامێکی هۆزەکەیان»(١٦٨) •

بەلای منەوە ئەم کارە (دروشمی تێ‌پەڕبوون)ە(١٦٩) کە زاوا هێشتـا بووکی نەناسیوە بە هەموو هێزی خۆیەوە دارێکی لە تەپڵی سـەری دەداو گەنجەکانی خزمیشی بە شێوەیەکی ڕەمزی پشتی دەگرن کە دەچن لە تەنیشتی ڕادەوەستنو دارە قوڕسەکەی لەگەڵ خۆش دەکەن •

بووك کە دوو ژن گرتوویانە ، هەر کە گەیشتە بەر دەرگا دەزانێ چی لێ‌دەکەن • هەموو لا دێنە سەیری ئەم بەزمە کە بۆی هەیە لە بەدبەختی بووكو

---

(١٦٦) گرانڤیست ١٩٣٩ ، ١٥٠ •

(١٦٧) گرانڤیست ١٩٣٩ ، ١٤٩ ود •

(١٦٨) کرۆن • ئێس • ئێی ، ٣٠٣ •

(١٦٩) ب : بارت ١٩٥٣ ، ١١١ •

زاوا سەری بووکی کلۆڵ بشکێ بەڵام ئەمە داب‌و نەریتێکە ناتوانن لێی لابدەن • ئەم دارلێدانە لە دیار زەلامان نییە بەڵکو لە دیار کۆمەڵی ژنانە • کرۆن لە لێکدانەوەی ئەم دیاردەیە دەڵێ هەر چەندە کە دارلێدان بۆتە عادەت بەڵام مەبەست ئەوەیە کە بووك لە ماڵی باوکی دەردەچێ ، پێش ئەوەی یەکەم پەیوەندی جنسی ببێ ، هەر کە پێ لە کۆسپەی ماڵی نوێ داوێتە ژووری مانای وایە دەکەوێتە باوەشی ئەو ماڵە نوێیەوە • گراتقیست دەڵێ لە فەلەستین پێش ئەوەی بووك بچێتە ناو ماڵی تازەی دەستی دەخاتە سەر دەرگاو زاوا سێ داری لە دەست دەدا • گراتقیست لەم بارەیەوە قسەی نووسەرانی‌تری وەرگرتوە کە لێدانەکە ڕەمزە بۆ ئەوەی دوارۆژ زاوا دەستی بەسەر بووکدا بشکێ‌و ببێ بە خاوەن دەسەڵاتی ماڵێ[١٧٠]• من نەمبیست ئەم لێدانەی بووکی کورد دەیخوا بەم جۆرە لێك‌بدەنەوەو من بڕوا ناکەم وا بێ[١٧١] • قوربانی دانی ڕەمزیانەی پەڕەورو لە بارەی ئەو دارەی زاوا لە بووکی دەدا هەندێ نیشانەمان هەیە کە بۆ شارستانێتی پێش ئیسلام دەگەڕێتەوە هەر وەکو نیکیتین باس دەکا شارستانێتی کوردی لە ئیسلام کۆنترەو لە زۆر لایەنی گرنگی ژیانەوە خۆی دەنوێنێ وەکو : لەدایك‌بوونی منداڵ ، ژن‌هێنانی گەنج ، ناشتنی مردوو[١٧٢] •

★ ★ ★

لە مەڵبەندی شارستانی سلێمانی‌دا دەرفەتم بۆ ڕەخسا بووك لە ماڵی خۆیانەوە ببینم ئەو ڕۆژەی کە بۆ دوای نیوەڕۆ بۆ زاوایان گواستەوە • ئاهەنگی ماڵی بووك بە پێچەوانەی ئەوە بوو کە پێش ئێستا باسمان‌کرد

---

(١٧٠) گرانقیست ١٩٣٥ ، ١٠٥ ، پەراوێزی ٢ .

(١٧١) خاتوو هێنی بڕوا بکەی باشترە چونکە هەر وایە ، لەناو کوردەواریش وا باوە ئەم دار یان قامیش‌لێدانە بۆ ئەوەیە زاوا سامی بەسەر بووکدا بکەوێ ــ و .

(١٧٢) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٤ .

هەروەها بە پێچەوانەی ئەوە بوو کە من لە لادێدا دیم • ئەم ئاهەنـگە لـە مەڵبەندی خوێندەوار بوو • لێرەدا دەتوانین پەنجە بۆ لایەنی وێکچوونو جیاوازی هەردوولا درێژ بکەین •

لەم زەماوەندەدا ، پیاوەکانی ماڵێ ، واتە خزمی بووك سبەینێ زوو لـە ماڵەوە دەرچوونو تا ئێوارێ درەنگ نەهاتنەوە گوایە ئەو ڕۆژە لای زاوا بوون لەو خانوە دوو ژوورییە شـارستانییە بچـووکەی بۆ بووكو زاوا گیرابوو و کەلوپەلی لێ داندرابوو ؛ چونکە ماڵی زاوا لە سلێمانی دوور بوو • بووكو زاوا کە هەردووکیان لە مەڵبەندی خوێندەوار بوون دەیانـەویست پاش چەند مانگێ لە گوندێکی وا ببنە مامۆستا کە قوتابخانەی کچانیشی لێ بێ • ئەو کەلوپەلەی بە نەختی بووك کڕابوو ، چەند ڕۆژێ پێش زەماوەند هەموویان برد لە ماڵی بووكو زاوا دایان نا • ڕۆژی پێش زەماوەند ژنەکانی ماڵی بووك لەگەڵ دەستە خوشکان چوون ماڵەکـەیان ڕێكخسـت • کـە خانوەکەیان وەرگرت بووك لەوێ نەبوو تەنیا زاواو خوشکی بووك لـەوی بوون • ئەم خانوە بوو بە ماڵی زاواو ئاهەنگیان لـەوێ گێڕاو بووکیـان گواستەوە ئەوێ • ئافرەتە خزمەکانی زاوا لە حەوشەو هەیوانی ئەم خـانوە بچووکە کۆبوونەوە بەڵام کارەکە نەختێ شێواو بارەکە تۆزێ شلەژا چونکە خوشکی بووك ، کە هەیوانو دوو ژوورەکەی ڕێکخست ، زۆر بەتونـدی گرتبووی ، هەر سێ ژووری کلیـل دابوو : ژووری نووسـتنو ژووری میوانانو ژووری ئازووقەی بێ دەلاقە ؛ بۆ ئەوەی ئەو منداڵو تاڵانەی ماڵی زاوا لەگەڵ خۆیان هێنابوویان بەو ژوورانە وەرنەبنو ماڵەکـە سـەراوبن نەکەنو تێكوپێکی نەدەن • ئەم ڕەفتارەی زیاتر لەوە دەچوو کە مەڵبەندی شاری پێ لە دەرەبەگی دێ گەورەتر بوو و لافی لەسـەر لێدەدان • تـا حەوشەی ماڵی بووك گرتی لە دوو ئافرەتی سلێمانییان گێڕایەوە ، هـاتنو ئەو ڕۆژەی کچەکە بە بووك چوو لە بەیانییەوە تا ئێوارێ لەگەڵیدا بوونو

که بووك سواری تڕومبیل کرا ئەوانیش بە سـواری تڕومبێـل کەوتنـە شوێنی‌یەوەو بەناو شاردا سووڕانەوە • ئەم گەڕانە نیشانەی تەواو بوونـی زەماوەندەو کە لە گەڕانەکە بوونەوە دەچنە ماڵی زاواو بووکی دەدەنە دەست •

ئەو ڕۆژە بووك لە بەیانی‌یەوە بە بەرگی کوردی لە حەوشە دانیشتو میوانی بەخێر هێناو چاو کێكو «شەربەت»یان گێڕا • هەرچی دۆشـەكو مافوورو ڕایەخی ماڵەوە هەبوو هەموویان ڕاخستو ماڵ پڕ ژنو منداڵ بوو • دەوری سەعات سێ‌ی دوای نیوەڕۆ بووك لەگەڵ خوشکی‌و هەندێ ئافرەتی‌تر خزانە ژووری میوانان • بووك جلی خۆی گۆڕی‌و بوو بە (بووکێکی سپی)ی ئەوروپی ، لەباتی خشڵی کوردی خشڵی قەڵپی بە خۆوە کرد• تارایەکی سپی بووکێنی کورتو تاجێكو دەسکەگوڵێکی کاغەزی سپی لەگەڵ کراسی سپی بووکێنی کردە بەر کە لە ئەتلەس بووو بە پوولەکە ڕازابووەوە • بووك بـەم بەرگەوە ، لە ناوەندی حەوشە لەسەر کورسی‌یەکی داری نارێك دانیشتو هەموو ئافرەتەکان بۆ تەماشاکردن دەورەیاندا • بڕیار بوو سەعات پێنجی ئێوارە تڕومبێلەکان بێن بەڵام نەختێ دواکەوتنو ماڵەکە هەموو تەنگاو بوون• ئەنجام ، کۆڵانە تەسکەکەی پێـش ماڵـەوە پڕ تڕومبێـلی زل زل بـوو • تڕومبێلی بووك قوماشێکی سووری زەردباوی بەسـەر بۆنێتدا درابوو و تیلمە پەڕۆیەکی درێژی لە هەمان ڕەنگیشی لە دەورەوە ئاڵاندرابوو ، وای لێ‌هاتبوو دەتگوت پاکەتە چوکلاتە • لێرەش هـەروەکو لادێ ، ڕەنـگی سوورو زەردی سووربـاو نیشانەی پیرۆزی‌و بەختەوەری‌یە •

ئینجا دایکی بووك لەو ناوە هاتە دەرێ‌و مامان (١٧٣) بووکی گـرتو ڕۆیشتن • مامانەکە بۆ ئەوە چوو پەڕۆی ڕووسپیاتی بێنێتەوە کە نیشانـەی کچێنی بووکەو بە تەما بوون هەر ئەو ئێوارەیە پێش سەعات دە ئیش تـەواو

---

(١٧٣) هەروەکو گوتمان ئەمە مامان نی‌یە ، بەربووکە ــ و .

بێ • هەموو ئافرەتە میوانەکانیش سواری ترومبێل بوونو کەوتنە شوێـن بووك •

بە پێچەوانەی زەماوەندی لادێ کە سبەینێ زوو بەربوودیی زەلام چون بە ترومبێل بووکیان هێناو کرێی ترومبێلەکانیش ماڵی زاوا دایان ، لێرە لە مەڵبەندی خوێندەوار ، سەعات پێنجی ئێوارە بووکیان بە ترومبێـل بۆ زاوا گواستەوەو ئافرەت لەگەڵی چوون • ماڵی بووك ترومبێلەکانیـان تێگەیاندبوو بێنو هەر خۆیشیان کرێی هەموانیان دا • ئەو ڕۆژە تـا ئێوارێ زەلام لای زاوا بوون بەڵام کە بووك گەیشتە جێ ماڵیـان چـۆل کرد • ژنەکانی ماڵی بووك لە ماڵی زاوا مانەوە • لەبەر ئەوەی ژنەکان لـە حەوشەو هەیوانو یەکسەر لە کن پەنجەرەی بووكو زاوا بوون ، بووكو زاوا ناچار بوون کشانەوە ناو ژووری بچکۆلانەی ئازووقە • دۆشەکێـکی زیادەیان لەوێ ڕاخست کە بۆ ئەوە بوو لە هەیوان لەسەری دابنیشنو لـە سەربان لەسەری بنوون •

لە زەماوەندی مەڵبەندی شار ، پاش حەفتەیەك ماڵی بووك زیافەتێکیان کردو پیاوی هەر دوو بنەمـاڵەیان داوەت کرد • بـاوکی بووك مـاڵخۆی ماڵەوە بوو • بێگومان ئافرەت خواردنیان لێنا بەڵام کە تێیـانکرد تـا دەرگەی ژووری میوانانیان بردو خۆیان نەچوونـە ژوورەوە • کە خواردن هەڵگیرا یەکسەر زەلامەکان هەستانو ڕۆیشتن • ئەم داوەتە تا ئەو ڕادەیەی کە مەڵبەندی شار ڕێ دەدا بێ ئافرەت کرا • هەر ئەو ڕۆژەش بووك پـاش بە مێردچوونی ، بۆ یەکەم جار هاتەوە باوەخوێدو خۆی شووشتو دراوی ملوانکەیان بە دیاری دایە کە بایی ٤٢ دینار بوو • ئەمەش لە پاداشتی ئەوە بوو کە سەری بنەماڵەکەی بەرز کردبووەوە • ئەو کاتەی لە ماڵی بـاوکی بوو کە باوکی لەوێ بوایە چارۆکەیەکی بەسەر سەریدا دەدا ، خوشکی دەیگوت

(ئەوە شەرم دەکا) ئەمەش نیشانەیەك بوو لە دیاردەی خـۆگرتنی نۆبووك لە بـاوکی •

گرنـگی کچێـنی :

زۆر لا ئەم دەستوورەیان پاراستوە (١٧٤)، نیشانەی هـەرە دیـاری زەماوەند، واتە بووك گواستنەوە الای تورك‌و عارەب‌و ڕۆژەلاتی‌یـەکان بەگشتی کچێنی‌یە • کە خوشکی تەرجومانەکەمم لە حەوشەوە بە بەرگی سپی ئەوروپی بووکێنی‌یەوە بینی لە بارەی کچێنـی بووکەوە پرسـیارم کرد، تەرجومانەکەم زۆر بە کورتی وەلامی دامـەوە : «ئـەگەر کچ دەرنـەچێ دەیکوژین» کەواتە ئەم بووکەش وەکو ئەو بووکانەی لەلادێ دیمن هەمان مەترسی لە پێش بوو ئەگەر بەربووك بە بەلگەی ئاشکرا پەڕۆی ڕووسپیاتی نەباتەوە، بووك دەکوژن • کە پرسیم : ئەگەر شتی وا ڕێك‌کەوت کێ کچەکە دەکوژێ ؟ گوتیان : خزمێکی خۆی، جا باوکی بێ، برای بێ، ئامۆزای بێ! تەرجومانەکەم ئەوەندەیشی گوت پێش ئەوەی کچەکە سزا بدەن چونکـە شەرەفی بنەماڵەکەی دۆڕاندوە (بێ‌گومان میردی برینداری سـزای نادا، بەلکو زەلامێکی خزمی خۆی سزای دەدا) دەبێ ببیەنە لای ئافرەتێك لەوانەی منداڵ لەبار ژنان دەبەن بۆ ئەوەی تەماشای بکا نەوەك بێ‌کچێنـی بـووك سەبارەت بە تێکچوونی باری تەندروستی‌و نەخۆشی‌و شتی وا بێ • دەیانگوت ماڵی بووك تا نزیکەی ساڵێك ئەو قوماشە سپی‌یە هەڵدەگرن کە نیشـانەی ڕووسپیاتی کچەی پێوەیە بۆ ئەوەی وەکو بەلگە بە دەستیانەوە بێ نـەوەك ماڵی زاوا پەلپیان پێ‌بگرن‌و گومان بخەنە سەر شەرەفی کچە • بۆیەش تـا ماوەی نزیکەی ساڵێك هەڵی‌دەگرن چونکە لەوانەیە تا ئـەوکاتە نۆبەرەیان بێ • پاشان پەڕۆکەکە دەشۆن‌و دەیخەنە ناو پەڕۆو پاتاڵی ماڵەوە •

---

(١٧٤) یۆسـتروپ ١٨٩٤، ٣٢٦ .
– نیبوور ١٧٧٢، ٣٥ ود .

لەبارەی ئەو شەرمو حەیایەی کورد هەیانەو لەبارەی ئەوەوەش کە زۆریان پێ ناخۆشە خۆیان ڕووت بکەنەوە ، دەبینین لاچوونی ئەو شەرمە لە یەکەم پەیوەندی جووتبوونەوە زۆر جێی سەرسوڕمانە • لەوانەیە زۆر مایەی هەراسانی بێ بۆ کچە ، هەروەکو بۆ کوڕەکەش ناخۆشە کە لە دەرەوە چاوەڕێی دەکەن زوو بە زوو ببێتە زاوا • کە کوڕە بوو بە زاوا خۆی ڕێك دەخاتو دەچێتە دەرەوە ئینجا بەربووك دەچێتە ژوورەوەو زۆر بە چاکیو بە توندی ناوگەلانی بووك بە پەڕۆی ڕووسپیاتی دەسڕێتەوە تا پەڕۆکە نیشانەیەکی زۆری پێوە بێ • نەمبیست هیچ بووکێ پاش گواستنەوەی بۆ سۆزی کوژرابێ •

های (١٧٥) دەڵێ کورد زۆر توندن دەرهەق شەرەفی ئافرەت بەلام وا دیارە مەبەستی شەرەفی ئافرەتی بە مێردە ؛ چونکە دەڵێ : «ئەو ژنەی ••• خۆی بدۆڕێنێ یان سوورِ بزانن خۆی دۆڕاندوە مسۆگەر دەبێ لەناوی ببەن، جا چ مێردی بێ ، چ برای بێ ، چ هەر لێپرسراوێکی تری بێ • ئەگەر پێی نەکرێ بیکوژێ بە بێ ناموسی دادەنێن • گرنگترین شتیش لای کورد پاراستنی «ناموس»ە ••• » کەچی وایان لە من گەیاندوە کە تەنیا کچی مانگوڕی بێمێرد وا بە توندو تیژی ئاگاداری ناموسی دەکرێ •

لە بارەی پەڕۆی ڕووسپیاتیەوە نیکیتین (١٧٦) دەڵێ لە (١٩٢٢)ەوە بەرەو کزی دەڕوا • هەروەها دەڵێ : «ئەمە ڕوو لە نەمانە کە ڕەوشت وایە پەڕۆیەکی سپی (پسیار) لەسەر نوێنی بووكو زاوا ڕادەخەنو پاشان بۆ بەلگەی کچێنی پیشانی دایكو باوکی بووکی دەدەن ••• »•

فیلبێرگ(١٧٧) باس دەکا کە لوڕی ئێرانی پەڕۆی ڕووسپیاتی بەکار

---

(١٧٥) های ١٩٢١ ، ٦٩ •
(١٧٦) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٢ •
(١٧٧) فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٣٥ •

دێنن . دیکسۆن [۱۷۸] باس دەکا کە لەناو عارەبـان ئەگەر کچێك لـەم تاقیکردنەوەیە دەرنەچێ خزمێکی خۆی دەیکوژێ . ئەوەیشی دەخاتە سەر کە یەك جار بیستوویە : «... کابرا ئەوەند مەرد بوو بە دزی وڵمە گۆشتێکی بە خوێن‌و خوڕی بردە ژووری بووك‌و پەڕۆی ڕووسپیاتی پێ سوور کرد».

ئەو زانیاری‌یەی نیریتەر لە ساڵی (۱۷۰۳)وە دەربارەی عارەبانی نووسـیوە دەتوانین بیخەینە پاڵ ئەمـەوە : «زۆر دەگمەنـە کە بووك ئـەم هونـەرە بزانێ » [۱۷۹] .

فرەژنی‌و دەست‌لێك‌بەردان :

بە گوێرەی قورعان ، پیاو دەتوانێ لە یەك کات‌دا [۱۸۰] تا چـوار ژن بێنێ بەو مەرجەی پێی بەڕێوە بچن ، بەڵام لەسەریەتی بە یەك چاو تەماشای هەموویان بکات‌و ماوەیـەکی هێنـدەی یـەك (شـەوو ڕۆژ) لای هـەر یەکێکیان بێ [۱۸۱] .

تەنیا مـێرد مافی هەیـە ڕاسـتەوخۆ پێوەنـدی ژن‌و مێردایـەتی هەڵوەشێنێتەوە ، ئەویش کە بە ئاشکرا ژنی تەڵاق بداو بڵێ : «تەڵاقم دای» یان بڵێ : «هیچ هەقم بەسەر تۆوە نەما» . ژنەکە تا «عدە» [۱۸۲] تەواو نەبێ ناتوانێ مێرد بکاتەوە . پێویستە ئەم ماوەیە خۆی بپارێزێ [۱۸۳] . پیـاو دەتوانێ دوو تەلاق بخواو دەست لە ژنی بەر بدا بەڵام ئەگەر پاشگەز بوەوە

---

(۱۷۸) دیکسۆن ۱۹٥۱ ، ۲۰٥ .
(۱۷۹) نیریتـەر ۱۷۰۳ ، ٤۰۷ .
(۱۸۰) سوورەتی ٤ ، ئایەتی ۳ .
(۱۸۱) ب : جوینبۆل ۱۹۱۰ ، ۲۲٤ .
(۱۸۲) سوورەتی ۲ ، ئایەتی ۲۲۸ .
ـ سوورەتی ٦٥ ، ئایەتی ٤ (سێ مانـگ) .
(۱۸۳) سوورەتی ۲ ، ئایەتی ۲٤۱ .

دەتوانێ لەو ماوەی باسمانکرد (١٨٤) بێ بینەو بەرە ژنەکەی بێنێتەوە • خۆ ئەگەر سێ تەڵاقی خواردبێ یان جاری یەکەم سێ جار دووبارەی کردبێتەوەو بشیەوێ ژنەکەی بێتەوە کنی ئەوە دەبێ ژنەکەی مارە بە جاش بکرێتەوە • واتە لە بنەوە لە کابرایەکی مارە دەکەنو کابرا دەچێتە لایو پاشـان تەڵاقی دەدا (١٨٥) • قورعان ، لە کاتی ژنو مێردێتیدا ، مەسەلەی خۆگرتنی قەدەغە کردوە کە دەکاتە نیمچە تەڵاقدان واتە مێردەکە بڵێ : «وەك دایکم پشـتت لە من بێ» کە ئەمەش پێی دەگوترێ (ظهار ــ پشتێنە) (١٨٦) لێرەدا ژن مافی ئەوەی نابێ چی لەکاتی مێردکردن هێناویەو چی خۆی پەیدای کردوە بیباتەوەو داوای مارەیی پاشەکی لە مێردی بـکات (کە بە زۆری سێیـەکی نەختی پێشەکییە) ، هەر وەکو ناتوانێ مێرد [بەم کابرایە ــ و] بکاتەوە •

ئافرەتیش بەش بە حاڵی خۆی ، لە هەندێ هەڵـویستدا ، دەتـوانێ داوای تەڵاق لە مێردی بکات • بۆی هەیە لە کـاتی مارەبڕیندا پەیمانەکـە ڕستەیەکی وای تێبخرێ ئەو مافە بداتە ژن کە هەر کاتێ مێردی پشتگوێی خست داوای تەڵاقی لێبکاتو مارەییەکەی ڕەت بکاتەوە ئەگـەر بێتو بتوانێ لە بەردەم قازیدا ئیسپاتیبکا کە کابرا ئەرکی مێردایەتی خۆی بەرامبەر بەجێناهێنێ • ئەمەش بۆی هەیە هۆی نەخۆشی کابرا بێو بۆیشی هەیە هەر زگمـاك بێ •

لە کاتی مارەکردندا ، مێرد ئەرکی بەخێو کردنی ژن دەگرێتە ئەستۆی خۆیو بەرامبەر بەمەوەش ژنەکە منداڵی بۆ دەبێ واتە ئەو منداڵانەی دەبن هی مێردن • ئەگەر کابرا ژنەکەی تەڵاق بداتو منداڵەکانی هێشتا سـەرکەو بنکە بن ژنەکە منداڵەکان لەگەڵ خۆی دەباو کە نێرینە گەیشتە تەمەنی دوو

---

(١٨٤) سوورەتی ٢ ، ئـایەتی ٢٢٩ •
(١٨٥) سوورەتی ٢ ، ئـایەتی ٢٣٠ •
(١٨٦) سوورەتی ٥٨ ، ئایەتی ٢ ــ ٣ •
ــ سوورەتی ٣٣ ، ئایەتی ٤ •

سالی‌و[١٨٧] مێبینه گه‌یشته نۆ سالی (یان بوونه سه‌روعوزر شۆر) ئه‌و وه‌خته ده‌گه‌ڕێنه‌وه لای باوکیان •

له کاتی مێردکردن‌دا ژن مه‌ترسی ته‌لاقدرانی له پێشه (و هه‌وڵ ده‌دا چاره‌ی ئه‌م مه‌ترسی‌یه به‌وه بکا که داوای نه‌ختێکی زۆر بکات‌و ماره‌یی پاشه‌کی زۆر دابنێ) • مه‌ترسی ئه‌وه‌یشی له پێشه که مێردی ژنی به‌سه‌ر بێنێ که‌چی پیاو له‌وه ده‌ترسێ که نه‌توانێ له‌گه‌ڵ ئه‌و ژنه‌دا بگونجێ که ئافره‌ته‌کانی ماڵه‌وه بۆیان دۆزیوه‌ته‌وه‌و زۆر جاری وا هه‌یه خۆی هه‌ر چاویشی پێ نه‌که‌وتوه • له‌م حاڵه‌ته‌دا مافی ته‌واوی هه‌یه که ئه‌و ژنه‌ی ته‌لاق بداو ژنێکی‌تر بێنێ •

دوای ئه‌وه‌ی که به کورتی باسی یاسای ئیسلامه‌تیمان کرد به پێی مه‌زه‌بی شافیعی که مه‌زه‌بی کوردانه ئێستا هه‌وڵ ده‌ده‌م باسی تاقی‌کردنه‌وه‌ی کورتی ئه‌و ماوه‌ی خۆم بکه‌م که له کوردستانی خواروو بووم بۆ ئه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی فره‌ژنی‌و ده‌ست لێك‌به‌ردانمان باش بۆ ڕون بێته‌وه • من ئه‌م هه‌ردوو دیارده‌یه به یه‌که‌وه وه‌رده‌گرم ؛ چونکه وه‌کو له خواره‌وه ده‌رده‌که‌وێ ئه‌م دوو دیارده‌یه تێکچڕژاون‌و به زۆری یه‌ك سه‌باره‌ت به‌وه‌ی‌تر په‌یدا ده‌بێ •

ئه‌و کاته‌ی من له‌وێ بووم ، ئه‌و سێ چوار ماڵه ده‌ره‌به‌گه‌ی لادێ لێم‌کۆڵینه‌وه ، هه‌ر یه‌که ته‌نیا یه‌ك ژنی تێدا بوو • له ماڵه شێخه‌کانی تۆپزاوه‌و سه‌رگه‌لووو شه‌ده‌ڵه‌و سه‌رکان وا بوو • سۆن [١٨٨] ده‌ڵێ له سه‌ره‌وه بگره تا خوارێ کورد هه‌مووی یه‌ك ژن دێنن • ژنه‌که‌یشی هه‌مان شتی دووپات کردۆته‌وه[١٨٩] • ئه‌م قسه‌یه ته‌واو له‌گه‌ڵ تاقی‌کردنه‌وه‌ی من‌دا ناگونجێ • له تۆپزاوه ، ژنه نوێ‌که پێنج منداڵی هه‌بوو ، ژی‌یان ١٨ ، ١٧ ، ١٣ ، ٨ ، ٦

(١٨٧) ب : لێن ١٩٤٤ ، ١٠٢ •
(١٨٨) سۆن ١٩٢٦ ، ٣٩٦ •
(١٨٩) لیندفیلد ـ سۆن ١٩٣٥ ، ٤١٠ •

ساڵ بوو • ئەم ماڵە زڕکچێکی ١٢ سالیشی تێدا بوو • جۆری ژیانو شارستانێتی کورد منداڵی بیژیو بەرەڵلا بەخۆیەوە ناگرێ • شێخ لە ماوەی ١٩٣٩ ــ ١٩٤٨ دووژنی هەبوە • ژنە گەورەکەی ، کە تەنیا یەك منداڵی هەبوو ، ڕەوانی ماڵی باوکی کردبوەوە •

خوشکی ژنەکەی ئێستای کە تەمەنی دەوری ٣٥ ساڵانە مێردی بە پیرە شێخێکی سەرگەڵوو کردوە • دیارە لێرەدا مێرد دەتوانێ ژن لە دوای ژن بێنێ چونکە ئەم ماڵە هەندێ گەنجی بەژنو ماڵو منداڵی تێدا بوو ، واتە دەبێ شێخ پێشتر ژنیتری هەبووبێ • شێخ بە زمانی خۆی گوتی گوایە بەدرێژایی ژیانی نۆزدە ژنی هێناوە • (های)ش (١٩٠) دەڵێ : « پیرە ئیبراهیم ئاغای دزەیی کە تەمەنی حەفتا ساڵ بوو نۆزدە ژنی هێنابوو »• تا ئەو ڕادەیەی من تێ‌ی گەیشتم مەسەلەکە وەکو ئەوە وایە کە لێن(١٩١) باسی دەکاو دەڵێ : «زۆر جار وا دەبێ کابرایەك ژنی هەیەو دەیەوێ کچێك یان ژنێکیتر بێنێ ، باوکی ئەم کچە یان ئەم ژنەی کابرا چۆتە داخوازی ، یان ئافرەتەکە خۆی داوا لە کابرا دەکا ژنی خۆی تەڵاق بدا ، تا تەڵاقی نەدا پێ‌ی ڕازی نابێ» • جا ئەگەر کابرا بۆ ڕازی کردنی دڵی کچەو ماڵەوەیان ژنی خۆی تەڵاق بدا منداڵەکانیهەر لای خۆی دەمێننەوەو کە ژنە نوێکەی گواستەوە منداڵەکانی دێنەوە ناو ماڵێ •

دوو کچە ١٣ ــ ١٤ ساڵی‌یە هەراشەکانی ماڵی شێخی سەرگەڵوو و سێ کوڕە بە ژنو ماڵەکەی ماڵی شێخی سەرکان نیشانەی ئەوە بوون کە ئەو شێخانە پێشتر ژنیان هێناوە گوتیان لەم ماڵەدا وەنەبێ هەر تەنیا شێخ پێشتر ژنی هێنابێ بگرە ژنەکەیشی پێشتر مێردی کردوە • ژنەکە بێوەژنی برای شێخ بوو ــ ئەمەش نیشانەی دوو مێردکردنی ژنە • بەم جۆرە ، لە مەڵبەندی

(١٩٠) های ١٩٢١ ، ٤٣ ود •
(١٩١) لێن ١٩٤٤ ، ١٨٨ ود •

دەرەبەگایەتی دێدا دەست لێك بەردانو هێنانی ژن لە دوای ژنو مانەوەی منداڵی پێشووم بینی • بەڵام لەم مەڵبەندەدا نەمدی مێرد لە یەك کاتدا لە ژنێکی زیاتر هەبێ •

دیار بوو یەکژنی لە مەڵبەندی ساکاری لادێدا زۆر باوتر بوو ، ڕەنگە ئەمەش سوخمەراتی باری ئابووری بێ • لەلایەکی تریشەوە ، لێرە ، دوو ژنم دی لەبەر ئەوەی مێردیان پێیان بەخێو نەکرابوون بە خۆو بە منداڵەوە ڕۆیشتبوون ـ لە تۆپزاوە ژنێك کوڕێکی دوو ساڵیو کچێکی چوار ساڵی هەبوو ، لە سەرکان ژنەکە کۆرپەیەکی نێرینەو کچێکی پێنج ساڵی هەبوو ، پاشان هەردووکیان مردن • ئەم ژنانە ببوونە کارەکەری ماڵە شێخەکانی تۆپزاوەو سەرکانو(۱۹۲) نەچووبوونەوە ماڵی باوکیان • هەر لە مەڵبەندی ساکاری دێدا ، لەبەڵخە ، ژنێك ، هەبوو تەلاق درا بوو کوڕێکی دوو ساڵانی هەبوو ، بە خۆو بە کوڕەوە لە ماڵی باوکی بوو •

لە مەڵبەندی خوێندەواری شار ، ژنو مێردێکم بینی تازە ببوونە هاوسەر ، هەردووکیان مامۆستا بوون (پێش ئەوەی ببنە هاوسەر یەکتریان دیبوو • ژنو مێردێکی ترم بینی ئەوانیش هەردووکیان مامۆستا بوونو دوو منداڵیان هەبوو (پێش ئەوەی ببنە هاوسەر چاویان بەیەك نەکەوتبوو) • لەم هەردوو بارەدا مێرد تەنیا یەك ژنی هەبوو و مارەیی پاشەکیان زۆر دانابوو بۆ کاتی تەلاقدران (یان بە بێوەژنی مانەوەی) ژنەکە •

---

(۱۹۲) ب : هانگی ۱۹۰۷ ، ۲۳۹ لەبارەی بۆسنیاوە :
« جاری وا هەیە ژن ناپاکی (خیانەت) لەگەڵ مێردی دەکا بەڵام بە زۆری تەلاق ئەو وەختە دەبێ کە مێرد بایەخ بە ژنو منداڵەکانی نەداو ڕووتو برسی‌یان بکا . ئەوحەلە بە زۆری خزمەکانی ژنە وەخۆی دەگرنو بەخێوی دەکەن ، وایش دەبێ ژنە دەبێتە کارەکەری ماڵە موسلمانێكو ئەوانیش وەکو ئەندامێکی خێزانی خۆیانی حسێب دەکەن چونکە وە خۆ گرتنی ئەم جۆرە ژنە پاداشتی زۆر گەورەیە لای خودا . »

مایەوە سەر مەڵبەندی نەخوێندەواری شار ، یان وا چاکە بڵێین مەڵبەندی ڕەسەنی شار کە هەر لەسەر ڕەوشتی کۆنو ڕەسەنی خۆی ماوەو کاریگەری ڕۆژاوا زەفەری پێ نەبردوە • ئەم مەڵبەندە ، کە لێم کۆڵیوەتەوە ، دیار بوو بنکەیەکی ئابووری باشیان هەبوو • بازرگانی بچووکی سایێمانیو کەرکووك بوونو نوێنەری کۆمپانیاکانی بەغدا بوون بۆ کەرەستەی کارەبایی و پایسکلو سپێری ئۆتۆمۆبیل • ئەمانە لە ڕوانگەی بازرگانییەوە نوێنەری سەردەمی نوێ بوون بەڵام ڕێکخستنی ماڵەوەیان لەسەر شێوازی کۆن بوو • لێرەدا فرەژنی هەبوو و دەوری ئەم فرەژنییەم لە : ژیانی ڕۆژانەو ڕێکخستنی ماڵو بایەخدانی پیاو بە هەردوو هەوێو پێوەندی بە منداڵی هەر ژنێكو دابەش کردنی کار لە بەینی ژنەکانەوە بینی • کابرا تەنیا دوو ژنی هەبوو • قورعان ڕێی داوە پیاو لە یەك کاتدا ، چوار ژنی هەبێ ــ کە سامانی زۆرو پایەی بەرزی گەرەکە ؛ جا بۆیە ئەم دیاردەیە تایبەتی بوو بە چینە بەرزەکانی کۆمەڵ هەروەکو لە وولاتە عارەبەکانو لە تورکیاش تا هاتنی ئەتاتورکو شۆڕشی ١٩٢٠ ئەم دیاردەیە تایبەتی بوو بە خانەدانو دەوڵەمەندو پایەدارەکانی کۆمەڵ •

ئەو ماڵەی لە کەرکووك لێی بووم دەستووری یەکسانی هەر دوو هەوێی زۆر بە ووردی لێ بەدی دەکرا • ژنەکان لە دوو خانووی جودادا بوون(١٩٣) • خانوەکان وەکو یەك وا بوون • هەردووکیان ژووری نووستنو ژووری میوانانیان هەبوو ، داڵانێکیان بەین بوو لە دەرگاوە دەچوویتە ناویو لەو دیو کە دەردەچووی دەکەوتییە ناو حەوشێکی پڕ دارمێو • لە هەردوو خانوودا دەوراندەوری حەوش نانەدینو ئاودەستو سەرشۆرکو شتی وا

(١٩٣) ب : لێن ١٩٤٠ ، ١٨٩ : « خانوویەکی سەربەخۆ ... یان کۆمەڵە شوقەیەك (کە بریتییە لە ژوورێکی نووستنو رابواردنی ڕۆژ ، مەدبەقێكو ئاودەستێك) کە دەشێ سەربەخۆ بێو لە هەموو شوقەکانیتری هەمان خانوو دابڕابێ ...» •

بوو • پێ بلقه چیمەنتۆ بوو • هەردووك پێکەوە کرابوونو لەسەر یەك پارچە عەرد بوون بەڵام دەرگای سەر جادەیان جودا بوو • هەر ژنەو ماڵی سەربەخۆ بوو و پەیوەندی بەوەی‌ترەوە نەبوو • ژنەکان تەمەنیان لێك نزیك بوو ، لە دەوری سیو پێنج ساڵی‌دا بوون • منداڵیان نەبوو (جا ئایا لەباریان چووبوو ، عەمەلیات کرابوون ...) هەردووکیان بە جودا جودا چووبوونە حەج • کەلو پەلی ناوماڵیان وەکو یەك وا بوو • مێردەکە پێویستی ڕۆژانەی هەردوولای دەکڕیو بە نۆرە هەر شەوو ڕۆژێك لای یەکێکیان دەبوو واتە ئەو ماوەی پیاو لە ماڵەوە ڕادەبوێرێ کە لێرەدا بریتی بوو لە ناشتا کردنو شێو خواردنو نووستنی شەو • ژنەکان هاتو چۆی یەکیان دەکرد بەڵام هەرکەسە سەربەخۆ بوو • سەرەنجی سەرەکی من ئەوە بوو وام هەست دەکرد کە ئەمانە دوو ماڵنو کابرایەك بە نۆرە سەریان لێ‌دەدا ــ نەك یەك ماڵ بێو مێردەکە دوو ژنی هەبێ •

ماڵێکی‌تر کە دوو ژنی تێدا بوو ماڵی تەرجومانەکەم بوو لە سلێمانی• ئەم ماڵە کۆنە تەڵاقداێکی تێدا قەومابوو • بۆیان باس کردم چۆن کابرا ژنە نوێ‌کەی هێنابوو • ژنە گەورەکە ساڵی ١٩٥٧ تەمەنی لە بەینی پەنجا شێست ساڵی‌دا بوو • بە ووردیو بە تەواوی نازانن تەمەنیان چەندە ؛ چونکە ژن تەنیا پاش گۆڕانو پێش گۆڕانی گەورەی ژیانی خۆی دەزانێ • ژنە گەورەکە لە خۆ گەڕابووەوە • گەورەترین منداڵی کە مابوو ٢٦ ساڵان بوو • ژنی گچکە تەمەنی بۆ چل ساڵی دەچوو و گەورەترین منداڵی ١٩ ساڵان بوو• کابرا وەختی خۆی بە بازرگانی چووبوە گوندێك ، چاوی بەو کچە کەوتبوو، ئەشقی ببوو و پاشان چووبوە داخوازی • بێ‌گومان تا پرسی بە ژنی گەورەی نەکردبوو و هەرێ‌ی پێ‌نەدابوو کە ئەو ژنەی تازە دەیهێنێ بۆ ئەوەیە لە کاروباری ماڵەوە یاریدەی بداو هەردوو ژنو منداڵە بچووکەکەش پێکەوە دەبن ، ئەو ژنەی نەهێنا • بەڵام ئەم دوو هەوێ‌یە زۆر پێکەوە هەڵیان

نەدەکرد • ژنی یەکەم ، یان بڵێین ژنی گەورە بە هەموو بارگەو تەدارەکەوە چوەوە ماڵی باوکی‌و سێ منداڵی لەسەرو کۆکڵی کابرا بەجێ هێشت کە ٦ـ٧ ساڵان بوون • کە ئەم منداڵانە پێ‌ڕاگەیشتن دەسەر باوکیان کرد کە دایکیان بێنێتەوە • ژنە بە پێی دەستووری یاسا مارە بە جاش کراو هاتەوە • تەرجومانەکەم باسی کرد کە دایك‌و باوکی پێکەوە نین بەڵام ژنە مێردی لەگەڵدا بوایەو لەگەڵیدا نەبوایە گرنگ نەبوو چونکە کەوتبوە ناو ساڵانەوە، تەمەنی لە بەینی پەنجا شێست ساڵی‌دا بوو • ئێستا با بزانین پێوەندی ڕۆژانەی ئەم دوو ژنە چۆن بوو ؟ لە «قوربان بەیرەم»دا(١٩٤) کە دەچوونە میوانداری کابرا هەردوو ژنی دەبرد • ژنی دوەم بۆ کوڕی ژنی یەکەم چوە داخوازی • ژنی یەکەم لانکی قنۆرەی چوار مانگی ژنی دوەمی دەژەنی‌و ژیری دەکردەوە • کە قنۆرەی ژنی دوەم مرد ، کچی ژنی یەکەم کە تازە مێردی کردبوو بە جلی ماتەم (واتە بێ خشڵ) هاتەوە ماڵی باوکی • تەرجومانەکەم کە کچی ژنی یەکەم بوو ، لە ڕووی هەست‌و سۆزو ئابووری‌یەوە لەگەڵ خوشك‌و براکانی چۆن بوو (وەك ئەوەی کە لە بەغدا پێڵاوو دیاری‌و بەرگی منداڵانی بۆ کڕین) ، لەگەڵ زڕخوشکە بچووکەکەیشی دەق وا بوو • کە کچی ژنی یەکەم هات بە مێرد بچێ‌و ئافرەتەکانی ماڵەوە نەخشەیان بۆ ژیانی دواڕۆژی ئەم ژن‌و مێردە نوێیە دادەنا کە لەیەك گوند مامۆستا بوون ، تەگبیریان کرد دایکی بووك کە دەکا ژنە گەورەی ماڵێ بچێ لەوێ لە ڕاپەڕاندنی کاروباری ماڵەوە هاوکاری کچەکە بکاو کە سبەی ڕۆژێ منداڵیان بوو چاوی لێ بن‌و بە ڕۆژ ، کە بە پێی دەستووری ناوچەکانی ئیسلامەتی پیاو زۆربەی وەختی لە دەرەوە ، لەناو زەلامان ، ڕادەبوێرێ ،

---

(١٩٤) خاتوو هێنی لێرەو لەمەودواش هەر کاتێ باسی جەژنی قوربان بکا دەڵێ (قوربان بەیرەم) . کورد قەت ئەم زاراوەیە بەکار ناهێنێ‌و بە جەژن ناڵێ (بەیرەم) . ڕەنگە ئەم ووشە تورکی‌یەی لەو ماڵە بیستبێ کە لە کەرکووك چوبوە سەردانیان ـ و .

بێ بە ئاودەنگی کچەکەی • ژنی دووەمیش کە دەکاتە ژنی گچکە لە سلێمانی لەگەڵ هەر نۆ منداڵی خۆی (یەکێکیان کچ بوو و بە مێرد درابوو)و هەر سێ منداڵی گەورەی ژنی یەکەم‌و مێردەکەشی کە ژمارەیان دەگەیشتە ١٤ سەر خێزان ، لە ماڵەوە بمێنێتەوە • تەگبیرەکەیان زۆر پێ چاك‌و بەجێ بوو• هەموو کچەکان بە پێچەوانەی دایکیان کە دەگەیشتنە تەمەنێکی تایبەتی‌یەوە دەچوونە مەڵبەندی خوێندەوارو لە ماڵ دوور دەکەوتنەوە بەمەوەش ئەرکێکی زۆر گرانیان دەخستە سەر ئەستۆی هەر دوو ژنی ماڵەوە بەتایبەتی زستانان، وەکو : چێشت‌لێنان ، نان‌کردن ، شت‌شووشتن ••• هتد • هەر دوو ژن بە یەکسانی ئەم ئیشانەیان دەکرد بەڵام ئەم ئەر کە بۆ ژنی گەورە گران بوو • ژنی گەورە کە لەگەڵ کچی نۆبووکی بچووبایە لادێ باری سووکتر دەبوو• لە سلێمانی ڕەوای هەق نەبوو ، لە ماڵەوە ژنێکیان ئەرکێکی زیاتر بخاتە ئەستۆی ژنەکەی‌تر • بە پێچەوانەوە زۆر بە ویژدانی ئیشیان دابەش دەکرد• ئەوەی چای لێ‌دەنا بۆ هەموو خێزانەکەی لێ دەنا • ئەوەی چێشتی لێ دەنا یان جلی دەشووشت ، ئەویش هەر وا • بەم جۆرە ، بە هەر دوو ژنەکان ئیشی ماڵەوەیان ڕادەپەڕاندو منداڵەکانیش بەقەد یەك ڕێزی دایك‌و زڕدایکیان دەگرت •

کەواتە لەم بارەدا ، کابرا کچێکی جوان‌و پەلەستووری لە گوندێك دیبوو ، وەکو ئەوڕوپی‌یان گۆتەنی حەزی لێ کردبوو، پرسی بە ژنی یەکەم کردبوو ئەو ژنەی بەسەر هێنابوو • بۆیەش تووشی تەڵاقدان هاتبوو چونکە ئەو دوو هەوێ‌یە لەگەڵ یەك نەحەوابوونەوە •

وەك نموونەیەکیش بۆ ناتەبایی میزاج ئەوە دێنینەوە کە مێردێك ژنەکەی بە خۆو بە هەر دوو منداڵی بچووکەوە ناردبووەوە ماڵی باوکی • کابرا زۆر لە ژنەکە بە تەمەنتر بوو ، زۆر دەوڵەمەندیش بوو بەڵام دەیانگوت ئەوەندە قرچۆکە نەبێتەوە • ژنەکەیشی بەم شتانە ڕازی نەبوو • پێش ئەوەی بێمەوە

بیستم کابرا لە تەڵاقەکەی پەشیمان بۆتەوە ، تەڵاقی سێ بە سێ نەخواردبوو، بۆیە تەواو نەکەوتبوو • جا بە تەما بوو تا ژنەکەی «عدە»ی نەچوە بیهێنێتەوە•

کابرایەك هەبوو لە بنەماڵەی تەرجومانەکەم ، زڕبرای زڕدایکی تەرجومانەکەم بوو ، ژنێکی بیست‌و پێنج ساڵی هەبوو • ئەو وەختەی مێردی پێ کردبوو تەمەنی یازدە ساڵ بوو • چوار کچی لێ ببوو • دوویان (کە ٧ ساڵی‌و ٢ ساڵی بوون) مابوون • لەبەر ئەوەی هەموو منداڵەکانی مێینە بوون ، دۆست‌و دراوسێش دنەیان دەدا ، دەگەڕا ژنێکی‌تر بێنێ بەڵکو کوڕێکی لێ ببێ • سێ جار بۆی چووبوونە داخوازی هەر سێ جار شکستی هێنابوو • کابرا تەمەنی بۆ چل ساڵی دەچوو • دیار بوو ژنەکەی بەم کارە قەڵس بوو ، ئاخر سەر بە هەوێیی ناخۆشە ، زەحمەتە لەگەڵ ژنی نوێ هەڵ بکا بێجگە لەمەش ئەوەی لە پێش بوو کە لەوانەیە ژنە نوێکە بەو مەرجە ڕازی بێ مێردی پێ بکا کە ژنەکەی خۆی تەڵاق بدا ، یان ئەگەر بێ ئەو مەرجەش ژنی هێنا لەوانەیە هەر دوو هەوێ پێکەوە نەحەوێنەوەو کابرا ئەم ژنە کۆنە وەدەر بنێ •

بە کورتی : لەناو کوردان‌دا ، فرەژنی لە مەڵبەندی نەخوێندەواری شار هەیە • بەڵام لە دوو ژن تێ‌ناپەڕێ • لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی‌دا ئەوە هەیە کە پیاو ژنێ بێنێ‌و منداڵی لێ ببێ‌و تەڵاقی بداو ژنێکی‌تر بێنێ‌و لەگەڵ منداڵەکانی ژنی پێشوو ، هەموو پێکەوە بژین • لە مەڵبەندی ساکاری لادێ‌دا یەکژنی باوە • ڕەنگە ئەمەش سەبارەت بە باری ئابووری بێ • هەروەها یەکژنی لە مەڵبەندی خوێندەواری شاریش باوی هەیە •

★ ★ ★

مردن

«خەستەخانە» لە شارەکانی وەکو هەڵەبجەو سلێمانی هەیە ، بێ گومان لە شارە هەرە گەورەکانیش هەیە • لە هەڵەبجەدا دیم بەشی پیاوان تەنیا برین پێچی پیاوی تێدا بوو • گوندەکان دختۆریان نەبوو • بۆ نموونە ، تەنیا سەرگەڵوو برین پێچێکی پیاوی مەشق پێ کراوو هەندێ داوو دەرمانی(١٩٥) لێ بوو • لەبارەی خزمەتگوزاری پزیشکی یەوە ، ساڵی ١٩٥٧ کە ئەنفلۆنزای ئاسیایی لە سلێمانی بڵاوبوەوە باوکی تەرجومانەکەم ڕازی نەبوو دختۆر بێننە سەر هیچ نەخۆشێك یان هیچ نەخۆشێکی ماڵەوە بە ترومبێل ببەنە لای دختۆر • هەر لەو ماڵەدا ، دایکی تەرجومانەکەم بۆ ئازاری پشتو بۆ (تا) دەرمانی بەکار نەدەهێنا • لەسەر عەرد لەسەر قەلیسکان دادەنیشتو پشتی کووڕ دەکردەوەو کچێك بەسەر پشتی دەکەوتو بەم جۆرە پشتی دەشێلا • لە تۆپزاوە ، منداڵێك (تا)ی هاتێو ڕۆژی پاشی بردیانە نەخۆشخانە بچووکەکەی دووکان ، ڕۆژی پێشتر کە تازە تای هاتبوێ پیرەژنێك ڕووتی کردەوەو هەموو لەشی بە کەرەی تازە چەور کرد •

نەخۆش تەنیا ئەو کاتە دەکەوێتە ناو جێ کە خۆی لەسەر پێ ڕانەگرێ• لە سلێمانی ، ئەوانەی نەخۆشی ئەنفلۆزایشیان لێ بوو ، ئێواران دەیانبردنە میوانداری هاوسێکان • بۆ سەرێشە پەڕۆیەکیان لە ئێوچەوانیان(١٩٦) دەپێچاو ئەوەی سەری بهێشایە دەچوو لە ماڵەوە دەنووستو پاشان بۆ ئێوارێ ئینجا دەردەکەوتەوە • کە پەتای ئەنفلۆنزا بڵاوبوەوە هەولیان نەدەدا قاپو قاچاغی خواردنو خواردنەوەی نەخۆشەکان لە هی ئەوانەی تر جودا

(١٩٥) ب : گاوان ١٩٣٨ ، ٢٠٢ :
«ئەجزاجانەیەکی بچووك لە بارەگای هەموو بەڕێوەبەرایەتی یەك ... لە هەموو پۆلیسخانەیەك ... هەیەو دەرمانی تێدایە ...»

(١٩٦) ب : گرانقیست ١٩٤٧ ، ٧٤ لەبارەی فەلەستینەوە .

چارەی باداری . کچێك بەسەر پشتی دایکی کەوتوە (سلێمانی)

بکەنەوە • زۆر تفیان لە حەوشە لەسەر بانو لـە ژووریٚ ڕوو دەکرد[١٩٧] • دەستو لاقی شکاویان خراپ دەگرتەوەو کابرا سەقەت دەبوو • من شتی وام لە سلێمانیو سەرکان لە منداڵی بچووك بینی • شریقەی دژی ژەهری مار (تریاك) لە گوندان نەبوو • سەپایێك لە تۆپزاوەو منداڵێك لە بەڵخە مار پێیەوە دانو بە سواری ئەسپو ئینجا بە تڕومبێل یان پەست ماوەیەکی زۆریان بڕی تا گەیاندنیاننە نەخۆشخانە بۆ چارەسازی • لەو بەشەی کوردستان کە من لێ بووم D. D. T. یان دەڕشاند بۆ قەلاچۆکردنی

(١٩٧) ب : دیکسۆن ١٩٥١ ، ٦١٨ کە لەبارەی بارو دۆخی کوێت قسەی سی • ئیس • گی • میلریا ی وەرگرتوە •

مێش‌و مەگەز • هەر ماڵێکیان بڕشاندایە ئەم پیتانەیـان لەسـەر دیـواری دەنووسی • بە قسەی ویلکنسۆن (١٩٨) لە گوندان سـاڵ بە سـاڵ مـاڵان دەڕشێنن •

هەر چەندە جێگایان کەم بوو بەڵام ئەگەر بشیانتوانیبایە ژووری تایبەتی بۆ نەخۆشان تەرخان بکەن ، نەخۆش‌و مردوویان جودا نەدەکردەوە •

نـاشتن :

ئەو ماڵانەی لە کوردستان لێیان بووم ئەو ماوەیە هیچ کەسی گەورەیان لێ نەمرد • بەڵام لە میرزا ڕۆستەم دوو شتم لە دەرەوەی مزگەفـت بینـی‌و لێیم کۆڵینەوە ، کە بۆ شووشتن‌و هەڵگرتنی مردوو بەکاری دێنن • یەکیـان مەشفەن یان بڵێین تاتەشۆر بوو • مەشفەن مێزێکی لاکێشەیی گەورەیـەو چۆکێك بەرزە ، تەختەی سەری زۆر توندو پتەوە ، پێچکەکانی ئەستوورن ، مردووی لەسەر دەشۆن • ئەو ماڵەی مردوویان لێ‌بمرێ دەچن مەشـفەن لە مزگەفت دێنن‌و پاش سێ ڕۆژ دەیبەنەوە مزگەفت • دارەبازەیەکیش لـە تەنیشت مەشفەنەکە هەبوو • دارەبازە قەفەزێکی لاکێشەیی‌یە ، بنی پـانەو پێچکەی قوتە ، لە هەر سەرێکەوە دوو دەسکی پێوەیـە بۆ هەڵـگرتن ، ئەمەش هەر هی مزگەفت بوو •

بەرگێکی بێ دورمان لەبەر مەیتەکە دەکەن‌و بە کفن دەیپێچن ، بە بـێ تابووت دەیخەنە ناو دارەبازەو هەڵی دەگرن دەیبەنە گۆڕسـتانی دەرەوەی شار (١٩٩) • هەمـان شـت لـە عارەبستان‌و (٢٠٠) میسریش (٢٠١) هەیە •

ئەو ماوەی لەوێ بووم ، ئەو خەڵکەی لایان بووم ، دوو منداڵیان لێ مرد : کچێکی بچووك‌و کوڕێکی بچووك • هەر چەندە کە جەنـازەکان هی

---

(١٩٨) ویلکنسۆن ١٩٥٨ ، ٦٢ •

(١٩٩) ب : نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٢ •

(٢٠٠) دیکسۆن ١٩٥١ ، ٢٠٩ •

(٢٠١) لێن ١٩٤٤ ، ٥١٨ •

منداڵان بوون بەڵام من جیاوازی تایبەتیم لێ دیتن ، کە لە جەنازەی گەورانیش بەرامبەریان هەبوو • کە منداڵەکە مرد یەکسەر لەناو لانك دەریان هێناو لەسەر عەرد ، لەسەر ڕایەخێکیان دانا •

دوو منداڵەکە یەکیان پێنج ساڵانو یەکیان شەش مانگان بوو • کە کچە بچووکەکە مرد درێژیان کردو خاولی‌یەکیان بەسەردا دا • هیچ دختۆریان نەهێنا وەفاتنامەی بنووسێ : دەیانگوت شتی وا پێویست ناکا بۆ منداڵی بچووك ، پاشان دەسەڵاتداران ئاگادار دەکەینەوە • لەبەر ئەوەی دەبوایە هەمان ڕۆژ جەنازەکە بنێژن زەلامێکی ماڵەوەیان نارده بازاڕ خام بۆ کفن بکڕێ • لەولاوەش ئافرەتەکانی ماڵەوە ئاویان گەرم کرد مەیتەکەی پێ بشۆن • شووشتنەکە بریتی بوو لە دەستنوێژ پێ‌هەڵگرتن ، واتە شووشتنی دەستو باسكو پێو تەڕ کردنی پێشەسەر ، لەگەڵ شووشتنی سەراپای لەش بۆ ئەوەی دابی پاكو خاوێنی تەواو مسۆگەر بێ (٢٠٢) • کچە هی ماڵی دراوسێی تەرجومانەکەم بوو ، ئەوەی من لە سلێمانی لە ماڵیان بووم • ئەو خانوەی تێیدا بوون کاتی خۆی خانووی دەوڵەمەندێك بوو بەڵام ئێستا ببوو بە بینایەکی شڕو هەژارانەو چەند خێزانێکی تێدا بوو • خانوەکە جۆگایەکی لە ناوەڕاستی حەوشە تێدا بوو ماڵەکان ئاوی ڕێژەوپێژەیان لێ‌دەبرد • مەیتەکەیان بەم ئاوە نەشووشت چونکە پێیان پاك نەبوو • ڕەنگە نەخۆش کەوتنو مردنی منداڵەکەش هەر لەبەر ئەم ئاوە پیسە بووبێ • لەبەرئەوەی ماڵی تەرجومانەکەم ئاویان ڕاکێشابوو چوون هەندێ تەنەکە ئاوی پاکی شارەوانی‌یان لەوێ هاورد • مەنجەڵێکی گەورەیان لە حەوشە وەسەر ئاگر نا • دایكو داپیرو پووری منداڵەکە لە ژوورەوە لە تەنیشت جەنازەکە دانیشتبوون دەگریانو دەیانلاواندەوە • ئەم گریانەی بۆ مردوو دەیکەن ڕەوشتێکی کۆنەو هەر چەندە پێچەوانەی باوەڕی ئیسلامە بەڵام هەر

---

(٢٠٢) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٧٠ •

ماوە[٢٠٣] • ئافرەتاکانی‌تریش لە دەوری ئەم سیانە دانیشتبوون بەڵام چ پیاو لەوێ نەبوو • باوکی منداڵەکەو هەندێ زەلامی‌تر لەو سەری حەوشە ، لای قەنتەرە دانیشتبوون چاوەڕێی دەوری خۆیان دەکرد لە ناشتنی منداڵەکە • پاش قەیرێ مەیتشۆر هات هەندێ خامی لەبن کەوش بوو • لەبەر ئـەوەی مردوەکە مێیینە بوو دەبوایە ژن کفنی بۆ بکەن[٢٠٤] • خامی کفنی منداڵەکە ٥ر٣ یارد بوو • مەیتشۆر بە بێ چەقۆو مقەس خامەکەی کردە چەند پارچەیەك، هەر پارچەی بۆ شتێك • یەکەم جار لێوارەکانی لای درێژایی لێ‌کردەوە (ئەو لێوارانەی چنراون) • بەژنی منداڵەکەیان لە تەوقی سەری‌یەوە تا بنی پێی بە خامەکە پێواو لە هەر سەرێکەوە نزیکەی ١٥و• مەتریان زیاد دایە بەرێ‌و خامەکەیان بە بەرینایی بڕی • لەم دوو پارچەیە گەورەکەیان وەلا نا ، ئەمە بۆ ئەوە بوو لەسەر پارچەکانی‌تر لێی بپێچن • ئەو خامەی مایەوە کردیانە چوار پارچە، دووی لاکێش‌و دووی چوار گۆشە • لەم پارچانە پارچەیەکی لاکێش‌و دەرزی‌و داویان دایە ژنێك — کە ناسیاری ماڵەکە بوو خزمی نزیکی منداڵەکە نەبوو — پارچەکەی دوری‌و وەك توورەکەی لێ‌کرد • ئەمە بۆ ئەوە بـوو پاشان مەیتشۆر لە دەستی ڕاستەی خۆی کردو مەیتەکەی پێ شووشت[٢٠٥]. ئەو پارچە خامانە کە هەموو پێکەوە پێیـان دەگـوترێ «کەفـەن»[٢٠٦] جیاوازی‌یان هەیە • لە پارچە پارچە کردنی خامەکە دەستوورێکـیووردو تایبەتی ڕەچاو دەکەن[٢٠٧] • خامەکە دەکەنە حەفت پارچە ، بـەڵام لەبـەر

(٢٠٣) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦٩ ، پەراوێزی ٣ .
(٢٠٤) ب : دیکسۆن ١٩٥١ ، ٢٠٧ .
— ب : لێن ١٩٤٤ ، ٥١٨ ، پەراوێزی ١ .
(٢٠٥) ب : دیکسـۆن ١٩٥١ ، ٢١١ دەڵـێ عارەبـەکانی بیابـان مەیـت بـە (دەستەوانەیەکی خوری زوور) دەشۆن .
(٢٠٦) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٧٠ .
— هانگی ١٩٠٧ ، ٢٦١ .
دیکسۆن ١٩٥١ ، ٢١٣ .
— لێن ١٩٤٤ ، ٥١٨ .
(٢٠٧) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٧٠ .

ئەوەی ئەو پارچەی لێ کەم دەبێتەوە کە لە دەستی دەکەن‌و مەیتەکەی پێ دەشۆن ، تیلمێك لەو دوو تیلمەی لە لێوارەکانی دەکەنـەوە لە ناوەڕاستەوە

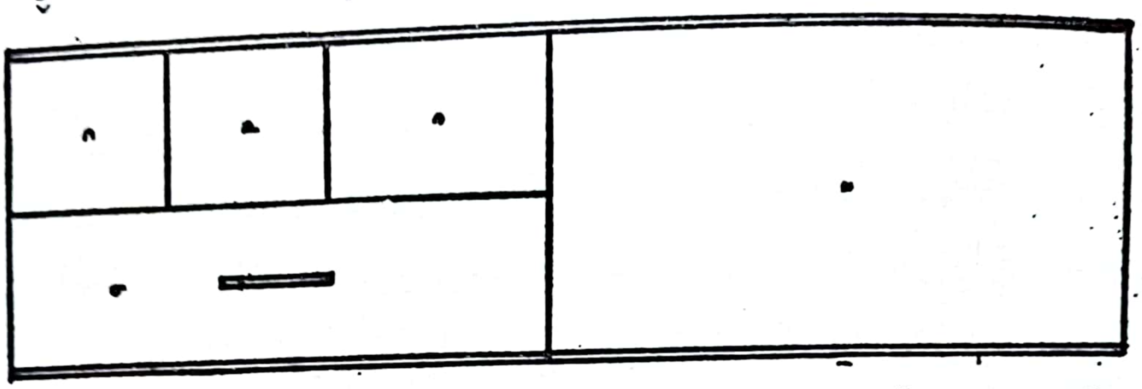

هێلکاری ــ هەڵبڕینی کفن : گەورەکەیان : بەشی پێچانی لای سـەرەوە . درێژەکەیان : کراسی بێ‌دروومان . سیانە بچووکە لەڕاستەوە بۆ چـەپ : یەکەم دەستەوانەی شوشتن . دووەم‌و سێیەم دوو پارچەی پێچانی سـەرو دەنیـە .

دەکەنە دوو پارچەو بەمەوەش ژمارەی پارچەکان دیسان دەبێتەوە حـەفت پارچە • گوتمان لە دوو پارچە لاکێشەکە ، پارچەیەکیان کردە دەستەوانەی شووشتن ، پارچەکەی‌تریان هێناو ناوەڕاستەکەیان بە دەم تەڕ کرد تـا زوو بدڕێ‌و بایی ئەوەی سەری منداڵەکەی پێوە بچێ هەڵیان تلیشاند • بەمەوەش وەکو کراسێکی بچووکی پان‌و بـێ دورمانـی لێ‌هـات • دوو پارچـە چوارگۆشەکەیان بە سێ قولینچکی نووشتاندەوە ، یەکێکیان لەسەری پێچاو ئەوەی‌تر لە هەنیەی • ئەو خامەی من دیم کردیانە کفـن خامێـکی سـپی نەشۆراو بوو • بە قسەی لێن بە زۆری ڕەنگی سپی یان سەوز بەکار دێنـن بەڵام شینی لێ دەربچێ دەتوانن هەر ڕەنگێکی‌تر بەکار بێنن (٢٠٨) •

مەیتشۆر کچە بچووکەکەی لە حەوشە شووشت‌و ژنێکی‌تر بەردەستی دەکرد ، بە جامێك ئاوی بە مەیتەکەدا دەکردو کەفاوەکەی لێ دەشووشت • دایك‌و داپیرو منداڵەکە نەچوونە دیار شووشـتنی • منداڵەکەیـان ڕووت کردەوە• یەکەمجار لەسەر پشت‌و پاشان لەسەر سك خستیانە سەر پشـتی

(٢٠٨) لێن ١٩٤٤ ل ٥١٩ .

سینی یەکی خڕ، سێ دەستە سابوونیان لێداو[٢٠٩] مەیتشۆر بە دەستەوانەکەی دەستی شووشتیو کەفەکەیان لێ پاك کردەوە . مەیتشۆر کونی گوێو کەپووو قوزی پاك کردەوە . وورگی پاڵ دا تا ڕیخۆڵەکانی پاك بنەوە . بە سابوونێکی سپی دەموچاوانو بە ئاوی گەرم شووشتیان . پاشان مەیتشۆر منداڵەکەی خستە سەر ڕانیو بە خاولییەکی گەورە تەواو ووشکی کردەوەو لەسەر ڕایەخێکی دانا کە دووگوردێکی بە ڕیشووی لەسەر ڕاخرا بوو و کفنەکەی لەسەر داندرابوو . کراسە بێ دورمانەکەیان لەبەر کردو پارچەیەکیان لەسەری بەستو پارچەیەك لە نێوچەوانی . قۆڵیان لە تەنیشت قالبی درێژ کردو کفنەکەیان لێ پێچا . ئەو دوو تیلمە کورتەی لە لێواریان کردبووەوە هەر یەکەیان لە سەرێکی کفنەکە گرێداو تیلمە درێژەکەشیان لەسەر کفنەکەوە لەناو قەدی بەست .

کە مەیتەکە بوو بەم پریاسکە سپییە بچووکە دووگوردەکەیان لێ پێچا ــ و دەوری ژنان تەواو . جا کابرایەك هات، باوکی منداڵەکە نەبوو کە لە نزیك دەرگای حەوشە چاوەڕێی دەکرد، هاتو چوە لای مەیتەکە . دوو جار بە دووگوردەوە بڵندی کردو دایناوە سەر زەوی، جاری سێیەم خستیە سەر باسکیو بۆ لای باوکی منداڵەکەو زەلامەکان چوو کە لە لای دەرگا چاوەڕێیان دەکرد . لەوێوە بردیانە مزگەفتو لە مزگەفت بە پێی مەزەبی شافیعی نوێژیان لەسەر کرد[٢١٠] . پاشان هەر پیاوەکان[٢١١] مەیتی

---

(٢٠٩) شووشتنی مەیت هەموو جارێ بەقەد یەك نییە،
ب : جوینبۆل ١٩١٠، ١٧٠ .
(٢١٠) جوینبۆل ١٩١٠، ١٧٠ .
(٢١١) کە ژنێ دەمرێ تەنیا ئەو پیاوانەی پێی ناشێن دەتوانن دەستی بدەنێ ... : باوکی، برای، برای باوکی، برای دایکی، هەردووباپیری، کوڕی، کوڕی برای ... و نەوە نێرینەکانیشی . لەلایەکیترەوە، مێردی، شووبرای، کوڕی برای باوکی ... کوڕی برای دایکی ... یان بێگانە نابێ دەستی بدەنێ ... هەر ئافرەتێ براکانی بەرەو ئەبەدیەت ڕێنوێنی دەکەن . گرانفیست ١٩٣٥، ٢٨٨ .

کچەیان هەڵگرت و بردیانە گۆڕستان کە کەوتبوە سەر گردێکی ڕووت لە دەرەوەی سلێمانی •

بێجگە لە گریان و لاواندنەوە نیشانەیەکی ئایینی کۆنی تریشم لەم جەنازەیەدا دی • کە خەریك بوون کراسی بێ دورمانیان لەبەر مەیتەکە دەکردو کفنیان دەکردو لەباتی تابووت لە دووگوردیان دەپێچا پەڕەورێکیان لە حەوشە گرت و سەریان بڕی ـ وا بزانم پەڕەورەکە کەڵەشێر بوو بەڵام لەوانەیە من سەهوو بم و مریشکێکی گەورە بووبێ • بلاکمان(٢١٢) لە بارەی جوتیارەکانی میسرەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ «کە منداڵێك دەمرێ مریشکێك سەر دەبڕن •••» • دەیانگوت سەری پەڕەورەکە لەگەڵ منداڵەکە دەخەنە ناو گۆڕەوە تا کەسی تر لەو ماڵە نەمرێ چونکە پێش نیو مانگ خاڵی منداڵەکە مردبوو ، هەر بۆیەش ئافرەتەکانی ماڵەوە بەرگی ڕەشی ماتەمیان لەبەر بوو •

★ ★ ★

لە سلێمانی ، کوڕێکی بچکۆلە پێش بەیانی لە ماڵی تەرجومانەکەم مرد • یەکسەر لەناو بێشکە دەریان هێنا • دۆشەکێکیان لە حەوشە ڕاخست • عەبای دایکی منداڵەکەیان لەسەر پان کردەوەو منداڵەکەیان لەسەر درێژ کرد • یەکسەر بێشکەکەیان فڕێ دایە سەر کۆمەڵە دارێکی قەلاشکەری کە لە لاتەنیشتێکی حەوشە ، لە کن ئاندین هەڵدرابوەوە • هەر چەندە وەختەکەیشی زوو بوو زەلامێکیان نارده بازار خامی کفن بکڕێ • دەیانگوت کە یەکێ بمرێ ئەگەر نیوەشەویش بێ دەتوانن بچن لە ماڵەوە بانگی دوکاندارەکە بکەن ؛ چونکە دەبێ کفن خامێکی نەشووراوی نوێ بێ • لەبەر ئەوەی منداڵەکە کوڕ بوو دەبوایە پیاوێك بیشوا ـ ئەم جارەیان مەلایان لە مزگەفت هێناو خاڵی منداڵەکە بەردەستی کرد • کە کوڕەکەیان شووشت ،

(٢١٢) بلاکمان ١٩٢٧ ، ١١١ •

هەروەکو شووشتنی کچەکە ، دایكو ئافرەتەکانی خزمی نەچوونە دیاری • منداڵەکەیان لە ماڵەوە لە سەرشۆرك شووشت ، لەبەر ئەوەی من ئـافرەت بووم نەمتوانی بچم تەماشا بکەم منداڵەکەیان لە کاتی شووشتن لەسەر چ دانا • بەڵام دوای شووشتن لە ژووری پێش سەرشۆرکێ لەسەر قەنەفەیەکیان داناو کفنیان کرد • ئەم جارەیان کە مردووەکە نێرینە بوو خاڵی منداڵەکە خامی کفنەکەو دەستەوانەی شووشتنی بڕی بەڵام لێرەش دیسان هەر ئافرەتێك (زڕخوشکی منداڵە مردووەکە) دەستەوانەکەی دوری • نە دایكو نە هیچ ژنێکی تری ماڵێ نەیانکردە قەپو قیڕو لاواندنەوە ، هیچ حەیوانیشیان نەکردە قوربانی بەڵام هەروەکو مەسەلەی کچەکە ئەو کاتەی کە مەیتشۆر مەیتەکەی هەڵگرتو بردی‌یە سەرشۆرکێ منداڵەکە لە دەستی دایکی دەرچوو • پاشان دیسان بە مەرەدی کچەکە کفنیان کردو لەناو بەرماڵیـان پێچاو بردیـانە مزگەفت •

لەناو گۆڕ ، مەیت لەسەر تەنـکێشی ڕاستـە درێـژ دەکەنو ڕووی دەدەنە لای مەککە • بەردی بەسەر ڕادێنن و خۆڵی بەسەردا دەکەنو پاشان دەیکەنە گڵکۆ • دوو کێلە بەردی تاشراوی لاکێشەیی ـ یەك لە سەرینگانو یەك لە پێینگان ـ (٢١٣) دەچەقێنن • گۆڕستان لە دەرەوەی شارو دێ‌یە • وەکو دەستوورێك هەمیشە بنەدارێك یان چەند بنەدارێکی لێ‌یە لە هەموو بنەدارێکی ئەو ناوە گەورەترە • گۆڕستانەکانیـان وەکو هی عـارەبستان ڕووتو قووتە • ساڵی ١٨٩٤ یۆستروپ (٢١٤) ئەو جیاوازی‌یە گەورەیـەی دەستنیشان کردوە کە لە بەینی گۆڕستانی ڕووتو ترسناكو بێ گیاوگوڵی عارەبانو گۆڕستـانی تورکان هەیە کە شتی لەسـەر چاندراوەو کێلەکان نووسینیان لەسەرە کەچی کێلی عارەبان وەکو هی گۆڕستانی کوردان (٢١٥)

---

(٢١٣) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٢ •

(٢١٤) یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٣١٦ •

(٢١٥) کێلی گۆڕی کوردان هەر چەندە هەمووی بە نەخشو نووسین نی‌یە بەڵام

بێ نەخشو بێ نووسینە • بە گوێرەی قسەی تەرجومانەکەم کە یەکێ دەمرێ خزمەکانی تا پێنج ساڵ دەچنە سەر گۆڕی ، ئافرەت هەموو جوعمان دەچنە سەر قەبران بەڵام من ئەمەم دەرهەق مردنی منداڵەکە نەدی ، ئیدی پاشان گۆڕەکە لە بیر دەکەن •

کە دوو منداڵەکە مردن ، ئەو دابو نەریتە ئایینییەو ئەو ئاهەنگی ماتەمینەیان بۆ دۆستو ناسیاران نەکرد کە خونبۆل (٢١٦) دەڵێ لە ناوچەکانی ئیسلامەتیدا باوە (٢١٧) • ئەو ڕۆژەی منداڵەکە مرد لە ماڵەوە چێشتیان لێنەنا ، تەنیا نانو شووتییان هەبوو • نیکیتین باس دەکا کە لە کوردەواری سێ ڕۆژ پاش مردن حەلوا بەسەر دۆستو دراوسێیاندا دەبەشنەوە (٢١٨) کەچی من هەستم کرد تەنیا ئەگەر مردوەکە گەورە بێ ئەمە دەکەن نەك منداڵ بێ • چەند ساتێ دوای مردنەکە خەڵك دەچنە سەر پرسەیان • کە ئافرەت دەچن چەكو خشڵیان لەبەر دەکەنەوە • پرسە سێ ڕۆژ دەخایەنێ • بێجگە لە پرسەو لاواندنەوەش ئەو سەرشۆرکەی مەیتی لێ شووراوبوو دایانخستو تا هەشت ڕۆژ نە گەرمیان کردو نە خۆیان تێدا شووشت • تا (١٤) ڕۆژ تازیەی منداڵان نارەوێننەوە ، لەو ماوەیەدا ناچنە سینەماو سەیران ناکەن •

لەسەر هەر گۆڕستانێك گەلێ کێل دەبینی کە نووسینیان بە نەقاری لەسەر هەڵکەندراوەو نەخشیان لەسەر کراوە . کێلەکان هەیانە ناوی خاوەنەکەیو کاتی مردنییان لەسەر نووسراوە ، هەیە ئایەتی قورعانو هەیە پەندێکی کوردی یان قسەیەکی نەستەقی لەسەر نووسراوە ، هەیە قسەیەکی مردوەکەی لەسەر نووسراوە . بێجگە لە نووسین گۆڕ هەیە نەخشی لەسەر کراوە وەکو نەخشی خەنجەرو تفەنگو تیروکەوانو تەونو بێجگە لەمەش ڕەوشتێکی تر هەیە ئەگەر بووكو زاوا هەردووکیان یان هەر یەکێکیان لەشەوی پەردە بمرن کێلی گۆڕیان لە خەنە دەگرن ـ و .

(٢١٦) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٧١ کە دەڵێ ئەو داوەتە لە ڕۆژی حەفتەم یان چلەی پاش مردن دەکرێ .

(٢١٧) کە یەکێ دەمرێ تا چەند ڕۆژێك تازیەی بۆ دادەندرێو پاشان خێرو خێراتو سەلاتو ئیسقاتو بەدەل حەجی بۆ دەکەن ـ و .

(٢١٨) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٣ .

دەیانگوت ئەگەر مردوەکە گەورە بێ پرسە حەفتەیەك دەخایەنێ بەڵام تا دوو سێ ساڵ تازیە ناڕەوێننەوە • لە ماوەی تازیەدا ئەگەر بۆ پرسە ئەگەرنا ناچنە هیچ ماڵێك • ئافرەت بەرگی ڕەش یان تاری دەپۆشن‌و هەر ژنێکیش بگوازرێتەوە دەبێ زۆر بە کڕو بێدەنگی بێ • لە تۆپزاوە ڕۆژی پێش زەماوەندێکی سێ‌بەگایی کت‌وپڕ پیرەمێردێك مردو ناچار بوون شاییان بەردا •

بە کورتی : گەورەترین نیشانەی جەنازەی کوردی لە عێراق بەم جۆرەیە: یەکسەر پاش مردن مردوەکە دەشارنەوە • ئەگەر مردوەکە منداڵ بێ وەفاتنامەی بۆ دەرناهێنن • کفن دەبێ خامێکی سپی‌و نوێ بێ • ئەگەر نیوەشەویش بێ دەچن لە بازاڕ دەیکڕن‌و ئەگەر پێویست بکا دەچن خاوەن دوکان لە ماڵەوە دەردێنن • ژن مێیینە دەشۆن‌و پیاو نێرینە • لەم دوو جارە هیچ جارێ مەشفەنیان لە مزگەفت نەهێناو لە دیار دایکی نەیانشووشت • دایك هیچ دەوری تێدا نەبوو • کفن دەبێ چەند پارچەیەك بێ‌و نابێ پارچەکان بەقەد یەك بن • خامەکە نە بە چەقۆ دەبڕن‌و نە بە مقەس • کچەکەو کوڕەکەیان هەردووك کفن کردو لە بەرماڵیان پێچان‌و بردیاننە مزگەفت‌و لەوێوە بۆ گۆڕستان • پیاوێك ــ «خاڵ»ی منداڵەکە ــ منداڵەکەی هەڵگرت‌و زەلامەکانی‌تر بە گەلی کەوتن • ئیسلام ڕێی سەردوولکەو لاواندنەی نەداوە • لە مەلبەندی نەخوێندەواری شار مریشکێکیان کردە قوربانی • ئەم قوربانی‌یە وەنەبێ وەکو هی میسر بە تایبەتی بۆ منداڵەکە بێ بەڵکو لەبەر ئەوە بوو ئەو ماڵە بە ماوەیەکی کەم دوو کەسیان لێ مردبوو و نەیاندەویست وا زوو کەسی‌تریان بمرێ • ماتەم بۆ منداڵان چواردە ڕۆژ دەخایەنێ • ئەو سەرشۆرکەی مەیتیان لێ شووشت تا هەشت ڕۆژ دایانخست• ئافرەت تا پێنج ساڵ هەموو ڕۆژێکی هەینی دەچنە سەر قەبران‌و پاشان لە بیری دەکەن • بە خێری مردوەکە حەلوا بەسەر دۆست‌و ناسیاراندا

دەبەشنەوە • ماتەمی گەوران (٢ ــ ٣) ساڵە • کە منداڵێك دەمرێ هەشــت ڕۆژ پرسە دادەنێن • ئەو ماوەیە ئافرەتەکانیماڵەوە خشڵ دادەنێن و خۆیان ناشــۆن •

گۆڕستانەو درەختێکی زلی لەسەرە کەوتۆتە دەرەوەی ئاوایی (تێرزاوە)

بەشی پێنجەم

شوێنی ئافرەت لە ژیانی ئایینی ئیسلامدا

هەر وەکو دەزانین پێنج کۆڵەگەی ئیسلام ئەمانەن : شادە (واتە باوەڕهێنان کە خوا یەکەو ئاوقەرانی نی‌یە) • نوێژ واتە ڕۆژێ پێنج جار لە حزوور خوا وەستان • سکاتدان • بە ڕۆژووبوونی مانگی ڕەمەزان کە نۆیەمین مانگە • حەج کردن ، واتە چوونە مەککە بۆ ماڵی خوا لە دوازدەمین مانگی ساڵی قەمەری ئیسلامی‌دا [1] •

شادە یان باوەڕ بە خوا هێنان لە کتێبەکانی دەستووری ئیسلامی باسی نەکراوە بەڵام چوار کۆڵەگەکەی‌تر شان بە شانی دوعاو ویردی ڕۆژانە ، ئەو چوار کردارە ئایینی‌یەن کە تەقواو خواپەرستی ڕاستەقینە پێك دێنن •

خواپەرستی چ شوێنێکی لە ژیانی ئافرەتی کوردا هەیە ؟

ئەو بیروباوەڕەی کە دەڵێ ئیماندارەکان پەری‌و زەری‌و حوری‌یان لە بەهەشت بۆدانراوە لەسەرەتای هاتنی وەحی بۆ محەمەدەوە سەری هەڵداو[2] پاشان نەما [3] • ئافرەتی ئیسلام لەچاو بیروباوەڕی ڕۆژاوای ئێمەوە تا

---

(1) لەبارەی داب‌و دەستووری ئایینی‌یەوە پشتم بە جوینبۆل ١٩٦٠ ، ٦٦ ود • بەستوە •

(2) سوورەتی ٢ ، ئایەتی ٢٥ ، سوورەتی ٤٤ ، ئایەتی ٥٤ • [لە سوورەتی ٢ ئایەتی ٢٥ هیچ پێوەندێکی بەم باسەوەوە نی‌یەو باسی خۆشی‌و ڕابواردنی بەهەشت دەکاو لە مەدینەش بۆ پێغەمبەر هاتووەو ، ئایەتی ٥٤ لە سوورەتی ٤٤یش هەروەها پێوەندی بە سەرهەڵدانی ئەم بڕواوە نی‌یەو ئەوە دەچەسپێنێ کە ئەهلی بەهەشت حۆری‌یان لێ مارە دەبڕێ — و]•

(3) سوورەتی ٤ ، ئایەتی ١٢٤ ؛ سوورەتی ٤٣ ، ئایەتی ٧٠ •

ڕادەیەك لە ژیانی ئایینی ئیسلام لاونیوە • ئەگەر سەرێك لە مزگەفت بدەی ئەم ڕایەت تەواو لا دەچەسپێ • لە شارستانێتی ڕۆژاوای ئێمە زۆربەی ئەو نوێژکەرانەی ڕۆژی یەکشەم (لای ئێمە تەنیا ئەو ڕۆژەی حەفتە بۆ ئایین تەرخان کراوە) لە کلیسەدا کۆ دەبنەوە ئافرەتن کەچی کەم وا دەبێ لە ناو ئیسلاماندا مزگەفتی والاو پڕ مافوور کە جێگایەکی کپو بێ دەنگی نوێژکردنە ئافرەتی تێدا بێ • ئەگەر ئافرەت بچنە مزگەفت دەخزێنە قوژبنێکی بچووكو لەو پەڕەکەی مزگەفت ناوبڕەیەکی نزمیان بۆ دەکەن (٤) •

ئەوەی بچێتە ماڵە ئیسلامان بۆی دەردەکەوێ کە لە ئیسلامەتیدا تەقواو خواپەرستی ئەرکی سەرشانی پیاوانە • لەگەڵ ئەمەشدا زەلام تەنیا بۆ نوێژی نیوەڕۆی ڕۆژی هەینی بە زۆری بۆ جەماعەت لە مزگەفت کۆ دەبنەوە• ئەو پیاوانەی هەموو ڕۆژێ چەند نوێژێك لە مزگەفت دەکەن ئەوانەن کە لە ماڵەوەو لە سەر ئیش جێگای کپو هێمنو ڕێكوپێکیان نی‌یە دەستنوێژی لێ بشۆنو نوێژی لێ بکەن • زۆر لە زەلامەکانی‌تر لە ماڵەوەو لە دوکانو

— چوونی ئافرەت بۆ بەهەشت لە سوورەتی ٩ ، ئایەتی ٧١ ، ٧٢ ؛ سوورەتی ٣٣ ، ئایەتی ٣٥ ؛ سوورەتی ٣٦ ، ئایەتی ٥٥ ؛ سوورەتی ٤٨ ، ئایەتی ٥ ؛ سوورەتی ٥٧ ، ئایەتی ١٢ زیاتر باس کراوە .
[ئایەتی ١٢٤ای سوورەتی ٤ پێوەندی بە نەمانی ئەو بیروباوەڕەوە نی‌یەو ئەوەندە دەڵێ هەر موسوڵمانێکی چاکەکەر لە نێرو لە مێ دەچێتە بەهەشتو مافی نافەوتێ . هەروەها ئایەتی ٧٠ی سوورەتی ٤٣ ئەوە دەگەیەنێ کە ژنو مێردی موسوڵمان دەچنە بەهەشت. سەرەڕای ئەمە قسەی خاتوو هێنی هیچ ڕاست نی‌یەو بوونی حۆری بۆ مۆسوڵمانان لە بەهەشتدا بیرێکی دامەزراوەو هەڵنەوەشاوەتەوەو لە چەند شوێنی قورئان باسی لێ کراوە — و] .

(٤) ب : وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٤٠١ ود . [ئەوە نیشانەی لاونیویی ئافرەتی موسوڵمان نی‌یە لە موسوڵمانەتی ، بەڵکو نیشانەی هەڵوێستی موسوڵمانانە لەئاست لێك نزیکیی ژنو پیاو . سەرەڕای ئەوە لە ئیسلامدا شتی‌وا نی‌یە کە ژن نەچێتە مزگەوت ، بەڵکو تێکڕا ژنان زۆرتر بە ئایینەوە خەریك دەبن لە پیاوان — و] .

لەسەر ئیش نوێژ دەکەن (٥) • دیار بوو ئافرەتی کورد هەوەسیان بە دینداری دەهات بەڵام هەر لە چوارچێوەی ماڵەوە خواپەرستی خۆیان دەکرد •

ژنەکانی دەرەبەگایەتی دێی تۆپزاوە زۆر بە دڵسـۆزیو مکووڕی ڕۆژێ هەر پێنج نوێژیان دەکرد • هـەردوو ژنـەکەی مـاڵو کچـە (١٧) ساڵی‌یەکەش شتاق نوێژی نیوەڕۆیان بە جەماعەت نەدەکرد ، هەر بە تـەنێ دەیـانکرد •

نوێژی نیوەڕۆ لە نیوڕانەوە تا سەعاتێك مـاوەی کردنی بـە بەرەوە هەیە (٦) • «بەرماڵ»ی نوێژ لە موو دەکەن ، شێوەی لاکێشەیە ، قەبارەی ٦٠رام × ١٦را مەترە • لە ڕیسی بۆرو قاوەیی (بێ ئەوەی ڕەنگی بکەن) دەیچنن‌و نەخشی کەشکۆلی لێدەکەن (٧) • بەرماڵیان لە هەیوان ڕادەخستو

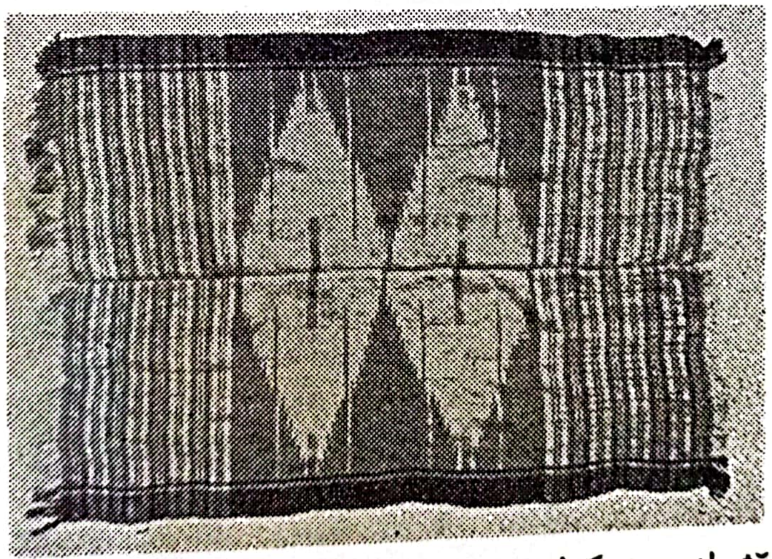

بەرماڵی نوێژ لە موو کراوەو هەر بە ڕەنگی ئاسایی خۆیەتی (تۆبزاوە)

---

(٥) ب : لێن ١٩٤٤ ، ٨١ .

(٦) نوێژی نیوەڕۆ سەعاتێك زیاتری بە بەرەوە هەیە . تا مەلای عەسر بانگ دەدا نوێژی نیوەڕۆ هەر دەمێنێ ـ و.

(٧) بەرماڵ ، مەرج نی‌یە ڕەنگ نەبێ . بەرماڵ هەیە بە ڕەنگی خۆیەتی‌و هەیشە ڕەنگ دەکرێ . بێجگە لەمەش بەرماڵ هەیە سادەو بێ نەخشە . هەیشە بە نەخش‌و نیگارە ، جا چ ڕەنگاوڕەنگ بێ‌و چ ڕەش‌و سپی ، ئەمەیان پێ‌ی دەگوترێ کەشکۆل ـ و.

بەریان دەدا لای مەککە • ئافرەت کە نوێژ دەکا چارۆکەی سپی لەسەر دەکاتەوەو لە چەکی دەداو تەنیا دەمو چاوی دیار دەبێ • ئەگەر پێلاوی لە پێ بێ لە پێی دەکاتەوەو کە چوە سەر بەرماڵ ڕاوەستا دامەنی کراسی دەخاتەوە ژێر پێی خاوسیو بەمەوەش پێی دادەپۆشرێ ، ئینجا فەقیانەی دەکاتەوە ، چونکە یان فەقیانە لە باسکی دەپێچێ یان سەری گرێ دەداو بەسەر سەریەوە ئاوای پشتەوەی دەکا ، کە فەقیانەکەی کردەوە فەقیانەکە بەسەر دەستو پەنجەیدا شۆڕ دەبێتەوەو دەگاتە سەر زەوی بەم جۆرە دەستو پەنجەیشی دادەپۆشرێ • کە ئەمانەی تەواو کرد ڕاست ڕادەوەستێو نیەتی لێ دێنێ کە ئەو نوێژە بۆ خوا بکات ، ئەمە وەکو پێشەکی نوێژ وایە• ئینجا دەستی بەرز دەکاتەوەو ناو لەپی کە فەقیانەی بەسەردا شۆڕبۆتەوە پان دەکاتەوەو تا ئاست بناگوێی بەرزی دەکاتەوەو دەڵێ : «خوا گەورەیە»• ئینجا دەستی دێنێتە خوارەوە لە ناو قەدیەوە دەستەکانی دەخاتە سەر یەك • بە دەستی ڕاستە توند زەندەی دەستی چەپە دەگرێو دەست پێ دەکا سورەتی فاتیحەو سورەتێکیتری قورعانی پیرۆز دەخوێنێتەوە • ئینجا دادێتەوەو دەستەکانی دەخاتە سەر ئەژنۆکانیو پاشان دەچێتە سەر چۆكو دوو کڕنۆش دەبا • ئەمە هەمووی یەك «ڕەکعە»یەو نوێژی نیوەڕۆ چوار ڕکاتە • لە ڕکاتی دواییدا [8] لەسەر چۆك دادەنیشێو تەحیات دەخوێنێو شادە دێنێو پاشان سەلام دەداتەوە یەکەم جار بەسەر ملی چەپەو پاشان بەسەر ملی ڕاستەدا [9] • بەگوێرەی قسەی جوینبۆل [10] نوێژ دابەشی نۆ

---

(٨) لە ڕکاتی کۆتاییو ڕکاتی دوەمیش تەحیات دەخوێنێ ـ و •

(٩) سەیرە خاتوو هێنی چوار مانگ لە کوردستان ماوەتەوەو بە چاوی خۆی نوێژکردنی بینیوە کەچی سەرباری ئەمەش دەڵێ نوێژکەر (یەکەم جار بەسەر ملی چەپەو پاشان بەسەر ملی ڕاستەدا) سەلام دەداتەوە . ڕاستیەکەی یەکەم جار بەسەر ملی ڕاستەو پاشان بەسەر ملی چەپەدا سەلام دەداتەوە ـ و.

(١٠) جوینبۆل ١٩١٠ ، ٧٥ ود .

هەڵوێست دەبێ • هەڵوێستی ٣ ــ ٨ ، واتە شەش هەڵوێست ڕکاتێکە • کەچی گیب [11] هەر ڕکاتێکی بە حەفت هەڵوێست داناوە چونکە ڕاوەستانی یەکەمیش بە هەڵوێست دادەنێو ڕاوەستانی بەینی ڕکاتەکان یان سەرەتای هەر ڕکاتێکیش بە هەڵوێست دادەنێ •

نوێژی عەسر وەکو نوێژی نیوەڕۆ چوار ڕکاتە • بە زۆری دەورو بەری سەعات شەشی ئێوارەو بەرەبەری ڕۆژاوا ئەم نوێژەیان لە سەربان دەکرد •

نوێژی سبیانێ دوو ڕکاتەو ئەوەندە زوو دەیانکرد من دەرفەتم بۆ نەدەڕەخسا ببینم ؛ چونکە ژووری نووستنی من پشتی دابوە دیوەخانو تەواو لە ژوورەکانیتری ماڵەوە دابڕابوو •

نیشانە هەرە دیارەکانی بەجێ هێنانی پێنج نوێژی ڕۆژ ئەمانەن : ئافرەت بە تاك تاك نوێژ دەکەن [12] ، قەت ناچنە جەماعەتو پێکەوە لەیەك وەخت نایکەن (بە پێی شەریعەت کە نوێژ بوو لەو کاتەوە تا مەلا بۆ نوێژی دادێ بانگ دەدا ، لەو ماوەیە هەر کاتێ ڕێیان بێو بیانەوێ دەتوانن نوێژەکە بکەن) [13] • لە ماڵەوە نوێژ دەکەنو دەوروپشتیان خەڵكو ئاوەدانیو هەرایە• وا دەبێ منداڵ لە نزیك سەماوەری پڕ پۆلوو و ئاوی کوڵاو لەسەر چەقۆ بەشەڕ بێن ، وا دەبێ کوڕێك دانیشتبێو ڕدێنی بتاشێ ، وا دەبێ لۆکسێك لە ژوورەوە لەسەر تەپلە بێو ژوورەوە پڕ هەراو جەنجاڵ بێ ، بۆی هەیە چا بخۆنەوە ••• ئەمانە هیچێکیان کار لە نوێژکەرەکە ناکەن ، خۆ ئەگەر کاری لێ بکەنو نوێژی پێ ببڕن ناچارە دووبارەی بکاتەوە • ئەوانەی لەوێشن هیچ

---

(١١) گیب ١٩٥٥ ، ٥٤ ود •

(١٢) ب : فرێزەر ١٨٤٠ ، ٢٢١ •

(١٣) تەنیا نوێژی بەیانی لەم دەستوورە بەدەرە ؛ چونکە نوێژی بەیانی تا مەلابانگدانی نیوەڕۆ نامێنێ کە نوێژی دوای ئەوە . هەر ڕۆژ پەڕی لە کەلەوە دەرکەوت نوێژی بەیانی دەچێ ــ و •

کارو جولانەوەیەکی وا ناکەن نوێژی پێ ببڕن چونکە نوێژ بڕین تاوانێکی[١٤] وایە قەت لێ‌خۆش بوونی بۆ نی‌یە •

لەوانەیە لیچ[١٥] ڕاست بکا کە دەڵێ لەناو کوردان ئەگەر یەکێ خۆی بە ئیسلامێکی بەدین پیشان بدا زۆری ڕێز دەگرن • ئێمە دەتوانین بڵێین ئەمە دەرهەق خواپەرستیی ئافرەتانیش هەر وایە کە یەکسەر دوای زەلامان نوێژی مەغریب‌و ماڵ‌نووستنان دەکەن •

بچووکترین کچم دی نوێژی دەکرد تەمەنی (١٧) ساڵ بوو • نەمدی هیچ کچی (٨ـ١٢) ساڵی نوێژ بکا •

لە مەڵبەندی ساکاری لادێدا ، ئافرەت کە دەچێتە سراوێ لەوێ نوێژ دەکا ؛ چونکە دەتوانێ لەوێ دەستنوێژ بشوا • دەستنوێژ بریتی‌یە لەوەی کە دەم‌و چاویان دەشۆن ، مستیان پڕ ئاو دەکەن‌و بە دەم‌وچاویاندا دەکەن‌و ناولەپیان بە سەروچاویاندا دێنن تا پڕووشکیان بە شمەکی نەکەوێ • ئینجا دەست‌و باسکیان دەشۆن ، دەستی ڕاستە تەڕ دەکەن‌و بە سەر پرچیاندا دێنن ؛ ئەمە ڕەمزی شووشتنی سەراپای لەشە • لە پاشان پێیان دەشۆن‌و بەمەوە دەستنوێژەکە تەواو دەبێ • دەبێ پێشتریش ئافرەتەکە لەسەر حەوز یان لە دەم جۆگا چووبێتە سەر دەستاوو (لەشی) خۆی شووشتبێ بۆ ئەوەی لە بارەی لەش‌و لە بارەی گیانەوە پاک‌و خاوێن بێ • ئینجا دەچێتە سەر تاتێکی گەورە ، ڕادەوستێ ، ئەو جۆرە تاتە نوێژە بە زۆری لە دەم کانی‌و حەوزاوان هەیەو لەباتی بەرماڵ نوێژی لەسەر دەکەن ، نزیکەی بەقەد بەرماڵێکیش دەبێ •

(١٤) ب : لین ١٩٤٤ ، ٨١ . [ئەمەش وا نی‌یە . لە ئیسلامەتیدا تەنیا تاوانی هاوبەش بۆ خودا دانان خۆش‌بوونی لێ نی‌یە ــ و] .

(١٥) لیچ ١٩٤٠ ، ٦٠ .

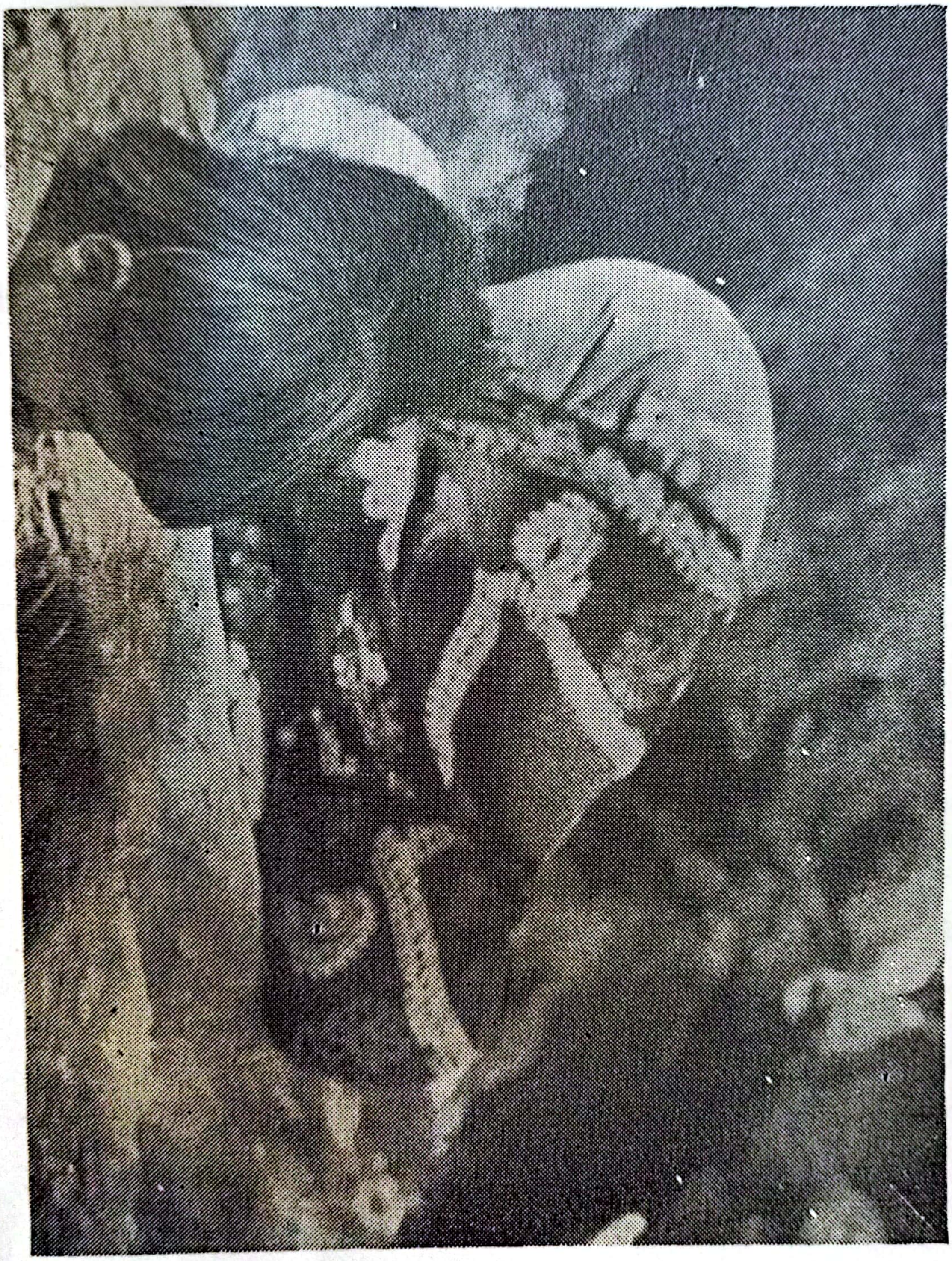

ژنێك لەناو لێڕدوارە ، لەسەر تاتیکانییەك نوێژ دەکا (بەلخە)

له سلێمانی ، له مەڵبەندی خوێندەواری شار ، ئافرەت نوێژیان نەدەکرد . تەنیا یەك نموونەی ناجۆرم دی : خوشکە گچکەی تەرجومانەکەم کە دابوویانەماڵێکی ئەوتۆ کە ئافرەتەکانی نەخوێندەوار بوون ، هەرچەندە کە دەزگیرانەکەیشی وەکو خۆی مامۆستای قوتابخانە بوو ، بەڵام زۆر بە دوڕدڵی نوێژی دەکرد ــ بەتایبەتی ماوەی پێش گواستنەوەی .

له سلێمانی ، ئافرەتەکانی مەڵبەندی نەخوێندەوار ، هەیانبوو زۆر بە ووردو باریکی داب‌و دەستووری ئایین‌و خواپەرستی بەجێ دەگەیاند بەتایبەتی لەبارەی نوێژی عەسرو مەغریب‌و ماڵنووستنانەوە . له داوەت‌و ئاهەنگی ئێواران بەرماڵیان بۆ میوانان دەخواستەوەو دەرفەتی دەستنوێژ شووشتنیان بۆ دەڕەخساندن‌و کە نوێژیان دەکرد لێ نەدەگەڕان شتێکی وا ڕوو بدا نوێژیان پێ ببڕێ . ئەوەیشم دی کاتێ کە ئافرەتەکانی دەرەبەگایەتی دێی تۆپزاوە چوونە ماڵە ئەندازیارێکی عێراقی کە ماڵیان لە هەواری ئاوبەستی دووکان بوو ، لەوێش هەمان دەرفەتیان بۆ ڕێکخستن . میوانەکان لە سەرشۆرکی ئەوڕوپی دەستنوێژیان شووشت کە ئاوی ساردو گەرمی تێدا بوو بەڵام دەستنوێژی ئێرەیان بەقەد دەستنوێژی سەر حەوزی ناو باخچەی ماڵەوە پێ خۆش نەبوو . بەرماڵیان لەسەر عەردی تەختەبەندی ژوورەوە ڕاخست . ئەو کاتە ئەو ژوورە بۆ ئافرەتانی کۆمپانیاکە بوو بە ژووری دانیشتن‌و نانخواردن‌و حەسانەوە ؛ چونکە زەلام ژووری دانیشتن‌و نانخواردنی ماڵەوەیان بۆ ئەو ڕۆژە کردبوو بە ژووری میوانان .

★ ★ ★

سکات دان : له تۆپزاوە دیم ماڵی شێخ سکاتیان‌دا دوو دەرۆزەکەر هاتن ، ئەوەی بچووکترێ کوێر بوو ، دەستی خستبوە سەر شانی ئەوەی‌ترو لە دووی دەڕۆیشت . ماڵی شێخ شەکرو ئاردیان دانێ‌و لەناو کەشکۆڵیان‌کرد . کەشکۆڵ : یان لەبەر پشتێن ڕادەکەن یان بە شانی‌بەوە دەکەن . دوو ئافرەتی

سەقەت بە دار دەڕۆیشتن‌و گوند بە گوند دەگەڕان ، هاتن هەندێ پڕوبوزگوڕی کۆنیان دانێ * •

ئافرەتەکانی ماڵی شێخ واتە دایك‌و کچی گەورە ، ئەگەر شێخ‌و برا گچکەی کە لەکنەوان بوو ، لەوێش نەبوونایە بە بێ پەنگانەوە سکاتیان دەدا کە سێ‌یەمین کۆڵەگەی ئیسلامە •

هەر لە ئەنجامی ئەم سکات‌دانە بە خورتی‌یە دەبینی لە سلێمانی ، دەرۆزەکەر لەسەر شەقام دانیشتوون‌و دەست لەبەر خەڵك پان دەکەنەوە بۆ ئەوەی خێریان پێ بکەن • ئافرەتێك عەباو پێچەی لە خۆی دابوو ، وەکو قووچەکەیەکی ڕەش لەبەر دەرگای مزگەوت ، لەسەر عەرز دانیشتبوو ، منداڵێکی ساوای خستبوە سەر ڕانی بۆ ئەوەی هەستی خەڵك ببزوێنێ‌و خێری پێ بکەن • کچێکی لێوەو گێلۆکەش لەناو حەوشەی مزگەوت هەبوو ، هەموو ڕۆژێ دایك‌و باوکی بە سواری عارەبانە دەیانهێنا ، دەستی سەقەت بوو ، قاپێکی بە دەستەوە دەگرت‌و دەرۆزەی دەکرد • ئەم دوو تاقمە دەرۆزەکەرەی باسمان‌کردن هەر چەندە گوایە پەیمانگەی گشتی‌یان بۆ کرابوەوە کە بچن لەوێ بژین بەڵام بۆ ئەوان سکات وەرگرتنەکە کە قورعان ڕێی داوە لە چوونە پەیمانگەی گشتی باشترو بەسوودتر بوو • ئەوەندەی من تێ‌ی گەیشتم ئەو پەیمانگەیە بە هیچ جۆرێ لە تەمبەڵخانەی دەوری بەرێی لای خۆمان چاکتر نەبوو •

★ ★ ★

یەکەم ڕۆژی مانگی ڕەمەزان کەوتبوە (٢)ی نیسانی ١٩٥٧ • ئەو چوار مانگەی لە کوردستانی خوارووی مامەوە ، ئەو (٣٠) ڕۆژەم نەدی کە

---

* ئەوە سکات نەبوە ، خێرکردن بووە . سکات دابی خۆی هەیە ، ساڵی جارێك دەدرێ لە حەیوان‌و دەغڵ‌و دراو کە بگاتە ڕادەیەکی تایبەتی‌و ئەندازەیەکی تایبەتی لێ دەدرێ‌و بە چەند کۆمەڵێکی تایبەتیش دەدرێ‌و .

موسلمانە بەدینەکان بە ژنو پیاوەوە بە ڕۆژوو دەبن ؛ واتە هەر لە بەیانیەوە کە داوی ڕەشو سپی لێك دەکرێتەوە تا ڕۆژ ئاوا دەبێ توخنی هیچ خواردنو خواردنەوەیەك نەکەونو خۆیان لە جگەرەکێشانو چوونە لای ژنیش دوور بگرن • جەژنی ڕەمەزانو شەشەرانم نەدی کە ئەو ئافرەتانەی تووشی مەهك دەبن لەبەر بێ نوێژی ناتوانن بە ڕۆژوو بن ، ئێستا دەیگرنەوە •

لەلایەکی تریشەوە ، یەك ژنم دی بە تاقی تەنێ بە ڕۆژوو بوو چونکە لە خۆی گرتبوو بە ڕۆژوو ببێ (١٦) ، وای دەزانێ ئەگەر ئەو بە ڕۆژوو بێ بۆ ئەوانەی‌تر باشە • ڕۆژەکەی ڕۆژی (٣٠)ی گەلاوێژ (تموز)ی ١٩٥٧ بوو کەوتبوە یەکەم ڕۆژی مانگی حاجی‌یان • ئەو ژنە بە ڕۆژووە ژنی شێخی سەرگەلوو بوو • ئاگام لێ بوو ژنە بە درێژایی ئەو ڕۆژە گەرمو درێژە کە پلەی گەرمی ١٢٢° ف بوو توخنی هیچ خواردنو خواردنەوەیەك نەکەوتو خۆی لە قەرەی جگەرە نەدا کە ڕۆژی وا بەتایبەتی ئاو نەخواردنەوە وورەیەکی زۆر بەرزو خۆڕاگرتنێکی چاکی دەوێ • لەگەڵ ئەوەش‌دا ئیشی ماڵەوەی دەکردو بێجگە لە ووردەئیشی ناو ماڵ بزنذۆشینو چێشت‌لێنانی ئەم خێزانە گەورەیشی لە مل بوو • بۆیە بە ڕۆژوو بوو چونکە خزمێکی هەبوو لە خۆی گرتبوو ئەگەر ئەو خزمەی بۆ حەج بچێتە مەککە کە شارێکی پیرۆزەو ناوەندی دونیای ئیسلامەتی‌یە ، بە ڕۆژوو ببێ • ئەم حەج کردنە سەفەرێکی دوورو درێژو گرانەو هێشتا هەر بە مەترسی‌یە •

★ ★ ★

ئێستا گەیشتینە کۆلەگەی پێنجەمی ئیسلام کە حەجەو دەکەوێتە دوازدەمین مانگی قەمەری • قورعان لە سورەتی (٣) ، ئایەتی (٩٧)دا دەڵێ : «چوون بۆ ماڵ ـ ی خوا ـ ئەرکی خوایە بەسەر خەڵکەوە ، ئەوانەی

---

(١٦) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١١٥ ، پەراوێزی ١ •

بتوانن ئەم ڕێیە بگرنە بەر ...» * لە کوردستان ، لە هەر چوارمەڵبەندی ئافرەتاندا تەنیا ئافرەتی مەڵبەندی نەخوێندەواری شارم دی حەجیان کردبوو زۆریان چووبوونە حەج . لە بنەماڵەیەکی گەورە ، کە زۆر دوکانو ترۆمبێلی کرێیان هەبوو ، ژنێ بە خۆو بە مێردیو کچێکی (٨)ساڵی ، ساڵی پێشتر بە فڕۆکەی شام ـ جدە چووبوونە حەج . هەر لەم ماڵەیە دوو ژنیتریش لەگەڵ حاجییەکانیتر چووبوونە ئەم سەفەرە .

ئاگاداری تەواوم لە بارەی حەجەوە لە دوو ژن وەرگرت کە لـە یەك عومردا بوونو مێردیان بە بازرگانێك کردبوو و ماڵیان لە کەرکووك بوو . هەریەکە لەگەڵ تاقمێك چووبوە حەج . یەکێ ساڵێك چوو بوو و ئەوەیتر ساڵیپاشتر . یەکێ بە فڕۆکە ، بە ڕێی شامدا چووبوە جدە کەچی ئەوەیتر بە ترۆمبێل ، بە بیابانی سووریەدا چووبوە بێروتو لەوێوە بە سواری پاپۆڕ دابوویەوە کەنداوی سوێسو چووبوە جدە . ئەم سەفەرە نزیکەی دوو مانگی خایاندبوو و دەوری (٢٠٠) دیناری تێچووبوو [١٧] .

پیاو کە دەچوونە حەجو دەهاتنەوە لەوە بە دواوە چەفیەیەکی سپییان [١٨] لەسەر دەنـا . ئەمەش نیشانەی چوونە حەجە کە تاقی کردنەوەیەکی گەورەی ژیانو گۆڕانێکی ئاشکرای پایەی کۆمەڵایەتییانە .

ئافرەتیش بەو پێو دانگە پاش چوونە حەج دەستوورێکی تایبەتی لە جلو بەرگ ڕەچاو دەکەن . ئافرەتێ کە چووە حەج تازە نابێ هەتا لە نـاو

* مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس لە بـەرگی دوەمی تەفسیری نـامیدا (بەغدا، ١٩٨٠ ، ل ١٠٥) مانای ئەم ئایەتەی وا لێکداوەتەوە : «وە بۆ خودا هەیە بەسەر هەموو ئینسانێکی موکەللەفەوە کە توانای طەیکردنی ئـەو ڕێگەیەی ببێ حەجکردنی ئەو کەعبە موعەزەمە.» ـ و.

(١٧) بارث ١٩٥٣ ، ٩٦ .

(١٨) ئەم چەفیەیە تەنیا سپی نییە ، سپیو زەردەو پێی دەگوترێ (حەلالی) . ئەوەی چووبێتە حەج بەم حەلالییە لەناو خەڵك دیارە ـ و .

ئافرەتانیش سەری کوت بکا • ئافرەت کە خۆ بـە خـۆیی بـن دەتوانـن «سەرپۆش» فڕێ بدەن بەلام ئەو ژنەی حەجی کردبێ دەبێ سەرپۆشی هەر لەسەر بێو لەناو ئافرەتـانیش نـابێ فڕێی بـدا • ئـافرەت کە فەقیانـە دەبەستنو بەسەر سەردا ئاوای پشتەوەی دەکەن باسکیان تا ئانیشك ڕووت دەبێ بەلام ئەو ژنەی حەجی کردبێ قەت نابێ باسکی ڕووت بێ •

ئەو دوو ئافرەتەی باسیان دەکەین هەندێ وێنەی ڕەنگاوڕەنگی شوێنە پیرۆزەکانیـان لەگەڵ خۆیـان هێنابووەو لـە مالەوە هەلیانواسیبوون • چارۆگەی ئارمووشی ڕەنگاوڕەنگیشیان بۆ دۆستو خزمان هێنابوو •

ئەو ئافرەتانەی دیمن چووبوونە حەج سەر بە مەلبەندی نەخوێندەواری شـار بوون •

لە هەمانکاتدا ، لە سلێمانی ، لە مەلبەندی تێکەلەی خوێنـدەوارو نەخوێندەواری شار ڕۆژەکانی جەژنی مانگی دوازدەمینی سالم بینی کە جەژنی قوربانە • لەو چوار ڕۆژەی کەوتبوە دەوروبەری (١٠)ی «ذی‌الحجة» ، واتە لە ٩ ـــ ١٢ی[١٩] مانگ کە سالی ١٩٥٧ کەوتبوە ڕۆژی دووشەممەی (٨)ی تەمموز ـــ ڕۆژی پێنج شەممەی (١١)ی تەمموز ، لە مالەوە کردیانە جەژنو لە هەمان کاتدا حاجی‌یەکان لە مەککە خەریکی سەردانو حەج بوون •

ڕۆژی شەممەی (٧)ی مانگ (٦ی تەممووزی ١٩٥٧) حەجاج گەیشتبوونە مەککەو پێ‌یان نابوە ئەم خاکە پیرۆزەو کەوتبوونە بارێکی ئایینی پاکەوە کە دەکاتە ئیحرام بەستن • لەو کاتەوە ، پیاو نابێ هیچ جلی بەدورمانیان لەبـەر بێ • یەکەو دوو پارچە قوماشی نەدورواو بە خۆیاندا دەدەن ؛ یەکێ لەنـاو

(١٩) نۆی مانگ عارفەیە . جەژنی قوربان (٤) ڕۆژەو دەکەوێتە ١٠ ـــ ١٢ی مانگی ذی الحجة نەك ٩ ـــ ١٢ وەك خاتوو هێنی دەلێ . ڕەنـگە بۆیـە (٩)ی مانگی بە جەژن دانابێ چونکە ئەو ڕۆژەیە عەرەفەیەو خەلکی خۆی بۆ ڕۆژی جەژن ئامادە دەکاو کەرەستەو پێویستی جەژن دەکرێ ـــ و •

قەدیان دەبەستن‌و ئەوەی‌تر بەسەر شانیاندا دەدەن • دیکسۆن (٢٠) دەڵێ ئەو قوماشەی پیاو دەیبەستن سپی‌یە کەچی هی ئافرەتان سەوزە • ئافرەت پێچە ناپۆشن (٢١) •

ئەو ڕۆژە حاجی تەواف دەکەن ، واتە حەفت جار لە دەوری «کەعبە» دەسوورێنەوە • کەعبە ماڵی خودایە ، لە شێوەی شەش‌پاڵوو دایە ، مافووری پێدا دراوە ، هەر لە کۆنەوە جێگایەکی پیرۆزی خواپەرستی بوە • کەعبە چوار سووچی هەیەو هەر یەکە ڕووی لە ئاراستەیەکی بنچینەیی‌یە • کە دەست بە تەواف دەکەن لەلای بەردی ڕەشەوە دەست پێ دەکەن‌و بەسەر ملی چەپەدا دەسووڕێن ، واتە کەعبە دەکەوێتە لای چەپـە ، لای دڵ • سێ سـووڕی بەرایی بە نەرمەغار دەکەن‌و ئەوانەی‌تر بە ڕۆیشتن • دەبێ بەردی ڕەش ماچ بکەن یان دەستی لێ‌بدەن (٢٢) • پاشان نوێژ دەکەن‌و ئینجا دەچنە سـەر بیری «زمزم» کە وەختی خۆی بە موعجیزە بۆ ئیسماعیلی کوڕی هاجـەرە دەربوە کە وەخت بوو لە تینوان بخنکێ • حەفـت جـار لە بەیـنی گردی «سەفا»و گردی «مەروە» بە لۆقە دێن‌و دەچن • ئەم هاتوچۆیەیان بە یادی

(٢٠) دیکسـۆن ١٩٥١ ، ٢٤٢ •
(٢١) جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦٣ : « لە حەج ، لە کاتی ئیحرام بەستن‌دا ئافرەت نابێ ڕووی داپۆشێ » •
(٢٢) دەست‌لێدان یان ماچ‌کردنی بەردی ڕەش فەرز نی‌یە وەك خاتوو هـێنی دەڵـێ must – دەبێ) ، بەڵکو سوونەتە . ئەم بەردەڕەشە پێش ئیسلامەتیش هەر پیرۆز بوەو ئەو چیرۆکە باوە کە چۆن لە کاتی چـاك کردنەوەی کەعبەدا خۆشەویست عەبای خۆی ڕاخستو ئەو بـەردەی لەسەر داناو چوار سەرەك هۆزی گەورە هاتن‌و یەکەو لچکێکیان گرت‌و بەردەکەیان لە شوێنی خۆیەوە دانا بۆ ئەوەی لەسەر دانانی ئەم بـەردە پیرۆزە لێ‌یان نەبێتە کێشەو دەمەقاڵێ . پیرۆزی ئەم بەردەش لەوەدایـە کە نەیزەك بوەو وەك ئەو نەیزەکانەی ئێستاش جاروبار دەکەون ، لـە ئاسمانەوە بەربۆتەوەو خەڵکەکە بە موعجیزەو خەڵاتی ئاسمانیان زانیوەو هێناویانە کردوویانەتە بەردێکی پیرۆزو لە ئابیدەکان جێگایەکی تایبەتی‌یان داوەتێ‌و کە ئیسلامیش هاتوە پیرۆزی‌ی ئەم بەردەی هەر پاراستوە – و •

هاجەرەیە کە کاتی خۆی ئیبراهیم بە قسەی (سارا) ڕەوانەی دەشتو بیابانی کردو ئیسماعیل هێشتا کۆرپە بوو ، وەخت بوو لە تینوان بخنکێو هاجەرە بە غار لەم بەینەدا بە نائومێدی دەهاتو دەچووو لە خوا دەپاڕایەوە ئاو بۆ کوڕەکەی بنێرێ .

کە لەم هاتو چۆیە بوونەوە ، لە «مەروە» پرچیان دەکەنو ئافرەت قوربانی بۆ سەری کەزییان دەکەن .

نەمدی کورد لە نیشتمانی خۆیان لە ماڵەوە هیچ شتی وا بکەن کە لەگەڵ دابی ئایینی ڕۆژانەی حاجیان بگونجێ لە مەککە . ماڵی تەرجومانەکەم نیوەڕۆ چێشتیان لێنا ، قەول وا بوو میوانیان بێ بەڵام ڕێك نەکەوت . بێ گومان ئەمە هیچ پەیوەندییەکی تایبەتی بە حەجەوە نەبوو .

ڕۆژی پاشی ، یەك شەممەی (٨)ی مانگ (٧ی تەمموزی ١٩٥٧) حاجی لە مەککەوە چوار سەعاتە ڕێ بە سواری حوشتر دەڕۆنو دەچنە چیای «عەرەفات»و ئێوارێ دەگەنە ئەوێ . ئەو ڕۆژە ئەگەر خەڵك هەر کەسە لە وڵاتی خۆی بە ڕۆژوو بێ باشە بەڵام کەم وا دەبێ پێ بین . ماڵی تەرجومانەکەم لە سلێمانی وەکو هەموو ماڵەکانیتر کێکی بە کاکڵە گوێزی تایبەتییان کردو ڕۆژی پاشی کە میوانیان هات خستیانە بەردەم میوانان . ئەم کێکانەیان بە قالبی داری خڕی وەکو سەرەکەوچك دروست دەکرد . قالبەکان هەریەکە دوو کەرت بوو و ناوەوەی نەخشکرابوو . هەویریان خڕ دەکردەوەو لەناو نیوەیەکی قالبەکەیان دەکرد ، پارچە لۆزو شەکرو مێوژیان لەسەر دەکردو هەندێ هەوێری تریان لەسەر دەکردو نیوە قالبی دوەمیان وەکو سەرقاپە لەسەر دادەناو ئەمە توند کێکەکەی دەگوشیو کێکەکە شێوەی خۆی وەردەگرت .

ڕۆژی دوو شەممەی (٩) ی مانگ (٨ی تەمووزی ١٩٥٧) حاجی بە زیکرو تەهلیل لەسەر چیا دەبەنە سەر . ئەگەر خەڵك ئەو ڕۆژە لە وڵاتی

خۆیان بە ڕۆژوو بین خێرە بەڵام کەم وا دەبێ پێ بین. لە کوردستاندا ئەوڕۆژە ڕۆژی منداڵان بوو . سەدان منداڵ بە بەرگی نوێو بچووکی وەك بەرگی گەوران پێکەوە لە سلێمانی دەسووڕانەوە : ئەو منداڵانە کوڕو کچی ٥-٦ساڵیو تا ١١ ساڵی بوون. لەلووك لە پەڕگەی شار هەڵبەسترابوون . منداڵ بەتایبەتی ڕۆژانەیان بۆ ئەوە وەرگرتبوو کە سـواری عـارەبانەی سەرواڵا بین پێیو بگەڕێن. ڕۆژی وا ئەم جۆرە عارەبانانە زۆرنو منـداڵ بە کرێ سواریان دەبن.ئەو ڕۆژە شەقامەکان ئەوەندە پڕ بوون ماوەی هاتوچۆ نەبوو، چونکە لە لایەکەوە ترومبێل زۆر بوونو لەلایەکی تریشەوە منداڵ بە کۆمەڵ دەر ببوون ، بە سواری کەرو ئێسترو عارەبانەی چوار پێچکە لە شەقامەکانی شار دەسووڕانەوە .

ڕۆژی سێ شەممەی (١٠)ی مانگ (٩ی تەممـووزی ١٩٥٧) یەکـەم ڕۆژی پیرۆزی قوربانیدانی حاجیانە لە مەککە . ئەو ڕۆژە « عیدالقربان یان قوربان بەیرەم » ی ڕاستەقینەیەو لە چیای عەرەفاتەوە دەگەڕێنەوە مەککەو لە (مینا) دەمێننەوە . لەوێ بە یادی ئیسماعیل (نەك ئیسحاق) مەڕ دەکـەنە قوربانی کە کاتی خۆی بەرانی بۆ کراوەتە قۆچی قوربانی . بێجگە لەوەی کە حەفت بەرد داوێنە هەر سێ شەیتان : شەیتانی گەورەو شەیتانی ناوەنجیو شەیتانی بچووك . ئەمەش بە یادی ئەوەوە دەکەن کە کاتی خۆی ئیبراهیم لێرە تووشی شەیتان هاتو بەردی تێ گرت . لە سلێمانی دەبینی ئەو ڕۆژە مێگەلە مەڕی گەورە دێننە شار بۆ قوربانی . هە کەسێ دەستی بڕوا مەڕێك یان گۆلکێکی سێ ساڵی دەکاتە قوربانی . بۆیە دەبێ گۆلکەکە سێ ساڵی بێ چونکە کاتی خۆی ئیسماعیل سێ ساڵان بوو کە باوکی فەرمانی پێ کـرا بیکاتە قوربانی . لەم ڕۆژەدا ، منداڵ بە جلوبەرگی پۆشتەو پەرداخو ڕازاوە دەچنە شارو سواری عارەبانە دەبنو دەچنە بن لەلووکـان . ئـەو کاتـە پێشانگایەکی منداڵان کرابوەوە ، قوتابی (١٢) ساڵی کردبوویان ؛ بەڵام بۆم

ساغ نەبووەوە داخۆ ئەم پێشانگایە بەتایبەتی بە بۆنەی ئەم چەند ڕۆژە کرابووەوە یان نەء ؟ •

ڕۆژی چوار شەممەی (١١)ی مانگ (١٠ی تەمموزی ١٩٥٧) حاجی لە مەککە تەواف دەکەنو حەفت جار لە دەوری کەعبە دەسووڕێنو حەفت جار لە بەینی سەفاو مەروە بە لۆقە دێنو دەچنو پاشان دەچنە میناو لەوێ دیسان قوربانی دەدەن • لە سلێمانی ئەو ڕۆژە خەڵك دەچوونە سەردانی یەکتری • زڕدایکی تەرجومانەکەم بە خۆو بە دوو کچی عازەبو سێ کوڕی (١٣) سالیو (٦) سالیو (٤) مانگی بە ترومبێلی کرێ بۆ چەند ڕۆژێك بە میوانداری چوونە ماڵی خزمێك لە هەڵەبجە • ئەم ڕۆژە ڕۆژی بەزمو رابواردنو سەیرانیشە ، بە سەیران دەچنە ناو باخچەی قەراخ سەرچنار کە ئاوی خاوێنو پاکی شار لەوێ دەردەبێو جۆگە بەناو داراندا دەڕوا • شوێنەکە سێبەرو خیوەتگای زۆرە بۆ ماڵی قەوغە کە هەر چی بۆ چێشت بیانەوێ دەیبەنو لەوێ چێشت لێدەنێنو خواردن ئامادە دەکەن • ئەو شتانەی دەبەن وەکو ، هیربار ، ڕەژوو ، سەماوەر ، خواردن ، شووتی ••• ئەو ڕۆژە لەم شوێنە فێنكو خۆشە بەسەر دەبەن •

ڕۆژی پێنج شەممەی (١٢)ی مانگ (١١ی تەمموزی ١٩٥٧) ، ئەم ڕۆژە سێیەم ڕۆژی حاجیانە لە مینا ، کەچی لە نیشتمانەوە ماڵەکان دەچنە سەردانی یەك •

ڕۆژی هەینی (١٣)ی مانگ (١٢ی تەمموزی ١٩٥٧) بۆ دوامین جار سێ شەیتانەکە بەردەباران دەکەنو لە مینا دەڕۆن • دوا سەردانی مەککەو دوا تەوافی کەعبە دەکەنو ئاوی تفەڕك لە بیری زەمزەم دەخۆنەوە • ئەو ڕۆژە لە سلێمانیش هەزار کەس بۆ نوێژی جەماعەتو خوتبەی نیوەڕۆ لە مزگەوتی گەورە کۆبوونەوە • لە ماڵەوە ئافرەت چاویان لە ڕێی زەلامان بوو ، فراوینیان نەختێ دواخست تا لە مزگەفت دێنەوە •

هەوڵم دا باسی ئەو داب‌و ڕەوشتە بکەم کە بەرامبەر بە ویردو دابی حەج لە مەککە ، لە وولاتی خۆیان دەیکەن بەڵام نەمتوانی وێ بکەوم داخۆ زەلام ئەو ڕۆژەیان چۆن لە شار قەتاند •

★ ★ ★

بە کورتی : نیشانەی هەرە دیاری دەوری ئایین لە ژیانی ئافرەتی کوردا بریتی‌یە لەم شتانە :

هەروەکو لە ناو ئافرەتە نەخوێندەوارکانی شارو لادێ‌دا باوە ، ئیشی ڕۆژانە بۆ پێنج فەرزەی نوێژ دەوەستێنن‌و دەکشێنەوە ناو ژیانێکی ئەقڵی تایبەتی‌و سەربەخۆ • نوێژکردن وایان لێ دەکا نەختێ بیر لە شتی ووردی نامادی بکەنەوەو هێمنی‌و دڵنیایی‌یەکی دەروونی یان بە ژیانی ڕۆژانە دەبەخشێ • ئەوەی نوێژ دەکا ڕۆژی پێنج جار بە بیری دێتەوە کە ئەویش یەکێکە لە جیهانی ئیسلامەتی کە (٣٥٠) ملوێن کەسی تێدایەو هەموویان وەکو ئەو ئەم داب‌و نەریتە بەجێ دێنن • ئەم هەستە گەورەی جەزبی ئایینی هەموو هەستێکی تەنیایی‌و گۆشەگیری لا دەڕەوێنێتەوە • ئافرەت لەسەریەتی ڕۆژێ پێنج جار دەم‌و چاوی بشواو جل‌وبەرگی ڕێك بخاو سەرباری ئیش‌وکاری قورسی ڕۆژانە بیر لە شتی‌تر بکاتەوە ، ئەرك‌و مافی خۆیەتی کە بکشێتەوە ناو دونیای گیانی ناوەوەی خۆی‌و داوا لەوانەی دەوروپشتیشی بکا بکەونە سەر ئەم بارە • نوێژکەر کە دەزانێ دەبێ ڕۆژێ پێنج جار بۆ ماوەی ٣ـ٤ دەقیقە خۆی بترنجێنێتە ناو مەودای یەك مەتر چوارگۆشەو کەس ناتوانێ نوێژی پێ ببڕێ هەتا بە منداڵی کرێت‌و چەتوونیش ڕادەگا ، بڕواو متمانەی بە خۆی پتەو دەبێ • نوێژکەر ئەو ماوەیە لە ڕووی دەروونی‌و گیانی‌یەوە بە تەواوی لە دەوروبەری خۆی دادەبڕێ‌و لەگەڵ ملیۆنەها نوێژکەری‌تر سوپاس بژێری خوا دەکا • ئەمەش یەکێتی‌یەکی وای تێدایە کە لە سەرووی هەموو ڕەگەزو توخم‌و سنوورێکە •

سکات‌دان کۆلەگەیەکی وای ئیسلامە کە لە کۆمەڵی ئێمەش‌دا ئـەو کاتەی (دەزگای چارەسازی کۆمەڵایەتی) دەسەڵاتی هەموو دامو دەزگاکانی خێرخوازی گرتە دەست ، شتی وا هەبوو •

ڕۆژووش وەکو نوێژ هۆیەکی پتەو کـردنی بەشـداریی گیانـیو ئایینی‌یە • ڕەمەزان کە یەکێ بە ڕۆژوو دەبێو وەکو هەموو موسلمانەکانی‌دی خۆی لە خواردنو خواردنەوە بە دوور دەگرێو ئـازارو چەرمەسـەری دەکێشێ ، ئەمە هەستی پشتگیری‌کردنو جەزبی ڕوحی لا پتەو دەکا •

حەج بۆ ئەو بەختەوەرانەی بۆیان ڕێك دەکەوێ جۆرە گەشتێکی ئەو دیوی سنووری وایە لە هیچ شوێنێکی‌تر هاوتای نی‌یە • لەم گەشتەدا حاجی دۆستێنی‌یەکی پتەوی ئاینی پەیدا دەکاتو لەگەڵ ئەوانەی‌تر دەردەسـەری ڕێگا دەکێشێو هەر لەگەڵ ئەوانیش‌دا دابو دەستووری حـەج بـە جێ دەگەیەنێ • ئەو ماوەی لە مەککەیە بە زنجیرە تاقی‌کردنەوەیەکی وادا دەڕوا کە گەڕایەوە ناتوانێ باسی نەکا • ئەم تاقی‌کردنەوەیە مۆرکی بـە گیـانی حاجیانەوە دیارەو پاشانیش ئەم حەج‌کردنە خۆی لە دەسـتووری بەرگـی تایبەتی‌یەوە دەنوێنێ •

لە ماوەی هەر پێنج نوێژی ڕۆژ ، لە هەر (٣٠) ڕۆژی ڕەمەزان ، لـە ڕۆژەکانی حەج ، ئافرەت هەمیشە شان بە شانی پیاو بە یەکسانی ئەم دیاردانە بەجێ دێنێ • ئەم شتانە گۆڕانێکی وای ژیانی ڕۆژانەیان تێدایەو خۆشی‌یەکی گیانی وا دەبەخشن کە تەواو پێچەوانەی ژیانی سەختی کۆمەڵی پیشەسازی ئێمەمانانە • ئەو داوایەی ئیسلام لە خەڵـکی دەکا لەگەڵ ژیـانی ئێمـەدا ناگونجێ ، لەولاوەش ئەم داوایە قەناعەتو ئۆخەو دڵنیایی‌یەکی دەروونی وا بە ژیانی ڕۆژانەی خەڵك دەبەخشێ کە هیچ شتێ نی‌یە جێی پڕ بکاتەوە • کابانێکی سەرقاڵی وەکو ئەو ژنە جاحێڵەی لە بەڵخە دیم ، کە ڕۆژە ئیشی هەر

تەواو نەدەبوو هەر لە خزمەتکردنی مێردو منداڵانەوە بگرە تا ئیشی ناوماڵو تا چوونە ناو باخچەی توانو تا چوونە بیری شاخان ، کە هەستی دەکرد وەختی نوێژەو هەقی هەیە چەند دەقیقەیەك بۆ نوێژ تەرخان بکا چ پێش هەویرکردن بوایەو چ پێش هەڵگرتنی کونداوی گەورە نوێژی خۆی دەکرد. هەڵبەت نوێژەکە لەناو ئەو هەموو ئیشە سەختەی ماڵەوە هەشتێکی مرۆڤانەی بەرزی پێ دەبەخشی . ئافرەت مافی ئەوەی هەیەو ئەرکیشە بەسەریەوە کە ڕۆژێ پێنج جار خۆی کۆ بکاتەوەو بە کپو بێدەنگی بیر لە دونیای گیانی بکاتەوەو لەم دونیایەدا هیچ هێزێ نییە ئەم ڕێیەی لێبگرێ . سەیر نییە کە ئافرەتی کوردی موسلمان لە کپو هێمنیو مەندیو سەربەرزی ڕاهاتوونو تا ماوەیان هەبێو بیریان ئیش بکا قەت کاری سەختی ڕۆژانە ناتوانێ بە تەواوی دایانبگرێو پەلبەستیان بکا .

بێنوێژی :

لە کاتی مەهكدا ئافرەتی مەڵبەندی خوێندەوارو نەخوێندەواری شار لە سلێمانی (ئەو زانیارییەم لەوان وەرگرتوە) تۆلەیان دەهێناو چەند جارێك دەقیان دەکردو وەکو خاولییەکی لاکێشەیی پاك لە هەر چوار سەرەوە تیلمە پەڕۆی درێژیان لێقایم دەکرد.ئەو تیلمانەیان دوو دوو لێك دەبەستو دەکەوتە سەرتێکیانو خاولییەکەی لە شوێنی تایبەتی خۆیەوە ڕادەگرت . هیچ جۆرە بەرگێکی ئافرەتی کورد لەناو قەدەوە ناوەستێ هەمووی دەکەوێتە سەر تێك . دەیانگوت ئافرەت خۆی بە دزی ئەم خاولییە دەشوا بەڵام بە ئاشکرا لەگەڵ پارچەکانیدی هەڵیدەخا تا ووشك بێتەوە .

مەهكو ئەوەی پەیوەندی بە مەهکەوە هەیە زۆر ناخۆشە بۆ کچی سەروعوزر شۆر . ماوەی مەمكدانە منداڵو سكبوونی یەك لەسەر یەك وای کردبوو کە مەسەلەی مەهك لای ئافرەتی بە مێرد لە هی شارستانێتی ئێمە مەوزوعیتر بێ . لە ماوەی مەهكدا ، ئافرەت لە ڕووی ئایینییەوە لەشی

پیسە ، بێ نوێژە • لەو ماوەیەدا ، نابێ بچێتە شوێنی پیرۆز[٢٣] • بڕوانە : (سەردانی گۆڕی چاكو پیران) ، نابێ دەست بكاتە قورعان ؛ هەر بۆیەشە بەرگێكی تایبەتی بۆ قورعان دەدورن‌و لە ژووری نووستن بە داری هەڵدەواسن[٢٤] • (بڕوانە : نەختی بووك) ئافرەت كە ماوەی مەهكی بەسەر چوو تەنیا بەوە لە ڕووی ئایینی‌یەوە پاك دەبێتەوە كە سەراپای لەشی خۆی بشوات • ژن‌و مێردیش دەبێ پاش گانكردن سەراپای لەشیان بشۆن بۆ ئەوەی بتوانن فەرمانبەرداری دەستووری نوێژ بن[٢٥] • بەم جۆرە ، لەبارەی پەیوەندی جنسی‌یەوە زۆر ئاگاداری خۆیانن[٢٦] •

سۆفیگەری لەناو كوردان :

موتەسەڕیفی عارەبی سلێمانی‌و قایمقامی عارەبی ڕانیە بە ترس‌و سووكایەتی‌یەوە دەرهەق ماڵی شێخەكانی تۆپزاوەو سەرگەڵوو دەیانگوت ئامەنە «هەقە»ن • سەرۆكی ئەم دوو بنەماڵە شێخەیە برا بوون ، هەردووك ژنیان خەڵكی سەرگەڵوو بوو • خوشكەژنی یەكێكیان مێردی بە شێخی بەسالاچووی شەدەڵە كرد بوو كە دەكەوێتە دۆڵی بەینی چەمەربەندو چیای پیرەمەگرون • پێیان گوتم زەحمەت بتوانم زانیاری زۆر دەرهەق ئەم ناوچەیە وەدەست بێنم • ئەوانەی بۆ وەرگرتنی زانیاری چووبوونە ئەوێ پاشان حەزیان نەدەكرد سەری خۆیان بە ڕەوشت‌و مەزەبە نهێنی‌یەكانیانەوە بیەشێنن • تەرجومانەكەم بە گوێرەی ئاگاداری خۆی گوتی ئەمانە لەبارەی

(٢٣) ئەمەمان لە سەردانی گۆڕی پیاوچاكێكی دەرەوەی هەڵەبجە بینی .
— ب : دیكسۆن ١٩٥١ ، ٢٤١ .

(٢٤) لە زەماوەندێكی سلێمانی جلێكی وایان لەگەڵ بووك ڕەوانە كرد .

(٢٥) ب : دیكسۆن ١٩٥١ ، ١٦٢ .

(٢٦) لە تۆپزاوە ، ژن‌و مێرد لە حەوزی ناو باخچە خۆیان دەشووشت ، كە ئەوان خۆیان دەشووشت دایاندەخست‌و لێنەدەگەڕان كەس بچێتە ئەوێ نە هی ماڵی خۆیان‌و نە ژنی گوندیش كە دەهاتن ئاویان لە حەوزەكە دەبرد.
— ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ٧٤ .

ئەدەب‌و ناموس‌و شەرم‌و حەیاوە لە یاسای گشتی ئیسلامەتی لایان داوە .
بەڵام هیچ زانیاری‌دیکەی لەبارەی ئەم نهێنی‌یانەوە نەدامێ .

هەر چۆنێك بێ دەتوانین بڵێین ئەم مەسەلەیە مەسەلەی پیرەوکەرانی ئەهلی هەق نی‌یە کە خواپەرستی ڕاستن‌و لە ڕۆژاوای ئێران پێ‌یان دەگوترێ عەلی ئیلاهی‌و لە کوردستانی عێراق پێ‌یان دەگوترێ کاکەیی‌و بەتایبەتی لە ناوچەی کەرکوك هەن ، بەلکو بە پێچەوانەوە ، ئەمانە لقێکی[27] سۆفیگەرین لە ڕێبازی دەروێشی «نەخشبەندی»[28] «نقشبندیه»[29] کە لە سەدەی چواردەمین محمد بهاءالدین ، یان بهاءالدین لە بوخارا دایهێناو شێخ مەولانا خالیدی خێلی جاف لە سەدەی هەژدەم هێنایە کوردستان ، پاشان هەر ئەویش کاك ئەحمەدی باپیری شێخ مەحموودی هێنایە سەر ئەو ڕێبازەو ووردە ووردە ڕێبازەکە گەیشتە ناوچە دوورەکانی کوردستانی خواروو[30] .

بە پێی قسەی گاوان[31] ، کۆمەڵێ لە پێڕەوکەرانی نەقشبەندی

(27) ب : کیسلینك ١٩٥٤ ، ٢٣ : «...دەستووری دەروێش سەر بە (کۆمەڵی پیاوان)ە » .
— ٢٧ : «... لەبارەی سۆسیۆلۆجی ئایینی‌یەوە ، دەروێشاتی ڕێکخراوێکی ئایینی ئیسلامی‌یە » .
(28) گاوان ١٩٣٨ ، ١٩٩ .
— ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ١٤٢ .
— لیچ ١٩٤٠ ، ٣٦ .
(29) گیب ١٩٥٥ ، ١٢٥ .
— واریس ١٩٥٤ ، ١٣٨ .
— کرۆهن . ئیس . ئێ ، ٣٠٥ .
(30) بۆ تێگەیشتنی ڕاستی ئەم زانیاری‌یەو زانیاری‌ی زیاتریش دەربارەی پەیدابوون‌و بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی‌و دەوری مەولانا خالیدی نەقشبەندی لە هێنان‌و بڵاوکردنەوەی ئەم ڕێبازە لە کوردستان‌دا بڕوانە:
مەلا عبدالکریمی مدرس : یادی مەردان ، بەرگی یەکەم : مەولانا خالیدی نەقشبەندی ، کۆڕی زانیاری کورد ، بەغدا ، ١٩٧٧ . کاك ئەحمەدی باپیری شێخ مەحموودیش لەسەر تەریقەتی قادری بووەو هەرگیز نەبوە بە نەقشبەندی — و .
(31) گاوان ١٩٣٨ ، ١٩٩ .

بە سەرۆکایەتی حاجی شێخ عارف کۆمەڵەیەکی نهێنی‌یان بـۆ پێڕەوکردنـی ڕێبازی (ڕووتی ــ بەرەڵلایی) پێك هێنابوو • شوێنی یەکدگیربوونی ئەم تاقمە مزگەوتی دێ بوو • مزگەوت خانیلکەی خۆ بسمیل کردنی تێدایە، جا ژنو پیاو پێکەوە بە ڕووتو قووتی لەم خانیلکەیە لـە ئاوێ دەکـەوتنو پێکەوەش بە پیاسە دەچوونە شاخان •

بە پێی قسەی ئەدمۆنز[٣٢] شێخ عبدالکـریمی شەدەلـەی نزیـك سەرگەلوو ڕێبازی «هەقە»ی داناوە، شێخ عبدالکریم خزمی ئەو شێخ عارفە بوو کە تازە باسمان کرد • ئەم ڕێبازە لەسەر بناغەی کۆنی (سەمای سۆفیانە) دامەزراوەو نیشانەی لادانێکی بنجی‌یە لە یاسـاو ڕەوشتو دەسـتووری پیرۆزی ئیسلام • ئەم ڕێبازە سیمایەکی ژنپەرستی پێوەیە •

ژنو پیاو پێکەوە لە مزگەوت دەئاو دەکەونو سەگیش لەگەڵ خۆیان دەشۆن • کوڕو کچی عازەب پێکەوە بە پیاسە دەچنە شاخان • کە بۆ بەزمو ڕابواردن کۆ دەبنەوە بادی‌یەك پڕ میز دەکەنو وەك شەڕاب دەستەو دەست دەیگێڕن ــ بە یەك ووشە بیلێین ئەم ڕێبـازە تێکەڵلایی‌یـەکی حەشـەری‌و بێحەیایی‌یەو ئەمەش تەواو پێچەوانەی ئایینی ئیسلامە • چەند ساڵ بـوو دەسەڵاتدارە عارەبەکان لەو مقۆمقۆیە دەترسان گوایە ڕێبازی « هەقـە » خەریکە بە لەزوبەز بە ناو کورداندا بڵاو دەبێتەوە • ئەمـانە مەڵبەندیـان سەرگەلوو بوو و هەر چەندە زوو زوو شێخو مریدەکانی بانـگی سلێمـانی دەکرانو هەقو حسێبیان لـەگەڵ دەکرا بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕێبـازەکە خەریك بوو هەر وورده وورده بە ناوچەکانی ئەو دەوروبەرەدا بڵاو دەبووەوە•

لەمەوە دەردەکەوێ کە وا بوە لێکدانەوەی میتافیزیکیانەی سۆفیگەری لە ژێر کاریگەری ئەفلاتوونی‌یەتی تازەدا چۆتەوە سـەر یەکێـتی بـوونو بیروڕایەکی دژ بە دەستووری ئیسلامی چەسپاندوە • ئەمە کارێکی تەواوی

---

(٣٢) ئەدمۆنز ١٩٥٧ ، ٢٠٤ ود .

لەو کوردانە کردبوو کە من لایان بووم •

ئەم باسە باسێکی مێژوویی‌و ئایینی‌یەو بە بەریەوە هەیە زۆری لەسەر بنووسرێ ، من تەنیا ئیشارەتم بۆ کردووەو بەس * •

ئەفسوون (خەڕافە)و جادوو :

ئێمە باسی هەندێ شتمان کرد کە دەتوانین بیانبەینەوە سەر ئەفسوون (خەڕافە)و جادوو و باوەڕی پڕو پووچ : پێش ئەوەی جلی بووك بدورن شەکر بەسەر قوماشەکە دەکەن ، کە بووك گەیشتە بەر دەرگەی ماڵەوە زاوا دارێکی لە سەری دەداو پەڕەورێکی بەسەر سەردا بەرەڵلا دەکەن ، پارووەنانێکی بە هەنگوین لە ژێر ئەو دۆشەکە دادەنێن کە بووك گەیشتە جێ لەسەری دادەنیشێ ، باسی ئەوەشمان کرد کە منداڵێك مرد مریشکیان کوشتەوە •

ئێستاش لە هەندێ شتی‌دی دەکۆڵمەوە وەکو : نووشتەو حەتۆتە ، بە هەردوو جۆرەکانی‌یەوە : ئەوەی ڕووت‌و ئەوەی بە کیفك ، گرنگی‌ی دەستی پیرۆز ، چوونە سەر گۆڕی چاك‌و پیران ، دواجاریش دێمە سەر دارچاك‌و دارئالآی سەر قەبران‌و قوربانی کردنی گیانداران بۆ چاکبوونەوەی نەخۆش •

نووشتەو حەتۆتە :

ئەمانە ، لە کوردستانی خوارووودا ، لەناو ئافرەتەکانی مەڵبەندی

---

* خاتۆ هێنی کە ئەم قسانە دەگێڕێتەوەو خۆیشی ماوەیەکی زۆری لە ناوچەی هەقەکاندا بەسەربردووە ، ناکا بڵێ قسەکان تا چەند ڕاستن یا ڕاست نین . ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە بۆخۆی هیچی‌وای نەدیوەو ، ئێمەش ئەوەندە دەڵێین تێکرا ئەم قسانە پڕۆپاگاندەی ناحەزان‌و ئەقڵیش نایانگرێ . بۆ زانیاری زیاتریش لەبارەی بزووتنەوەی (هەقە) بڕوانە : مستەفا عەسکەری : بزووتنەوەی هەقە . پێداچوونەوەو پەراوێزی : محمدی مەلا کەریم ، بەغدا ، ١٩٨٣ — و •

دەرەبەگ‌و مەڵبەندی جوتیاران‌و مەڵبەندی نەخوێندەواری شار هەبوون ، بەڵام لە مەڵبەندی خوێندەواری شار بەکاریان نەدەهێنان • نووشتەو حەتۆتە خاوەنەکەی لە گیانی بەدی وەکو (جن)و شەیتان کە لە ئاگر دروست کراوە [٣٣] دەپارێزێ • بۆ چاووزاریش باشە • ئەمە دوو جۆرە : هەیە ڕووتەو پەڕۆو شتی وای لێ ناپێچرێ پێی دەگوترێ (حەتۆتە) ، هەیشە بەرگ‌و کیفکی بۆ دەکرێ پێی دەگوترێ (نووشتە) •

حەتۆتە :

ئەمەیان جۆرە خشڵێکەو جوداکردنەوەی لە پارچە خشڵەکانی‌تر کە ئەو هێزە ئەفسووناوی‌یەیان تێدا نی‌یە ، نەختێ زەحمەتە • ئەمانە لە بازاڕ دەکڕن واتە کەوتوونەتە قالبی بازرگانی‌یەوە • ئەمانە هێزێکی نهێنی وایان لە ڕەنگ‌و شێوەو مادەکەدایە کە خاوەنەکەیان لە هەموو خراپەیەك چەپاڵە دەدەن • لە کوردستانی خوارووی ئەم حەتۆتە ئەفسووناوی‌یانە بە گیان‌لەبەرو بێ‌گیانەوە دەکەن •

خەناوکەیەکی مووروووی شینیان بە ملی ئەسپێکەوە کردبوو (سەرکان)، لەپکەیەکی شینیان بە سێپێکی مەشکەوە کردبوو (تۆپزاوە) ، کووژەکەیەکی شینیان بە مەکینەی سنگەری دورمانەوە کردبوو (کەرکووك) • بۆیە وایان کردبوو تا ئەو حەتۆتانە گیاندارو بەروبوومی بێ‌گیانەکان لە چاوی بەد بپارێزن • زۆر جار باسیان دەکرد کە ڕەنگی شین بۆ چاوو زار باشە[٣٤] •

ئەو ڕەنگە شینە لەو کەرەستە بچووکانەش‌دا هەیە کە منداڵ بەخۆیانەوە دەکەن • ملوانکەی منداڵان هەیە ، ٢٨و٠م درێژە ، لە ژەنگیانەی

(٣٣) ب : گیب ١٩٥٥ ، ٥١ : «... شەیتان بە ئەجندەی یاخی دادەندرێن... لە ئاگر ... دروست‌کراون » .
— سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٣ .

(٣٤) ب : بێرلینەر . یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ١٤ : «شینە، خاوەنەکەی ، لە چاوی پیس دەپارێزێ...».

ڕەش و سپی هۆنراوەتەوەو هاژیلەیەکی شینی کالی بە ناوەڕاستەوەیەو لەم لاو لەو لاوە دوو دەستی بچووکی پلاستیکی سوورو شینی پێوەیە[٣٥] . بێجگە لەو لەپکەی لە بەرگی منداڵانی دەدوورن [٣٦] ، دووپشکی ژەنگیانەی شینی کاڵ هەیە ، ئەویش هەر لە بەرگی منداڵان دەدوورن . زریزەی زیو هەیە لە ملی دەکەن و دەکەوێتەوە سەر سنگیان[٣٧] . زریزەکە لە سلێمانی هەیەو پێی دەگوترێ «کەشکۆڵ» . زریزەکە چل چوارپالوە ، ٧٣٠م درێژ دەبێ ، لە ناوەڕاستی چوارپالوەکانەوە کەشکۆلێکی زیوی تێدایەو زریزەکە بە ناوی ئەم کەشکۆڵەوە کراوە[٣٨] . زریزەکە دوو زەنگوڵۆکەی زیوو[٣٩] دوو قالکە نووشتووی لاکێشەیی زیوو[٤٠] دوو قوتووی بچووکی زیوو[٤١] دوو پوولەکەی بە ئاقیقی زەردی سووربای[٤٢] پێوە کراوە .

ئافرەت ملوانکە لە مل دەکەن . دوو ملوانکەمان هێناوە یەکێکیان پێی دەگوترێ «بەرموورە» ، ١٠٠رام درێژە ، چل دنکە مووروە ، بەردێکی

(٣٥) ب : بێرلینەر. یو. بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ١٤ : «...دەست بۆ دژی هەموو جۆرە جادوویەك باشە » .
(٣٦) ب : دۆنالدسن ١٩٣٨ ، ٢٠٤ .
(٣٧) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ١٣ .
(٣٨) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ٢٨ ، تابلۆی ، ٣ .
(٣٩) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ١٣ ، تابلۆی ، ٨ – ١٠ : « ... دژی مەترسی «في القرينة» چەپاڵەی دەدا » .
(٤٠) ب : بێرلینەر یو . بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ١٤ ، تابلۆی ، ٣ – ٤ .
– لین١٩٤٤ ، ٢٥٦ : «... نووشتەی چاووزار لە بەرگێکی سێ گۆشە دەپێچن ...» – ٥٧٥ .
(٤١) ب : بێرلینەر. یو. بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ١٤ .
(٤٢) ئاقیقی سووری زەردباو ئاقیقی یەمانی یە . لە شوێنی تریش هەیە – لە هیند . ب : براگستید ١٩٣٣ ، ٣٢ ود .
– براگستید ١٩٥٣ ، ٧٤ ود .

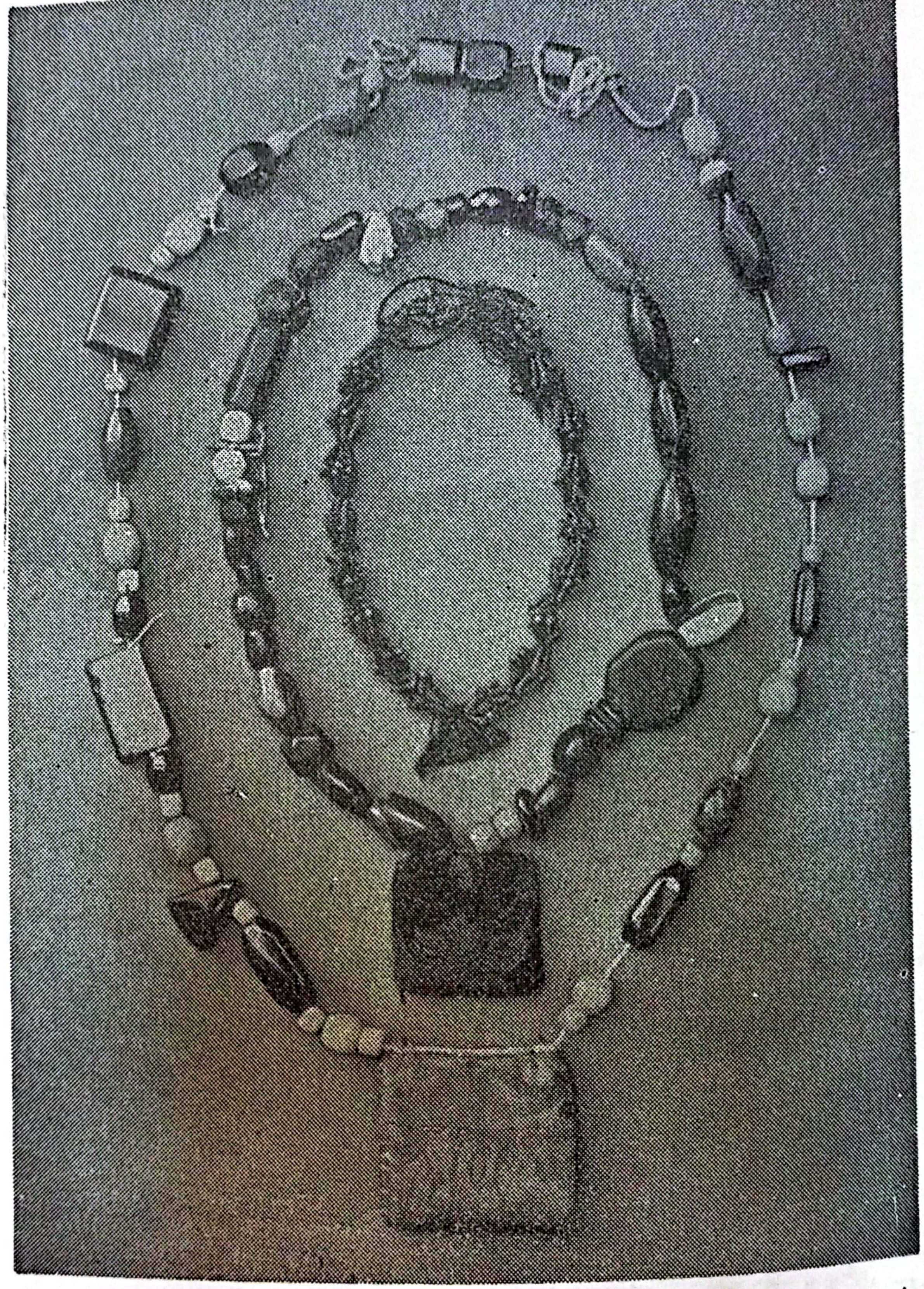

ملوانکەی بە نووشتەو حەتۆتەی ئافرەتان ، مێخەكبەندو نوشتەی سێگوشە ، جەوهەرداشو ئاقیقو باڵەبەژن ، جەوهەرداشو باڵەبەژن .

خڕی سپی پاتی[٤٣] لە ناوەڕاست کراوە خراپەو دەردو بەڵا دەگێڕێتەوە[٤٤]، بێجگە لەمەش ئەم ملوانکەیە نووشتەیەکی چوارگۆشەی پێوەیە بەرگێکی قوماشی بۆکراوە (کە هاتینە سەر باسی نووشتە بە درێژی لێی دەکۆڵینەوە). ئەوەی دی کە هەر پێی دەگوترێ ملوانکە، ٤٦رام درێژە، ٣٨ قلە مووروە. هەموو ڕەنگ‌و شێوەیان جودایە. دوو مەمەی سپیشی تێدایە. بە پێی قسەی دۆنالدسۆن[٤٥] ئەمانە بۆ چاوی پیس باشن. ئەم ملوانکەیە ئاقیقێکی گەورەی لوولەیی‌و[٤٦] باڵەبەژنێکی تێدایە.

لە حەتۆتەی ئافرەتان لاسەرە هەیە لە کڵاو قایم دەکرێ. تاقمێکی‌تر هەیە، پێی دەگوترێ «گوڵ» بریتی‌یە لە دوو ئاقیقی پان‌و هێلکەیی سووری زەردباوی لە زیو گیراو. ئەو پەڕی تیرەکەی ٣٦‌و٠٠ مەترە، پوولەکەو دراوی ئێرانی پێوەیەو گوایە وەکو ئاقیقی خەناوکەی منداڵان بۆ چاوی پیس باشە.

وەستاکانی بازاڕ ئەم حەتۆتانە دروست دەکەن‌و یان بە تەنیاو یان لەناو ملوانکە بە خۆیەوە دەکەن. هێزی نهێنی پارێزگاری کردنی ئەم حەتۆتانە لە ڕەنگ (شین)‌و شێوە (لەپکەیی)‌و دەنگ (زرنگانەوە)‌و مادەکە (زمرووت، ئاقیقی سوور، ئاقیقی زەرد) دایە.

---

(٤٣) ئاقیقی یەمانی‌یە. بە زۆر ڕەنگ‌و زۆر نیشانەی جودا جودا هەیە، لە هیند هەیە. ب: دراگستید ١٩٣٣، ١٣.
— دراگستید ١٩٥٣، ٧٤.

(٤٤) ب: دۆنالدسن ١٩٣٨، ٢٠، ٢٠٤.

(٤٥) ب: دونالدسن ١٩٣٨، ٢٠: «چاوبەستە».

(٤٦) ب: براگستید ١٩٣٣، ١٣.
— براگستید ١٩٣٥، ٧٤، کە لەگەڵ زمرووتەکانی‌تر باسی جۆرە زمرووتێکی سەوز دەکا ئاقیقێکی یەمانی پێوەیە — بە قسەی دۆنالدسن ١٩٣٨، ٢٠، ئاقیقەکە پێی دەگوترێ «بابا گوری» واتە «باوکی قرچۆک» ... بۆ ئەوەی چاوی بەد ڕەت کاتەوە ...

حەتۆتەی چاووزاری منداڵان . زریزەی بە کەشکۆڵ ، ملوانکەی ژەنگیانـەو دەستی بچکۆلە ، لەپکەی شین ، دووپشکی ژەنگیانەی شین ، گوڵ (چەناغە)ی زێڕ ، بۆ ئافرەتیش لاسەرە .

نووشــتـه :

جۆری دووەم ئەوەیە کە بە بەرگ‌و کیفکەو پێی دەگوترێ نووشتە • پارچە کاغەزێکە دەینووسن‌و دەینووشتێننەوەو لەناو کیفکێکی دەگرن • جا ئەو کیفکە چ قوماشێکی[47] ڕەنگاوڕەنگی وەکو جورجێت ، مەخمەڵ ، شەمەشت بێ ، چ قالکێکی چوار گۆشە یان لاکێشە[48] بێ • ئافرەتەکە خۆی بەرگەکەی دەدورێ • وا دەبێ کە نووشتەکە بە ناوەڕاستی ملوانکەوە دەکەن[49] • (نووشتەکان قەبارەیان بەم جۆرەیە : ٠٠٧٥وه م × ٠٠١٥وه ، ٠٠٦وەم × ٠٠٦وەم × ٠٠٩وەم) وا دەبێ نووشتە لە فێز دەدوورن ، وا دەبێ بە قولابەیەك لە سوخمە یان کورتەکی منداڵ قایمی دەکەن • هەروەها جاری وا هەبوو ، لە کوردستان ، ئەم نووشتە پەڕۆپێچەیان بە دیواری ژوورەوە هەڵدەواسی تا ماڵەکە بپارێزێ • بۆی هەیە کیفکی نووشتەکە تەنەکە یان قوتوویەکی لاکێشەیی پان بێ[50] وەکو ئەوەی کە گوتمان بە شانی منداڵیەوە دەکەن ، یان بۆی هەیە «لوولە»یەکی درێژووکانی[51] بێ وەکو ئەوەی کە ژن لە سوخمەی دەدەن یان بە ملوانکەیەوە دەکەن • لوولە هەیە درێژی ٠٠٩٢وه مەترەو لە قالك گیراوەو هەندێ دراوی ئێرانی بۆ جوانی پێوە کراوە[52] • بەرگی ئەم نووشتانە ئەگەر قوماش بێ ئافرەت خۆیان لە ماڵەوە دروستی دەکەن‌و ئەگەر مەعدەن بێ وەستا دروستیان دەکەن •

---

(٤٧) ب : دۆنالدسن ١٩٣٨ ، ٢٠٣ .

(٤٨) ئۆلوفسن ١٩١١ ، ٨٤٠ و لوکۆك ١٩١٦ ، ٤ ، ٦ تابلۆی ١ ، ٥ باس دەکەن کە نووشتەی سێسووچ لە تورکستان هەیە .

(٤٩) ب : دۆنالدسن ١٩٣٨ ، ٢٠٣ : «... باڵەبەژن ملوانکەیەکە لە لای خوارەوە دوعایەکی پێوەیە بەرگی مەخمەڵە یان قایشە » .

(٥٠) ب : لێن ١٩٤٤ ، ٢٥٣ ، ٥٧٥ .

(٥١) ب : بووشان ئێیس • ئێی ، ١١ (هیند) .
— هورگرۆنج ١٨٨٨ ، ١٥٤ (سعودیە) .
— ئۆلوفسن ١٩١١ ، ٤٧٥ (تورکستان) .

(٥٢) ب : بێرلینەر یو • بۆرچاردت ١٩٢٢ ، ٢٧ ود • تابلۆی ، ١، ٢، ٤، ٥ •

لە لایەکی تریشەوە ، من خۆم دروستکردنی دوو نووشتەم لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا بینی • ڕۆژێکیان دوو سەیدی گەڕاڵ (کە کەسکی تایبەتی‌یان لەسەر بوو) هاتنە ماڵی شێخی تۆپزاوە • ئەو ڕۆژە چوار نەوەی پێغەمبەر هاتبوونە گوند • سەریان بە زۆر ماڵدا دەکرد بەڵام بە گەرمی بەخێریان نەدەهێنان •

ئەم تاقمە مبارەکو مەرتەبە گەورەیە (کە جلی تایبەتی‌یان لەبەر بوو) وەکو (گەڕاڵی دەستکورت) هاتبوونە دێ • (بات) باسیان دەکا کە ئەمانە لەناو کوردان هەنو دەڵێ : «ئەمانە نووشتەی بەختو مراز ، نووشتەی ئەشقو ئەوین ، نووشتەی دەردو نەخۆشی ••• دروست دەکەن»[٥٣] • کاتێ کە هاتن هیچ زەلامی گەورە لە ماڵەوە نەبوو • لەبەر ئەوەی بێگانە بوونو سەر بە چینێکی تایبەتی بوون دەبوایە بچنە دیوەخان بەڵام نەچوون، زۆر جار کە پیاو لە ماڵەوە نەبوونایە ئافرەت بەدەم میوانەوە دەچوونە دیوەخانو بەخێریان دەهێنا • ئەم سەیدانە یەکسەر بەناو ماڵێ کەوتن • کە هاتن لە هەیوانەکە دایان نانو دەستیان بە مامڵەت کردو دوای کێشەکێشێکی زۆر پێك هاتن ــ نووشتە بە شەکرو ئارد ، شەکرو ئاردەکەیان لە کەشکۆڵی ملیان کرد • وا وێ دەچوو ئەم سەیدانە ئاوقووفی نۆکەری شێخ بن چونکە هیچ شتێکی خواردنەوەیان نەدانێ تەنانەت جگەرەیەکیشیان پێشکێش نەکردن • حسێبی میوانی خاوەن ڕێزو حورمەتی ماڵیان بۆ نەکردن •

نووشتەکانیان لەبەر چاوی ئێمە کرد • سەیدێك شووشە مەرەکەبێکی لە تەنیشت خۆیەوە دانابوو داوای دوو دەرزی لە کچی ماڵەوە کرد • ئەویش بۆی هێناو سەیدەکە دەرزی‌یەکانی لە قەنەفەی تەنیشت شووشە مەرەکەبەکە ڕاکرد • ئینجا پارچە کاغەزێکی لاکێشەیی لەناو پڕو بوزگوڕەکانی دەرهێنا کە بە خەتی سوور (وەکو دامە) بە درێژایی‌و بەرینایی

(٥٣) بارث ١٩٥٣ ، ٩١ ود .

دابەشی لاکێشەی وورد وورد کرابوو • ئەم لاکێشە ووردانە پڕ نیگارو نووسین بوون بەڵام ئەمن لە دورەوە نەمزانی داخۆ ئەم نیگارو نووسینانە چین ؟ چونکە لێ نەگەڕان لێیان نزیک بکەومەوە • سەیدەکە پارچە کاغەزێکی تری دەرهێناو وێنەی شمشێری لەسەر کێشا • ئەم کاغەزەش بە قەڵەمی سوور دابەشی لاکێشەی بچووک بچووک کرابوو و لاکێشەکانی پڕ وێنە کرد • کاغەزەکەی نووشتاندەوەو کردی بە سێ گۆشە ـ سەری گۆشەی بنەوەی بەسەر تیرەکەی‌دا شکاندەوەو لێکی پێچا •

دەرزی‌یەکانی لە قەنەفەکە دەرهێنا ، لە ناوەڕاستەوە شکاندنی ، هاویشتنیە ناو نووشتە سێ گۆشەکە • پارچە کاغەزەکەی‌تریشی پڕ نیگارکردو نووشتاندی‌یەوەو کردی بە لاکێشە بەڵام هیچ ئاسنی نەخستە ناو • کە نووشتەکانی دایە دەست ئافرەتەکان ، لە ناو قووتوویەکیان دانان کە نووشتەی‌تری تێدابوو هێشتا بەرگیان بۆ نەکرابوو • قووتووەکەیان لەناو باولێکی ڕەنگاوڕەنگ دانا کە جلو بەرگی خاتوونی ماڵی تێدا بوو • چاویلکەم کردە چاوو ویستم تەماشای نووشتەکان بکەم بەڵام پێیان پیشان نەدام گوتیان ئەگەر بیانکەیتەوەو تەماشایان بکەی بەتاڵ دەبن‌و ئەو هێزەیان نامێنێ کە ئەو کەسەی لەبەریان دەکا یان ئەو دیوارەی پێی هەڵدەواسرێن لە بەدو خراپە بیانپارێزن •

لێن باسی عارەبەکانی میسر دەکا کە «نووشتەی ••• لە ئایەتی قورعان‌و ناوەکانی خودا »(٥٤) یان هەیە • کە دوو سەیدەکە نووشتەکانیان کرد لێ نەگەڕان لێیان نزیك ببمەوە بەڵام تا ئەو ڕادەیەی کە دوور بە دووری بێ چاویلکە دیم ئەو نووشتانە نووشتەی وێنەو نیگار بوون • دۆنالدسۆن (٥٥)

(٥٤) لێن ١٩٤٤ ، ٢٥٤ : « هێشتا زۆر ئافرەت «مەسحەف»و «حەگاب» بە خۆوە دەکەن ، کە بە تێکرایی بەرگیان زێڕ یان زیوێکی بریقەدارە ••• بۆ نەخۆشی‌و سیحرو چاوی پیس‌و هەموو جۆرە خراپەیەکی‌تر ،باشە» •

(٥٥) دۆنالدسن ١٩٣٨ ، ١٣٦ ، ٢٠٣ •

دەڵێ لە ئێران کە نووشتە دەکەن پارچە ئاسنێکی دەخەنە ناو ، ئەمەش وەکو دەرزییە شکاوەکە وایە • لەوە نەدەچوو ئەم نووشتانە بە گوێرەی هیچ دەستوورو شێوازێکی تایبەتی دروست بکەن • کتێبی نووشتە کردن لە ئەفغانستان هەیەو نیکیتین (٥٦) باسی بەختنامەی کوردان دەکاتو دەڵێ : «کتێبەکە خۆی هەندێ نموونەی ئەو تەلیسمانەی تێدایە کە بۆ هەموو بارێك دەست دەدەن ...» •

دەستی پیرۆز :

فێلبێرگ (٥٧) باس دەکا کە لوڕەکان دەستێکی داری بچووکی نەخشینیان هەیە ، پیرەمێردێك لەبەر پشتی خۆی ڕادەکات ، دەیداتە دەست خەڵك ، هەر کەسە وەری دەگرێو ماچی دەکاتو بە ڕوومەتیدا دێنێو دەیداتەوە یەکێکی‌تر • ئەو چوار سەیدەی هاتبوونە ناوچەکە ، یەکێکیان دەستێکی داری گەورەی پێ بوو پەڕۆی سەوزی پیرۆزی لێ پێچابوو ، لەناو تۆپزاوە دەیگێڕا • ئەم کابرایە ویستی بێتە ناو ماڵی شێخ بەڵام لە هەیوانەوە تێ‌نەپەڕی • کچی ماڵەوە لەوێ بوو دەموچاوی دەشووشت • کە کابرا گەیشتە بەر دەرگای هەیوانەکە دەستەکەی دەرهێناو سڵاوی پێ لە کچەکە کرد ، ئەویش وەری گرتو ماچی کردو لەسەر تەوێڵی خۆی داناو بە هەر دوو کوڵمەیدا هێنا • ناوی دەستەکەیان پێ نەگوتم بەڵام لەوە دەچێ نموونەیەکی دەستە پیرۆزەکەی بەغدا بێ •

فال گرتنەوە :

دوو سەیدەکە بێجگە لە نووشتە کردن کە شەکرو ئاردیان پێ وەردەگرت فالیشیان دەگرتەوە • ڕاستی هەر لەبەر ئەوەش بوو ماڵی شێخی تۆپزاوە ڕێیان دان بێنە ناو ماڵەوە • کە مامڵەتیان کردو پێك هاتن یەکێکیان

---

(٥٦) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٤ •

(٥٧) فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٤٩ وێنەی ١٣٣ •

کتێبێکی لووسی پێ بوو لەناو بەرگێکی پلاستیکی سەوزی پیرۆزی نابوو و لەبەر پشتی خۆی نابوو کتێبەکەی دەرهێناو کردی‌یەوە • ژنێك دەستی لەسەر داناو پەنجەی بۆ لاپەڕەیەك درێژ کرد ، سەیدە گەنجەکە بە دەنگێکی بێرو گڕو گەورە بەختەکەی بۆ خوێندەوە •

نیکیتین (٥٨) باسی ئەم جۆرە فالگرتنەوەی ناو کوردان دەکات‌و دەڵێ : «کورد زۆر حەزیان لە پێشبینی‌یە ، ئەمەش لە کتێبێکی تایبەتی فارسی‌دا هەیە ، ترك‌و خوا دەیکەنەوە ، تەماشای ڕستەی یەکەمی دەکەن‌و دەیخوێننەوە، هەر لاپەڕەیەك (چاك یان خراپ)ی لەسەر نووسراوە ...» •

بەختنامەیەکی وایان لە ئەفغانستان هێناوە • بێجگە لەوەی کە فال‌و بەخت بەو جۆرە کتێبە دەگرنەوە کە خۆوبەخت لاپەڕەیەکی دەکەنەوە ، ئەو ماوەی لای شێخی سەرگەلوو بووم جۆرە بەخت‌گرتنەوەیەکی‌تریشم دی• سەیدێکی گەڕاڵ هاتە ماڵی شێخ‌و لەسەر عەرد دانیشت • ئافرەت دەوریان داو ئەویش تەماشای ناو لەپی دەکردن‌و بەختی دەخوێندنەوە •

سەردانی گۆڕی چاك‌و پیران :

ئافرەتی کورد دەچنە سەر قسنی چاك‌و پیران.(٥٩) • ئێمە چووینە سەر چاکێکی دەرەوەی هەڵەبجە • گۆڕەکەی لەناو گومبەتێکی بچووك بوو ، قەفەسێکی ئاسنی بۆ کرابوو و مافوورێکی بەسەردا هەڵکشابوو • کانی‌و حەوزاوێك لەو دیو دیواری شوورەی گومبەتەکە هەبوو • ژن دەستنوێژیان لێ شووشت • ئەو ڕۆژە ژنێك مەهکی بوو بۆیە نەیتوانی بێتە ناو گومبەت‌و ئەو باخچە بچووکەی دارچاکێکی لێ بوو • ژن لە نزیك گۆڕەکەوە بەردی

---

(٥٨) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٣ .

(٥٩) ب : پێدێرس ١٩٢٨ ، ٢٤٥ : «بەم جۆرە (بە پێی بڕوای سۆفیەتی کە ئولداری شتێکی پیرۆزە) ئیسلام گۆڕی پیاوچاکان دەخاتە ناو گومەزی کۆمەوە . » .

بچووکیان لەسەر زەوی هەڵدەگرتەوەو دەیانەویست لەسەر دیواری تەنیشت قەفەزەکە ڕایگرن . دەیانگوت ئەگەر بەردەکە بە دیوارەکەوە بنووسێ خاوەنەکەی مرازی دێتە جێ ، ئەگەرنا هیچ .

لە تەوێڵە کە شارێکی چیایی‌یەو کەوتۆتە سەر سنووری ئێران ، لایەکی مزگەوت گۆڕی پیاوچاکانە . ئەو مزگەوتەی ئەوێ کە پێی دەڵێن « خانەقا »[٦٠] مەڵبەندێکی ئاینی سۆفیانە[٦١] نھۆمی سەرەوەی گومبەتەکان لە ژوورەوە وەکو خانوو وایە ، هەمووی مافووری ئارمووشە[٦٢] . گۆڕێکیان مێزەری مردوەکەی بەسەرەوەیە . کچێکی عازەب بە ڕێزەوە چوو مێزەرەکەی ماچ کرد[٦٣] . ئەو مەلایەی ڕێنوێنی دەکردین هەندێ خۆڵی هەڵپروخاندو دایە کچەکەو ئەویش لێی وەرگرت[٦٤] . ئەو بەشەی بیناکە ، کە لە بارەی تاقی وەکو ناڵەوە کاریگەری هونەری بیناسازیی ئێرانی پێوە دیارە ، لای سەرەوی هەموو گومبەتەو بەسەر گۆڕی پیاو چاکەکانەوە کراونو هەریەکە دەستێکی لەسەرە ، پەنجەکانی لێك بوونەتەوە .

دارچاكو دارئالاو قوربانی كردن :

دوو پاشماوەی کۆنی ئاینی لە کوردستاندا هەن . یەکێکیان درەختە کە تیلمە پەڕۆی لە چڵەکانەوە گرێ دەدەن ، درەختێکی وا لای

---

(٦٠) ب : ئەدمۆنز ١٩٥٨ ، ٦٢ .
(٦١) ب : نیبوهر ١٧٧٨ ، ٢٩٧ : « ... خانەقا ، کە هەندێ بە شوێنی دەروێشایەتی دەزانن ... » .
(٦٢) ب : کرۆن ئێس . ئێی ، ٣٠٧ لەبارەی بنەماڵەی بەکتاشی‌یەوە نووسیویە : « تابوت ... هەیە چەند لایەو لە بەردی پان کراوەو خراوەتە عەردو بە ئارمۆشو مەخمەڵ داپۆشراوە . » .
(٦٣) ب : فیلبیرگ ١٩٥٢ ، ١٤٨ : « گۆڕی «ئیمامزادە» نزم دەکەن ... » .
— کرۆن . ئێس . ئێی ، ٣٠٧ : «دەستکردنە تابووت مۆجیزەیە ...» .
(٦٤) ب : دۆنالدسن ١٩٣٨ ، ٢٠٥ : « هەر ئەو خۆڵەی لەسەر گۆڕدوە دەیهێنن پیرۆزی یەکی تایبەتی تێدایە ... » .

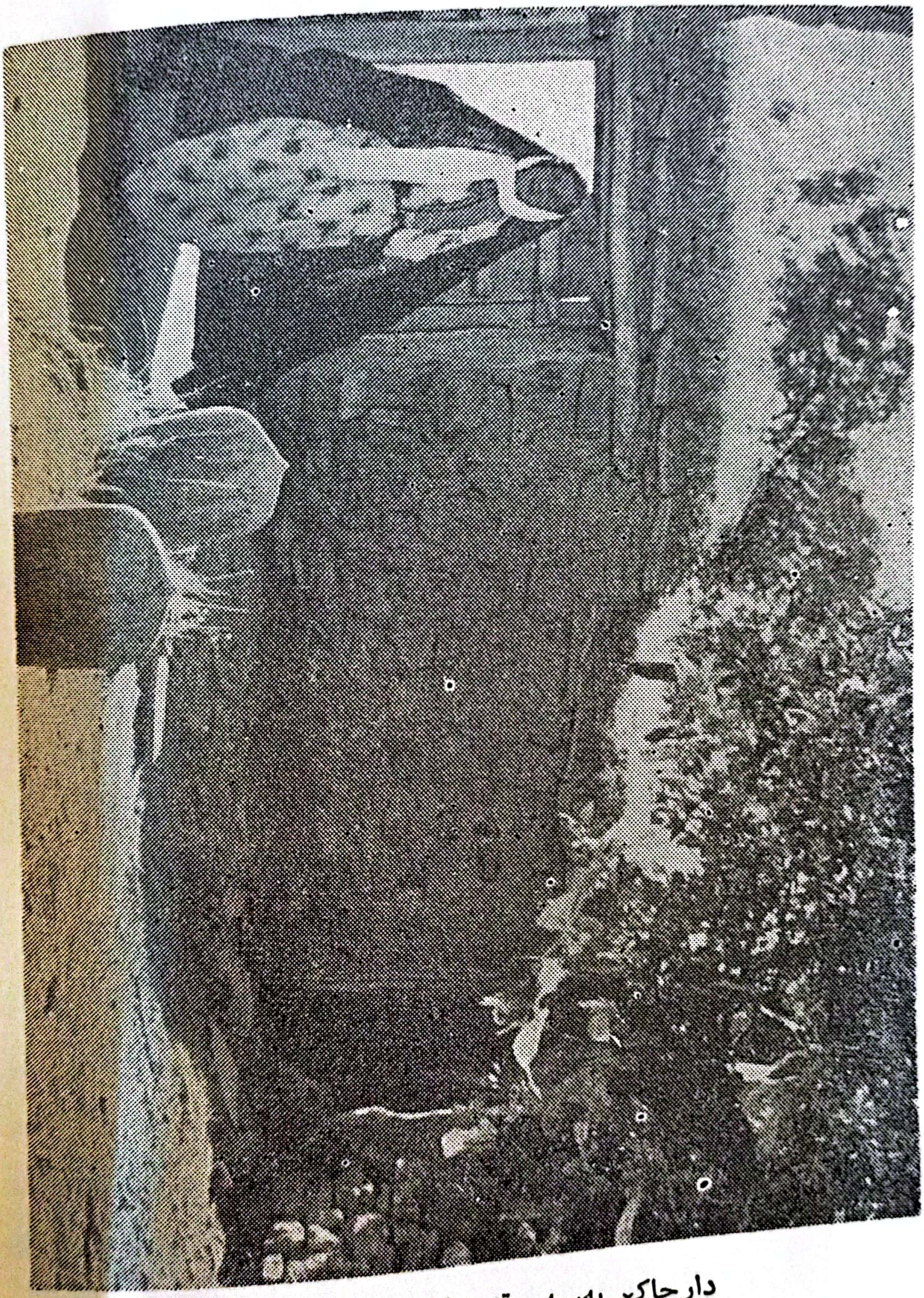

دارچاکێ بەسەر قسنێکەوە (هەڵەبجە)
ژنەکە عاباو سەرپۆشی بەسەرەوەیە

گومبەتی چاکەکەی دەرەوەی هەڵەبجە هەیە ، درەختێکی تریش لەناو قەفەزی سەر گۆڕی پیاوچاکێك هەیە کە لە ناوەڕاستی گەڕەکێکی نوێی سلێمانی‌یە، بەینی ماڵەکان کێلی لێیەو ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە وەختی خۆی ئێرە گۆڕستان بوەو ئەم گەڕەکەی لەسەر کراوە ، ئەم درەختە وەنەبێ تەنیا پەڕۆی پێوە کرابێ بەڵکو قۆچە بەرانیشی پێوە کراوەو دەستی پیرۆزی لە تەنیشت چەقاوە •

دیاردەکەی‌تر دارئاڵایە • هەر دارێك یەك پارچە پەڕۆی وەکو بەیداخی بەسەرەوەیە • دارئاڵای وا لە گۆڕستانی تۆپزاوە لەسەر غەرەیەك چەقاندرابوون• لە گۆڕستانی گوندی جمکانەی ڕەکاوەش بەیداخی وا لەسەر شوورەی قوڕی گۆڕەکان چەقاندرابوو بەڵام پەڕۆیان بە لقوپۆپی درەختی زلی سەر گۆڕستانەکانەوە نەکردبوو • کە لە سلێمانی‌یەوە بۆ چەمچەماڵ دێی ، لە نزیك سلێمانی ، لە دەم ڕێ شوورەیەکی قوڕ کراوەو هەندێ بەیداخی لەسەر چەقاندراوە ، نیشانەی ئەوەیە کە گۆڕی پیاو چاکێکە (بەڵام درەختەکانی کنی هیچ پەڕۆیان پێوە نەکراوە) • دیارە ئەمانەش دوو دیاردەی جوداو سەربەخۆن : یەکێ درەختەو پەڕۆی بە چلەکانەوە دەبەسترێ ، ئەوەی‌تر بەیداخەو وەکو ئاڵا پەڕۆی بەسەرەوە دەکرێ • وا دەبێ بەیداخ لە ژێر درەختێکی بێ پەڕۆ بێ • فرێزەریش(٦٥) کە دێتە سەر باسی قسنی کوردستان ئەم دوو جۆرە لێك جودا دەکاتەوە ، ڕەنگە ئەمە وەکو گۆڕی پیاو چاکانی لوڕستان وا بێ کە فێلبێرگ(٦٦) باسی دەکا • (بیشۆب)یش(٦٧) باسی ئەم شتەی کردوە • فرێزەر دەڵێ : «••• پارچەیەك لە کراس و

(٦٥) فرێزەر ١٤٨٠ ، ١٦٦ •
(٦٦) فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٤٧ پەراوێزی ١ •
(٦٧) بیشۆپ ١٨٩١ ، ١٠٢ •
ـ ب : ئەدێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٢٦ ، وێنەی ٢١ باسی داری درێژ دەکا کە ئاڵای پێوەیەو لەسەر ڕێی نوورستان ـ کابول لەسەر قەبران چەقاوە •

دارئالآ لەسەر غەرەی گۆڕستانی دەرەوەی ڕەکاوە چەقاندراوە

شەلواریان دەکەنەوەو لە نەمامەکانی ئەو ناوەی گرێ دەدەن ٠٠٠» ئینجا باسی گۆڕی‌تری گەورە پیاوان دەکات کە نیشانەیان ئەوەیە : « بەیداخێکی لەسەر دەچەقێنن تا جێگاکەی دیار بێ‌و فاتیحەی بۆ بخوێنن ٠٠٠» (مۆنسیل)یش[٦٨] ئەم دوو شتە لێك جودا دەکاتەوە بەڵام دەیانخاتە یەك شوێن ، دەڵێ : « ٠٠٠ شوورەبەردێکی نزم (لە دەوری گۆڕەکە) کراوەو بەیداخی سپی‌و سەوزی لەسەر هەڵدراوە ٠٠٠ چلی بە پەڕۆی درەختێك شۆڕ بوونەتەوە سەر گۆڕەکە ٠٠٠ » لە نزیك سلێمانی گۆڕێك هەبوو درەختێکی بە پەڕۆی لەسەر بوو ، دەیانگوت ژنی دووگیان‌و نەخۆش کە دەچنە سەر ئەو گۆڕەو چاك دەبنەوە وەك نیشانەی بەئەمەکی ، ئەم پەڕۆیانەی پێوە دەکەن . ئەمە لەگەڵ قسەی فیلبێرگ[٦٩] تێك دەکاتەوە کە دەڵێ لورەکان (ژنیان دەنێرن) بۆ سەر گۆڕی چاك‌و پیران (بۆ ئەوەی منداڵیان ببێ) .

دۆنالدسۆن[٧٠] باسی (درەختی مراز) دەکا کە وا دەبێ لەسەر هیچ گۆڕێکیش نەبێ ، دەڵێ : « بۆی هەیە ڕۆژێ لە ڕۆژان ، پیاوچاکێ ، سەیدێ، لای دابێتە ژێر ئەم دارە ٠٠٠ جا بۆیە درەختەکە پیرۆز بوەو ٠٠٠ ساویلکەکان ٠٠٠ پەڕۆو داوی بە چلەکانەوە دەکەن‌و لە هەمان کاتیش‌دا مرازی لێ‌دەخوازن‌و لە خۆیان دەگرن ئەگەر مرازیان هاتە دی خێری بۆ بکەن .» ماسێ[٧١] باس دەکا دەڵێ بۆ ئەوەی مرازەکە بێتە دی دەبێ پەڕۆکان (بێ‌دورمان) بن .

لە بارەی ڕەوشتی پەڕۆبەستن بە دارچاکانەوە نیکیتین[٧٢] نووسیویە،

---

(٦٨) مۆنسێل ١٨٩٤ ، ٨٣ .
(٦٩) فیلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٤٩ .
(٧٠) دۆنالدسن ١٩٣٨ ، ١٤٢ .
ـب : پێدێرسن ١٩٤٨ ، ٢٧٦ .
(٧١) ماسێ ١٩٣٨ ، ٣٩٤ .
(٧٢) نیکیتین ١٩٢٢ ، ٣٤٤ .

دەڵێ : « تا پەڕۆکە بەوێوە بێ دوعای شێخەکە کار دەکا ...» ئەمەش لە قسەی فێلبێرگ نزیکە کە دەڵێ لەوانەیە ئەم پەڕۆیانە وەکو توێکلی درەختی لای ئاینۆ وابێ ، هەروەکو لە خولخولەی دوعاخوازی مۆنگۆلو بووزاییی‌یە لامایی‌یەکانی‌تر نزیکــە .

سووکە گومانێك هەیە دارچاك پاشماوەی دێرینــی ئایینــی بــێ . مۆنسێلو [٧٣] یۆستروب‌و [٧٤] فێلبێرگو [٧٥] سۆن[٧٦] ئەم باسەیان کردوە، یۆستروب [٧٧] کە دارچاکی لە تورکیا لە شاخەکانی تووررووس دیوە ، بڕوای وایە ئەم ڕەوشتە پاشماوەی شتی کۆنی تێدایە بەلاّم بە شێواوی هاتــوە ، تا ئێستاش هەندێ خێلی هیند بە تەواوی پەیڕەوی دەکەن .

تەرجومانەکەم باسی کرد کە حەیوان دەکەنە قوربانی بۆ ئەوەی نەخۆش نەکەون . جارێکیان برا شەش سالی‌یەکەی پێی شکابوو و خراپ گیرابووەوە، بە تەما بوو بیباتە بەغدا بۆ لای دختۆر ، مەڕێکی بۆ کردە قوربانی تا چاك بێتــەوە .

(٧٣) مۆنسێل ١٨٩٤ ، ٨٢ : « لەژێر پەردەی محەمەدیزم بیروڕای وەسەنی ».
(٧٤) یۆستروپ ١٩١٤ ، ٩٢ .
(٧٥) فێلبێرگ ١٩٥٢ ، ١٥٠ : « بیروباوەڕی بیدائی پیش محەمەدیزم ...» .
(٧٦) سۆن ١٩٢٦ ، ٤٠٣ : « ... ئەو چاکەی لە پەڕۆی دارچاکەوە ڕەچاو دەکرێ ... هەڵبەت ڕەوشتێکی پێش ئیسلامی‌یە ...» .
(٧٧) یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٢٦٤ .

مەڵبەند	دەرەبەگایەتی دێ	جوتیاری لادێ	خوێندەواری شار	نەخوێندەواری شار
حەتۆتە	×	×		×
نووشتە	×	×		×
دەستی پیرۆز	×	×		
قسن			×	×
دار چاك	×			×
دارئاڵا (بەیداغ)	×			×

ئەنجام

شوێنی ئافرەت لە کۆمەڵدا

هەروەکو باسمان‌کرد هەندێ گەڕیدەی [(١)] پیاو ڕای خۆیان دەربارەی شوێنی کۆمەڵایەتی ئافرەتی کورد پێشان داوە • فرێزەری [(٢)] لێ دەرچێ کە چینی بەرزی شارو دانیشتوانی لادێی لێك‌جودا کردۆتەوە ئەوانەی‌دی هەموو بە یەك ناونیشان باسی ئافرەتی کوردیان کردوە • لەگەڵ ئەمەش‌دا ، ئێمە لەو کەرەستە کەمەی لە بەردەستماندایە دەتوانین چوار مەڵبەنـدی جیاوازی ئافرەتان دەست نیشان بکەین کە هەر یەکە مۆرك‌و شێوازی تایبەتی خۆی هەیە (ئەم دابەش‌کردنە ئافرەتی ڕەوەند ناگرێتەوە) • سۆن مکووڕە لەسەر ئەوەی کە ئافرەتی کورد «وەکو ئافرەتی هەر وولاتێکی ئەوڕوپـی ئازادن•••» [(٣)] • ڕامبـۆش دەڵێ : «ژنو پیـاو بـەلای کوردانـەوە یەکسانن •••» [(٤)] لەگەڵ ئەمەش‌دا زۆر مۆرك‌و شـێوازی شارستانێتیی ئیسلامی لەناو ئافرەتانی کوردا هەیە کە لەگەڵ هی ناوچەکانی‌تری ئیسلامەتی جودان • لێرەدا ، لە باسی شوێنی ئافرەتی ئیسلام‌و بەتایبەتی ئافرەتی کورد من زاراوەی «ئازاد»و «یەکسان» زیاتر بە ترسەوە بەکار دێنم تا لەباس‌کردنی

---

(١) فرێزەر ١٨٤٠ ، ١٩٣ ، ١٩٤ .
— بلایبترۆ ١٨٩٤ ، ٦٤ .
— دیکسۆن ١٩١٠ ، ٣٦٤ ..
— هـای ١٩٢١ ، ٤٣ .
— سۆن ١٩٢٦ ، ٢٣٧ ، ٣٩٥ «چارەیەکی پیاوانە» ، ٣٦٦ ، ٤٠٢ .
— ڕامبـۆ ١٩٤٧ ، ١٧ .
— ئەدمۆنـز ١٩٥٨ ، ١٥٠ .

(٢) فرێزەر ١٨٤٠ ، ١٩٣ ود .

(٣) سـۆن ١٩٢٦ ، ٢٣٧ .

(٤) ڕامبـۆ ١٩٤٧ ، ١٧ .

دەرهەق ڕۆژاوا • ئازادیو یەکسانی شتی وان دەبێ بە گوێرەی ڕابردووی شوێنی ئافرەتی ڕۆژاوا لێی بکۆڵینەوە کە لە سەدەی بووریدا دەخەبتین بارو زروفی ژیانی خۆیان بگۆڕن • بۆیە ئەم زاراوانە ، بۆ ئێستا ، هیچ پەیوەندییان بە ئافرەتی کوردەوە نییە •

بۆ پیشاندانی شوێنی کۆمەڵایەتیی ئافرەتی کورد ئێستا باسی جۆرەکانی پۆشیو چۆنیەتی بەکارهێنانیان دەکەم بە گوێرەی دونیای دەوروپشتو مەودای جولانەوەی ئافرەتو ڕادەی گۆشەگیریو لاتەریکی ئافرەت • هەروەها لە چۆنیەتی بەشکردنی دەسەڵاتی ماڵەوە لە بەینی ژنو مێرد ، دەکۆلمەوەو دوا جار دێمە سەر پلەی ژیانی هاوبەشی ناو ماڵ •

لە هەر چوار مەڵبەندی ئافرەتان کە لە کوردستانی خوارووە سەرم لێدان ، لەم باسو بابەتو ڕەگەزانە دەکۆلمەوە •

شیکردنەوەی جۆرەکانی پۆشی

پۆشی :

ئافرەت پێنج جۆرە پۆشی بەکار دێنن ، هەر یەکە ئەرکی خۆی هەیەو بە شێوەی جیاو سەربەخۆ بەسەر هەر چوار مەڵبەندی ئافرەتان دابەش بووین • پۆشییەکان ئەمانەن : «دەسماڵ» ، «سەرپۆش» ، تارای زەردی سووورباوی بووکێنی ، تارای ئەوڕوپی سپی بووکێنی ، «پێچە» •

دەسماڵ :

جۆری یەکەم کە دەسماڵە بە قولفێك لە دراوی سەر ترۆپکی تاس قایم دەکرێ • بۆیە بە پۆشی دادەندرێ چونکە قوماشەکەی ئارمووشێکی سخو بە سیمی سەوزو پەمەییو شینی کاڵەو کە ژنی بە مێرد لەسەری دەنێ ملو کەزییەکانی دادەپۆشێ • دەسماڵ پارچە بەرگێکی ژنی بە مێردی

کوردانەو زۆر بە جوانی لەبەر دەکرێ • بۆ لەسەر نانی دەسماڵ ئافرەتـەکە دەبێ تاسی لەسەر بێ بەڵام سەربەست هێندە پێویست نیʼیە • بۆ نموونـە ، لە هەڵەبجە ، ئافرەت بە بێ سەربەست دەسماڵ لەگەڵ کڵاوی بەدراو لەسەر دەنێن • ئەو کڵاوو دەسماڵ لەسەر دەکەنـەوە • لەو چـوار مەڵبـەندەی ئافرەتان ، لە سیان ژنی بە مێرد دەسماڵ لەسەر دەنێ • لەلایەکی تریشـەوە ئافرەتی خوێندەواری شار چ بەرگی ئەوروپی لەبەر بێ‌و چ بەرگی نـوێی کوردی ، دەسماڵ بەکار ناهێنێ •

سەرپـۆش :

سەرپۆش قوماشێکی سووك‌و تەنك‌و شاشە • ژنی بە مێرد لەسـەر کڵاوو سەربەست لەسەری دەنێن • کە نوێژ دەکەن سەرپۆش لەچەك دەدەن• ئەویش هەموو پارچەکانی سەربەست لەسەر دەکەنەوە تەنیا سەرپۆش لەچەك دەدەن • کچێ هێشتا شووی نەکردبێ شەوو ڕۆژ تەنیا سەرپۆش لەسـەر دەنێ • زڕ کچە (١٢) ساڵیʼیەکەی ماڵی شێخی تۆپزاوە هێندە بە شارەزایی سەرپۆشی لەسەر دەنا وای دەگەیاند کە تەمەنی گەیشتۆتە ئەو ڕادەیـەی بەم زوانە بە یەکجاری لەسەری بنێ • هەر ئەم سەرپۆشـەیە کە لـێن لای عارەبەکانی میسر باسی دەکا [٥] • سەرپۆش لە مەڵبەندی دەرەبەگایـەتی دێدا بە زۆری سپی بوو • ئافرەتی مەڵبەندی جوتیارانی تۆپزاوەو ڕەکاوە سەرپۆشیان سپی یان پیرۆزەیی بوو ، پیرەژن سەرپۆشی ڕەشیان لەسـەر دەنا • دوو لچکی سەرەوەیان بە گرێیەك لە ملیـان قایم دەکردو بە بـن چەنەگەیاندا دەهاتەوەو سەرو مێشکی دەپێچاو وەکو لەچەکی لێ دەهات• هەر گوندەو سەرپۆشیان جۆرە ڕەنگێکە : لە میرزا ڕۆستەم کە ئێستا بوە

(٥) لێن ١٩٤٤ ، ١٨٣ : «... طرحـة یان (سەرپـۆش) کە کەم وا دەبـێ ئافرەت لەسەری بکاتەوە ...».

بەژێر ئاوەوە ئافرەت سەرپۆشی ڕەشیان لەسەر دەنا ، لە سەرگەڵوو سەرپۆشی سووری گەشیان لەسەر دەنا •

لە دوو مەڵبەندەکەی شار ، ئافرەتێك کە ئێواران بە نەردەوانە دەچوە سەر بان جێ ڕانجا قەت بە بێ سەرپۆش یان شتێکی وا کە سەری داپۆشێ نەدەچوو • ئەمە بۆ ژنی گەورەو بۆ کچی عازەبیش یەك شت بوو • خۆ ئەگەر ئافرەتەکە گەنج و خوێندەوار بوایەو بەرگی ئەورووپی هاوینیشی لەبەر بوایە هەر دەبوایە سەرپۆش لەسەر بنێ • هەر چەندە تەرجومانەکەم سەر بە مەڵبەندی خوێندەواری شاریش بوو بەڵام تا سەرپۆشی بە سەرو ملیدا نەدابوایە قەت نەیدەتوانی بێتە ژووری میوانانو بەخێرهاتنی ئەو میوانە کوردانە بکا کە دەهاتنە لای من • هەتا لە سەراپەردەی ماڵەوەش ئەگەر پیاوێك بێتە ژوورەوە سەرپۆش لەسەر دەنێن • جارێکیان مرۆیەك کە تازە بوو بە زاوای ئەو ماڵە کە هاتە ژوورەوە مامۆستایەکی کچی ڕۆشنبیر خێرا پڕیدایە سەرپۆشو بەسەر سەری خۆیدا دا ، ئەگەرچی کابرا زڕخوشکی براژنی ژنەگچکەی ئەو ماڵەی هێنابوو بەڵام نەدەبوو بە سەرکۆتی بیانبینێ• لە گوندی سەرکانیش کە شێخی بەساڵاچووی گەورەی ماڵێ هاتە ژوورەوە بۆ ئەوەی بەخێرمان بێنێ ، تەرجومانەکەم بە پەلە لە سەرپۆشێك ڕوو هاتو بەسەر سەری خۆیدا دا • ژنێکی کە حەفتەیەك پاش گوازرانەوەی هاتبووەوە باوەخوند ، لە دیار باوکی سەرپۆشی لەسەر دەنا (بڕوانە : دوا پەرەگرافی زەماوەندو بووكگواستنەوە) • کە یەکەم جاریش شووبرای چوە میوانداری‌یان ، هەر چەندە ئەو حەلە کراسێکی ئەورووپی هاوینی کورتو بێ قۆڵی لەبەر بوو بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا سەرپۆشی لەسەر نا • ئافرەتی نەخوێندەواری شار شەوو ڕۆژ سەرپۆش لەسەر دەنێن •

بەم جۆرە ، سەرپۆش دیاردەیەکی گشتی هەردوو مەڵبەندی لادێو مەڵبەندی نەخوێندەواری شار بوو • ئافرەتی خوێندەواریش بەرگی

کوردی‌یان لەبەر بوایەو لەبەریان نەبوایە ، جاروبار کە پیاو لەوێ بوونایە سەرپۆشیان لەسەر دەنا • ڕاستە ، ئافرەت کە بەرگی ئەوروپی لەبەر دەکرد لاقی تا سەر چۆكو قۆڵی تا بن هەنگڵ ڕووت بوو بەڵام دەبوایە سەری خۆی هەر داپۆشێ •

تارای زەردی بووکێنی :

دوو جار دیم ژن تارای زەردی بووکێنی لەبەر بێ • هەردوو جاریش لە مەڵبەندی ساکاری دێ ، ئەو کاتەی بووکیان گەیاندە ماڵی زاوا جارێکیان بووك بە پێ بوو (تۆپزاوە)و جارەکەی‌تر بە سواری ماینێکی سپی بوو (ڕەکاوە) • تاراکە بە جۆرێکی وا بەسەر سەربەستی بووکدا درابوو کە سەرو ملو دەمو چاوی تەواو داپۆشیبوو بەڵام ڕوخساری لەناودا دیار بوو • لەباتی سەرپۆشی سپی یان ڕەنگاوڕەنگ ئەم تارایەیان پێدا دا • نیکیتین باسی ئەم تارا زەردە سوورباوە دەکا کە بووکی کورد بەسەریدا دەدا : «بووك دەسماڵێکی سوور بەسەر دەموچاویدا دەدا بۆ ئەوەی ... ژیانی ئایندەی سوور بێ ـ واتە بەختەوەر بێ»[٦] • هەر چەندە ئەم تارا زەردە سوورباوەش وەکو پێچەی ڕەش (کە پاشان باسی دەکەین) ڕوو دادەپۆشێ بەڵام نابێ وەکو ئەوی دابنێین • تارای بووکێنی‌ی کوردی ئەوەیە کە لێن لەبارەی عارەبە میسری‌یەکانی ناوەڕاستی سەدەی بووری باسی دەکات کە دەڵێ ئەو کاتەی بووك دەگاتە ماڵێ لە ژێر چەترێکی پەمبە یان زەرد دادەنیشێو چارۆکەیەکی کەشمیری سوور بە خۆیدا دەدا[٧] • بەرگی بووك تەواو لە بەرگی ئەو ژنانە جودایە کە لەگەڵیدان ، ئەوان بەرگیان ئارمووشی ڕەشەو پێچەیان سپی‌یەو دەگاتە کەرخی چاویان بەڵام چاویان داناپۆشێ •

---

(٦) نیکیتین ١٩٥٦ ، ١٠٩ ود . : «بووك تارایەکی سوور بەسەر دەموچاویدا دەدا ... » .

(٧) لێن ١٩٤٤ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، وێنەکە .

گرانقیست باسی جۆرە بەرگێکی بووکێنیتری ئاوها دەکا لای عارەبەکانی فەلەستین (٨) ــ وای باس دەکا کە قوماشێکی خوری ئەستوورە وەکو چارۆکە وایە بەسەر سەری بووکیدا دەدەن ، دەمو چاوی دادەپۆشێ. لەولاوەش کەوێ سەراپای لەشی دادەپۆشێ . ماوەم نەبوو ساغی بکەمەوە داخۆ تارای زەردی سووربباو لە مەڵبەندەکانیتری ئافرەتان بە کار دێ یان نە؟

تارای ئەورووپی سپی بووکێنی :

مادام تارای زەردو سووربباوی کورتو تەنکی بووکێنی لە مەڵبەندی ساکاری لادێدا هەبێ مانای وایە تارای سپیو کورتی ڕۆژاواییش لە دەستووری جلوبەرگی کوردی دێ . تارای سپی بووکێنیم لە مەڵبەندی تێکەڵەی خوێندەوارو نەخوێندەواری شار (سلێمانی)دا دی بەڵام ئەو ئافرەتانەی لەگەڵ بووکدا بوون هەموو پێچەی ڕەشیان پۆشیبوو . جیاوازی بەینی بووکی سپیو ئافرەتەکانیتر وەکو ئەو جیاوازییە وایە کە لێن لەبارەی بووکی عارەبی میسرو ژنەکانی لەگەڵیدان(٩) باسی دەکا .

تارای سپی بووکێنی ڕەنگی سووری بەختەوەری تێدا نییە بەڵام ڕەنگە تۆڵەی بەوە بکەنەوە کە قەمەرەی بووك بە تیلمە پەڕۆی سوور دەڕازێننەوەو بە درێژی لێی قایم دەکەنو پەڕۆیەکی پەمبەیشی پێدا دەدەن . تارای سپی بووکێنی لەناو بەرگی کوردیدا زەق دیارە . بەڵام لەوانەیە ئەم دەستوور شکاندنە بەقەد ئەوە نەبێ کە لە یەکەم سەرنجەوە دیارە . ئەو تارا سپییەی لە سلێمانی دیم جگە لەوەی کە ڕەنگی دژو پێچەوانەی پێچەکانیتری شارە بەڵام ئادگارو دیمەنێکی وا بە بووك دەدا کە زۆر لە ڕەوشتی دەشت دەوەشێتەوە .

---

(٨) گرانقیست ١٩٣٩ ، ١٣٣ ود . ، ٢١٣ ، وێنەکە .

(٩) لێن ١٩٤٤ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، وێنەکە .

پێچــه :

پێچه له تورکان وەرگیراوه • ئەمەیان جۆره پۆشی‌یەکی تورکــی ـ کوردی‌یه ، جاران (و ئێستاش له زۆر جێگادا) له ناوچەکانی ئیسلامەتی‌دا ، هەر له مەراکیشەوه بگره له ڕۆژاوا تا ئەفغانستان له ڕۆژهەڵات ، له بۆسنیاو هێرزێگۆڤینا بگره له باکوورەوه تا عەدەن له باشوور ، ئافرەت که له مـاڵ دەردەچن لەبەری دەکەن •

له کوردستان ، هەرگیز پێچه به بێ عەبای عارەبی لەبەر ناکەن • بۆیه وا دەڵێم چونکه ساڵی ۱۹۳۸ له بۆسنیادا دیم ئەم پێچەیەیان لەگەڵ چاکەت‌و تەنوورەی ئەورووپی لەبەر بوو • لەلایەکی‌تریشەوه ، له بەغدا دیم عەبایـان لەبەر بوو بەڵام پێچەیان لەبەر نەبوو • وەك نموونەیـەکی گاڵتـەو تیزی ڕۆژگاریش پێچه ـ که بنیاد نیشانەی ئافرەتی بەشەرەف بوو بەرامبەر بـه ئافرەتی سۆزانی‌و حەشەری ـ ئێستا وای لێ هاتوه تەنیا ئافرەتـی خراپ‌و سۆزانی پێچه له خۆ دەدەن‌و هەر بەمەوەش دەناسرێن(۱۰) •

سوورەتی (۲٤) ، ئایەتی (۳۰ ، ۳۱)(۱۱) بناغەی ئایینی ئەو خۆداپۆشینه گشتی‌یەی داناوه که ئافرەتی موسلمان پەیڕەوی دەکەن • بێجگه لەمـەش

(۱۰) به گوێرەی قسەی لێڤی ۱۹۵۷ ، ۱۱۹ حەشەری له هەموو ناوچـەکانی ئیسلامەتی‌دا هەیه .
– لەبارەی هەڵ‌ومەرجی ژیانی ژنی حەشەری ، بڕوانه دیکسۆن ۱۹۵۷ ، ۲٤٤ .
– به گوێرەی قسەی گۆتیێر ۱۹٤۹ ، ٤۵ حەشـەری لـه ناوچـەکانی ئیسلامەتی‌دا نی‌یـه .
– دەرهەق کوردانیش ، سۆن ۱۹۲٦ ، ۳۹٦ دەڵێ ئەو ووشەی بۆ ژنی حەشەری بەکاردێ ووشەیەکی تورکی ـ عارەبی‌یەو تەنیا له شاران دەیزانن .
– به فەرمانی میری ، گەرەکێك له بەغدا هەبوو ، من نەمدیبوو ، لـه حەشەری پاکیان کردەوه .
(۱۱) ب : هەندێ تریش وەکو پێدێرسن ۱۹۲۸ ، ۱٦۸ .

هەندێ ئامۆژگاریتر لە سوورەتی (٣٣) ، ئایەتی (٥٩)دا هەیە دەڵێ ژنو کچی ئیماندار کە لەماڵەوە دەردەچن دەبێ خۆیان داپۆشن تا خەڵك بزانێ ئافرەتی بەشەرەفن • سوورەتی «٢٤» ، ئایەتی (٣٠ ، ٣١) دەڵێ : «بە پیاوە ئیماندارەکان بڵێ چاویان بپۆشن‌و عەورەتیان بپارێزن ئەمە بۆ خۆیان باشترە‌و خوا خۆی ئاگادارە ئەوان چ دەکەن (٣٠) بە ژنە ئیماندارەکانیش بڵێ چاویان بپۆشن‌و عەورەتیان بپارێزن‌و زێوەریان دەرنەخەن ئەوە نەبێ کە دیارەو بـا پۆشی بەسەر سەرو مل‌و سنگیاندا بدەن‌و بۆ مێردیان یان باوکیان یان باوکی مێردیان یان کوڕیان یان کوڕی مێردیان یان برایان یان کوڕی برایان یـان کوڕی خوشکیان یان ژنیان یان بەردەستیان یان بەندەیان یان بەرماوخۆری بێ حەوجەیان یان ئەو منداڵانەی عەورەتی ژنانیان نەدیوە ، نەبێ زیوەریـان دەرنەخەن • با پێ نەکوتن تا دەنگی خشڵی ژێرەوەیان بێ [12] ئەی ئیماندارینە ئێوەش هەمووتان لەسەر دەستی خوا تۆبە بکەن بەڵکو سەرکەون (٣١)•••»

ساغ بۆتەوە کە خۆداپۆشینی ئافرەتان لە بنەڕەتەوە لای عارەبان‌و لای محەمەدیش شتێکی بیانی بوە[13] • پاش ئەوەی کە پێغەمبەر ساڵی ٦٣٢ ز وەفاتی فەرموو و ئایینی ئیسلام لە شام‌و میزۆپۆتامیا بڵاوبوەوە ، ئیسـلام پۆشییان وەرگرت • لێرەدا موسلمانەکان لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی هێلینی ـ بێزنتی تێکەڵییان پەیدا کرد ، دیارە ئەوان ئافرەتیان گۆشەگیر بوون‌و ئەم ڕەوشتەشیان لە گریکی کۆن بۆ مـابوەوە • پۆشی نیشـانەی شـەرەف‌و سەربەرزی بوو بەرامبەر بە چاوڵەدەری‌و بێئابڕوویی ، جا پێچە بـەم دوو ئیشارەتەی قورعان بۆی کردوە زیاتر پەرەی سەندو بڵاوبوەوە • پێچە کـە ئەم پاڵپشتە ئایینییەی بۆ بوو ، با لە هەندێ ناوچەی ئیسلامەتی جوداش بێ ، بەڵام بوو بە ڕەگەزێکی تەواو سەربەخۆو لە هەموو پارچە بەرگێکیتر جودا

---

(١٢) وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٤١٦ •
(١٣) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦٣ ود •

بوەوە • پێچە بوو بە ڕەمزی خواپەرستیو نموونەی جۆرە ڕەوشتێکی تایبەتی • پێچە لە هەموو پارچە بەرگێکیدی زیاتر سەربەستی بە ئافرەت دەدا • ڕێزو حورمەتێکی ڕەبەنانەی پێوەیە • ئافرەت کە پێچەی لەسەر نا کەس نایناسێو نازانێ کێیە • هیچ پیاوێ ناتوانێ داوا لە ئافرەتێ بکا پێچەی هەڵداتەوەو ڕوخساری دەربخا • ئافرەت کە دەموچاوی لەژێر پێچە بزر دەبێ نەك هەر خۆی وەك ئافرەتێك بگرە وەك نوێنەرێکی نیوەی کۆمەڵیش مافو ئیمتیازی تایبەتی هەیە • ئافرەت کە لە بن پێچەوە قسە لەگەڵ یەکێ دەکا دەیبینێ بەڵام ئەو یەکە ئافرەتەکە نابینێ • وودسمۆل (١٤) زۆر قسەی ئافرەتان دێنێتەوە کە پێچەیان لەبەر بووەو ئێستاش لەبەریانە • ئافرەتێکی موسلمانی خەڵکی ئەسکەندەریە دەڵێ ، « پێچە ••• پێچەوانەیەکی سەیری تێدایە ، وەکو کۆت وایە بەسەر پەیوەندی جنسیو پاراستنی ئاسایشەوە ، نیشانەی لاتەریکیو بێلێپرسینەوەییە ، لەمپەری پێشکەوتنی ڕاستەقینەو ڕەمزی ئیمتیازێکی تایبەتییە ••• بە کورتی ، پێچە نیشانەی ڕژێمێکی تەواو جودای کۆمەڵایەتییە ؛ هەر بۆیەش فڕێ دانی پێچە گۆڕانێکی بنەڕەتی باری سایکۆلۆژی دەوێ کە ئافرەتی ڕۆژاوایی قەت دەرکی پێ ناکا ••• پێچە شتێکی زۆر سەیرە لای ئێوەو پارچەیەکی زۆر پێویستە لای ئێمە•••»

لە کوردستانی خوارووی ، عەباو پێچە لە هەر چوار مەڵبەندی ئافرەتان لەبەر دەکرا بەڵام زۆر بە جیاوازی • ئافرەتی مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێ لە هەڵسوکەوتی ڕۆژانە لەبەریان نەدەکرد تەنیا بۆ سەردانی شار لەبەریان دەکرد ، هەر لەو کاتەوە کە لە ماڵەوە بەڕێدەکەوتن تا دەگەڕانەوە لەبەریان بوو • عەبا لەبەر کردنیان نیشانەی ئەوە بوو کە لە مەڵبەندی لادێوە دەچنە مەڵبەندی شار • لە مەڵبەندی ساکاری لادێش هەمان شت بوو • زۆر جار

---

(١٤) وودسمۆل ١٩٣٦ ، ٦٤ ود .

ــ ب : ئایدن ١٩٣١ ، ٥٢١ : «••• پێچە لەگەڵ ئەوەی کە نیشانەی کەمایەتییە ، ئەندازەیەك سەربەستی بە ئافرەت داوە ، •••».

وا دەبوو لە بازاڕی سلێمانی ، ئافرەتێکی بە پێچە قسەی لەگەڵ دەکردم و کە پێچەی هەڵدەدایەوە دەردەکەوت خەڵکی گوندی تۆپزاوەیە کە لەوێ نەمدیبوو پێچە بپۆشێ . نەمدی لە دیار پیاوی بیانی سەرپۆش یان لەوەندی بەسەر دەم و چاویاندا بدەن کە گراتفیست دەڵێ گوایە ئافرەتی فەلەستینی ئەم ڕەوشتەیان هەیە (١٥) .

لە لایەکی تریشەوە ، ئافرەتی خوێندەوار و نەخوێندەواری شار کە لە ماڵ دەچنە دەرەوە هەمیشە عەباو پێچە لە خۆ دەدەن . قەت بە بیری کەسدا نەدەهات لە شارێکی وەکو سلێمانی یان بنکەیەکی بچووکتری بازرگانی وەك هەڵەبجە ئافرەت بێ عەباو پێچە لە ماڵەوە دەربچێ و بچێتە جادە . کچ کە تەمەنی دەگەیشتە (١٣ — ١٤) ساڵی ناچارە عەباو پێچە بپۆشێ . کچێکی پارچەڵەی ماڵی تەرجومانەکەم گەیشتبوە ئەو تەمەنەو هێشتا عەباو پێچەی لەبەر نەدەکرد . ڕۆژێکیان باوکی بینی بە کراسێکی تەنك و تەنگی هاوینی چوە دەرەوە یەکسەر ژنی ماڵێی نارده بازاڕ و عەباو پێچەیەکی بۆ کڕی . لەو ڕۆژەوە هەتایە کچەکە لەناو شەقام و کۆڵانی شار بزر بوو و ئەگەر بچووبایە دەرەوە لەناو عەباکەوە وەکو ڕمووزێك وا بوو . ئافرەتی هەر دوو مەڵبەندی خوێندەوار و نەخوێندەواری شار کە بە میوانداری دەچنە لادێ عەباو پێچە فڕێ دەدەن . خوشکێکی شێخ تەیفووری تۆپزاوە کە لە پەنجای هەڵبواردبوو سەردانێکی درێژی برای کردو کە لە تۆپزاوەوە چوە گوندێکی‌تر کە ئاقاریان لەسەر یەك بوو عەباو پێچەی لە خۆی دا جا لەبەر ئەوەی ئەگەر ئافرەت عەباو پێچەی لەبەر بێ هیچ شتی پێ هەڵناگیرێ کچێکی (٨) ساڵییان وەگەڵدا ، لە شاخان دوو بە دووی دەڕۆیشت و بوخچەی پڕ دیاری بۆ هەڵگرتبوو ... یەکەم ڕۆژ کە تەرجومانەکەم هاتە تۆپزاوە عەباو پێچەی لە خۆی دابوو . هەروەها لە دەربەندی چەمەربەند کە بە سواری

(١٥) گراتفیست ١٩٤٧ ، ١٦٢ (پەراوێزی ٣٧) ، ٢٧٤ .

ڕەگەزی شارستانێتی	دەرەبەگایەتی دێ		جوتیاری دێ		خوێندەواری شار		نەخوێندەواری شار	
	بێ مێرد	بە مێرد	بێ مێرد	بە مێرد	بێ مێرد	بە مێرد	بێ مێرد	بە مێرد
عەباو پێچە	(X)	(X)	(X)	(X)	X	X	X	X
گۆشەگیری	X	X					X	X
سەربەستی جوڵانەوە			X	X	X	X		
شوێنی ئافرەت	یەکسانە لەگەڵ پیاو		لە پیاو نزمترە		یەکسانە لەگەڵ پیاو		لە پیاو بەرزترە	
ژیانی هاوبەش	X							
فرەژنی	X		(X)				X	

دابەش بوونی ڕەگەزەکانی شارستانێتی بەسەر هەر چوار مەڵبەندا.

ئێستر دەڕۆیشتین ، تەرجومانەکەم عەبای پێ بوو ، کە لە تاریکایی ڕانە مەڕێك وەك لافاو بە بن دەستو پێی وولاغەکاندا ڕەت بوو ، خێرا عەبای لە خۆی لوول داو بەم شێوەیە چووینە ناو گوندی بچکۆلانەی سەرگەلوو کە کەوتۆتە ناو دۆڵێکی پشت شاخان • جارێکیان کە لە گەشتێکی گوندی ڕەکاوە دەگەڕاینەوەو زانیمان پاش ڕۆیشتنی ئێمە میوانی پیاو هاتوونو لەبەر هەیوانی دیوەخان دانیشتوون ، تەرجومانەکەم خێرا برا سێزدە ساڵیەکەی لە پێشدا ناردەوە ماڵی شێخی تۆپزاوە بۆ ئەوەی عەباو پێچەی بۆ بێنێ • لەم جارە بترازێ ، تەرجومانەکەم لەو ڕۆژەوە کە هاتە لادێ هیچ عەبای لەبەر نەدەکرد • بەم جۆرە ئافرەتی شار کە دەچنە لادێ ئەو عەباو پێچەی لە شار لەبەری دەکەن لەگەڵ خۆیانی دەبەنو لەوێ جارو بار لەبەری دەکەن •

لێکدانەوەی خشتەکەی لاپەڕەی بەرانبەر :

١ــ لە دەرەبەگایەتی دێدا :

پێچە نی‌یە بەڵام گۆشەگیری هەیە . دەسەڵاتی ژنو پیاو یەکسانە . ژیانێکی هاوبەشی تایبەتی لە دەرەوەی ماڵ هەیە .

٢ــ لە مەڵبەندی ساکاری لادێدا :

نە پێچە هەیەو نە گۆشەگیری . پیاو دەسەڵاتی زیاترە . لە ماڵەوە ژیانێکی هاوبەشی کەم هەیە یان هەر نی‌یە ، واتە ناوبڕەی کۆمەڵایەتی لە بەینی دونیای پیاوانو دونیای ئافرەتاندا هەیە .

٣ــ لە مەڵبەندی خوێندەواری شاردا :

پێچە بەکاردێ بەڵام گۆشەگیری نەء . دەسەڵاتی ئافرەتو پیاو یەکسانە. ژیانێکی هاوبەشی کەم لە ماڵەوە هەیە . بەم جۆرە ناوبڕەی کۆمەڵایەتی لە بەینی دونیای پیاوانو دونیای ئافرەتاندا هەیە .

٤ــ لە مەڵبەندی نەخوێندەواری شاردا :

پێچەو گۆشەگیری هەردووکیان هەن . دەسەڵات بەلای ئافرەت دایە . لە ماڵەوە ژیانی هاوبەشیان نی‌یە ، بەم جۆرە ناوبڕەی کۆمەڵایەتی لە بەینی دونیای پیاوانو دونیای ئافرەتاندا هەیە .

ڕادەی جولانەوەو گۆشەگیری ئافرەت

لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا ژنی بە مێردو کچی عازەب لەماڵەوە دەردەچن بەڵام زۆر کەم • کەم دەچنە سەر گۆوەندو زەماوەندی دێ بەڵام کە دەچن لەناو خەڵك دیارن ، هەر لەگەڵ ئافرەتاندانو تێکەڵی پیاوان نابن• لە گوندا هیچ ئاوقەرانی خۆیان نی‌یە بچنە سەردانی • ئافرەتانی دەرەبەگایەتی دێ لەم ڕووەوە وەکو خانمی بنەماڵی شـاهان وان • مەیـدانی جولانـەوەو ئیش‌کردنیان حەوشەو ژوورەکانو سەر بانە • دیوەخان دەماڵنو ئەگەر چ پیاو لەوێ نەبن لەگەڵ میوانی ئافرەت لە دیوەخـان دادەنیشن • مەیدانی ئیش‌کردنیان دەگاتە ناو ڕەزو باخچەی تەنیشت ماڵ • تەنیا یەك جـار ژنو کچی ماڵی شێخی تۆپزاوە چوونە ناو ڕەزی شاخان پەلکە میویان بۆ چێشت هێنا • ژنی ماڵێ ، کچەکە نا ، بە سەردان چووە ماڵە خزمێك لە سلێمانی • هەردوو ئافرەت لەگەڵ شێخو برای بە تڕومبێل چوونە سەردانی ئەو مـاڵە ئەندازیارە عێراقی‌یەی لەگەڵ ئەوڕوپایی‌یەکان لە هەواری ئاوبەستی دۆکان دەژیا • ئەم ئەندازیارە لە خانوویەکی بەردی وەکو خانووی ئەوڕوپی‌یەکاندا بوو • ئەو ڕۆژە ، هەموو ئافرەتەکان لە کاتی سەردانەکەدا بە جیا لە ژووری نووستن‌دا بوون کە بۆ ئەو ڕۆژە ببوو بە حەرەمسەرا ، هەموو ئافرەتەکان لەوێ نانیان خواردو چایان خواردەوەو بـۆ پـاش نیوەڕۆش هـەر لەوێ سەرخەوێکیان شکاند •

لە گوندی سەرکان خاتوونی ماڵو بووکەکانی لە دیوەخانێکی نـوێ بەخێریان هێنانین کە ئەو ڕۆژە بۆ میوانی ئافرەت تەرخان کرابوو • لە هەمان کات‌دا ، پیاوەکانی ماڵ لەگەڵ نوێنەرانی (لیژنەی تەسوی‌یەی زەوی‌وزار)ی میری‌و کۆمەڵێ جوتیاری دێ کۆبوونەوەیان هەبوو • لەسەر کانی‌یەکی پشت ماڵی شێخ لە ژێر چەند درەختێکی زل کۆببوونەوە • پیاوەکان لەوێ نانیان

خواردو گفتوگۆیان کردو بۆ شەویش هەر لەوێ دۆشەکیان لەسەر عەرد ڕاخستو لێی نووستن • بۆ سبەینێ لێپرسراوی لیژنەی چاکردنی زەوی‌و زار هاتە حەرەمسەرای ژنان بۆ ئەوەی قسە لەگەڵ من بکا کە ئافرەتێکی ئەوڕوپیم • دایك‌و بووك کە دیتیان ئەم کابرایە هاتە ناو ژنان ، یەکسەر قیت بوونەوەو هەڵاتن دەتگوت کەوتوونەتە بەر لرفەی ئاگر ، بە هاوکاری مێردە گەنجەکە بە دالانە تەسکەکەدا چوونە ژووری ئازووقە • هەروەها پێشتریش بڕیار وا بوو بچنە ناو باخچە بەڵام خاتوونی ماڵ زانی ئەگەر بچن زەلامەکانی کۆببوونەوە دەیبینن ئیدی چوونەکەی هەڵوەشاندەوە •

کە پێشنیار کرا کچی شێخی تۆپزاوە لەگەڵ من‌و تەرجومانەکەم‌و برا سێزدە ساڵیەکەی بێ بە ترومبێلی کرێ‌و پاشان بە سواری ئیستر بەو شاخانەدا دوو ڕۆژە ڕێ بڕۆین بچینە ماڵی مامی لە سەرگەلوو ، باوکی زۆر بە توندی پێشنیارەکەی ڕەت کردەوەو لێ نەگەڕا هاوڕێتیمان بکا •

بەم جۆرە ، گۆشەگیری لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا هەیە ، ژنی بە مێرد زۆر بەدەگمەن لە ماڵ دەچێتە دەرەوە ، کچی عازەب هەر هیچ ، نابێ هیچیکیشیان وا بکەن پیاوی بێگانە بیانبینێ •

لە هەمان کاتدا ئەم تاقمە پیاوە بۆیان هەبوو بێنە ناو ماڵی دەرەبەگی دێ ، یەکەم : بێ گومان پیاوەکانی ماڵی خۆیان ، مێرد ، شووبرا ، کوڕ • دووەم : خزمەکانی ژن‌و مێرد • بێجگە لەمانەش دەرگای حەوشەو هەیوان بۆ ڕێنجبەرەکانی ماڵی شێخ لەسەر پشت بوو • ئەمانە لە ڕووی ئابووریەوە خزمەتی شێخیان دەکرد • لە تۆپزاوە ئەمانە بریتین بوون لە جووتیارو سەپانی شێخ‌و ئەو سایەقانەی لۆری قۆتەراتچیەکانی ئاوبەستی دۆکانیان داژوا کە بە دەست شێخ‌و برای بوون • هەروەها دەرۆزەکەرو سەیدیش دەهاتنە ناو ماڵ • خێزانی شێخەکانی سەرگەلوو و سەرکان نۆکەرو کارەکەریان هەبوو •

مالی شێخی سەرکان بە دەوام مەلایەکی (١٦) کوێریان لە کن بوو ، هەر لە ناو ژنان بوو • ڕاستە ، خواردنی لەگەڵ ژنانی ماڵ بوو بەڵام شێخ مەسرەفی دەکێشا چونکە دەستو پێ سپی بوو •

ئەو جەندرمانەی لەگەڵ لیژنەی تەسوی‌یەی زەوی‌و زاردا بوونو زەلامی ئەوڕوپیش ڕێیان نەدەدرا بچنە حەرەمسەرای ژنان چونکە ئەمانە بێگانە بوونو نەدەبوایە چاویان بە ئافرەتەکانیان بکەوێ •

کەواتە دەتوانین بڵێین هەر چەندە کە ئافرەتی دەرەبەگی دێ گۆشەگیرو لاتەریکن بەڵام هەندێ پیاو هەن دەستووریان هەیە بچنە حەرەمسەرای ژنان هەر لەبەر ئەمەش بوو کاتی خۆی سۆن ، یەکەم جار لە بەرگی بازرگانێکی فارس‌و دوای شەڕی جیهانی یەکەم‌و لەسەر دەمی ئینتیدابی بەریتانی وەك ئەفسەرێکی بەریتانی ، دەچوە خزمەت عادیلە خانی خانمی هەڵەبجە کە پاش مەرگی عوسمان پاشا خۆی ببوو بە گەورەی بنەماڵەکەیان • عادیلە هەر چەندە سۆنی نەدەناسی‌و نەیدەزانی چ میللەتێکە ڕێی دەدا بچێتە ناو ماڵ • عادیلە کە مەزنی ماڵێ بوو ئەگەر ئەم ئەفسەرە بەریتانی‌یەی بهێنابوایە ناو ماڵو گفتوگۆی لەگەڵ بکردایە نە هیچ لە سەربەرزی کەم دەبوەوەو نە لە چوارچێوەی گشتی‌ی گۆشەگیری خۆیەوە دەردەچوو •

بەلای منەوە ، لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا گۆشەگیری ئافرەت ئەوەندە ئەنجامی فەرمانو دەسەڵاتی پیاو نی‌یە ئەوەندەی کە ئافرەت خۆی حەز دەکا پیاوی بێگانە نەبینێ •

من وا تێ دەگەم کە گۆشەگیری ئافرەتی کورد تا ڕادەیەکی زۆر وەکو ئەو مەسەلە ئینگلیسی‌یە وایە کە دەڵێ : « ماڵەکەم کۆشکمە • » نەك وەکو جۆرە بەندێك وا بێ • بۆیە بڕوا ناکەم ئەو کابرایە ڕاست بکا کە لەبارەی

(١٦) ب : لیچ ١٩٤٠ ، ٥٨ .
– بارث ١٩٥٣ ، ٩٥ .

کوردی ناوچەی ڕواندز کە سەری لێدابوون ، نووسیویە ئەڵێ : « ... ئاغاکان زۆر ڕشتو مکووڕن لەسەر ئەوەی کە ژنیان بەرامبەر زەلامی بێگانە گۆشەگیر بنو خۆیان دابپۆشن کەچی لەبارەی ڕەمەکی مەردمەوە ئەگەر نارەحەتی‌یەکیش هەبێ شتێکی وا نی‌یە . »[17] . بەلای منەوە ژنەکان خۆیان وایان پێ خۆشە بێگانە نەیانبینن .

بۆ پشتگیری ئەم مەسەلەیە بلاکمان لەبارەی جوتیارەکانی میسرەوە دەڵێ : « بە گوێرەی بیروباوەڕی ئێمەوە ئەم جۆرە پێداگرتنە زولمو زۆرداری‌یە ، ئەم حوکمە حوکمێکی دادپەروەرانە نی‌یە چونکە گۆشەگیری‌یەکەیان نیشانەی ڕێزگرتنە ... نیشانەی ئەوەیە پیاو نرخی ئافرەت دەزانی»[18] . جا بۆیە گۆشەگیری لە قازانجو بەرژەوەندی ئافرەتدایە. شان بە شانی ئەمەش لێن لە بارەی ژنە عارەبەکانی میسرەوە دەڵێ: «ڕەنگە خەڵك وای بۆ بچێ کە ژنی چینی بەرزو ناوەنجی هەست بە چەوسانەوەیەکی خراپ دەکەنو بەو گۆشەگیری‌یە ڕازی نین کە تێیدان ، بەڵام وا نی‌یە ، بگرە شتەکە پێچەوانەیە . ژنە میسری کە لە کن میردی‌یەتی ئەگەر مێردی سەربەستی بداتێ وا تێدەگا پشت گوێی خستوەو زۆر خۆشی ناوێو بەخیلی بەو ژنانە دەبا کە چاوەدێری توندیان بەسەرەوەیە»[19]. بارنز لە بارەی زروفی هیند شتێکی لەم بابەتە باس دەکا: «ژنە محەمەدی‌یەکانی خوارووی هیند زۆر بە توندی گۆشەگیر دەبنو شانازیشی پێوە دەکەنو بە نیشانەی ڕێزو حورمەتی دەزاننو زۆر بە سووکی تەماشای ئەو ئافرەتانە دەکەن کە ئەو بایەخەیان پێ نادرێ »[20] . لە ساڵی (١٨٩١)ەوە گارنیت نووسیویە دەڵێ : «گۆشەگیری‌ی ژنە موسلمان لە باتی

---

(١٧) لیچ ١٩٤٠ ، ٦٠ .
(١٨) بلاکمان ١٩٢٧ ، ٣٨ .
(١٩) لێن ١٩٤٤ ، ١٨٥ .
(٢٠) بارنس ١٨٩٩ ، ٢٢٤ ود .

ئەوەی زادەی (دابەزینی پایەو شوێن)یان بێ تەماشا دەکەی بە پێچەوانەوە ئەنجامی ڕێزو حورمەتێکی زۆرەو جۆرە بایەخێکە کە پیاو بە ژنی دەدا ... »(۲۱) .

★ ★ ★

لە مەڵبەندی ساکاری دێدا ئەم چالاکی‌یانەی ئافرەت : ئاوهێنان ، بەشداری کردنی جوت‌و دروێنەو هەندێ جاریش دروست‌کردنی خانوو ، گزرە کردن‌و کۆکردنەوەی ساورمەو دارودوو ... ئافرەت ناچار دەکەن لە ماڵەوە هەروەدەر بێ ، هەر بۆیەش گۆشەگیری ئافرەت لەم مەڵبەندەدا سەر ناگرێ . بەڵام شایانی سەرنجە ، لە تۆپزاوەو ڕەکاوە کە پیاوەکانیان کرێکاری‌یان بۆ ئاوبەستی دۆکان دەکرد هیچ ئافرەتێ نەبوو بە کارەکەری ئەوروپی‌یان ڕازی بێ‌و منداڵیان بۆ بەخێو بکا . ئەگەر ئافرەتێ ڕازی بوایە خزمەتیان بکا تا زاری هەڵدەگرت پارەیان دەدایە بەڵام کەس نەبوو ، جا ئەوروپی‌یەکان ناچار بوون بە نۆکەری پیاو ڕازی بن .

ئەندازیارێکی گەنجی بەریتانی خەریك بوو لەم دوو گوندەی باسمان‌کردن ڕەسمی بۆ فلیمێك دەگرت لەبارەی بینای ئاوبەستەکە . ئەم ئەندازیارە هیچ بۆی ڕێك نەکەوت بچێتە حەرەمسەرای ماڵی شێخ . هەر چەندە کە هەندێ جۆرە پیاو دەرفەتی چوونە ناو ماڵیان هەبوو بەڵام ڕێگای ئەم گەنجە بەریتانی‌یەیان نەدا بچێتە ناو ماڵەوە . کابرا ناچار بوو تەنیا ڕەسمی ڕووکاری دەرەوەی خانوەکانی گرت‌و ئەو ژنە جوتیارانەی لەگەڵ دەرچوو کە لە دەرەوە بە ئیش هات‌و چۆیان دەکرد . جێی سەرنجە هیچ ئافرەتێ نەوەستا قسەیەکی لەگەڵ بکا . وودسمۆل (۲۲) گۆتەنی : «... هەر

(۲۱) گارنێت ۱۸۹۱ ، ٤٤٤ .
(۲۲) وودسمۆل ۱۹۳٦ ، ٥٨ .
– ب : ئەدمۆنز ۱۹۲۲ ، ۳٤٨ لەبارەی ئافرەتی لوڕ «... هەر خۆیان لە پشتەوە دەنێن » .
– های ۱۹۲۱ ، ٤۳ .

چەندە ژنە جوتیار لە دونیای ئیسلامەتی‌دا لە ڕووی هونەری‌یەوە پێچەیان نی‌یە بەڵام ڕاستی‌یەکەی سایکۆلۆژی‌یەتی پێچەیان تێدا هەیە...»
تەنیا یەك ماڵە جوتیار بۆ ئەندازیارەکە لەسەر پشت بوو ، ئەویش کابرا خۆی کرێکاری ئاوبەستەکە نەبوو بەڵکو لە چایخانەی هەواری ئاوبەستی دۆکان ئیشی دەکردو ڕۆژ تا ئێوارە چای بۆ ئەوڕوپی‌یان لێ‌دەنا بۆیە لە هاوڕێکانی زیاتر بەینی لەگەڵ ئەوڕوپی‌یەکان هەبوو و هەر بۆیەش ڕێی ئەندازیارەکەی دا فلیم لە ماڵی‌یەوە بگرێ .

بە کورتی : ئافرەتی مەڵبەندی ساکاری جوتیاران نە عەبا لەبەر دەکەن‌و نە پێچە . لەبەر ئیش‌و هات‌وچۆ ئافرەت ناتوانێ لە ماڵەوە بەندو گۆشەگیر بێ . کارکردنی ئافرەت نەترنجاوەتەوە چوار چێوەی ماڵ ، بگرە کێڵگەو پەرێزو کانی‌و سەرچاوەو باخچەی میوەش دەگرێتەوە . بۆیە ژنە جوتیار لە ژنە دەرەبەگان زیاتر سەربەستی جولانەوەیان هەیە . هەر چۆن بێ ، ژن لە ڕووی هونەری‌یەوە گۆشەگیر نین بەڵام ژن‌و پیاو لێك جودان. قەت نابینی ئەم دوو تاقمە پەیوەندی کۆمەڵایەتی‌یان هەبێ . ژن‌و پیاو لە داوەت‌و گۆوەندو زەماوەندا تێکەڵ نابن . بە جودا نان دەخۆن‌و ئافرەت بەشداری شایی‌و گۆوەند ناکا (٢٣) ئێوارەیێ زەلامەکانی دێ بە ڕاکردن شایی‌یان دەکرد کەچی ژن خۆیان لە تاریکی نابوو ، لەسەر بانەکانی نزیك شوێنەکە دانیشتبوون تەماشای شایی‌یان دەکرد .

★ ★ ★

ئافرەتی مەڵبەندی خوێندەواری شار بە پێچەوانەی ئافرەتی مەڵبەندی دێ چوونە قوتابخانەیان لە ملە . لێرەدا ، ژنە موسلمانەکانی کوردستان کە دەخوێنن دوو پیشەیان لە پێشە : یان سستەرایەتی یان مامۆستایەتی .

---

(٢٣) وا نی‌یە ، ئافرەت بەشداری‌یەکی زۆر دەکا لە شایی‌و زەماوەند . وا دەبێ ژن بە تەنێ شایی دەکەن‌و واش دەبێ ژن‌و پیاو پێکەوە شایی ڕەشبەڵەك دەکەن . شایی ڕەشبەڵەکی کوردی زۆر بە ناوبانگە – و .

سستەرەکان یان لە بنکەی تەندروستی منداڵان کار دەکەن یان ماڵەوماڵ دەگەڕێن • ئافرەتی خوێندەواری سلێمانیش وەکو ئافرەتەکانی مەڵبەندی ساکاری لادێ سەربەستی جولانەوەیان هەیە • ئەو ئافرەتانەش هەمان سەربەستیان هەبوو کە ببوونە مامۆستاو لە تاقە قوتابخانەکەی کچانی سلێمانی ، قوتابخانەی گۆیژەی کچان ، دەرزیان دەگوتەوە کە ساڵی ١٩٥٦ دامەزرابوو •

لە ڕووی جوگرافییەوە هیچ جۆرە گۆشەگیرییەك لە مەڵبەندی خوێندەواری ئافرەتاندا نییە بەڵام عەباو پێچە هەیە کە لەبەرکردنی خورتییەو لە کاتی گەڕانو دەرچوونیشدا ئافرەت دەخاتە سەر بارێکی گۆشەگیریو لاتەریکییەوە • هەروەکو چۆن گۆشەگیری جوگرافی ئافرەتەکانی مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێ نەرمییەکی تێدایەو هەندێ جۆرە پیاوی دەرەوە هەن دەتوانن بچنە ناو ژنان ، هەرواش خۆداپۆشینی ئافرەتی خوێندەواری شار لە کاتی گەڕانو دەرچوونیدا نەرمییەکی وای تێدایە چونکە خۆداپۆشینەکەیان بە گوێرەی پیاوەکەی بەرامبەریان دەگۆڕێ • ئەگەر کابرا بێگانە بێ وەکو : کاتبی پۆستە ، خەزنەدار ، پەستازۆ ئەوا خۆیان تەواو دادەپۆشن • پیاویش بەش بە حاڵی خۆیانەوە بەلایانەوە زۆر ئاساییە ئەو ئافرەتەی قسەیان لەگەڵ دەکا یان شتێکیان لێ مامڵەت دەکا بەم جۆرە بەتەواوی خۆی داپۆشێ کە لەبەر دەنگی نەبێ کەس نایناسێتەوە • تەرجومانەکەم لەبەردەم پیاوی گەورەی وەکو بەڕێوەبەری پەروەردە یان فەرمانبەری وەك موتەسەڕیفی شار پێچەی هەڵدەدایەوە بەڵام لچکە عەبای سەر سەری ئەوەندە توند دەگرت بە ئاستەم دەمو چاوی دیار بوو • لە زۆربەی سەردانەکانی ڕەسمی هەر وای دەکرد • بەڵام لە سەردانی ئاساییش ئافرەت پێچەیان ئاوا دەکردە پشتەوەو عەبایان لە خۆیان توند دەکرد ، ئەمەم لە سەردانێکی ماڵی کوڕی شێخ مەحموود بینی • ئەو جارەیان تەرجومانەکەم

هەرچی خشڵو بەرگی جوانی ئافرەتەکانیماڵەوە هەیە هەمووی بە خۆوە کرد بەڵام لە کاتی سەردانەکەدا ئەو شتانەی هیچ دەرنەخست ڕەنگـە ئەمـەش لەبەر ئەوە بێ کە بێجگە لە ئێمە دوو جوتیاریتر لەوێ بوون دیار بوو بـۆ تێکەو لێکەی دروێنەی چەڵتووکی ئەو ساڵە هاتبوون٠ئافرەت کە لە بازاڕ، بۆ نموونە لە دوکانی کوتاڵفرۆشی ناو قەیسەرییان ، مامڵەتیان لەگەڵ بازرگانان دەکرد پێچەیان هەڵدەدایەوەو لە درزی عەباوە خۆیان پێشانی پیاوەکان دەدا٠

ئافرەت لە سینەماکانی سلێمانی ، سینەمای هاوینیو زستانی ، ئەگـەر پەچەیشیان لەبەر بوایە بەبیریاندا نەدەهات لە تەنیشت پیاوان لەسەر کورسی ئاسایی دابنیشن ٠ ژن لەگەڵ پیاوی خۆیان دەچوونە سینەماو پێکەوە دەخزانە ناو لۆجێکی سەربەخۆ ، هەر لۆجێك دەرگای تایبەتیو پەردەی تایبەتی خۆی هەبوو ٠ کە ڕوناکی دەکوژایەوە پەردەکەیان لادەداو کە سینەمـا ڕونـاك دەبوەوەو دەبوو بە پشوو پەردەکەیان پێوە دەدا ٠ نەدەبوایە بە هیچ جۆرێ زەلام تەماشای ئافرەتی ناو لۆجەکان بکەن ٠

ئافرەتی خوێندەوار لە کاتی ئیشو لە دەرەوەی ماڵەوە تێکەڵ پیاوان دەبوون ، بۆیە وا دەبوو کە کوڕو کچێك دڵیان یەگدی بگرێو حەز لێـك بکەنو بە ئەشقو ڕەزا ببنە هاوسەر ٠ بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کوڕە یەکسەر ڕاستەوخۆ داوای لە کچەکە نەدەکرد مێردی پێ بکا ٠ هیچ قسەی لەسـەر نەبوو دەبوایە یەکەم جار ژنەکانی هەردوو ماڵ دابنیشنو لـە مەسەلەکـە بکۆڵنەوەو پاشان مەسەلەکە بخەنە بەردەم باوکی کچە بۆ ئـەوەی بڕیـاری لەسەر بدا ٠ ئافرەتی خوێندەواری شار ، ئیشەکەی وای لێدەویست کە لە ماڵەوە دوور بکەوێتەوە کەچی لە کاتی بێ ئیشیدا دەترنجایە ناو چوارچێوەی ماڵەوە ٠ ژنو پیاو لە کاتی بێ ئیشیدا تێکەڵ یەگدی نەدەبوون ٠ پیاو کە ئیشیان نەبوایە لەگەڵ زەلامەکانی دی دەچوونە جادەو چاخانـان ٠ لێرەش دیسان دابڕینێکی زەق لە بەینی پیاوانو ئافرەتاندا هەبوو ٠

بەم جۆرە ، ئافرەتی مەڵبەندی خوێندەواری شـار وەکـو ئافـرەتی مەڵبەندی ساکاری لادێ سەربەستی جولانەوەو چوونە دەرەوەی هەیە بەڵام جوولانەوەکەی لە مەودای ئیشی خۆی تێ‌نـاپەڕێ • لەولاوەش ئـافرەتی خوێندەواری شار بە پێچەوانەی ئافرەتی لادێ کە دەچێتـە دەرەوە خـۆی دادەپۆشێ ، عەباو پێچە لە خۆی دەدا • ئـەم خۆداپۆشـینەی ئافـرەتی خوێندەواری شار وەکو گۆشەگیریەکەی ئافرەتی دەرەبەگی دێ نەرمیەکی تێدایە بۆ هەندێ پیاو •

لەو سێ مەڵبەندەی ئافرەتان کە هەڵمان سەنـگاندن ، لە هیچێکیـان ئافرەت وەکو ڕۆژاوایی‌یان لە بیری ئازادی ئاگات •

★ ★ ★

لە چوارەم مەڵبەندی ئافرەتان ، کە مەڵبەندی نەخوێندەواری شـارە پۆشی شتێکی کوتەکی بوو • ئافرەتی نەخوێندەواری شار بە پێچەوانـەی خوێندەوارەکان گۆشەگیر بوون • لە ژیانی ڕۆژانەیاندا هیچ شتی وا نەبوو وایان لێ‌بکا تێکەڵی پیاوان بین • مێرد کەرەستەو پێویستیماڵەوە دەکڕێ• بۆیان باس کردم کە کوتاڵی جلو بەرگیش ، ئافرەت هەن ماڵەو ماڵ دەیگێڕن• لەگەڵ ئەمەشدا ئافرەت تەنیا لەناو چوار دیواری ماڵی خۆیانەوە بەند نەبوون بگرە هەموو حەرەمسەرای ئافرەتانی شار تێکی دەکردەوەو ئافرەت بە لێشاو دەچوونە میوانداری یەکتر • ئـافرەتی شـار لـە ژێر عەبـاو پێچـەوە سەربەستی‌یەکی باشی هەبوو هەر بۆیەش ئافرەتی نەخوێندەواری شار کە باری کۆمەڵایەتی‌یان زۆر لە هی سێ مەڵبەندەکەی‌تر جودا بـوو دەرفەتی تێکەڵ بوونیان هەبوو • ئافرەتەکانی مەڵبەنـدی ساکـاری لادێش ئـەم دەرفەتەیان ئاسان بوو • لێرەدا تێکەڵاوی‌یەکە لە ماڵەوە زیاتر بـوو تا لـە شوێنی شووشتن‌و چوونە سراو هتد •

لە کوردستاندا ، لە مەڵبەندی نەخوێندەواری شار ، نەك تەنیا لە کاتی

بێ‌ئیشی بگره له کاتی ئیش‌کردنیش دابڕانێك له بەینی دونیـای ئافرەتـانو دونیای پیاوان هەبوو • پیاوێك له شارێکی وەکو سلێمانی که یەك دوو ژنی سەر بە مەڵبەندی نەخوێندەواری هەبێ ئەو ماڵه وەکو ئەو نموونه تورکی‌یه وایه که یۆستروپ[٢٤] باسی دەکات: «بۆ پیاوی ڕۆژهەڵاتی، ماڵی ئەو شوێنەیه که ژنو منداڵی تێدایه ، ئەو شوێنەیه که نانی لێ‌دەخواو شەوی تێدا دەباته سەر • بەڵام ماڵی ڕاستەقینەی یان دوکانه یان قاوەخانه که لەوێ تووشی ئەو کەسانه دەبێ که بە دیداریان شادو دڵنیا دەبێ ...» •

له مەڵبەندی نەخوێندەواری شاری سـلێمانی له ماڵێکی وەکو ماڵی تەرجومانەکەم که دوو ژنی تێدا بوو و ئیش‌وکاریان له چوارچێوەی ماڵەوه بوو ، ئافرەت دەتوانێ مەودوای ڕاستەقینەی ئیش‌کردنی بگەیەنێتـه نـاو ئافرەتی ماڵه دراوسێکان • که پیانویستایه نانێکی زۆر بکەن سـبەینێ زوو ئافرەتێکی لایده دەهات هەویری دەکردو پاشان لەگـەڵ هەردوو ژنی ماڵێ دەچوونه ماڵه دراوسێ‌یەکی به تەندوورو لەوێ به گەله نانیان به تەندوورەوه دەدا • نانی به تەندوور له نانی به سێڵ باشتر بوو چونکه به تەنـدوور بـه جارێك بایی زۆریان نان دەکرد که‌چی به سێڵ ڕۆژ به ڕۆژ بایی خۆیان دەکردو بـەس •

پەیوەندی کۆمەڵایەتی ئافرەت له دەرەوەی ماڵ بریتی بوو له سەردانو ڕەت‌کردنەوەی سەردان • به تاقی‌کردنەوەی من له ماڵـەوه تەنیـا ئافرەتی خوێندەوار دەچوو شت لـه بازاڕ بکڕێ ئەویش تەنیا قوماش‌و بەس نەك گۆشتو سەوزه • هەروەکو باسمان کرد مێرد کەرەستەو پێویسـتی ماڵی دەکڕی‌و به منداڵێکی بچووك ڕەوانەی دەکردەوه • منداڵی وا زۆر بوونو بەم کۆڵهەڵگری‌یه بژێوی خۆیان پەیدا دەکرد • ئـافرەت که بۆ گۆشتو سەوزه کڕین نەدەچوه بازاڕ ئەمه چەوساندنەوه نەبوو ، نەخێر • ڕاسـتی ،

(٢٤) یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٥٤ ود •

هەستی منیش بەرامبەر بەم دیاردەیە دەق وەکو هەستی وودسمۆڵ وابوو کە نووسیویە ، دەڵێ : « وەکو دەستوور ، جاران ژنە موسلمانی خۆپارێز بۆ شت کڕین نەدەچوە بازاڕ ••• جاران ئافرەت کە سەربەستی چوونە بازاڕی نەبوو مانای وا نەبوو کە ئەو سەربەستی یەی لێسەندراوە یان لـێی شێواندراوە ، بەڵکو شتەکە زۆر ئاسایی بووە••• »(٢٥)

لە پیاوی بێگانە بازرگانو پیشەساز هەقی ئەوەیان هەیە بچنە ناو حەرەمسەرای ئافرەتانی مەڵبەندی نەخوێندەواری شار • کە ماڵی تەرجومانەکەم خەریکی بە مێرد دانی کچەکەیان بوون لیفدروویەکی یەکچاو سبەینەیەك هاتە ناو ماڵەوە بۆ ئەوەی هەندێ سەرینو دۆشەکیان بۆ بکا••• کەوانی پەڕەی(٢٦) لە حەوشەوە بە دارەوە کرد کە هێنابووی لۆکەی پێ پەڕە بکا • ئافرەت کیسەیان دووریو دوای نیوەڕۆ لۆکەیان تێکردنو پاشان لیفدروەکە هەمووی دایە بەر تەقەڵان • ڕۆژێکی تەواو پێهەژایەوە • لە ماڵەوەو لەناو ئافرەتان ئیشی دەکرد • ئەو ڕۆژە لیفدروەکە دوو جار بۆ نان خواردن چوە بازاڕ •

بەرگدروویەکی بە ساڵاچووی بازاڕ زۆر بە هەیبەتەوە هاتە ناو ماڵو پێوانەی منی گرت بۆ ئەوەی کەوێیەکی خامەکم بۆ بکا • مافوورو شتی وا هەبوو زەلام بۆ فرۆشتن دەیانهێنا بەڵام نەدەهاتنە ژوورەوە بـۆ ناو ئافرەتان • لەبەر دەرگای حەوشە زیاتر نەدەهاتن • ئافرەت خۆیان دەچوونە دەرەوە تەماشایان دەکرد ، کە دەچوون سەرپۆشیان بە سەور ملیاندا دەدا • جارێکیتریش ئـاوا سەرپۆشیان بـە خۆدا دا کاتێ کە کابرایەك هات سێ

(٢٥) وودسمۆڵ ١٩٣٦ ، ٧٤ .
(٢٦) ب : کەوانو مشتەیەکی پەڕەی وایان لە لوڕستان هێناوە . ڤیلبێرگ ١٩٤١ ، ٧٠ ود ، وێنەی ٥ ، باسیکردوە .
ــ لە سوریا بەکار دێ ؛ ب : داڵمان ١٩٣٧ ، ٣٣ ود .
ــ لیزیشیان ١٩٥٥ ، ٢٠٧ ، وێنەی ١٧ .

بارەگەنمی کەرانی پێ بوو • هاتە ناو دالانەکەو بارەکانی لەوێ خست • ئەو گەنمەیان بۆ زەخیرەی زستانی کڕیبوو • گەنمەکە لە تای گەورەکرابوو هەر دوو تا پێکەوە بەسترابوونو لە کەرێك بار کرابوون • کابرا گەنمەکەی هێنا لە کن قەنەفەی ڕوو کرد •

قەت نەمدی دوو ژنەکەی ماڵی تەرجومانەکەم بچنە سینەما • لە جەژنی قوربانداو ، لە ڕۆژی سەردانو میوانداری ، ئافرەت بە تەنێ یان لەگەڵ مێردیان دەچوونە سەردانو میوانداری • ئافرەت بۆ هیچ ئیشێك لە ماڵ دەرنەدەچوونو تێکەڵی پیاوان نەدەبوون • لەلایەکی تریشەوە پەیوەندی یان لەگەڵ ئافرەتەکانی دیکەی شار ئەوەندە پتەو بوو نەبێتەوە •

بەم جۆرە ، ئەم مەڵبەندەی ئافرەتان کە مەڵبەندی چوارەمینە ئافرەتی تەواو تێدا گۆشەگیرو لاتەریکە ، ئەوەیە کە لە ڕۆژاوا بە تیزەوە پێی دەڵێن: بەندایەتی •

ژیانی هاوبەشی ماڵەوە

دابەشبوونی دەسەڵاتو شوێنی پیاو لە ماڵەوە :

لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا پیاو باری گوزەرانو ئابووری ماڵەوەی بەڕێوە دەبرد • سەرداری ماڵەوە بوو بڕیاری دا کوڕە (١٨) ساڵی یەکەی لە تۆپزاوە بچێتە کەرکوكو بەغدا بۆ سەردانی خزمان • بێ گومان بە دەست شێخی تۆپزاوە بوو کە منو تەرجومانەکەمو برا گچکەکەی ئەو ماوەیە لە ماڵیان بووین •

ئافرەتەکانی مەڵبەندی دەرەبەگایەتی وەکو هەموو ئافرەتێکی لادێ تەواو نەخوێندەوار بوون کەچی پیاوەکان هەر چۆنێ بوو نەختێکیان خوێندبوو • ئافرەتەکان ئەگەرچی نەچووبوونە قوتابخانەش بەڵام هەیانبوو

زۆر زیرەك بوو ئەمەش لە چۆنیەتی ڕایی‌کردنی ئیش‌و کاری ڕۆژانـەو بەڕێوەبردنی ماڵ‌و منداڵ‌و خزمەت‌کردنی مێردەوە دیار بوو •

ئافرەت ئیشی خۆی باش دەزانێ ، لە ئیشی مـاڵەوە زۆر شـارەزاو دەست‌ڕەنگینە ، هەر بە منداڵی‌یەوە لە کابانەتی‌و دایکایەتی ڕاهاتوە • ژن‌و پیاو لەناو ماڵەوە یەکسانن • مەیدانی جووڵانەوەی ئافرەت ژوورەکانی ماڵە، کە مێردی دێتەوە بە یەکەوە لە ماڵێ ڕادەبوێرن • ئەگەر ژن لەمێرد زیرەکتر بێ جێی گومانە پیاو لەگەڵ ژن‌دا یەکسان بێ • های لەبارەی کوردستـانی خوارووی نووسیویە ، دەڵێ : «زوربەی سەرۆکەکان ، کەم تا زۆر ، لە ژێـر دەستی ژنەکانیاندان » (٢٧) •

لەبارەی سەربەستی‌یەوە ، هەڵبەت سەربەستی ئافرەتی ئەوڕوپی تەواو جودایە لەگەڵ سەربەستی ئافرەتی کورد ، دەتوانین بڵێین ئافرەتی دەرەبەگایەتی دێ (سەربەست) نی‌یـە ، لە مەیـلەو گۆشەگیری‌یـەك‌دا دەژی • ئـافرەت سەربەستی هەڵبژاردنی هاوسەریشی نی‌یە بەڵام ئەم مەسەلەیە هەر بۆ ژن وا نی‌یە، بۆ پیاویش وایە • هەردووکیان بێ خواست‌و دەستی خۆیان هاوسەریان بۆ دەست نیشان دەکرێ‌و دەپالیان دەکرێ •

★ ★ ★

هەر وەکو پێشتر باسمان‌کرد ، لە مەڵبەندی ساکاری لادێ‌دا ، مەودای کارکردنی ئافرەت دوور دەڕواو هەموو شوێنێ دەگرێتەوە • هەر بۆیەش ئەوان سەربەستی جوڵانەوەیان لە ئافرەتی مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێ زیاترە• لەلایەکی تریشەوە ، وەکو خۆم دیم ، ئافرەتی مەڵبەندی ساکاری لادێ وەکو ئافرەتی دەرەبەگ لەگەڵ مێردی یەکسان نەبوو زۆر ئەرکی گرانی بەسەرەوە بوو • ئەوەندەیان ئیش هەبوو لە سۆرێ سبەینێوە تا ماڵ‌نووستنان هەڵپەیان بوو و دەڕەتان : لە دوورەوە ئاوو دارودوویان دەهێنـا ، بۆ بێر دەچوونـە

(٢٧) هـای ١٩٢١ ، ٤٣ •

شاخان ، جوتو دروێنەیان دەکرد ، ئیشی ناو باخچەیان دەکرد • دەتوانین بڵێین ئافرەتو پیاو لەم مەڵبەندەدا یەکسان نەبوونو دەسەڵات بە لای پیاودا بوو چونکە ئەو ئیشە زۆرەی لــە ملی ئافرەتــان بوو وای کرد بوو پایــەو شوێنیان لە پیاوان نزمتر بێ •

★ ★ ★

لە مەڵبەندی خوێندەواری شار ، لەو ماڵانەی ژنو مێرد هەردووکیان خوێندەوار بوون ، ئــافرەت وەکو ئــافرەتی مەڵبــەندی ســاکاری لادێ سەربەستی جولانەوەی هەبوو • واتە سەربەستی جولانەوەی تا ئەو مەودایە دەڕۆیشت کە ئیشی دەرەوەی ماڵ پێویستی دەکردو لەوە زیاتر نەدەڕۆیشت•

★ ★ ★

لە مەڵبەندی نەخوێندەواری شاردا ، ئافرەت دەرفەتی نەبوو بە ئیش لە ماڵەوە دەربچێو سەربەســتی جولانــەوەی نەبوو بــەدەم جمەوجــولی کۆمەڵایەتییەوە • کە دەچوونە سەردانو میوانداری عەباو پێچەیان لە خۆیان دەدا • لە ماڵەوە هەموو شتێ بە دەست مێرد بوو ، بە دەست مێرد بوو کە کێ بێتە ماڵەوەو کێ لە ماڵەوە دەربچێ • لە ماڵی تەرجومانەکەم ، کە هەر دوو ژنەکە سەر بە مەڵبەندی نەخوێندەواری شار بوون ، هاوینی ١٩٥٧ کە پەتای کۆلێرا بڵاوبووەوە مێردەکە لێنەگەڕا ، نە دەختۆر بێننو نە نەخۆشــەکانی ماڵ بە ترومبێل ببەنە نەخۆشخانەو پێشانی دەختۆریان بدەن • نازانم ئەگەر نەخۆشەکە شڕ بوایە کابرا تا چ ڕادەیەك لەسەر قسەی خۆی سووڕ دەبوو •

لە جەژنی قوربان ، مێردەکە ڕێگای ژنی گچکەی دا کە لەگەڵ هەنەزای گەورەو دوو کچی عازەبیو کۆرپەیەکی خۆی بۆ سەردانی ماڵە خزمێــك بچنە هەڵەبجە • ژنەکە لە خۆیەوە سەردانەکەی چەند ڕۆژێك درێژ کردەوەو بە ترومبێل چوونە ماڵی منداڵەکانی خزمەکەیان • کە گەڕانەوە مێردی زۆر بە توندی ڕکی خۆی لێکردەوە • ئەگەر ماڵێك زۆری ژنو کچی مانگــود

تێدا بێ کابرا شوێن‌و دەسەڵاتی تێدا نزم دەبێتەوە • جا لەبەر ئەوەی هەر دوو ژن‌و هەر پێنج کچی عازەب دژی کابرا کەوتنە بەرەیەك‌و دەرو دراوسێش پشتیان‌گرتن • کابرا ناچار بوو بکشێتەوە قاوغی خۆیەوە ••• گۆتیێر لەبارەی زروفی ئەم جۆرە ماڵە موسلمانانەوە دەڵێ : «پیاو هەموو ژنەکانی سەراپەردەی ماڵی خۆی‌و حەریمی دراوسێی‌و هەموو ئافرەتەکانی شاری دژە ••• ئەوانە بە پەیمانی بێدەنگ‌و لامل‌و خەنداوەر دژی دەوەستن » • هەروەها پێدا دەچێ‌و دەڵێ : « سەرداری حەرەمسەرای ماڵ زۆرداریکی لاملەو دەسەڵاتی تەواوی هەیە ؛ مێردی وا لە هەموو دونیا ناپاکترە•••»(٢٨)

وەك من خۆم دیم ، ئافرەتی مەڵبەندی نەخوێندەواری شار کە پەیوەندی بەردەوامی لەگەڵ دراوسێکان هەیە ، پلەو پایەیەکی زۆر بەرزو مکوومی هەیە • مێردیش هەر چەندە کە مافی زۆر جۆرە بڕیاری هەیە بەڵام لە ئافرەت بێ هێزترە • لەلایەکی تریشەوە ئەگەر زاراوەی ڕۆژاوایی بەکاربێنین ، ئەوا دەبێ گۆشەگیری ئافرەت بە بەندایەتی بدەینە قەڵەم •

شوێنی پیاو لە ماڵەوە

پێویستە لە ڕوانگەی دابەش‌بوونی دەسەڵاتی نێوان ژن‌و پیاو تەماشای شوێنی پیاو بکەین لە ماڵەوە •

لە مەڵبەندی دەرەبەگایەتی دێدا دیوەخان جێی ڕابواردنی پیاوانە• مەودای کارکردنی پیاو بۆ دەرەوەی ماڵ دەڕوا • پیاو لە ناو گوند دەگەڕێ، سەر لە زەوی‌و زار دەدا ، دەچێتە گوندەکانی‌تر ، بە ئیش یان هەر بۆ ڕابواردن دەچێتە بەغداو کەرکوك‌و سلێمانی • سەربەستی جولانەوەی پیاو بە پێی وەخت‌و ئارەزوو و باری ئابووری دەگۆڕێ • لە هەمان کاتیش‌دا نیمچە هاوبەشی‌یەکی ئەرکی ژیانی ناو ماڵ دەکا هەر چەندە ئێمە شتی وامان

(٢٨) گۆتیێر ١٩٤٩ ، ٤٣ ، ٤٤ .

بەلاوە زۆر سروشتی‌یە بەڵام لە هیچ یەکێ لە سێ مەڵبەندەکەی تری ئافرەتاندا نی‌یە • پیاو وا نەبێ تەنیا نان خواردنو نووستنی لەماڵەوە بێ بەڵکو ڕۆژێ چەند سەعاتێکیش لەناو ئافرەتانی ماڵەوە ڕادەبوێرێ • ئەو ماوەی کە من لەوێ بوومو ئاگاداری ژیانی ماڵی شێخی تۆپزاوە بووم هەستم دەکرد کە پەیوەندی بەینی ژنو مێرد زۆر گەرمو پتەوو خۆشە • زۆریان بەلاوە شتێکی ئاسایی بوو کە دوو ژنی بیانی‌یان (منو تەرجومانەکەم) لە ماڵەوە بوو • پیاوەکانی خزمیشیان کە دەهاتنە سەردانیان دەهاتنە ناو ماڵێ • ماڵی ئەو دەرەبەگانەی‌تریش کە من سەرم لێدان ژیانی هاوبەشیان تێدا بوو •

★ ★ ★

لەلایەکی‌تریشەوە ، لە مەڵبەندی ساکاری لادێدا ، پیاو کە بێ ئیش بێ لە چایخانە یان دوکان لەگەڵ پیاوەکانی دیکە بە قسەو گفتوگۆ ڕادەبوێرێ • چەند ئێوارەیێ پێش زەماوەند زەلام لە هەوەسی چاوەشەکان دایانبەستە شایی‌و هەڵپەڕکێ • ماوەی پێکەوەبوونی پیاوان لە مەڵبەندی ساکاری لادێدا زیاترە تا مەڵبەندی دەرەبەگایەتی • دابڕانی دونیای ئافرەتانو دونیای پیاوان، کە نیشانەیەکی دیاری ناوچەکانی ئیسلامەتی‌یە ، لەم مەڵبەندەدا هەیە •

★ ★ ★

لەگەڵ سەرنجی یەکەمدا وا تێدەگەی کە ژنو پیاو لە مەڵبەندی خوێندەواری شاردا بە هاوبەشی دەژین، بەڵام شتی وا نی‌یە• دەماندی زەلام لە دەرەوەی چایخانە ، لەسەر شۆسەی شەقام دادەنیشتن ، پێکەوە بە جادەو بە ناو باخچاندا دەسووڕانەوە • ئەو باخچانە تەنیا یەك ڕۆژ بۆ ژنان بوونو ئەو ڕۆژە پیاو نەدەچوون • لە مەڵبەندی خوێندەواری شاردا ، لە ڕووی ئیش‌کردنەوە ، بۆ نموونە لە قوتابخانە ، هیچ دابڕانێك لە نێوان دونیای ئافرەتانو دونیای پیاواندا نەبوو ، بە پێچەوانەوە کە بێ ئیش بوونایە ئەو کاتە لێك‌دادەبڕان • کە ئافرەت میوانیان بهاتایە یان بچوونایە میوانداری

نەدەبوو چ پیاو لەوێ بێ • بەزمو ئاهەنگی تێکەڵاوی ژنو مێردان نەبوو • بەم جۆرە ، ئافرەت لە کاتی بێئیشیدا خاتوونو دەسەڵاتداری ماڵ بوو • پیاو لە ماڵەوە نەبوون ، دەچوونە ناو پیاوان • جارێکیان ، منو تەرجومانەکەم چووینە میوانداری دەستە خوشکێکی کە مێردی بە دۆستێکی خۆی کردبوو ، مێردەکەی لە ماڵەوە بوو بەڵام پێیەوە دیار بوو کە لەم وەزعە ڕانەهاتووەو حەز ناکا بۆ ژنێکی ئەوڕوپی وا بکەن • جارێکیتر هەمان ژن تاقمە مامۆستایەکی دەستە خوشکی خۆی داوەت کردە ماڵەوە ، ئەم جارەیان کابرا لەوێ نەبوو • کۆمەڵی خوێندەواری شاریش هەر وەکو مەڵبەندی ساکاری لادێ لە ساتی بێکاریدا دەبێتە دوو دونیاو هەر یەکە ڕوو دەکاتە لایەك • ئەم دابەشبوونە زۆر چاك لە ماڵی تەرجومانەکەم هاتبوە دی • لێرەدا پیاوەکە تەنیا بۆ خواردنو نووستنی شەو دەهاتەوە ماڵێ ، ئەوەیتر هەموو وەختی خۆی بە ئیش لە دوکانە بچووکەکەی ناو شار دەبردە سەر • کابرا نوێنەری کۆمپانیایەکی بەغدا بوو بۆ هاوردنی کەرەستەی کارەبایی • کاتی بێئیشییان لە جادە یان لە چایخانە دەقەتاند • ئەم دابڕانەی بەینی ژنو پیاو مێردمنداڵی هەرزەکاریشی دەگرتەوە ، کە بێ ئیش بوونایە لە ماڵەوە وەدەریان دەنان (بۆ ئەوەی لەسەر شەقام پەروەردە ببن) تەنیا کوڕی (٥ ، ٦)ساڵی لە ماڵەوە واتە لە ناو دونیای ئافرەتاندا بوون •

مرۆی لایدە وا تێدەگا ئەم لێك جودا بوونەوەی هەر دوو جنس ، بە ڕۆژ ، پیاو دەخاتە دونیایەکی تەواو بێ ئافرەتەوە • لە چایخانەو دوکانو لەسەر سەکۆیان پیاو ڕمووزنی ڕەشیان بە بەردەمدا تێدەپەڕی • ئافرەت کە دەچوە دەرەوە هیچ ئادگارو ڕوخساری بە دەرەوە نەبوو• یۆستروپ[٢٩] کە دەڵێ لە ڕۆژەڵات پیاو لە دەرەوەی ماڵەوە تووشی هەندێ کەس ــ پیاویتر ــ دێ کە پێویستی گیانی بەجێدێنن ، ئەم قسەیە دەرهەق

(٢٩) یۆستروپ ١٨٩٤ ، ٥٤ ود .

شارێکی وەکو سلێمانی زۆر ڕاستە • دەتوانین ئەمە وا لێك بدەینەوە کە پیاو لە دەرەوە تووشی پیاوێ دەبێ‌و پێویستی خۆی پێ جێبەجێ دەکا • ڕەوشتی کۆمەڵایەتی کورد نێربازی بە خۆیەوە هەڵدەگرێ • جاری وا هەیە دەبینی پیاو بە یەکەوە دەڕۆن‌و قۆڵ لە پشتی یەك وەردێنن‌و دەستی یەك دەگرن‌و پەنجە تێك هەڵدەکێشن (٣٠) •

پیاو جێگایەکی زۆر کەمی لە ماڵەوە هەیە • سنگێ یان بزمارێکی بە دیوارەکەوە هەیە شمەکی پێوە دەکا ، کە نان دەخوا لە تەنیشت سینی لەسەر عەرد دادەنیشێ • بۆ نووستنیش لەسەر دۆشەکێ یان قەرەوێلەیەك ڕادەکشێ ئیتر ئاو بێنەو دەست بشۆ • ئێوارەیەکیان ، لە ماڵی تەرجومانەکەم ، زۆر بە چاکی شوێنی پیاو لە ماڵەوە دەرکەوت • ئەو ئێوارەیە ئاهەنگ‌و داوەتی ژنان بوو • دەوری سەعات دەی ئێوارە سەرداری ماڵ‌و کوڕە (٢٦) ساڵی‌یەکەی هاتنەوە • نزیکەی (٢٥) ئافرەت لە حەوشە ، لەسەر کورسی‌و قەنەفەو دۆشەك دانیشتبوون • عەباو پێچەیان لە هەیوانێ بە سنگولکەوە کردبوو • زۆربەی ئافرەتەکان وایان نەکرد ئەو دوو پیاوە بیانبینن • نەدەکرا ئەم هەموو ئافرەتە بە جارێ هوڕوژم بۆ عەباو پێچە ببەن ؛ بۆیە هەر بە ڕەفتار ناوبڕەیەکی

---

(٣٠) وایە ئەم (قۆڵ لە پشت وەرهێنان‌و دەستی یەك گرتن‌و پەنجە تێك هەڵکێشانەی پیاوان) لە ئەوروپا نیشانەی نێربازی‌یە • بەڵام لە ئەوروپا ژن‌و پیاو لە کاتی ئیش کردن‌و لە کاتی بێ ئیشی‌دا تێکەڵاون‌و باری ئاسایی پەیوەندی ژن‌و پیاو ئەوەیە کە پێکەوە بگەڕێن‌و پێکەوە بژین‌و دەست لە دەست گرتنی ژن‌و ژن یان پیاوو پیاو بە لادان‌و ناجۆرو دیاردەیەکی نارێکی جنسی دادەندرێ • ئەمە نیسبەت بە ئەوروپا ، بەڵام خۆ ڕەوشت‌و باری کۆمەڵایەتی ڕۆژهەڵات تەواو جودایەو نەدەبوو خاتوو هێنی دیاردەیەکی کۆمەڵی کوردەواری بە یاسای ڕەوشتی کۆمەڵایەتی ئەوروپا هەڵسەنگێنێ • چونکە لە ڕۆژهەڵات‌و بە تایبەتی لە ناوچەکانی ئیسلامەتی کە ژن‌و پیاو لێك دابڕاون شتێکی زۆر ئاسایی‌یە کە پیاو لەگەڵ پیاوو ژن لەگەڵ ژن ئەم جۆرە پیاسەیە بکا کە ئەو دیویەو چ نیشانەی لادان‌و شزوزی جنسیش نی‌یەو ناشبێتە بەڵگەی نێربازی — و •

پتەویان خستە بەینی هەر دوو جنس • پیاوەکان وایان دانا کەس نایانبینێو ئافرەتەکانیش وایان پیشاندا کەسیان نەدیوە بێتە حەوشە• پیاوەکان بە پشت ڕیزی ئافرەتاندا ڕەت بوونو چوونە ژوورەوە خۆیان گۆڕیو بەرگی ناو ماڵو نووستنیان کردە بەر • کابرا کراسێکی شۆڕو دەرپێیەکی فشو فۆلی لەبەر کردو کوڕەکەش بێجامەیەك • پاشان لەو ژوورە هاتنە دەرەوەو دیسان هەر بە پشت ڕیزی ئافرەتاندا ڕۆیشتنو چاویاندا ئەو قوژبنەی حەوشە کە نەردەوانی بۆ سەربان پێ هەڵپەساردرابوو • بە نەردەوانەکە چوونە سەربانو لە تاریکیدا بزر بوون • نە ئافرەتەکانو نە پیاوەکانیش سڵاوی عادەتییان لەیەك نەکرد • لەم بۆنەیەدا ، هیچ لایەنێ نەدەبوایە تەماشای لایەنەکەیدی بکا ، ئیدی پیاوەکان هەر ئەوەندەیان پێ ما خۆیان بزر بکەنو لەبەر ئەوەی حەوشە پڕ ژن بوو ناچار بوون بۆ نووستن چوونە سەر بان • لە ڕێکخستنی ماڵەوە تەنیا چەند مەترە چوارگۆشەیەك بەر مێردو کوڕە گەورەکە کەوتبوو • بێگومان ئەم ماڵە دوو ژنی تێدابوو لەگەڵ ئەمەش کابرا جێگای زۆر کەم بوو • ئەو کابرایەی لە کەرکوك دوو ژنی هەبوو و هەر کەسە ماڵی جودا بوو ، نەمزانی ئەگەر میوانیان بێ چۆنی بەخێر دینن • بە گوێرەی ماڵی تەرجومانەکەم ، ئافرەت خواردن ئامادە دەکەن • خواردنیان لە ژوورێکی تەنیشت ژووری میوانان ئامادە دەکرد کە تەنیا دیواریان بەین بوو و پاشان دەکشانەوە حەوشەو ژوورەکانی ماڵ • هەر چۆن بێ ، ژووری میوانان ژووری دانیشتنی هەمیشەیی مێرد نەبوو • ئەو بەشەی ماڵەوە کە لەسەر یەك پارچە عەرد کرابوون ــ دوو دەرگایان لەسەر جادە هەبوو ، مێردەکە بە نۆرە هەر ڕۆژە لای یەکێکیان بوو • بۆ ئەوەی بزانین داخۆ کابرایەکی ئینگلیز چۆن لە شوێنو پایەی مێرد گەیشتووە لە ماڵە کوردی ئیسلامی، نەختێ لەو نامەیە دەنووسمەوە کە ئەندازیارێکی هەواری ئاوبەستی دووکان بۆی ناردووم کە پاشی من بە خۆو بە ژنەوە چووبوونە ماڵی تەرجومانەکەم •

«سەردانەکەمان کەوتە ڕۆژێـکی وا کچێکیـان بـە مێرد دەدا ۰۰۰ بێگومان ئەمە کاری ئافرەتانە ۰۰۰ ڕۆژی دوای بووك گواستنەوە کە دووەم ڕۆژمان بوو لەوێ ، زاوام نەکەوتە بەر چاو کە پرسیم لە کوێیە گوتیـان لێی‌وەڕس بووین هێندەی لە ماڵەوە بێو بچێ ، ئیدی ڕەوانەی ناو شارمان کـرد ۰ » ۰

هەروەها بلاکمان[٣١] لەبارەی جوتیارەکانی میسرەوە دەڵێ : « هـەر چەندە ئافرەت لە ڕوانگەی تیوری‌یەوە تـەواو ملکـەچی پیـاوە بـەڵام ڕاستی‌یەکەی خۆی زۆر داوێنگیری مێردی‌یەتی ۰ زۆر جـار وا دەبێ کـە پیاوی کلۆڵو چەوساوەی میسری سۆزم دەبزوێنێ بۆ ئـەوەی زگـم پێ بسووتێ ، کەچی ئافرەتی فەرمانبەردارو چەوساوە وەکو جۆرە ئەفسانەیەك وایـە ۰ » ۰

لە بارەی ڕادەو مەودای جولانەوەو دابەش‌بوونی دەسەڵاتی بەینی ژنو پیاو ، لەو زانیاری‌یەی سەرەوە بۆمان دەردەکەوێ کە نموونەی ئەو چـوار مەڵبەندەی ئافرەتان کە باسمان کردنو هەڵمانسەنگاندن بەم جۆرەیە :

هیوادارم لە لێـکدانەوەی سـەرەوە ڕون بوو‌بێتەوە کە بەکارهێنانی زاراوەی ئازادی (یان نەبوونی ئازادی)و یەکسانی (یان نەبوونی یەکسانی) کارێکی چەند زەحمەتە بۆ باس‌کردنی باری ژیانی کورد لە ژیارو شارستانێتی ئیسلامی‌دا ۰ ئێمە ناتوانین گۆشەگیری ئافرەت لەگەڵ ئەو نەبوونی ئازادی‌یە بەراورد بکەین کە تا نیوەی سەدەی ڕابردوو لە شارستانێتی ئێمەدا بـاوی هەبوو ۰ ئافرەتی کورد وەکو هەموو ئافرەتە موسلمانەکانی‌دی هەر چەندە کە گۆشەگیرە بەڵام بە پێی دەستووری قورعان هەموو مافێکی مسۆگەرە کە ئەمەش تەواو لە گۆشـەگیری‌ی ئـافرەتی ڕۆژاوای بـەر لـە ڕزگاربوون

(٣١) بلاکمـان ١٩٢٧ ، ٣٨ ۰

جیایه (٣٢) • ئافرەتی کورد چەوساوە نی‌یە ، ئافرەتی ساکاری لادێش لە هیچ ئافرەتێکی کۆمەڵی جوتیاران زیاتر ناچەوسێتەوە کە ئەرکێکی زۆری لە ملە • ئەمەیان بارێکی نزمی فیزیکی‌یە نەك مافپەروەری •

ناتوانین باسی نەبوونی مافی یەکسانی بکەین ؛ چونکە لە کوردستاندا، ژنو پیاو هەر کەسە جۆری ژیانی تایبەتی خۆی هەیە • دەتوانین بڵێین پیاو ئەو مافەی نی‌یە کە ئافرەت هەیەتی چونکە ناتوانێ وەکو ئەو بژی • دونیای ژنو دونیای پیاوان ، کەم تا زۆر (زیاتریش زۆر) ، لە بێشکەوە تا گۆڕ جودان؛ بۆیە دەتوانین باسی‌یەکسانی دادپەروەرانەی ئەم دابەش‌بوونە بکەین لەگەڵ داشکانی بەلای پیاواندا لە مەڵبەندی ساکاری لادێو بەلای ئافرەتاندا لە مەڵبەندی خوێندەواری شاردا •

شی‌کردنەوەی نموونەی شارستانێتی ئافرەتی کورد

ڕاستە ، ناوچەی ئیسلامەتی کوردیش وەکو هەموو وولاتە ئیسلامی‌یەکانی‌دی لەبەردەم گۆڕانکاری‌دایە • ساڵی ١٩٥٧ ئەم وولاتە تازە پێگەیشتوە سەرایی پەرەپێدانی پیشەسازی تەقیبوو کە پێشکەوتنی لایەنی مادی ژیانی بە دەمەوەیە • جا لەبەر ئەوەی ئەم گۆڕانە بنجی‌یەی کۆمەڵ پەل بۆ ناو کوردانیش داوێ کە کەمینەیەکی سیاسی شاخاوین هەڵبەت لەو ساڵانەی دادێ ئەم ناوچەیەش دەکەوێتە ناو قالبی گۆڕانو داڕژانەوە •

بۆیە وا چاکە سەرنجێ لە نموونەی شارستانێتی ئافرەتی کورد بدەین کە ئەگەر حوکمی مەرگیشی نەدرابێ ، حوکمی گۆڕانێکی بنەڕەتی دراوە •

(٣٢) ب : گرانێت ١٩٠٩ ، ٢٨٢ ود . : «ئافرەتی تورکیا ، بە پێی مافی ڕەوای خۆیانەوە ... ئێستا (١٩٠٩) هەموو مافێکی کەسێتی‌و یاسایی‌و موڵکایەتی‌یان هەیە کە ئەگەر پایەی کۆمەلایەتی‌یان بە گشتی لە ئافرەتی ئەوروپی بەرزتر نەبێ ، وەکو ئەوان هەر دەبێ » .

جۆره‌كانی پۆشی	ده‌ره‌به‌گایه‌تی دێ		جوتیاری دێ		خوێنده‌واری شار		نه‌خوێنده‌واری شار	
	بێ مێرد	به‌مێرد	بێ مێرد	به‌مێرد	بێ مێرد	به‌مێرد	بێ مێرد	به‌مێرد
ده‌سماڵ		X		X		X		X
سه‌رپۆش	X	X	X	X	X	X	X	X
تارای زه‌رده‌ی بووكێنی		?		X				?
تارای ئه‌وروپی سپی بووكێنی						X		
پێچه‌ی ڕه‌ش	(X)	(X)	(X)	(X)	X	X	X	X

دابه‌ش بوونی جۆره‌كانی پۆشی به‌سه‌ر هه‌ر چوار مه‌لبه‌نددا .

ئەو بارو دۆخەی ساڵی ۱۹۵۷ لە ئارادا بوو بە پێی پەیوەندیی بە دروستبوونەوەو داڕژانەوەی لەمەودوای هەڵدەسەنگێنرێ • هەروەکو لە سەرەتاوە باسمان کرد ، بەلای منەوە ، تەرجومانەکەم وەکو ئافرەتێکی خوێندەواری کورد نموونەیەکی زۆر (پێشکەوتوو) بوو • کە ووشەی پێشکەوتووم خستە ناو کەوانە ئەمەم بە ئەنقەس بوو •

وەك دەستوور وەریبگری تەماشا دەکەی شارستانێتی لە هی ئێمە کۆنتر هەیە هەر چەندە کە دەرفەتی ڕۆژاوای ئێمەیشی بۆ هەڵنەکەوتوە بەڵام ڕەنگە لە ڕوویەکیترەوە نیشانەی قوناغێکی زۆر پێشکەوتووی شارستانێتی بێو ئەو گۆڕانەی زادەی باری ئابووری بێ نەك پێشکەوتنی ڕاستی لەوانەیە نیشانەی دواکەوتن بێ • هەر لە یەکەم سەرنجەوە دیارە کە جۆری ژیانی ئافرەتی ڕۆژاوا سوودێکی ڕاستەوخۆی لە شارستانێتی بێگانە وەرگرتوە ؛ بۆیە جێی سەرسامییە کە لە هەندێ شوێندا دژی لادانی پێچەو نەهێشتنی گۆشەگیریو شتیوا دەوەستن • وا چاکە لێرەدا چەند نموونەیەکی کەم بێنینەوە •

★ ★ ★

لە ناوچەی ئیسلامەتی یۆگۆسلاڤیاو بۆسنیاو هێرزێگۆڤینا ، ساڵی ۱۹۵۲ تیتۆ پێچەی پێچایەوە • ساڵی ۱۹۳۸ لە مۆستارو ساراجێڤۆ دیم ئافرەت عەبایان لەبەر بوو • دوای دوو ساڵ کە چوومەوە ئەو ناوە پێیان گوتم هەر ئافرەتێ عەباو پێچەی ڕەش لەبەر بکا سێ مانگ دەگیرێ • ئەگەر ئەم بڕیارەی ڕزگاری ئافرەتان ئەو هەڕەشەیەی گرتنی لەگەڵ نەبووبایە ، زەحمەت بوو ئافرەت وا بە گەرموگوڕی سەربەستی وەربگرن •

★ ★ ★

لە ئێراندا ، ڕەزا شا لە کانوونی دووەمی ۱۹۳٦ بە سێ حەفتە عەباو

پێچەی لەناوبرد(٣٣) • هەر حەفتەی لایەکی شار هەبوو ئافرەت دەیانتوانی بە عەباو پێچەوە بگەڕێن • لە هەمان کاتدا ، مۆدیلی چاکەتی ئەوروپی یان خستە پێشانگاکانی شارەوە بۆ ئەوەی ئافرەتی شار لە باتی عەبا نموونەی لەسەر بگرنەوە • قوماشیان هەرزان کرد بۆ ئەوەی تەگەرە لەبەردەم لابردنی ئەم بەرگە ئیسلامی یە تەخت بکەن • ئافرەتەکانی ماڵی شا خۆیان پێشەوای ئەم هەڵمەتە بوونو پێش هەموو کەس عەباو پێچەیان فڕێدا • لەگەڵ ئەمەشدا ، ژنە ئەندازیارێکی دانیمارکی کە لە دروستکردنی ڕێگای ئاسن لەگەڵ لامپاکسدا بوو ، بۆی باس کردم گوتی لە سەرەتاوە ، لە تاران ئەو ئافرەتانەی ئیشیان لە کنمان دەکرد داوایان دەکرد بە ئۆتۆمۆبیل بیانهێنینو بیانبەینەوە ماڵ تا بێ عەباو پێچە بە جادەدا نەڕۆن • ساڵی ١٩٣١ ئایدن(٣٤) لەبارەی زروفی ئێرانیانەوە نووسیویە ، دەڵێ : «•••ئافرەت وەکو ڕەمزی ڕێزو بایەخ بە پێچە ڕازی بوونو لە هەمووی زیاتر باری ئابووری بوو ئافرەتی ناچار کرد پێچە فڕێ بداو بکەوتە سەر ئیش •» لێفی(٣٥) دوای بیست ساڵ زانیاری یەکەی نوێ کردۆتەوە ، دەڵێ : « ڕەزا شا دەستووری فڕێ دانی پێچەی لە وولاتی ئێران بەجێ هێنا ••• لەوەتی ئەو مردوە ، ئەو ماڵانەی لێ دەرچێ کە قالبی ئەوروپی یان گرتوە ، کۆتەکە لە ماڵەکانی تر سەری هەڵداوەتەوە •••» •

★ ★ ★

لە تورکیادا ، کەمال ئەتاتورك ساڵی ١٩٢٥ پێچەی لەناو برد • لێرەدا گۆڕانی ژیانی ئافرەت شان بە شانی ئەو هێرشە دەڕۆیشت کە کرابوە سەر ڕەگەزە عارەبی یەکانی ناو شارستانێتی تورکی • ئەو خەلافەتەی ساڵی ١٥٤٧

---

(٣٣) ب : کریستنسن ١٩٣٧ ، ٣٣ .
(٣٤) ئایدن ١٩٣١ ، ٥٣٠ .
(٣٥) لیفی ١٩٥٧ ، ١٠٩ .

(م — ٢٦)

لە دەست عارەبەکانی میسرەوە کەوتە دەست عوسمانلی‌یان ، لە (٣)ی مارتی ١٩٢٤ ، واتە دوو ساڵ پاش لادانی سولتانی تورکی ، سەری تێچوو • ساڵی ١٩٢٨ ئیسلام وەکو ئایینێکی ڕەسمی نەما ، دین‌و دەوڵەت لێك دابڕان ، لە باتی دەستووری ئایین یاسایەکیان دانا کە لە یاسای ڕۆمانی‌و سویسری وەرگیرابوو ، قورعان کرایە تورکی ، پیتی لاتینی جێگای پیتی عارەبی گرتەوە • بەربەرەکانی کردنی شتی عارەبی‌و کز کردنی ئیسلامەتی ، وەك یاسایەکی ژیان ، ڕێی بۆ ئافرەتی تورکیا خۆش کرد تا بەرەو ڕۆژاوا بچێ • بێجگە لەمەش (٣٠) ساڵ پێشتر دەنگێ لەناو ئافرەتان بەرز بووەوە هانی دەدان بۆ ئەوەی شارستانێتی سەد ساڵەیان بگۆڕن • لە نێوان (١٨٨٠ ــ ١٨٨٩) فاتمە ئەلیجەی کچی جەودەت پاشا کە ئەندامی پارتی لاوی تورك بوو ، کتێبێکی بە ناوی (ژنە موسلمان) بڵاو کردەوە ، داوای کردبوو کە ئافرەت لە چوارچێوەی دەستووری ئیسلامەتی خوێندەواری‌یەکی باشترو پیشکەوتنێکی گیانی‌ی مەزنتر وەدەست بێنێ (٣٦) • بەڵام هەتا لە تورکیاش‌دا ئەو گۆڕانەی میری بەسەر ئافرەتانی‌دا سەپاند بێ ملپێچی نەبوو •

ڕیگارد (٣٧) ساڵی ١٩٣٠ نووسیویە ، دەڵێ : « قەدەغە کردنی پێچە لەناو خەڵکی ناوچەکانی سەر بە تورکیا بە پێچەوانەی مەبەستی خۆی کەوتەوە کە بۆ ئەوە بوو ئافرەت لە جاران سەربەستتر بن • ئێستاش زۆر تورکیایی هەن حەز ناکەن ژنیان بێ پێچە بچێتە جادەو لێ ناگەڕێن لە ماڵەوە دەربچێ » • لێکدانەوەیەکی‌تریش بۆ سوودی میری دەکا لە فڕێ دانی عەباو پێچە کە سوودەکە هیچی بەسەر گۆڕینی باری ئافرەتەوە نی‌یە • نووسیویە ، دەڵێ (٣٨) : «وەکو بیانوویەك بۆ قەدەغە کردنی (لە خۆدانی عەباو پێچە) ، ئەوانەی داوای گۆڕانەکە دەکەن دەڵێن گوایە تاوانباری

(٣٦) ب : یۆستروپ ١٩١٤ ، ١٦٢ ــ ١٩٢٣ ، ٦٨ ود •
(٣٧) ڕیگارد ١٩٣٥ ، ١٦ •
(٣٨) ڕیگارد ١٩٣٥ ، ١٦ •

ئاژاوەچی زۆر بە ئاسانی دەتوانن خۆیان لە ژێر (فراجە)ی شۆڕو بێ‌قۆڵو (کەرشەف)ی ڕەش‌و (یاشمەك)ی تەنك بشارنەوە کە ڕونەو تەنیا لە ژوورەوەڕا شتی تێدا دیارە • بێ‌گومان بەمەوە خۆیان باش پێ دەشاردرێتەوە • هیچ گومانیشی تێدا نی‌یە کە زۆر خەفیەو تاوانبار خۆیـان لە ژێر ئـەم بەرگەی ئافرەتان دەنێن کە هەموو ئادگارو ڕوخسارێك لوول دەداو دەیشارێتەوە» • ڕیگارد [٣٩] پێ دادەگرێ کە : « ••• ئەوەی هەندێ کەس بـە ڕزگاری ئافرەتی تورکی دادەنێن هەندێ تورکیایی بە جۆرە لادانێـکی دەزانن لـە ڕەوشتی پارێزگاری ئاسایی • تورکیایی کە حەز دەکەن لە ماڵەوە چاوەدێری توند بخەنە سەر ئافرەتەکانیان ئەمە نیشانەی خاکی‌یەو متمانەی زۆر پـێ ناکرێ بگرە پیاو بە ڕژدی‌یەوە حەز دەکا بەو پەڕی سووکی ژنـەکەی لـە حەرەمسەرای ماڵەوە بەند بکا » •

ئەگەر بتەوێ ئاگاداری باری حەرەمسەرای تورکان بی لە پێش هاتنی ئەتاتورك ، ئەوا ناچاری پەنا بەریتە بەر ئافرەتان خۆیانەوە • شەریفەیـەکی عارەب کە میسباح حەیدەرە بەو ناوەی کە خوشکی شەریفی مەککەیـەو لەگەڵ دایکێکی ئینگلیزی بە میوانی سولتانی تورکیا لە کۆشکێکی بەشی ئاسیای بسفۆر ژیاوە ، وەسفێکی بارو دۆخی ژیانی ئافرەتـان دەکا پێـش شەڕی یەکەم‌و لە ژێر دەسەڵاتی سولتانی • لە بیرەوەری خۆی‌دا (کە ساڵی ١٩٤٨ بڵاوبۆتەوە) بۆچوونی ژنێ پێشان دەدا بەرامبەر بە ژیانی چینی بەرزی کۆمەڵی تورکی ــ عارەبی • میسباح حەیدەر [٤٠] کە لەبارەی «••• ئـەم خێزانە زۆر پارێزگارو ئاگادارو پیرۆزانە•••» دەدوێ بـاری سـەرەتای گۆڕانی ژیانی ئافرەتی ڕۆژهەڵاتی لە تورکیا بۆ نموونەو سەرمەشقی ڕۆژاوایی دەباتەوە • نوسیویە ، دەڵێ : «کە ڕیزی دێریـن‌و ڕەوشـت‌و پەروەردەی

---

(٣٩) ڕیـگارد ١٩٣٥ ، ١٧ •
(٤٠) حەیدەر ١٩٤٨ ، ١٦٧ •

جاران وا خێرا لەناو چوو ، هەموو دەسـکەوتی ئافرەتان بریتی بوو لـەو سەربەستی‌یە بەگومانەی کە هەر کاتێ‌و بۆ هەر کوێ بیانەوێ بتوانن بچن‌و چاوەدێری توندی جارانیان بە سەرەوە نەبێ » • زۆر بە توندیش ئەو وەسفە ڕەت دەکاتەوە کە بە ووتارو کتێب بڵاو بۆتەوەو وەکو لەسـەرەوە دیـارە وێنەیەکی ڕاستەقینەی ئافرەتی موسلمان لە تورکیا پێشان دەدا • «••• ئەو هەموو ساڵەی میسـباح لە تورکیا ژیا قـەت نەیدی ڕێ بدەن کابرایەکی ئەوڕوپی بێتە ناو حەرەمسەرای ئیمپراتۆری یان بچێتە ناو هیچ ماڵە گەورەو خانەدانێك • خانمی خانەدانی ڕۆژهەڵاتی عادەتیان نەبوو بێگانە بەخێر بێنن • ئەگەر بە ڕێکەوت ژنی سەفیرێ یـان بەڕێوەبـەری قونسلێ ڕێی هـاتنە حەرەمسەرای بدرایە ئەوە شتێکی گەورە بوو و ئەو ماوەیە هیچ ئافرەتێکی ماڵەوە شتی وای نەدەکرد پەیوەنـدی لـەگەڵ میوانـەکان بگاتـە پـلەی دۆستینی‌یەکی تۆخ • جا گەڕیدەی ڕەشیدو ڕۆژنامەگەری دونیادیتە هەر ئەوەندەیان پێ‌دەکرێ کە سەرنج‌و بیروڕا لە ئافرەتی ڕۆژهەڵاتی‌ی مەرتەبـە نۆو هەندێ کەسی ساختەو ئافرەتی پڕوپاگاندە ، کۆ بکەنەوە » (٤١) •

★ ★ ★

لە کوردستانی عێراقدا هەستم کرد ژن‌و پیاو زۆر مگێزیان لە گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی ئەو کاتە بوو • ئەو گەنجانەی (٤٢) لە زانـکۆی بـیرۆت خوێندبوویان یان لە ئەوڕوپاو ئەمەریکا دەورەیان دی بوو کە دەهاتنە سـەر نموونەی دوارۆژ باسی (ئافرەتی خوێندەوار)و (یەکژنی)یان دەکرد دیـار بوو نەیاندەویست دوارۆژ مافی (فرەژنی) پێڕەو بکەن کە قورئان بڕیـاری بۆ داوەو خەڵکی لای خۆیشمان زۆر بەخیلی پێ‌دەبەن • ئەوەی لە بـارەی شوێنی ماڵەوەی پیاو بە تایبەتی لە مەڵبەندی نەخوێندەواری شـار هەستم

(٤١) حەیدەر ١٩٤٨ ، ١٦٧ .
(٤٢) ب : کۆنوای ١٩٢٧ ، ٣٣٨ .
— وودسمۆل ١٩٣٦ ، ١١٦ .

پێ‌کرد ئەوە بوو پیاو هەر خوا خوای بوو تووشی ئەبێ بە تووشی بەرەی یەکگرتووی ئافرەتانەوە • بەرەی ئافرەتان بریتی بوو لە ژن (کە بە زۆری ئافرەتەکانی ماڵەوە هەڵی دەبژێرن)و خوشك‌و کچی بەربەخت کە سەراپای ژیانی بۆ ڕێك دەخەن • پیاو خەریك بوون بە (ژنی خوێندەوار) تۆڵەی ئەو پەیوەندی‌یە ویژدانی‌و کۆمەڵایەتی‌یە بکەنەوە کە ئەو کاتە بە ڕۆژ لای پیاوەکانی‌دی بۆی دەگەڕان • ئەمەش دەمانباتەوە بۆ لێکۆڵینەوەی شوێنی ئافرەتی کورد یان موسلمان‌و چۆنیەتی ژن‌هێنان کە لە ماڵەوە ڕێکی دەخەن• هەروەکو باسمان کرد ئافرەتەکانی ماڵەوە واتە دایك یان باوەژن‌و خوشك هاوسەری دواڕۆژ بۆ کوڕەکەیان دەدۆزنەوەو قسەی لێ‌دەکەن‌و پاشان مەسەلەکە دەخەنە بەردەم باوك‌و ئەویش بڕیاری لەسەر دەدا • لەبەر ئەوەی زۆر جار بووك‌و زاوا تا شەوی پەردە چاویان بە یەك ناکەوێ ، لە ئەوروپاوە وای بۆ دەچن کە زەحمەت شتی وا سەر بگرێ بێن کچێکی بەربەخت بدەنە کوڕێکی نەناسیاو • هەر چۆن بێ ، مەسەلەکە بۆ کوڕەکەش هەر وایە • گرانڤیست (٤٣) ئەمەی باس کردوە ، دەڵێ : «لەبارەی ئەوەوە کە کچ سەربەستی شووکردنی نی‌یە ، تا ڕادەیەکی زۆر دەرهەق کوڕیش هەر وایە»•

برای شێخ تەیفووری تۆپزاوە کە بەتەمابوو بچێ لە ئەوروپا بخوێنێ لێ‌ی‌پرسیم داخۆ ڕاستە پیاو دەتوانێ لە جادە ملی هەر ئافرەتێك بگرێ‌و داوای لێ بکا مێردی پێ بکا • بەم جۆرە لە هەڵبژاردنی هاوسەر گەیشتبوو لە ئەوروپا ، قەت بیری بۆ بناغەی ویژدانی‌ی ژن‌و مێردایەتی نەدەچوو •

★ ★ ★

بەم جۆرە ئافرەتەکانی ماڵەوە بووك هەڵدەبژێرن کە پاشان دێ لەگەڵ ئەواندا دەژی‌و ئیشیان لەگەڵدا دەکا ، چونکە بووك‌و زاوا بە زۆری هەر لە ماڵی باوکی زاوا دەژین • ژن شانازی بە تەخت زۆری‌یەوە دەکات‌و ئەمەش

---

(٤٣) گرانڤیست ١٩٣١ ، ٥٨ •

کەم‌و زۆر بە پێی گۆزەران‌و باری کۆمەڵایەتی دەگۆڕێ• زۆر جار وا دەبێ بووك ئەو ئافرەتانە دەناسێ کە دواڕۆژ دەبنە هاوڕێ‌و هاوکاری • بووك پێش گوازرانەوە ، لە ماڵی خۆیان لە کاروباری ناوماڵ ڕاهاتووە • وای چۆتە مێشکەوە کە گرنگترین بەخت‌و ئیوچەوانی لەوەدایە منداڵی ببێ • ئەو چەند ساڵەی لە ماڵی خۆیان ژیاوەو گەورە بوە لەناو ئافرەتان هەموو شتێکی لەبارەی ئەرکی دایکێتی دیوەو بیستوە • تێ‌ڕانادیترێ لە بارەی ئاستی گیانی‌و ئەقڵی‌یەوە ببێ بە ئاوقووفی مێردی •

مەسەلەی تێکەڵ‌بوونی چەند خێزانێك ، کە خێزانی باوك‌و خێزانی منداڵەکانی پێکەوە لە ماڵێك‌دا دەژین ، وای کردوە کە ژیانی ژن‌و مێردایەتی ئەوان لە هی ئێمە جودا بێ • هەتا لە مەڵبەندی ذەرەبەگایەتیش ، بە ڕۆژ ، مێرد ڕابواردنی کەمە لەگەڵ ئافرەتان چونکە ئەو دابڕانەی لە بەینی ژیانی ژن‌و پیاودا هەیە پاڵی پێوە دەنێ بە دوای کۆمەڵی پیاوان‌دا بگەڕێ • ژنیش بەش بە حاڵی خۆی دەخزێتە ناو کۆمەڵی ئافرەتان • کچی عازەب کە مێرد دەکا ، جگە لە ڕەوشتی تایبەتی خۆیەوە ، بە نوێنەری سەراپای ئەو خێزانە دادەندرێ کە تازە لەگەلی تێکەڵ بووین ؛ چونکە کچە لە دونیاو کەشی تایبەتی ماڵی خۆیانەوە هاتوە • کچە هەموو هیوای هەر ئەوەندە بوە کە مێرد بکاو ئارەزووی سروشتی‌ی منداڵ‌بوونی بە جێ بێنێ • لەبەر ئەوەی لە خێزان‌و بنەماڵە بەرزو خانەدانەکان کچ‌و کوڕ پێش ئەوەی ببنە هاوسەر چاویان بە یەك ناکەوێ دیارە هیچ بناغەیەکی ویژدانی نی‌یە یەکێتی‌یەکەی لەسەر دابمەزرێنن بەڵام ئەمەش مانای وا نی‌یە کە ئەم دوو هاوسەرە پاشان پەیوەندی‌یەکی بەرزو پتەویان لە نێو پەیدا نابێ‌و هەر بە ساردی‌و نەومێدی دەبەنە سەر بەتایبەتی کە جۆری ژیانیان وایە ژن‌و مێرد بە ڕۆژ لێك دادەبڕێن• بەم جۆرە ئافرەت داوای وای لە پێشە کە دەتوانێ جێ بە جێی بکات‌و پێشتر نرخی دەزانێ‌و ئەگەر سۆزو خۆشەویستی‌یەکی قووڵیش لە بەینی خۆی‌و

هاوسەرەکەی پەیدا ببێ دەها باشتر • ئەو ژنەی تازە دێتە ناو ماڵ لە چاو ژنەکانی‌دی شتێکی ووردو بچکۆلانەیەو هیچی تر • مێرد لە دەرەوە چاوی بە هیچ ئافرەتێ ناکەوێ بگرە ژنە برادەرەکانیشی نابینێ ، لە ماڵەوە تەنیا ئەوانە دەبینێ کە پێی ناشێن بۆیە ژنە ترسی ئەوەی نی‌یە کە مێردەکەی لە شوێنی خۆیەوە یان لە ناو کۆمەڵ تووشی ئافرەتێ ببێ‌و حەزی لێ‌بکاو بیهێنێ‌و ژیانی ژن‌و مێردایەتی‌یان تێك بچێ ، بەڵکو ترسی ئەوەی هەیە کە بیانووی بێ سەرو گوێی پێ‌بگرن • ئەگەر ژن‌و مێرد پێکەوە هەڵنەکەن بۆیان هەیە دەست لێك بەر بدەن • ئەگەر بێت‌و ژنە بەیچەڵ بێ یان کوڕی نەبێ لەوانەیە کابرا ژنی بەسەر بێنێ • جا بۆی هەیە ئەو ماڵەی ژنیان لێ دەخوازێ داوای لێ‌بکەن پێشتر ژنی خۆی تەلاق بدا ئینجا ژنی دەدەنێ چونکە کچی خۆیان سەر بە هەوێ نادەن • هەر بۆیەشە ماڵی بووك پێشەکی ژیانی کچەکەیان بەوە مسۆگەر دەکەن کە مارەیی زۆر دادەنێن بۆ کاتی تەلاق‌دان •

★ ★ ★

لەلایەکی‌تریشەوە ، پیاو هەرچی هەی بێ دەی‌داو لەوانەیە خزمەکانیشی باروبووی بکەن بۆ ئەوەی ژنێکی بە دڵی خۆی نا ، بەڵکو بە دڵی ژنە خزمەکانی ، بێنێ • پاش گواستنەوەی ژنەکە ئەگەر کابرا ڕای لێ‌نەبوو و دڵی لەسەر ڕەش بوو یەکەم جار دەبێ ئەو پارە زۆرەیە بدا کە بۆ مارەیی داندراوە ، دوەم جار ئۆبالی فەشەل بوونەوەکە دەخاتە ملی ئەو ئافرەتانەی ژنەکەیان بۆ دۆزیبوەوە • ئەگەر پیاو گوزەران‌و باری ئابووری لەبار بێ قورعان ڕێی داوە هەتا چوار ژن بێنێ‌و ژنی چوارەمی وەکو بلیتی بەخت‌و تیرچەوان وایە •

هەر لەو کاتەوە کە پیاو لە باری ڕەبەنی‌دا دەکەوێتە باری خاوەن ژن‌وماڵی‌بەوە تا بۆی ڕێك بکەوێ هەر خۆی سەرەك خێزانە • لەبەر ئەوەی لە کاتی مارەکردنی ژن‌دا پیاو نەخت‌و مارەیی دەدا نەك هەر هەقی خۆیەتی

بگره واجبه لەسەری که له کاتی دەست لێك بەردان‌دا منداڵەکانی بۆ خۆی گل‌بداتەوه[٤٤] • بەڵام ئەوەش هەیه منـدالی ووردیله تا دەگەنه تەمەنێکی تایبەتی‌یەوه لای دایکیان دەبن‌و پاشان دەگەڕێنەوه مالی باوکیان• بەم جۆره کابرا که ژنێکی‌تر دێنێ ناتوانێ منداڵەکانی بەرەللا بکا ، ئەم ژنه نوێ‌یه (یان ئەم ژنه نوێ‌یانه) دەبێ منداڵەکانی بـۆ بەخێو بکا بەمەوەش منداڵەکان بێ جێ‌وڕێ نامێننەوەو ژیانیان مسۆگەر دەبێ ، هەڵبەت شتی وا لـه ڕۆژاوادا نی‌یه • بەم جۆره ، ڕەگەزی سەرەکی‌و بەردەوامی ماڵەوه باوك‌و منداڵەکانه کەچی دایك له باری گۆڕان‌دایه • ئەم بارەش هەل‌ومەرجێکی هاوبەش بـۆ باوك‌و منداڵ‌و دایك دەڕەخسێنێ که تەواو لەگەڵ شارستانێتی ئێمه جیایه •

قورعان ڕێی داوه پیاو تا چوار ژن بێنێ • پیاو کـه ژنێکی هـەبێ ژنێکی‌تر بێنێ‌و ئەم ژنەی دووەم بێته ناو ماڵەوه دەبێته هەراو گیروگرفتی بەینی هەوێیان پەیدا دەبێ • لەلایەکی تریشەوه ، ئەگەر کابرایەك منداڵی گەنج‌و هەرزەکاری هەبێ‌و ژن بێنێ ژنەکەی تەختێ تەنگ‌و چەلەمەی بۆ پەیدا دەبێ• ئەوەش هەیه که کابرایەك ژنی خۆی تەلاق‌دابێ‌و منداڵی گەوره بین‌و نەتوانێ ژنیان بۆ بێنێ‌و به ڕێیان بکاو هەر لەناو ماڵەوه بن ، ئەم منداڵانه دەتوانن بینه لای دایکیان‌و داوا له باوکیان بکەن که بیهێنێتەوه • بۆ نموونه ، دایکی تەرجومانەکەم کاتی خۆی تـەلاق درابوو ، چووبووەوه ماڵی باوکی‌و سی منداڵی ٦ ، ٧ ، ٨ ساڵی له پاش بەجێ مابوو • که ئەم منداڵانه گەورەو قڕاسه بوون لەسەر باوکیان کرد که دایکیان بێنێتەوەو باوك ناچار بوو به قسەیان بکا • لەگەڵ پەرەسەندنی یەکژنی‌و تەلاق‌دان که پیاو نەك تەنیا ژنی له دەست دەچێ بەڵکو ماڵ‌و منداڵیشی کاوڵ دەبێ ، لێرەبـه دواوه دیاردەیەك لـه کوردستان‌و ناوچەکانی‌تری ئیسلامەتی سەر هەڵ‌دەدا که پێشتر لـه ئارادا نەبوو ؛ ئەویش ئەوەیه که کوێرانه لاسای شارستانێتی ئێمه دەکەنەوەو لـه

(٤٤) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٨٦ .

ئەنجامدا (دایکی تەنیا) لە کۆمەڵدا پەیدا دەبێ • کە لەلایەکەوە دایکێکی تەنیاو تەڵاقدراوە ، لە لایەکی تریشەوە ناچارە بێوەژن کۆشی بکاو خۆی بژێنێ : بێوەژنی تەنیا •

★ ★ ★

هەر چەندە لە زۆر لاوە ڕون بۆتەوە[٤٥] کە بەکار هێنانی عەباو پێچە نیشانەی داکشانی شوێنی کۆمەڵایەتی‌ی ئافرەتە بەڵام لە بنەڕەتەوە بەلای عارەبانەوەو بەلای محەمەدیش شتێکی بێگانە بوو • یەکەم جار موسلمانەکان ئەو کاتە بەکاریان هێنا کە عارەب لەگەڵ گریك‌و هێلین‌و بێزنتی‌یەکان تێکەڵ بوون • ئەوەش هەیە کە خۆداپۆشین پشتیوانی ئایینی هەیەو قوڕعان لە سوورەتی (٢٤) ؛ ئایەتی (٣١)دا باسی کردوە ، بۆیە لەخۆدانی عەباو پێچە دیاردەیەکی دینی‌و دنیایی‌یە • شەریعەتی ئیسلام زۆر لە یاسای ڕۆمانی قوولتر دەڕوا • دەستووری قورعان‌و یاسای فقه هەموو شتێکی بە دوورو درێژی لەبارەی ژیان‌و بوونەوە تێدایەو وەکو ڕێبەرێکی کردەنی‌و نموونەو سەرمەشقی ڕەفتاری ژیان وایە[٤٦] •

کوردەکانی عێراق ، لە هەر چوار مەڵبەندی ئافرەتان ، زۆر بە توندی‌و بەو پەڕی ڕێزو بایەخەوە دەستیان بەم کۆت‌و گۆشەگیری‌یەوە گرتوە •

بە شێوەیەکی گشتی ، لە وولاتە ئیسلامی‌یەکاندا کە گۆشەگیری ئافرەتی تێدا باوە ، ئافرەتی موسلمان بە ڕۆژ دەخزێنە لابالێکی تایبەتی

---

(٤٥) ب : جوینبۆل ١٩١٠ ، ١٦٣ ود .
— ب : لەبارەی ئێرانەوە ئایدن ١٩٣١ ، ٥٢١ .
(٤٦) ب : ئەندرسن ١٩٥٠ ، ١٧٣ .
— کالڤێرلی ١٩٣٩ ، ٢٨١ ، ٢٨٨ .
— گۆتیێر ١٩٤٩ ، ١٨ .
— گیب ١٩٥٥ ، ١٧ : «یاسای ئیسلامی ... لە یاسای ڕۆمانی قوولتر دەڕوا ... » .

ماڵەوە • هەر بۆیەش پیاو لە هیچ ماڵێك تێکەڵی ئافرەتان نابێ‌و نایانبینێ • لە لادێی کوردەواری ، بێجگە لە دیوەخانەی ئاغا تەنیا ژووری میوانان بۆ پیاوان لەسەر پشتە • لە شارا ، پیاو (بێ ئەوەی سەرنج لە حەوشە بدا) یەکسەر دەچێتە ژووری میوانان‌و دەکشێتەوەو دەڕوا • ناوجەرگەی ماڵ مەحرەمە • پیاو نابێ ئافرەتەکانی سەراپەردەی ماڵەوە ببینێ • لەو کاتەی کە کوڕ دەگاتە تەمەنێکی تایبەتی‌یەوە کت‌و پڕ دیوارێك لە بەینی ئەو کوڕەو دونیای ئافرەتان (هەڵبەت بێجگە لە ئافرەتی ماڵی خۆیان) بەرز دەبێتەوە • دەرگای لەسەر دادەخەن‌و دەکەوێتە ناو دونیای پیاوان‌و سەر جادەو کۆڵانان•

ئەو بانق‌و پۆستەو دایەرانەی سەرم لێ‌دان وەکو ئۆردوو تاریك‌و ناخۆش بوون • کورسی سێکوانی جاران‌و قەنەفەی چایخانان دونیایەکی بێ ئافرەت بوو، لەوێ پیاو خۆبەخۆیی ڕایاندەبوارد• بەلای منەوە ، ئەوەندەی ئافرەت‌و منداڵ لە ناو نیوەی کۆمەڵەکەیان سەرکەوتوو بوون پیاو لە ناو دونیای پیاواندا هێندە سەرکەوتوو نەبوون • هەر چۆن بێ ، ئافرەت هێمنی‌و دڵنیایی‌یەکی زیندووترو دۆستانەتریان لە ناوەخۆ پێك‌هێنابوو تا ئەوەی دونیای پیاوان‌و دونیای ڕۆژاوای لای خۆمان •

ئافرەت دەیتوانی لە ژێر پێچەوە لە ماڵ دەربچێ‌و بەناو دونیای پیاواندا بسووڕێتەوە • لە دەرەوەی ماڵەوە، دونیای ئافرەتان هێندە لە دونیای پیاوان دانەدەبڕا ئەوەندەی کە دنیای پیاوان لە هی ئافرەتان دادەبڕا • وایە ئافرەت کە دەچوونە جادە پێچەیان دەپۆشی بەلام لە بن ئەو پێچەیە شتیان دەدی • زۆر جار ئافرەت لە بازاڕو بانق‌و پۆستە لەگەڵ پیاوان دەدوان‌و شتیان مامڵەت دەکرد • ئافرەتێ کە بە پێچەوە پیاوێك دەدوێنێ لەبن پێچەوە کابرا دەبینێ بەڵام کابرا لە پێچەی ڕەش بەولاوە هیچی لێ دیار نی‌یە •

لە بارەی ئەو شتانەی کە لە ژیانی ئافرەتی کوردا لەگەڵ دەستووری ئیسلامی‌دا دەگونجێ ، لەبەر ئەوەی ئافرەت زۆر بە ئارەزووی دڵ‌و زۆر بە

توندی هەر پێنج کۆڵەگەی ئیسلامی گرتوە ، هەر گۆڕانێکی لە ژیـانیدا بێتە کایەوە سەر لەبەری ئەو شتانەو لایەنی ئاینیشی دەگرێتەوە • سەیر نییە کە گۆڕانی ژیانی ئافرەتی تورکیا شان بە شانی ئەو توورەییە سەری هەڵدا کە دژی هەموو شـتێکی عارەبیو بگرە دینیش تەقیبووەوە • ئـەو ئافرەتە خوێندەوارانەی لەگەڵیان ژیام شتاق نوێژیان نەدەکرد • ئەو ئافرەتانە لـە دەرەوەی ماڵەوە ئیشیان دەکرد مامۆستایەتیو سستەری نەخۆشخانەو ماڵان بوون ، ئەمەش بوو بە هۆی لادانێك لە باری گشتی ئاینی ئیسلامی چونکە بەجێهێنانی ئەرکی ڕۆژانەی ئاینی کاتو شوێنو ووردبوونەوەیەکی دەوێ لەگەڵ ژیانی ڕۆژانەدا ڕێك ناکەوێ • تەرجومانەکەم کە نموونەی ئافرەتی خوێندەواری کورد بوو ، ئەو کاتە پێویسـتی ڕۆژانـەی ئاینی بەجێ نەدەگەیاند • ئەو هەقەی وەرنەدەگرت کە بۆ نوێژکردن واز لە ئیش بێنێ ، هەربۆیەش سەرفرازی ژیانی ڕۆژانەی نەختێ دادەشکێ چونکە ئەگەر نوێژ بکا بەری بە ئاژاوەو هەراو هۆریاوە نامێنێ • ئەگەر ئافرەت بکەوێتە نـاو ڕژێمی بەزمو ئاژاوەی دەرەوەی ماڵەوە ، ئاین پشت گوێ دەخاتو (ئەو دڵو مێشك هێمنیەی بە ئاینەوە بەندە) لە دەستی دەچێ •

جیاوازی نێوان ئەو بناغەی ڕزگاری ئافرەتی ئەوڕوپی لێ پەیدا بوو لەگەڵ ئـەوەی کە ئێستا لە نـاوچەکانی ئیسلامەتیدا هەیـە

ئەگەر هەڵومەرجی ڕۆژاوا لەگەڵ هەڵومەرجی ناوچەکانی ئیسلامەتی بەراورد بکەین ئەم جیاوازییانەی خوارەوەمان بۆ دەردەکەوێ •

لە سەدەی ڕابردوودا ، کە بزووتنەوەی ڕزگاری ئافرەتان لە کۆمەڵی ڕۆژاوادا پەیدا بوو ، دونیای ئافرەتان ــ لە تەمەنێکی تایبەتیەوە ــ بوو بە

دوو بەش : دونیای ژنی بە مێردو دونیای خاتوونی یەکتەنێ • بە پێی ئـەو ڕاستەقینەی کە لە کۆمەڵێکی وەکو کۆمەڵی کوردو کۆمەڵە ئیسلامیەکانی‌تر هەموو ئافرەتێك دەرفەتی ژیانی ئاسایی هەیە ــ واتە کە مێرد بکاو منداڵی ببێ ــ دەبینی لە وولاتە محەمەدیەکان ئافرەت نابێ بە خڵتـەو تاقمێـکی لاپرەسەنگی کۆمەڵ وەکو ئەو ئافرەتانەی کە بوون بە هـۆی پەیـدابوونی بزووتنەوەی ڕزگاری ئافرەتان لە ڕۆژاوا • تا ئەمڕۆش ، لە کۆمەڵی ڕۆژاوادا، یەکەم شت کە لە بارەی ئافرەتەوە بیلێین ــ بێجگە لەو پایەیەی دەشێ خۆی بە دەستی هێنابێ ــ ئەوەیە داخۆ شووی کردوە یان نەء ؟ لە ڕۆژاوادا بـە پێچەوانەی کوردستان ، پێشان‌و ئێستاش لە ڕووی پیشەو بەهرەوە ئافرەت قازانجی زۆر لە پیاو پتر بوو کە مـێرد بکاو بچێتـە نـاو دونیـای ژن‌و مێردایەتی‌یەوە • هەروەکو لە زۆر جێگا باس‌کراوە (٤٧) مـێرد نـەکردنی ئافرەت لە وولاتی ئیسلامەتی‌دا شتێکە نابێ‌و ناکرێ‌و کورد حەزی لێ‌ناکەن• پیاو هەموو توانای خۆی لەوە خەرج دەکا کە بایی نـەختی بووك پـارە پاشەکەفت بـکا •

★ ★ ★

گراڤیست کە باسی میسر دەکا پێ لەسەر ئەو جیاوازی‌یەی نەخـتی بووك دادەگرێ کە لە دونیای دەرەوەو لە ناوەوە هەیە ، دەڵێ : ڕاستی‌یەکەی پەیوەندی‌یەکی زۆر نزیك هەیە لـە بەینی نەختی بووك‌و ئەو نرخ‌و ڕێزەی لە بووك دەندرێ • ژنە جوتیاری میسر پێی شەرم‌و سووکایەتی‌یە نەختی نەبێ یان زۆر کەم بێ لە هەمان‌کات‌دا مێردی خۆی بە چاوێکی کەم تەماشای دەکاو ڕای گشتیش بـە شتێکی کەم‌و بێ‌نرخی دادەنێ جا بۆیە داوای

(٤٧) گۆتییر ١٩٤٩ ، ٤٦ : «ڕەبەنی گوناحە ...» .
ــ گیب ١٩٥٥ ، ١٠٦ : «تەقوای ڕاستەقینەی قورعانی ڕەبـەنی ڕەت دەکاتـەوە » .
ــ لێن ١٩٤٤ ، ١٦٠ : «...خراپەو ناوبەدیشە...» .

نەختێکی زۆر دەکەن تا پایەی ژنەکە بەرز بکەنەوەو ڕێزو حورمەتی مسۆگەر بکەنو وا بکەن بە باشی لەگەڵی بجوولێنەوە • ئەوروپی بە چاوێکیترەوە تەماشای ئەم مەسەلەیە دەکەنو دەڵێن ئافرەتی ڕۆژهەڵات پایەی ئەوەندە نزمە دێتە کڕین • هەڵبەت ئەو گەلانەی نەختیان لا عادەتە لەو هەستەی ڕۆژاواییان ناگەن • وا تێدەگەن کە ئافرەت بە شایەنی نەختەکە نازانن • لێرەدا دوو بیروباوەڕی تەواو جیا بەگژ یەکدا دەچنو هەموو جارێکیش ئەوەی باوی هەیە ئەو دەیباتەوە • لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە حوکمی خەڵک تا چ ڕادەیەك لە خوو و ڕەوشتەوە هەڵقوڵاوە کە بە پێوانەیەکی مسۆگەری هەڵسەنگاندن دانادرێ » (٤٨) •

★ ★ ★

ئەو بارەی ئافرەتی موسلمانی هەموو لایەکی تێدایەو ئەوەی ، چ زوو چ درەنگ ، ئافرەتی کوردیش دەگرێتەوە ئەوەیە کە ئافرەت شوێنە مسۆگەرو بەرزەکەی خۆی نامێنێ • وایان لێ دەوێ خۆی لە ئیشی پیاوان نەگەیەنێو پیاو تەنیا بەم شێوەیە دەتوانێ بگا بە بارێکی خاوەن ژنیی زۆر بەرزو بەنرخی کۆمەڵایەتی ، ئافرەتیش بەرامبەر بەمە نەختێ لەو یەکسانیی‌یەی دەست دەکەوێ کە ئێمە لە ڕۆژاوا هەمانە • ئافرەت بەرامبەر بەو پایە کۆمەڵایەتی‌یە بەرزەی پشت بە جیاوازی ژنو پیاو دەبەستێ ، نەختێ یەکسانی دەست دەکەوێو دەرفەتی دەبێ لە هەموو بوارێکی ژیانەوە ململانە لەگەڵ پیاو بکاو لە هەمان کاتیشدا نرخی هەوڵی ئافرەت لەو دونیایەی ئێستا بۆی ماوەتەوە کەم دەبێتەوە •

کە وڵات لە بارەی پیشەسازی‌یەوە پێش دەکەوێ ، هەروەکو لە وڵاتەکانیتریش وا بووە ، بەشێکی زۆری چالاکی ماڵەوەی ئافرەتان بە

(٤٨) گرانفیست ١٩٣١ ، ١٣٢ •

هەموو ئەنجامێکی چاكو خراپەوە دەبێ بە شتێکی بازرگانی ، ئەو نموونە مکووم‌و تەکووزەی ئایین چەسپاندوویەتی هەرەس دێنێ ، چش با خۆیشی حەزی لێ نەبێ •

لەبارەی تەڵاق‌دان‌و یەکژنی‌یەوە ، ئەو ماڵە خۆشەی تا ئێستا پڕ زاق‌و زوقی منداڵان بوو هەمووی لێك هەڵدەوەشێتەوە • ئافرەتی تەنیاو ئافرەتی تەڵاق‌دراو دەبن بە نیشانەیەکی باری کۆمەڵایەتی‌و تێکەڵ بنچینەی کۆمەڵ دەبن هەروەکو ئێستا شارستانێتی خۆمان خەریکە وای لێ‌دێ‌و ژمارەی (ئافرەتی تەنیا) گەیشتۆتە ڕادەیەکی وا نە پشت گوێ دەخرێ‌و نە دەشاردرێتەوە • پیرو بە ساڵاچوو جێگایان لە ماڵەوە نامێنێ‌و ماڵیش پارێزگاری کچی پێ ناکرێ • شتێکی زۆر مەنتیقی‌یە بە توندی داوای کچێنی لە کچ بکەن بەڵام بەو مەرجەی ماڵ هەبێ کچەکەی تێدا بژی‌و لە گیروگرفتی ژیان بیپارێزێ دایك‌و باوکی — نەك خۆی — بە مێردی بدەن • پیرو بە ساڵاچوو ئەرك‌و مافی ئەوەیان نی‌یە ڕێ‌و شوێنی ژن‌هێنان‌و مێردکردن بۆ گەنجان دابنێن ، خۆیان بە تەنێ ، بێ دەردی سەری دەمێننەوە بەم جۆرە هەڵبژاردنی وێژدانیانەی هاوسەر دەبێ بە شتێکی گشتی • کە گەنجەکان وورده وورده جڵەوی چارەنووسی خۆیان گرتە دەست ئاگایان لە پیرەکان نامێنێ‌و دەبێ میری بەخێویان بکات •

کە دەڵێین لە ناوچەکانی ئیسلامەتی‌دا ئافرەت ئەو کاتە (ڕزگار دەبێ) کە پێچەو هەرچی وەکو پێچە وایە نەمێنێ‌و لەناو بچێ ، ناتوانین ئەم گۆڕانەی لێرە لە ئارادایە لەگەڵ ئەو گۆڕانە بەراورد بکەین کە لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا بەسەر ئافرەتی ڕۆژاوادا هات کە ڕزگاری بوو•ڕاستە،جۆری ژیانی ئافرەتی موسلمان خەریکە بە جۆرێکی وا دادەڕژێتەوە کە وەکو ژیانی ئێمەی لێ بێ بەڵام ئەم نموونەیەی ئێستا وا گۆڕانی بەسەردا دێ وەکو ئەو

نموونەیەی ڕۆژاوا نی‌یە کە ئەو وەختەی شوێنی ئافرەت بەرەو گـۆڕان‌و پێش‌کەوتن دەچوو ، لە ئارادا بوو •

★ ★ ★

لەم قسانەی سەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێ بۆچی ئەو کاتەی لە وولاتە ئیسلامی‌یەکان‌دا میری بڕیار دەدا ئافرەت ڕزگاری ببێ‌و پێچە هەڵبگیرێ ، گیروگرفت پەیدا دەبێ•ئاشکرایە کە پیاو سوود لەم گۆڕانە وەردەگرێ بەڵام لەو گیروگرفتانەی سەریان هەڵداوە دیارە کە ژنە موسلمان زۆر سـوودو مافی‌تری لە دەست دەچێ • کەواتە بۆی هەیە ئەم لێکۆڵینەوەیەی ژیانـی ئافرەتی کورد بۆمان ڕون بکاتەوە کە ئافرەتی کورد ئەمڕۆ ـ یان بلێین ساڵی ١٩٥٧ ـ لەبەر دەرگای گۆڕانکاری دایە ، بەڵام هێشتا ئەگەر نیشـانەی نموونەیەکی تایبەتی ژیاری ئیسلامی نەبێ بەلانی کەمەوە نیشـانەی ئـەو مۆرکەیە کە بە ناوچە ئیسلامی‌یەکانی ترەوە دیارە •

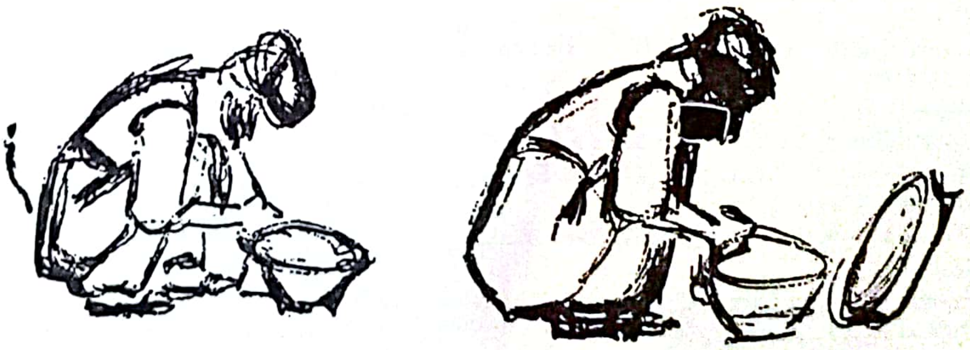

سەرچاوەکانی تێکستی کتێبەکە

BIBLIOGRAPHY

Abbrevation:
JRCAS: Journal of the (Royal) Central Asian Society. London.

ABRAMZON, S. M.
1949 Roždenie i detstvo kirgizskogo rebenka. Sbornik muzeja antropologii i etnografii. T. XII. Akademija Nauk, SSSR. Institut etnografii im. N. N. Miklucho-Maklaja. Moskva.

ADRIANI, N. en KRUYT, ALB. C.
1951a De Bare'e sprekende Toradjas van Midden-Celebes (De Oost-Toradjas). Tweede Deel. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde. Nieuwe Reeks. Deel LV. Amsterdam.
1951b De Bare'e sprekende Toradjas van Midden Celebes (De Oost-Toradjas). Deel Platen. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde. Nieuwe Reeks, Deel LVI, No. 2. Amsterdam.

AIDIN, E. N.
1931 Recent Changes in the Outlook of Women in the Near and Middle East. JRCAS, XVIII, 4. London.

ALI, MAULVI MUHAMMAD
1920 The Holy Qur-Án; containing the Arabic text with English translation and commentary. 2. ed. Punjab.

ALLMANN, L.
1881 Der Koran. Aus dem Arabischen wortgetreu neu übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen versehen. 8. Aufl. Leipzig.

ANDERSEN, POUL
1949 Væv og Vævild. Festskrift til H. P. Hansen. København.

ANDERSON, J. N. D.
1950 The Problem of Divorce in the Shari'a Law of Islam. Measures of Reform in Modern Egypt. JRCAS, XXXVII, 2. London.
1959 Islamic Law in the Modern World. New York.

ANHOLM, M.
1895 I Gogs og Magogs Land. Skildringar och Studier från en Resa i Kaukasien. Stockholm.

ANONYMCUS
1957 Introduction to Islam. Publications of Centre Culturel Islamique, Paris, No. I. Paris.

ARISTOVA, T. F.
1958 Očerk kul'tury i byta kurdskich krest'jan irana. Peredneaziatskij etnografičeskij sbornik, I. Akademija Nauk SSSR. Trudy instituta etnografii im. N. N. Miklucho-Maklaja. Novaja serija. T. XXXIX. Moskva.

BARNES, IRENE H.
1899 Behind the Pardah. The Story of C.E.Z.M.S. Work in India. 4. ed. London.

BARTH, FREDRIK
1953 Principles of Social Organization in Southern Kurdistan. Universitetets Etnografiske Museum, Bulletin No. 7. Oslo.
1954 Father's Brother's Daughter Marriage in Kurdistan. Southwestern Journal of Anthropology, Vol. 10, number 2. Albuquerque.

BATTUTA, IBN
1854 Voyages d'Ibn Batoutah. Traduction par C. Defrémery et B. R. Sanguinetti, II, Collection d'ouvrages orientaux publiée par la Société Asiatique. Paris.

BERLINER, RUDOLF u. BORCHARDT, PAUL
1922 Silberschmiedearbeiten aus Kurdistan. Berlin.

BHUSHAN, JAMILA BRIJ
s.a. Indian Jewellery, Ornaments and Decorative Designs. Bombay.

BIRKET-SMITH, KAJ
1948 Kulturens Veje. København.

BISHOP, Mrs. (ISABELLA L. BIRD)
1891 Journeys in Persia and Kurdistan. Including a summer in the upper Karun Region and a visit to the nestorian Rayahs. I–II. London.

BLACKMAN, WINIFRED S.
1927 The Fellāhīn of Upper Egypt. Their religious, social, and industrial life to-day with special reference to survivals from ancient times. London.

BLEIBTREU, J.
1894 Persien. Das Land der Sonne und des Löwen. Aus den Papieren eines Reisenden. Freiburg im Bresgau.

BOUCHEMAN, ALBERT DE
1934 Matériel de la vie bédouine, recueilli dans le desert de Syrie. Tribu des arabes Sba'a. Documents d'Études Orientales de l'Institut Français de Damas. T. III.

BOUSQUET, G.-H.
1953 La morale de l'Islam et son éthique sexuelle. Bibliothèque de la Faculté de Droit d'Alger, XX. Paris.

BROCKELMANN, CARL
1947 History of the Islamic Peoples, with a review of events, 1939–1947, by Moshe Perlmann. Translated from German by Joel Carmichael and M.P. (1939), 3. ed. New York.

BUHL, FR.
1914 Muhammedanismen som Verdensreligion. Religionshistoriske Smaaskrifter, anden Række, V. København
1924 Muhammeds religiøse Forkyndelse efter Qurânen. København
BÜHLER-OPPENHEIM, KRISTIN u. ALFRED
1948 Die Textiliensammlung Fritz Iklé-Huber im Museum für Völkerkunde und Schweizerischen Museum für Volkskunde, Basel. Grundlagen zur Systematik der gesamten textilen Techniken. Denkschriften der Schweizerischen Naturforschenden Gesellschaft, Bd. LXXVIII, Abh. 2. Zürich.
BURTON, H. M.
1944 The Kurds. JRCAS, XXXI, 1. London.
BUSCHAN, GEORG
1923 Illustrierte Völkerkunde. Bd. II, Erster Teil. Stuttgart.
CALVERLEY, EDWIN E.
1939 The Fundamental Structure of Islām. JRCAS, XXVI, 2. London.
CHANTRE, ERNEST
1887 Recherches anthropologiques dans le Caucase. T. 4. Populations actuelles. Paris.
CHARDIN: IV
1711 Voyages de Mr le chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient (I–X). Tome quatrième, contenant une Description générale de la Perse. Amsterdam.
CHRISTENSEN, ARTHUR
1937 Kulturskitser fra Iran. København.
CHRISTENSEN, JENS
1959 Islam, Muhammedanisme og Muhammedanermission. 2. udg. besørget af Alfred Nielsen. København.
CHRISTOFF, HELLMUT
1935 Kurden und Armenier. Eine Untersuchung über die Abhängigkeit ihrer Lebensformen und Charakterentwicklung von der Landschaft. Hamburg.
CONWAY, AGNES
1927 Education in Iraq. JRCAS, XIV, 4. London.
COON, CARLETON S.
1952 Caravan: The Story of the Middle East. London.
COOPER, ELIZABETH
1915 The Harim and the Purdah. Studies of Oriental Women. London.
DALMAN, GUSTAF
1937 Arbeit und Sitte in Palästina. Bd. V, Webstoff, Spinnen, Weben, Kleidung. Schriften des Deutschen Palästina-Instituts, herausg. v. G. D.; 8. Bd. Gütersloh.
DAVIDSON, NIGEL
1932 Iraq: The New State. JRCAS, XIX, 2. London.
DICKSON, BERTRAM
1910 Journeys in Kurdistan. Geographical Journal, XXXV, 4. London.
DICKSON, H. R. P.
The Arab of the Desert. A Glimse into Badawin Life in Kuwait and Sau'di Arabia. 2. ed. London.
DIMAND, M. S.
1947 A Handbook of Muhammadan Art. New York.
DONALDSON, BESS ALLEN
1938 The wild Rue. A Study of Muhammadan Magic and Folklore in Iran. London.
DOWSON, V. H.
1946 'Iraq in 1946. JRCAS, XXXIII, 3–4. London.
DOZY, R. P. A.
1845 Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes. Amsterdam.
DRAGSTED, A.
1933 De ædle Stene og deres Mystik. København.
DRAGSTED, OVE
1953 Guld og ædle Stene. København.
EDELBERG, LENNART
1952 Afghanistan som område for fremtidige etnografiske undersøgelser. Erfaringer fra 3. Danske Centralasiatiske Ekspedition. Naturens Verden, XXXVI. København.
EDMONDS, C. J.
1922 Luristan: Pish-i-kuh and Bala Gariveh. Geographical Journal, LIX, 5–6. London.
1925 A Kurdish Newspaper: "Rozh-i-Kurdistan" JRCAS, XII, 1. London.
1935 A Kurdish Lampoonist: Shaikh Riza Talabani JRCAS, XXII, 1. London.
1936 Major Soane at Halabja: An Echo. JRCAS, XXIII, 4. London.
1937 A Bibliography of Southern Kurdish 1920–1936. JRCAS, XXIV, 3. London.
1945 A Bibliography of Southern Kurdish 1937–1949. JRCAS, XXXII, 2. London.
1957 Kurds, Turks, and Arabs. Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919–1925. London.
1958 The Place of the Kurds in the Middle Eastern Scene. JRCAS, XLV, 2. Society.
ELPHINSTON, W. G.
1948 Kurds and the Kurdish Question. JRCAS, XXXV, 1. London.
1952 In Memoriam the Emir Jeladet Aali Bedr Khan. The Passing of a Kurdish Prince. JRCAS, XXXIX, 1. London.
EVANS-PRITCHARD, E. E.
1931 Bride-Price. An Alternative Term for "Bride-Price". MAN, XXXI, No. 42.
FEILBERG, C. G.
1931 Et Hovedværk om Ploven og nogle dertil knyttede Betragtninger. Geografisk Tidskrift, 34. Bd København.

1936 Foreløbig Beretning om en rejse for Nationalmuseet til Iran 1935. Geografisk Tidsskrift, 39. Bd. København.

1941 Contributions to the History of some Oriental Bazaar Crafts. Ethnographical Studies. Nationalmuseets Skrifter. Etnografisk Række, I. København.

1944 La Tente Noire. Nationalmuseets Skrifter. Etnografisk Række, II. København.

1952 Les Papis. Tribu persane de nomades montagnards du sud-ouest de l'Iran. Nationalmuseets Skrifter. Etnografisk Række, IV. København.

FERDINAND, KLAUS

1959. Preliminary Notes on Hazāra Culture (The Danish Scientific Mission to Afghanistan 1953–1955). Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. 37, no. 5. København.

FIELD, HENRY

1932 Threshing Sledges in Kurdistan. MAN, XXXII, No. 75. London.

1939 Contributions to the Anthropology of Iran. Field Museum of National History. Anthropological Series, Vol. 29, Number 1–2. Publication 458–459. Chicago.

1949 The Anthropology of Iraq. Part I, No. 2. The Lower Euphrates-Tigris Region. Field Museum of Natural History, Vol. 30, Part I, Number 2. Publication 631. Chicago.

1952 The Anthropology of Iraq. Part II, No. 2: Kurdistan; Part II, No. 3: Conclusions. Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University. Vol. XLVI, No. 2–3. Cambridge, Massachusetts.

FOWLER, GEORGE

1841 Three Years in Persia; with Travelling Adventures in Koordistan I–II. London.

FRASER, J. BAILLIE

1840 Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc. I–II. London.

GARNETT, LUCY M. J.

1891 The Women of Turkey and their Folk-Lore by L.M.J.G. with Concluding Chapters on the Origins of Matriarchy by John S. Stuart-Glennie. The Jewish and Moslem Women. Folk-Lore Researches, II. London.

1909 The Turkish People. Their Social Life, Religious Beliefs and Institutions and Domestic Life. London.

GAUTIER, E.-F.

1949 Mœurs et Coutumes des Musulmans. Collection d'études, de documents et de témoignages pour servir a l'histoire de notre temps. Paris.

GIBB, H. A. R.

1934 Social Reactions in the Muslim World. JRCAS, XXI, 4. London.

1955 Mohammedanism. An Historical Survey. A Mentor Book. New York.

GLOB, P. V.

1951 Ard og Plov i Nordens Oldtid. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Bd. 1. Århus. Ard and Plough in Prehistoric Scandinavia. Jutland Archeological Society Publications, Vol. 1. Århus University Press.

GOWAN, C. H.

1938 Northern Iraq. JRCAS, XXV, 2. London.

GRANQVIST, HILMA

1931 Marriage Conditions in a Palestinian Village. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum, III. 8. Helsingfors.

1935 Marriage Conditions in a Palestinian Village, II. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum, VI. 8. Helsingfors.

1939 Arabiskt familjeliv: Vi och vår värld. Stockholm.

1947 Birth and Childhood among the Arabs. Studies in a Muhammadan village in Palestine. Helsingfors.

GRUBAUER, ALBERT

1913 Unter Kopfjägern in Central-Celebes. Ethnologische Streifzüge in Südost- und Central-Celebes. Leipzig.

HAIDAR, MUSBAH

1948 Arabesque. 3d ed. London.

HAMILTON, A. M.

1947 Road through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq. 5. ed. London.

HANGI, ANTON

1907 Die Moslim's in Bosnien-Hercegovina. Ihre Lebensweise, Sitten und Gebräuche. Autorisierte Übersetzung von Herman Tausk. Sarajevo.

HANSEN, HENNY HARALD

1950 Mongol Costumes. Nationalmuseets Skrifter. Etnografisk Række, III. København.

HAY, W. R.

1921 Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918–1920. London.

HOSE, CHARLES

1926 Natural Man, a Record from Borneo with a Preface by G. Elliot Smith. London.

HOURANI, A. H.

1947 Minorities in the Arab World. Oxford University Press. London.

INNES, R. A.

1957 Costumes of Upper Burma and the Shan States. Halifax Museums.

JOLY, GERTRUDE

1951 The Women of Lebanon. JRCAS, XXXVIII, 2–3. London.

JOUIN, JEANNE

1934 Le costume féminin dans l'Islam syro-palestinien. Revue des Études Islamiques, T. VIII, 4. Paris.

NERRETER, DAVID
1703 D.N.s: Neu eröffnete Mahometanische Moschea/ worinn nach Anleitung der VI Abtheilung von unterschiedlichen Gottes-Diensten der Welt/ Alexander Rossens/(erstlich) Der Mahometanischen Religion Anfang/ Ausbreitung/ Secten/ Regierungen/ mancherley Gebräuche/ und vermuthlicher Untergang/ (fürs andre) Der völlige Alkoran. Nach der besten Edition Ludovici Maracci, verteutscht/ und kürzlich widerlegt wird. Nürnberg.

NIEBUHR, CARSTEN
1772 Beschreibung von Arabien. Aus eigenen Beobachtungen und im Lande selbst gesammleten Nachrichten abgefasset von C. N. Kopenhagen.
1778 C. N.'s Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Zweyter Band. Kopenhagen.

NIEUWENHUIS, A. W.
1904 Quer durch Borneo. Ergebnisse seiner Reisen in den Jahren 1894, 1896–97 und 1898–1900. Erster Teil. Leyden.

NIKITINE, BASILE
1922 La vie domestique kurde. Revue d'Etnographie et des Traditions populaires, T. III, No. 9–12. Paris.
1956 Les Kurdes. Étude sociologique et historique. Préface de M. Louis Massignon. Paris.

OLUFSEN, O.
1911 The Emir of Bokhara and his Country. Journeys and Studies in Bokhara, with a Chapter on my Voyage on the Amu Darya to Khiva. København.

PEDERSEN, JOHS.
1928 Islams Kultur. København.
1948 Islam og dens Forhistorie. Illustreret Religionshistorie under Redaktion af J. P. København.

PENZER, N. M.
1936 The Ḥarêm. An Account of the Institution as it existed in the Palace of the Turkish Sultans with a History of the Grand Seraglio from its Foundation to the Present Time. London.

PESCEREVA, E. M.
1957 Igruški i detskie igry u tadžikov i uzbekov. (Po materialam 1924–1935 G.G.). Sbornik museja antropologii i etnografii. T. XVII. Akademija Nauk SSSR. Institut etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja. Moskva.

PHILIPS, C. H.
1951 Handbook of Oriental History; by members of the Department of Oriental History, School of Oriental and African Studies, University of London. Ed. by C.H.Ph. London.

PICKTHALL, MOHAMMED MARMADUKE
1953 The Meaning of the Glorious Koran. A Mentor Book. New York.

PLOSS, H.
1902 Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, herausg. v. Max Bartels, II. 7. Aufl. Leipzig.
1911 Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, herausg. v. B. Reuz, I. 3. Aufl. Leipzig.

POKROWSKI, E.
1889 Matériaux pour servir à l'étude de l'éducation physique chez les différents peuples de l'empire russe. Revue d'Ethnographie publiée par le dr. Hamy. T. VII. Paris.

RAMBOUT, L.
1947 Les Kurdes et le droit. Rencontres 24 (Peuples et civilisations). Paris.

RASSAM, A. HORMUZD
1931 The Non-Arab Minorities in Iraq. JRCAS, XVIII, 4. London.

REICH, S.
s.a. Études sur les villages araméens de l'Anti-Liban. Documents d'Études Orientales publiées par l'Institut Français de Damas. T. VII. Le Caire.

RICHARDSON, JOHN
1891 Arctic Searching Expedition: A Journal of a Boat-Voyage through Rupert's Land and the Arctic Sea, in Search of the Discovery Ships under Command of Sir John Franklin. With an Appendix on the Physical Geography of North America, I. London.

RONDOT, PIERRE
1937 Les tribus montagnardes de l'Asie antérieure. Quelques aspects sociaux des populations kurdes et assyriennes. Extrait du Bulletin d'Études Orientales de l'Institut Français de Damas. T.VI. Le Caire.

ROTH, H. LING
1918 Studies in Primitive Looms. Bankfield Museum Notes. Second Series, No. 8–9, 10–11. Halifax.

RUSJAJKINA, S. P.
1959 Naradnaja odežda tadžikov garmskoj oblasti tadžikskoj SSR. Sredneaziatskij etnografičeskij sbornik, II. Akademija Nauk SSSR. Trudy instuta etnografii im. Maklucho-Maklaja. Novaja serija. T. XLVII.

RYGAARD, O. A.
1935 Mellem Kurder og Tyrker. En dansk Ingeniørs Oplevelser i Lilleasien. København.

SAXTORPH, M.
1788 Om Børnevogterens Nytte og Forbedring. Nye Samling af det Kongelige Danske Videnskabers Selskabs Skrivter. Tredie Deel. København.

SCHOUBOE, C. F.
1912 Nutidens Mesopotamien. Geografisk Tidsskrift, XXI (1911–12), København.

SEASI
1926 Reflections on the Mosul Problem. JRCAS. XIII, 1. London.

JUYNBOLL, TH. W.

1910 Handbuch des Islāmischen Gesetzes. Nach der Lehre der Schāfi'itischen Schule. Leiden-Leipzig, 1908–1910.

KABERRY, PHYLLIS M.

1939 Aboriginal Woman, sacred and profane. A study of the aboriginal woman of Australia. London.

KISSLING, HANS JOACHIM

1954 The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire. Studies in Islamic Cultural History. Comparative Studies of Cultures and Civilizations, No. 2. The American Anthropologist, Vol. 56, No. 2, Part 2. Memoir No. 76.

KRAFFT, HUGUES

1902 A travers le Turkestan russe. Paris.

KROEBER, A. L.

1925 Handbook of the Indians of California. Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology, Bull. 78. Washington.

KROHN, ELSE

s.a. Vorislamisches in einigen Vorderasiatischen Sekten und Derwischorden. Ethnologische Studien, Bd. I, Heft 4. Altona-Rissen.

LANE, E. W.

1944 The Manners and Customs of the Modern Egyptians. Everyman's Library, No. 315. London.

LEACH, E. R.

1940 Social and Economic Organisation of the Rowanduz Kurds. Monographs on Social Anthropology, No. 3. The London School of Economics and Political Science. London.

LEATHERDALE, D.

1948 The Material Background of Life in Northern Iraq. JRCAS, XXXV, 1. London.

LE COQ, A. V.

1916 Volkskundliches aus Ost-Turkistan. Mit einem Beitrag von O. v. Falke: Filztteppiche aus Kutchā. Königlich Preussische Turfan-Expedition. Berlin.

LEES, G. M.

1928 Two Years in South Kurdistan. JRCAS, XV, 3. London.

LESER, POUL

1928 Westöstliche Landwirtschaft. Kulturbeziehungen zwischen Europa, dem Vorderen Orient und dem Fernen Osten, aufgezeigt an landwirtschaftlichen Geräten und Arbeitsvorgängen. Festschrift, Publication d'Hommage offerte au P.W. Schmidt. Herausg. W. Koppers. Wien.

LEVINA M. G. and POTAPOVA, L.

1956 Narody Sibiri. Etnografičeskie očerki. Pod redakciej M. G. L. i L. P. Akademija Nauk SSSR. Institut etnografii im. N. N. Miklucho-Maklaja. Moskva.

LEVY, REUBEN

1957 The Social Structure of Islam (being the second edition of The Sociology of Islam). Cambridge.

LHOTE, HENRI

1947 Comment campent les Touaregs. Collection "Les peuples campeurs". Paris.

LINDFIELD-SOANE, Mrs. (Mrs. MALCOLM-ELLIS)

1935 A recent Journey in Kurdistan, JRCAS, XXII, 2. London.

LING ROTH (see ROTH)

LISICIAN, S. D.

1955 Očerki etnografii dorevoljucionnoj armenii. Kavkazskij etnografičeskij sbornik, I. Akademija Nauk SSSR. Trudy instituta etnografii im. N. N. Miklucho-Maklaja. Novaja serija. T. XXVI. Moskva.

LLOYD, H. J.

1926 The Geography of the Mosul Boundary. Geographical Journal, LXVIII, 2. London.

LONGRIGG, STEPHEN HEMSLEY and STOAKES, FRANK

1958 Iraq. Nations of the Modern World. London.

LORENZ, W.

1932 Über O-förmige Beine und runden Rücken bei den Krimtataren. Zeitschrift für Ethnologie, 63. Jahrg. (1931) Heft 1/4. Berlin.

MACKENZIE, D. N.

1957 A Bibliography of Southern Kurdish, 1945–1955. JRCAS, XLIV, 1. London.

MAIN, E. B.

1933 'Iraq: A Note. JRCAS, XX, 3. London.

MARGOLIOUTH, D. S.

1911 Mohammedanism. Home University Library of Modern Knowledge.

1930 Ideas and Ideals of Modern Islam. JRCAS, XVII, 1. London.

MASON, OTIS T

1887 Cradles of the American Aborigines. Smithsonian Report, U.S.A. National Museum, II. Washington.

MASSÉ, HENRI

1938 Croyances et coutumes persanes, II. Les littératures populaires de toutes les nations, nouvelle série, IV. Paris.

MAULVI MUHAMMAD ALI (see ALI, MAULVI MUHAMMED).

MAUNSELL, F. R.

1894 Kurdistan. Geographical Journal, III, 2. London.

MINORSKI, V.

1927 Enzyklopaedie des Islām, II. Leipzig.

MUMFORD, PHILIP

1933 Kurds, Assyrians, and Iraq. JRCAS, XX, 1. London.

MUSIL, ALOIS

1928 The Manners and Customs of the Rwala Bedouins. American Geographical Society. Oriental Explorations and Studies, No. 6. New York.

Bibliography

SINCLAIR, A. T.

1908 Tattooing – Oriental and Gypsy. American Anthropologist. New Series. Vol. 10. No. 3. Wisconsin.

SMEATON, WINIFRED

1937 Tattooing among the Arabs of Iraq. American Anthropologist. New Series. Vol. 39. No. 1. Wisconsin.

SNOUCK HURGRONJE, C

1888 Ethnographisches aus Mekka. Internationales Archiv für Ethnographie. Bd. I. Leiden.

1916 Mohammedanism. Lectures on its Origin, its Religious and Political Growth and its Present State. American Lectures on the History of Religions, Series of 1914–1915. New York.

SOANE, E. B.

1913 Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language. Luzac's Oriental Grammar Series. Vol. VI. London.

1919 Elementary Kurmanji Grammar. Baghdad.

1926 To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise; with historical notices of the Kurdish tribes and the Chaldeans of Kurdistan. Second ed. with a memoir of the author by Sir Arnold T. Wilson. London.

STERNER, MAJ

1944 Orientens Mattor och Deras Vård. Stockholm.

VASIL'EVA, G. N.

1954 Turkmeny-nokhurli. Sredneaziatskij etnografičetskij sbornik, I. Akademija Nauk SSSR. Trudy instituta etnografii im. Maklucho-Maklaja. Novaja serija. T. XXI. Moskva.

VIL'ČEVSKIJ, O. L.

1958 Mukrinskie kurdy. Etnografičeskij očerk. Peredneaziatskij etnografičeskij sbornik, I. Akademija Nauk SSSR. Trudy instituta etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja. Novaja serija. T. XXXIX. Moskva.

VIRCHOW, HANS

1924 Die armenische Wiege. Zeitschrift f. Ethnologie. 56. Jahrg. Heft 1/4. Berlin.

VORONINA, V. L.

1959 Material'y po narodnoj architekture kaškadar'inskoj oblasti uzbekskoj SSR. Sredneaziatskij etnografičeskij sbornik, II. Akademija Nauk SSSR. Trudy instituta etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja, Novaja serija. T. XLVII. Moskva.

WARIS AMEER ALI, SYED

1954 Muslim Brotherhoods. JRCAS, XLI, 2. London.

WENSINCK, A. J. u. KRAMERS, J. H.

1941 Handwörterbuch des Islam. Leiden.

WERTH, E.

1939 Türkische und mesopotamische Pflüge in ihrer kulturgeschichtlichen Bedeutung. Zeitschrift f. Ethnologie, 70. Jahrg. (1938). Berlin.

WIGRAM, W. A.

1928 Problems of Northern Iraq, JRCAS, XV, 3. London.

WIGRAM, W. A. and WIGRAM, E. T. A.

1922 The Cradle of Mankind. Life in Eastern Kurdistan. 2. ed. London.

WILKINSON, JOHN

1958 Oxford University Expedition to Iraqi Kurdistan 1956. JRCAS, XLV, 1. London.

WILSON, RALPH PINDER

1957 Islamic Art. London.

WILSON W. C. F.

1937 Northern 'Iraq and its Peoples. JRCAS, XXIV 2. London.

WOODSMALL, RUTH FRANCES

1936 Moslem Women Enter a New World. Publications of the American University of Beirut. Social Science Series; No. 14. London.

1938 Der Aufstieg der Mohammedanischen Frau. Autorisierte Übertragung aus dem Englischen v. Elizabeth Rotten. Erlenbach-Zürich und Leipzig.

ØSTRUP, J.

1894 Skiftende Horizonter. Skildringer og Iagttagelser fra et Ridt gennem Ørkenen og Lille-Asien. København.

1912 Verdens ældste Kulturland. Geografisk Tidsskrift, 21. Bd. København.

1914 Islam. Den Muhammedanske Religion og dens historiske Udvikling i kortfattet Fremstilling. København.

1923 Islam i det nittende Aarhundrede. Asiens Kulturer. Det nittende Aarhundrede skildret af nordiske Videnskabsmænd, redigeret af Aage Friis VII, 1. København.

1931 Det nye Tyrki. København

ZACHAROVA, I. V.

1959 Material'naja kul'tura ujgurov sovetskogo soyuza. Sredneaziatskij etnografičeskij sbornik. II. Akademija Nauk SSSR. Trudy instituta etnografii im. N.N. Miklucho-Maklaja. Novaja serija T. XLVII. Moskva.

فەرهەنگـۆك

ـ ئـ ـ

ئامێژەن : هەوێنی پەنـیر .
ئەخشاڵ : کەرەستەو کەلوپەلی ناوماڵ .
ئەستێرك : هەرزاڵە . ئەو چەند دارەی لێك دەدرێ‌و لـە بنەبـانی ژوورەوە دادەندرێ‌و بە ڕۆژ نوینی لەسەر دادەندرێ .
ئەستووك : ئەستوورك ، ، کولێرە .
ئەستیو : ئاسنێکی سەر پانی دەسك بە ئەڵقەیە ، ئـافرەت هەویری پێ لـە تەشت پاك دەکاتەوە .
ئەشکەڵە : دارێکی پەنجەیەك پان‌و نەختێ درێژە لە کاتی جەلەکردنی وولاّغ بۆ گێرە ، سەری وولاّغەکانی پێ لێك دەبەسترێتەوە .
ئەنگوچك : کلەنگوچك ، فەقیانە ، لەوەندی .

ـ ب ـ

باتیسقە : قوماشێکی سپی وەکو تۆڵە ، خام ، شعادە ، وایە .
بادی : دەفر ، جام ، تاس ، ترار .
باگوردان : بان‌گردێن ، شەولەبان .
باڵەبەژن : جۆرە نووشتەیەکی چوارگۆشەیە ژنان بە خۆیانەوە دەکەن .
بالیف : سەرین ، سەنـیر ، بالك .
بانـکە : بەیتوونەی بـان .
بانهەڵبان : کۆشك ، نهۆمی سەرەوەی خانوو ، ئولی .
باوەژێن : باوەشێن ، باوەشینە .
باوەخوند : یەکەم جار هاتنەوەی بووك بۆ ماڵی باوکی پاش حەفتەیەك بەبووك چوونی .
بەربوودی : بووکنی ، ئەوانەی دەچنە دوو بووك .
بەربووك : پێ‌خەسوو ، بزگێلە .
بەردکێش : ساوەڵ ، شتێکە لە دار دروسـتی دەکەن‌و لـە وولاّغی دەکەن‌و بەردی پێ‌دەکێشن .
بەرسقك : هەیوان .

بەرهەڵبێنە : قوماشێکە ئافرەت لە کاتی ئیش‌کردندا بەبەر خۆی هەڵدێنێ ، لە پشتێنەوە بەرەو خوار لای پێشەوەی دەگرێ‌و دەسووڕێتەوە دواوەش .

بەرەم : ژووری ئازووقە .

بەرم : بەلم ، قرشەی نیمچەکوتراو .

بەنداو : ئەو شوێنە کە ئاوی لێ‌دەگرنەوەو بەری دەدەنەوە سەر شینایی .

بەنقادە : پەتێکە وەکو گوریس دەهۆنرێتەوە بەڵام لە گوریس باریکترو کورتترە ، بۆ ئەوەیە قادەی پێ لە شەغرە قایم دەکەن . بۆ وولاغ دابەستانیش بەکاردێ کە نیرو کۆپەلانی پێ لێك قایم دەکەن .

بووکنی : بەربوودی ، ئەوەی دەچێتە دوو بووك .

بن‌بیف : ژێرزەمینێکی بچووکە بە زۆری لە خانووی شارە شاخاوی‌یەکان هەیە ، ئازووقەی تێ‌دا هەڵدەگیرێ .

بۆسە : ئەو زەنگوڵەیە کە بە نێرەوەی دەکەن‌و سەری مژانەی دێتەوە ناو .

ـ پ ـ

پەیچەڵ : ژنێ منداڵی نەبێ ، قسر ، پەرك ، زڕ .

پسمام : ئامۆزا ، کوڕی مام .

پشت‌کۆڵ : ئەو دارەیە کە شەو دەیدەنە بەر دەرگاو دەرگای پێ گارە دەدەن.

پشتیر : تەویلەی وولاغ بەڵام لەگەڵ ژووری ماڵەوە دەبێ‌و بە ناوبڕەیەك لێك جودادەکرێنەوە .

پنـە : فەرشە (ناوچەی هەولێر) ، خوان (ناوچەی‌کۆیە وخۆشناوەتی) .

پۆلوو : پۆلی ، پشکۆ ، پەڕەنگ ، پەنگر .

پەڕەنگ : پۆلوو ، پۆلی ، پشکۆ ، پەنگر .

پەز : مەڕو ماڵات .

پەلاگرك : ماشە ، مەقاش .

پەینکە : ئەو ئاردەی کە ئافرەت لە کاتی نان‌کردن‌و هەویر پان‌کردنەوەدا ناوبەناو بەسەر پنەو هەویرە پان‌کراوەکەیدا دەکا بۆئـەوەی نەنووسـێن بەیەکەوە .

پێمەڕە : دارێکی درێژە دەمێکی ئاسنی تیژی پێوەیەو لای خوارەوەی دارێکی تێ‌گیراوە پێی‌دەگوترێ ئەسپەرە . پێمەڕە بۆ هەڵکەندنی خـۆڵ بەکار دێ‌و ئەسپەرەش بۆ پێ‌داگرتنە سەرە .

ـ ت ـ

تاس : کلاوێکی زیوی قیت‌و سەرتیژە ژنان لەسەری دەنێن .

تریان : سەبەتەیەکی پەل‌و پانە ، بە شـوارِ دەکریٚ‌و بۆ ئەوەیە نانی لەسـەر دادەنێن .
تۆراخ : ماستی پەیتی لە دۆی کولاّو گیراو ، ماستی گرتیەوە .
تەکەنم : نیمدەر ، ڕایەخی بچووك .
تەلیس : فەردە ، گوش ، گونیە .
تەیمان : ئەو شوورەی کە بە دار یان بە قامیش دەکریٚ‌و مەڕی تیٚ‌دەکریٚ .
تێچین : ماست‌و تەرۆزی .
تیٚ‌خرچان : تیٚ‌کەوتن ، فەشەل‌بوونەوە .
تیریٚژ : پارچە پەڕۆیەکی درێژەو لەم لاو لـەو لای کراس دەبردرێتەوە . بە مانای تیشك‌و چۆڕاوگەی خوێنیش هاتوە .
تیرە : سەردەرەی لانك . بە مانای قطریش هاتوە .
تیلەقە : تیلەقەی پشت : بربرەی پشت ، گازەرای پشت .
تیمانج : ئەو پێستەیە کە خۆش دەکریٚ‌و ئەوەندە نـەرم‌و تەنکە دەلیٚ‌ی پەڕە کاغەزە .

— ج —

جوڕنی : شیٚرەی بۆڕی .
جۆنی : دۆل . جۆنی و دەسکەجۆنی : دۆل‌و داردۆل : بەردێکی لووس‌و پانە ناوەندی قوول دەکـەن‌و گەنم‌و برنج‌و شـتی وای تیٚ‌دا دەکوتن . دەشیٚ لە داریش بیٚ .
جەهەندەم : بێجگە لە مانای باوی خۆی ، بەو بەشـەی سەماوەر دەگوتریٚ کە پۆلی ئاگری تیٚ‌دەکەن .

— چ —

چەناغە : گرێشك ، گول : خشلێکی بچکۆلەیە بە پێشەسـەرەی منـدالەوە قایمی دەکەن‌و دێتەوە سەر هەنیەی .
چیـغ : چیت ، ئەو چەبەرەیە کە لە قامیش‌و بە دووتا موو دروستی دەکەن‌و دەورەی ڕەشمالی پیٚ‌دەگرن‌و بۆ زۆر مەبەستی‌تریش بەکاردیٚ .

— خ —

خانیلکە : خانوویەکی بچووکەو بەشێکی کانی کەوتۆتەوە ناو و بۆ خۆشووشتن بەکاردیٚ .
خۆرك : جۆرە زیندەوەرێکی بچووکە لە جل‌و بەرگ‌و شتی وا دەداو دەیفەوتێنیٚ .

خوندی : ئەو کەسەی بۆ بەشداریکردنی زەماوەندی بووکگواستنەوە لە دووی دەگەڕێتەوەو دەچێتە سەر زەماوەند .

- د -

دارسیلە : دیمەك ، ئەو قوتەدارەیە کە لـە وەختی دیوارکردندا دەیخەنە نـاو ڕیزەکانی دیوار .
دارکلاوە :دارێکی دووگوێیە لە نیر دەخرێ. هەر نیرێك چوار دارکلاوەی هەیە.
دارودوو : ئارودوو ، داری قەڵاشکەری و شتی وا بۆ سووتاندن .
دۆدان : ئەو پێستەی دۆی تێدەکرێ .
دۆخێن : بەندەخوێن ، بەنەخوێن .
دۆوك : ئەو دۆیەی لە کاتی قرچاندنەوەی کەرەدا لەسەری پەیدا دەبێ .
دەستشۆرك : لەگەنێکی تایبەتییە دەستی لەناو دەشۆن .
دەستەندوو : دارێکی درێژە لە قونگی هەوجاڕ دەخسترێ .
دەستەمستە : دارێکی پڕبەمستە لە سەری دەستەندوو دەخرێ و جوتیار لـە کاتی جوتکردندا دەستی پێوە دەگرێ .
دەستەوا : ئیش بە ئیش ، یەکێ بۆ یەکێکیتر دەچێتە ئیشێك بەو مەرجـەی ئەویش بۆی بێتەوە هەمان ئیش وەکو ڕۆژەجوت و ڕۆژە دروێنەو قوڕی سەری خانی و شتی وا .
دەرکابێند : بـەندك . داوەبەن یـان داوەمـوە کە زارکی کونـدەو مەشـکەو دۆدان و ... ی پێدەبەستن .
دەزبێنك : ئەو پارچە پەڕۆ پانەیە کە لە کاتی منداڵ لەناو لانکناندا دەکەوێتە سەر دەست و سەر پێ ی ...
دەسرازە : پەتێکی دوو تلك پان دەبێ بە دەزبێنکەوەیەو منداڵەکەی پێ لە لانك شەتەك دەدرێ و دەچێتەوە سەر تیرەی لانك و لەوێ قایم دەکرێ و گولنگێکی پێدا شۆڕ دەبێتەوە سەر سەری منداڵەکە .
دەهۆ : شەلتە . ڕەشکە .
دیمەك : دارسیلە .

- ڕ -

ڕاوەك : تاریە ، ئەو تۆربەی ماستی تێدا خەست دەکرێتەوە .
ڕێچاڵ : بەروبوومەکانی شیر ، وەکو ماست و پەنیرو ژاژی و کەرەو ... تاد .
ڕەوسە : گەنم و جۆی ساف پاش ئەوەی کە شەنەبا دەکرێ و کای لێ جـودا دەکرێتەوە .

ڕیخ : شیاکە .
ڕێژەوپێژە : شووشتنی قاپو هیربار .

ـ ژ ـ

ژەمەن : کەرەی بەری یەکجار مەشکەژەندن .
ژی : تەمەن ، عومر .

ـ س ـ

سابات : کەپری بە هەیوان .
ساپیتە : بنمیچ .
سامۆتە : گوڵنگ .
ساوەڵ : بەردکێش .
ساورمە : داری قەڵاشکەری کە بۆ سووتان دەیهێنن . گزرە .
سخ : توندو پۆل .
سرپات : کە میوەیەك دەگوشیو ئاوکەکەی دەگری ، ئەو پەلكو پارەی دەمێنێتەوەو بێسوودەو فڕێی دەدەن سرپاتە .
سەختیان : کەوڵ ، دۆڵە ، سەردۆڵە .
سەرچیخچوون : بە هەڵەدا چوون . نەپێکان .
سەرکۆڵ : سەرە خڕەکەی ئەستوندە کە دەدرێتە بەر کاریتە .
سواندە : پاسار . سواندووکە = پاساری .
سۆزی : سبەینێ ، بەیانی .
سێپێك : هەر شتێ کە لە سێ دار پێك هاتبێ . بە تایبەتی ئەوەیان کە بۆ مەشکەژەندن بەکاردێ . خۆ ئەوەی بۆ لەسەردان بێ پێی دەگوترێ (سێدارە) .
سیوسیوە : سەری ئەو دارەی دەرگایە کە لەسەر ڕێسمەدا دەسووڕێ .

ـ ش ـ

شەحتۆ : گێل ، نەفام ، کەمئاقڵ ، لێوە ، عولعولی .
شەرت : مەرج ... ئەو ماوەی کە شوان یان گاوان یان سەپان یان ... لای ئاغای دادەمەزرێ ، بە زۆری بۆ شوانیو گاوانی ساڵ دوو شەرتە، شەرتی زستانانو شەرتی هاوینان. بە کرێکەش دەگوترێ شەرت.
شەقرە : قسپ ، نێرە .

شەکرشکێن : تەپشوویەکی بچووکە بۆ شکاندنی شەکری قەند ، کەلەشەکر ، بەکاردێ .
شەوبەکێو : ئەوەیە شوان شەو مەڕەکانی بباتەوە دەشتو لە دەشت بمێنێتەوە ، شەوبەکێو بە تایبەتی بەهاران دەبێ .
شواڕ : شووڕ ، شووڕک .
شووبرا : مێردبرا ، برای مێرد .
شۆرە : ئەو مادەیە کە هێرباری سفری پێ سپی دەکەنەوە .
شوونك : گلارکۆ ، جلشۆر ، کالاکوت .
شوتك : پشتێن .
شمشێرە : ئەو تۆپەی کە بە دەرگاوەیەو دەرگای پێ کلیل دەدرێ .
شێرمەشك : ئەو پێستە خۆشکراوەی شیری تێدەکەن .
شێرە : جۆرێ بەلووعە .

ـ ع ـ

عول : پیسایی حوشتر .

ـ غ ـ

غەنیم : ناحەز ، نەیار .
قادە : دارێکی کەوانەیە ، بە بەنقادەوە لە شەغرە دەخسترێو لەکاتی شەغرە لێناندا قرشەکە ڕادەگرێ .

ـ ق ـ

قسپ : شەقرە ، نێرە .
قراسە : **قراسەبوون :** بالقبوون .
قەمچۆك : پاروو .
قنۆرە : مەلۆتکە ، کۆرپە .
قولفانگە : گرێیەکی بە قولفی وا کە بە ئاسانی بکرێتەوە .
قوڕەپەست : جاری یەکەم کە ئاخەبان سواق دەدەن هەر قوڕی لەسەر ڕوو دەکەنو پانی دەکەنەوە بەلام لووسی ناکەن ، ئەمە قوڕەپەستە .
قەنات : کارێز .
قەنتەرە : دەرگای حەوشەی گەورە . ئەو شوێنەی کن دەرگا کە سەری گیراوە.

— ك —

کلدان : پارووشك ، تۆربەیەکی بچووکە ژنان کلی تیٚ‌دەکەن .
کنج : مەهك ، بیٚ‌نویٚژی ژن ، حیض .
کنك : قشت ، نازدار .
کوراڤ : سیٚل ، ئەو شویٚنەی لەقەد تەلان خۆشی دەکەن‌و برنج‌و شتی وای لیٚ‌دەچیٚنن .
کۆتك : بادی‌یە داری گەورەیە . بۆ ئاوو دۆ خواردنەوە .
کووژەکە : لەپکە ، هاژیلّە .
کوژی : قوژبن ، قولینچك .
کۆماج : ئەو ڕیٚگا تایبەتی‌یەی کە لە گوندی قەدتەلان‌دا بۆ بەسەر کەوتن‌و هاتنەوە خوارەوە دەیبڕن .
کونبەفر : چالەبەفر .
کەردوو : مسەبیا ، هەنگەبیٚل . خاکەنازیٚکی گەورەو دەم پانە ، پەتیٚکی تیٚ‌خراوە بە دوو زەلام ئیشی پیٚ‌دەکەن‌و جۆگەی پیٚ هەلّدەبەستن .

— گ —

گارەدان : پشت‌کۆل دانە بەر دەرگا .
گردلّ : چلی بە گەلاوە .
گرویٚر : گردەلە ، گرۆلە ، گرفۆلە ، پارچە پەڕۆیەکی چوارگۆشەی بچووکە لە ژیٚر هەنگلّی کراس دەبردریٚتەوە .
گزرە : داری قەلاشکەری ساورمە .
گزیری : جۆرە خانوویەکە لەم لاو لەو لا دوو سەرتیلەی هەیە ، کاریتەیەکیان پیٚ ڕادەندریٚ‌و لە هەردوو لانیشتەکانیشەوە شەقرە دیٚنەوە سەر کاریتەکە . بانەکە ناوەندی زەقەو ئەم لاو ئەو لای خوارە .
گەلاویٚژ : گیشەی گەنم . بیٚجگە لە ئەستیٚرەی گەلاویٚژیش .
گولّبینە : کونیٚکە لە تەندوور هەوای پیٚدا دەچیٚتە ژوورەوەو مشکی پیٚ دەردەهیٚنریٚ . کونیٚکە لەلای خوارەوەی پیٚشەوەی کەندوو ، دانی پیٚ‌دەردەهیٚنریٚ .
گلمت : کلۆ . گلمتەشەکر ، گلمتەخۆل ...
گونگ : ئەنگوتك .
گەوڕ : ژووری داکردنی ڕەشەوولاٚغان .
گیشەکەر : تیٚلی‌کیٚش ، مەلۆدار .

- ل -

لۆلەپ : دەستەخورت ، دەسەژەن .
لەیستۆك : بووكەشووشە .
لەواشە : جۆرە نانێکی نەختێ ئەستوورە بە تەندوور دەکرێ .
لەوەندی : فەقیانە ، کلەنگوچك .
لیان : جۆرە پێلاوێکی زۆر پانە لە پەلووکەدارو پێستە دروست دەکرێ‌و پیاو بە پێلاوەوە لە پێی دەکا . زۆر پانە بۆ ڕۆیشتنی سەر بەفرە ، تا پێی لە بەفر نقووم نەبێ . لێرەدا خاتوو هێنی باسی شارستانێتی لیان دەکا ، واتە شارستانێتی ئەو ناوچەو ئەو نەتەوانەی کە لیان بەکار دێنن .
لێوە : گێل ، گەمژە ، هێڕ .

- م -

ماڵخۆ : خانەخوێ ، خاوەن‌ماڵ .
مامان : پەژاچ ، ئەو ئافرەتەی یارمەتی ژن دەدات لە کاتی منداڵبوون‌و ناوکی منداڵەکەی دەبڕێ .
مانگوڕ : کچی عازەب ، بەربەخت ، سەروعوزرشۆر .
مۆڵە : قوڕی هەڵسوینی دیوار .
مەشفەن : تاتەشۆر .
مەغەل : شوێنی ڕاگرتنەوەی مەڕ لە دەرەوەی دێ ، بە زۆری وا دەبێ لە شاخان بێ .
مەلات : قیمە ، ئەو قوڕە یان چیمەنتۆیەی دیواری پێ دەکەن ، واتە لە بەینی ڕیزەکانی ڕوو دەکەن تا یەك بگرێ .
مەلەغان : جۆرە داسێکی گەورەیە .
مەهك : کنج ، بێ‌نوێژی ئافرەت ، حیض .
مەیتشۆر : ئەو کەسەی (چ ژن چ پیاو) کە مەیت دەشوا .
مینـا : شووشەی پەنجەرە .

- ن -

ناوپیستێر : پارچەیەکە لە بەینی هەردوو لنگی دەرپێ‌و شەلوار دەبردرێتەوە .
نەردەوان : پەیژە ، قادرمە ، پلیکانەی دار .
نەورای : عەردێکی کە نەختێ نزم بێ .

نـیر : ئەو دارەی دەکەوێتە سەر ملی وولاغان لە کاتی دابەستنیان بۆ جوت‌و جەنجـەڕ .

نیفۆ : پزی . ئەو شوێنەی کە لە دەرپێ‌و شەلوارو هەر شتێکی تر بۆ دوخین دەنووشتێندرێتەوە .

نیمدەر : تەکەنم ، ڕایەخی بچووك .

ـ هـ ـ

هاژیلە : کووژەکە ، لەپـکە .

هەژگ : گردڵ ، چلی بە گەلاوە .

هەنەزا : زڕکوڕ .

هەویرترش : هەویرێکی کۆنەو ترشاوە ، لە هەویری نوێی دەکەن بۆ ئەوەی وەکو هەوێن بیترشێنێ‌و هەویرەکە هەڵبێ ، چونکە کە هەویـر هەڵات نانەکە یان کولێرەکە تام ترشی‌یەکی خۆشی دەبێ .

هەوێز : ئەو شوێنەی لە نزیك ماڵان مێگەلی لێ ڕادەگیرێتەوە .

هەلیزە : هیزە . ئەو پێستە خۆشکراوەی ڕۆنی تێ‌دەکەن .

هیشکە : پارەی نەقد .

دوا ووتـەی وەرگێڕ

خوێنەری بەڕێــز :

لە وەرگێڕانو بڵاوکردنەوەی (ژیانی ئـافرەتی کورد) هەوڵمـان‌داوە بەپێی توانا کتێبەکە بێ کەم‌وکورتی بێ یان هەر هیچ نەبێ کەم‌وکورتی کەم بێ ، هەوڵیشمان داوە لە کوێ پێویستی‌کردبێ ، لە پەراوێزدا هەڵەی خاتوو هێنی ڕاست بکەینەوەو شتی ئاڵۆزی ڕون‌بکەینەوەو درێژە بە هەندێ لایەنی ژیانی ئافرەتی کورد بدەیـن کە ئەو لە کورتی بڕیویەتــەوە بـەڵام لەگەڵ ئەمەش‌دا لەو بڕوایەداین کە کتێبەکە پەراوێــزو ڕون‌کردنـەوەی زیـاتر هەڵدەگرتو ئێمە بەوەندە بەسمان کرد .

لە ووتەی کۆتاییدا ، دەبێ پەنجە بۆ هەندێ لایەنی جیاوازی کوردی‌و ئینگلیزی‌یەکە درێژ بکەین کە بە ناچاری کەوتۆتە ناو کتێبەکەو زیاتریـش بۆ لایەنی هونەری‌یەوە دەچێتەوە تا شتی‌تر :

● ئەو کەرەستە ئەتنۆگرافیانەی نووسەر (خـاتووهێنی) لە کوردسـتان کۆی‌کردوونەتەوەو ڕەوانەی دانیمارکی کردوونەتەوە ، لەوێ خراونەتـە مووزەخانەی نیشتمانی‌و هەر یەکە ژمارەی خۆی دراوەتێ‌و ژمارەکانیش پیتی (E) یان بۆ داندراوە . جا نووسەر لە کتێبەکەیدا باسی هەر کەرەستەیەکی لەو کەرەستانە کردبێ ژمارەکەی لە تەنیشتەوە نووسیوە بەڵام لەبەر ئــەوەی چاپی ئەو پیت‌و ژمارانە لە کوردی‌دا نەختێ تەگەرەی هونەری تێدایە ئێمـە ناچار بووین ئەو پیت‌و ژمارانەمان لابرد . ببوورن .

● وێنەکان لە کتێبە ئینگلیزی‌یەکەدا بەڕیز ژمارەیان بۆ داندراوەو لە هەر شوێنێ ناوی وێنەیەك لەو وێنانە هاتبێ ئیشارەت بۆ ژمارەی وێنەکە کراوە ، بەڵام ئێمە شوێنی هەندێ لە وێنەکانمان پاش‌وپێـش کرد چونـکە لــەو

بڕوایەدابووین لە ئینگلیزی یەکەدا ، دانانی وێنەکان لە جێی خۆیان نەبوون ، بۆیە ژمارەی وێنەکان لەگەڵ ئینگلیزی یەکەدا تێکی نەکردەوەو ناچار بووین لەناو نووسینەکەدا ، لەهەر کوێ ئیشارەت بۆ وێنەیێ کرابێ ، ژمارەکە لابەین • ببوورن •

● خاتوو هێنی لە ناو دەقی نووسینە ئینگلیزی یەکەدا هەندێ ووشەی کوردی بەکارهێناوە ، ئێمەش ووشەکانمان وەکو خۆیان نووسیوەتەوەو ئەگەر ڕاست بن دەستمان لێ نەداونو ئەگەر چەوت بن لە پەراوێز ڕاستمان کردوونەتەوە • جا لە کتێبە ئینگلیزی یەکەدا ، پرۆفیسۆر کیی • ئار فەرهەنگۆکێکی بۆ ووشە کوردی یەکانی ناو کتێبەکە داناوەو هەر یەکەی بۆ زاراوەی خۆی بردۆتەوەو مانای بە ئینگلیزی لێداوەتەوە ؛ بەلام ئێمە ئەم فەرهەنگۆکەمان لابرد ، چونکە ووشەکانی ناو فەرهەنگۆکەکە یان ووشەی زۆر باوو ئاسانن ، یان ئەگەر گرانیش بن ئێمە خستوومانەتە ناو ئەو فەرهەنگۆکەی کە بۆ سەراپای ووشە گرانەکانی وەرگێڕانی کوردی یەکە کردوومانە • ببوورن •

تێبینی نووسەر :

● وێنە فۆتۆگرافی یەکان نووسەرو لێنارت لارسن گرتوویانە •

● نیگارەکان هەموو نووسەر خۆی کردوونی تەنیا وێنەکانی ٢٢ ، ٢٣ ، ٢٤ ، ٣٠ ، ٣١) نەبێ کە پی • یو • هانسن کردوویەو وێنەی (٦٨) کە جێنس ڕۆسینگ کردوویەتی •

ناوەڕۆک

بابەت — لاپەڕە

قسەی وەرگێڕ ٥
پێشەکی ١٠
سەرەتا ١٢
بەشی یەکەم : مەیدانی لێکۆڵینەوە ١٨
بەشی دوەم : دەوروبەری مادی ٥٨
ئەرکی خانوو : ٧٣
چوستو چالاکی ئافرەت لە ماڵێ ٩٩
نانکردن ١٠٠
بەناوهێنانی شیرو ڕێچاڵ ١٠٥
چالێنان ١١٨
چێشتلێنان ١٢٠
ئاوهێنان ١٢٤
پەیداکردنی گزرەو دارودوو ١٢٥
گەرمکردنەوە ١٢٦
ڕێژەوپێژەو شووشتنو ئوتووکردن ١٢٧
ماڵینو پاك کردنەوەی ماڵ ١٢٨
جێڕاخستن ١٢٩
چۆنیەتی دانیشتن لەکاتی ئیشکردندا ١٣٠
چالاکی ناوماڵ لە هەر چوار مەلبەندی ئافرەتاندا ١٣٤
پیشەسازی خۆماڵی ١٤٢
گلینەکاری ١٥٥
بەشی سێیەم : جلوبەرگی ئافرەتان ١٥٧
ڕەگەزی کوردی ١٥٧
ڕەگەزی ئیسلامی ١٧١
جلی خوازراوەی شارستانێتی ئەوروپا ١٧٤
دابەشبوونی ڕەگەزەکانی بەرگی ئافرەتان ١٧٥
دروستکردنی بەرگی ژنان ١٨٨
چەكو خشل ١٨٩

جوانی شارستانێتی ١٩٣
ـ جل‌وبەرگی پیاوان ١٩٦
ڕەگەزی کوردی ١٩٦
ڕەگەزی بیانی لە بەرگی پیاوان ٢٠٨
سەرباری بەرگی پیاوان ٢١٢
ـ جل‌وبەرگی منداڵان ٢١٥
بەشی چوارەم ـ سووڕی ژیان : ٢١٨
ـ لەدایك‌بوون ٢١٨
لانکی کوردی ٢٢١
شیردانەمنداڵ ٢٣٩
خەتەنە ٢٤٢
ئاهەنگی‌ناونان ٢٤٢
شی‌کردنەوەی شوێنی منداڵ ٢٤٥
ژن‌هێنان ٢٦١
جیاوازی شوێنی ژن‌و پیاو لە کاتی ژن‌هێنان‌دا ٢٦٤
خوازبینی‌و ژن‌هێنان ٢٦٦
مارەکردن ٢٧٣
پێوەندی نێوان هەردوو هاوسەر : کە ناسیاو بن ٢٧٧
نەختی بووك ٢٧٩
خۆئامادەکردن بۆ زەماوەند ٢٨٥
زەماوەندو بووك‌گواستنەوە ٢٨٨
گرنگی کچێنی ٣٠٢
فرەژنی‌و دەست‌لێك‌بەردان ٣٠٤
مردن ٣١٤
ناشتن ٣١٦
بەشی پێنجەم : شوێنی ئافرەت لە ژیانی ئایینی‌ی ئیسلام‌دا ٣٢٦
بێ‌نوێژی ٣٤٤
سۆفیگەری لەناو کوردان ٣٤٥
ئەفسوون‌و جادوو ٣٤٨
نووشتەو حەتۆتە ٣٤٨
دەستی پیرۆز ٣٥٧
فاڵ‌گرتنەوە ٣٥٧
سەردانی گۆڕی چاك‌و پیران ٣٥٨
دارچاك‌و دارئاڵاو قوربانی‌کردن ٣٥٩

ئەنجام : شوێنی ئافرەت لە کۆمەڵدا ٣٦٦
شی‌کردنەوەی جۆرەکانی پۆشی ٣٦٧
ڕادەی جولانەوەو گۆشەگیری ئافرەت ٣٧٨
ژیانی هاوبەشی ماڵەوە ٣٨٩
شوێنی پیاو لە ماڵەوە ٣٩٢
شی‌کردنەوەی نموونەی شارستانێتی ئافرەتی کورد ٣٩٨
جیاوازی نێوان ئەو بناغەی ڕزگاری ئافرەتی ئەوروپی لێ پەیدا بوو لەگەڵ
ئەوەی کە ئێستا لە ناوچەکانی ئیسلامەتی‌دا هەیە ٤١١
سەرچاوەکان ٤١٦
فەرهەنگۆک ٤٢٢
دوا وتەی وەرگێڕ ٤٣١

سوپاس و پێزانین

● کاك محمدامین بادینی دەقی ئینگلیزی کتێبەکەی بۆ پەیدا کردم و ئەوە سێ ساڵە کتێبەکەم لایە . سوپاسی دەکەم .

● کتێبەکە هەندێ ڕستەو دەستەواژەی ئەڵمانی تێدابوو ، هەروەکو هەندێ لە پەراوێزەکانیش بە ئەڵمانی لێدرابوونەوە ، بۆ وەرگێڕانی ئەم ڕستە ئەڵمانیانە هانام بۆ مامۆستا سەردار حەمید میران بردو ئەویش ڕستەکانی بـۆ کردمە کوردی . سوپاسی دەکەم .

● مامۆستا محمدی مەلا کەریم سەرپەرشتی چاپی کردوەو ئەرکێکی زۆری کێشاوە بۆ ئەوەی کتێبەکە بە پوختەو ڕوختەیی ، بێ کەم و کورتی دەربچێ ، جگە لەوەی کە لە هـەندێ پەراوێزو ڕونکردنەوەدا یارمەتی داوم . ئـەو نەبوایە کتێبەکە وا بەرێك و پێکی دەرنەدەچوو . سوپاسی بێ پایانی دەکەم .

عەزیز گەردی

ڕاستکردنەوە

لە لاپەڕە ئینگلیزیەکاندا کەرەستەی لاپەڕە ٤١٩و ٤٢٠ بەهەڵە کەوتوونەتە جێی یەکتر . لەوە ئاگادار بن .

لە کتێبخانەی نیشتمانیی بەغدادا
ژمارە (١٥٤)ی ساڵی (١٩٨٤)ی دراوەتێ

دەست پێ کردنی چاپ لە ٢٠/١١/١٩٨٣دا

لێبوونەوە لە چاپ لە ٢٨/١/١٩٨٤دا

پێنج هەزار دانە لەم کتێبە لەچاپ دراوە

A Publication of the Iraqi Academy
— Kurdish Group —

The Kurdish Woman's Life

FIELD RESEARCH IN A MUSLIM SOCIETY , IRAQ

by

HENNY HARALD HANSEN

NATIONALMUSEET — KOBENHAVN

1961

Translated from English into Kurdish

by

AZIZ GARDI

Iraqi Academy Press
Baghdad 1984

من مطبوعات المجمع العلمي العراقي ـ الهيئة الكردية

حياة المرأة الكردية

دراسة ميدانية حول المجتمع الاسلامي في العراق
(باللغة الكردية)

تاليف

هينى هارولد هانسن

ترجمة

عزيز گردي

من الانكليزية

مطبعة المجمع العلمي العراقي

بغداد ـ ١٩٨٤

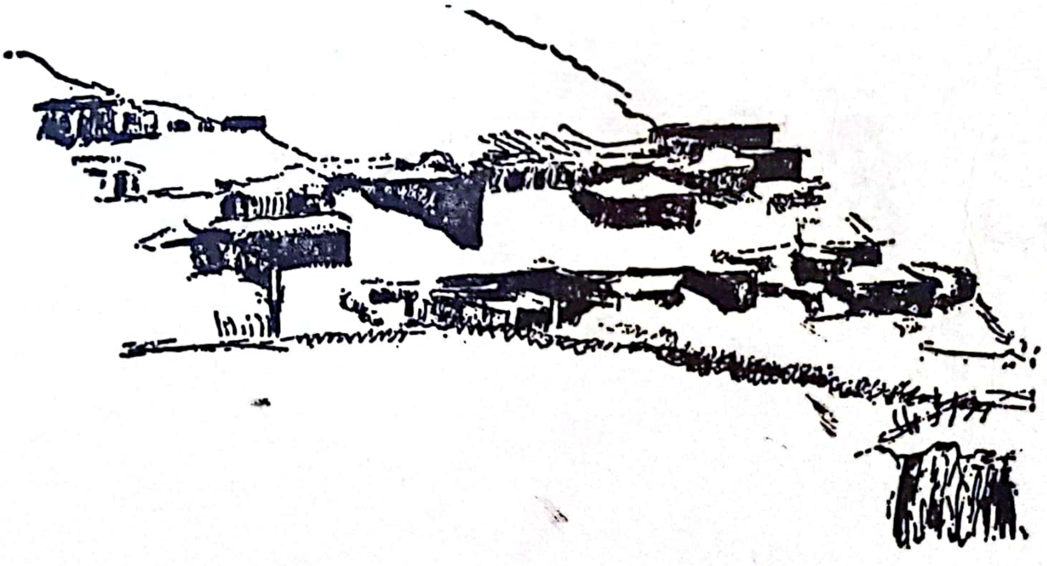

دانەی بە دینـــارو نیوێکە